

Het Rijk van Nijmegen. Westelijk gedeelte

A.G. Schulte

bron

A.G. Schulte, *Het Rijk van Nijmegen. Westelijk gedeelte*. Staatsuitgeverij, Den Haag / Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1982

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/schu211rijk02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Voorbericht

Het Rijk van Nijmegen en de aangrenzende Duffelt, waaraan deze aflevering in de reeks De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst is gewijd, wordt omgrensd door de Rijksgrens, de rivieren de Waal en de Maas en de westgrens van de dorpsgebieden van Winssen en Wijchen. De inhoud van dit deel omvat een korte inleidende beschrijving van het landelijk gebied en de inventarisatie van de drie westelijke gemeenten: Beuningen, Heumen en Wijchen; de stad Nijmegen en de binnen haar gemeentegrens gelegen dorpskernen Hatert, Hees en Neerbosch behoeven een afzonderlijke uitgave.

De Geïllustreerde Beschrijving heeft ten doel om in woord en beeld de bestaande onroerende monumenten vast te leggen, die ouder zijn dan 50 jaar en van algemeen belang wegens hun kunstwaarde, hun betekenis voor de wetenschap of hun volkskundige waarde. Tot deze groep behoren zowel de in het in artikel 10 van de Monumentenwet genoemde Register opgenomen objecten alsmede een veel grotere groep monumenten die niet deze ‘wettelijke status’ en de daaruit voortvloeiende bescherming geniet. Om evenwel een juist beeld van de cultuur- en kunsthistorische ontwikkeling in het beschreven gebied te krijgen, vergt een tweede categorie, die van de verloren gegane onroerende monumenten, eveneens de aandacht. Hiervoor is een ruime plaats gereserveerd.

De auteur, drs. A.G. Schulte, heeft zich enerzijds gehouden aan de in 1969 door de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving voor het laatst geformuleerde ‘leidraad’. Anderzijds heeft hij getracht een duidelijke bijdrage te leveren tot de kennis van de jongere bouwkunst en de daarmee nauw verbonden voorbeelden van toegepaste kunst en kunstnijverheid. De samensteller is zich er terdege van bewust dat er geenszins een evenredige verdeling van de aandacht bij de behandeling van het oude en het jonge monument is verwezenlijkt. Daar staat tegenover dat de Geïllustreerde Beschrijving per se niet het laatste woord pretendeert te hebben, doch evenzeer de aanzet beoogt te geven voor een juiste (her)waardering en daaruit voortvloeiende nieuwe studie.

Vereiste specialistische kennis maakt het voor de samensteller van de Geïllustreerde Beschrijving steeds moeilijker om vakgebieden die hij zelf niet of onvoldoende beheerst recht te doen. Steun van buitenaf is in veel gevallen noodzakelijk en wordt dankbaar aanvaard. Historische geografie, archeologie en kunstnijverheid behoren tot die specialismen. In het onderhavige deel is ruime aandacht besteed aan de historisch-geografische aspecten van de verschillende dorpen, buurten en gehuchten. De samensteller kreeg voor dit onderdeel in 1976 de steun van drs. A. Steegh, die door het Geografisch Instituut van de Katholieke Universiteit te Nijmegen in de gelegenheid werd gesteld een historischgeografische studie te maken van het gehele gebied tussen Maas en Waal. De door hem ingediende concept-tekst werd na onderling overleg door de samensteller bewerkt als historisch-geografische schetsen.

De hiervoor reeds vermelde ‘leidraad’ noemt in zijn rubricering van de te beschrijven monumenten als eerste categorie: voor- en vroeg-historische en Romeinse monumenten. De archeologie van vóór het jaar 1000 valt buiten de verantwoordelijkheid en het bereik van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Omdat dit onderdeel het terrein beslaat van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek is afgezien van de tot dusverre in de rubriek gebruikelijke

opsomming van vondsten en opgravingen. Daarentegen worden wel de krachtens de Monumentenwet beschermde, archeologisch belangrijke terreinen vermeld middels een opgave van de

perceelsnamen en de kadastrale ligging, voorzien van de daarbij behorende toelichtende tekst uit het Monumentenregister.

Er is tijdens de bewerking van deze Geïllustreerde Beschrijving in en rond gebouwen van na het jaar 1000 geen speciaal bodemonderzoek verricht. Daartoe deed zich ten gevolge van het geringe aantal uitgevoerde restauraties ook weinig gelegenheid voor. Er is een spectaculaire uitzondering, de opgraving van het voormalige Huis te Heumen in de eerste maanden van 1980, waarvan de onderzoeksresultaten op de valreep nog konden worden toegevoegd. Een vroeger onderzocht kerkgebouw wordt nader onder de loupe genomen, de voormalige R.K. kerk van St.-Antonius Abt in Malden, in 1961 bloot gelegd, waarvan de resultaten hier voor het eerst uitvoerig worden gepubliceerd.

Van oudsher is in de Geïllustreerde Beschrijving een grote plaats ingeruimd voor het roerend kunstbezit aanwezig in openbare gebouwen, kastelen en kerken. Met name het kerkelijk kunstbezit neemt daarbij een voorname plaats in. Vooral in het behandelde studiegebied zijn de mobilia soms het enig tastbare houvast, dat uit een bepaalde periode is overgebleven. Van meet af aan heeft de bewerker zich ingespannen om een representatief overzicht te kunnen samenstellen in woord en beeld van hetgeen er aan mobilia en voortbrengselen van toegepaste kunst in de streek aanwezig is. Bij de Rijksdienst van de Monumentenzorg berusten verschillende oude inventarislijsten, die een indicatie geven van de belangrijkste objecten. Onafhankelijk van de later vanwege het bisdom Den Bosch uitgevoerde nieuwe inventarisatie werden de parochies bezocht en werden ten behoeve van de beschrijving foto-opnamen gemaakt. Als norm voor vermelding gelden globaal genomen de volgende criteria: ouderdom, kwaliteit, zeldzaamheid, stijlzuiverheid en signatuur. In 1976-1978 is van de zijde van het bisdom Den Bosch het gebied volledig geïnventariseerd door drs. G.P.P. Vrins, pastoor-deken te Geldrop, geassisteerd door de heren B. Grote, A. Jansen en A. van Leeuwen. De door drs. Vrins gemaakte object-beschrijvingen zijn zeer nauwgezet en uitvoerig; behalve aan het materiële aspect is ook ruime aandacht geschonken aan vorm en iconografie. De kwaliteit en de opbouw van deze beschrijvingen achtte de samensteller van een zodanige waarde dat hij toestemming vroeg en verkreeg om de objecten te presenteren in de vorm van de door de hoogerwaarde heer Vrins geredigeerde teksten. Van de zijde van de kerkbesturen werd in deze alle medewerking verleend.

De in het boek opgenomen tekeningen zijn vervaardigd door de heren T. Brouwer, H.W. van der Voet en A.A.M. Warffemius naar eigen opmetingen en deels gebaseerd op bestaand materiaal, dat zo mogelijk werd aangevuld met eigen waarnemingen. De heer Brouwer droeg zorg voor al het getekende kaartmateriaal, bestaande uit kadastrale minuutplannen, recente plattegronden en kleine situaties, kerkhofplattegronden en enige bouwkundige tekeningen. De opmetingstekeningen van gebouwen zijn van de hand van de heer H.W. van der Voet, die na zijn pensionering werd opgevolgd door de heer A.A.M. Warffemius. Deze controleerde met grote nauwgezetheid het bestaande tekeningenbestand, voegde er diverse nieuwe bladen aan toe en maakte het geheel persklaar. Het kaartmateriaal is afgebeeld op de navolgende verkleiningen: de kadastrale minuutplannen en de recente dorpsplattegronden zijn driemaal verkleind tot schaal 1:7500; de kleine situaties zijn niet verkleind en afgedrukt op schaal 1:2500. Ten aanzien van de minuutkaarten zij opgemerkt, dat de landmeetkundige kaartelementen nauwkeurig van de originele

bladen zijn overgenomen; sectie-aanduidingen en perceelnummers zijn weggelaten; de op de originele bladen voorkomende benamingen zijn voorzover reproduceerbaar zo veel mogelijk in het oude lettertype aangebracht ter onderscheiding van de recente kaarten.

De opmetingstekeningen van gebouwen zijn alle afgedrukt op schaal 1:300, meest naar opmetingen die zijn vervaardigd op schaal 1:50 voor de nieuw opgemeten objecten en deels naar tekeningen op schaal 1:100 in geval gebruik is gemaakt van reeds bestaand materiaal. Ten einde de uniforme schaal consequent te kunnen blijven toepassen is van enige door de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek welwillend ter beschikking gestelde tekeningen de oorspronkelijke compositie van enige bladen enigszins gewijzigd.

Er is naar gestreefd het gebied op onbekrompen wijze in beeld te brengen. Waar het beschikbare materiaal dit toeliet is getracht tekeningen en foto's als een strip te presenteren. De samensteller had keuze uit overvloedig voor dit doel vervaardigd recent fotomateriaal dat in de periode 1974-1981 op zeer kundige wijze is opgenomen door de heer A.J. van der Wal. Hij heeft met grote inzet de door de auteur opgegeven gebouwen, dorpsgezichten, losse objecten en inventarisstukken vastgelegd. Het resultaat van zijn visie, waarin de

VII

auteur de zijne herkent, bepaalt in hoge mate de waarde van dit werk.

Daarnaast is geput uit archiefbestanden van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Verder werd materiaal betrokken van de fotodiensten van het Rijksarchief in Gelderland te Arnhem, het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in 's-Gravenhage, het Rijksprentenkabinet te Amsterdam, de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Leiden (collectie Bodel Nijenhuis), het Arnhems Gemeentemuseum, het Nijmeegs Museum 'De Commanderie van St. Jan' en het Kunsthistorisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Velen waren direkt of indirekt betrokken bij het werk en droegen een of meer belangrijke bouwstenen aan. Met name dienen genoemd: drs. G.Th.M. Lemmens, ir. E.J. Nusselder, dr. J.G.N. Renaud en mevrouw drs. C.J.M. Schulte-van Wersch.

Zonder de welwillende medewerking van vele overheidsfunctionarissen, kerkeraden, kerkbesturen en geestelijken, particulieren, bestuurders van verenigingen, beheerders en medewerkers van bibliotheken, archieven en collecties en van de Dienst van het Kadaster en Openbare Registers te Arnhem, zou het werk niet in zijn huidige gedaante zijn gerealiseerd. Aan allen, die zowel binnen als buiten ambtelijke verbanden het beschrijvingsteam daadwerkelijk of door stimulerende belangstelling tot steun waren, past een woord van oprechte dank.

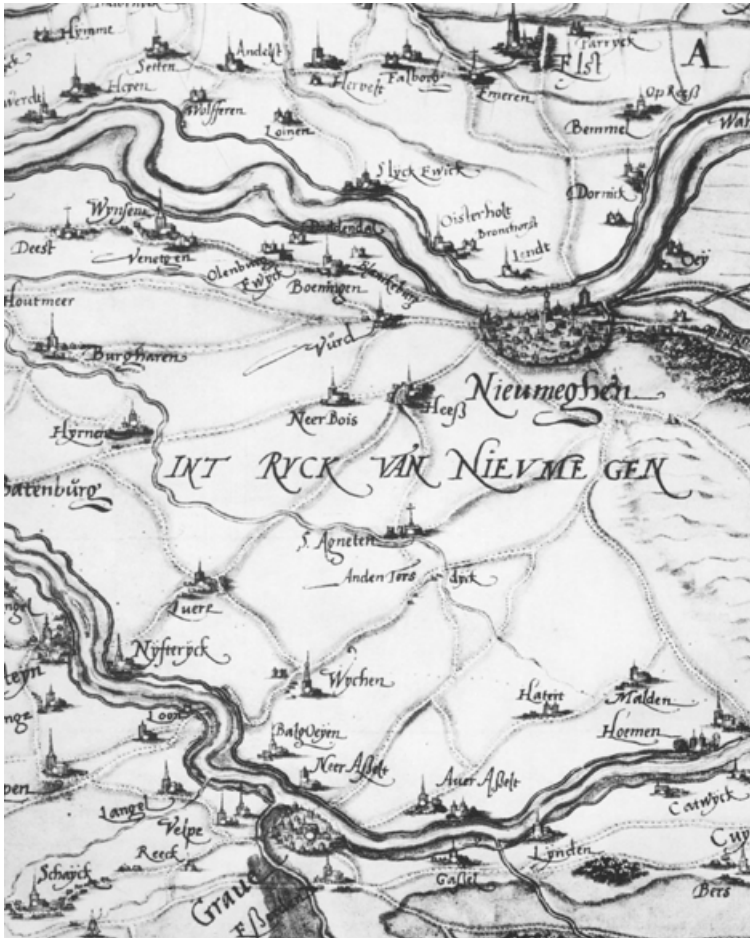
De Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving

MR. F.TH. DIJCKMEESTER, voorzitter

DRS. F.J.L. VAN DULM, secretaris

Het Rijk van Nijmegen in het midden van de 16de eeuw. Detail uit een kaart van het Kwartier van Nijmegen in de atlas van Christiaan Sgroten uit 1573, Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

Inleiding

Tot het historisch landschap van het Rijk van Nijmegen behoren behalve de stad Nijmegen en de binnen haar oude schependomsgrenzen gelegen, thans verstedelijkte dorpsgebieden Hatert, Hees en Neerbosch, alle gemeentes ten oosten van de lijn Winssen-Niftrik, waarbij de Waal en de Maas een natuurlijke noordelijke en zuidelijke grens vormen. De per 1 juli 1980 als zelfstandige gemeente opgeheven en na opdeling respectievelijk aan de gemeenten Heumen en Wijchen toegevoegde gemeente Overasselt - bestaande uit de dorpen Overasselt, Nederasselt en Balgoij - heeft als een soort exclave, omgrensd door 'Rijks' gebied eeuwen lang bestuurlijk behoord tot het Ambt van Maas en Waal. Deze dorpen zijn pas bij de gemeente-indeling van 1817 bij het Rijk van Nijmegen gevoegd. De gemeente Millingen en de heerlijkheid Zeeland vormden op hun beurt een soort exclave op Kleefs gebied, maar behoorden tot het Rijk van Nijmegen. Keekerdom en Leuth en de buurtschap Erlecom zijn pas in 1816 Nederlands grondgebied geworden en officieel deel gaan uitmaken van het Rijk van Nijmegen. Hoewel op grond van de eeuwenoude bestuurlijke banden van de kadastrale gemeente Overasselt met het Ambt van Maas en Waal is te pleiten voor een beschrijving ervan bij het Land van Maas en Waal, is om wille van een meer gesloten begrenzing van het in deze aflevering behandelde gebied de voorkeur gegeven aan de jongere indeling van na 1817. Ook het westelijk gedeelte van het dorp Winssen, dat oorspronkelijk tot het Ambt behoorde, is om dezelfde reden beschreven bij Winssen-Rijks. De voorliggende beschrijving geeft een beknopte inleiding op het gebied Rijk van Nijmegen in zijn totaliteit, doch bevat om praktische redenen alleen de monumentenbeschrijving van de gemeenten in het westelijke gedeelte van het gebied.

Tot medio 1980 bestond het beschrijvingsgebied uit de in de eerste kolom van het op blz. 4 afgedrukte overzicht vermelde zelfstandige gemeenten, voortgekomen uit de in de tweede kolom opgenomen dorpsgebieden en heerlijkheden, waarvan de huidige kadastrale grenzen nog vrijwel identiek zijn aan de oude kerspelgrenzen.

Sedert 1 juli 1980 zijn een aantal voordien zelfstandige gemeenten samengevoegd c.q. opgedeeld. Samenvoeging vond plaats tussen de voormalige gemeenten Beuningen en Ewijk, thans gemeente Beuningen.

De gemeente Overasselt verloor zijn zelfstandigheid. De oostelijke dorpen Overasselt en Nederasselt werden bij de gemeente Heumen gevoegd.

Balgoij werd verenigd met de gemeente Wijchen. Ofschoon een verdere gemeentelijke herindeling in de nabije toekomst ook het oostelijk gedeelte van het Rijk van Nijmegen bestuurlijk zal wijzigen is bij de beschrijving uitgegaan van de thans geldende gemeentelijke indeling. Keent (gemeente Ravenstein) is omwille van de historische banden met Balgoij in deze aflevering opgenomen.

Vanwege de omvang van het te publiceren materiaal is het beschreven gebied verdeeld in een westelijk en een oostelijk stuk. Beide delen omvatten drie gemeenten, die tezamen duidelijk 'verwante' karakteristieken vertonen.

	GEMEENTEN	VOOR 1 JULI	NA 1 JULI 1980	GEMEENTEN
	⁺ <i>Kadastrale indeling voor en na 1 juli 1980</i>			
WEST	Beuningen	Beuningen <i>k</i> Weurt <i>k</i>	Beuningen Weurt Ewijk Winssen	Beuningen
	Ewijk	Ewijk <i>k</i> Winssen <i>k</i>		
	Heumen	Heumen <i>h</i> Malden <i>h</i>	Heumen Malden Nederasselt Overasselt	Heumen
	Overasselt	Overasselt <i>k</i> Nederasselt <i>k</i> Balgoij-Keent <i>h</i>		
	Wijchen	Niftrik <i>k</i> Wijchen <i>k</i>	Balgoij Niftrik Wijchen	Wijchen
OOST	Groesbeek	Groesbeek <i>h</i> (en Nederrijkse (H. woud)	Groesbeek (H. Landstichting)	Groesbeek
	Millingen	Millingen <i>k</i> (en Zeeland) <i>h</i>	Millingen	Millingen
	Ubbergen	Beek <i>h</i> Kekerdom <i>k</i> Leuth <i>k</i> Ooij <i>h</i> Persingen <i>h</i> Ubbergen <i>h</i>	Beek Kekerdom Leuth Ooij Persingen Ubbergen	Ubbergen

k is kerkdorp, *h* is heerlijkheid.

Landschappelijke opbouw

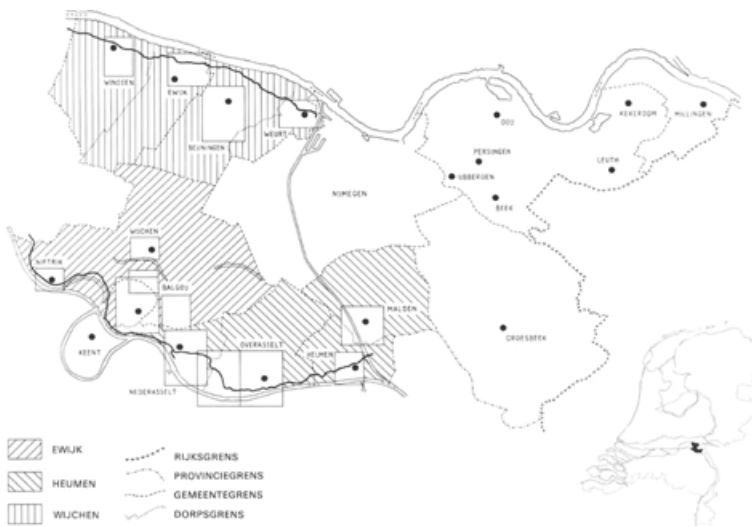
Het Rijk van Nijmegen is landschappelijk te verdelen in een vijftal zones, die ieder voor zich weer zijn te splitsen in deelgebieden. Voor een beter begrip van de historisch-geografische ontwikkeling van het gebied is het goed ze in het kort te beschrijven.

Ten zuiden van Nijmegen bevindt zich een uit stuwwallen en spoelzandvlakten opgebouwde hoge kernzone, waartoe men ook de plaatselijk onderbroken stuifzandgebieden kan rekenen die vanaf Heumen in noord-westelijke richting lopen. Rond deze hoge gebieden ligt een randzone die bestaat uit de stuwwal-ondersnijdingshelling van Nijmegen over Ubbergen en Beek naar Wyler, de uitspoelwaaiers tussen Nijmegen en Malden en de randen van het voormalig gletsjerbekken bij Groesbeek. Tot dit type zone behoren ook de randen van bovengenoemde onderbroken stuifzandgebieden.

Een derde zone wordt gevormd door de langs de grote rivieren gelegen oeverwallen. Oostelijk van Nijmegen zijn dat de oeverwallen van Millingen tot Kekerdom en die van Wercheren tot Ooij; westelijk van de stad de oeverwal die vanaf Weurt naar Deest loopt. Langs de Maas treft men tussen Over- en Nederasselt grote en kleine oeverwallen en donken aan. De oeverwallen bestaan uit zandige rivierklei, die in de 9de en 10de eeuw is aangevuld met zandige oevergronden en later - van de 14de tot en met de 19de eeuw - met nog zandiger overslaggronden achter de dijkdoorbraakkolken. De oeverwallen zijn bij een normaal rivierregime overstromingsvrij.

Tussen de oeverwallen en de z.g. randzones liggen de lage, met zware komklei overdekte komgronden, die vóór de grote middeleeuwse ontginningen bedekt waren met moerasbos, doch nadien vooral als weide- en hooilanden werden gebruikt. Men vindt deze gebieden in de Ooijpolder en De Duffelt, maar ook ten westen van Nijmegen, waar deze ingepolderde gebieden behoren tot het laagland van de dorpsgebieden van Weurt tot Winssen en van Heumen, Malden en Wijchen.

Na het sluiten van de met mensenhand opgeworpen ringdijken in de 14de eeuw is er naast

Kaart van de in het Rijk van Nijmegen gelegen gemeenten met aanduiding van de dorpsgrenzen. De gemeenten in het westelijk gedeelte zijn gearceerd weergegeven. Van de uitgespaarde details zijn afzonderlijke kaarten bij de beschrijving van de betreffende dorpen opgenomen.

de genoemde zuiver natuurlijke zones door deze ingreep aan de oevers van de Maas en de Waal nog een vijfde ontstaan, de uiterwaardenzone. Vooral bovenstrooms van Nijmegen zijn die uiterwaarden plaatselijk zeer breed.

Naast de dijkbouw is met name het ontginnen van de komgronden, dat pas na de sluiting van de ringdijken echt zinvol werd, een van de belangrijkste menselijke prestaties in de occupatiegeschiedenis van het gebied.

De bewoningsconcentraties in de vorm van dorpen, vlekken en gehuchten zijn voornamelijk te vinden op de oeverwalgronden, de randzones en de natuurlijke, overstromingsvrije opduikingen. Het spreidingsbeeld van de historische bebouwing hangt nauw samen met de structuur, gesteldheid, bruikbaarheid en produktiviteit van de bodem. Bij voorkeur vestigde men zich op overstromingsvrije plaatsen, vaak op de scheiding van twee zones, zodanig dat er nuttig gebruik kon worden gemaakt van de akkerbouwvelden op de droge gebieden en van de graslanden in de natte komgebieden.

Monumenten

Kenmerkend voor het architectuurbeeld in het Rijk van Nijmegen en de aansluitende Duffelpolder is het rudimentair karakter van het monumentenbestand. Voor twee belangrijke categorieën gebouwen in deze streek is de term 'overblijfsel' de meest rake typering. Op het gebied van de middeleeuwse kerkelijke bouwkunst en de kasteelarchitectuur is meer verdwenen of slechts fragmentarisch bewaard gebleven, dan aan gave voorbeelden voorhanden is. Gedurende de middeleeuwen en vooral in de late middeleeuwen heeft deze streek een grote bloei gekend en deed zij niet onder voor het noordelijk van de Waal gelegen gebied van de Betuwe en de Gelderse Waarden. Dit geldt gelijkelijk voor de dorpen aan de Waal- en de Maaskant. In de 17de eeuw neemt die welvaart snel af en in de

18de eeuw verpaupert het plattlandsgebied als gevolg van een complex van negatieve factoren van politieke, sociaal-economische, godsdienstige en woonklimatologische aard. De tegenstelling met het redelijk welvarende Nijmegen is opvallend.

In de 19de eeuw treedt langzaam herstel op. In de zuiver agrarische dorpen verloopt dit proces heel traag, maar de landschappelijk aantrekkelijke woon- en recreatiegebieden in de omgeving van Nijmegen veranderen sterk van karakter doordat de stedelingen zich vestigen te midden van of ter plaatse van de plattlandsbebouwing. Ook op het gebied van de kerkarchitectuur is er in de 19de eeuw een enorme activiteit te bespeuren.

Kerken

De dorpen in het Rijk van Nijmegen behoorden gedurende de middeleeuwen samen met de kerspels in het Land van Maas en Waal tot het aartsbisdom Keulen. De meeste behoorden tot het decanaat Zyfflich en enkele Duffeltdorpen ressorteerden onder het aartsdiakonaat Xanten. Na de invoering van de kerkelijke herindeling van 1559-1561 kwam het gehele gebied met uitzondering van de dorpen Kekerdom en Leuth, die Keuls bleven, bij het nieuw opgerichte bisdom Roermond. De kerkdorpen van het Rijk van Nijmegen werden ingedeeld bij het decanaat Nijmegen, behoudens de Ambtse dorpen Over- en Nederasselt, die tot het decanaat Batenburg gingen behoren. Na de invoering van de Hervorming maakte de oude kerspelindeling plaats voor combinaties van twee of drie dorpen tot kerkelijke gemeentes waarover een predikant werd aangesteld, alle ressorterend onder de Classis van Nijmegen. De Reformatie wist zich in deze streek slechts met steun van de overheid te handhaven, maar kreeg geen vat op de massa. Bij de volkstelling van 1808 blijkt in de stad Nijmegen 40-60 procent de Hervormde religie te belijden. In de dorpen van het schependom en in de tot het Rijk van Nijmegen en De Duffelt behorende dorpen is dat percentage slechts 20 of minder. De Katholieken bevonden zich ondanks de numerieke meerderheid tot aan de Bataafse omwenteling in een minderheidspositie en hun status was vrijwel identiek aan die van de geloofsgenoten in de Generaliteitslanden. Gezien binnen de kerkelijke organisatiestructuur behoorde dit ‘missiegebied’ tot het apostolische vicariaat Roermond. Hieraan kwam een einde bij het herstel van de kerkelijke hiërarchie in 1853. Toen werd het gehele gebied ten zuiden van de Waal toegevoegd aan het herstelde bisdom 's-Hertogenbosch. Ook de Duffeltparochies werden aan het nieuwe diocees toegevoegd. Op het gebied van de kerkelijke architectuur zijn er drie perioden aan te wijzen waarin grote activiteit is ontplooid: de middeleeuwen, het begin van de 19de eeuw en de periode 1870-1920.

Middeleeuwen. Van de middeleeuwse dorpskerken en kapellen is maar een klein gedeelte als geheel intact. Het zijn de Hervormde kerken van Heumen, Beek en Ubbergen, de R.K. kerk van Kekerdom en de Persingse kapel. Zij zijn overigens, op Heumen en Persingen na, slechts ten dele middeleeuws werk. Verschillende kerken zijn nog maar fragmentarisch aanwezig. In Overasselt staat alleen nog de koorpartij van de oude kerk. In Ooij is de kerk in 1858 verbouwd tot pastorale woning met de middeleeuwse toren in de flank. Van de Hervormde kerk in Groesbeek stonden tot 1954 toren en koor zonder schippartij. Een aparte categorie vormen de vijf

middeleeuwse dorpstorens waarvan de bijbehorende kerkgebouwen zijn afgebroken of vervangen. Die van Balgoij, Ewijk en Winssen staan als eenzame overblijfselen op de kerkhoven; die van Wijchen en Beuningen zijn ommanteld en met enige meters verhoogd opgenomen in de jongere kerken van Gradussen (1854) en Franssen (1900). Ten slotte is er een groot aantal gebouwen verdwenen, ongeveer een derde van het bestand aan oude kerken in het studiegebied. Het zijn in volgorde van amovering: de middeleeuwse kerken van Nederasselt (laatste rest in 1794), Weurt (1896), Millingen (1915), Niftrik (1892), de Keentse kapel (laatste rest 1944) en Malden (1961).

Aan de hand van visuele en literaire bronnen moet men trachten zich een beeld te vormen van het oorspronkelijke middeleeuwse kerkenlandschap. Kort geschetst: komt het beeld hierop neer. In de vroege middeleeuwen is er een beduidende bouwactiviteit. Opgravingen in Groesbeek en Malden, waarnemingen in Heumen en in het westelijk aansluitende gebied van het Land van Maas en Waal hebben aangetoond dat de dorpskerken in eerste aanleg vroeg-romaanse en romaanse voorgangers hebben gehad, waarvan door vergroting en vervanging in de 14de eeuw en in de tweede helft van de 15de - begin 16de eeuw nauwelijks iets is overgebleven. Het resultaat was een groep laatgotische, vooral pseudobasilicaal aangelegde plattelandskerken.

De geringe weerklank die de Reformatie op het platteland kreeg, leidde tot veel achterstallig onderhoud van de te grote kerken en tot het afstoten van de overbodige kerkruimte. Daardoor heeft het oude kerkenbestand hier een verbrokkeld en ruïneus aanzien gekregen. In de 17de en 18de eeuw gebeurt er buiten het allernoodzakelijkste herstel op het gebied van kerkarchitectuur niets buiten de bouw van oogluikend toegestane schuurkerken voor de katholieken.

Begin 19de eeuw. Omstreeks 1800 verandert het beeld volkomen, wanneer ten gevolge van de wettelijke gelijkstelling van de kerkgenootschappen een verdeling plaatsvindt van de oude kerkgebouwen. Het resultaat van die verdeling is dat in het Rijk van Nijmegen iets meer dan de helft van de gebouwen overgaat in handen van de katholieken. Als gevolg van die bezitsverschuiving zijn in bijna alle dorpen voor de groepering die de oude dorpskerk niet in handen hield of kreeg toegewezen, o.m. met subsidies en onder technische supervisie van overheidswege z.g.

Waterstaatskerken gebouwd. Voor de kleine hervormde gemeenten zijn er zaalkerken gebouwd al dan niet vergezeld van een aangebouwde of vrijstaande pastorie in Nederasselt (1804), Winssen (1805), Beuningen (1820), Wijchen (1829) en later te Balgoij (1847), Ooij (1856) en Millingen (1880). Alle ten behoeve van de katholieken gebouwde Waterstaatskerken en de in deze periode opgeknapte c.q. ten dele herbouwde hun toegewezen middeleeuwse parochiekerken hebben in de tweede helft van de 19de eeuw en het begin van deze eeuw moeten plaatsmaken voor grote kerkgebouwen in neostijlen. Een markante fase uit de bouwkunstgeschiedenis van de streek is op wat restanten in Beek en Wijchen na volledig geamoveerd.

2de helft 19de eeuw. De krachtige groei van de bevolking en met name van het katholieke deel noopt tot uitbreiding van de bestaande gebouwen en waar dit niet mogelijk is tot nieuwbouw. De tot deze groep behorende jongere, qua maatvoering veel grootscheepser opgezette kerkgebouwen bepalen sedert vooral het laatste kwart van de vorige eeuw het dorpsbeeld, waarvan het silhouet overal ingrijpend veranderde. Voor de bouw van deze zo beeldbepalende groep deden de kerkbesturen een beroep op architecten die reeds een zekere naam hadden en anderen, die met steun van de kerkelijke gezagsdragers naam maakten. Een kleine kring van architecten heeft hier op kerkenbouwgebied het gezicht van de streek bepaald: in Winssen (1860) en Overasselt (1891) - Charles Weber; in Nederasselt (1890), Niftrik (1891), Weurt (1895), Beuningen (1900), Ooij (1904) en Groesbeek (1922) - Conrad Franssen; in Alverna (1889) - Pier Stornebrink; in Beek (1892) - Jules Kayser. In het eerste kwart van de 20ste eeuw leveren in Millingen (1915) Wolter te Riele Gzn., in Ewijk (1917) Jos. Margry en op de Heilig Land-Stichting (1915) Jan Stuyt als vertegenwoordigers van een jongere generatie hun bijdragen.

Begraafplaatsen

Kerkhoven en begraafplaatsen zijn, afgezien van de kwaliteit van de zich er bevindende gedenkstenen en grafmonumenten, ook zeer belangrijk als bron van genealogische gedenkwaardigheden. De ouderdom van veel in dit werk behandelde dodenakkers is niet hoog, maar wel opvallend dankzij een specifieke karaktertrek.

Verschijningsvorm en ligging rechtvaardigen de aandacht voor de begraafplaatsen van Winssen, Beuningen, Overasselt, Heumen, Wijchen, Beek en Ubbergen.

Kastelen en adellijke huizen

Ofschoon het beschrijvingsgebied tamelijk dicht bezaaid is geweest met kastelen en adellijke huizen, zijn daarvan slechts weinig ongeschonden overblijfselen bewaard gebleven. Huis Doddendaal in Ewijk geeft voor wat betreft de hoofdburcht een vrij goed beeld, maar mist grotendeels de ommuring van het terrein en zijn oorspronkelijke voorburcht.

Het kasteel-raadhuis van Wijchen, een op middeleeuwse grondslagen gebouwd adellijk huis met renaissance elementen, dateert voor een belangrijk deel uit 1908. Twee jaar eerder was het kasteel ten gevolge van een schoorsteenbrand in vlammen opgegaan, waarna niet veel meer dan het muurwerk bleef staan. Aan de hand van kort tevoren gemaakte opmetingstekeningen kon het verlorene worden gereconstrueerd.

Van het kasteel Blankenburg in Beuningen staat alleen nog het pover restant van de toegangspoort. Blijft ten slotte het voorburchtterrein met het z.g. knechtenhuis en het voormalige stalgebouw van de Kasteelse Hof in Ooij, waarvan ook het op een ronde pol

staande hoofdgebouw met zijn tufstenen donjontoren al sedert 1798 is verdwenen.

Veel kennis omtrent de kastelen in deze streek moet worden geput uit archivalia topografica, kaartmateriaal en uit door bodemonderzoek verkregen gegevens. Hieruit blijkt overigens wel dat diverse types en veel kastellologisch interessante facetten in het gebied vertegenwoordigd zijn. Op de Duivelsberg bij Beek bevinden zich restanten van de vroegmiddeleeuwse hoogeburcht Mergelpe. Oude ronde burchten hebben gestaan in Ooij, Watermeerwijk, Malden en mogelijk ook in Balgoij. Rechthoekige huizen met aparte voorburcht stonden in Balgoij, Ubbergen, Beuningen en thans nog in Ewijk. Ook van kastelen die hun ommuurde binnenterreinen gefaseerd met jongere gebouwen zagen dichtgroeien, zijn voorbeelden aan te wijzen: het voormalige Huis te Heumen en het Wijchense kasteelraadhuis. Het in de uiterwaarden gelegen Heumen nam een controle-positie in aan de Maas; ook in en aan de Waal lagen op strategisch belangrijke punten versterkte huizen zoals de Bunswaard bij Beuningen en de Kleverburg bij Erlecom, waarvan ook geen sporen resten. Tot de jongere huizen behoren het eertijds bij Overasselt gelegen huis Klein-Schoonenburg of Slimsijp en het veel belangrijker door Johan van Welderen gebouwde Huis te Ubbergen, de in 1868 gesloopte opvolger van de middeleeuwse burcht. Vermelding verdient ook de helaas kort na het begin van de bouwactiviteiten gestagneerde nieuwbouw van het Huis te Beek, bedoeld als waardige opvolger van het oude Spijker van de Van Randwijcks. Over het oorspronkelijk uiterlijk van sommige huizen is vrijwel niets bekend buiten een vaag kaartbeeld. Dat geldt voor het kasteel te Millingen en de Huizen Spaldrop en Groot-Zeeland. In het laatste geval verrees op de standplaats een jongere hoeve. In Beuningen neemt een eenvoudige hofstede de plaats in van het vroegere huis de Ouden Tempel, dat volgens een oude afbeelding als betrekkelijk klein huis toch allure bezat. Ook ten aanzien van het Huis te Weurt tast men vrijwel in het duister.

Boerderijen

Het hoofdbestanddeel van de historische bebouwing in het beschreven gebied wordt gevormd door een grote verscheidenheid aan boerderijen en dijkhuizen. Ondanks de felle aanslagen die er in de laatste decennia op deze groep zijn gepleegd, zijn er nog diverse gaaf bewaarde boerderijgroepen, solitair staande hoeves en dijktracés, in Ooij (Tiengeboden en Groenlanden) en langs de Waaldijk van Weurt tot Winssen. Aan de Maaskant vindt men ook opvallend onaangetaste voorbeelden in de gemeente Overasselt, waar de bebouwing minder op de dijk dan op de oeverwalgronden is geconcentreerd hetgeen aan de Waalkant op sommige plaatsen het geval is.

De belangrijkste boerderijen vindt men op de oeverwalgronden, deels aan de rand op de scheiding met de komgronden. Zijn de boerderijen zelf vaak van betrekkelijk jonge datum, 18de- en vooral 19de-eeuws, de standplaats is meestal veel langer bewoond. Dit komt heel duidelijk uit in de percelering van sommige terreinen, waarvan de overeenkomst met kasteelsituaties vaak frappant is. Er zijn overigens wel enige oudere boerderijen; vooral 17de-eeuwse exemplaren zijn geen zeldzaamheid (Ewijk, Winssen, Weurt, Overasselt, Ooij). Men treft in het Rijk van Nijmegen vooral het driebeukige hallehuistype aan, met het ankerbalkgebint als kernconstructie en

een uiterlijke verschijning die zich manifesteert als een bouwlichaam onder een afgewolfd zadeldak en in meer uitgegroeide vormen als krukhuis of T-boerderij.

Aan de Maaskant komt onder invloed van het Brabantse incidenteel de dwarsdeel voor. De rivieren vormden eerder een bindende dan een scheidende factor, dit in tegenstelling tot de komgronden die veel meer een barrière zijn geweest.

In de Duffeltdorpen komt evenals in het aangrenzende Duitse gebied bij grote boerderijen een U-vormige groepering voor van woonhuis en bedrijfsgebouwen.

Naast de boerderijen is er een grote groep plattelandswoningen waaraan geen volledige bedrijfsvoering is verbonden, de woningen die eertijds werden bewoond door de keuters en de dagloners, meestal bestaande uit een paar vertrekken en een woonkeuken met slaappleatsen en fourageruimten onder de kap. Langs de dijken komt men nog opmerkelijke exemplaren tegen, maar in de zand- en heidegebieden van de gemeenten Groesbeek en Wijchen zijn zij bijna allemaal verdwenen.

Woonhuizen

Het woonhuis zonder een daarmee verbonden bedrijfsruimte is in de plattelandsgemeenten van het Rijk van Nijmegen een tamelijk jong verschijnsel, dat niet veel verder teruggaat dan ca. 1800.

Qua indeling zijn de huizen, die meest voor de dorpsnotabelen zijn gebouwd, nauw verwant aan het voorhuis van de T-boerderijen en het hoofdgebouw van de buitenplaatsen: een tweebeukig huis met aan de ene zijde van de van voor naar achter doorlopende gang een voor- en achterkamer (in pastorieën een grote zaal) en aan de andere kant een kamer en een keuken met daartussen een trappartij al dan niet geflankeerd door een tussenkamer met een kelder. In allerlei variaties komt dit schema voor. Er wordt tot ver in de 19de eeuw op voortgeborduurd, ook in de villabouw. Pas in het laatste kwart van de vorige eeuw maakt men zich ervan los en wijkt dit vigoereuze schema voor een qua ruimte- en vormbeleving veel individueler getinte architectuur. De duidelijkste voorbeelden van deze ontwikkeling zijn te vinden in de dorpen Beek en Ubbergen.

Molens

Kende men in het beschreven gebied omstreeks 1900 behalve windmolens ook watermolens en door andere kracht aangedreven molens, van de laatstgenoemde soorten is niets meer in wezen. Ook de windmolens zijn in aantal afgenomen. Sommige verdwenen door oorlogsgeweld, zoals de Groesbeekse torenmolen en de Thorense molen bij Leuth, een standerdmolen. Andere verdwenen door brand zoals die van Ewijk en van de Molenhoek bij Heumen.

Men vindt thans nog twee types vertegenwoordigd: standerdmolens in Overasselt, Nederasselt en Beuningen en beltmolens in Groesbeek, Heumen, Kekerdom, Wijchen, Alverna en Winssen.

Industrie

Buiten de aan de Waal gelokaliseerde steenfabrieken bij Erlecom en Ooij is er geen grote industrie die monumentale complexen heeft nagelaten. Van de boven de huisindustrie uitkomende bedrijven verdienen de wasserijen die vooral in Beek voorkwamen vermelding, alleen al om de karakteristieke spoelputten, waarvan er een in het dorp bij de Elzen is gespaard.

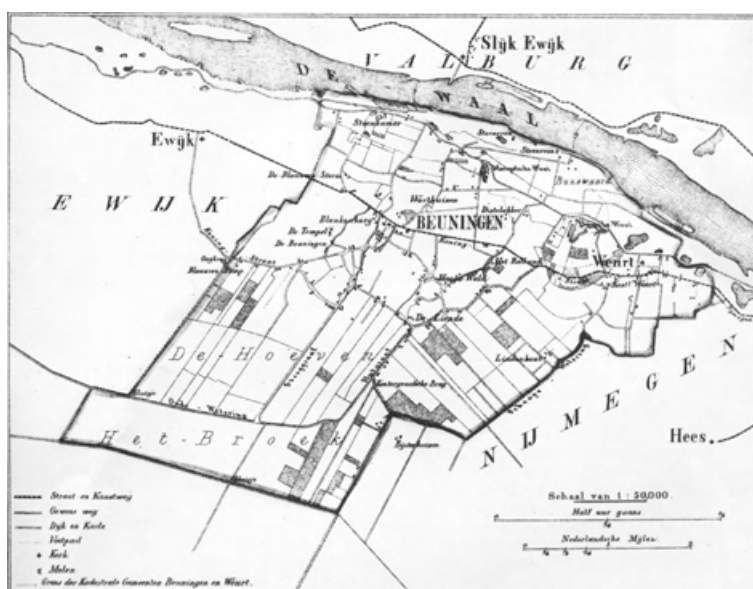
Topografische Militaire kaart van 1850

Het westelijk gedeelte van het Rijk van Nijmegen volgens de eerste Topografische en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, samengesteld uit de kaartbladen 39, 40, 45 en 46.

Topografische Militaire kaart van 1977-1978

Het westelijk gedeelte van het Rijk van Nijmegen volgens de meest recente Topografische en militaire kaart, samengesteld uit de kaartbladen 39 oost, 40 west, 45 oost en 46 west.

Afb. 1. De kadastrale gemeenten Beuningen en Weurt. Kaart uit Kuypers Gemeente atlas, 1866.

Beuningen

Historisch geografische schets

Het totale dorpsgebied van Beuningen, de ‘dorpsspolder’ strekt zich uit over drie onderscheiden zones: uiterwaarden, de oeverwal langs de Waal en de ten zuiden daarvan gelegen lage komgronden (afb. 1).

De kern van het huidige dorp ligt op een na-Romeinse oeverwal. De merkwaardige ronde structuur van de dorpskern indiceert mogelijk nog resten van een Karolingisch akkercomplex; dit soort complexen wordt in de rivierstreken meestal ‘engen’ genaamd. Zo wijst de naam van het dorp op een vestiging alhier in de Frankische tijd, hetgeen door archeologische vondsten wordt gesteund. Het gebied is vanaf de vroege middeleeuwen zeer waarschijnlijk continu bewoond gebleven. Het kruispunt van wegen bezuiden de kerk is mogelijk nog een restant van een nog oudere (Romeinse?) verkaveling (afb. 2).

Het zuidelijk deel van de huidige bebouwde kom moet kort na het jaar 1000 al volledig ontgonnen zijn. Hier is langs de post-Karolingische ‘overloopgeulen’ bewoning uit die periode aangetroffen. De geulen fungeerden als occupatie-assen. Waar deze assen de Koningstraat onder een min of meer schuine hoek snijden - op zich zelf al een indicatie voor het feit dat deze assen jonger moeten zijn dan de mogelijk nog laat-Romeinse Koningstraat - vindt men op het kadastraal minuutplan van 1820 enkele merkwaardige wegverbredingen die op oude veeverzamelplaatsen kunnen wijzen. Vanaf deze punten werd het vee naar de voormalige woeste gronden bezuiden de Koningstraat gedreven. Gezien de ‘wald’-toponymen in de nabijgelegen omtrek zal de veestapel voor een belangrijk deel uit varkens hebben bestaan. De overloopgeulen nodigden door hun waterrijk karakter ook uit tot een gebruik als veesteeg. De naam ‘steeg’ voor dergelijke veedriftwegen komt in de gemeente Beuningen frequent voor. De bebouwing langs deze assen droeg een gespreid karakter. Hiertussen voegden zich vanaf de 13de eeuw enige (half)adellijke huizen.

Om de oude ‘brinkjes’ ontwikkelden zich kleine concentraties, m.n. de buurtjes ‘De Liende’ en ‘Hoge Wald’. Vermoedelijk pas veel later kwam een dergelijke buurtvorming om de centrale kerk tot ontwikkeling. In het huidige dorp is van deze middeleeuwse opbouw vrijwel niets meer terug te vinden. Ten noorden van de Van Heemstraweg bleef de oude structuur beter bewaard. Hier staan de hoeven als ‘De Oude Distelakker’ en ‘Het Vossenhol’ als agrarische vestigingen langs de straten die de overloopgeulen met de latere dijk verbinden.

De uiterwaarden die na de aanleg van de Waalbandijk zijn ontstaan hebben steeds de functie van hooiland gehad. Evenals de uiterwaarden bleef ook het allersuidelijkste gedeelte van de dorpspolder bewoningsvrij. Met name in dit laatste gebied is het oude karakter door herverkaveling grondig gewijzigd. Door de aanleg van autowegen en wegkruisingen is het gebied volledig van aanschijn veranderd.

Onroerende archeologische monumenten

De in archeologisch opzicht belangrijke terreinen in deze gemeente zijn voor het merendeel gelegen op stroomruggronden in het holocene rivierengebied. Deze

percelen, respectievelijk bekend als De Heuve, De Hosterd, De Tinnegieter, Lienden en Bijsterhuizensestraat, bevatten overblijfselen van nederzettingen uit de Romeinse tijd, welke ten dele bedekt zijn

Afb. 2. De kern van het dorp Beuningen volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 3. De R.K. kerk volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 4. De R.K. kerk uit 1900-1901 volgens het huidige nette plan.

door in latere tijd afgezette sedimenten. Naar mag worden aangenomen is dit laatste er de oorzaak van, dat deze nederzettingsterreinen niet of nauwelijks als zichtbare verhoging herkenbaar zijn. Het terrein De Heuve valt in het omringende landschap op door de ter plaatse afwijkende percelering. Het nederzettingsterrein aan de Bijsterhuizensestraat is in geografisch opzicht van andere aard; het ligt namelijk op een natuurlijke hoogte te midden van het oude pleistocene rivierlandschap.

Langs de nederzettingen op de stroomrug loopt de Koningstraat, waarvan wordt verondersteld dat deze oorspronkelijk een van de Romeinse wegen van Nijmegen naar het westen was.

Bronnen

- Literatuur. Nieuwsbulletin K.N.O.B. 69 (1970), blz. 150-151; Tweestromenland nr. 10 (1971), blz. 33-34; nr. 11 (1971), blz.46, 47; nr. 12 (1971), blz. 54; Jaarverslag A.W.N.- Nijmegen, 1971, blz. 18; 1972, blz.9-10; 1973, blz. 23; 1975, blz.23-25; 1976, blz. 18-19, 25-27; Westerheem 26(1975), blz.42-50.

⁺ De volgende terreinen zijn beschermd vanwege overblijfselen van een uit de Romeinse tijd daterende nederzetting:

- 1 De Heuve, kadastraal aangeduid: Beuningen, Sectie D, nrs.75, 76, 519, 520.
- 2 De Hosterd, Sectie D, nr.6.
- 3 Lienden, Sectie B, nrs. 752 en 153 (beide gedeeltelijk).
- 4 Bijsterhuizensestraat, Sectie C, nr.48.
Vanwege overblijfselen van een nederzetting uit de Romeinse tijd en de middeleeuwen:
- 5 De Tinnegieter, Sectie D, nrs. 15 en 392 (beide gedeeltelijk).

⁺Lijst van beschermde terreinen

De Rooms-Katholieke kerk

De R.K. kerk, toegewijd aan de H. Cornelius, staat vrij op het kerkhof aan de Dorpssingel. Het is een neogotisch gebouw met een toren, waarvan de onderbouw bestaat uit een ommantelde, de twee onderste geledingen van de huidige toren omvattende, middeleeuwse toren. De kerk met driebeukig, basilicaal opgezet schip is in 1900-1901 gebouwd naar ontwerp van architect C. Franssen (afb. 3-11).

Bronnen

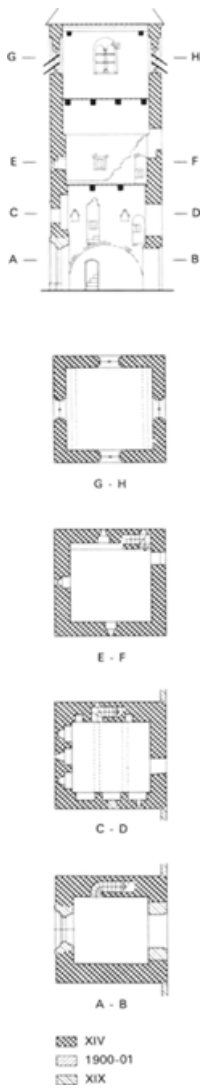
- Afbeeldingen. Foto van de toren tijdens de afbraak van de Waterstaatskerk, gedateerd 1900, in collectie R.D.M.Z. (afb. 5).
- Opmetingstekening. Opmetingsschets door Ad. Mulder, gedateerd 21 mei 1900, in collectie R.D.M.Z., Portef. nr. 313 (uitgewerkt op afb. 7).
- Literatuur. Nijhoff I (1830), nr. 81, 101, 207, 267; Van der Aa II (1840), blz. 371-372; Van Schevichaven 1846, blz. 95; Schutjes III (1872), blz. 277-279; Kalf 1906, blz. 431, nr.4; Stüwer 1938, blz. 101; Rosenberg 1972, blz.92; Ten Boom 1974-1975, blz. 130-131; Van Helvoort 1974 (Ms. Franssen).
- Archivalia. Liber Memoriale parochiae S. Cornelii, parochie-archieff Beuningen, hfdst. I en VIII.

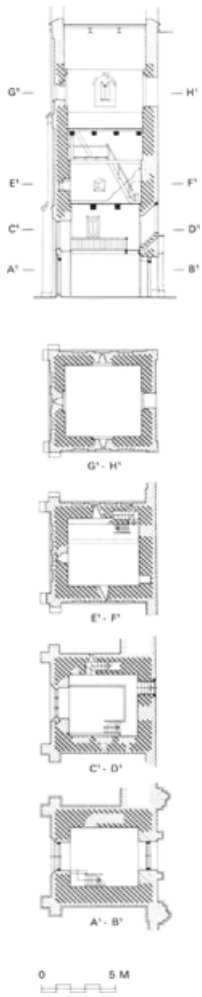
Afb. 5. R.K. kerk. De middeleeuwse toren gefotografeerd in 1900 tijdens de afbraak van de Waterstaatskerk.

Afb. 6. R.K. kerk. De in 1900-1901 door architect C. Franssen gebouwde neogotische kerk en toren, waarin de oude torenromp is opgenomen. Foto vanaf de Dorpssingel (opn. 1976).

Afb. 7. R.K. kerk. Doorsnede van de middeleeuwse toren en torenplattegronden getekend op vier niveaus voor de ommanteling: portaal, eerste en tweede torenverdieping en de klokkeverdieping. Naar opmetingsschetsen van A. Mulder d.d. 21 mei 1900

Afb. 8. Doorsnede en plattegronden van de toren in zijn huidige ommantelde vorm.

Geschiedenis

In 1189 trad bij een landruil tussen de proost van Zyfflich en de abt van Berne als getuige op Sigistappus ‘sacerdos de Bonigge’, waaruit Schutjes heeft afgeleid, dat er in de 12de eeuw in Beuningen reeds een parochiekerk stond. Als kerspel komt Beuningen in stukken pas in de tweede helft van de 13de eeuw voor de eerste maal voor. De kerkpatronen waren toen de H.H. Cosmas en Damianus. In 1303 stond de kerk het ‘recht van houthakken en van den ekel’ voor 3 pond per jaar af aan graaf Reinald I van Gelre. In 1453 werd de kerk ingelijfd bij het kapittel van de St.-Elisabethskerk in Grave krachtens een pauselijke bul van Nicolaas V. In 1438 had hertog Arnold van Gelre reeds zijn goedkeuring verleend aan deze incorporatie. Bij testament van Catharina van Bourbon werd de kerk met die van Ewijk en Cuyck op 14 mei 1469 toegewezen aan het kapittel van de St.-Stevenskerk in Nijmegen, dat het collatierecht bezat.

Volgens een register van het aartsdiaconaat Xanten bezat de kerk drie vicarieën. De altaren waren toegewijd aan het H. Kruis, de H. Geest en de apostelen Petrus en Paulus. Een oude dijkceduul maakt verder gewag van altaren toegewijd aan de H. Anna en de H. Catharina. In 1637 verscheen de eerste predikant in Beuningen die bezit nam van de kerk. De katholieken kerkten na 1652 in de kelder van het huis Doddendaal in Ewijk.

In 1795 vestigde zich opnieuw een R.K. pastoor in Beuningen en is de parochie heropgericht. De diensten werden eerst gehouden in het huis De Roskam, waar de pastoor onderdak vond. In 1799 hebben de katholieke dorpingen op last van het uitvoerend bewind van de Bataafse Republiek tegen een pondsgewijze uitkering aan de Hervormden, het kerkgebouw, slechts bestaande uit het koor en de toren, met kerkhof en pastorie teruggekocht. In 1801 bouwden zij op eigen kosten een schip, dat pas in 1803 van een plafond werd voorzien. In dat jaar werd de H. Cornelius tot kerkpatroon gekozen. De kosten van nieuwbouw en herstel bedroegen f3480, -. Bij de opbouw en het herstel zijn verschillende stenen graven en ook een stenen doodskest gevonden. Aan de noord- en zuidzijde werden de fundamenten van twee pijlers aangetroffen, hetgeen erop wijst, dat het middeleeuwse schip driebeukig is geweest. Op de muren van het oude koor trof men ‘geschilderde beelden’ aan, maar deze schilderijen waren zwaar beschadigd. In 1829 werd een nieuw leien dak gelegd met een landssubsidie van f 1800, -. Wanneer in 1845 het kerkgebouw dreigt in te storten, wordt besloten tot de bouw van een nieuwe kerk.

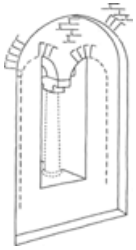
In 1846 is de kerk vervangen door een driebeukige Waterstaatskerk met spitsboogvensters en onversneden steunberen. De toren bleef ongewijzigd. De kosten bedroegen f 15 000, -, waarvan het gouvernement f4000, - bijdroeg. Veel particulieren en de opbrengsten uit de voormalige Anna-vicarie Kortendaal financierden het restbedrag.

In 1900 werd de Waterstaatskerk vervangen door de huidige neogotische, gebouwd naar ontwerp van architect C. Franssen door aannemer G. Mestrum uit Venlo. De bouwkosten bedroegen f40007,94. De uit twee geledingen bestaande oude toren werd in de nieuwe opgenomen. De kerk werd in 1901 geconsacreerd. De toren is in 1949 van de burgerlijke gemeente overgegaan in handen van het R.K. kerkbestuur.

⁺ Hoe de toren er voor de ommanteling heeft uitgezien, tonen de opmetingstekening en de in 1900 gemaakte foto van A. Mulder (afb. 5, 7). Uitwendig bestond de toren uit twee geledingen, waarvan de onderste aan zuid- en westzijde tot aan de waterlijst en aan de noordzijde tot aan de plint in tufsteen, tien lagen, 1,19 m, was uitgevoerd. De tweede geleding was van baksteen, tien lagen 77 cm. Hij bevatte rondom gekoppelde galmgaten met een deelzuiltje (afb. 9). De toren was gedekt met een ingesnoerde spits. De westelijke ingang en de rondbogige doorgang naar de kerk zijn in 1846 respectievelijk ingebracht en verkleind. Dit duidt op een gesloten torenpartij zoals ook in Wijchen nog is te herkennen. ⁺*Toren voor de ommanteling*

Inwendig was de toren van baksteen. In het torenportaal is deze door bepleistering nu aan het oog onttrokken. Volgens Mulder bevond zich hier oorspronkelijk een bakstenen gewelf zonder ribben. In de noordmuur was een trapruimte uitgespaard naar de eerste zolderverdieping. Nog aanwezige spleetvensters verlichtten deze ruimte. In de noordmuur bevindt zich een tweetal lampnissen. In de oostmuur was een doorgang naar de kerkzolder.

⁺ De geheel met baksteen ommantelde toren bestaat uit vier bijna even hoge geledingen met spitsbogige spaarvelden in de tweede en de derde geleding en een klokkeverdieping waar boven de grote galmgaten een balustrade tussen uit de steunberen voortgekomen hoekverzwaringen loopt en een hoge bekronende spits (afb. 6). ⁺*Het neogotische kerkgebouw*

Afb. 9. R.K. kerk. Galmgat van de middeleeuwse toren.

Afb. 10. R.K. kerk. Het exterieur gezien vanaf de Van Heemstraweg (opn. 1977).

De kerk is opgetrokken in hetzelfde grauwe baksteenmateriaal als de toren. Zij bestaat uit een driebeukig basilikaal schip van vijf traveeën met rechtgesloten zijbeuken en een koortravee met 5/8ste sluiting (afb. 10). Zowel de lichtbeuk als de zijbeuken bezitten tripletvensters. Het koor heeft grote gotische vensters. Op de overgang van de 4de naar de 5de schiptravee staat een klein angelustorentje. Inwendig zijn pijlers en ribben in schoon metselwerk uitgevoerd (afb. 11). De gewelfvelden in de gehele kerk zijn gemetseld in zwemsteen en gepleisterd.

De kerk is van meet af aan rijk begiftigd door welgestelde boerenfamilies en steenfabrikanten, aan wie zij haar uitmonstering dankt. Inwendig is het aspect uit de bouwtijd vrijwel gaaf bewaard gebleven.

De oorspronkelijke meubilering is nog grotendeels aanwezig, met name de altaren en het triomfkruis. De polychromie is vrijwel intact en van de oude beglazing resten belangrijke onderdelen.

+ Tot de inventaris van het kerkgebouw behoren, behoudens enkele oudere objecten, voornamelijk mobilia die dateren uit de tweede helft van de 19de eeuw en uit de ^{+Inventaris} bouwtijd.

+ Hoogaltaar en twee zijaltaren; steen; H. van der Geld; 1901. De polychromie is in 1970 vernieuwd. ^{+Altaren}

Hoogaltaar. Op de mensa in reliëf: Offer van Melchisedech; predella: vier evangelistensymbolen in reliëf; retabel: twee reliëfs: Onthoofding van paus Cornelius - Cornelius geneest zieken; aan weerszijden van de retabel een staand engelenbeeld; neogotische expositietroon met kruisgroep.

Maria-altaar. Mensa met in reliëf: Maria-monogram; predella met acht voorstellingen uit de litanie van Loreto: Gulden Vat - Mystieke Roos - Toren van David - Ivoren Toren - Gouden Huis - Ark van het Verbond - Deur des Hemels - Morgenster; retabel met twee reliëfs: Kroning van Maria - Presentatie van Maria; geflankeerd door beelden van: Anna met Maria - Joachim; in middennis: beeld van Maria met Kind: Maria, staande, met Kind op de arm; beiden gekroond.

Afb. 11. R.K. kerk. Het interieur gezien naar het priesterkoor (opn. 1976).

Jozefaltaar. Beeld van St. Jozef met clipeus, waarop kerk, geflankeerd door twee reliëfs: Dood van Jozef - Huwelijk Maria en Jozef; naast de reliëfs twee beeldjes: Theodorus - Elisabeth met rozen.

- Literatuur. Mem. hfdst. VIII.

+ Doopvont. Afm.: vont hoogte 110 cm, diam. 68 cm, deksel hoogte 118 cm; vont: steen, deksel: geel koper; vont: neogotisch, deksel: Jonkergouw, 's-Hertogenbosch; 1919. Achtzijdige vont, met een stam met blindnissen en een bladrand; achtzijdig deksel met de vier evangelistensymbolen en vier rozetten; bekroond door baldakijn op acht zuiltjes, waarin een koperen beeldje van Joannes de Doper.

- Literatuur. Mem. hfdst. VIII.

+ Staande wijwaterbak. Hoogte 100 cm, diam. 35 cm; zwarte hardsteen; XIXB. Vierkante voet; gecanneleerde stam; ronde bak met vier kruisjes en bladmotief.

+ Wijwateremmer. Hoogte 27 cm, diam. 24 cm; geel koper; m. XIX.

+ In de toren hing een luidklok met een doorsnede van 1,06 m en het opschrift: I.B. Levache 1734. De Voorloopige Lijst blz. 39 noemt ten onrechte het jaartal 1731. De klok is in de Tweede Wereldoorlog versmolten. Hij is vervangen door drie klokken van de firma Van Bergen uit Heiligerlee, twee uit 1949 en een van 1955.

In het koortorentje van de kerk hangt een angelusklokje, dat volgens opgave dateert uit 1524 en de naam draagt van S. Petrus. Deze klok werd in 1949 aan de kerk geschonken door de familie Thijssen.

+ De kerk bezat een barokke preekstoel die zich thans bevindt in de R.K. kerk van St.-Anna in Bergharen.

+ Nabij de voormalige standplaats van de preekstoel moet zich onder de planken bankenvloer een marmeren zerk bevinden, waarmee de grafkelder van de familie Vermeulen van de Blankenburg is gedekt.

+ Van de in de kerk aanwezige neogotische houten beelden en kruisbeelden zijn de volgende vermeldenswaard:

Triomfkruis. Ongeveer levensgroot; hout; neogotisch; ca. 1901. Op de hoeken evangelistensymbolen.

Missiekruis. Corpus hoogte ca. 95 cm; hout, gepolychromeerd; neogotisch; 1870-80. Het Liber Memoriale, Hfst. I noemt missiekruis van 1873. Op het kruis staat de datum 1879. *Passiekruis*. Met Arma Christi (voor kruisweg); hoogte 145 cm; hout; neogotisch; ca. 1880.

+ Het kerkinterieur is in 1907-1908 gepolychromeerd (afb. 11) door Emanuel Perey uit Venlo voor de prijs van f 3500,-. De uitvoering geschiedde voor een groot deel door gebruikmaking van sjablonen.

Op de boogzwikken van het schip en op de gewelfvelden van het priesterkoor zijn engelen geschilderd en symbolische voorstellingen. Op de overige gewelfvelden zijn

gestyleerde gotische bloemornamenten aangebracht. Op de ribben zijn kleurige manchetten geschilderd boven de kraagstenen en rond de sluitstenen. In 1974 zijn bij het schilderen van de kerk de figurale en ornamentale delen schoongemaakt en de wit gepleisterde gewelfvelden opnieuw gesausd.

+ In het koor zijn de centrale voorstellingen van de uit 1901 daterende door de Fa. Nicolas uit Roermond vervaardigde gebrandschilderde glazen opgenomen in een ^{+Gebrandschilderd glas} in 1968 vernieuwde zetting van antiek glas die de oorspronkelijke ornamentale omlijsting vervangt. Afgebeeld is in zeven scènes de toediening van de zeven sacramenten (afb. 12). Van links naar rechts is de volgorde: huwelijk - eucharistie - biecht - doopsel - vormsel - priesterschap - oliesel. In de doopkapel bevindt zich een viertal ramen door A. Asperlagh, aangebracht in 1961.

+ Veertien kruiswegstaties, Afm.: 83 × 141 cm; paneel, gesigneerd aan de achterzijde: F. Kops (=J.F./Frans Kops, 's-Hertogenbosch 1873-1951), 1918-1919. ^{+Kruisweg}

⁺ *Cylinder-torenmonstrans*. Hoogte 77 cm, diam. voet 20 cm; verguld zilver; merken: meesterteken: IB in liggende ruit (= J.A. Boermans, Venlo 1830-1886), l. leeuwjtje; 1863.

⁺ *Vaatwerk en liturgische mobilia*

Zeslobbige voet met op de lobben: IHS - adelaar - pelikaan - kruis - basilisk - olifant; stam: bundelzuil met ronde nodus met zes vierpassen waarin JHESUS; neogotische toren, met, naast de cylinder zes engelenbeeldjes in drie groepen van twee met Arma Christi; in de toren Maria met Kind. Inscriptie onder de voet: 'J.A. Boermans a Venlo, 1863'. In de voetrand: 'Dono dedit Gerardus van der Wielen past... huius oct. 1863'.

Reliekhouder. Afm.: 8 × 8 cm; zilver; merken: meesterteken: H + E (= H.G. Esser, Weert 1838-92), jrl.o (= 1873), l. leeuwjtje, minervakopje; met rand van gedreven voluten en rozetten.

Ciborie. Hoogte met deksel: 49 cm, hoogte zonder deksel: 27,5 cm, diam. voet: 17 cm; zilver; merken: meesterteken: IB in liggende ruit (= J.A. Boermans, Venlo 1830-1886), jrl. F (= 1865), l. leeuwjtje, minervakopje; neogotiek.

Zeslobbige voet; op de lobben gegraveerd eikeblad; ronde stam met gegraveerde wingerd; ronde nodus met zes knoppen waarop JHESUS; zeszijdige cuppa, waarin gegraveerd: Christus met hostie - Paus Cornelius met hoorn - Pelikaan met jongen - Juliana met kroon, palm en zwaard - Joannes de Doper - Maria; zeszijdige torendeksel met zeszijdige spits tussen zes wimbergen met traceerwerk; op de top een ornament.

Ciborie. Hoogte met deksel: 36 cm, hoogte zonder deksel: 25 cm, diam. voet: 18 cm; verguld koper en verguld zilver; merken: in deksel: Billiaux - Grossé, Bruxelles; 1895.

Zeslobbige voet met opstaande ajourrand; op een van de lobben gegraveerd: kruis met drie nagelen, hamer en nijptang in zeslobbige omlijsting; zeszijdige stam met traceerwerk; ronde nodus met zes ronde knoppen en traceerwerk; ajour tegencuppa van wingerdbladeren; op het deksel een kruisje.

- Literatuur. Mem. hfdst. 1.

Expositieciborie. Hoogte met deksel 60 cm, hoogte zonder deksel: 28 cm, diam. voet 18,5 cm; zilver; merken: meesterteken: J.J. (= Jos. Jonkergouw, 's-Hertogenbosch 1894-1922), jrl. J (=1919), l. leeuwjtje, minervakopje.

Afb. 12. R.K. kerk. Koorvensters met de voorstellingen van de zeven sacramenten. Glas-in-lood ramen door F. Nicolas en Zonen, Roermond, 1901 (opn. 1976). *a.* Priesterschap; *b.* Huwelijk; *c.* Oliesel.

Afb. 13. Hervormde kerk en pastorie. Opmetingstekening van de plattegrond.

Zeslobbige voet met in reliëf: Maria met Kind Elisabeth met rozen en brood - Joanna religieuze - Wilhelmus bisschop - Petrus met sleutels - Theodorus met helm en palmtak; zeszijdige stam met blind traceerwerk; ronde nodus met zes ronde knoppen waarop + JESUS en traceerwerk; ajour tegencuppa met wingerd en crête; neogotische torendeksel met H. Hartbeeldje. Inscriptie onderzijde voetrand: 'Familia Kleijnen me dedit occasione 25¹ anni sacerdotii pastoris Bernardi Verbakel 19 Maii 1894-1919. Jos Jonkergouw 's Bosch'.

- Literatuur. Mem. hfdst. 1.

Kelk. Hoogte 24 cm, diam. voet 16,5 cm; zilver; merken: Ⓜ anker en W, ⊕ kruis in ovaal; ca. 1700.

Zeslobbige voet met gegraveerd kruis op berg; in cartouche: H. Laurentius met rooster; peervormige nodus tussen vier parelrandjes; onversierde cuppa. Onder in de voet gekroond monogram.

Kelk. Hoogte 25,5 cm, diam. voet 18 cm; zilver; merken: meesterteken: IB in ruit (= J.A. Boermans, Venlo 1830-1886), jrl. Y (= 1858), l. leeuwje, minervakopje. Zeslobbige voet met geprofileerde rand; zeszijdige stam met traceerwerk; ronde nodus met zes rozetten; ajour tegencuppa met bladmotief.

Kelk. Hoogte 21 cm, diam. voet 18,5 cm; verguld zilver; merken: meesterteken: IB in liggende ruit (= J.A. Boermans, Venlo 1830-1886), dolfijntje (= belastingstempel 1859-93); ca. 1870.

Zeslobbige voet met gegraveerde voorstellingen van: Kruisgroep - Laatste Avondmaal - Emmaus - Offer van Abraham - Offer van Melchisedech - Mozes; ronde stam met parelrandjes en ronde arcaden; nodus met meloenschijven; ajour tegencuppa met aren en wingerd, aan bovenzijde een koordrand.

Bedieningspyxis. Hoogte 3 cm, diam. 5 cm; zilver; merken: meesterteken: CR (= Christiaan Rijke, Boxmeer), gotische og (of 60); 1809.

Aan de onderzijde van bodem en deksel filetstrepen. Bekroning ontbreekt. Met driedelige binnenzijde.

Twee gekoppelde bedieningsbusjes. Hoogte 5,5 cm, br. (samen) 7,5 cm; zilver; geen merken; XVIII B.

Twee cilindrische busjes op voetstuk met gegraveerd bladornament; op de verbinding tussen de busjes een dubbel engelenkopje in reliëf; geprofileerde dekseltjes met bolletje bekroond; op een busje de letter C, op het andere O.

Wierookvat en sloopje. Vat hoogte 31 cm, diam. 15 cm, sloopje hoogte 12,5 cm, br. 11,5 cm; zilver; merken: V in gekroond schild (= import); ca. 1870-80.

Vat: zeszijdige voet; zeszijdig lichaam; deksel met hoektorentjes met kantelen en zeszijdige spits met zes wimbergen met ajourtraceringen; boven op de spits een kruisbloem.

Sloopje: zeszijdige voet, waarop het lichaam met drie lobben.

Wierookvat. Hoogte 26 cm, diam. 14 cm; geel koper; XIX.

Ronde voet met godrons; bovenrand met een bladornament.

Missaalbeslag. Afm. schilden: 14 × 12 cm; zilver; geen merken; m. XIX.

Schilden: medaillon in barokomlijsting; aan de voorzijde: Kruisgroep; aan de achterzijde: Christus in de hof van olijven; op de hoeken, klampen en sloten: blindcartouches.

+ *Zes kandelaars*. Hoogte 76 cm; geel koper; XIXA.

Driezijdige voet op bolpootjes; op een van de zijden een opgelegd reliëf van engeltje met kruis; balusterstam; geprofileerde bobèche. + *Kandelaars*

Zes kandelaars. Hoogte 140 cm (zonder pin); koper, verzilverd; XIXb.

Driezijdige voet op klauwpootjes; op de zijden: liggend lam - naam van God in driehoek - aren en druiven; driezijdige balusterstam versierd met bladmotieven en draperieën; vaasvormige vetvanger. Pin vernieuwd.

+ *Twee kroontjes en scepter*. Hoogte 7,5 cm, diam. 13 cm (1 ×), hoogte 8,5 cm, diam. 11,5 cm (1 ×) scepter 1,36 cm; goud; merken: eikeblad in ovaal (1853-1906), leeuwepootje met letter A (?) (1813-1906); 1865. + *Votiefstukken*

Inscriptie op grote kroon: 'Dedit Anna Vermeulen, I^{MA} religiosa huius parochiae 1865'. Inscriptie op kleine kroon (in beugel): 'Dedit Cornelia Jansen 1865'. Inscriptie op scepter: 'Donum parochiae novum 1865'. Deze regaliën zijn geschonken ter versiering van een tot de kerkinventaris behorend Madonnabeeld.

Afb. 14. Hervormde kerk met de aansluitende pastorie aan de Molenstraat nr. 1, gebouwd in 1821 (opn. 1977).

Hervormde kerk

Aan de Molenstraat nr. 1 staat de in 1821 gebouwde Hervormde kerk (afb. 13, 14), een zaalkerk die samen met de naar de Van Heemstraweg gerichte pastorie is gebouwd op een T-vormig grondplan.

Bronnen

- Literatuur. Van der Aa II (1840), blz. 371-372; Van Schevichaven 1846, blz. 95; Bloys van Treslong Prins 1917-1918, blz. 21.

+ Het kerkgebouw is een zeer eenvoudige in baksteen opgetrokken zaalkerk met een lengte van drie venstertraveeën en een toegang met een gemetselde deuromlijsting ^{+Kerkgebouw} in de smalle ingangsevel aan de Molenstraat.

Op de fries van het hardstenen hoofdstel staat: Gebouwd in 1821 uit liefde giften der / NEDERLANDSCHE PROTESTANTEN. Op het schilddak, dat overgaat in het omlopende schilddak van de pastorie, staat een klokketorentje met haan.

Inwendig loopt een eenvoudige kroonlijst langs het plafond.

+ De kerk bezit een sobere inventaris, waarvan de volgende objecten vermelding verdienen. ^{+Inventaris}

+ De witgeschilderde preekstoel met vergulde ornamenten dateert uit de bouwtijd. ^{+Preekstoel}

+ Het orgel met neogotisch front en geplaatst op een balkon boven het toegangsportaal is afkomstig uit Groesbeek en vervaardigd door orgelbouwer Gradussen uit Winssen. ⁺*Orgel*

+ Op het middenvenster aan de oostzijde staan het kerkgebouw en de hoeve Rolland afgebeeld. Het memorievenster is ontworpen door architect A. van der Kloot uit Nijmegen en geschonken door de familie Van Welie die de hoeve bewoonde, bij gelegenheid van een veertigjarig jubileum in 1932. ⁺*Gebrandschilderd glas*

⁺ Avondmaalsbeker (afb. 15). Hoogte 14,5 cm, diam. mond en voet resp. 10,8 en 7,5 cm; zilver; op de onderkant van de bodem gedateerd 1754. Merken: dubbele ⁺Avondmaalsbeker adelaar met keizerskroon (Nijmegen), gekroonde letter N, jaarletter F (1751), meesterteken PS (= Peter Scheers, Nijmegen 1718-1772).

De beker draagt het opschrift: KERK VAN BEUNINGEN (roos).

- Literatuur. Cat. Arnhem 1955 (Gelders zilver), blz. 24, nr. 36 en blz. 113-114, nr. 136.

Hervormde pastorie

De pastorie is gebouwd op het land behorende tot de voormalige St.-Catharinavicarie. Het is een vijf traveeën breed woonhuis met verdieping onder omgaand schilddak. Op de verdieping nog oorspronkelijke zesruits vensters. De pastorie is gelijktijdig met de aansluitende kerk gebouwd in 1821.

Rooms-Katholieke pastorie

De R.K. pastorie aan de Dorpssingel nr. 2 (afb. 16) is een statig blokvormig huis onder omgaand schilddak, met eenvoudige deuromlijsting, zesruits schuiframen en koekoeksvenster boven het middenrisaliet van de voorgevel. Het huis is gebouwd in 1839 en vergroot in 1885. In eerste aanleg stemde het plan overeen met dat van de pastorie in Ewijk (blz. 84-86 en afb. 96). In 1838 werd door de landsregering een subsidie van f 3200, - toegekend. Bij de verbouwing van 1885 uitgevoerd onder leiding van architect Appel uit Den Bosch is de zogenaamde 'deel' afgebroken en vervangen door een tuinkamer en keuken met verdieping die hoger was dan die van het oude huis. Derhalve werd ook de oudere voorbouw met ca. 75 cm verhoogd. De omvang van de uitleg is af te lezen aan de verticale bouwnaad in de zijgevel. Tijdens de bouwcampagne is in de tuin een koetshuis met bergplaats gebouwd. Gegevens ontleend aan het Liber Memoriale.

De poorttoren van de Blankenburg

Aan de Wilhelminalaan bij nr. 2 staat een bakstenen torentje gedekt met een pannentendak, overblijfsel van de Blankenburg, onbelend in het weiland. Het is de noordwestelijke hoektoren, tevens toegangspoort tot het voormalige kasteel, daterend van ca. 1500 (afb. 17-21).

Bronnen

- Afbeelding. Gewassen pentekening, met langs de bovenrand het opschrift: 'Blanckenburg te Beuningen, Gelders.', anoniem (mogelijk van of naar A. de Haen), 18de eeuw. Part. Coll. R.K.D. (P. 1284) (afb. 17).
- Literatuur. Teg. Staat 1741, blz. 243-244; Van der Aa II (1840), blz. 372, 466; Van Schevichaven 1846, blz. 95-96; Schutjes III (1872), blz. 278; Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 50-51; Jhr. W.A. Beelaerts van Blokland, De bezitters van het slot Beuningen, B.M. Gelre XXIII (1930), blz. 143-148; Gorissen 1959, blz. 112-113; Manders 1952, blz. 90-95; A. Claassen,

Afb. 15. Hervormde kerk. Avondmaalsbeker uit 1754 (opn. 1977).

Het torentje van de Blankenburgh, Tweestromenland nr. 20 (1974), blz. 42-47; Kalkwiek 1976, blz. 166.

Geschiedenis

In de 14de en 15de eeuw wordt het geslacht Van Apelttern als bezitter van de burcht genoemd. In de tweede helft van de 15de eeuw is de burcht korte tijd Egmonds leen geweest. Jonkvrouwe Ot van Egmond had het goed gekocht van Johan van Apelttern in 1447. In 1456 volgde ontslag uit de leenband. Willem van Egmond, broer van hertog Arnoud van Gelre, verkocht 'siin borch ende slaete mitten schueren, bouhuysen, stallingen ende erffnissen mit oren toebehoren also als die gelegen siin in den kirspeel van Boninghen' aan de Nijmeegse schepen Gijsbert van Welderen.

Na hem gaat de Blankenburg over in handen van de familie Vijgh en vererft vervolgens op het geslacht Van Wijhe. Pas in 1597 maakt Otto van Wijhe, die gehuwd is met Christina van Wijhe van Hernen, 'het adelicke huys ende geseet, genoemd de Blanckenborg met den voorgeborchte, bongerden, cingelen' enz. leenroerig aan Gelderland. Tot 1774 blijft het kasteel in bezit van leden van het geslacht Van Wijhe. Daarna krijgt Aaldert Jacobs, zich

Afb. 16. Dorpssingel nr. 2. Rooms-Katholieke pastorie (opn. 1977).

Vermeulen noemend, door koop de kasteelplaats in zijn bezit. De bezitting vererft op de familie Goyaerts en komt ten slotte in de jaren '50 van deze eeuw door aankoop in handen van de huidige eigenaar P.H.M. Claassen.

⁺ Het torentje van de Blankenburg (afb. 21) is het povere restant van wat ooit het uit een hoofd- en voorburcht bestaande kasteel van Beuningen is geweest.

⁺*De poorttoren*

In 1863 zijn de laatste restanten van de voormalige hoofdburcht, die men nog op de 18de-eeuwse tekening (afb. 17) ziet afgebeeld, gesloopt. Dankzij deze, overigens met de nodige voorzichtigheid te interpreteren afbeelding en met behulp van het kadastrale minuutplan (afb. 18) en een moderne opmetingstekening (afb. 20), krijgt men enig idee van de vroegere aanleg. De 18de-eeuwse tekening toont de hoofdburcht: een half-afgebroken, doch voor bewoning geschikt gemaakte woonvleugel midden op een omgracht terrein en twee hoektorens met tentdaken, waarvan de toren op de voorgrond die in tegenstelling tot de andere een verdieping heeft, het thans nog bestaande, zgn. 'torentje van de Blankenburg' is. Van deze voormalige poorttoren zijn de noordmuur met de ingang en de westmuur afgebeeld. De tekening die omstreeks 1740 gemaakt zal zijn toont verschillende thans nog aanwezige details: de toegangspoort, het venster van de verdieping, de muizentand onder de daklijst, het schoorsteentje en de windvaan. Er is ook een opmerkelijk verschil met de huidige toestand: de voet van het torentje is door het dichten van de gracht aan het gezicht onttrokken, waardoor het torentje iets van zijn rijzigheid heeft moeten prijsgeven. De dakbedekking is blauw-grijs van kleur op de afbeelding, hetgeen erop wijst dat het gedekt was met leien. De Voorloopige Lijst vermeldt ook nog een leien spits. De dekking is later gewijzigd.

De in baksteen, formaat $24,5/25,5 \times 12,2/12,5 \times 5,5/6$ cm, 101. 69 cm, opgetrokken toren werd oorspronkelijk geflankeerd door ringmuren die vanaf het torenlichaam in oostelijke en zuidelijke richting liepen. De aanzetten daarvan zijn nog zichtbaar. Zoals uit de tekening blijkt was de ommuring in de 18de eeuw al volledig verdwenen. Wat men op de afbeelding ziet stemt overeen met de beschrijving van het complex in de Tegenwoordige Staat uit 1741: 'Te Beuningen staat een vervallen slot, Blanckenburg geheeten, dat voor eenige jaaren een

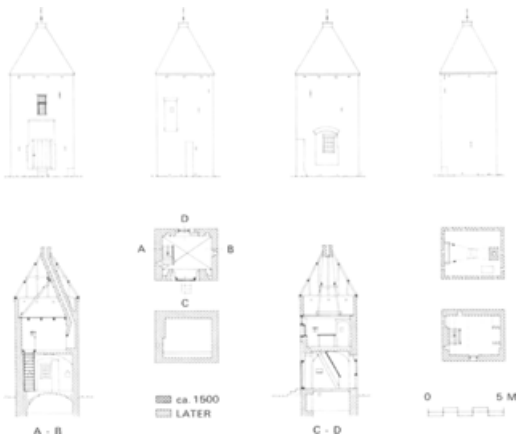
Afb. 17. De resten van het kasteel Blankenburg volgens een anonieme vroeg-18de-eeuwse penseeltekening. R.K.D., Den Haag.

Afb. 18. De plaats van kasteel Blankenburg volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 19. Het terrein van het voormalige kasteel Blankenburg volgens het nette plan.

Afb. 20. Het torentje van kasteel Blankenburg. Gevelaanzichten (v.l.n.r. noord-, oost-, zuid- en westgevel); doorsneden A-B en C-D; plattegronden van kelder, begane grond, verdieping en zolder. Tekening naar opmeting van de Technische Kringdienst Maas en Waal en eigen waarneming.

Afb. 21. Het torentje van de Blankenburg, gezien uit het noordoosten, toegangspoort van het kasteel (opn. 1977).

weinig hersteld en tot eene wooning voor een' rentmeester des eigenaars bekwaam gemaakt is'. Wanneer de burcht ontmanteld en deels verwoest is, is niet bekend. Mogelijk is dit rond 1600 gebeurd tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Het is ook denkbaar dat het kasteel al in 1526 door de Nijmegenaren is verwoest.

Het weerbaar karakter blijkt uit verschillende schietspleten: aan weerszijden van de ingang in de noordmuur, verder beganegronds in de oost- en de westgevel en op de verdieping in de oost- en de zuidgevel. Verschillende moeten en rollagen geven de omvang aan van de oorspronkelijke poortdoorgangen in de noord- en de zuidmuur. De eertijds voor de ophaalbrug uitgespaarde aanslag is thans met jonger materiaal opgevuld.

De verdieping was oorspronkelijk alleen bereikbaar via de weergang van de noordelijke ringmuur. In de oostgevel ziet men daarvan nog de dichtgezette toegang. Onder de tandlijst bevinden zich aan alle zijden steigergaten.

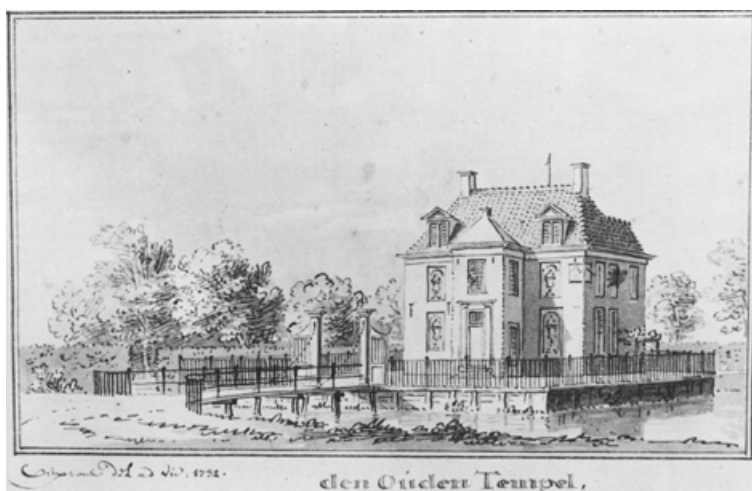
Inwendig zijn de kelder en de poortdoorgang respectievelijk overdekt met een tongewelf en een graatgewelf. De kelder wordt verlicht door een klein venster in de oostgevel. Op de begane grond bevinden zich aan weerszijden van de toegang naar het burchtterrein lampnissen in de zuidgevel. Op de verdieping is een stookplaats tegen de westmuur. De verdieping heeft een balkenplafond waarboven een zolderruimte.

De oude tempel

Aan de Tempelstraat nr. 10 staat het huis de Oude Tempel, een boerenhofstede ter plaatse van een voormalig edelmanshuis (afb. 25).

Bronnen

- Afbeeldingen. Gewassen pentekening in O.I.-inkt, gesigneerd en gedateerd door C. Pronk 1732, Part. Coll. R.K.D. (afb. 22); een gravure naar deze tekening door H. Spilman voor 'Het Verheerlijkt Nederland', nr. 221.
- Literatuur. Van der Aa II (1840), blz. 372, VIII (1846), blz. 674-675; Van Schevichaven 1846, blz. 95; Gorissen 1959, blz. 158.

Afb. 22. Huis de Ouden Tempel, getekend door C. Pronk, 1732. R.K.D., Den Haag.

Afb. 23. Het huis de Ouden Tempel volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Geschiedenis

In 1537 wordt de ‘Olden Tempel’ vermeld als een aanzienlijk goed in eigendom van Gairdt Bairdt en diens vrouw Anna van Ewyck. Volgens Gorissen zou de naam verband kunnen houden met een in 1312 opgeheven nederzetting van de Tempeliers. Op een kaart van het Kwartier van Nijmegen uit 1639 is het huis aangeduid als edelmanshuis. Het door Pronk getekende huis (afb. 22) heeft stellig een oudere voorganger gehad.

In het begin van de 18de eeuw was het huis gelegen op een rechthoekig omgracht terrein. Midden voor het huis lagen een ophaalbrug en een houten afsluithek. Het eveneens rechthoekige hoofdblok had een naar voren uitgebouwde ingangspartij en een dienstvleugel rechts achter als aanbouwsel. Merkwaardig zijn de blinde vensters of nissen met geschilderde of in reliëf aangebrachte vaasmotieven. Op de hoek rechts voor bevond zich een zonnwijzer. In 1794 is dit huis afgebrand. Het werd in 1839 door N.H. van het Lindenhoud herbouwd. Van der Aa meldt dat de toenmalige eigenaar een schilderij bezat voorstellende het huis in 1423. Het betrof een kopie, waarvan het origineel zich bevond in het bezit van een Duitser uit Korbach.

+ Het tegenwoordige huis (afb. 25) is een overblijfsel van de door Pronk getekende Oude Tempel. De verdieping is na de brand van 1794 niet herbouwd en de uitspringende toegangspartij heeft men bij de herbouw laten vervallen. Deze was in ^{+Het huis}

omvang ongeveer gelijk aan de huidige buitentrapp. Het huis bestaat thans uit een souterrain en een hoofdverdieping onder een met pannen belegd schilddak. De eenvoudige bordesstoep met dubbele trap leidt naar een brede hoofdingang, omvat door een houten omlijsting. Op een steen links van de toegang staat het jaartal 1838. In de stoerand: 'N:H:V:H:L:H: 1838 A:V:K'.

In het souterrain tegelkamer met tableaux. De drie traveeën brede voorgevel bezit vier- en zesruits schuifvensters.

+ Achter het huis De Tempel staat een graftombe uit 1861 in de vorm van een quasi-middeleeuwse toren (afb. 24) op een door een sloot omgeven perceel grond, dat aan de voorzijde is afgesloten door een hekwerk. In de kop van de middelste spaarnis aan de voorzijde is een

+Mausoleum

Afb. 24. Mausoleum voor de familie Van het Lindenhoud in de boomgaard achter het huis de Ouden Tempel (opn. 1970).

Afb. 25. Tempelstraat nr. 10. Boerderij de Ouden Tempel (opn. 1979).

natuurstenen plaat opgenomen met de tekst: Rustplaats der dooden / Gebouwd A^o 1861 / door / Nicolaas Heinrich / Van het Lindenhoud / en Zoonen.

De teksten in de overige platen zijn moeilijk leesbaar door verwerking.

- Literatuur. Tweestromenland nr. 30 (1979), blz. 23.

Boerderijen

Verspreid in het dorpsgebied staan een aantal historisch waardevolle boerderijen, die als totaliteit dan wel vanwege belangrijke onderdelen vermelding verdienen.

+ Distelakkerstraat nr. 20. Boerderij 'Distelakker'. Het voorhuis van de hoeve, een 17de-18de-eeuws krukhuis met lage verdieping, bezit een deuromlijsting met hoofdstel op gesneden consoles. ^{+Distelakkerstraat}

In de gevel grote zesruits schuifvensters en een naar rechts uitgebouwde kelder met opkamer, waarin twaalfruits schuiframen zijn opgenomen.

+ Dorpssingel nr. 5-5a. T-boerderij met omlijste ingangspartij en ommuurd erf, midden XIX; belangrijk vanwege de ligging in de dorpskom. ^{+Dorpssingel}

+ Van Heemstraweg nr. 51. Eenvoudige T-boerderij met drie traveeën brede voorgevel en lage verdieping; pannen schilddak op het voorhuis. XIX A. ^{+Van Heemstraweg}

Van Heemstraweg nr. 55. T-boerderij met gepleisterde gevels en details ontleend aan de 19de-eeuwse villa-architectuur (afb. 29). Bel-etage met T-vensters met gebogen bovendorpel en klampluiken; brede toegangsdeur in ondiep portiek.

Verdieping met balkonkamer in de as van de gevel en blinde vensternissen boven de ramen van de bel-etage. XIX c.

Van Heemstraweg/Wilhelminalaan, zie Wilhelminalaan nr. 2.

Afb. 26. Van Heemstraweg/Wilhelminalaan nr. 2. Boerderij 'De Blanckenburgh' (opn. 1977).

Afb. 27. Waalbandijk nr. 45 (opn. 1977).

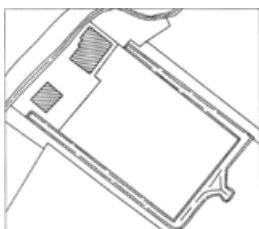
Afb. 28. Kloosterstraat nr. 21, (opn. 1977).

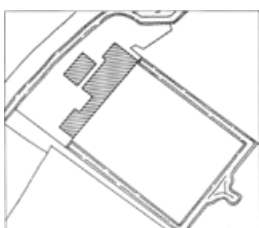
Afb. 29. Van Heemstraweg nr. 55 (opn. 1977).

Afb. 30. Hogewaldstraat 1. Boerderij 'Het Rolland' (opn. 1977).

Afb. 31. Boerderij 'Het Rolland' volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 32. Boerderij 'Het Rolland' volgens het huidige nette plan.

Van Heemstraweg nr. 85. Huize 'Den Balmerd'. Eenvoudige T-vormige hoeve met T-vensters met licht gebogen bovendorpel op de begane grond en de lage verdieping van het voorhuis. Houten daklijst met paneelindeling. Schilddak gedekt met leien, XIX c. De hoeve is qua type verwant aan Wilhelminalaan nr. 2.

⁺ Hogewaldstraat nr. 1. Hoeve 'Het Rolland' (afb. 30-32) op verhoogd door een singel omgeven terrein gelegen oude bouwplaats, waarvan de boerderij in haar huidige ⁺Hogewaldstraat gedaante volgens een jaartalsteentje boven de toegangsdeur in de voorgevel dateert uit 1811. Het bedrijfsgedeelte is in 1842 verlengd.

Hogewaldstraat nr. 10. Kleine boerderij onder afgewolfd zadeldak met jaarankers 1764 in de voorgevel.

Hogewaldstraat nr. 17. Klein naar links uitgebouwd krukhuis met opgewipte rechter zijbeuk. XVIII-XIX.

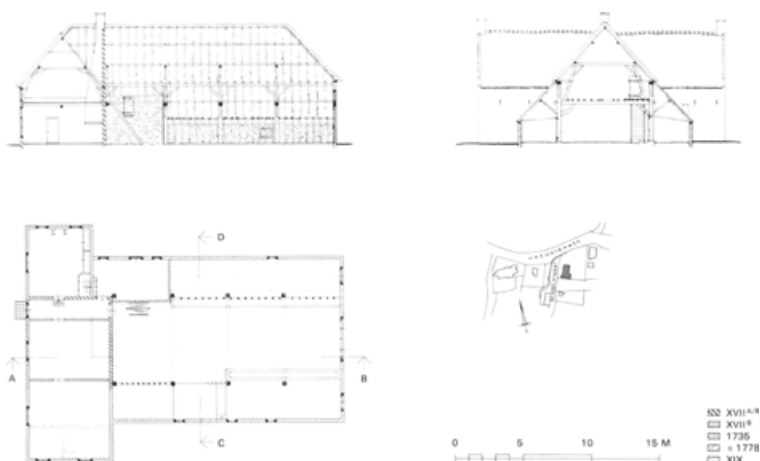
⁺ Kloosterstraat nr. 21. Aan de voet van de Waalbandijk gelegen boerderij (afb.28) met witgepleisterde voorgevel waarin zesruits schuifvensters met klampluiken, ⁺Kloosterstraat gedekt door een met riet en pannen bekleed afgewolfd zadeldak. XIX A.

⁺ Reekstraat nr. 18. Kapitale L-vormige hoeve met vrijstaande schuur en bakhuis. Het hoofdgebouw en bakhuis zijn deels witgepleisterd met blokverdeling, deels ⁺Reekstraat gesausd. XVIII-XIX. De groep is karakteristiek gelegen bij de samenkomst met de Burgemeester van Suchtelenweg.

Reekstraat nr. 30. Landarbeidershuisje. XIX.

+ Schoolstraat nr. 1 (gesloopt). Van deze T-boerderij met de jaarankers 1735 in het

+Schoolstraat

Afb. 33. Voormalige boerderij aan de Schoolstraat nr. 1, afgebroken in 1958. Opmetingstekening SHBO.

rechtergedeelte van de voorgevel werd voor de afbraak in 1958 een opmetingstekening vervaardigd door S.H.B.O. (afb. 33).

+ Tempelstraat nr. 2. Hoeve 'Ebenhaezer', T-boerderij met zorgvuldig gedetailleerd voorhuis, middels stichtingsteen gedateerd: Anno 1860 Hendrik van het Lindenhout ^{+Tempelstraat} en Anna Jacoba Grety.

Tempelstraat nr. 12. Onderkelderd huis met zadeldak tussen zijtopgevels, 'Renovatum 1858'. Toegangsdeur met levensboom in het bovenlicht. Aan weerszijden van de deur steentjes met inscriptie. Schuur gedateerd 1849.

Voormalig Huis den Beuningen. Het Huis den Beuningen, eertijds staande aan de Tempelstraat en in de Voorloopige Lijst nog genoemd met als bijzonderheden de jaarankers 1641 en een getrapte zijgevel met bakstenen afdekking, is in 1955 gesloopt.

- Literatuur. Jaarverslag M.C.P.G. over 1955, afgedrukt in B.M. Gelre (1957), blz. XVII.

+ Waalbandijk nr.45. Boerderij gelegen aan de voet van de dijk (afb. 27), waarvan het oorspronkelijk vier traveeën brede voorhuis bij een latere vergroting tegen de dijkvoet is uitgebreid. Bij die vergroting werd in de smalle puntgevel aan de dijk een tweede ingang toegevoegd, waardoor men het huis op de verdieping betreedt. Naast de deur een gedenksteentje. Het bedrijfsgedeelte is eveneens in de breedte vergroot. XVIII-XIX. ^{+Waalbandijk}

Waalbandijk nr.53. Boerderij met in de voorgevel de jaarankers 1730.

+ Waardhuizenstraat nr. 15. Hoeve Warthuize, boerderij aan de rand van het uiterwaardengebied. ^{+Waardhuizenstraat}

Waardhuizenstraat ongenummerd. 'Het Vossenhol', in 1980 afgebrande boerderij met witgepleisterd L-vormig naar links uitgebouwd voorhuis, waaraan rechts een aanbouw

Afb. 34. Standerdmolen aan de Molenstraat, achterzijde van de kas (opn. 1977).

onder zadeldak is toegevoegd. Brede toegangsdeur met houten omlijsting. Datering XVIII-XIX. Geboortehuis van ds. J. van het Lindenhout, stichter van de Weesinrichting in Neerbosch.

+ Wilhelminalaan nr.2. Herenboerderij (afb. 26), gebouwd bij het terrein van het voormalige kasteel De Blankenburg. Vijf-assig voorhuis met zes- en vierruits schuiframen op de bel-etage en de verdieping. Deurpartij met bovenlicht en houten omlijsting in een één travee breed middenrisaliet. Bouwlichaam met hoekverzwaringen, houten daklijst en schilddak.

⁺Wilhelminalaan

Aansluitend bedrijfsgedeelte met links daarvan een vrijstaand bijgebouw. Links van de toegangsdeur stichtingssteen: M.C.A./Vermeulen/1863.

Molen

Aan de Molenstraat bij nr. 54 staat een windkorenmolen van het type gesloten standerdmolen (afb. 34) met een achtkante bakstenen ombouw waarin vier deuren en gedekt met gepotdekselde planken. De kast bezit een balkon. De molen is na een storm die zijn voorganger had geveld, in het jaar 1704 herbouwd door molenmaker mr. Peter van Uijen uit Heumen voor honderd Carolusgulden.

In de 14de en 16de eeuw wordt melding gemaakt van een dwangmolen in Beuningen.

- Literatuur. De windmolen te Beuningen in verval, Heemschut XXVI (1949), blz. 83; Gelders Molenboek 1968, blz. 342-345.

Afb. 35. De kom van het dorp Weurt volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Weurt

Gemeente Beuningen

Historisch-geografische schets

Het dorpsgebied van Weurt ligt direct ten westen van de tot de gemeente Nijmegen behorende dorpen Hees en Neerbosch (afb. 35). Het dorp is altijd meer op de stad Nijmegen en het bijbehorend schependom gericht geweest dan op Beuningen waarmee het samen tot 1980 een gemeente vormde, waaraan op 1 juli van dat jaar Ewijk en Winssen zijn toegevoegd. De grens tussen Beuningen en Weurt wordt bepaald door een na-karolingische overloopgeul, de huidige Reekstraat. De grens met de Nijmeegse schependomsdorpen Hatert en het jongere Neerbosch is pas tijdens de komontginningen in de loop van de 14de eeuw vastgelegd. Deze grens volgt gedeelten van een overloopgeul en de bovenloop van de oude Rijkswetering; de Jonkerstraat en de Krommestraat zijn hierlangs getraceerd. De grens met Hees die loopt door de in de 14de eeuw ontgonnen 'Biezen' is veel grilliger, maar zij is sedert de aanleg van het Maas-Waalkanaal alleen op kadasterkaarten goed te onderscheiden.

De oudste vestiging binnen het dorpsgebied van Weurt moet gezocht worden in de directe omgeving van het kerkgebouw en het voormalige Huis te Weurt (afb. 54), dat westelijk van de splitsing van de Oude Koningstraat en de weg naar de Weurtse velden, de Jonkerstraat, heeft gestaan.

De ligging op jonge oevergronden, de naam van het dorp, de kapel-status van de kerk en de aanwezigheid van een hof van de betrekkelijk jonge Premonstratenser orde wijzen erop dat Weurt een tamelijk jong dorp moet zijn. De vrij systematische verkaveling aan weerszijden van de hoofdstraat indiceert een 12de-eeuwse vestiging op deze zandplaat; de monniken hebben bij het ontginnen mogelijk een belangrijke rol gespeeld als initiators. Een vergelijkbare situatie is de Munnikenwoerd in de in het Land van Maas en Waal gelegen dorpspolder van Altforst, waar een uithof lag van de abdij van Berne.

Overigens biedt het dorp het voor een jongere oeverwal-nederzetting karakteristieke beeld van lintbebouwing langs de hoofdstraat met wat secundaire bebouwing langs de dijktafuds. In verband met de dijkverzwaring zijn de nog bestaande dijkhuizen na 1975 grotendeels geamoveerd.

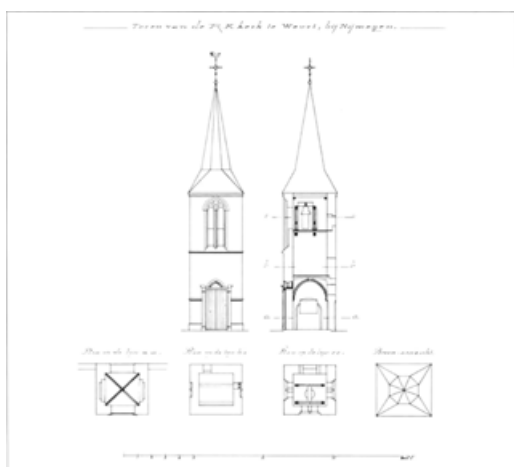
De stichting van kasteel en hof aan de westzijde van de zandplaat heeft ertoe geleid dat in latere tijd de bebouwingsconcentratie oostelijk van de kerk veel groter is geworden. Na de dijkaanleg is in dit dorp een deel van de grond in de omgeving van de hoofdstraat, de huidige Pastoor van der Marckstraat, verder opgehoogd. Dit is deels 'spontaan' gebeurd ten gevolge van rivieroverstromingen, maar ook deels kunstmatig om in elk geval over een permanent droge 'dorpsheuvel' te kunnen beschikken. Op dit droge deel is de bebouwing zich tot diep in de vorige eeuw blijven verdichten, zodat er een bijna gesloten straatbeeld is ontstaan. Een deel hiervan is ten offer gevallen aan de aanleg van de kanaalmonding.

Rooms-Katholieke kerk

De R.K. kerk, toegewijd aan de H. Andreas, is een neogotisch gebouw staande op het ten zuiden van de Waalbandijk aan de Kerkstraat gelegen kerkhof. Het kerkgebouw staat ter plaatse van de voormalige Weurtse kapel en parochiekerk en is in 1895-1896 in etappes gebouwd naar ontwerp van architect C. Franssen. De toren volgde in 1898.

Afb. 36. R.K. kerk. De in 1898 afgebroken toren, gefotografeerd kort voor de sloop (opn. 1897).

Afb. 37. R.K. kerk. Plattegronden, aanzicht westgevel en doorsnede in oost-west-richting van de in 1898 afgebroken middeleeuwse toren. Opmetingstekening door A. Mulder, 1898.

Afb. 38. De R.K. kerk e.o. volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 39. De huidige R.K. kerk gesitueerd ter plaatse van de oude kerk volgens het nette plan.

Bronnen

- Opmetingstekening en foto's. Opmeting van de toren in 1898 (afb. 37) en twee foto's van de toren uit 1897 (afb. 36) door bureau A. Mulder in Collectie R.D.M.Z.
- Literatuur. Van der Aa XII (1849), blz. 368-369; F.N.M. Eyck van Zuylichem, *Le style ogival des églises du Royaume des Pays Bas*, Utrecht 1863, blz. 13; Schutjes V (1876), blz. 920-921; Van Schevichaven 1901, blz. 63; F.A. Hoefler 1905, blz. 272, 276-277; Kalf 1906, blz. 437; Van Helvoort 1978 (Ms. C. Franssen), nr.4.
- Archivalia. Liber memoriale Parochiae Sancti Andreae in Weurt, aanwezig in parochiearchief; Rapport van de architect A. Mulder opgemaakt over de toren d.d. 24-1-1898, A.R.A. Den Haag, Min. van Binnenl. Z., afd. K. en W., portef. nr. 52.

Geschiedenis

In de 13de eeuw stond in Weurt een kapel ter ere van de H. Andreas. De kerk was onderhorig aan de St.-Stevenskerk in Nijmegen. De plebaan en de vicarissen van de Nijmeegse

parochiekerk waren verplicht het kerkje te bedienen toen in 1480 het kapittel van de Apostelenkerk in Keulen toestemming gaf tot de stichting van een kapittel in Nijmegen. Zij behield de status van kapel.

In 1607 werd het gebouw bij de vestiging van een predikant in het naburig dorp Neerbosch aan de R.K. eredienst onttrokken. Weurt was tot 1686 een tijdlang kerkelijk verbonden met Ubbergen. In 1738 werd Weurt verenigd met de kerkelijke gemeenten van Hees en Neerbosch.

Op 18 oktober 1797 werd de kapel met uitzondering van de toren door de katholieken wettig genaast. Zij betaalden de hervormden daartoe f 442, - uit. Het geheel was geschat op f 6067, -. Op 4 november werd de kerk in gebruik genomen. Weurt werd nu tot een zelfstandige parochie verheven. De kerk is 1837 onder het pastoraat van pastoor A. van den Bosch met behulp van een landssubsidie, groot f 3500, -, als Waterstaatskerk herbouwd. In 1858 heeft men het schip met een travee aan de koorzijde verlengd en een nieuw koor gebouwd. De bouwkosten bedroegen f 2800, -. Interessant is in dit verband een opmerking van Eyck van Zuylichem die beweert dat het middeleeuwse muurwerk van de kerk sterke gelijkenis vertoonde met dat van de kerken te Andelst en Hien in de Betuwe. In 1867 werd de kerk 'gekleurd en gepolychromeerd'. In 1870 werden in de westmuur van het schip twee gebrandschilderde ramen aangebracht. In 1871 beschilderde men nog het plafond en werden vensters tot ruitjes geschilderd. In 1883 werd de kerk opnieuw gepolychromeerd door Christ. Goossen en twee werklieden uit Den Bosch.

Daar het kerkgebouw voor het ten gevolge van de vestiging van de steenfabriek groeiend aantal parochianen veel te klein was geworden, wilde pastoor F. Verhees, bij gebrek aan financiële middelen, een partiële nieuwbouw verwezenlijken. Naar ontwerp van architect C. Franssen werden aan de oostkant van het bestaande kerkgebouw twee schiptraveeën en een koorpartij aangebouwd. De stenen werden geschonken door de steenfabrikanten Gebroeders Burgers uit Weurt. Op 12 mei 1895 legde pastoor Verhees de eerste steen en na de inwijding op 27 september kon aannemer G. Mestrum uit Venlo het werk op 17 oktober van hetzelfde jaar opleveren. Het verlangen ontstond om nu maar de hele kerk te vernieuwen. Hiertoe kwamen ruime giften binnen en de familie Burgers schonk opnieuw de benodigde stenen. De kerk kwam in 1897 gereed, evenwel nog zonder nieuwe toren.

De middeleeuwse toren was eigendom van de burgerlijke gemeente, maar de grond waarop hij stond niet. Bij raadsbesluit van 30 december 1896 werd bepaald om de toren met uurwerk en klok over te doen aan het R.K. kerkbestuur en een geldlening ter beschikking te stellen voor de bouw van een nieuwe toren. Gedeputeerde Staten keurden dit besluit af. De gemeente ging hierop in hoger beroep bij de Raad van State, die het besluit van Gedeputeerde Staten handhaafde. Het oude torentje, dat met zijn spits tot aan de nok van het nieuwe kerkdak reikte, stond ongeveer 1 m voor de nieuwbouw (afb. 36).

Dankzij particulier initiatief, met name van de familie Burgers, kon men in 1898 de bouw van een nieuwe toren realiseren, nadat in februari door Gedeputeerde Staten was goedgekeurd om het oude torentje te slopen. Op 4 maart werd de toren inclusief klok en uurwerk door de gemeente publiek verkocht. Het afbraakmateriaal werd door kerkmeester Loeffen bij inschrijving voor f 201, - aangekocht. Op 12 september 1898 werd de kerk geconsacreerd.

+ De foto's en opmetingstekening van A. Mulder (afb. 36, 37) laten een bakstenen toren zien, gemetseld in regelmatig verband en bestaande uit drie geledingen. Er was geringe versnijding op plinthoogte en de beëindiging van de eerste en tweede geleding bestond uit cordonlijsten. In de noord- en zuidgevel van de torenvoet zaten spitsbogige spaarnissen met vorktracering; een motief dat in de bovenbouw breder en rijker geprofileerd werd herhaald met galmgaten in de uitgespaarde velden. De westingang was tijdens een 19de-eeuwse verbouwing gewijzigd. Een met leien gedekte ingesnoerde naaldspits vormde de torenbekroning. ^{+De middeleeuwse toren}

Inwendig was de voet van de toren overwelfd met een kruisribgewelf, waarvan de profielen duiden op de 15de eeuw.

Tegen de spaarnis aan de noordzijde van het portaal tekende Mulder een gedenksteen, mogelijk een grafplaat, want de toren diende als begraafplaats voor de te Weurt wonende familie Van Balveren.

Op de eerste verdieping was de doorgang naar de kerkzolder, op de tweede zolder stond de klokkestoel opgesteld.

In zijn rapport omschrijft A. Mulder de toren als volgt:

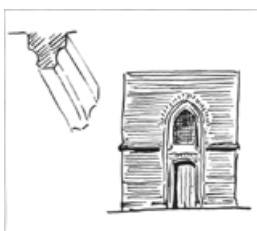
‘De toren is geheel vierkantvormig, hij is uitwendig 3,70-3,70 M, inwendig 2,45-2,45, zoodat de muurdikte ongeveer 0,65 M is. De verdieping gelijkvloers heeft aan de westzijde een gemoderniseerde ingang, aan de oostzijde een spitsboogvormige opening die verbinding had met de vroegere kerk. De beide andere zijden hebben inwendig, thans verminkte ellipsvormig gedekte nissen. Deze ruimte is met een kruisgewelf gedekt, de rib heeft bijgaand profiel (schetsje, afb. 40).

De eerste verdieping draagt het uurwerk, zij heeft aan de oostzijde eene opening, aan de zuidzijde een venstertje ter verlichting van het uurwerk. De tweede verdieping heeft aan elke zijde een galmgat, welke door een 23 cm breede middelpost in tweeën verdeeld is.

Op deze verdieping is een klokkenstoel met eene klok die 0,72-0,58 meet. Het opschrift der klok luidt: “Me fecit pieter seest amstelodami anno 1756”. De toren heeft een houten helm. Uitwendig is het metselwerk 9,82 M hoog tot en met de plint. Zij heeft twee waterlijsten en is daardoor in drieën verdeeld. Vanaf de plint tot de eerste waterlijst heeft de toren niets bijzonders, deze afstand is 1,71 M en heeft 23,5 baksteenlaag. Aan de oostzijde bestaat deze lijst natuurlijk niet, omdat de kerk daar aan de toren aansluit. Aan de westzijde is de lijst doorbroken door de modernen ingang. Boven deze ingang is nog de top van een spitsboogvenster te zien. De ingang was vroeger met een daarboven liggend venster zoals bijgaande schets te zien geeft (afb. 40).

Van de eerste tot de tweede waterlijst is de maat 3,37 M en bestaat uit 45 baksteenlagen.

Alleen de noord- en zuidzijde hebben een blind venster. Het bovenste vak vertoont aan elke zijde een spitsbogig gedekt venster (galmgat), dat door een middelpost en door halfcirkelvormige afdekkingen in tweeën gedeeld is. Dat aan de oostzijde is door de aansluiting van de nok der vroegere kerk aan de toren aan de onderzijde meer digtgemetseld als de anderen. Onder den helm is een steenen profileering. De helm is ongeveer 8 M hoog, hij is achtkant, gaat in het vierkant over en is met leijen gedekt. Alle baksteen aan den toren is gepleisterd, zoodat eene beschouwing van nabij dit doet zien’.

Afb. 40. Schetsjes uit het rapport van A. Mulder, 1898. Profiel van gewelfrib in de middeleeuwse toren en reconstructie van de toreningang.

Afb. 41. R.K. kerk, gebouwd in 1895-1898 door C. Franssen, gezien vanuit het noordwesten (opn. 1981).

+ Ondanks de gefaseerde bouw is de kerk toch een totaalconceptie geworden, bestaande uit een driebeukig basilicaal schip van vijf traveeën, een 5/8ste-gesloten koor en een westtoren. De zijbeuken zijn recht gesloten (afb. 41). +De neogotische kerk

+ De op een vierkant grondplan gebouwde toren bestaat uit vier geledingen en is bekroond met een ingesnoerde naaldspits. +Toren

In de noordmuur is buiten een hardstenen gedenkplaat, formaat 116 × 43,5 cm, aangebracht, waarop de weldoeners van de kerk worden herdacht. De tekst luidt: Ter her. / van 't eerste eeuwfeest / der parochie en 't 40 jarig / Priesterschap van Verhees / is Kerk met toren geheel / vernieuwd door Bisschop W. van de Ven 12 Sept 1898 / geconsacreerd / Alle steenen der kerk met / de buitensteenen van toren / zijn gratis gegeven door / Th.A. Burgers-Minke / J.B. Burgers-Sanders / Al. A. Burgers-Daamen / Nog groote Weld. / Pater Reg. Burgers O.P. / Th. Loeffen-Burgers / Wed. F. van Thiel / en P. Aalbers / W.C. en J.Th. Burgers / W.P. en P^{la} Wouters / enz. / arch. C. Franssen.

In de westmuur van de traptoren een steentje, formaat 24 × 36 cm, met de peilaanduiding: 12 el, 8 dm boven A.P.

+ Uitwendig is het kerkgebouw aan de zijbeuken en het koor geschoord door contreforten, die op plintheogte, op het niveau van de vensterbanken en bij het koor ook halverwege de vensters versnijden. De afzaten zijn gedekt met natuurstenen platen en blokken. +Exterieur kerkgebouw

De zijbeukmuren en de lichtbeuk worden horizontaal afgesloten door boogfriezen. Omdat de middenbeuk inwendig gedekt is door een houten tongewelf kunnen lisenen de zijwaartse druk opvangen. De vier lichtbeukvensters lijken optisch in spaarvelden te zijn aangebracht. De lichtbeuklisenen zijn feitelijk de verlenging van de pijlerkernen die in plattegrond kruisvormig zijn.

+ De wandindeling van het middenschip bestaat uit drie zones: arcadenreeks, blinde tussenzone ingesloten tussen twee horizontale profiellijsten en lichtbeukzone afgesloten door een fries van spitsboogjes waarboven een reeks geprofileerde uitgekraagde blokjes, die de voorlijst van het houten gewelfbeschoot dragen. +Interieur

Inwendig lijken de in grondplan kruisvormige pijlers aan de zijden van het schip en de zijbeuken optisch een soort pilasters (afb. 42). Hiertegen zijn ter hoogte van de geboorte van de arcadebogen aan de kant van het middenschip grote natuurstenen met florale motieven versierde consoles aangebracht als draagstenen voor een reeks beelden. Vanaf deze consoles lopen kolonnetten bekroond door bladkapitelen op tot iets onder de kruinhoogte van de lichtbeukvensters. Op deze kapitelen rusten de schenkels van het spitsbogige houten tongewelf.

Aan de kant van de zijbeuken zijn op dezelfde hoogte als de beeldenconsoles kraagstenen in de pijlers opgenomen van witte steen. Deze met bladmotief versierde kraagstenen bevinden zich ook tegen de lisenen van de zijbeukmuren. Samen dragen zij de gordelbogen en ribben van de kruisribgewelven in de zijbeuken, waarvan de gewelfvelden in drijfsteen zijn gemetseld. Per travee worden de zijbeuken en de lichtbeuk verlicht door respectievelijk twee en vier lancetvensters.

Ook het koor is overkluisd met stenen kruisribgewelven, waarvan de ribben rusten op wandkolonnetten van het type dat in het middenschip voorkomt. Deze kolonnetten ontspringen op kraagstenen die op dezelfde hoogte als de kraagstenen in het schipgedeelte zijn aangebracht.

Behoudens de gewelfvelden en de grote muurvlakken in het schip en de zijbeuken, die zijn beraapt en al vrij spoedig na het gereedkomen van de kerk zijn beschilderd, zijn de meer gelede delen in schoon werk uitgevoerd, waarin door middel van het toepassen van gekleurde baksteen nog eens extra horizontale accenten zijn verkregen.

+ Dankzij de ongeschonden polychromie en beglazing en de vrij volledig bewaard gebleven meubilering is de Weurtse parochiekerk een goed voorbeeld van een ^{+Inventaris} gaaf kerkinterieur van omstreeks 1900. Van de meubilering springen als oudere objecten de preekstoel en het orgel in het oog. Het meubilair uit de bouwtijd is voornamelijk van de hand van H. van der Geld. Het grootste deel van de liturgische voorwerpen stamt uit het tweede en derde kwart van de 19de eeuw. Aparte vermelding verdient de torenmonstrans met laatgotische bovenbouw op een neogotische voet.

Afb. 42. R.K. kerk. Het interieur gezien naar het priesterkoor (opn. 1975).

+ *Hoogaltaar* (afb. 42). Hout; mensa steen; gepolychromeerd in 1919; ontw.: C. Franssen; gesigineerd: H. van der Geld, 's-Hertogenbosch; 1900. + *Altaren*

Mensa: in het midden, tussen zuiltjes, reliëf: kruis met aan weerszijden geschilderde aren en wijnranken. Predella: reliëfs van de symbolen van de vier evangelisten.

Retabel: twee reliëfs, links kruisiging van Andreas en rechts Andreas celebreert de H. Mis; op de hoeken, onder met pinakels bekroonde baldakijnen twee staande, gevleugelde engelen in aanbidding. Expositietroon met in bekroning kruisbeeld.

Maria-altaar (afb. 45). Hoogte beeld 95 cm; hout, gepolychromeerd; (Roermonds atelier?); neogotiek; ca. 1897-1898.

Mensa met Maria-monogram in vierpas; in retabel beeld van Maria, onder baldakijn. Aan weerszijden reliëf; links: Dominicus ontvangt de rozenkrans; rechts: Annunciatie.

Jozef-altaar. Hoogte beeld 100 cm; hout; gepolychromeerd; (Roermonds atelier?); neogotiek; omstreeks 1897-1898.

Mensa met monogram van Jozef in vierpas; in retabel beeld van Jozef; links reliëf: H. Familie in de werkplaats (Maria, gezeten met spoel, Jozef, staande met grote zaag en het Kind tussen hen staande met geopend boek in de handen; op de achtergrond een engel met banderol waarop tekst: ORA ET LABORA); rechts: huwelijk Maria en Jozef.

+ Fragment van communiebank. Eikehout, ongepolychromeerd; Van der Geld; neogotiek; omstreeks 1900. Verwerkt tot twee bidstoelen en celebratie-altaar. + *Communiebank*

Bidstoelen: met reliëfs van resp. twee engelen bij mystieke wijnpers en twee engelen graankorrels verzamelend.

Celebratie-altaar: met reliëf van Apostelcommunie; aan weerszijden ajourpanelen met aren.

+ Doopvont (afb. 43). Hoogte 40 cm, diam. 29,5 cm; geel koper; omstreeks 1800. Ronde, hoge, geprofileerde voet; ronde kuip; geprofileerd, hoog deksel waarop kruisje. + *Doopvont*

+ Preekstoelkuip (afb. 44). Hout, bruin geverfd; XVIII B-of XIX a. Zeszijdige kuip rustend op voet met bol; op de kuip, in rijk versierde cartouches, portretbustes van de vier evangelisten met eronder hun symbolen (het symbool van Johannes ontbreekt gedeeltelijk); klankbord met palmettenlijst (de Geestesduif ontbreekt); op het dorsaal twee engelenkopjes en festoen; de trap ontbreekt. + *Preekstoel*

+ Het in een zeer eenvoudige 19de-eeuwse kas geplaatst instrument werd waarschijnlijk in 1777 gebouwd door de orgelbouwer Antonius Friedrich Gottlieb Heyneman. Dit jaartal komt samen met de naam van de orgelmaker voor in een der inscripties op het pijpwerk. Heyneman, afkomstig uit Laubach in de ten noorden van Frankfurt gelegen Wetterau, was in de jaren '70 van de 18de eeuw gevestigd in Nijmegen. Hij bouwde orgels voor de kerken van Ravenstein, Echteld en Waardenburg. Van der Harst veronderstelt dat het orgel afkomstig is uit de R.K. kerk van Over- en Nederasselt (de kerk die in Schoonenburg heeft gestaan). Het instrument zou in 1804 in Weurt zijn gekomen tijdens het pastoraat van G. Hermans (1801-1805), + *Orgel*

die na zijn vertrek uit Weurt pastoor van Over- en Nederassel werd en deze functie met die van landdeken van 1805-1824 vervulde. Herstel vond plaats in 1843-1846 door A.A. Kuerten uit Huissen. Waarschijnlijk is toen ook de kas vernieuwd door H. Weitjens, een plaatsgenoot van Kuerten. In 1847 is er een nieuwe 'eerste pijp' geplaatst. Vanaf 1858 is het onderhoud in handen van de Gebr. Gradussen uit Winssen, hetgeen blijkt uit rekeningen uit de jaren 1858, 1859 en 1880.

Bij de bouw van de nieuwe kerk is het orgel gedemonteerd en tot 1913 opgeslagen. In dat jaar werd het instrument door de Gebr. Smits uit Reek voor de som van f 600,- hersteld en in de kerk geplaatst.

Op verschillende pijpen komen inscripties voor:

- op groot C van de Fluit 4': 'Flautabek 4' fecit A.F.G. Heineman'.
- op klein c van de Gambe 8': '1846 c Salicionaal 8', Positief Over en Neerassel, A.A. Kuerten, Orgelmaker te Huissen'.
- op Groot C van Octaaf 4': '1843 Octaaf 4' Overassel. Gelijkzwevende temperatuur, normale toon'.
- op Groot C van Holpijp 8': 'C Holpijp 8' fecit 1777 A.F.G. Heineman, Org. te Nijmegen'. Verder: 'In het jaar 1843, 28 jan. zijn de blaasbalgen er nieuw bijgemaakt, en het orgel vernieuwd. Tijdens de weleerwaarde Heer Antonius v.d. Bosch Pastoor te Weurt,

Afb. 43. R.K. kerk. Doopvont van geel koper, ca. 1800 (opn. 1975).

Afb. 44. R.K. kerk. Preekstoel met evangelisten en hun symbolen op de kuip, 2de helft 18de of 1ste kwart 19de eeuw (opn. 1975).

A.A. Kuerten, orgelmaker te Huissen, en ingewijd het orgel op 10 oktober 1847 door H. Hageman, C.C. Organist te Neerbosch. Eerwaarde Heer G. Hermans. Pastoor te Weurt / Fondeirt 1804'.

- op Groot C van Sufflet: 'Eerste pijp' 'Deze is gezet door Christiaan Lodewijk van Rendorp, geboren 23 juni 1842 alhier, op den 8e oktober 1847'.

De dispositie luidt:

Praestant	8';
Holpijp	8';
Flautraver	8' D.;
Fiola de Gambe	8';
Octaaf	4';
Flautabek	4';
Octaaf	2';
Sufflet 1 en ½ Vt (in discant 3 voet);	

Cornet 3 sterk,	2 $\frac{2}{3}$ '-2'-1 □';
Trompet	8' B.;
Trompet	8' D.

Behoudens de zeven grootste pijpen van Prestant 8' in het middenveld, die van zink zijn, is het gehele pijpwerk origineel. Bij de in 1980 gereedgekomen restauratie zijn de zinken pijpen vervangen door pijpen gemaakt van oud metaal. Eveneens origineel zijn de lade, het mechaniek, de klaviatuur met uitzondering van het beleg, en het pedaalklavier.

- Literatuur. Rapport en restauratieplan van J.J. van der Harst en Fa. Verschueren (Heijthuijsen), d.d. 23-2-1971, dossier Weurt, postarchief R.D.M.Z.; Van Os 1979, blz. 31.

⁺ *Twee beelden*. Hoogte 150 cm; hout, afgeloogd; samengesteld; omstreeks 1850-1860.

Caecilia, staande, met nieuwe attributen, orgel en palmtak; oorspronkelijk ⁺*Beelden* waarschijnlijk een Mariabeeld (zeker niet Caecilia).

Andreas, apostel, staande voor groot Andreaskruis.

Afb. 45. R.K. kerk. Polychromie van de noordelijke schipwand en de triomfboog, aangebracht door de kerkschilders Van Winssen en Van de Wiel, 1902 (opn. 1975).

Afb. 46. R.K. kerk. Schabloonbeschildering in de zijbeuk door Van Winssen en Van de Wiel, 1902 (opn. 1975).

Afb. 47. R.K. kerk. Beschildering van het tongewelf, uitgevoerd door G. Deumens, 1898 (opn. 1975).

Twee beelden. Eikehout, ongepolychromeerd; atelier H. van der Geld, 's-Hertogenbosch; 1919.

Anna; Hoogte 51 cm; staande, met geopend boek in de hand, Maria onderwijzend. Victor(?); Hoogte 52 cm; staande, met palmtak in de linkerhand; de rechterhand is afgebroken; voorzijde van de grondplaat verdwenen.

Negen beelden. Geplaatst op de consoles van het middenschip en tegen de triomfboog. Hout en gips, neogotisch werk uit onbekend atelier. Petrus, Paulus, Anna, Jozef met het Kind, Ambrosius, Antonius van Padua, Gerardus Majella, H. Hart van Jezus en H. Hart van Maria.

+ *Kruisbeeld.* Hoogte 100 cm; hout gepolychromeerd; 1856. Beeltenis zonder doornenkroon; op de onderzijde van de kruisboom, geschilderd: MISSIE KRUIS OPPER. JAN. 1856 VERN. 13 JAN. 1935.

+*Missiekruis*

+ Over de middenbeuk is een spitsbogig houten tongewelf geslagen, dat in 1898 is gepolychromeerd door Guillaume Deumens uit Venlo en van symbolische voorstellingen van de eucharistie, de goddelijke en kardinale deugden is voorzien (afb. 47). Als feestgeschenk voor de toenmalige jubilerende pastoor werd in 1902 van augustus tot november de kerk van binnen geheel beschilderd. Boven de scheibogen en tegen de triomfboog werden dertien grote taferelen geschilderd, betrekking hebbend op de jeugd en het openbaar leven van Christus, alsook scènes uit het leven van Maria en haar verheerlijking (afb. 45). De kerk werd tegelijkertijd geheel met ornamentale en symbolische voorstellingen versierd. Deze schilderijen zijn uitgevoerd in olieverf door de firma M.H. van Winssen uit Warmond en Van de Wiel, kerkschilders uit Stratum, voor de som van f 2800, -. De schilderijen zijn in 1977 bijgewerkt.

+*Polychromie*

De muur- en gewelfschilderingen zijn grotendeels met behulp van schablonen gemaakt. Dit geldt zowel voor de decoratieve als de figuratieve sierelementen op de zijbeukwanden (afb. 46) en de boogzwickvlakken tussen de scheibogen van de middenbeuk. Alleen de grote taferelen zijn niet volledig geschabloneerd.

+ *Het iconografisch programma.* Het uitgebeelde repertoire is weergegeven in een schematisch overzicht (afb. 48).

+*Iconografie*

Schip. Boogzwicken: afwisselend wierokende engelen en ranken met tekstbanderollen. Onder de lichtbeukvensters tien scènes (A-I): Maria ten hemelopneming - annunciatie (afb. 45) - aanbidding van de Drie Koningen - twaalfjarige Jezus in de tempel - laat de kinderen tot Mij komen - dood van Maria - geboorte van Christus - presentatie in de tempel - wonder te Kana - sleutelovergave aan Petrus. Alle scènes zijn geflankeerd door twee rechthoekige velden met afwisselend per travee engelen met onbeschreven banderol en gestyleerde bloemen met een op de scène betrekking hebbende tekst.

Triomfboog: de aanbidding van het Lam door de vierentwintig Oudsten en het bekleden van de uitverkorenen door engelen met witte gewaden. Op de banderol langs het gewelf staat de tekst: 'Dignus est Agnus qui occisus est accipere virtutem et divinitatem et sapientiam et fortitudinem et honorem et benedictionem Apocalyps

(...) V: Vers 2' (hetgeen moet zijn Apoc. V, 12). De schildering verbeeldt evenwel passages uit de hoofdstukken VI en VII van het boek der Openbaring.

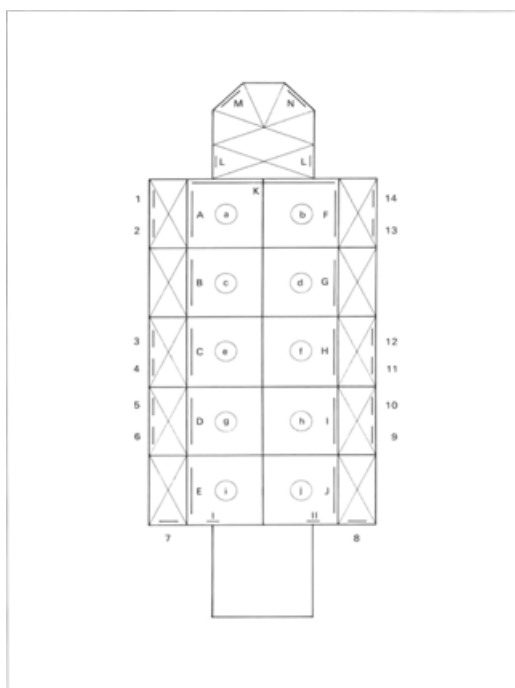
Westmuur. Twee wapens (I-II): zuidzijde, pauselijk wapen van Leo XIII; noordzijde, bisschoppelijk wapen van Mgr. W. van de Ven.

Gewelf. Tien medaillons (a-j) met symbolische figuren omgeven door een ornamentale rand van gestyleerd bladwerk (afb. 47). Van oost naar west per travee: wingerd - korenaren - monstrans (a-c, eucharistie) - schild - anker - hart (d-f, de goddelijke deugden) - slang - weegschaal - kameel - leeuw (g-j, vier kardinale deugden).

Zijbeuken. Tussen de kruiswegstaties (1-14) (zie blz. 46) banderollen met tekstgedeelten van het 'Stabat Mater' en op de zone eronder engelen met schilden en lijdenswerktuigen (afb. 46).

Priesterkoor. Boven de deur van de sacristie: twee engelen met banderollen waarop de tekst: 'Locus iste sanctus in quo orat sacerdos' (L).

Aan weerszijden van het altaar, twee schilderijen: de wonderbare broodvermenigvuldiging (Marcus VIII) (M) en het offer van Melchisedech (Gen. XIV) (N).

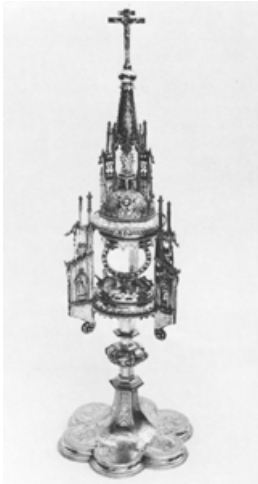
Afb. 48. R.K. kerk. Iconografisch schema van de gewelf- en muurschilderingen.

⁺ De gebrandschilderde koorvensters zijn werk van F. Nicolas en Zonen, Roermond. De glazen werden in 1913 en 1914 geplaatst, eerst de drie centrale vensters en vervolgens die aan de noord- en zuidkant. De koorvensters hebben een slanke lancetvorm met een middenstijl en een cirkel in de vensterkop. Bij de beglazing zijn telkens twee Oud-Testamentische scènes afgebeeld als allusie of voorafbeelding onder een Nieuw-Testamentische voorstelling, hier zeven hoofdmomenten uit de heilsgeschiedenis van de Verkondiging aan Maria tot aan Christus' Hemelvaart. In de vensterkop is steeds een symbolische voorstelling opgenomen in de vorm van een dierfiguur of monogram. De ramen uit 1914 werden voor f 500, - per stuk geleverd. Zij konden worden geplaatst dankzij een schenking van Th. Loeffen-Burgers. De vensters tonen de volgende voorstellingen:

⁺*Gebrandschilderd glas*

Drie ramen geplaatst in 1913; op de ramen het jaartal 1912: het zijn de drie centrale vensters:

- 1 Geboorte - Mozes gevonden in de Nijl - brandend braambos - leeuw.
- 2 Kruisiging - offer van Isaac - koperen slang - pelikaan.

Afb. 49. R.K. kerk. Gotische cylindermonstrans; toren, tweede kwart van de 16de eeuw, op neogotische voet en stam uit ca. 1895 (opn. 1975).

Afb. 50. R.K. kerk. Expositie-ciborie, volgens inscriptie uit 1888 (opn. 1975).

- 3 Verrijzenis-Samson draagt de deuren van Gaza - Jonas uitgespuwd door de walvisphoenix.

Vier ramen; 1914: respectievelijk aan de noord- en zuidkant twee vensters:

- 1 Annunciatie - zondeval van Eva - lamsvel van Gideon - God de Vader met alpha en omega.
- 2 Visitatie - filoxenie van Abraham - Samuel, Eli en Hanna in de tempel - Mariamonogram.
- 3 Hemelvaart van Christus - Tobias (als reiziger) geleid door engel - Elia vaart ten hemel - Jezus-monogram.
- 4 Pinksteren - Mozes ontvangt de wetstafelen - Elia verslaat op de berg Karmel de Baälpriesters (vuur uit de hemel op altaar van Elia) - Geestesduif (boven).

+ Veertien staties. Doek; hoogte 73 cm, breedte 103 cm; geschilderd door H. Snelten te Sittard; copie van een Antwerpse kruisweg van Hendriks (= wrschl. Louis ⁺Kruisweg

Hendricx, Peer 1827-1888 Antwerpen); 1901. Op eerste statie: 'HAS 14 CRUCES CUM IMAGINIBUS DONAVIT VIDUA A. VAN THIEL 1901'.

+ Zeven wandarmen. Vlucht 63 cm; geel koper; neogotiek; omstreeks 1900. Ronde, geprofileerde wandplaat; gezwenkte arm met, op het uiteinde, een bladmotief en, ^{+Wandarmaturen} in het midden, een bol; geprofileerde, hoge bobèche met, aan bovenzijde, een rand van gegoten bladeren. De wandarmen zijn geplaatst tegen de pijlers van het middenschip onder consoles met heiligenbeelden.

+ *Cylindermonstrans* (afb. 49). Hoogte 70,5 cm, diam. 22,5 cm; verguld zilver; merk (in de voet): 800 M, gekroonde v in driehoek (= belastingstempel 1893-1906); ^{+Liturgisch vaatwerk en gerei} import (uit Duitsland); monstrans en nodus xvIb, voet en stam; Duits; neogotiek omstreeks 1895. Zeslobbige, geprofileerde voet; op de lobben gegraveerde voorstellingen van Maria met Kind - Jozef - Andreas - Johannes Ev. - Bernardus - Franciscus Xaverius; zeszijdige stam; nodus met traceerwerk en zes engelenkopjes; de lunula is versierd met een rand van stenen

Afb. 51. R.K. kerk. Kelk met schenkingsinscriptie van 1794 (opn. 1975).

Afb. 52. R.K. kerk. Kelk, neobarok, door H.G. Esser, Weert, gedateerd 1858 (opn. 1975).

en wordt gedragen door een gevleugeld engelenkopje; rond de cylinder drie contreforten waarin beeldjes van Petrus - Paulus - Johannes Ev.; tegen de contreforten drie apostelbeeldjes; op de contreforten rust een koepel met drie rozetten en drie engelenkopjes, waarop drie contreforten die een achzijdige spits dragen, waaronder een reliëf van Maria met Kind in mandorla; spits bekroond met crucifix.

- Literatuur. Cat. 's-Hertogenbosch 1913, nr. 477; Kalf 1906, blz. 437.

Reliekhouders. Hoogte 29 cm, diam. voet 12,5 cm; zilver; geen merken; XIXc.

Ronde, geprofileerde voet; ronde stam; ronde theka waarin een kruis; onder de theka een ovaal waarin Malthezer kruis; boven de theka een rococo-cartouche waarboven een kroon; aan weerszijden van de theka barokbladmotief. Staat: voet vernieuwd.

Expositie-ciborie (afb. 50). Hoogte met deksel 45 cm, hoogte zonder deksel 24,5 cm, diam. voet 15 cm; zilver; merken: 800 m, half maantje, kroontje en vijfzijdige ster (= Duitsland); 1888.

Zeslobbige, geprofileerde voet met opengewerkt randje waarin vierpassen; zeszijdige stam; nodus met traceerwerk en zes uitstekende, vierpasknoppen waarin

de letters: IHESUS; ajour bewerkte tegencuppa met, in spits toelopende lobben, korenaren en druiven, midden op de cuppa gegraveerde band met de communico-tekst: Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam; deksel met crête en op de lage welving een zeszijdige aedicula waarin beeldje van de apostel Andreas; als bekroning een kruisje. Inscriptie onder de voet: Ex munificentia Rev: Dⁿⁱ yois van Brussel pastoris in Gaszel avunculi Rev: Dⁿⁱ F. Verhees pastoris in Weurt 1888.

Ciborie. Hoogte met deksel 29 cm, hoogte zonder deksel 22,5 cm, diam. 16,5 cm; verguld zilver; merken in de cuppa: meesterteken: J H met sterretje in rechthoek (= J. Hamers, Tilburg 1912-1933), leeuwte + 2; in de voet ingeonst: Joh. Hamers, Tilburg; 1931. Ronde, geprofileerde voet; op de welving, die geleidelijk overgaat in de stam, een band waarin golfslagmotief; ronde, geprofileerde nodus; gladde tegencuppa; geprofileerd, laag deksel waarop kruisje.

Inscriptie onderzijde voet: Th. Burgers et A.M. Minke ecclesiae St. Andreae de Weurt me

Afb. 53. R.K. kerk. Wierookvat met scheepje, neobarok, 1869 (opn. 1975).

dono dederunt occasione nuptiarum filii Theodori 9/1/30 et filiarum Theodorae 19/2/28; Mariae 23/9/30 et Henriette 22/9/31.

Kelk (afb. 51). Hoogte 22 cm, diam. voet 14,5 cm; zilver, cuppa verguld; merken P R in liggende rechthoek (= ?); ; ; 1794.

Ronde, geprofileerde voet; op de welving sober, geometrisch ornament en een kruisje; peervormige nodus, onversierd; kleine tegencuppa van lobben. Inscriptie onder in de voet: hIC eX argento CaLIX InaVratVs DatVs est a sVbprIore M. Esser 1794 Venlonae. *Kelk* (afb. 52). Hoogte 27 cm, diam. voet 14,5 cm; zilver; merken: meesterteken: H + E (= H.G. Esser. Weert 1838-1892), jrl. Y (= 1858), leeuwtje + 2, zwaardje; neobarok. Cuppa en voet zijn in 1886 door H. Saelmans door middel van een nieuwe spil verbonden. Ronde voet; de welving is verdeeld in drie grote en drie kleine segmenten; in de kleine segmenten bloem- en vruchtenfestoenen; in de grote segmenten, cartouches met de voorstellingen van Andreas met Andreaskruis - Johannes Ev. met arend aan de voeten, staande voor een stad - Maria met Kind op de arm, staande op een slang, omringd door twee gevleugelde engelenkopjes; ronde stam met, tussen twee ringen, peervormige nodus met drie cartouches waarin bloemenfestoenen; tegencuppa met drie cartouches waarin de voorstellingen van de jeugdige Christus in een tempel met op de achtergrond een brandofferaltaar - Christus staande op een draak met een kruis in de linkerhand - de jeugdige Christus met opgeheven rechterhand en in de linkerhand een wereldbol met kruisje, staande, met één voet op een ladder; tussen de cartouches wingerdbladeren en druiventrossen. Inscriptie op de voetrand: JEAN EN MARIE RENDORP AAN DE KERK VAN WEURT 1858.

Bedieningspyxis. In de vorm van een monstrans; Hoogte 12,5 cm, diam. voet 4,5 × 3 cm; zilver; merken: (= Oostenrijk-Hongarije), zwijnskopje (= import 1852-1908); XIXc.

Ovale voet waarin het doosje voor de H. Olie zat (dit ontbreekt); ronde stam; ronde, afgeplatte nodus; ovaal met IHS omgeven door stralen; op de top een kruisje; aan de achterzijde de pyxis voor de H. Hostie.

Twee ampullen. Hoogte 9,5 cm; zilver; merken: meesterteken: P S in liggende rechthoek

waarboven een liggend kruisje (= P.M. Salemans (Saelmans), Nijmegen 1807-1854), jrl. g (= 1841), leeuwte + 2, minervakopje.

Ronde voet; op de welving een palmettenrand; onderzijde van het lichaam versierd met langgerekte knorren; op het deksel van de wijnampul een wingerdbladd met druivetroos; op de waterampul bladeren; voluutvormig oor.

Blad. Afm. 19,5 × 13,5 cm; zilver; 1869.

Ovaal, met een rand van godrons; diepe spiegel. Inscriptie aan de onderzijde van de rand:

B. Sanders aan de kerk te Weurt 1869.

Lavabo-ketel. Hoogte 36 cm; geel koper; XIXc.

Hol, bol geprofileerd reservoir met kraantje; tegen in- en uitgezwenkte muurplaat, bekroond met kruisje.

Wierook vat met scheepje (afb. 53). Hoogte vat 32,5 cm, diam. 15 cm; hoogte scheepje 13,5 cm, lengte 15 cm; zilver; merk: v in gekroond schild (= import); neobarok; 1869. Vat: geschulpte, geprofileerde voet; op de welving neobarokke versiering; op het lichaam, tussen voluten, zes gevleugelde engelenkopjes in cartouches; hoog deksel met neobarokke versiering en vlamme knop.

Scheepje: geschulpte voet; op de welving en op het lichaam neobarokke versiering; voluutvormige greep; op het openslaande gedeelte van het deksel een gevleugelde engelenkop.

Missaalbeslag. Schilden: hoogte 12 cm, breedte 7,5 cm; zilver; merken: meesterteken onleesbaar, jrl. q (= 1875), lopend leeuwte + 2, minervakopje, zwaardje.

Op de schilden aan voorzijde, in ovale omlijsting: Maria, staande, met het Kind op de armen; achterzijde: Apostel Andreas, staande, met Andreaskruis; in de hoekstukken gevleugelde engelenkopjes; op de klampen, in geornamenteerde omlijsting, blanco ovalen; op de sloten de inscriptie: 1) A. DE GROOT - E. DE GROOT. 2) vernieuwd door de familie Burgers, Reginaldus Burgers O.P. 1e H. Mis 18 Aug. 1897.

Kandelaars Zes kandelaars. Hoogte 80 cm; rood en geel koper; midden XIX.

Driezijdige, ingezwenkte voet op drie krulpootjes; op de zijden drie lege cartouches; stam met verschillende insnoeringen en een cilindrische nodus met rozetten; vaasvormige bobèche met, aan onderzijde, palmetten.

Zes kandelaars. Hoogte 82 cm; hout, wit en zwart geverfd; XIXc.

Rond voetstuk op drie hoge, ingezwenkte poten; balusterstam; vaasvormige bobèche met platte rand.

⁺ In de toren hing tot 1942 een klok, diameter 72 cm met het opschrift: Me. fecit pieter. seest amstelodami anno 1756.

⁺Klokken

In 1899 werd een tweede zwaardere klok aangekocht bij Petit en Fritsen te Aarle-Rixtel. Deze klok was oorspronkelijk gegoten voor de kerk van St. Petrus Stoel te Antiochië, de decanale kerk in Sittard, maar bij aankoop van een nieuwe door de gieter teruggekocht, vervolgens billijk aan het kerkbestuur van Weurt aangeboden en in 1900 in de toren gehangen. Ook deze klok is door de Duitse bezetters versmolten.

Rooms-Katholieke begraafplaats

Op de rondom het kerkgebouw gelegen begraafplaats liggen aan de zuidkant een aantal 19de-eeuwse zerken, waaronder een drietal priestergraven.

- 1 Hardstenen zerk, formaat 200 × 116 cm, met medaillon waarin een door een slang omgeven kelk, voorzien van het grafschrift: Ter zaliger gedachtenis / aan den / Weleerwaarde Heer / Pastoor / Johannes Schr(amm) / geb. te St Hubert / 13 septemb. 1799 / overl. te Weurt / octob. 1861 / RIP
- 2 Hardstenen zerk, formaat 200 × 100 cm, met kelk in een vierpas voor pastoor C.v.d. Bogaard.
- 3 Dito zerk voor pastoor Franciscus Verhees 1830-1903.

Voormalige Rooms-Katholieke pastorie

Achter de in 1923 door architect Ch. Estourgie gebouwde pastorie, Kerkstraat nr. 14, stond tot 1976 de waarschijnlijk in of kort voor 1807 gebouwde pastorie, die na 1923

achtereenvolgens de bestemming van verenigingslokaal en kleuterschool heeft gekregen. Volgens Schutjes zou de pastorie al in 1801 zijn gebouwd.

In elk geval was deze pastorie in de streek een van de oudste in de reeks na 1800 met rijkssubsidie gebouwde pastoriewoningen. De bouwsom bedroeg f 1200, -. Tot 1884 droeg het huis nog een rieten dak, dat door een dekking met leien is vervangen. In datzelfde jaar werd ook een pomp op de regenput bij de woning gemaakt door pompmaker W.H. Smits uit Nijmegen. Qua opzet was de woning gelijk aan het eerste plan voor de pastorie in Ewijk, waarvan een ontwerp-tekening bewaard is gebleven (zie blz. 84-85). Ook hier stond een drie traveeën brede blokvormige woning met een eenvoudig omlijste deurpartij.

- Literatuur. Schutjes v (1876), blz. 921.

Het voormalige Huis te Weurt

Ten zuidwesten van de kruising van de Van Heemstraweg met de Jonkerstraat heeft het oude Huis te Weurt gestaan (afb. 54), dat vanaf 1678 wordt omschreven in de Leenaktenboeken. Oorspronkelijk was het een vrij en allodiaal goed. Van het kasteel zijn geen afbeeldingen bekend. De omschrijving van het goed in de leenaktenboeken luidt: ‘het huys te Weurt met sijn bouwhuys hoven bongaart ende straat waarbij behoren de Hooffacker, Bunsacker, den achtersten Schampert, het corte riet, de wayweide en de waeyacker’. Het huis werd achtereenvolgens bewoond door de families Van Eck van Panthaleon en Van Balveren. Het oude huis heeft bestaan tot 1873. Het omringende grachtcomplex was al bij de dijkdoorbraak van 1805 geheel verzand. Na de Van Balverens is het huis in het midden van de 19de eeuw in het bezit van C.J. van Randorp of Rendorp (volgens Van der Aa: Rindorn), wiens vijfjarig zoontje Christiaan in 1847 een ‘eerste pijp’ plaatste in het orgel van de parochiekerk (zie blz. 42).

Ds. J. van Schevichaven vermeldt het huis in zijn ‘Geschiedkundige Plaatsbeschrijving’ uitdrukkelijk als niet oud, maar waarschijnlijk op de grondslagen van een ouder gebouw opgetrokken. Bij het huis lag ook nog een bos, waarin ‘heerlijke abeelen stonden, de enige

Afb. 54. Het voormalige Huis te Weurt volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

uit de streek'. De villa die in het begin van deze eeuw op het voormalige kasteelterrein is gebouwd door de steenfabrikantenfamilie Burgers draagt nog de naam 'Het Kasteel'.

- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 97; Van der Aa XII (1849), blz. 369; Schutjes V (1876), blz. 920; Van Schevichaven 1901, blz. 63; Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 35; Gorissen 1959, blz. 163; Manders 1952, blz. 95-97.

Bunswaard

Op een eiland in de Waal, die gedurende de middeleeuwen een iets ander beloop had, zoals onderzoek ten behoeve van de bodemkartering heeft uitgewezen, stond een rivierslot ten noorden van de bij een dijkdoorbraak in 1795 ontstane Duivelswaai. Het slot, van waaruit de scheepvaart op de Waal onder controle kon worden gehouden, is reeds in 1353-1354 verwoest door de Nijmegenaren, tegenstanders van de Gelderse hertog Reinoud III in diens strijd met zijn broer Eduard.

- Literatuur. De Gelderse kroniek van Willem van Berchen, editie A.J. de Mooy, Werken Gelre nr. 24, Arnhem 1950, blz. 8; Gorissen 1959, blz. 114, Kalkwiek 1976, blz. 103, 192; J. Beijer, Verwoeste burcht bij Beuningen, Tweestromenland nr. 26 (1977), blz. 7-8.

Boerderijen

Weurt telt een aantal vrij gaaf bewaard gebleven boerderijen waarvan enkele aan de Jonkerstraat, Kerkstraat, Pastoor van der Marckstraat en de Scharsestraat de status van beschermd monument genieten. Nabij de Duivelswaai stonden in het midden van de jaren '70 een paar dijkwoningen die ten gevolge van de dijkverzwaring zijn geamoveerd.

⁺ Bij het pand Bonekampstraat nr. 4 staat een thans als schuur in gebruik zijnde keuterij, XVIII-XIX. Het voorhuis bevat een gangetje en twee kleine vertrekken met stookplaats en bedsteden. Het bakstenen huis onder pannendak heeft inwendig wanden van met leem bestreken vlechtwerk.

⁺*Bonekampstraat*

⁺ Dijk nr. 3 (gesloopt). Klein T-huis met eenvoudige houten deuromlijsting.

⁺*Dijk*

Dijk nr. 5 (gesloopt). Een onderkelderd tegen het dijklichaam gebouwd huis onder rieten schilddak, dat boven de zijgevels was opgewipt. Rechts van de voordeur een steentje met peilaanduiding: 15.181 boven N.A.P.

Dijk nr. 11. Gepleisterde T-boerderij, gelegen ten westen van de Duivelswaai. Deurpartij met geprofileerd deurekalf en bovenlicht met gietijzeren levensboom. Datering XVII-XVIII. In 1973 rigoreus gerestaureerd en tot woonhuis verbouwd.

+ Jonkerstraat nr. 8 (gesloopt). ‘De Kloosterhof’, een van de meest monumentale boerderijen in Weurt werd in 1969 afgebroken, nadat diverse serieuze pogingen van de gemeente Beuningen om de hoeve te restaureren bij gebrek aan financiële middelen waren mislukt.

+Jonkerstraat

Ter voorbereiding van de niet uitgevoerde restauratie werd door architect W.A. Heineman uit Velp in 1968 een opmetingstekening van de bestaande toestand vervaardigd.

De hoeve behoorde oudtijds aan de Premonstratenserabdij Mariënwaard bij Beesd, waaraan het huis de naam ‘Kloosterhof’ dankt.

Deze abdij bezat reeds in de 12de eeuw goederen in Weurt. In oorkonden van 1261 en 1345 is er sprake van een curtis of hof in Weurt.

In 1570 verpandde de abt de Mariënwaardse goederen aan Johan Kelffken Jacobsz., een Nijmeegse burger. De Kloosterhof werd in het begin van de 17de eeuw verworven door Lambert Charles, gouverneur van Nijmegen. Vervolgens kwam de bouwhof aan de patriciërsfamilie Nyes uit Kleef. Het goed was omstreeks 1765 tot 1820 in bezit van het Burgerweeshuis in Kleef. Daarna werd de hoeve gekocht door Bartholomeus Sanders, die de boerderij verbouwde. Hierop wees een gedenksteentje rechts naast de voordeur, waarop zijn initialen en die van zijn echtgenote Anna Maria de Groot, met wie hij in 1823 huwde, en het jaar van de verbouwing stonden aangegeven: B.S. / A.M.D.G. / 1824. Verschillende eigenaren volgden nog, als laatste de gemeente Beuningen.

Afb. 55. Jonkerstraat nr. 30. Hoeve 'Klein Lindenhout', T-boerderij, gedateerd 1838 (opn. 1966).

Afb. 56. Kerkstraat nr. 23. T-boerderij, ca. 1800 (opn. 1973).

Afb. 57. Pastoor van der Marckstraat nr. 1. T-boerderij, 17de-19de eeuw (opn. 1977).

Afb. 58. Pastoor van der Marckstraat nr. 1. Boerderij gezien vanuit het oosten (opn. 1977).

De boerderij met halve verdieping bezat een ongewoon diep voorhuis mede door de verbouwing van 1824. In het voorhuis was links van de toegangsdeur een overwelfde kelder. De deuromlijsting bezat een hoofdstel op consoles, het bovenlicht een levensboom.

- Literatuur. Verslag M.C.P.G. over 1959-1963, in: B.M. Gelre LXI (1964), blz. XXXVIII-XXXIX; idem over 1964-1966, in: B.M. Gelre LXII 1967, blz. XXV-XXVI; idem over 1968-1969, in: B.M. Gelre LXIV (1970), blz. XIII-XIV.

Jonkerstraat nr. 20. Gepleisterde T-boerderij met zolderverdieping boven het met een rieten schilddak gedekte voorhuis. Kelder en opkamer rechts van de toegangsdeur in de vier-assige voorgevel. Eenvoudige houten deuromlijsting met consoles; vier- en zesruits schuiframen met spiegelluiken. Datering XVIII.

Jonkerstraat nr. 30. Hoeve 'Klein Lindenhout' (afb. 55), T-boerderij door middel van een met een jaartal voorzien staafanker links van de toegangsdeur gedateerd: 1838. Voorhuis met vier traveeën brede voorgevel, waarin zesruits schuiframen. Lage zolderverdieping met rieten schilddak en hoekschoorstenen.

+ Kerkstraat nr. 23. T-boerderij van omstreeks 1800 met het voorhuis haaks op de straat (afb. 56). Woongedeelte met lage zolderverdieping en kelder met opkamer in het rechter gedeelte van het voorhuis. Het woonhuis aan de kant van het bedrijfs gedeelte vergroot.

⁺Kerkstraat

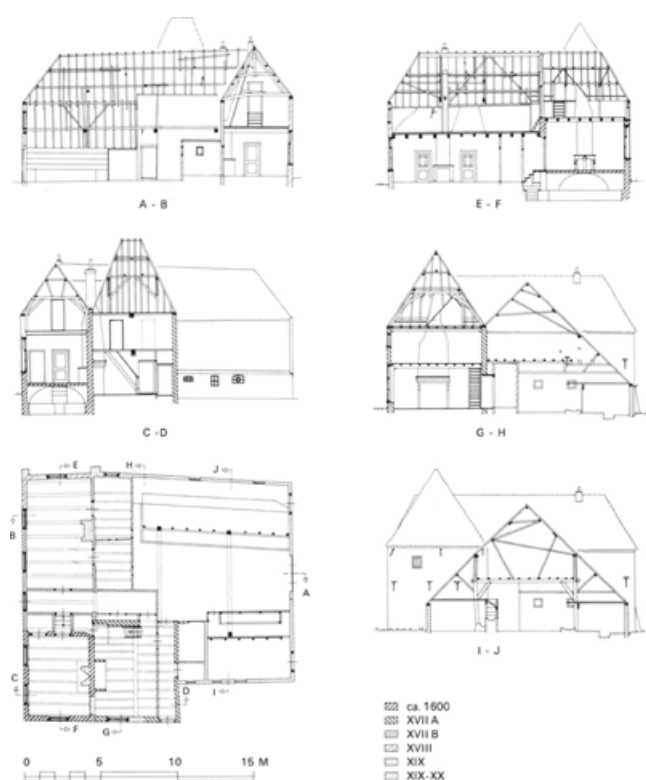
+ Aan de Oude Koningstraat staat een aantal kleine boerderijen, die in hun huidige gedaante voornamelijk dateren uit XIX A.

⁺Oude Koningstraat

+ Pastoor van der Marckstraat nr. 1. Forse T-boerderij (afb. 57-59), met wit gepleisterd voorhuis, waarvan het gedeelte rechts van de ingang als voormalige stenen kamer het waarschijnlijk omstreeks 1600 gebouwde, oudste onderdeel is. Inwendig zijn in dit bouwlid een kelder met kruisgewelf en een zoldering met oude balklagen aanwezig. In de voorgevel zijn onder de pleisterlaag tijdens de restauratie sporen van de oorspronkelijke vensters van de stenen kamer aan het licht gekomen. Het gedeelte achter de oude kern, een iets groter bijna vierkant vertrek met verdieping, dat zich uitwendig manifesteert door een opmerkelijk hoog schilddak, hetgeen dit bouwlid een torenachtig aanzien geeft, dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw. Begane-gronds bevinden zich in dit vertrek nog een oude schouw en een zoldering met moerbalk en kinderbinten. In een volgende bouwfase, die eveneens nog in de 17de eeuw gedateerd kan worden, is westelijk van de stenen kamer een groot vertrek gebouwd, elf balkvakken omvattend en voorzien van drie vensters in de zuidgevel

⁺Pastoor van der Marckstraat

aan de straat en een brede haardplaats tegen de noordmuur. De juiste plaats van de drie balkvakken brede rookkap is in de moerbalkzoldering tijdens de restauratie waargenomen. De zuidwesthoek van dit vertrek is later, vermoedelijk in de 18de eeuw nog eens hersteld. In de 19de eeuw zijn van de grote kamer een gang en een door twee nevenruimtes geflankeerde trapopgang naar de stenen kamer afgenomen. Tevens is toen ongeveer in het midden van de noordmuur van de verkleinde kamer een nieuwe stookplaats gemaakt. De vensters in de voorgevel en de zijgevels van het woongedeelte zijn gemoderniseerd in de vorm van de nog aanwezige zesruits schuiframen met luiken. Ten behoeve van meer woongerief is rond de

Afb. 59. Pastoor van der Marckstraat nr. 1. Opmetingstekening met plattegrond, lengte- en dwarsdoorsneden, bewerkt naar opmeting van architectenbureau Ir. E.M.R. Finken te Nijmegen en eigen waarneming.

eeuwwisseling in de eerste travee van het bedrijfsgedeelte nog enige ruimte voor slaapvertrekken en verlenging van de gang afgenomen.

Het bedrijfsgedeelte bezit twee originele ankerbalkgebinten. Voor de restauratie, die in 1981 werd voltooid, deed het muurwerk van het bedrijfsgedeelte 19de-eeuws aan. Wellicht is oorspronkelijk een houten schuur hieraan voorafgegaan. Bij de restauratie die plaats vond onder leiding van architect J. Vijfwinkel uit Buren is het woongedeelte geconsolideerd en het muurwerk van het bedrijfsgedeelte grotendeels opnieuw opgetrokken.

Pastoor van der Marckstraat nr. 12. 'Huize Weurt', een van een deftige gevel aan de straat voorzien monumentaal woonhuis met een korte achterbouw. Het pand bezit een vijf traveeën brede voorgevel, die door pilasters zijn 'een-drie-een'-travee-indeling heeft gekregen. De middenpartij is verder door een festoensversiering meer geaccentueerd. De toegangsdeur wordt voorafgegaan door een klein inpandig portiek. De schuifvensters op de begane grond bezitten kroonlijsten en de zesruits vensters op de verdieping gebogen bovendorpels.

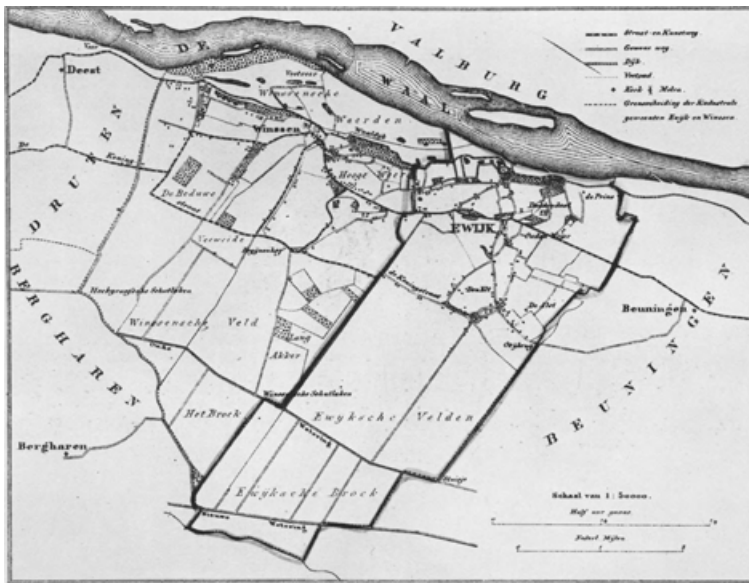

Afb. 60. Scharsestraat nr. 15. Krukhuis, 17de-19de eeuw (opn. 1966).

Tegen de brede daklijst gesneden consoles. Datering XIXc. Karakteristiek gelegen met de pronkgevel gericht naar de Kerkstraat.

Pastoor van der Marckstraat nr. 56. Blokvormig herenhuis met verdieping onder met pannen gedekt schilddak. Vijf traveeën brede voorgevel met gepleisterde middenpartij waarin inpandig portiek met klein balkon erboven. Op de hoeken van het voorhuis bevinden zich gepleisterde pilasters met paneelversiering. Tegen het drie traveeën diepe huis sluit een laag achterhuis aan. Datering XIXB.

Scharsestraat Scharsestraat nr. 15. Gepleisterd krukhuis waarvan het woongedeelte rechts een vertrek met volledige verdieping omvat (afb. 60). Het rechter gedeelte van het woonhuis dat door pannen is gedekt, is een 19de-eeuwse uitbreiding tegen de 18de-eeuwse boerderij met het door riet en pannen gedekt afgewolfd zadeldak. In beide bouwleden zijn in de 19de eeuw zesruits schuifvensters aangebracht.

Afb. 61. De kadastrale gemeenten Ewijk en Winssen. Kaart uit Kuypers Gemeentatlas, z.j. (omstreeks 1866).

Ewijk Gemeente Beuningen

Historisch-geografische schets

In het dorpsgebied van Ewijk manifesteert zich de voor de rivierkleidorpen zo markante zonering van een relatief dicht bebouwde oeverwal die a.h.w. is omsloten door de onbewoonde uiterwaarden en komgebieden (afb. 61). De oudst en mogelijk vanaf de vroege middeleeuwen continu bewoonde plekken in deze gemeente zijn de omgeving van de kerk en het gehucht De Aalst. De omgeving van de kerk vertoont echter tot diep in de 19de eeuw nog een betrekkelijk geringe bebouwingsconcentratie. Dit vindt zijn oorzaak in een verschuiving van het bevolkingszwaartepunt in de middeleeuwen en de nieuwe tijd vooral naar het gebied ten noordwesten van de kerk (afb. 62). Om en op de dijken, met name in het dorpsgedeelte dat met de naam Veluwe wordt aangeduid, waar zich de jongste en vruchtbaarste rivierkleigronden binnen de dorpspolder bevinden, blijkt zich in de genoemde periodes een belangrijk deel van de bevolking te hebben gevestigd. Het gebied wordt ook nu nog gekenmerkt door de aanwezigheid van veel kleine boerenbedrijfjes. Het noordoostelijk gedeelte van de dorpspolder wordt ingenomen door de (eertijds) tot het Huis Doddendaal behorende gronden. Het kasteel, dat mogelijk al een hof als voorganger heeft gehad, is gesticht op gronden van na de vroeg-middeleeuwse rivieroverstromingen. De situering van het kasteel kan op haar beurt als keuterbebouwingwerende factor in het oostelijk deel van de dorpspolder juist de bewoningsconcentratie op de Veluwe hebben bevorderd. Het verschil in perceelsgrootte aan weerszijden van de weg tussen kerk en dijk is markant.

In het zuiden van de dorpspolder ligt het gehucht De Aalst. Hier kan bij de kruising van wegen vanuit het dorpscentrum met de Koningstraat een oude veeverzamelplaats aangewezen worden. Een van deze zuidwaarts lopende wegen, waarschijnlijk de oudste, volgt een overloopgeul. Zuidelijk van de Koningstraat hebben vanaf de vroege middeleeuwen de gemeenschappelijke gronden gelegen, die successievelijk onder de naam Ewijkse velden en broeken zijn verkaveld. De broeklanden zijn vermoedelijk pas na het graven van de Nieuwe Wetering in 1321 verkaveld. De strokenverkaveling met bewoning op de velden en zonder bewoning op de broekgebieden wijst op de voortgang van deze ontginning in de richting van de Hernense zanden. Het is opvallend hoe diep het dorpsgebied van Ewijk naar het zuiden ‘opstrekt’; het is daarentegen naar verhouding ook niet erg breed.

Heel het zuidelijk deel van de gemeente vertoont als zodanig kenmerken van een voor een voormalig veengebied karakteristieke, systematische verkaveling. Het veen moet echter al vroeg verdwenen zijn, gezien de ouderdom van de bewoning op de velden en de daarin voorkomende ‘woerden’ met vroeg-middeleeuwse bewoningssporen.

Onroerende archeologische monumenten

Het gebied behorend tot de kadastrale dorpen Ewijk en Winssen bevindt zich in het stroomgebied van de rivier de Maas. De ligging in het rivierkleilandschap bepaalt

in hoge mate de aspecten van de hier aanwezige archeologische monumenten. Het zijn in deze gemeenten uitsluitend nederzettingsterreinen. Deze zijn gebonden aan de fossiele stroomrug die goeddeels ten zuiden van de huidige, tot de Middeleeuwen teruggaande bewoning is gelegen. Sommige zijn niet of weinig, andere daarentegen in meerdere mate opgehoogd.

Afb. 62. Gedeelte van het dorp Ewijk van de Waalbandijk tot het gebied ten zuiden van de kerk volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Deze laatste zijn in het terrein als duidelijke verhogingen zichtbaar. De nederzettingsterreinen dateren uit de Bronstijd en de Romeinse tijd. Het is evenwel niet uitgesloten, dat in sommige gevallen de bewoning reeds in het Neolithicum is aangevangen.

In de nabij de nederzettingsterreinen lopende Koningstraat mag bij benadering misschien de Waalroute van het Romeinse wegennet worden gezien. De landschappelijke situatie en de vrijwel ongeschonden staat waarin de monumenten verkeren, maken de kadastrale gemeente Ewijk in archeologisch opzicht tot een karakteristiek voorbeeld van de vroegere bewoning van het rivierengebied.

Bronnen

- Literatuur. De Aalst: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 70 (1971), blz. 138; Numaga 19 (1972), blz. 118-119; Ewijkse Veld: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1974, blz. 11-13; Hoge Woerd: Tweestromenland nr. 9 (1970), blz. 11 en 14; Nieuwsbulletin K.N.O.B. 69 (1970), blz. 82 (= Westerheem 19 (1970), blz. 235; Tweestromenland nr. 10 (1971), blz. 34; Numaga 19

(1972), blz. 116-117); Nieuwsbulletin K.N.O.B. 70 (1971), blz. 1-2 (= Tweestromenland nr. 10 (1971), blz. 34-36; Numaga 19 (1972), blz. 116-117); Hoogstraat: Tweestromenland nr. 15 (1972), blz. 56; Koningstraat: Tweestromenland nr. 9 (1970), blz. 14; Krukse Dijk: Tweestromenland nr. 9 (1970), blz. 14; Rijksweg 75: Jaarverslag R.O.B. 1974, blz. 78; De Vording: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1973, blz. 23; De Woerdjes: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 69 (1970), blz. 90-91; Nieuwsbulletin K.N.O.B. 70 (1971), blz. 1-2 (= Tweestromenland nr. 10 (1971), blz. 34-35; Numaga 19 (1972), blz. 117); Tweestromenland nr. 9 (1970), blz. 15; Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1971; De Woerden: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 69 (1970), blz. 90-91 (- Westerheem 19 (1970), blz. 301; Numaga 19 (1972), blz. 116-117); De Wolfsdarm: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 68 (1969), kol. 112 (= Westerheem 18 (1969), blz. 313; B.M. Gelre LXVI (1972), blz. XLVIII-LI); Tweestromenland nr. 8 (1970), blz. 22-23; Algemeen: Jaarverslag R.O.B. 1974, blz. 9-10.

⁺ De volgende terreinen zijn beschermd vanwege overblijfselen van een nederzetting uit de Romeinse tijd:

- 1 De Woerden, kadastraal aangeduid: Ewijk, Sectie B, nrs. 214, 222, 223 en 233 (gedeeltelijk).
- 2 De Woerdjes, Sectie B, nrs. 370, 371 (gedeeltelijk), 145 (gedeeltelijk).
- 3 Woerdje aan de Ooigraaf, Sectie B, nrs. B 31 en 355.
- 4 Grote Aalst, Sectie A, nr. 2002 (gedeeltelijk).
Vanwege overblijfselen van een nederzetting uit de Romeinse tijd en de vroege Middeleeuwen:
- 5 De Hoge Woerd, Sectie B, nrs. 65, 75, 438, 421, 379, 437 en 77 (vier laatstgenoemde percelen gedeeltelijk).

⁺*Lijst van beschermde terreinen*

Zie voor Winssen blz. 119.

De toren van de voormalige Rooms-Katholieke kerk

Op het kerkhof aan de Julianastraat nr. 5 staat de romaanse toren van de in 1918 afgebroken middeleeuwse dorpskerk (afb. 63).

De toren is eigendom van de R.K. parochie van St. Jan de Doper te Ewijk.

Bronnen

- Afbeeldingen en opmetingen. Opmetingsschetsen door rijksarchitect W. Scheepens (uitgewerkt op afb. 69) en foto's van het in- en exterieur (afb. 66, 70-72), gemaakt kort voor de afbraak van de kerk in 1918, collectie R.D.M.Z.
- Literatuur. Van der Aa IV (1843), blz. 288; Schutjes III (1872), blz. 630-635; Arch. Aartsb. Utr. II (1875), blz. 472-473; Kalf 1906, blz. 399; 9de Jaarverslag

- R.C.M., 1911, blz. 15-16; idem 1918-1919, blz. 156; Jaarverslag P.G.A.C. over 1911 en 1918, in: B.M. Gelre XV (1912), blz. LI; idem XXII (1919), blz. XXXIV; Oudheidkundig Jaarboek 1932, blz. 24; Verslag M.C.P.G. over 1959-1963, in: B.M. Gelre LXI (1962-1964), blz. XLIII; Gids voor de parochie van St. Jan, Ewijk, z.j.; Oediger 1969, blz. 148; Kubach/Verbeek I (1976), blz. 283.
- Archivalia. 'Registrum Memoriale Parochiae loci de Ewijk', losse bescheiden en bestek van kerkreparatie d.d. 17 februari 1831, parochie-archief te Ewijk; A.R.A., Den Haag, Min. van Binnenl. Z. afd. K. en w. 1875-1918, portef. nr. 13: stukken over de periode 1917-1918.

Geschiedenis

Over de oudste geschiedenis van het middeleeuwse kerkgebouw is maar heel weinig bekend. De eerste vermelding van Ewijk komt voor in 855, in een lijst van goederen die door een zekere Folcerus aan de Benedictijner abdij van Werden werden geschonken. De vermelding in de kerkgids van Ewijk, dat bisschop Coenraad van Utrecht een hof in Ewijk aan gravin Adelheid in leen zou hebben gegeven, berust op een foutieve lezing van de betreffende oorkonde die bovendien vals blijkt te zijn. Wel bezat het kapittel van St. Marie in Utrecht een hoeve in Ewijk die het samen met het veer van Smitshuizen en een hoeve in Malburgen blijkens oorkonden van 1219, 1228 en 1274 in pacht uitgaf. In 1270, 1279 en 1308 wezen de aartsbisschoppen van Keulen de goederen en tienden, alsmede de kerkgift te Beuningen en Ewijk toe aan Dirk, heer van Meurs. Later bezitten de heren van Doddendaal het collatierecht en wel tot het midden van de 16de eeuw. Zij hadden de verplichting om het dak van het koor te onderhouden als tiendheffer van een derde deel van de gehele tiend onder Ewijk.

Afb. 63. De dorpstoren, gezien vanuit het zuidwesten (opn. 1976).

Afb. 64. De oude kerk en toren volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 65. De huidige R.K. kerk naar recent nette plan.

De familie had het recht van vrije zitplaats in de kerk en op een grafkelder in het koor. De kelder was gedekt met de nog bestaande zerk van Derick van Stepraedt uit 1534 (afb. 73). In 1828 is in een nieuwe overeenkomst tussen het kerkbestuur en August, baron von Nagel-Doornick de geldelijke verplichting gesteld op f 40, - per jaar. Het huis Doddendaal kreeg daarvoor het ongestoord en kosteloos bezit en gebruik van twee banken in het koor. In de 16de eeuw bezat de kerk twee vicarieën: de St.-Stephanus-vicarie op het aan de noordzijde van de kerk staande altaar van O.L. Vrouw en St. Stephanus en een vicarie toegewijd aan de H. Barbara. De eerstgenoemde vicarie was in 1510 gesticht door Godefridus van Stepraedt. Een der drie wekelijks door de aan het altaar verbonden priester te celebreren missen moest op het huis Doddendaal worden opgedragen als de kasteelheer dat wenste.

De schuilkerk in de kasteelkelder. Met de komst van de eerste predikant in Ewijk in 1607 hebben de katholieken hun eeuwenoude parochiekerk aan de protestantse minderheid moeten afstaan. Gedurende vele jaren hebben zij in de kelder onder de grote en kleine zaal van het Huis Doddendaal samen met de bewoners uit de nabuurdorpen Weurt, Beuningen, Winssen en Deest hun kerkelijke plichten kunnen waarnemen. In de kelder (afb. 115) vindt men nog de sporen daarvan terug: een wijwaterbak naast de keldertrap, afschuining van de eerste pijler voor het altaar om dit beter zichtbaar te maken, de groeven van de kerkbanken in de keldermuur en de resten van een geschilderde sterrenhemel op het gewelf boven de altaarruimte. De kelder is tot 1745 als schuilkerk in gebruik gebleven.

De bediening werd eerst verricht door de paters Jezuïeten, van wie als laatste, pater Gulielmus de Meldert in 1650 naar Maas en Waal is gezonden. Voor hem was Walter van Alkemade van 1642 tot 1649 op Doddendaal. In 1649 heeft zijn confrater Leo de Meijer hier enige maanden gewerkt. De Jezuïeten werden in 1672 opgevolgd door Minderbroeders uit het Franciscanerklooster Megen. De eerste van hen, die verblijf heeft gehouden op het hoog-adellijk huis, was Augustinus a Castro. In 1684 werd hij tot deken benoemd en vier jaar later vertrok hij naar het klooster in het Maasstadje. Zijn taak werd overgenomen door pater Maternus Weerts, die na drie jaren naar Megen vertrok, waar hij tot gardiaan werd

Afb. 66. De toren en de voormalige R.K. Waterstaatskerk gezien vanuit het zuidwesten in 1918.

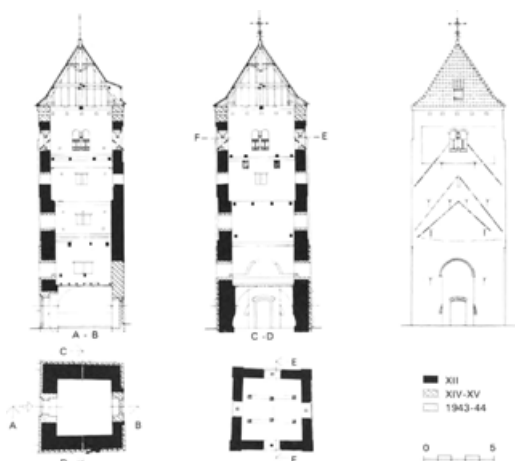
Afb. 67. De dorpsstoren, vanuit het zuidoosten (opn. 1976).

benoemd. In 1690 keerde Augustinus a Castro weer terug. Hij is in 1703 overleden. Pater Franciscus Meijer nam de volgende zeventien jaar de zielzorg op zich. Van 1720 tot 1739 was die zorg toevertrouwd aan pater Petrus Wolf. De laatste Franciscaan was Antonius Knors. Drie jaar was hij socius en bijna vier jaren pastoor van de gemeente. Op 1 januari 1745 heeft hij het hoog-adellijk huis Doddendaal verlaten. ‘Eliminatus est’, vermeldt het Registrum Memoriale. Met hem is de bediening door reguliere geestelijken beëindigd.

De schuurkerk aan de Brugstraat. Op 3 februari 1745 werd de eerste wereldheer aangesteld, de uit Afferden geboortige priester Hermanus van der Weerden. Hij bouwde met eigen financiële middelen een kerkschuur met pastoriehuis op een stuk land gelegen tussen de Brugstraat en het Kerkpad. Hoe berooid hij de katholieke gemeente aantrof blijkt wel uit een in het Ewijkse kerkarchief bewaard gebleven testimonium van zijn hand uit 1762, waarin hij de loftrumpet steekt voor een van zijn parochianen, Wolter Peters van den Oudewijer. Deze rentmeester van het huis Doddendaal heeft hem krachtig gesteund bij het orneren van zijn kerk. De verklaring, zo illustratief voor de situatie in die moeilijke periode, is afgedrukt in Tweestromenland nr. 8 (1970), blz. 42-43.

Toen pastoor Van der Weerden stierf op 6 mei 1778 werd de schuurkerk eigendom van zijn familie. De erfgenamen hebben het kerkhuis voor f 1800, - verkocht aan Van der Weerdens neef en opvolger, pastoor Hermanus van Mulukom. Om eventuele moeilijkheden met zijn familie en erfgenamen te vermijden, heeft hij de kerk met de bijbehorende woning op 3 december 1806 voor dezelfde prijs overgedragen aan het kerkbestuur. Om de nagedachtenis aan zijn oom te eren, heeft hij een portret van pastoor Van der Weerden (afb. 97) laten schilderen. Dit portret is nog in de pastorie van Ewijk aanwezig (zie blz. 86). De neef was in 1769 reeds een tijd assistent geweest bij zijn oom. De genoemde schuurkerk is tot 1796 ook door de inwoners van Winssen en Beuningen gebruikt.

Teruggave van de oude dorpskerk. In 1799 is de middeleeuwse parochiekerk door de katholieken wettig genaast. Uiteraard is hiertegen door de gereformeerden protest aangetekend, maar in hoger beroep werden zij in het ongelijk gesteld.

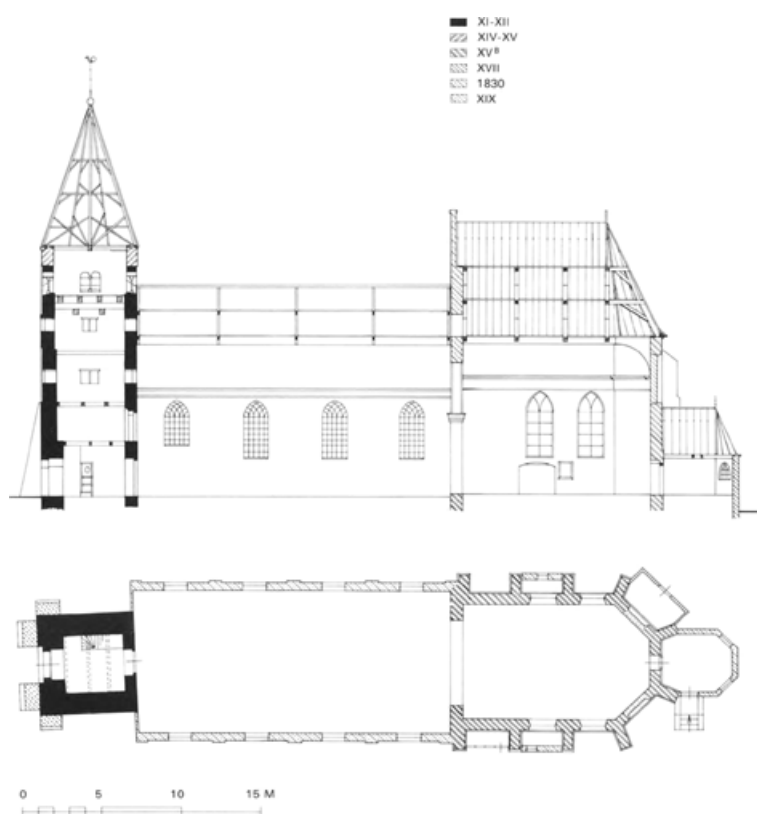
Afb. 68. De dorpstoren. Opmetingstekening. Plattegronden, doorsneden in west-oost- en noord-zuid-richting, aanzicht van de oostgevel.

In het register van besluiten van maandag 29 juli 1799 leest men: ‘Dat het Plaatselijk kerkgebouw der voormaals heerschende kerk te Ewijk ingevolge het 6e der Additioneele Articulen tot de staatsregeling door het Roomsch Catholice kerkgenootschap als uitmakende de meerderheid der zielen wel en wettig is genaast, en dat alzo het zelve kerkgebouw zal overgaan en ten allen tijden blijven onder de bezitting, beheering en het speciaal onderhoud van de voorn Roomsch Catholieke Gemeente alles op den voet bij het zelve 6e der add Articulen vastgesteld en voorts speciaal onder de Navolgende bepalingen’. Er volgen enige bepalingen, die kort samengevat het volgende behelzen. Na taxatie van de kerk, die werd gesteld op f 8565, -, moest door de nieuwe eigenaars, samen 604 gelovigen, aan de 26 protestantse dorpsgenoten een evenredige som, groot 353 guldens, 17 stuivers en 12 penningen, als schadeloosstelling in twee termijnen worden uitbetaald.

Verder zouden de kerkelijke fondsen en goederen tegelijk met het kerkgebouw overgaan in de handen van het naastend kerkgenootschap, alsook de stoelen, banken, preekstoel in de kerk en het kerkhof, alles volgens de strikte bepalingen gesteld in het besluit. De te betalen som gelds werd bij de overdracht aangeboden, maar door de gereformeerden geweigerd. In het kerkarchief bevindt zich nog een door schout N. Livius ondertekende verklaring van 7 december 1799, waarin staat dat de eerste termijn van de gepresenteerde gelden inderdaad is geweigerd, maar ‘de penningen en de sleutel van de Kerk zijn wel door de Gereformeerde Küstos aan P.W. van de Oude weyer overgegeven en aan den laatstgemelden geconsigneerd’. Een dag later gingen Peter Wouters van den Oudenwijer en Jacob Hendriks samen naar Nijmegen en deponeerden de gelden van de eerste termijn ter secretarie van het Rijk van Nijmegen. De tweede termijn werd niet meer aangeboden. In 1824 werd het vroeger verschuldigde bedrag als achterstallige betaling door de kerkvoogden en kerkeraad van de Gecombineerde Hervormde Gemeente van Beuningen, Weurt en Ewijk alsnog gevorderd. Het is door de kerkmeesters in Weurt uitbetaald op 11 november.

Op Hemelvaartsdag van het jaar 1800 was de oude kerk weer ingericht voor de katholieke eredienst. Het gebouw had in de loop der eeuwen veel geleden, ook al door achterstallig onderhoud.

Het kleine aantal gereformeerden had voldoende aan de koorkruisruimte. Vooral het schip was

Afb. 69. De voormalige R.K. kerk. Opmetingstekening naar schetsen van W. Scheepens. Plattegrond en lengtedoorsnede, waarop de periodisering is aangebracht.

mede door de in 1794 opgelopen oorlogsschade de zwakke plek in het geheel. De najaarsstormen vergden te veel van het oude gebouw. Omstreeks Allerheiligen stortte het kerkdak in. Men moest opnieuw zijn toevlucht nemen tot de schuurkerk, die nog eigendom was van pastoor Van Mulukom. Pas in 1804 kon men weer gebruik maken van de parochiekerk. De herstelling zal zo goedkoop mogelijk zijn uitgevoerd. Aan de ene zijde was het dak belegd met leien en aan de andere kant met pannen. De reparatie heeft mede lang geduurd, omdat de gelden ontbraken. Vanouds werd het schip onderhouden uit de opbrengsten van een derde gedeelte van de zogenaamde Roestentiend of Kerkhofstiend. Deze tiend was in handen van een zekere Kleinfeldt, oud-fiscaal, woonachtig in Ravenstein en deels in het bezit van een weduwe De Haan, die in Nijmegen woonde. De kerkmeesters Bernardus van Hien en Jan Croonen hadden veel moeite gehad om met hen tot een akkoord te komen. Zij weigerden aanvankelijk te betalen, omdat voor de opgelegde verplichting onvoldoende bewijsgronden aanwezig zouden zijn. Ten slotte zouden de eigenaars van deze korentiend 100 Rijksdaalders (f 150, -) betalen voor het optimmeren van het kerkdak en jaarlijks een

Afb. 70. R.K. kerk kort voor de afbraak van het middeleeuwse koor en het schip uit 1831 (opn. 1918).

recognitie ten bedrage van f 14, - uitkeren voor het onderhoud. Over de toren, die waarschijnlijk geen ernstige schade heeft geleden, wordt men niets gewaar. Ofschoon oorspronkelijk behorend aan de burgerlijke gemeente, is hij later kennelijk toch aan de kerk overgegaan, want in 1918 is hij voor een symbolisch bedrag weer overgedragen. Deze transacties blijven onduidelijk.

In 1819 werd door z.m. Koning Willem I aan het kerkbestuur een subsidie verleend van f 1000, -, bestemd voor een noodzakelijke reparatie aan het kerkgebouw en de aflossing van op de kerk rustende schulden. Over de kerkreparatie, die in 1820 werd uitgevoerd, levert de in het archief bewaarde staat van inkomsten en uitgaven over dat jaar enige bijzonderheden. Zo wordt men gewaar, dat er van maart tot december een flinke hoeveelheid bouwmaterialen (stenen, hout, lood, nagels etc.) is aangekocht en verwerkt.

De Waterstaatsverbouwing van 1831. Op 20 februari 1821 aanvaardde de nog zeer jeugdige Nijmegenaar Johannes Melchior Triebels het pastoraat. De zesentwintigjarige pastoor

volgde Van Mulukom op. Hij bleef tot 1826 in Ewijk. In 1825 werd hij evenwel benoemd tot landdeken van het district van Nijmegen en het jaar daaropvolgend overgeplaatst naar de Augustijnenkerk aldaar.

In Ewijk nam Henricus Lucas Marijne zijn taak over. Tijdens zijn achttien jaren durend pastoraat is een ingrijpende vernieuwing van het kerkgebouw gerealiseerd. Marijne pakte de zaken energiek aan. Er was hem en zijn parochianen alles aan gelegen om te komen tot 'het behoorlijk in staat stellen van hun kerkgebouw'.

Bij koninklijk besluit van 29 juni 1829 verleende Willem I uit staats schatkist een bijdrage van f 2800, - op een totale begroting van uit te voeren werkzaamheden van f 3837, -. De kerkelijke en burgerlijke gemeente zouden respectievelijk f 800, - en f 200, - aan de herstelwerkzaamheden bijdragen. Mocht men niettemin tekort komen, dan zou de kerkelijke gemeente garant staan voor het ontbrekende bedrag, zoals in een verklaring was vastgesteld. Op 27 juli 1829 richtte men echter een subsidie-verzoek aan de Directeur-Generaal voor de Zaken van de Roomsche Katholieke Eredienst waarin men verzocht om een aanvullende toewijzing van f 860, -. Een jaar later kwam het antwoord van Directeur-Generaal De Pélichy, dat afwijzend beschikte. Een nieuw verzoek leverde, blijkens het antwoord gedateerd 17 november 1830, evenmin resultaat op. Er openbaarde zich onvoorzien 'nieuwe dreigende bouwvalligheid in de oude muren'. De noordmuur van het schipgedeelte, waarvan men oorspronkelijk meende, dat hij zou kunnen blijven staan, moest geheel worden afgebroken. Dit betekende een extra schadepost van f 900, -.

Het bestek van deze verbouwing is bewaard gebleven. Aan het slot is een passage toegevoegd, gedateerd 17 februari 1831, waaruit blijkt dat Hendrikus van den Elst, meester-metselaar uit Mill bij Grave als de laagst-inschrijvende het werk heeft aangenomen voor f 2049, -. Gerrit van den Bosch, meester-timmerman te Haps en Johannes de Haardt, meester-verver uit Wijchen stelden zich borg.

Uit de beschrijving van het te slopen metselwerk blijkt, dat de oude schipmuren waren opgetrokken uit baksteen en tufsteen. Hoe de tufsteen was toegepast, is niet bekend. Was het in de vorm van speklagen of waren er nog stukken geheel in tufsteen opgetrokken? In het eerste geval zal het secundair verwerkt materiaal zijn geweest, afkomstig van een voorganger van het af te breken kerkgebouw. De westelijke steunberen van het koor en een deel van het muurwerk van de eerste koortravee waren inderdaad opgetrokken uit of bekleed met tufsteen, zoals uit oude foto's (afb. 70) blijkt. Ook de triomfboogmuur, op de overgang van schip naar koor, werd grotendeels afgebroken en met de bouw van het nieuwe vier traveeën lange schip opnieuw opgetrokken.

Volgens Schutjes was het schip van de oude kerk driebeukig. Hierover bestaat geen zekerheid. De vermelding van altaren aan de noord- en zuidzijde behoeft niet per se te betekenen, dat er zijbeuken waren. Afgaande op het kadastraal minuutplan van omstreeks 1820 kan men evenwel stellen dat de kerk toen al lange tijd eenbeukig zal zijn geweest. In het nieuwe schip en het oude koor werden tijdens de bouwcampagne gietijzeren vensterharnassen aangebracht (afb. 69). In het koorgedeelte waren deze in verhouding tot de oorspronkelijke middeleeuwse vensteropeningen veel te kort. Het exterieur werd er hierdoor niet fraaier op. Inwendig stoorde het minder, omdat men door het aanbrengen van een verlaagd stucplafond de verhoudingen corrigeerde (afb. 71). In verband met de altaaropstelling dichtte men de drie vensters van de 5/8ste-sluiting. Omdat men ook aan de noord- en zuidkant

het eerste venster van de koortravee sloot, werd het koor ten slotte aan weerskanten verlicht door twee vensters. In 1881 werden de ruiten hiervan vervangen door grisaille-glas. Het interieur werd uiterst sober. Het schip werd gedekt met een gestuct tongewelf, waaronder een eenvoudig geprofileerde lijst liep. Het gekoofde plafond in het koor bezat een wat rijker uitgevoerde kroonlijst met rozetten op de metopen. In het bestek wordt niet gesproken over een sacristie. Deze ruimte is mogelijk later toegevoegd als een driezijdig gesloten gebouwtje tegen de oostmuur van het koor in de as van het kerkgebouw.

Afbraak van schip en koor in 1918. Toen in 1909 pastoor L.I. Reniers in Ewijk kwam, trof hij daar de kerk aan, zoals deze tachtig jaar eerder haar gestalte had gekregen. Vrijwel meteen speelde hij met de idee om een nieuwe parochiekerk te bouwen. Dit plan kwam de leden van de Provinciale Geldersche Archeologische Commissie ter ore. Op 9 augustus 1911 wendden de voorzitter en de secretaris dr. J.S. van Veen en kapitein F.A. Hofer zich tot de bisschop van 's-Hertogenbosch en tot de pastoor van Ewijk met het verzoek om de oudste delen van de kerk, de toren en het koor, te behouden. De pastoor had meer belang bij een aan de

Afb. 71. Voormalige R.K. kerk. Interieuroopname ca. 1910 (repro).

Afb. 72. R.K. kerk. Interieuroopname uit 1918 van het middeleeuwse koor dat in 1831 inwendig werd verlaagd door het aanbrengen van een stucplafond (opn. 1918).

liturgische eisen aangepast gebouw dan bij het sparen van een diverse malen toch vrij ingrijpend gewijzigde oude kerk, die bovendien veel te klein was. Dit blijkt duidelijk, wanneer de bouw van de nieuwe kerk in 1916-1917 naar plannen van de Rotterdamse architect Jos. Margry wordt gerealiseerd. De zaak werd in 1917 opnieuw aanhangig gemaakt, nu door de Nijmeegse stadsarchitect J.J. Weve. Deze gaf pastoor Reniers in een brief van 22 december de raad om contact op te nemen met dr. Jan Kalf, secretaris van de Rijkscommissie voor de beschrijving van monumenten in Den Haag. Volgens Weve was dit ‘de beste weg om de zaak tot een goed einde te brengen’. Kalf antwoordde de pastoor op diens brief, dat hij de rijksarchitect voor het toezicht op de monumenten van geschiedenis en kunst naar Ewijk zou zenden, ‘om te overleggen op welke wijze het mogelijk is om Uwe oude kerk te behouden, waarvan althans choor en toren verdienen bewaard te blijven’. Spoedig daarna komt architect W. Scheepens naar Ewijk. Hij meet het kerkgebouw op (afb. 69). Er wordt een serie foto's gemaakt van het exterieur en het inwendig aanzien van het koor der inmiddels verlaten kerk (afb. 66, 70, 72). Verder maakt hij een begroting op voor het herstel, dat door hem wordt geschat op f 2500, -.

Dat alles toch niet zo van harte is gegaan, blijkt wel uit het adres, dat het kerkbestuur op 20 maart 1918 aan de minister van Binnenlandse Zaken stuurde. Hierin werden een aantal - bijna met zekerheid onaanvaardbare - voorwaarden gesteld. Alle verantwoordelijkheid werd op het Rijk overgeheveld. In dit adres, feitelijk meer een ultimatum, stelde het kerkbestuur:

- 1 Alle kosten voor herstel moeten voor rijksrekening komen (dakherstel, consolidatie van het muurwerk, het metselen van een afsluitmuur).
- 2 Er wordt een schadeloosstelling geeist voor de grond waarop het koor staat. Deze spitsvondigheid werd gesuggereerd door de vicaris-generaal van het bisdom.
- 3 Het kerkbestuur zal niets kunnen bijdragen, omdat alle fondsen zijn uitgeput wegens de lasten ten gevolge van de bouw van de nieuwe kerk.
- 4 Het afbraakmateriaal te gebruiken voor de afsluitmuur kan pas tegen taxatiewaarde worden afgestaan.

Indien bovenstaande voorwaarden door het Rijk worden geaccepteerd, is men bereid tot uiterlijk 1 januari 1920 de restauratiesom voor te schieten tegen een jaarlijkse vergoeding van 5 procent. Gaat het Rijk niet akkoord, dan zal het kerkbestuur ‘verplicht zijn tot totale slooping over te gaan; en ook wanneer voor 1 juni van dit jaar 1918 geen afdoende beslissing is genomen’.

Vijf dagen na de verzending van dit adres wordt aan Scheepens meegedeeld, dat men het voorstel aan de minister gedaan niet meer bindend acht, omdat het herstel volgens zijn aanwijzing en omschrijving niet f 2500, -, maar liefst f 8149, - zou gaan kosten, zoals timmerman P. van Driel en metselaar G.H. Jacobs, beiden uit Ewijk, hadden becijferd. In een schrijven van 21 mei 1918 deelt secretaris-generaal J.C. Brons mee, ‘dat hij tot zijn leedwezen moet ontwaren, dat het bestuur niet bereid is zich ook maar eenige opoffering te getroosten. Omdat de voorwaarden onaannemelijk zijn, moet hij in de afbraak van dit oude bouwwerk berusten’. Zo ging het middeleeuwse koor willens en wetens ten gronde. De toren viel als eigendom van de burgerlijke gemeente buiten de sloop.

Consolidatie en restauratie van de toren. In 1930 wilde het gemeentebestuur overgaan tot de restauratie van de toren. Over de toestand waarin de toren verkeerde, schreef de vanwege het Bureau Monumentenzorg naar Ewijk afgevaardigde architect Alb. J. Oger een rapport. Hierin vermeldt hij dat de noordgevel navenant nog in de beste staat verkeerde, dat de andere sterk verweerd waren, maar dat aan de zuidgevel desondanks nog iets van de oorspronkelijke vormgeving was terug te vinden. Aan de westzijde was het kolommetje van het galmgat door een bakstenen stijltje vervangen. Ook inwendig had de toren zwaar geleden. Veel was constructief waardeloos. In de toren bevond zich een klokkestoel, waarin een jaartal en initialen waren gekerfd op deze wijze: 1.7.8.2.P.D.B.K.M. / S.M.T.M. In de toren hing voorts een klok van gietstaal die te Bochum was gegoten.

De spits was er volgens Oger slecht aan toe en diende vervangen te worden door een lager tentdak, waarvoor hij een schetsontwerp maakte. Op 3 juli 1931 nam de raad het besluit om een derde van de restauratiekosten voor zijn rekening te nemen. Toch duurde het nog geruime tijd voordat daadwerkelijk met de restauratie werd begonnen. J. Coumans, technisch ambtenaar van de gemeente Ewijk, maakte al in 1937 een restauratieplan. Grote moeilijkheden leverde de fundering op.

Deze bestond, zoals bij nader onderzoek bleek, uit veldkeien met een zeer geringe samenhang. Zij was ook niet veel breder dan de plint van de torenvoet. De onderbouw bleek uit zogenaamd kistwerk te bestaan. Tussen de buiten- en de binnenmantel van de toren was 'beton' gestort, dat voornamelijk bestond uit met kalkspecie samengebonden veldkeien, enige stukken rode plavuizen en pannen. Inwendig bestond het muurwerk volgens het rapport uit stapelwerk van baksteen en zand. De tufstenen buitenmantel aan de westzijde was tot aan de spaarnis vervangen door een een-steens muurtje van Waalsteen. De fundering van de tegelijkertijd aangebrachte steunberen bleek bij drie van de vier op slechts 30 cm beneden de grondslag te zijn aangelegd; die van de vierde op 50 cm.

In verband met dreigende verzakking van de toren werd besloten een proefboring uit te voeren. Op circa 4 m van de noordoosthoek boorde men tot ongeveer 10 m diepte. Men vond veel puin, zand en sporen kalk. Waarschijnlijk heeft men binnen de aanleg van het voormalige kerkschip geboord.

In 1942 bestond er een reëel gevaar dat de toren zou instorten, wanneer niet vóór de winter maatregelen zouden worden getroffen. De toren werd gestut. In juli 1943 werd de funderingsversterking die was uitgedokterd, aanbesteed. Een maand later is de firma J.P. van Eesteren uit Rotterdam met de uitvoering ervan begonnen. Men heeft het karwei als volgt geklaard. Langs de veldkeien is een een-steens muurtje van 1 m hoogte aangelegd. Te halver hoogte zijn de gevels versterkt met betonbalken. Deze zijn ook onder de gevels aangebracht. Na een korte bouwstop gedurende de winter werd het werk hervat. De doorgang in de oostmuur werd op wens van de gemeente gedicht. Een nieuwe westingang werd ontworpen ter breedte van de in de bodem gevonden vroegere toegang.

In 1949 kwam de restauratie die een aaneenschakeling van tegenvallers en teleurstellingen was geweest tot een goed einde.

⁺ De toren (afb. 68) heeft een onregelmatig vierkant grondplan met in de westmuur een ingang en een dichtgezette doorgang in de oostmuur die voor de afbraak van ^{+De toren} de kerk toegang gaf tot het schip.

De toren is opgetrokken in tufsteen en baksteen. Oorspronkelijk zal hij geheel met tufsteen bekleed zijn geweest. Door latere herstellingen is de onderbouw voornamelijk in baksteen uitgevoerd met hier en daar nog enige lagen tuf. De afmetingen van de baksteen bedragen 26-27 × 13-15 × 6 cm, 10 lagen 80 cm.

⁺ De toren bezit in zijn hoofdmassa geen rondom lopende versnijdingen (afb. 63, 66, 67). De muurvlakken zijn echter vanaf de tweede verdieping tot boven de ^{+Uitwendig} galmgaten voorzien van brede spaarnissen die zich in de ten opzichte van de hoekblokken iets terugspringende velden bevinden. In deze muurvlakken zijn boven elkaar twee spaarvelden, de onderste afgedekt met een rondboogfries en de bovenste door middel van een rechte lijst. Mogelijk was dit spaarveld ooit van een fries voorzien, die bij een verhoging van de toren in baksteen is verdwenen. In het bovenste spaarveld zijn gekoppelde galmgaten met een van een teerlingkapiteel voorzien deelzuiltje opgenomen. Het zuiltje aan de noordkant is oorspronkelijk, de andere zijn vernieuwd. Drie boven elkaar aangebrachte spleetvensters in de assen van de gevels geven aan dat er tussen de portaalruimte en de klokkezolder drie verdiepingen zijn.

De niveaus waarop de ankers zijn aangebracht tonen dat er mettertijd verschuivingen in de verdiepingshoogten hebben plaatsgevonden. In de westmuur is pas in de 19de eeuw de huidige ingang aangebracht, die bij de laatste restauratie in romaniserende vorm is gefatsoeneerd. In de oostmuur die, behoudens het spaarveld waarin zich het galmgat bevindt, nagenoeg vlak is, tekenen zich drie dakmoeten af en een brede dichtgezette rondboog, met daarin de dichtgemetselde doorgang naar het voormalige schip (afb. 67). De onderste dakmoet heeft behoord bij een tamelijk laag, eenbeukig vroeg-middeleeuws schip. De tweede dakmoet geeft de dakhelling aan van het latere middeleeuwse schip dat in 1831 is vervangen door het schip uit de waterstaatsperiode, waarvan de bovenste dakmoet nog getuigenis aflegt. De kruin van de grote rondboog, waarvan de boogstenen van tuf zijn, ligt op 4.50 m boven het maaiveld. De boog is ook binnen boven de portaalzolder waarneembaar. Hij is het restant van de boogopening waarmee een vroegere torenkapel boven de portaalruimte in open verbinding stond met het schip van de romaanse kerk.

⁺ In het torenportaal ziet men aan de noord- en zuidkant op plinthoogte de aanzetten van een verdwenen tongewelf. Het beloop van dit gewelf is enigszins te volgen ⁺*Inwendig* op de oostmuur

Afb. 73. Hardstenen zerk uit 1534 voor Jonker Derick van Stepraedt, opgesteld tegen de zuidmuur van de toren (opn. 1976).

(afb. 68). Zet men de boog uit, dan blijkt dat er nauwelijks ruimte overblijft. Het is duidelijk dat de vloer van het torenportaal in de loop der tijd sterk is omhoog gebracht. De kruin van dit gewelf lag 75 cm onder de huidige, bij de laatste restauratie aangebrachte portaalzoldering. Dit laat voldoende ruimte voor een gewelfde kapel op de eerste verdieping. In Ewijk bestond oorspronkelijk een opzet, zoals men die ook aantreft in de torens van Dreumel en Appeltern. De torenvoet had een gesloten westgevel die waarschijnlijk was voorzien van een spleetvenster.

Na het uitbreken van de gewelven is het noodzakelijk geworden de toren op de noord- en zuidwesthoek te schoren, omdat hij gevaarlijk ging overhellen. Deze operatie vond plaats tijdens een van de vroege 19de-eeuwse herstelbeurten. Men heeft deze beren bij de restauratie van 1949 vervangen door een complementerende oplossing rond de funderingen.

Inwendig heeft de toren thans vier geheel of ten dele bevoerde balklagen. Op de vierde balklaag rust de vloer van de klokkeverdieping met de klokkestoel.

De spits heeft bij de restauratie zijn huidige tentdakvorm gekregen. Hierbij is gebruik gemaakt van materiaal afkomstig van de tot een achtkant ingesnoerde voorganger.

⁺ *Zerk voor Derick van Stepraedt.* Tegen de zuidzijde van de toren staat de uit 1534 daterende zerk (afb. 73), die de grafkelder dekte van heer Derick van Stepraedt, ⁺*Grafzerken* de tweede heer van dit geslacht die in het bezit was van het Huis Doddendaal. De hardstenen zerk, formaat 255 × 138 cm, vertoont de wapens van Van Stepraedt en Doornick, bekroond door een helm met een gekroonde leeuw als helmteken en een dekkleed. In de hoek zijn vier kwartierwapens aangebracht: Doornick, Van Stepraedt, Bemmel en Scheiderick. Het randschrift in gotische letters luidt:

Int·jaer·ons·Herē / M·CCCC·XXXIII·den·XIX·dach·indē·mey·sterf·die Geachte· / Joncker DERICK / V·STEPRAEDE·here·tē·doddēdael·milder·gedacht·bit Got·v·de·ziel.

De zerk lag oorspronkelijk in het koor van de middeleeuwse kerk. In 1855 is hij, nadat hij twee jaar in de toren had gestaan, na een vernieuwing van de kerkvloer

opnieuw in het koor geplaatst. Na de afbraak van het oude koor in 1918 kwam hij op het kerkhof terecht. In 1954 is hij rechtop tegen de buitenwand van de toren geplaatst.

- Literatuur. Bloys van Treslong Prins 1917-1918, blz. 75; Verslag M.C.P.G. over 1953-1954 en 1956-1958, in: B.M. Gelre LV (1955-1956), blz. XX, idem XII (1960), blz. XII.

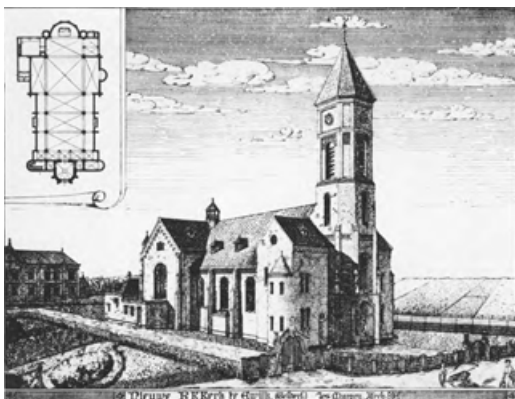
Zerk voor pastoor H.L. Marijne. Tegen de noordmuur van de toren heeft men de grafzerk opgesteld die eertijds het graf dekte van de in 1844 overleden pastoor H.L. Marijne, de bouwpastoor van de in 1831 gerenoveerde kerk.

De hardstenen zerk, formaat 200 × 116 cm, vertoont een priesterkelk en het volgende grafschrift: D.O.M. (kelk). / Hier ligt begraven de WelEerWaarde / Heer. Henricus. Lucas. Marijne. / Geboren te Grave den 18 October. 1791. / Pastoor te Ewijk Benoemd den 5. Junij 1826: / Sterft aldaar den 29 December 1844. // Treed Christen nooit deez Tempel binnen / Herbouwd Door Hem Wiens Graf gij Ziet / Of bid voor Hem met Hart en Zinnen. / Wiens Vlijt U sHerders Woning Bied / R.I.P.

⁺ In de toren die als openbare devotiekapel is ingericht bevindt zich een als altaarsteen op een voetstuk geplaatst deksel van een rood-zandstenen sarcofaag, die bij de afbraak van de oude kerk te voorschijn is gekomen en nadien lange tijd een plaats heeft gehad bij de thans verdwenen Calvarie op het kerkhof. Het deksel vertoont aan de bovenzijde een tweetal ingehakte afbeeldingen, cirkel- of krakelingvormige motieven. Volgens drs. R.S. Hulst stelt een der figuren vermoedelijk een slang voor die zich in zijn staart bijt, een z.g. ‘ouroboros’ (lengte 46,5 cm, breedte 20-21 cm). De wijdingskruisjes zijn later aangebracht. De randen van het deksel zijn ruw en missen een geprofileerde lijst, het geen men bij een altaarsteen zou kunnen verwachten. ⁺*Sarcofaagdeksel.*

De Rooms-Katholieke kerk

In 1916-1917 werd op het terrein aan de Julianastraat ten zuiden van de pastorie een nieuwe parochiekerk gebouwd, toegewijd aan St. Jan de Doper en St. Antonius van Padua (afb. 79). De kerk is gebouwd naar een slechts ten dele gerealiseerd ontwerp van Jos. Margry uit Rotterdam.

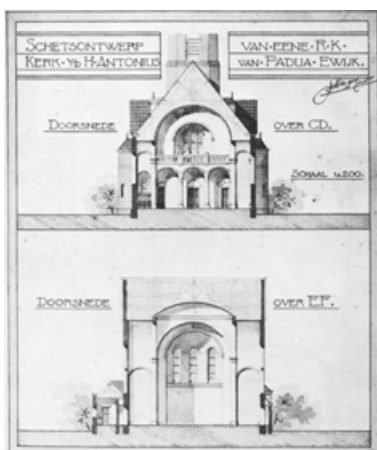

Afb. 74. Ontwerptekening voor een nieuw te bouwen R.K. kerk in Ewijk door Jos. Margry, omstreeks 1915 (repro).

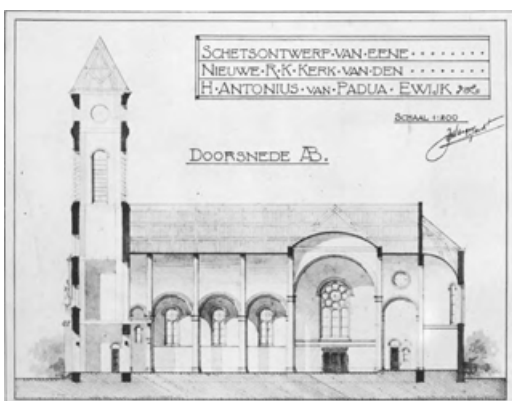

Afb. 75-78. Ontwerptekeningen voor de R.K. kerk van St. Jan de Doper door Jos. Margry. Op sommige onderdelen gewijzigd en met weglating van de torenpartij gerealiseerd in 1916-1917. Kerkarchief, Ewijk.

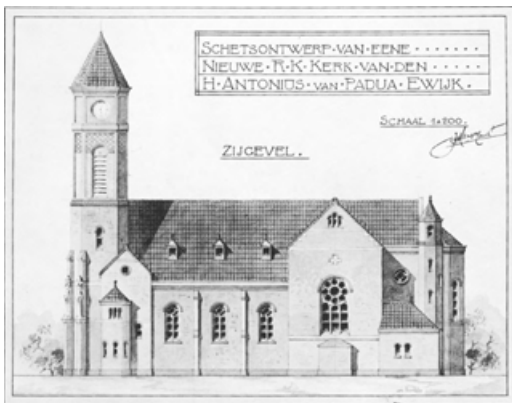
Afb. 75. Aanzicht van de toren en het kerkship vanuit het westen naar schetsontwerp;

afb. 76. Doorsnede van het kerkship gezien naar de toren (boven) en naar het priesterkoor (onder) naar schetsontwerp;

afb. 77. Lengtedoorsnede over toren en kerk gezien naar het noorden naar schetsontwerp;

afb. 78. Aanzicht van de zuidgevel naar schetsontwerp.

Afb. 79. De R.K. kerk van St. Jan de Doper en St. Antonius, gebouwd in 1916-1917 door Jos. Margry, in grote lijnen naar het schetsplan (afb. 75-78), doch in onderdelen gewijzigd en zonder torenpartij uitgevoerd (opn. 1975).

Bronnen

- Ontwerptekeningen. In het kerkarchief bevinden zich de schetsontwerpen voor de kerk, met penseel gekleurde tekeningen in o.i.-inkt, 4 bladen met 5 tekeningen schaal 1:200, waarop zijn afgebeeld: de westgevel, zuidgevel, lengtedoorsnede en twee dwarsdoorsneden (afb. 75-78). Verder bevat het archief ontwerptekeningen schaal 1:10 voor een preekstoel met communiebank (niet uitgevoerd), een schets voor een hoofdaltaar en een conopeum voor het hoofdaltaar.
- Literatuur. Bibliotheek voor de moderne Hollandsche Architectuur, Deel v, afl. 2 (1918?), Jos. Margry architect, Rotterdam. Uitgevoerde werken, projecten enz., plaat 44-45 (afb. 74); Zestig jaar. Chroniek van de parochie St. Jan de Doper te Ewijk 1917-1977. Geschreven ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van de consecratie van het kerkgebouw op 2 oktober 1917. Inleiding en Geschiedkundig overzicht door A. Peters.
- Archivalia. In het parochie-archief bevinden zich de volgende belangrijke bescheiden m.b.t. de bouw van de kerk: Correspondentie van Jos. Margry met bouwpastoor L.I. Reniers; Manuscript van Reniers over de bouw, getiteld 'Aanteekeningen aangaande den bouw der nieuwe kerk'; Bestek en voorwaarden voor de bouw van een R.K. kerk met toren, sacristiegebouw, bidkapel enz. te Ewijk (Gelderland) Juli 1916, (gedrukt exemplaar).

Geschiedenis

In 1912 wilde pastoor L.I. Reniers een kerk bouwen die beter beantwoordde aan de liturgische voorschriften dan de veel te klein geworden oude parochiekerk. Daartoe klopte hij om financiële steun allereerst aan bij de heer van Doddendaal, Baron von Nagel-Doornick, die hem een bijdrage van f 2500, - aanbood op voorwaarde dat de familie het eeuwigdurend recht op vrije zitplaatsen in de kerk zou krijgen, een wens die de bisschop van Den Bosch onaannemelijk achtte. In november 1912 brandde de ten zuiden van de pastorietuin gelegen boerderij van de weduwe Petronella Janssen-Melsen af (afb. 64). Op 5 augustus 1913 werd het terrein voor f 2930, - door het kerkbestuur van de weduwe gekocht. In 1915 werd het terrein dat voordien door een weg van de pastorie was gescheiden, door de aanleg van de nieuwe Klaphekstraat aan de terreinen van de parochie getrokken (afb. 64). Op 18 april 1916 kreeg pastoor Reniers toestemming van Mgr. W. van de Ven om met de bouw te beginnen, waarvoor hij een bedrag van f 50 000, - uit het Grewen-fonds beschikbaar stelde, waaraan de voorwaarde was verbonden dat St. Antonius kerkpatroon zou worden. Jos. Margry maakte het 'Schetsontwerp van eene Nieuwe R.K. Kerk van den H. Antonius van Padua Ewijk', dat maar ten dele en ook in gewijzigde vorm is uitgevoerd. Op 25 juli 1916 werd de bouw gegund aan de Fa. Thunissen en Van Sambeek, aannemers uit Nijmegen, die hadden ingeschreven voor de som van f 62 266, -. Het bestek omvatte de bouw met weglating van de torenpartij en de eerste travee.

Ten zuiden van het koor werd een aparte ruimte bestemd voor de zusters Franciscanessen uit Oirschot, de zusters van het Liefdesgesticht, die nog geen eigen kapel bezaten.

Pas in 1961 heeft men de kerk met een ingangspartij naar het westen uitgebreid, evenwel niet naar de oude plannen. Voor de toegang werden drie beelden geplaatst: St. Jan de Doper, de oude kerkpatroon, de door het Grewen-fonds opgedrongen patroonheilige St. Antonius van Padua en een vredesduif, vervaardigd door dr. B. Welten uit Oosterhout.

⁺ Het kerkgebouw bestaat uit een driebeukig pseudo-basilicaal schip, een buiten de zijbeuksmuren uitspringend dwarspand van gelijke hoogte als het middenschip, ^{+ Het kerkgebouw} waartegen een koorpartij aansluit die bestaat uit een travee en een uitwendig polygonaal (halve twaalfhoek) en inwendig half rond gesloten absis. Tussen dwarspand en koor sluiten respectievelijk aan de noord- en de zuidzijde de lage aanbouwen van de sacristie en de voormalige zusterskapel aan.

Inwendig worden de scheibogen tussen schip en zijbeuken gedragen door kruisvormige pijlers met kolonnetten in de binnenhoeken. De ruimte is overwelfd met ribgewelven in hoofd- en dwarspand, met ribloze gewelven in de zijbeuken en de absiskalot.

De gepleisterde wand- en gewelfvlakken waren vroeger gepolychromeerd (zie blz. 79). Pijlers, bogen, ribben en de omlopende plint zijn in schoon werk uitgevoerd, ook de venstertraceringen en onderdelen van de koortravee, zoals de triomfboogmuur en de triforiumzone onder de oculi in de noord- en zuidmuur van deze travee. Uitwendig is het gebouw uiterst sober (afb. 79). De transeptgevels hebben in afwijking met het ontwerp klimmende boogfriezen als decoratie en onder de daklijsten brede banden van siertegels

Afb. 80. Het interieur van de door Jos. Margry gebouwde R.K. kerk gezien naar het priesterkoor (opn. 1976).

onderlijnd door een kappenfries. Op de viering is een open achzijdig klokketorentje gebouwd. De beide koortorens (vierkant met afgeschuinde hoeken) vormen verticale accenten en zorgen functioneel voor de verbinding met de kerkzolders.

De niet-uitgevoerde westbouw (afb. 74, 75-78) voorzag in een flinke portaalruimte met daarboven een zangkoor, dat oostelijk van de toren nog met een halve travee in de schipruimte stak. De westtoren die dezelfde achthoekige plattegrond zou krijgen als de koortorens zou worden geflankeerd door een soort pseudo-transeptjes, met ruimte voor een doopkapel en een opgang naar het zangkoor.

+ De kerk bezit een vrij omvangrijke inventaris, deels bestaande uit oud bezit, deels vrij recentelijk verworven onder het pastoraat van de zeereerwaarde heer O. Schellekens. Een goede indruk van de oude inrichting geeft afb. 71. Van de grote kerkmeubels zijn alleen preekstoel, communiebanken en orgel overgaan naar de nieuwe kerk. Verder treft men ook het grootste gedeelte van de 19de-eeuwse beelden nog in de kerk aan. Van het oude vaatwerk vindt men stukken uit de Boxmeerse ateliers van Chr. Rijke en P.A. Theonville en jongere stukken van de zilversmeden Boermans, Esser en Van Gemert. Een zekere befaamdheid heeft de zich thans in het Museum voor Religieuze Kunst in Uden bevindende houten monstrans door de beeldhouwer Petrus Verhoeven. +Inventaris

+ *Altaar-opstand*. Hout, XIX A. Draaita bernakel met reliëf: stigmatisatie van Franciscus van Assisi, geflankeerd door herme-figuren; links en rechts van het tabernakel kaarsenbank in drie trappen, versierd met ranken, druiventros en aren; op het draaitabernakel een koepelvormige Calvarieberg met voluten, waarop een kruis met verguld corpus, hoogte 25 cm, geplaatst tussen twee beeldjes van Maria en Johannes, hoog 28 cm. Herkomst: volgens overlevering in het begin van de 19de eeuw aangetroffen op de zolder van het Franciscanessenklooster te Oirschot; eind 19de eeuw meegegeven aan de zusters die het nieuw gestichte klooster van Ewijk gingen betrekken; bij het vertrek van de Franciscanessen uit Ewijk in 1956 is de altaaropstand geschonken aan de parochiekerk. +Altaren

Altaar. Hout, witgemarmerd, met vergulde ornamenten; Gebr. Goossens, Den Bosch; 1876.

Het is de tombe van een der beide zijaltaren uit de oude parochiekerk, thans opgesteld in de devotiekapel links van de ingang. De met snijwerk en voluten versierde ronde bovenbouw, waarin het op blz. 78 genoemde Maria- c.q. Jozefbeeld was geplaatst, ontbreekt. In zijn huidige vorm is het een tombe-altaar met bloemguirlandes, twee engelenkopjes, clipeus met kroon en palmtakken; kaarsenbank met wingerd; tabernakel met hart en doornenkroon. Zie ook afb. 71 voor het nog intacte altaar.

+ *Communiebanc*. Hout, m. XIX. Drie ajourpanelen: middenpaneel met een kelk, wingerdranken en aren, zijpanelen met bladornament. Geplaatst in de devotiekapel + *Communiebanc* ten noorden van de ingang van het kerkgebouw.

Drie reliëfs. Eikehout; J.F. Beuijssen (Geldrop 1809-1885 Boxmeer), 1870. Afkomstig van de tot de 19de-eeuwse inventaris behorende communiebanc (vergelijk afb. 71) en thans tot credenstafel vermaakt. Op de drie ajour reliëfs: twee knielende engelen bij een kelk met

Afb. 81. R.K. kerk. Biechtstoel, midden 19de eeuw (opn. 1976).

Afb. 82. R.K. kerk. preekstoel door J.F. Beuijssen uit Boxmeer, 1859 (opn. 1976).

Afb. 83. R.K. kerk. Reliëf van voormalige communiebanc door J.F. Beuijssen, Boxmeer, 1870 (opn. 1976).

hostie tussen ranken, aren en druiventrossen (afb. 83); pelikaan die haar jongen voedt; Lam Gods op boek.

- Literatuur. Reg. Mem. blz. 24.

+ Twee biechtstoelen (afb. 81). Eikehout; 1851.

Driedelig front met drie boogopeningen, gescheiden door composiete pilasters; bogen en deuren omlijst door bladranken; bekroond door gebroken fronton met medaillon tussen bloem- en bladranken; in de medaillons: boetvaardige Magdalena en boetvaardige Petrus met haan. Volgens het Reg. Mem. zijn deze biechtstoelen 1851 in de kerk geplaatst. ^{+Biechtstoelen}

+ Preekstoel (afb. 82). Hout; J.F. Beuijssen, Boxmeer 1859.

Trapleuning: neo-rococo-voluten, hoorn des overvloeds en twee cartouches met de teksten: 'Timor domini fons vitae, Pr. XIV, 27' en 'Fili serva mandata mea et vives, Pr. VII, 2'; ronde kuip met twee reliëfs: sleuteloverdracht aan Petrus en Christus in gesprek met de Samaritaanse vrouw; drie beelden: figuur met banderol waarop: Caritas (liefde), figuur met anker (hoop), figuur met kruis (geloof); klankbord met wolkje en stralenkrans. Druiventros onder de kuip ca. 1961 aangebracht door een Duitse schrijnwerker, Royen uit Linz a. Rh., die ook het beeldje van Caritas, dat ontbrak aanvulde. Bij de preekstoel behoorde oorspronkelijk nog een gesneden, draperievormig ruggeschot en een rond klankbord bekroond door drie tekstcartouches omgeven door guirlandes en twee putti met kruis op grote voluten (zie afb. 71). De preekstoel is door Beuijssen vervaardigd voor '760 guldens'. De leuning werd bij een bliksemingslag in 1865 verbrijzeld. ^{+Preekstoel}

- Literatuur. Reg. Mem., blz. 22 Bueijssen (verschrijving van Beuijssen).

+ In 1816 werd aan de orgelmaker Peter Torley uit Nijmegen opdracht verleend tot de bouw van een kamertoon gestemd orgel voor de pas weer in gebruik genomen middeleeuwse parochiekerk. Het door Torley geleverde instrument voldeed volstrekt niet aan de gestelde verwachtingen. Tussen het kerkbestuur en de orgelmaker is hierover een proces gevoerd, waarbij de orgelmaker in het ongelijk werd gesteld. ^{+Orgel}

In 1819 werd opdracht tot herstel en verbetering gegeven aan N.F. Smits uit Reek. Aan het door hem geleverde instrument zijn in 1869 herstellingen uitgevoerd door de Gebr. Gradussen uit Winssen, die het toen bovendien hebben uitgebreid. Het bestek van deze werkzaamheden is nog aanwezig in het kerkarchief.

In 1917 is het orgel overgeplaatst naar de nieuwe kerk en door Nöhren uit Nijmegen omgebouwd tot een pneumatisch instrument. In 1961 werd het instrument door A. Nöhren op de tribune van het zangkoor geplaatst.

Het orgel heeft een vijfdelig front met drie pijpentorens waartussen vlakke pijpenvelden. De dispositie van het instrument is nog grotendeels die van Smits. Zij luidt:

Manuaal	C-f \square , 54 tonen;
Bourdon	16', 54 bestaande pijpen, 24 van zacht hout;

Prestant	8', 54 bestaande pijpen, gedeeltelijk front;
Holpijp	8', 54 bestaande pijpen;
Flûte Travers	8', 54 bestaande pijpen;
Prestant	4', 54 bestaande pijpen;
Quint	3', 54 bestaande pijpen;
Octaaf	2', 54 bestaande pijpen;
Mixtuur	2 st., 108 bestaande pijpen;
Trompet	8';
Pedaal	C-c', 25 tonen. Aangehangen.

N.B. Met uitzondering van de Trompet zijn alle pijpen van Smits.

- Literatuur. Gegevens ontleend aan bescheiden aanwezig in het parochie-archief en het postarchief R.D.M.Z.; Van Os 1979, blz. 55.

⁺ In de koorabsis werden ter gelegenheid van het 25-jarig priesterjubileum van pastoor Bressers in 1924 door Camille Ganton uit Gent (België) glas-in-lood-ramen ^{+Gebrandschilderd glas} aangebracht, waarvan de drie middelste (nrs. 2-4) respectievelijk zijn geschonken door de jubilaris, de familie Bressers en Ferd. van Koolwijk, rentmeester van Huis Doddendaal.

De volgende scènes zijn uitgebeeld:

1 Antonius van Padua met de ezel die knielt voor de H. Eucharistie;

Afb. 84. R.K. kerk. Engelbewaarder met kind. Zuid-Nederlands, 2de helft 18de eeuw (opn. 1976).

Afb. 85. R.K. kerk. Madonna met Kind, type wondermadonna van Trapani, 18de eeuw (opn. 1976).

- 2 Maria met Kind en Annunciatie;
- 3 Genadestoel en Geboorte van Christus;
- 4 Jozef en het H. Huisgezin;
- 5 Johannes de Doper en de Doop in de Jordaan. Het middelste raam draagt de jaartallen 1899-1924.

De overige beglazing van de kerk is uitgevoerd in de jaren 1945-1955 door de Nijmeegse glazenier H. van Teeseling. Beschrijving valt buiten het bestek van dit werk.

⁺ *Madonnabeeld*. Hoogte 41 cm; hout, goud geverfd; Mechelen; XVIII.

Maria, staande, houdt het Kind op de linkerarm; ze heeft een kroon op. Dit beeld is geschonken aan pastoor Schellekens, ca. 1960, door een pastoor in de omgeving van München.

⁺ *Beelden*

Madonnabeeld (afb. 85). Hoogte 28 cm; hout, wit, goud en blauw geverfd; XVIII.

Maria, staande, houdt het Kind op de linkerarm, in de rechterhand heeft ze een scepter, het Kind draagt de wereldbol; beiden zijn gekroond. Type: wondermadonna van Trapani.

Engelbewaarder en kind (afb. 84). Hoogte 94 cm; zacht hout; Zuid-Nederlands; XVIIIIB.

Staande figuren; de engel wijst naar boven met de rechterhand en met de linker houdt hij het hoofd van het kind vast; het kind heeft de handen geheven en kijkt naar de engel op. Beide figuren staan op een vierkante grondplaat. Afkomstig uit het kasteel Doddendaal, in 1957 aangekocht voor de kerk bij de verkoop van de goederen na vertrek van de familie Van Koolwijk.

Twee beelden. Hoogte 125 cm; hout, bruingeveerd over polychromie; neogotisch XIXd (1872? of 1876) afkomstig van vroegere zijaltaren van de Gebr. Goossens (zie afb. 71).

Jozef, staande, met lopend Kind met Kruis; Jozef draagt een lelietak. Maria, staande, gekroond, draagt het Kind op de linkerarm, in de rechterhand een scepter; het Kind heft de rechterhand zegenend op en draagt de wereldbol op de linkerarm waarop de linkerhand steunt.

Engelenkopjes. Twee reliëfs. Hoogte 19 en 21 cm; eikehout; 1876. Niet afkomstig van het kasteel Doddendaal te Ewijk zoals doorgaans wordt aangenomen, maar van de tombe van een der zijaltaren van de Gebr. Goossens of van het vroegere hoogaltaar.

Vijf heiligenbeelden. Hoogte ongeveer 130 cm; hout, bruin geverfd; Gebr. Goossens, Den Bosch. Barbara (1879) - Lucia (1879) - Anna met Maria (1872) - Joachim (1876) - Johannes de Doper (1872). De beelden staan op tegen de schippijlers gehangen houten consoles.

- Literatuur. Reg. Mem. blz. 23-24.

Gerardus Majella. Hoogte 93 cm; eikehout, ongepolychromeerd; einde XIX.

Staande figuur in kloosterlijk gewaad, draagt het Kind Jezus op de linkerarm; het Kind wijst op zijn hart. Geplaatst op console tegen de zuidwestelijke vieringspijler.

Twee beelden. Hoogte ongeveer 140 cm; steen; neogotisch; ca. 1917.

H. Clara, staande, als religieuze gekleed, in de linkerhand een boek, in de rechterhand een monstrans -H. Leonardus van Veghel met palmtak en hostie.

Beide beelden staan op consoles tegen de noord- en zuidmuur van de koortravee.

Kruisbeeld (in de pastorie). Hoogte 43 cm; hout, gepolychromeerd; XIX.

⁺ In 1930 werd de kerk door Gerard Jacobs uit Vierlingsbeek gepolychromeerd, blijktens een oude foto grotendeels in schabloonstechniek. Tegen de wanden boven de plint waren ornamentale schilderijen aangebracht. De koorpartij was uitgemonsterd met een draperieschildering onder de vensters in de absis; tussen de koorvensters medaillons met scènes betrekking hebbend op de eucharistie; in de absiskalot de eucharistische Christus omgeven door engelen en de tekst *Ecce Panis Angelorum*. De voorstellingen zijn monochroom overgeschilderd.

⁺*Polychromie van het kerkinterieur*

⁺ Veertien staties. Afm. 92 × 120 cm; paneel; sign.: Joan Colette; ca. 1935. Aangekocht door pastoor Hootsmans van de directie der Accijnzen te Nijmegen.

⁺*Kruisweg*

⁺ Zes wandarmen. Vlucht 60 cm; koper.

Geel koper; XVIII-XIX; een arm met ronde muurplaat met knorren en ronde nodus.

⁺*Wandarmaturen*

Rood-geel koper; XIX A; een arm met vierkante muurplaat met afgeschuinde hoeken en ronde nodus.

Geel koper; XXa; vier armen met ronde muurplaat en ronde vetvanger.

⁺ *Houten stralenmonstrans* (afb. 86). In het Museum voor Religieuze Kunst te Uden bevindt zich een uit Ewijk afkomstige houten monstrans, gepolychromeerd, hoogte 55 cm; gesigneerd en gedateerd aan de onderzijde van de voet: PVHB Fecit in Uden 17 16/4 82 VOOR Den Eerwd. HEER Van Meulecu(m) Pastor te Eewijk (monogram *VB* = Petrus Verhoeven Beeldhouwer, Uden).

⁺*Liturgisch vaatwerk*

Voet gedeeld in vier segmenten die elk met reliëfs zijn versierd (vier evangelistensymbolen); stam gevormd door de beeltenis van St. Jan de Doper; rond de lunula een stralenkrans, wolkenkrans, druiven, aren en vruchtfestoenen; onder de lunula de pelikaan met haar jongen; aan weerszijden op voluten een knielende engel, boven God de Vader met de Geestesduif geflankeerd door putti met kruis en anker; een koningskroon als bekroning. - Literatuur. Cat. Uden 1976 (P. Verhoeven), blz. 17, 18, 34 nr. 76.

Stralenmonstrans (afb. 87). Hoogte 61 cm, diam. voet 23 × 16 cm; zilver en verguld zilver; merken: meesterteken: CR (= Chr. Rijke, Boxmeer), spade onder ster in ovaal (= Grave 1807-1812), jaarl. a en 10 (= 1810).

Ovale voet met palmettenrand en op de welving twee lege cartouches en twee acanthusbladeren; peervormige stam; onder de lunula reliëf van Johannes de Doper; van hem uit twee voluten, acanthusbladeren, wingerdtakken en aren; boven de lunula reliëf met Alziend Oog in stralendriehoek, geflankeerd door twee engeltjes die beugelkroon met bol en kruisje dragen.

Reliekhouders. In de vorm van een kruis; hoogte 36 cm, diam. voet 16,5 cm; zilver; merken: v in gekroond schild (= import), 12 in rechthoek; Duits; neogotiek; XIXd.

Zeslobbige voet met geprofileerde rand; nodus met zes vierpasknoppen; kruisbalken eindigend in driepas met reliëfbustes: Christus - Maria - Jozef - Johannes de Doper; vier bladeren als stralenkrans; aan de einden van de balken een bladmotief.

Ciborie (afb. 88). Hoogte met deksel 38 cm, hoogte zonder deksel 24 cm, diam. voet 14 cm; zilver, cuppa verguld; merken: meesterteken: CR (= Chr. Rijke, Boxmeer), jaarl. o gekroond (= 1764-65).

Ronde voet met palmettenrand; op de welving in medaillons: Johannes de Doper - Maria

Afb. 86a-c. R.K. kerk. Houten monstrans (a. voorkant, b. achterkant, c. onderkant voet), afkomstig uit de Ewijkse parochiekerk, gesigneerd en gedateerd door Petrus Verhoeven, 1782. M.R.K., Uden (opn. 1979).

met Kind - druiven en aren (2 ×); onder aan de stam een dobbelsteen met vier rozetten; langgerekte peervormige nodus; tegencuppa met vier acanthusbladeren; deksel met palmettenrand, bovenaan laurierbladeren, bol en kruisje.

Ciborie. Hoogte met deksel 41 cm, hoogte zonder deksel 24 cm, diam. voet 17 cm, zilver; merken: meesterteken: IB in liggende ruit (= I.A. Boermans, Venlo 1830-1886), jaarl. i (= 1868), 1. leeuwje - 2, minerva; neogotiek.

Zeslobbige voet met gegraveerd wingerdornament; zeszijdige stam met open traceerwerk; nodus met zes ronde knoppen, JHESUS en open traceerwerk; deksel met uitgezaagde en opgelegde bustes van: Christus - Maria - Augustinus - Johannes de Doper - gekroonde vrouwelijke heilige met lelietak - Helena; crête van franse lelies; spits met zes reeksen hogels en kruisje.

Ciborie. Hoogte met deksel 32 cm, hoogte zonder deksel 21 cm, diam. voet 15,5 cm; verguld zilver; merken: meesterteken: H + E (= H.G. Esser, Weert 1838-1892),

I. leeuwtje, J op gearceerde grond (= belastingstempel 1905-1953); neogotiek; omstreeks 1880-90.

Afb. 87. R.K. kerk. Stralenmonstrans, door Chr. Rijke, Boxmeer, 1810 (opn. 1976).

Afb. 88. R.K. kerk. Ciborie, door Chr. Rijke, Boxmeer, 1764-1765 (opn. 1976).

Zeslobbige voet; op de lobben graveerde wingerd; zeszijdige ajourstam met wingerd; ronde nodus met zes ronde knoppen waarin kruisje op blauw fond; op het deksel geschroefd: vier evangelistensymbolen (één ontbreekt) - Apocalyptisch Lam - Pelikaan met jongen; op het deksel een kroon.

Kelk. Hoogte 24,5 cm, diam. voet 14 cm; zilver, cuppa verguld; merken: stadsteken: stadswapen en sleutel van Leuven, gekroonde w met punt eronder, 80 (= 1780).

Geschulpte en geprofileerde voetrand; onder aan de stam een ronde nodus met linten omwonden; vaasvormige nodus; geribde tegencuppa. Onder de voet ingekrast: EW o198

Kelk. Hoogte 27,5 cm, diam. voet 18 cm; zilver, cuppa verguld; merken: CS en K & C; neobarok; XIXC.

Geschulpte voetrand; op de welving, tussen vier voluten, vier engelenkopjes; stam met vier engelenkopjes; tegencuppa met vier maal de Veronicadoek in cartouche.

Kelk. Hoogte 21 cm; zilver; merken: meesterteken: IB in liggende ruit (= I.A. Boermans, Venlo 1830-1886); neogotisch; 1870-80.

Zeslobbige voet met opstaande, opengewerkte rand; op de lobben graveerd bladmotief; zeszijdige stam met open traceerwerk; ronde nodus met zes

vierpasknoppen met letters die de naam JHESUS vormen en bladeren; ajour tegencuppa met vierpassen en bladmotief.

Kelk. Hoogte 21 cm; verguld zilver; merken: 800 M, maansikkel, kroon en ster (= Duitsland); 1889.

Op ronde voet in clipei: Leonardus - Ignatius - Johannes - Dorothea; ronde stam en ronde ajour nodus met wingerd en band met steentjes; ajour tegencuppa van wingerd.

Inscriptie onder in voet: Zum Andenken für meinen Vetter Leonardus Reniers bei Gelegenheit seiner H. Priesterweiheung 15 Juni 1889. Von seinem Onkel Ignaz Holthaus.

Hostie-pyxis. Hoogte 6 cm, diam. 7,5 cm; zilver; waarschijnlijk P.A. Theonville; ca. 1800. Onversierd doosje; deksel met gedreven rand met bloemen en parelrand. Het gelijkarmig kruisje op het deksel is nieuw.

Twee ampullen. Hoogte 11,5 cm; zilver; merken: stadsteken: naar links springend bokje (= Boxmeer), wapen van de heren van Boxmeer, meesterteken: P.A.T. (= P.A. Theonville, 1751-1819); einde XVIII.

Afb. 89a, b. R.K. kerk. Missaal met zilverbeslag door C. van Gemert, Den Bosch, 1865 (a. voorkant, b. keerzijde), geplaatst op een lezenaar, uit 3de kwart 19de eeuw (opn. 1976).

Parelranden aan de voet en op het deksel. De wijnampul beschadigd; handgreep afgebroken en de V op het deksel voor een deel verdwenen.

Blad voor ampullen. Ovaal diam. 20 en 14,5 cm; zilver; merken: meesterteken: CR in cirkel (= Christiaan Rijke, Boxmeer); einde XVIII.

Ampullen en schaal. Ampullen: hoogte 9,5 cm; blad 24 × 18,5 cm; zilver; merken op blad: . Op ampullen Z II in rechthoek (= gehaltemerk sinds 1953 voor voorwerpen in voltooide staat aangeboden); eind XVIII.

Blad: ovaal met knorrenrand, op vier pootjes; in spiegel twee standringen; ampullen: ronde voet met knorrenrand; voluutvormig oor.

Godslamp. Hoogte 100 cm; rood-geel koper; omstreeks 1850.

Hangend aan drie voluten; met ornament van voluten en palmetten; eronder een pijnappel.

Wierookvat en scheepje. Vat hoogte 30,5 cm; diam. 15 cm; scheepje hoogte 11,5 cm, lengte 12,5 cm; rood en geel koper; XIXA.

Vat: ronde voet; aan de onderzijde van het lichaam een bladmotief; hoog, geperforeerd deksel; voet ingedeukt.

Scheepje: ronde voet; gerekt ovaalvormig lichaam.

Wierookvat en scheepje. Vat hoogte 29,5 cm, diam. 13 cm; scheepje hoogte 12 cm, lengte 16 cm; verzilverd; neogotiek; XIXd.

Vat: zeslobbige voet en zeslobbig lichaam; deksel eveneens zeslobbig, bekroond door een kruisbloem. Scheepje: zeszijdige voet met drielobbig lichaam, waarop een plat deksel.

Wijwaterbakje. Hoogte 29 cm, breedte 21,5 cm; geel koper; midden XIX.

Geprofileerd bakje tegen platte rugplaat; aan de bovenzijde een kruis op hart.

Kruisbeeld. Hoogte totaal 44 cm, hoogte corpus 15,5 cm; kruis, hout ingelegd met been, corpus brons; omstreeks 1700. Op rechthoekige voet; in verschillende stukjes ingelegd been zijn de Arma Christi gekrast; drie kruisbalken eindigen in driepassen.

Aangekocht door pastoor O. Schellekens.

Processiekruis. Hoogte zonder stok 71 cm; zilver en hout; merken (in corpus): jaarl. M (= 1846), 1.leeuwkje; minerva; (op doodskopje): †G (= L.v. Gemert), Grave, 1836..?). Zilveren corpus; zilveren INRI-plaatje; drie ovale zilveren medaillons met allegorische

Afb. 90. R.K. kerk. Altaarschel, gegoten brons (opn. 1976).

Afb. 91. Madonna met Kind, email cloisonné, afkomstig uit R.K. kerk. N.M.C., Nijmegen (opn. 1976).

Afb. 92. Middeleeuws Leuchtermännchen, brons, afkomstig uit de R.K. kerk. N.M.C., Nijmegen (opn. 1976).

gestalten: Geloof, Hoop en Liefde; onder: een zilveren doodskop met gekruiste beenderen; op zilveren bol een slang; de vier houten balken eindigen in driepassen. Het hout is vernieuwd. Volgens Reg. Mem., blz. 21 in 1853 aangeschaft.

Missaalbeslag (afb. 89a, b). Schilden hoogte 18,5 cm; zilver; merken: meesterteken: CVG 79 (= C.v. Gemert, 's-Hertogenbosch 1854-97), jrl. *f*(1865), minervakopje, leeuwje + 2.

Op de voorzijde O.L. Vrouw van de wonderdadige medaille; op de achterzijde H. Johannes de Doper met lam en een kerk op de achtergrond.

- Literatuur: Reg. Mem., blz. 22.

Altaar-lezenaar (afb. 89a). Hoogte 39,5 cm, breedte 43,5 cm, diepte 36 cm; kerkzilver; XIXC.

Op vier pootjes; aan de onderzijde, tussen engelenkopjes, festoenen; op de schuine zijden een afbeelding van Maria en Christus.

+ *Kandelaar*. Hoogte 88,5 cm; vernikkeld koper; XIX.

Driezijdige voet op dolfinachtige poten; op de zijden een reliëf van Christus - Maria - Jozef; conische, gecanneleerde stam uit vaas; vaasvormige vetvanger. + *Kandelaars*

Twee kandelaars. Hoogte 33 cm; koper; XIXC.

Driezijdige voet op dolfinkoppen; op drie zijden ovalen met Vader-Christus-Geestesduif; gecanneleerde stam uit gecanneleerde vaas.

+ Altaarschel (afb. 90). Handschel van gegoten brons met fries van putti; vermaakt tot wandschel.

+ *Schel*

+ In het museum De Commanderie van St. Jan in Nijmegen bevinden zich twee voorwerpen die van de Ewijkse parochiekerk afkomstig heten te zijn.

+ *Voorwerpen in collectie*

Email-plaquette (afb. 91). Rechthoekig plaatje, hoogte 13 cm, breedte 9 cm; email cloisonné; waarschijnlijk vroeg-middeleeuws, N.M.C. inv. nr. C VII 223.

Madonna met het kind en twee engelen of de personificaties van Sol en Luna in de bovenhoeken. In 1923 aangekocht van de Nijmeegse edelsmeden Gebr. Arens, die het voorwerp hadden aangetroffen tussen het buiten dienst gestelde koperwerk.

Afb. 93. R.K. kerk. Kazuifel van wit driestel, 1ste helft 19de eeuw (opn. 1976).

Afb. 94. R.K.. kerk. Dalmatiek van wit driestel, 1ste helft 19de eeuw (opn. 1976).

- Literatuur. Tent. Maria in ons Bisdom, 's-Hertogenbosch 1953, nr. 117.

Leuchtermännchen (afb. 92). Brons; omstreeks 1400, N.M.C. inv. nr. C VII 256. De kop en de linker voet ontbreken.

+ *Wit driestel* (afb. 93, 94). Kazuifel en twee dalmatieken van witte zijde met geborduurde bloemmotieven en opgenaaide aurifrisiae; XIX A. Op de rug van het kazuifel IHS-monogram in een door stralen omgeven driehoek op het snijpunt van de kruisbanen.

⁺*Paramenten*

Rode koorkap. Op het schild Geestesduif in stralenkrans en bloemen; op de aurifrisiae bloemen en aren; XIX A.

Rooms-Katholieke pastorie

Aan de Julianastraat nr. 7 staat de R.K. pastorie (afb. 95) een statig herenhuis gebouwd in 1839 op een terrein ten zuiden van het kerkhof. Het huis wordt geflankeerd door een koetshuis met topgeveltje.

Bronnen

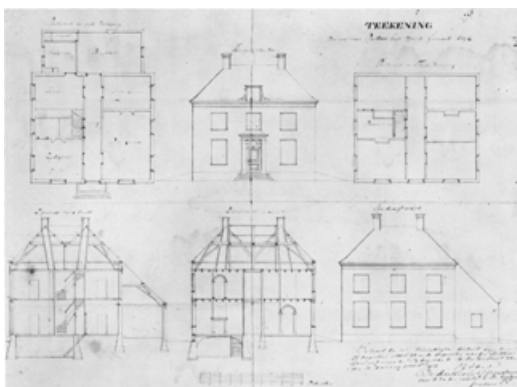
- Afbeelding. Tekening van een voorontwerp uit 1838, met het opschrift: 'Teekening van een nieuw Pastorie huis voor de Gemeente Ewijk' aanwezig in het kerkarchief (afb. 96). Dit ontwerp vertoont een twee traveeën smallere voorgevel dan in werkelijkheid is uitgevoerd. Het blad met twee plattegronden, gevelaanzichten en dwarsdoorsneden behoort bij het Koninklijk Besluit van 25 augustus 1838.
- Archivalia. In het kerkarchief bevinden zich: correspondentie over en drie bestekken van de bouw en latere verbouwingen. Het tweede bestek is gesigneerd door Chr. Scheefhals.

Geschiedenis

Voordat de pastorie aan de Julianastraat gebouwd werd, woonde de pastoor in de door pastoor H. van Weerden in 1762 op eigen kosten gebouwde pastorie aan de Brugstraat (rechts van het huidige pand nr. 8). In 1805 werd deze met de toenmalige kerkschuur

Afb. 95. Julianastraat nr. 7. R.K. pastorie (opn. 1976).

Afb. 96. R.K. pastorie. Bouwontwerp voor een kleine pastorie te Ewijk, 1838. Kerkarchief.

Afb. 97. R.K. Pastorie. Portret van pastoor Hermanus van der Weerden, 4de kwart 18de eeuw (opn. 1976).

verbonden woning door de pastoor-eigenaar Van Mulukom voor f 800, - verkocht aan het R.K. kerk bestuur, dat het huis na de bouw van de huidige pastorie verkocht.

In 1838 werd voor de bouw van dit huis een rijkssubsidie verleend van f 3200, -. De tekening waarnaar de pastorie is gebouwd, zou volgens het kerkarchief zijn vervaardigd door de gebr. Gradussen uit Winssen. Het is niet bekend of ook de ontwerp-tekening uit 1838 (afb. 96) van hun hand is. Zij voerden in elk geval het toezicht op de bouw uit, die voor f 6150, - werd gerealiseerd door aannemer A. Jansen uit Ewijk.

Er zijn tweemaal vrij ingrijpende wijzigingen uitgevoerd, o.m. is de lage achterbouw door een nieuw achterhuis met verdieping vervangen. Het geheel geeft ondanks de wijzigingen nog een goede indruk van de oorspronkelijke opzet.

⁺ Het blokvormige huis is vijf traveeën breed en drie raamvakken diep, bezit een verdieping en een hoog met leien bekleed schilddak. Oorspronkelijk stonden hierop twee schoorstenen, die evenals het nog bestaande klokkestoeltje midden op het dak sierbekroningen droegen.

⁺Het huis

Het huis heeft een hardstenen plint en dito vensterdorpels; boven en tussen de vensters strekken en banden van gele baksteen in het rode metselwerk. De deurpartij heeft een brede omlijsting met hoofdgestel op zware Empire consoles. In het bovenlicht van de voordeur in hout gesneden symbolen van de goddelijke deugden (kruis, hart en anker). In de parterrevensters zijn gemoderniseerde zesruits- en in de verdieping vierruits openslaande vensters aangebracht. Een brede houten daklijst loopt rondom het hoofdblok.

⁺ In de pastorie hangt een portret van pastoor H. van der Weerden, dat diens neef en opvolger Van Mulukom als herinnering aan zijn oom heeft laten schilderen. Het is een anoniem werk, te dateren XVIIIe (afb. 97). Doek; afm. 81 × 63 cm. Op het schilderij staan de volgende teksten, boven: Rvdus Adm. Dñus Hermanus v: der Weerden Domus Pastoralis de Ewijk exstructor obiit 6ta Maij Ao 1778; onder: Posuit dilectus Patrino Sús H: v: Múlukom Eius Successor. De pastoor is afgebeeld en face, gekleed in toog, zijden hemd en priesterboord. De linker hand houdt hij op de borst, in zijn rechter hand heeft hij een bonnet.

⁺Pastoorportret

- Literatuur. Schutjes III (1872), blz. 634.

Afb. 98. Huis Doddendaal. Gezicht op het kasteelcomplex vanaf het terrein van de voormalige voorburcht gezien in westelijke richting (opn. 1975).

Huis Doddendaal

Aan de Binnenweg nr. 2, ten noordoosten van de dorpskom, ligt het Huis Doddendaal of Hof te Ewijk, bestaande uit een 14de- en deels 15de-eeuwse hoofdburcht, twee 19de-eeuwse bijgebouwen op een omgracht terrein binnen een fragmentarisch bewaard gebleven ommuring met hoektorens die uit het eind van de 14de eeuw dateert (afb. 98-120).

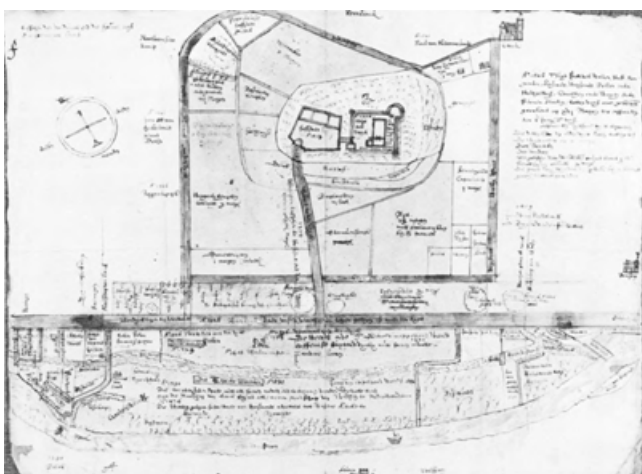
In 1973-1976 is het kasteel Doddendaal op een zeer terughoudende wijze gerestaureerd. Tijdens deze campagne werd het hoofdgebouw met de ommuring in de zomer van 1973 onderzocht door E.J. Nusselder en W.F. Weve, waarbij gebruik is gemaakt van het door het ter plaatse restaurerende architectenbureau D. Wijma te Velp beschikbaar gestelde materiaal. Tegelijkertijd is door mevrouw E. baronesse van der Borch tot Verwolde - Swemle archiefonderzoek verricht betreffende de Doddendaal en zijn bewoners. Een door laatstgenoemde geschreven studie van bouwkunst-historische aard werd gepubliceerd in het Bulletin K.N.O.B. 74 (1975), blz. 1-23. Het meer bouwkundig gerichte onderzoek van de heren Nusselder en Weve vond zijn neerslag in een niet verspreid rapport van september 1974 (T.H. Delft, afdeling Bouwkunde, werkgroep restauratie). Op deze tekst is, afgezien van aanvullingen en wijzigingen van redactionele aard, de bouwkundige beschrijving gebaseerd die is afgedrukt op blz. 91-110.

- Afbeeldingen. Twee gewassen pentekeningen door A. de Haen, resp. geannot. en gedat.:
 - 1 't Slot DODDENDAEL, op de binnenplaats, 1731', een gezicht op het hoofdgebouw en de zuidwestelijke hoektoren van het zuidoosten (afb. 107);
 - 2 'het Slot DODDENDAEL. van agteren 1741', een overzicht van de hoofdburcht vanuit het noorden (afb. 109). Beide tekeningen i.o.

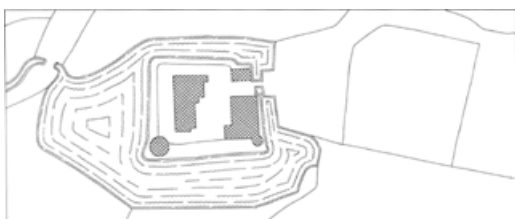
gesign: A de Haen ad viv del., Collectie Gemeentemuseum, Arnhem (G.M. 9338 en 9339).

- Kaarten.

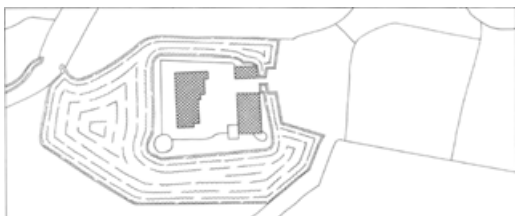
- 1 Kaart van Huis Doddendaal en omgeving uit 1599 (afb. 99), R.A.G., Arnhem, Alg. kaartenverz. nr. 42, uit Archief Vornholz (inv. nr. 1553).
- 2 'Figuratieve kaart van eenige landerijen gelegen onder den huysse Doddendaal', door

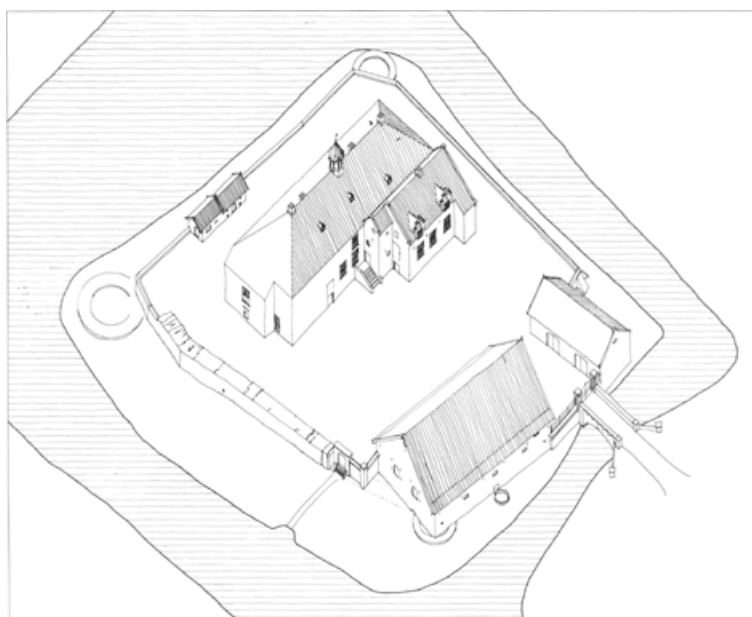
Afb. 99. Huis Doddendaal. Kaart van het Huis Doddendaal en omgeving behorend bij een proces van 1599, Archief Vornholz, Warendorf (BRD).

Afb. 100. Huis Doddendaal. Het kasteel en omgeving volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 101. Huis Doddendaal. De kadastrale situatie van het huis en de naaste omgeving volgens recent nette plan.

Afb. 102. Huis Doddendaal. Het complex vanuit het zuidoosten in vogelvlucht gezien, tekening door E.J. Nusselder.

J.H. van Suchtelen, 1766, R.A.G., Arnhem, Alg. kaartenverz. nr. 44.

3 Kaart van den bouhof 'de oude Wyer' bij Doddendaal, gekleurde copie door M. Beyerinck, gecollationeerd 1754. R.A.G., Arnhem.

- Literatuur. Teg. staat 1741, blz. 247; Van Spaen IV (1805), blz. 24-26; G. van Hasselt, Gelders Maandwerk I (1808), blz. 105-109; Nijhoff, Gedenkwaardigheden VI/2 (1862), nr. 1512; Van der Aa III (1841), blz. 368-369; Engelen 1847, blz. 292 e.v.; Schutjes III (1872), blz. 297; A.J. van Koolwijk, Geschiedkundige beschrijving van het huis Doddendaal te Ewijk, gepubliceerd in het dagblad 'De Gelderlander' in 5 afleveringen van 26 mei-23 juni 1895. Volledige publikatie onder de titel 'Huis Doddendaal te Ewijk', in: Tweestromenland nr. 28 (1978), blz. 30-46; H.D.J. van Schevichaven, Nijmegen en Karel van Egmond, in: B.M. Gelre IV (1901), blz. 29; Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 36, Manders 1952, blz. 105-113; Gorissen 1959, blz. 115-117; Verslag M.C.P.G. over 1956-1958, in: B.M. Gelre LIX (1960), blz. 12-13; E.C. barones van der Borch tot Verwolde-Swemle, De Doddendaal te Ewijk, Bulletin K.N.O.B. 74 (1975), blz. 1-23; G. Berends, Ewijk - Kasteel Doddendaal,

Documentatierapport R.D.M.Z., mei 1975; Kalkwiek 1976, blz. 103, 171; E.C. barones van der Borch tot Verwolde-Swemle, *Het Huis Doddendaal*, serie Nederlandse Kastelen XXXVIII, Nederlandse Kastelenstichting / A.N.W.B. 1979. Idem, *De Doddendaal te Ewijk, Tweestromenland* nr. 32 (1980), blz. 8-20.

Archivalia. Belangrijke gegevens omtrent het Huis Doddendaal en zijn bewoners bevinden zich in het archief van het huis Vornholz (Warendorf, BRD) over de periode 1281-1917. Zie: *Inventare der nichtstaatlichen Archive des Kreises Warendorf, Münster* 1908. Kopieën van het Nederlandse deel van het archief voornamelijk betreffende Huis Doddendaal zijn aanwezig in het R.A.G., Arnhem. In dezelfde archiefbewaarplaats bevindt zich het archief van het Huis en de heerlijkheid Doddendaal, waarin gegevens over de periode 19de-20ste eeuw.

Geschiedenis

In 1332 gaf graaf Reinald II van Gelre ‘siin huys, hoffstat, bogaer ende roesmale, tot Ewic gelegen’ in erfpacht aan Robert van Appeltern. In 1373 werd Diderik van Appeltern met deze bezitting beleend, maar een zekere Hendrik Vullingh blijkt het goed uit naam van de familie voor de Gelderse graaf in bewaring te houden. In 1409 verkochten de Van Appelterns de Doddendaal aan Otto van Buren. Via Elisabeth van Buren, die erfdochter was, kwam het huis korte tijd in het bezit van de Van Culemborgs. In 1484 wordt het huis verkocht aan Johan Boll, die op zijn beurt in 1489 het goed weer overdraagt aan Godert van Stepraedt.

Vanaf die tijd blijft Doddendaal, afgezien van een tussentijdse periode van twee jaar (1526-1528), wanneer hertog Karel van Gelre door koop eigenaar van Doddendaal is, tot 1743 in het bezit van de familie Van Stepraedt.

In juli 1528 ondernamen de Nijmegenaren een plundertocht naar het kasteel, dat zij in brand staken. Op 1 september verkocht de hertog het ‘verbrant end weerloes’ geworden huis weer aan Derick van Stepraedt en Agnes van Doornick. Vanaf 1580 tot 1590 is er zowel van Spaanse als van prinsgezinde kant belangstelling voor de strategisch belangrijke sterkte. In 1590-1591 werd Nijmegen door Prins Maurits belegerd en is ook de Doddendaal in brand gestoken. Na deze catastrofe heeft het huis waarschijnlijk vele jaren er in ruïneuze toestand bijgestaan. Johan van Stepraedt die al in 1587 met Doddendaal was beleend, heeft stellig pas na de beëindiging van een proces, dat hij met zijn aanverwanten over een erfeniskwestie had en dat in 1604 zijn beslag kreeg, een begin gemaakt met een bescheiden herstel. Hij liet portretten van zich zelf, zijn vrouw en hun vijf kinderen schilderen in 1619 (zie blz. 110 en afb. 123-129). Na zijn overlijden werd de oudste zoon Reyner in 1629 met Doddendaal beleend, doch deze is, na in financiële moeilijkheden te zijn geraakt, in 1655 genoodzaakt een akkoord te sluiten met zijn broer Dirck, heer van Indoornick, die de administratie van Doddendaal overneemt. In de periode 1656-1662 heeft Dirck veel waardevolle gegevens over de bouwactiviteiten genoteerd. Na de Reformatie stelden de katholieke gebleven kasteelheren de kelder van hun huis ter beschikking als schuilkerk (zie blz. 94). Sedert wanneer precies is niet bekend, maar de geestelijken die de zielzorg op zich namen woonden in elk geval vanaf 1650 op het huis. Verschillenden van hen fungeerden tevens als rentmeester. De kelder is tot 1745 als schuilkerk in gebruik gebleven. Twee jaar daarvoor was de Doddendaal via vererving

in vrouwelijke lijn overgegaan in handen van de Van Doornicks. Het huis werd niet door de familie bewoond maar verpacht. Er komt opnieuw een rentmeester wonen sedert 1784. Onderwijl zijn er vanaf 1770 pogingen in het werk gesteld om het bezit te verkopen. Dat gebeurde nadat in 1769 Herman A. von Nagel tot Vornholz uit de erfenis van zijn vrouw, Johanna Elisabeth van Doornick slot Doddendaal had verworven.

Hun zoon Willem Caspar von Nagel deed geen pogingen meer tot verkoop maar ging het huis herstellen ondanks grote financiële offers die het huis vroeg. Waarschijnlijk is men kort na 1800 de hoge middeleeuwse muren gaan verlagen en heeft men voorzieningen getroffen voor een nieuwe kap. Met het afkomend materiaal heeft men de herstellingen uitgevoerd. Al die tijd woonden op het huis rentmeesters, als laatsten de familie Van Koolwijk.

In 1945 werden het huis en de landerijen als Duits bezit verbeurd verklaard. In 1956 werd Freiherr Von Nagel-Doornick Vornholz 'ontvijand'. Hij kreeg het huis weer in bezit, doch verkocht het in 1972. De nieuwe eigenaar werd de heer H.W. van Vliet, die het kasteel een Horeca-bestemming gaf en het daartoe liet restaureren.

Afb. 103. Huis Doddendaal. Het hoofdgebouw en de ringmuur gezien vanuit het zuidoosten (opn. 1956).

⁺ Het hoofdgebouw van het Huis Doddendaal bestaat uit een 14de-eeuwse rechthoekige romp, een latere waarschijnlijk 15de-eeuwse aanbouw tegen het noordelijke gedeelte van de oostmuur en een iets jongere traptoren in de hoek tussen de romp en de aanbouw. Het hoofdblok staat op een nog gedeeltelijk ommuurd terrein. Van drie hoektorens zijn nog restanten aantoonbaar, respectievelijk staande op de noordwest-, zuidwest- en zuidoosthoek. Op het omgrachte terrein dat men via een gemetselde, 19de-eeuwse boogbrug betreedt, staan aan weerszijden van de toegangspoort een bouwhuis en een koetshuis, respectievelijk gedateerd 1858 en 1864 (afb. 102, 104).

⁺*Het gebouwencomplex*

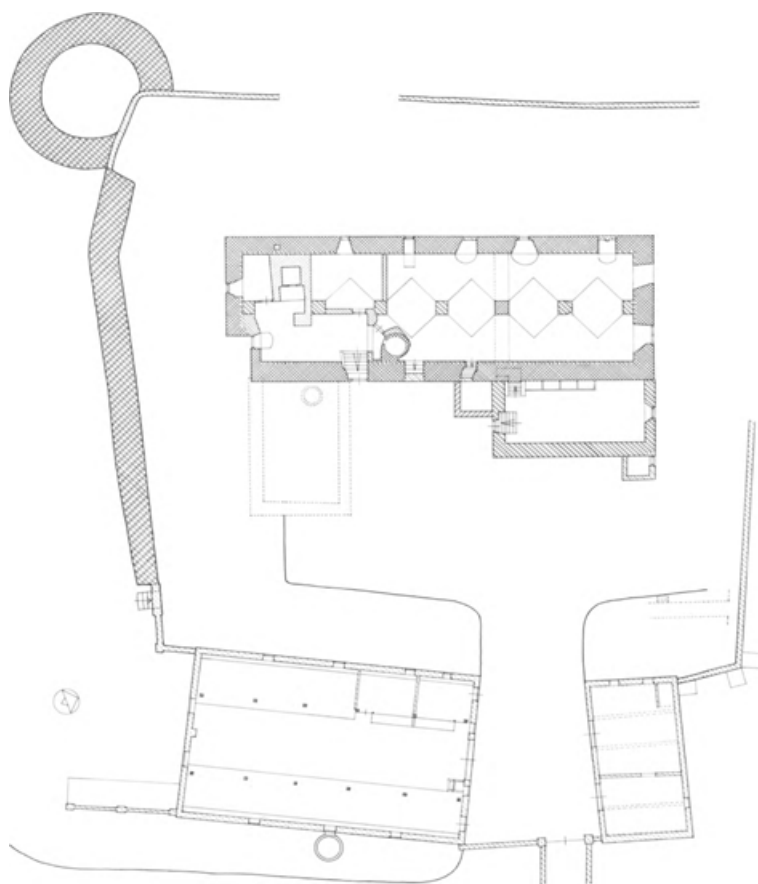
Het terrein voor de brug houdt onder het maaiveld de resten van de voorburcht verborgen.

⁺ Het oudste gedeelte van het kasteel is de rechthoekige romp die op de zuidoosthoek een inspronging vertoont over de volle hoogte. De lange zijden zijn gericht naar het westen en het oosten. De toegangen tot de romp bevonden en bevinden zich nog aan de oostkant. De oorspronkelijke indeling bestond uit een onderkelderde grote en kleine zaal met daarboven een (zolder)verdieping. De romp was oorspronkelijk hoger dan thans het geval is. Hij is in de vorige eeuw ca. 4 m verlaagd. Door latere verbouwingen zijn er diverse wijzigingen aangebracht. In de kelder is de scheidingswand tussen de onder de voormalige kleine zaal gelegen noordelijke kelder en de grote zuidelijke kelder in de 17de eeuw doorgebroken. In het zuidelijk gedeelte van de grote kelder zijn enige vertrekken afgescheiden en is een bakoven gebouwd.

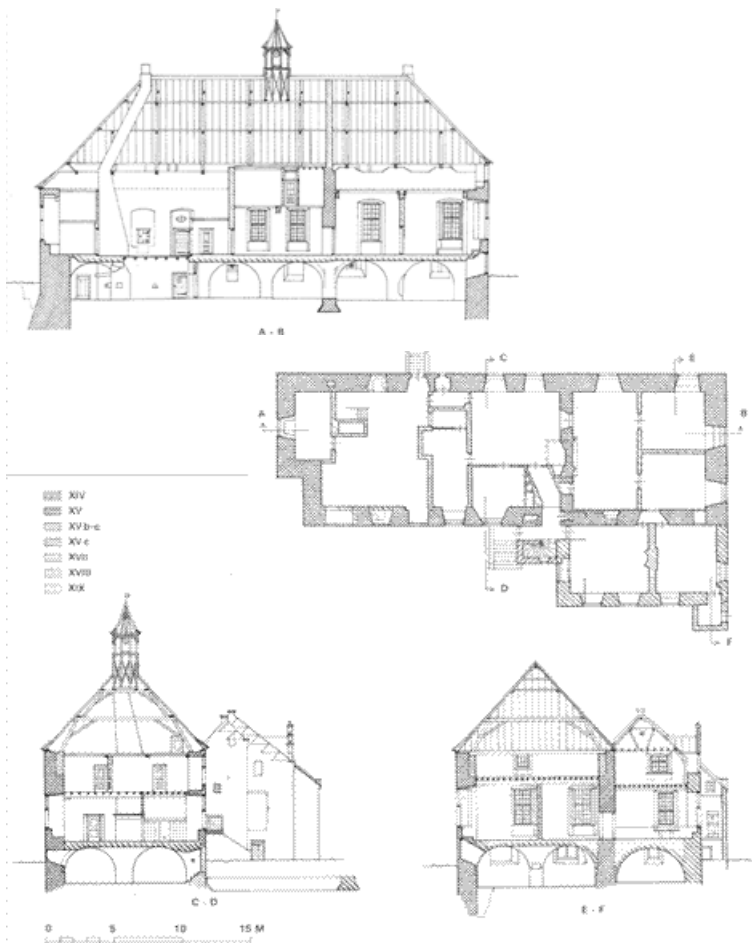
⁺*De 14de-eeuwse romp*

De bel-etage was aanvankelijk verdeeld in twee hoofdruimtes, de kleine en de grote zaal, waarin tegen de scheidingsmuur ruggelings schouwen stonden. De kleine zaal werd in de 19de eeuw onderverdeeld in drie vertrekken, twee kleine kamers aan de noordkant, die samen ongeveer de helft van het vroegere zaaloppervlak besloegen en een grote kamer. Bij de jongste restauratie is de inbouw verwijderd en de kleine zaal weer in zijn oorspronkelijke omvang hersteld. De verdiepingsruimte boven de kleine zaal is toen voor bewoningsdoeleinden bruikbaar gemaakt. De grote zaal is na de brand van 1590, waarbij de middeleeuwse kap verloren ging, bij het gedeeltelijk

herstel van het huis in het begin van de 17de eeuw onderverdeeld. In de noordelijke helft die aansluit tegen de kleine zaal werden woonen

Afb. 104. Huis Doddendaal. Opmeting van het burchtterrein met de kelderplattegrond van het hoofdgebouw, ommuring en hoektoren op maaiveldhoogte en begane-grond van de bijgebouwen. Tekening naar opmeting van het architectenbureau D. Wijma, geperiodiseerd op grond van de gegevens van het in 1973-1974 verricht bouwkundig-historisch onderzoek.

Afb. 105. Huis Doddendaal. Opmetingstekening van de plattegrond op de bel-étage; lengtedoorsnede over het hoofdgebouw; twee dwarsdoorsneden over het hoofdgebouw.

en werkvertrekken (o.a. de woonkeuken met haardplaats) ondergebracht, met een woonverdieping erboven, en gedekt door een eigen dak. Het zuidelijk gedeelte bleef na de brand van 1590 een ommuurde ruimte zonder kap, waaraan een bedrijfsfunctie is gegeven. Pas in het begin van de 19de eeuw is het hele blok onder de huidige kap gebracht; waarschijnlijk is dit gebeurd in 1825, want dit jaartal komt voor op het windvaantje met het wapen Van Stepraedt-Van Dorth, dat de dakruiter bekroont (afb. 118).

⁺ In haar oudste vorm moet men de kelderruimte (afb. 104, 105, 115) zien als een door een scheidingswand in tweeën gedeelde ruimte, getuige de bij de restauratie aangetroffen fundering. De scheidingswand die men thans op de bel-etage nog aantreft, heeft dus in de kelder doorgelopen. De fundering van deze dwarsmuur staat koud tegen de buitenmuren en is minder diep aangelegd, hetgeen niet betekent, dat er een periodeverschil is. De beide kelders stonden waarschijnlijk onderling in verbinding. Zij waren in eerste aanleg gedekt met een balken zoldering, waarvan de balkgaten achter de aanrazing van het huidige gewelf moeten schuilgaan. Een verder gaand onderzoek zal dit mogelijk ooit aan het licht kunnen brengen. ^{+De kelders}

Pas in een later stadium heeft men de gewelven aangebracht. Door op de lengte-as van de ruimte drie vrijstaande en tegen de korte kopse wanden twee muurkolommen te bouwen ontstonden twee tweebeukige ruimtes. Het gewelf kreeg een opmerkelijke vorm: half tongewelf, half kruisgewelf (afb. 115). De gewelfgaten zijn op een bijzondere wijze gevormd door middel van in elkaar grijpende strekken.

Bij een latere ingreep heeft men de scheidingswand doorgebroken, zodat alle druk van de bovenliggende muur met zijn twee stookplaatsen op de ontstane 'kolom' kwam te rusten. De fundering van de tussenwand in de kelder kreeg nu een puntlast in het midden te verwerken en is hierdoor sterk gaan zakken. Bij de laatste restauratie heeft men de zetting tot staan gebracht door verzwaring van de fundering. Dit is gedaan door vier pulpalen aan te brengen rond de 'kolom'.

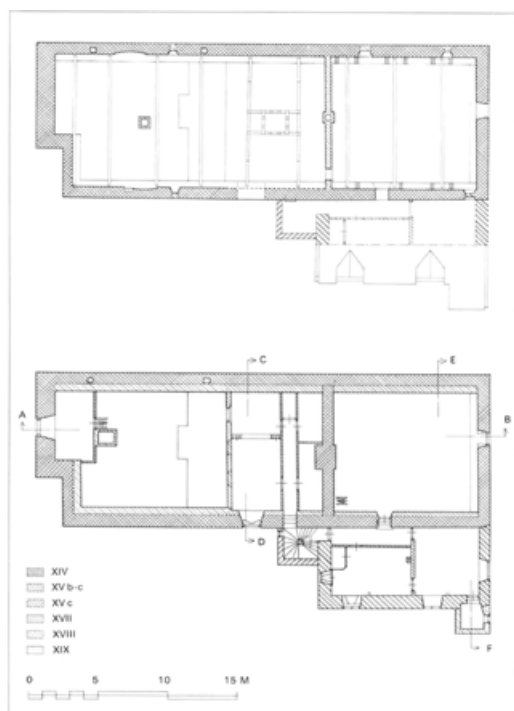
Het verkeer vanuit de kelderruimte naar boven toe moet aanvankelijk hebben plaatsgehad via een spil- of steektrap, misschien zelfs via een ladder door de balkenvloer.

De trappen die men in de kelder aantreft zijn latere ingrepen, waarschijnlijk gedaan ter plaatse van bestaande licht-/luchtopeningen. Het is opmerkelijk dat de drie trappen in de kelder zich juist tegenover drie van de vijf lichtopeningen in de westmuur bevinden. Van de vensters in de westmuur heeft het tweede, gerekend vanuit het zuiden, waarschijnlijk de oorspronkelijke grootte. Het is geplaatst in een muuropening met rechte dagkanten. De dagmaat van ongeveer 85 cm treft men ook aan in een schuin ertegenover liggende nis, waarin de meest noordelijke keldertrap is gemaakt. Bij de vensters zijn in de gewelven openingen uitgespaard met een eigen toog. Of de lichtopeningen in de kopgevels op de authentieke plaats zitten, is niet te zeggen. Bij het slaan van de gewelven verdween de mogelijkheid om in deze gevels centrale lichtopeningen te hebben, aangezien de muurkolommen hier midden voor de wand kwamen te staan. Naast de huidige kelderingang, de meest zuidelijke van de drie, is van binnen gezien rechts de kant van een balkgat gevonden. Het kan een gedeelte van een balkgat van een vloerbalk zijn of van de kap van een schouw die ter plaatse aanwezig geweest moet zijn. In de achterliggende muurmassa moet zich het gedeelte van de boezem bevinden, die van de bel-etage af ontdekt is. De dichtgezette

vensteropening aldaar bleek namelijk doorgehakt ter plaatse van het rookkanaal van de stookplaats in de kelder.

In het zuidelijk gedeelte van de grote kelder is in latere periodes een aantal ruimtes afgescheiden. Er is een broodoven gebouwd van een zeer traditioneel type. De oven stamt mogelijk uit de 19de eeuw, maar het is niet uitgesloten dat hij een of meer voorgangers heeft gehad. De functie van de diverse ruimtes staat niet vast. Het zuidoostelijk vertrek waar nu de keldertoegang binnenkomt, zou keuken geweest kunnen zijn, daar men hier over een stookplaats en een - zij het later doorgebroken - toegang tot de waterput beschikte. In het zuidoostelijk gedeelte is echter dermate veel gebroken en verbouwd, dat hier geen duidelijk inzicht in de bouwgeschiedenis is te verkrijgen.

Het noordelijk gedeelte van de grote kelder en de kelder onder de kleine zaal werden in het begin van de 17de eeuw ten behoeve van de Rooms-Katholieke eredienst gebruikt. Hiertoe werd de scheidingsmuur tussen de grote en kleine kelder doorgebroken, zoals hiervoor reeds is beschreven. In de noordelijke wandpijler werd een nis gehakt, waarschijnlijk als tabernakelkastje. De noordelijke kolom werd afgeschuind om beter zicht op het altaar te

Afb. 106. Huis Doddendaal. Opmetingstekeningen van de plattegronden van de eerste verdieping en de zolderverdieping, naar opmeting van architectenbureau D. Wijma, Velp.

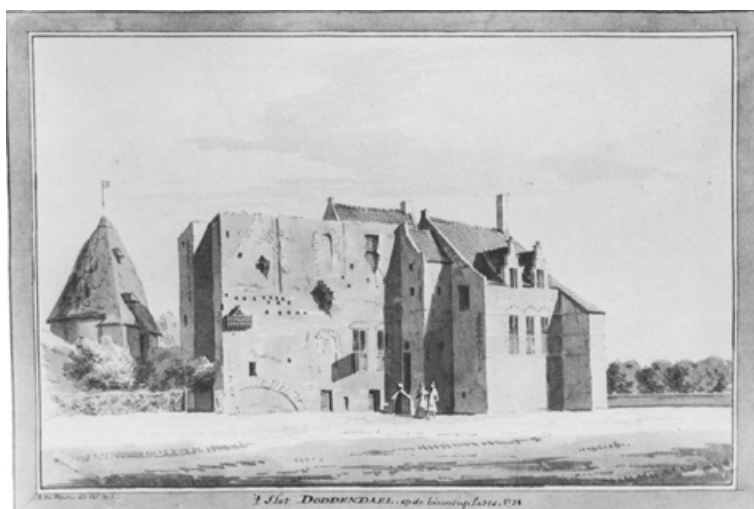
verkrijgen. Tegelijkertijd is als ingang tot de schuilkerk de middelste keldertoegang gemaakt, voorzien van een wijwaterbakje. In de oostelijke vensternis van de noordmuur zijn nog vaag resten van een geschilderde sterrenhemel zichtbaar. In de kelderwand zijn nog de moeten van de kerkbanken aanwezig.

De dichtgemaakte doorgang ten noorden van de kerktoegang staat in verband met de traptoren. Men vindt er dezelfde traptreden met eiken dekplaten als in het bovengedeelte van de traptoren tussen romp en 15de-eeuwse aanbouw.

⁺ Op de bel-etage zijn aan toegangen, vensters, stookplaatsen e.d. belangwekkende vondsten gedaan (afb. 105, 113).

⁺*De bel-etage*

In het muurgedeelte van de romp waartegen de oostelijke aanbouw aansluit kwamen achter een halfsteens toemetseling resten tevoorschijn van de 14de-eeuwse hoofdtoegang compleet met deursponning en schotbalkkoker. Zelfs een gedeelte van de duidelijk belopen onderdorpel was nog aanwezig. De bovenkant was niet meer gaaf, omdat men in een later

Afb. 107. Huis Doddendaal. Het kasteel vanuit het zuidoosten. Tekening door A. de Haen, 1731, G.M., Arnhem.

stadium hogerop een boog had geslagen om het bovenliggende muurwerk op te vangen. Een tijd lang moet deze toegang tot de kleine zaal als kast hebben gediend. Hierop wees de aangetroffen houten latei. De vondst van deze ingang levert een duidelijk bewijs, dat de 14de-eeuwse romp een zelfstandig bouwblok is geweest en dat de aanbouw van recenter datum is.

In de noordoosthoek van de romp werd een tweede, eveneens dichtgezette doorgang gevonden in de oostmuur pal tegen de noordmuur aan. Deze doorgang bleek evenwel doorgehakt te zijn.

Bij het onderzoek is getracht na te gaan of de vensters op hun oorspronkelijke plaats zitten. Bij geen enkele vensternis is een goed in verband gemetselde dagkant gevonden. Men heeft veel dakpanfragmenten gebruikt als opvulling. De vensternissen in het midden van de westmuur bezitten nog ongeveer de oorspronkelijke dagmaat. Er is gelukkig een oorspronkelijke lichtopening aangetroffen in het zuidelijk gedeelte van de westmuur achter een muurkastje, dat - gezien het hang- en sluitwerk - misschien omstreeks het eind van de 17de eeuw in de opening is aangebracht. Van de vensterbanken waren nog resten aanwezig en in de zuidelijke dagkant trof men een lampnisje aan. Ook de segmentboog boven de raamopening lijkt origineel. Hij zit op dezelfde hoogte als de boog boven de ernaast liggende achteruitgang en als die boven de vensters van het middengedeelte. Het vloerpeil stemt overigens bij benadering overeen met het oorspronkelijke niveau, hetgeen valt af te leiden uit de hoogte van de vensterbanken. De conclusie dat de vensteropeningen in de westwand alle de authentieke hoogte bezitten, lijkt dan ook gerechtvaardigd.

Tegenover het tot kastje vermaakte venster bevond zich in de oostmuur eveneens een gedicht venster. Bij het openen van een gedeelte van de toemetseling kon men waarnemen dat de vensternis was doorgehakt op de plaats van een rookkanaal, dat van de kelder uit tot boven in de muur doorloopt. In deze vensternis naar beneden kijkend, was een gedeelte van de boezem zichtbaar van de hiervoor op blz. 94 reeds besproken schouw in de kelder.

Zuidelijk van dit venster bevindt zich een doorgehakte en beklampte doorgang die leidde naar de reeds lang verdwenen, 15de- of 16de-eeuwse aanbouw, waarvan

de fundering (zie blz. 105) door J.G.N. Renaud tijdens de onderzoekscampagne is blootgelegd. Op de door

Afb. 108. Huis Doddendaal. Het 14de-eeuwse hoofdblok met de 15de-eeuwse uitbreiding en de nog iets jongere traptoren gezien vanuit het zuidoosten. Opname tijdens de restauratie, 1974.

De Haen gemaakte tekening van het slot gezien vanaf ‘de binnenplaats’ (afb. 107) is deze doorgang nog te zien onder het tegen de buitenmuur gehangen vogelhuis. Andere sporen van de verdwenen aanbouw op de tekeningen genoteerd zijn een rookkanaal, een reeks balkgaten, de dakmoet en een duidelijk spoor van het tonvormige keldergewelf.

Aan de noordkant van het in het rookkanaal aangebrachte venster bevindt zich een rondbogige ingang, die op de tekening van De Haen is toegemetseld en bij de jongste restauratie pas weer is geopend en zijn oude functie heeft herkregen. Waarschijnlijk is deze toegang hoofdingang geworden, nadat de oudste entree, die tot de kleine zaal, door de bouw van de oostelijke aanbouw kwam te vervallen. Deze in successie tweede hoofdingang is volgens Nusselder/Weve wellicht ter plaatse van een vroeger venster doorgebroken. Volgens G. Berends lijkt de bij de restauratie weer heropende toegang oorspronkelijk te zijn.

Het is niet vast te stellen of de huidige toegang in de traptoren reeds bestond. Vastgesteld is, dat de aanbouw koud tegen de romp aan staat en dat de traptoren op zijn beurt weer koud aansluit tegen de romp en de aanbouw. De traptoren is, afgezien van de tegen de noordoosthoek van de 15de-eeuwse aanbouw staande secreettoren, het jongste bouwlid.

⁺ Blijkens een plattegrond van het kasteel en de bijbehorende landouwen (afb. 99), behorend bij een proces van 1599, bezat het Huis Doddendaal toen al een aanbouw en een traptoren tegen de noordkant van de oostmuur. De vorm ervan wijkt op de oude plattegrond iets af van de bestaande situatie. De aanbouw is op de kaartplattegrond wat korter, zodat de zuidmuur van de traptoren op een lijn staat met de scheidingswand tussen de grote en kleine zaal in de romp. Op de tekening bezit de oostmuur van de aanbouw een stookplaats. Het is mogelijk dat de huidige aanbouw en traptoren voorgangers hebben gehad.

⁺ *Plattegrondtekening van 1599*

De plattegrond bij het proces is op sommige punten tamelijk nauwkeurig. Zo zijn de twee schouwen van de tussenmuur in de romp in de juiste richting uit het hart geplaatst; de ommuring en vooral de plattegrond van de zuidwestelijke toren zijn vrij goed weergegeven. Dit geeft wel enige grond aan de veronderstelling, dat een

vroegere, wat kleinere aanbouw tegen de romp heeft gestaan met een traptoren die in verband kan hebben gestaan met de

Afb. 109. Huis Doddendaal. De hoofdburcht met ommuring en hoektorens gezien vanuit het noordwesten, tekening door A. de Haen, 1731, G.M., Arnhem.

oudste toegang. Dit zou tevens verklaren waarom ter hoogte van de aanbouw in de oostwand van de kelder geen sporen zijn gevonden van licht- of luchtopeningen.

Het is opvallend dat in de plattegrond van 1599 de sprong in de zuidoosthoek niet is getekend. Over de verklaring van deze sprong bestaat geen eensluidende mening. In de publikaties van mevrouw E.C. Barones van der Borch tot Verwolde-Swemle alsook in het onderzoeksrapport van de heren E.J. Nusselder en W.F. Weve blijft de verklaring van de inspringing kwestieus. Zij menen dat bij de belegering van het slot door de graaf van Mansfeldt in 1590 op deze hoek een bres is geslagen, waarop de passage in de te Antwerpen in 1620 verschenen ‘Chronycke van de gansche werelt door Adrianus van Meerbeek’ van toepassing is die luidt: ‘ende de Hollanders daarop gemaect hebben door het gheweldich schieten een groot wijt gat’. Het metselwerk vertoont geen afwijkingen en bouwnaden ontbreken. De inspringende hoek is ons inziens oorspronkelijk. Het blijft echter onduidelijk, waarom men de hoek aldus heeft gemaakt. In de kelder is aan het gewelf te zien dat de muur hier naderhand is afgekapt. Dat het huis ernstig geleden heeft tijdens de troebelen van 1590 staat buiten kijf: ‘Dat fort wierde van den Prince Maurits verbrandt’. Alvorens de sporen van het tamelijk ingrijpende herstel dat in het begin van de 17de eeuw plaatsvond te beschrijven, zij eerst gewezen op de hardplaatsen tegen de scheidingswand van de grote en kleine zaal. De voor de restauratie in de woonkeuken aanwezige vertimmerde stookplaats met kastruimte onder de rookkap (afb. 116) wekte de indruk breder te zijn geweest. Na het verwijderen van de pleisterlaag en opvullingen bleken de afgezaagde koppen van twee schouw balken aanwezig (afb. 117). Aan de noordkant van de scheidingswand trof men achter een aanheling gaten aan, waarin de afgezaagde balkkoppen zaten.

De constructie van de twee middeleeuwse rookkappen zal waarschijnlijk hebben bestaan uit twee balken die door de muur heenstaken en aan de uiteinden door een lange kapbalk waren gekoppeld. Op deze wijze hielden de twee rookkanalen elkaar in evenwicht. Naast de huidige kap en boven de zolderingsbalken zijn zeer duidelijke brandsporen waargenomen, die waarschijnlijk zijn veroorzaakt door de brand die na het beleg van 1590 het kasteel heeft geteisterd. De profilering van de aangetroffen schouw balken is vroeg 17de-eeuws.

Afb. 110. Huis Doddendaal. De oost- en noordgevel van het hoofdblok en de 15de-eeuwse uitbreiding (opn. 1974).

Bij het verwijderen van de tegen de noordkant van de scheidingswand aangebrachte muurverdikking kwamen ter plaatse van de schouw resten van de boezem en van de wangen van een gotische schouw te voorschijn, de voorganger van de latere stookplaats. Opvallend is dat de restanten van zowel de gotische schouw als van de jongere rookkap oostwaarts van de lengte-as van de romp zijn geplaatst, respectievelijk 50 en 140 cm. Dit zou eventueel in verband kunnen staan met een trapkoker westelijk van de stookplaats.

+ Toen men na de brand van 1590 Huis Doddendaal in het begin van de 17de eeuw weer bewoonbaar ging maken - sleutelstukken en schouwbalken met hun typisch 17de-eeuwse profilering bevestigen dit - heeft men in de uitgebrande romp ongeveer 7 m ten zuiden van de scheidingswand tussen de beide oude zalen een tweede muur opgericht.

⁺Herstel na de brand van 1590

Boven dit van de vroegere grote zaal afgescheiden gedeelte bracht men een zadeldak aan, waarvan de nok evenwijdig liep aan de oost- en westmuur. De nok moet ongeveer op dezelfde hoogte hebben gelegen als die van de huidige kap. De kap werd evenwel voor een groot gedeelte aan het zicht onttrokken doordat het muurwerk van de romp nog enige meters hoger opliep dan thans het geval is (afb. 109).

Het vermoeden bestaat dat de spanten ter plaatse van deze inbouw nog resten zijn van het genoemde pannendak. Onder een van de klossen van de huidige dakspantpoten is bij het hakken van nieuwe raamopeningen in de westmuur van de verdieping in specie de afdruk van een vroegere klos ongeveer 20 cm lager gevonden. Het gat was gedicht met afbraaksteen van de romp, zodat de dichting niet dateerbaar is. Er zijn dus twee mogelijkheden. Men heeft hier te doen met een restant van de 17de-eeuwse kapconstructie, maar het kan ook zijn dat de spantpoten van de 19de-eeuwse kap in verband met verrotting van de spantvoeten en klossen aan de westkant door nieuwe, hoger gelegen klossen vervangen zijn. Op de begane grond is in de 17de-eeuwse tussenmuur tussen de deuropeningen in de zuidwand van de woonkeuken een dichtgezette deuropening aangetroffen. Door deze deur betrad men aanvankelijk de

sedert 1590 dakloze ruimte in het zuidelijk gedeelte van de romp. Dat de 17de-eeuwse muur lange tijd buitengevel is geweest, blijkt uit de aanwezigheid van drie vensters op de verdieping, waarvan er twee dichtgemetseld zijn aangetroffen bij het

restauratie-onderzoek. Pas in de 19de eeuw is tegen de 17de-eeuwse muur in de open rompruimte een andere keuken gebouwd, waarbij waarschijnlijk oudere gootstenen en vloertegels opnieuw zijn toegepast.

Of er in het open rompgedeelte al in de 17de eeuw een inbouw aanwezig was, vergelijkbaar met de boven elkaar liggende vertrekken in de uitspringende zuidwesthoek van de romp, is niet vast te stellen. Volgens de overlevering dienden deze kamertjes als meiden- en knechtenkamertje. De deur die toegang gaf tot het benedenkamertje (naast het thans afgebroken schoorsteenkanaal dat behoorde bij de bakoven in de onderliggende kelder) deed 17de-eeuws aan, maar kan evengoed opnieuw zijn toegepast.

⁺ Feitelijk had alleen de 17de-eeuwse inbouw in het noordelijk gedeelte van de grote zaal voor de restauratie een verdieping. Dit is thans ook het geval in het noordelijk ⁺ *Verdieping en zolders* daarvan gelegen gedeelte boven de kleine zaal, waar bij de jongste restauratie de al in de 19de eeuw door een forse muurverlaging van de romp tot zolder gedegradeerde verdiepingsruimte een woonbestemming heeft gekregen. Het zuidelijk gedeelte van de romp heeft na 1590 geen zoldervloer meer gehad. Men kijkt hier vanaf de begane grond in de 19de-eeuwse kap (afb. 105, 106).

Boven het vak van de 17de-eeuwse inbouw werd, afgezien van de hiervoor reeds beschreven sporen van klossen onder de kapspanten in de westmuur, bij het hakken van nieuw benodigde raamopeningen in de muurdikte de naad gevonden, waar de verjonging van de muur ter plaatse van de oorspronkelijke verdiepingsvloer is volgezet, ten einde daarop of daarin de klossen van de dakspanten van de 17de-eeuwse kap te leggen. De plaats van de verdiepingsvloer was mede vast te stellen aan de hand van de positie van het venster in de noordmuur. Deze opvulling van de verjonging ter hoogte van de oorspronkelijke verdiepingsvloer bevindt zich ook in de aan noord- en zuidkant aansluitende gedeelten van de lange rompmuren. In het noordelijk gedeelte zijn de huidige 19de-eeuwse kapbalken op poeren gelegd, die met gebruikmaking van 19de-eeuwse steen zijn gemetseld op de genoemde opvulling van moppen.

Het is vreemd dat men hier met twee materialen heeft gewerkt, gezien het feit dat dit gedeelte pas in de 19de eeuw de huidige kap kreeg met trekbalken op deze hoogte. Het kan zijn dat men in de 17de eeuw, toen het volmetselen van de verjonging in het middengedeelte plaatsvond, al plannen had om een groter gedeelte van de romp met een kap van de huidige vorm te dekken. Uit archiefstukken blijkt dat dit niet gebeurd is. In stukken van 1792 is sprake van reparaties aan de boven het noordelijk gedeelte van de zolder liggende daken die samenkomen op een vloerbalk. Deze balk was volgens de stukken geheel verrot. Men moet zich hierbij twee lessenaarsdaken voorstellen respectievelijk afhellend vanaf de noordelijke buitenmuur en vanaf de 14de-eeuwse scheidingswand, samenkomend met een zakgoot ter plaatse van de moerbalk in het midden van de kleine zaal. Deze balk is teruggevonden. Hij bleek inderdaad volledig weggerot en men heeft in de vorige eeuw onder de balk een muur gemetseld en de balk met planken omkist om zodoende de vloer en de daken voor zakken te behoeden. De ondersteuningsmuur deelde met een noord-zuid lopend muurtje de kleine zaal sedertdien in drie vertrekken. De inbouw is bij de restauratie weer verwijderd, zodat de kleine zaal weer haar oorspronkelijke omvang heeft. De

oorspronkelijke verdiepingsvloer lag ongeveer op dezelfde hoogte als de huidige zoldervloer in het noordelijk gedeelte. Het niveau wordt tamelijk nauwkeurig bepaald door de verjonging van de rompmuur en de vensterbankhoogte van het zolderraam in de noordmuur. Sporen van de oudste verdiepingsvloer zijn bij het afbikken van de muren aangetroffen.

Van het door De Haen in de noordgevel getekende raam op de verdieping (afb. 109) is in werkelijkheid alleen het onderste gedeelte over, ongeveer reikend tot aan het raamkalf. Het muurwerk is oorspronkelijk ongeveer 4 m hoger geweest. Daarboven moet men zich dan nog de kap met mogelijk een loopgoot binnen een kanteling voorstellen.

Achter de toemetseling van de muurverjonging die bij het venster in de noordmuur niet nodig was en daar ook ontbreekt, gaan volgens Nusselder en Weve op beide zolders nog een aantal vensters schuil, waarvan men binnen in de muren sporen vindt, die aan het noordelijk gedeelte van de westmuur ook buiten zichtbaar zijn. Aldaar trof men de resten van twee ramen aan.

In tegenstelling tot wat in het rapport-Nusselder/Weve wordt gezegd over de verjonging en opvulling met 17de-eeuws muurwerk van de lange rompmuren op de verdieping stelt

G. Berends dat er zijns inziens van een verjonging op deze hoogte geen sprake is. Het door hem opgestelde documentatierapport meldt hierover het volgende.

De twee vensternissen die op de zolder boven de kleine zaal in de westmuur zichtbaar zijn, hebben oorspronkelijk metselwerk aan de buitenzijde. Het zijn dus geen gedichte vensteropeningen, die hebben kennelijk hoger gezeten en zijn geheel verdwenen. De oorspronkelijke verdiepingsvloer zal ook hoger hebben gezeten dan de huidige. Gedichte balkgaten heeft Berends niet kunnen ontdekken. Dat de verjonging oorspronkelijk lager heeft gezeten, zoals op de dwarsdoorsneden (afb. 105) is aangegeven, lijkt hem onwaarschijnlijk. De ophoginkjes op de verjonging ten behoeve van de trekbalken van de huidige kap zijn van een kleinere baksteen.

Het middengedeelte - tussen de oorspronkelijke en de 17de-eeuwse dwarsmuur - bevat begane grond en verdieping, beide overdekt door moer- en kinderbalken, echter in verschillende richting. Onder beide ziet men dezelfde sleutelstukken.

Op de verdieping zijn in de westmuur bij de laatste restauratie twee vensters ingebroken. In de doorbraak bleek de muur uit één periode te bestaan (144 cm dik), van baksteen van het formaat $27,5 \times 13,5/14 \times 6/6,2$ cm, 10 lagen is ongeveer 78 cm. Er is dus geen opgevulde verjonging zoals afb. 105 wil. Er is hier een strijk balk in de muur gemetseld.

Dat het zuidelijk gedeelte een dergelijke verjonging heeft gehad is dus ook niet erg waarschijnlijk en inderdaad allerm minst evident. Berends veronderstelt, dat de huidige verjonging de oorspronkelijke is, maar de balkgaten zijn helaas onvindbaar.

De verjongde muren zijn ter hoogte van niet meer dan zeven lagen bewaard gebleven. In de westelijke ziet men - van zuid naar noord - achtereenvolgens:

- 1 een rookkanaal, dat omlaag gaande eerst naar het zuiden en vervolgens naar het midden van de muur wijkt en dat inderdaad uit de kelder kan komen;
- 2 een schouw (dat wil zeggen een brede, flauw gebogen terugspringing);
- 3 een vensternis (zoals ook op dezelfde hoogte boven de kleine zaal) en
- 4 een verticaal kanaal, dat even boven de verjonging stopt (afgedekt door een boogje) en

naar de binnenruimte geopend is. De functie van dit kanaal is onduidelijk; een privaatafvoer kan het, gezien de beëindiging bezwaarlijk geweest zijn. In de verjongde oostmuur ziet men (ook van zuid naar noord) achtereenvolgens:

- 1 een secundair kanaal, op dezelfde wijze beëindigd als onder 4 hierboven;
- 2 de helft van een schouw als onder 2 hierboven, waarvan de andere helft verstoord is door het zojuist genoemde kanaal;
- 3 een vermoedelijke vensternis als onder 3 hierboven.

Het is de vraag of het venster onder de laatstgenoemde schouw misschien toch oorspronkelijk is en het rookkanaal daar ter plaatse secundair (zie blz. 96).

⁺ De uitbreiding van de romp die is gebouwd tegen het noordelijk gedeelte van de oostmuur bestaat uit een onderkelderd rechthoekig blok met een bel-etage en een verdieping die wordt verlicht door vensters in kleine trapgevels die haaks staan op het zadeldak dat de aanbouw dekt. In de gevels bevinden zich vensters met roedenverdeling (schuiframen en openslaande ramen). In de trapgeveltjes zijn met ingemetselde kogels een hart en kruis als symbolische figuren ingemetseld, een

⁺De 15de-eeuwse aanbouw

herinnering aan de schuilkerkperiode. Noordelijk tegen de oostgevel staat een 18de-eeuwse secreetoren. Men betreedt de aanbouw via de traptoren. De kelder is toegankelijk via een toegang in de zuidmuur.

Inwendig wordt de kelder overwelfd door een tongewelf. In de zuidwesthoek dringt een trap de oostmuur van de romp binnen, maakt in de muurdikte een haakse wending zuidwaarts, waar hij teniet loopt. Op de begane grond deelt een tussenmuur met een stookplaats aan de zuidkant de aanbouw in twee vertrekken. Op de bij het proces van 1599 behorende plattegrond (afb. 99) is de aanbouw, die overigens wat korter is getekend dan in werkelijkheid het geval is, voorzien van een schouw tegen de oostmuur en ontbreekt de tussenmuur. Zelfs als men vasthoudt aan de hiervoor op blz. 97 geuite veronderstelling dat de aanbouw inderdaad korter is geweest, zodat de traptoren in verband stond met de oorspronkelijke ingang naar de kleine zaal, verandert dit niets ten aanzien van de positie van stookplaats. Het is mogelijk dat het middelste van de drie ramen in de oostgevel is doorgebroken op de plaats van de voormalige schouw tijdens de opknopbeurt of verbouwing in de 17de eeuw. Van die vensters op de bel-etage hebben de buitenste ontlastingsbogen, maar het middelste niet. De Haen heeft hier wel een boog getekend, maar dit kan een in het pleisterwerk aangegeven vorm zijn. Er waren hier ook in pleister aangebrachte speklagen aanwezig.

Afb. III. Huis Doddendaal. Overzicht van de oostgevel naar opname uit 1981. Zie blz. 102-103.

Afb. 112. Huis Doddendaal. De inspringende zuidoosthoek van het hoofdblok (opn. 1974).

Afb. 113. Huis Doddendaal. Het zuidelijk gedeelte van de grote zaal met links de inspringende hoek (opn. 1974).

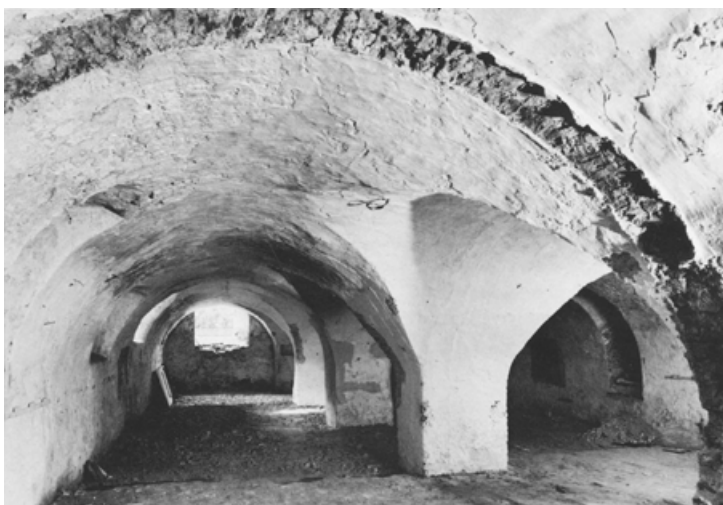
Afb. 114. Huis Doddendaal. De westgevel van het hoofdblok (opn. 1974).

Op de verdieping zijn aan weerszijden van het noordraam in de oostgevel twee loodvoegen aangetroffen op een onderlinge afstand van 240 cm. Andere sporen wezen op een tot op de vloer doorlopen van de raamnis. De linker naad loopt achter de huidige spantpoot van de kap. Mogelijk heeft men hier te doen met restanten van een schouwboezem, die dan een balkvak noordelijker stond dan de veronderstelde schouw op de bel-etage.

Vermoedelijk is bij het opleggen van het huidige dak de oostmuur van de aanbouw verlaagd en zijn de topgevels zo afgeschuind, dat het oostelijk dakvlak een andere helling kreeg. Bij de belegering van 1590 werd waarschijnlijk niet alleen de romp maar ook de aanbouw beschadigd en behoeften beide herstellingen. De aanbouw dateert op zijn laatst uit de 16de eeuw, maar is waarschijnlijk ouder.

⁺ In de hoek tussen de romp en de zuidmuur van de aanbouw staat een in plattegrond vierkante traptoren (afb. 104-106, 108) met een stenen spil en tonggewelfjes. Het ^{+De traptoren} tweede gewelfje zet zich voort door de oostmuur van de 14de-eeuwse romp. Vijf van deze gewelfjes zijn nog aanwezig. Er is ook nog een doorgang geweest naar het niveau van de huidige zolder van het middengedeelte van het oorspronkelijke kasteel. De traptoren is koud tegen de muren van de romp en de aanbouw gezet. Evenals bij de aanbouw heeft men ook de topgevel van de toren verlaagd en daarbij de helling aangepast aan die van de aanbouw. In beide topgevels komt hetzelfde type vlechting voor.

⁺ In 1973 werd onder supervisie van dr. J.G.N. Renaud een beperkt archeologisch onderzoek ingesteld om voor de inspringende zuidoosthoek een verklaring te ^{+Bodemonderzoek naar de verdwenen aanbouw} kunnen geven (afb. 104, 105, 112). Er werd een sleuf gegraven vanaf het kelderraam in de inspringende hoek in oostwaartse richting. Er kon slechts worden vastgesteld dat het muurwerk vanaf een bepaalde hoogte schuin verliep. Bij een grondboring aan de westkant van de romp werden grachtsedimenten aangetoond. De romp heeft oorspronkelijk in het water gestaan. Deze gracht moet later gedempt zijn. Er is een weermuur gebouwd, waarvan nog belangrijke resten aanwezig zijn. Het steenformaat van de weermuur is ook wat kleiner dan van de romp. Bij het verlengen van de sleuf in oostelijke richting werd de fundering van de aanbouw

Afb. 115. Huis Doddendaal. De noordelijke kelder waarin de schuilkerk was ondergebracht, gezien in noordelijke richting (opn. 1974).

aangetroffen waarvan De Haen de bouwsporen heeft getekend op de oostmuur van de romp. De fundering van deze aanbouw lag vrij ondiep. Het baksteenformaat is $27,5/28,5 \times 13/14 \times 6$ cm, 10 lagen is 74 cm. Bij de zuidoosthoek van het kasteel lag de bovenzijde van de fundering 150 cm onder de bovenkant van de gecementeerde plint en ongeveer 85 cm onder het maaiveld. Binnen de fundering lagen nabij de zuidoosthoek een aantal bakstenen op hun plat, kennelijk een restant van de keldervloer.

Het materiaal leek secundair te zijn verwerkt. Deze vleugel is moeilijk dateerbaar, hij kan zowel in de 15de als in de 16de eeuw zijn gebouwd.

Van verder graafwerk moest worden afgezien vanwege grondwateroverlast en het ontbreken van een bemalingsinstallatie. Bovendien bleek het grondverzet met de spade uiterst moeilijk te verlopen. Er zat een grote hoeveelheid puin in de bodem en men moest tot grote diepte graven. Fondsen voor de huur van een graafmachine ontbraken. Het onderzoek heeft zich dientengevolge meer gericht op de bestudering van het muurwerk.

⁺ In de zomer van 1973 is ook enig graafwerk verricht ter plaatse van de noordwestelijke en zuidoostelijke hoektoren van de ommuring (afb. 102, 104). ⁺*Weermuur en hoektorens*
Van eerstgenoemde toren werd de fundering blootgelegd. Erg diep is hier echter niet gegraven in verband met talrijke boomwortels. Van de zuidoosttoren die een veel grotere diameter heeft dan de noordwesttoren werd een gedeelte van het muurwerk blootgelegd. In de hoek tussen het zuidelijk deel van de muur en de toren is een sleuf aangetroffen, die de aanwezigheid van een secreet op deze plaats aannemelijk maakt. Scherfmateriaal is nauwelijks gevonden, alleen enige 17de-eeuwse scherven in geroerde grond. Stratigrafisch kwam bij geen van de opgravingen iets aan het licht.

De belangrijkste resten van de vrijstaande ommuring rond het kasteel bevinden zich aan de zuid- en westkant. Van de forse zuidwestelijke toren steekt nog iets boven het maaiveld van het binnenterrein uit. Het beste beeld van de vroegere ommuring geven de tekeningen van A. de Haen (afb. 107, 109).

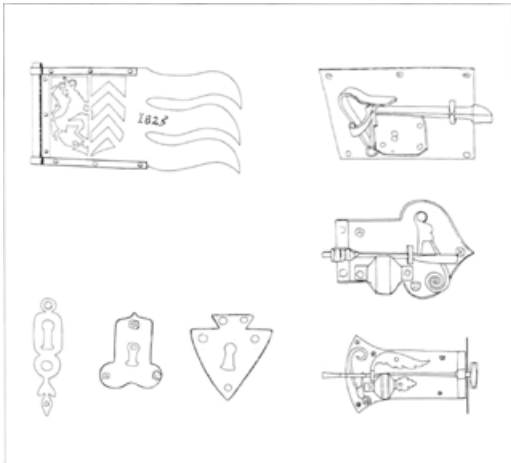
Om een duidelijker en minder hypothetisch beeld van de bouwgeschiedenis van het Huis

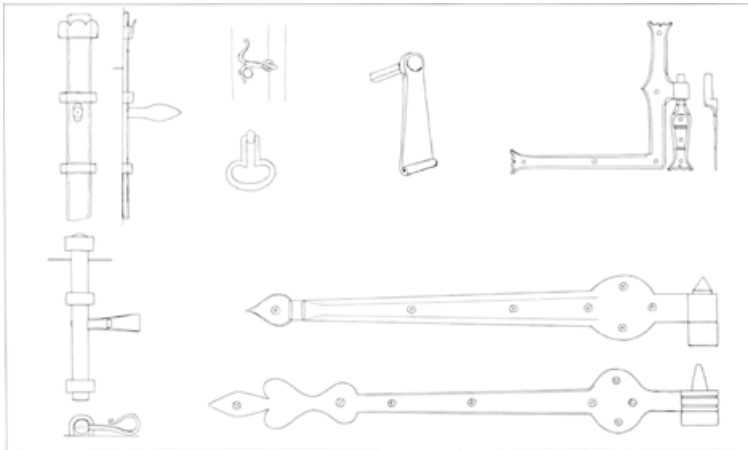
Afb. 116. Huis Doddendaal. Interieur van de voormalige keuken (opn. 1956).

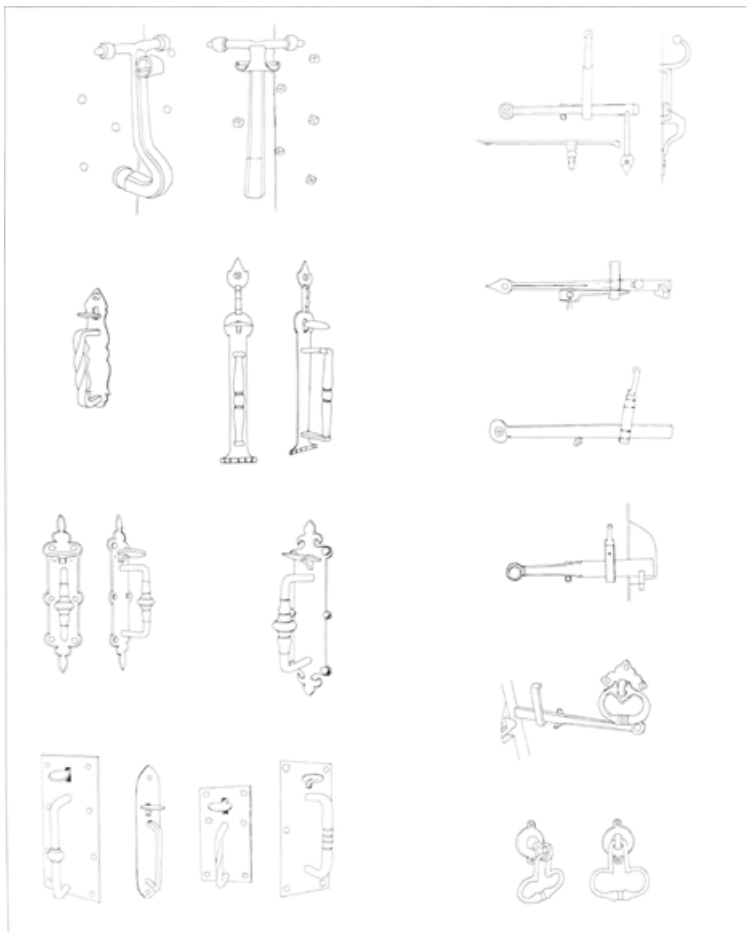
Afb. 117. Huis Doddendaal. De keuken tijdens de restauratie. Sporen van de oorspronkelijke haardplaats (opn. 1974).

Afb. 118. Huis Doddendaal. IJzerwerk: windvaan (1825), 18de-eeuwse deursloten en sleutelplaatjes, naar K.T. Meindersma.

Afb. 119. Huis Doddendaal. IJzerwerk: grendels en gehengen, 17de eeuw, naar tekeningen van K.T. Meindersma.

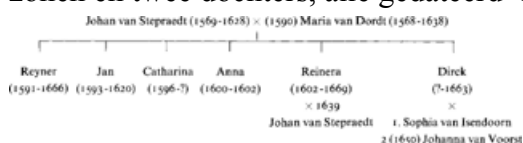
Afb. 120. Huis Doddendaal. IJzerwerk: handgrepen en deurklinken, 17de-19de eeuw, naar tekeningen van K.T. Meindersma.

Doddendaal te krijgen dient het onderzoek in de toekomst te worden voortgezet, waarbij met name ook aan voorburcht en ommuring ruime aandacht zal moeten worden besteed.

⁺ In en aan het Huis Doddendaal is een keur aan goede voorbeelden van gesmeed ijzerwerk gespaard gebleven. Weinig huizen kunnen bogen op een dusdanige ^{+IJzerwerk} gevarieerde collectie nog in situ aanwezig smeedwerk, daterend uit de 16de tot en met de 19de eeuw.

Van dit alles is door de heer K.T. Meindersma uit Velp, opzichter bij de restauratie van 1974 e.v. een uitstekende visuele documentatie gemaakt. De diverse sloten, sleutelplaten, deurklinken, grendels, gehengen en ander curieus materiaal, zoals de windwijzer van het hoofdblok vindt men bijeen in de afbeeldingen 118-120.

⁺ Op het Huis Doddendaal hangen een negental portretten van leden van de familie Van Stepraedt: twee damesportretten gedateerd 'An^o: Do 1598' en zeven portretten voorstellend het echtpaar Johan van Stepraedt en Maria van Dordt met hun drie zonen en twee dochters, alle gedateerd 'AN 1619'. ^{+Van Stepraedtportretten uit 1598 en 1619}

Nadat in 1958 door de Provinciale Monumentencommissie was gewezen op de slechte staat waarin de doeken verkeerden, zijn alle portretten in 1974, twee jaar na de aankoop van de Doddendaal door de heer Van Vliet, gerestaureerd in het atelier van de fa. Van Bohemen in Den Haag.

- Literatuur. D'Ablaing van Giessenburg 1899, blz. 71; Van Heiningen II, blz. 177-178; E. van der Borch tot Verwolde-Swemle, De Doddendaal te Ewijk, Bulletin K.N.O.B. 74 (1975), blz. 14.

De twee uit 1598 daterende portretten geven waarschijnlijk twee gezusters weer, gezien hun leeftijd mogelijk zusters van Johan van Stepraedt of Maria van Dordt:

- 1 *Onbekende dame*. Geboren in 1575; doek; afm. 109 × 81 cm; gedateerd links boven: An D 1598 / AEtatis 23 (afb. 121). Staande jonge vrouw, aanzien, blond haar dat in het midden hoog en aan de zijkanten uit het gelaat is gekamd, gekleed in zwart costuum met hoge kanten kraag en dito manchetten, keurslijf met gouden strepen, ruitvormige inkepingen in het bovenstuk van het lijfje; rond de schouders een vier rijen dik gedraaide gouden ketting die afhangt tot aan de keurspunt.
- 2 *Onbekende dame*. Geboren 1576; doek; afm. 109 × 81 cm; gedateerd links boven: An^o: Do 1598 / AEtatis 22 (afb. 122). Staande jonge vrouw, iets naar links gewend, gekleed en gekapt als nr. 1. Het lijfje en de bolle mouwen hebben inkervingen waardoor goudkleurige voering zichtbaar is. Het portret staat te boek als Walravina, die in 1616 is overleden. Tot de portretreeks uit 1619 behoren de navolgende nrs. 3 tot en met 9:
- 3 *Johan van Stepraedt*, heer tot de Doddendaal, graaf van Indoornick, (1569-1628). Doek; afm. 61,5 × 51,5 cm, rechthoekig met de figuur in ovaal; gedateerd onder

links geplaatst wapen: AETATIS SVAE. 50. A 1619 1 (...) (afb. 123). Wapenschild met helmteken, gevierendeeld: 1 Stepraedt, 2 Gelre, 3 Van Rechteren genaamd Van Voorst, 4 Wittenhorst. Jan was de zoon van Reynier van Stepraedt en Johanna van Rechteren, genaamd Voorst tot de Doorwerth en gehuwd met Maria van Dorth (nr. 4).

Schouderstuk, naar rechts aanziende heer met haar en brosse, blonde kleine snor en baardje, groen-zwarte buis met kanten ronde kraag; flesgroene achtergrond.
4 *Maria van Dordt*, Vrouwe van Varick, (1568-1638). Doek; afm. 62 × 55,5 cm, rechthoekig met figuur in ovaal; gedateerd onder rechts geplaatst wapen: AETATIS SVAE 51 AN 1619 (afb. 124). Van een helmteken voorzien wapenschild, gevierendeeld: 1 Van Dorth, 2 Van Rossum, 3 Van der Wees, 4 Van Varick. Maria was de dochter van Derck van Dorth en Johanna van Rossum en gehuwd met Johan van Stepraedt (nr. 3).

Afb. 121. Huis Doddendaal. Portret van dame uit familie Van Stepraedt, oud 23 jaar, gedateerd 1598 (opn. 1976).

Afb. 122. Huis Doddendaal. Portret van Walravina van Stepraedt (?), oud 22 jaar, gedateerd 1598 (opn. 1976).

Schouderstuk, naar links ziende vrouw met blond achterover gekamd haar, getooid met een witte muts met opstaande kanten rand, donkere japon met hoge schouders en een rij sierknoopjes, ronde kanten kraag, om de hals een snoer met tandenstoker; grijs-groen fond.

De geportretteerde kinderen van bovengenoemd echtpaar zijn:

5 *Reyner van Stepraedt*, (1591-1666). Doek; afm. 61,5 × 51,5 cm, rechthoekig met figuur in ovaal; gedateerd rechts boven: AN 1619 (afb. 125).

Schouderstuk, iets naar rechts ziende jonge man met achterover gekamd haar, snor en sik, blauw-grijze buis met hoog tegen de kin staande neteldoek kraag; grijs-groen fond.

6 *Jan van Stepraedt*, (1593-1620). Doek; afm. 61,5 × 51,5 cm, rechthoekig met figuur in ovaal; gedateerd links boven: AN 1619 (afb. 126).

Schouderstuk, naar rechts aanziende jonge man in rode gewatteerde buis met gouden strepen, over de bolle mouwen een dubbele band, sluiting met gouden knopen, hoog tegen de kin platte gesteven neteldoek kraag; rechts gescheiden eigen haar, over de oren naar achter gekamd.

- 7 *Catharina van Stepraedt*, (*1596). Doek; afm. 62 × 55,2 cm, rechthoekig met figuur in ovaal; gedateerd rechts boven: AN 1619 (afb. 127).
Schouderstuk, iets naar links ziende jonge vrouw, gekleed in grijs-blauwe japon met bolle mouwen waarin door gekartelde inkepingen de zilverkleurige ondermouw zichtbaar is en hoog opstaande kanten kraag uit puntdecolleté en gegarneerd met een zes rijen breed parelcollier geflankeerd door parelbanden in ruitpatroon, alles aaneen gebonden met een grote ronde rozet; om de hals een drie rijen breed snoer van parels gesloten door een rood strikje; blond achterover gekamd haar; grijs-blauwe achtergrond.
- 8 *Reinera van Stepraedt*, (1602-1669). Doek, afm. 61,5 × 51,5 cm, rechthoekig met figuur in ovaal gedateerd rechts boven: AN 1619 (afb. 128).
Schouderstuk, jonge vrouw gekleed als nr. 7 in groene japon gegarneerd met gouden schakelkettingen en parelcolliers, tomaatkleurige ondermouwen, achterover gekamd blond haar, om de hals een parelcollier van vier snoeren.
- 9 *Dirck van Stepraedt*, († 1663). Doek, afm. 61,2 × 52 cm, rechthoekig met figuur in ovaal; gedateerd links boven: AN 1619 (afb. 129).

Afb. 123-129. Huis Doddendaal. Serie van zeven portretten, alle gedateerd 1619. Ouderpaar en vijf kinderen (opn. 1976).
Afb. 123. Johan van Stepraedt.

Afb. 124. Maria van Dordt.

Afb. 125. Reyner van Stepraedt.

Afb. 126. Jan van Stepraedt.

Afb. 127. Catharina van Stepraedt.

Afb. 128. Reijnera van Stepraedt.

Afb. 129. Dirck van Stepraedt.

Afb. 130. Binnenweg nr. 5. Boerderij-herberg 'De Clef' gezien vanaf de Van Heemstraweg, voor de restauratie (opn. 1967).

Schouderstuk, naar rechts, aanzijnde jonge man met fles-groene gewatteerde buis gesloten met knopen, over de bolle mouwen een dubbele band, hoge platte gesteven neteldoek kraag, achterover gekamd eigen haar; blauw-grijze achtergrond.

Boerderijen

+ Binnenweg nr. 5. Boerderij-herberg 'De Clef' (afb. 130, 131). Boerenhuis, waarvan het woongedeelte dat grotendeels dateert uit de 17de eeuw, aan de noordzijde ^{+Binnenweg} later is uitgebreid, waarbij de vensterindeling in het gehele voorhuis werd gewijzigd.

Het voorhuis heeft aan de zuidzijde een opkamer boven een kelder waarvan de overwelfing is vervangen door een houten balklaag. De grote woonkamer en de opkamer waren vóór de restauratie die in 1978 onder leiding van Ir.N.C.G.M. van de Rijt werd voltooid, onderverdeeld door houten wanden. De vertrekken aan de noordzijde, de vroegere gelagkamer en het vertrek daarboven vormen een latere uitbreiding van het woongedeelte. Tijdens de restauratie kwamen in de voorgevel sporen van de oorspronkelijke deur en raamindeling te voorschijn.

In het iets jongere bedrijfs gedeelte, thans voor bewoningsdoeleinden ingericht, bevindt zich nog het oude ankerbalkgebint met korbelen, gebintplaatschoren en sporenhout in de nok. De houten latei van de deeldeuren draagt de ingesneden datering 18 H V W 15; muurwerk 19de-eeuws. Het licht gepleisterde voorhuis is met riet gedekt. In de gevels 18de-eeuwse dertigruits schuifvensters en staafankers. Het stalgedeelte heeft een dekking van riet en oudhollandse blauwe pannen.

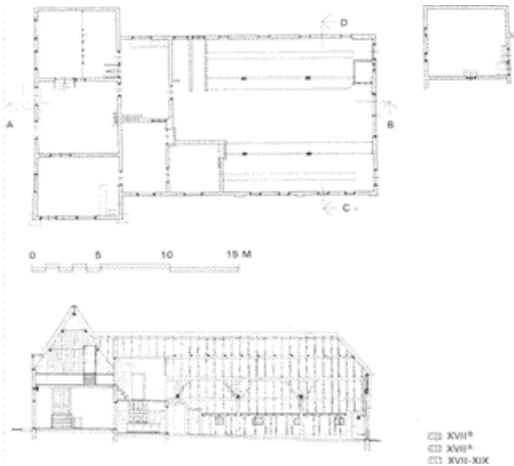
- Literatuur. Jaarverslag M.C.P.G. over 1967 en 1971, in: B.M. Gelre LXII (1965-1967), blz. XLIII, idem LXVI (1972), blz. XXVIII; Rapport S.H.B.O. nr. 50, met opmetingstekening door B.W.A. Goddijn, 1961.

+ Brugstraat nr. 5-7. Boerderij (afb. 134), die blijkens jaartalankers in de wit gepleisterde voorgevel dateert uit 1665. In het linker gedeelte van het onder een ^{+Brugstraat}

rieten kap gedekte voorhuis bevindt zich een kelder met opkamer die wordt verlicht door kleine tweelichts

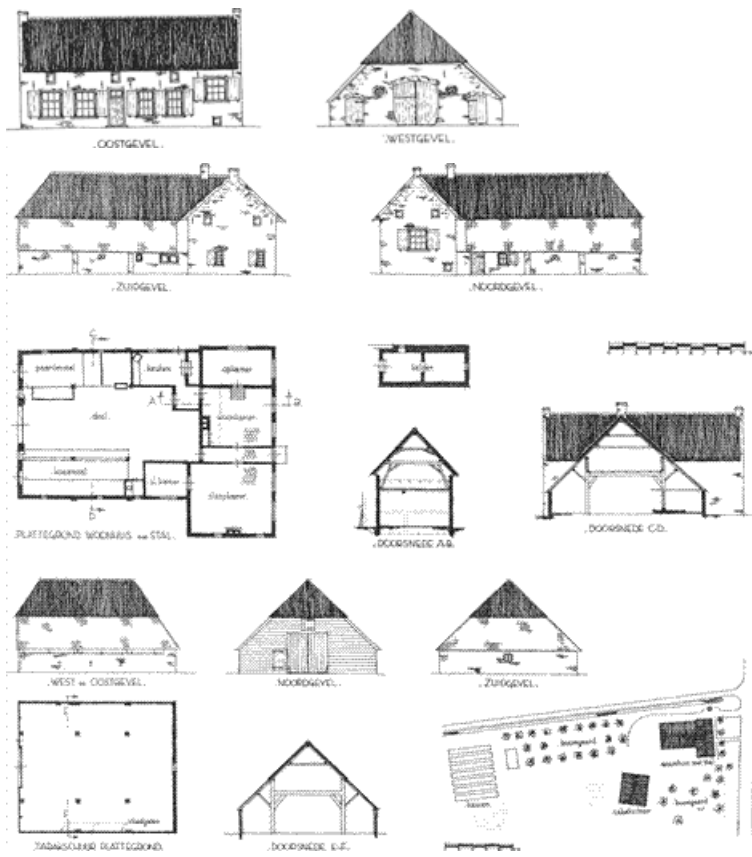
C-D

A-B *Afb. 131.* Binnenweg nr. 5. Boerderij-herberg 'De Clef', plattegrond met bouwperiodes, dwarsdoorsnede over het bedrijfsgedeelte en lengtedoorsnede.

Afb. 132. Brugstraat nr. 8. Boerderij 'Regulierroth', gedateerd 1779 (opn. 1976).

Afb. 133. Brugstraat 8. Boerderij en tabaksschuur. Opmetingstekening van S.H.B.O., Arnhem.

Afb. 134. De Brugstraat. Overzicht van de bedrijfsgebouwen van de nrs. 5 en 7 (opn. 1976).

vensters met klampluiken. In het rechter deel zijn grote twintigruits schuifvensters aangebracht. Het voorhuis staat dwars op een jonger met riet gedekt bedrijfsgebouwe. Noordelijk van de boerderij twee schuren met rieten wolfdaken van omstreeks 1900. Rechts voor het woongebouwe een bakhuis uit 1855.

Brugstraat nr. 8. Boerderij genaamd 'Regulierroth' (afb. 132, 133), gebouwd op T-vormig grondplan en blijkens jaartal op het anker rechts van de toegangsdeur gedateerd 1779. Het woongebouwe met lage zolderverdieping heeft een met riet gedekt zadeldak tussen twee topgevels met gemetselde beitel en gevelschoorstenen. Rechts in het voorhuis bevindt zich een kleine opkamer boven een door twee kleine vierkante vensters verlichte kelder. In de platvol gevoegde van roodbruine Waalsteen gemetselde gevels zes- en negenruits schuiframen, behangen met luiken. Op de verdieping kleine met luikje afgesloten vensters. Inwendig was het grootste gebouwe van het woonhuis belegd met grijze plavuizen, formaat 22 × 22 cm. In de woonkamer bevond zich oorspronkelijk een schouw met open vuur. In de opkamer bedsteden. Achter het huis staat een oude tabaksschuur, tegenwoordig in gebruik voor hooiberging, schuur en varkenshok.

- Literatuur. Rapport S.H.B.O. nr. 20, met tekening door B.W.A. Goddijn, 1961.

+ Van Heemstraweg nr. 7. Boerderij van het Betuwse T-huistype, daterend uit het midden van de 19de eeuw. Het woongebouwe heeft een verdieping, vensters met zesruits schuiframen en luiken en een met riet gedekt overhuivend schilddak met hoekschoorstenen. De stal wordt gedekt door een rieten wolfdak. Op het erf staat een stenen schuur met een door riet en pannen gedekt wolfdak.

⁺*Van Heemstraweg*

+ Waalbandijk nr. 1. Gepleisterde boerderij onder wolfdak, dat met riet en pannen is gedekt. In de voorgevel jaartalankers: 1760 en vensters met zesruits schuiframen.

⁺*Waalbandijk*

Afb. 135. De kern van het dorp Winssen volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Winssen

Gemeente Beuningen

Historisch-geografische schets

De nederzettingsgeschiedenis van het dorp Winssen (afb. 61) is zeer gecompliceerd door het feit dat naar alle waarschijnlijkheid een belangrijk gedeelte van het oudere dorpsgebied door de Waal tijdens de laat-middeleeuwse overstromingen is weggevaagd. De vlak bij de Waaldijk gelegen middeleeuwse dorpskerk, waarvan alleen de toren nog over is, heeft vermoedelijk oorspronkelijk een veel centralere plaats in de dorpspolder ingenomen, hetgeen eveneens in de aangrenzende dorpen Ewijk en Beuningen het geval is geweest.

Restanten van de oude dorpsstructuur (afb. 135) zijn derhalve vermoedelijk alleen nog terug te vinden in de vanaf de oude kerkplaats naar de voormalige woeste gronden lopende straten. De tegenwoordige Leegstraat en de Notaris Stephanus Roesstraat die zijn getraceerd langs de na-karolingische overloopgeulen hebben als watervoerende veedriften gefungeerd. De naam 'Veeweiden' aan het eind van de Leegstraat wijst trouwens ook in deze richting. De oudste vestigingen zullen de vorm hebben gehad van verspreid gelegen hoeves langs deze straten (hoeves als 'De Poel', 'Brouwershofstad' en het voormalige kasteel 'Huis te Winssen'). Het op het kadastraal minuutplan van 1820 duidelijk uitkomende schildvormige terrein ten zuidoosten van de kerk, die gezien haar oorspronkelijk patrocinium een zeer oude stichting moet zijn, kan er op duiden dat zich hier een vroeg middeleeuws hof heeft bevonden. De noordelijke component van de oudste bebouwing is waarschijnlijk in de rivier verdwenen. Voor dit vermoeden pleit niet alleen de opvallend excentrische plaats van de kerk, maar meer nog de aanwezigheid van oevergronden rond het dorp. Deze liggen boven- en benedenstrooms van de kerk over oude stroomruggronden heen en kunnen derhalve in verband gebracht worden met oudere buitenbochten van de Waal. Op deze oevergronden vestigden zich in de hoge middeleeuwen opnieuw bewoners in het respectievelijk ten oosten en ten westen van de kerkbuurt gelegen Deinsse en Venetgen. De vernoemingsnaam Venetgen (Venetië) indiceert een 13de-eeuwse ontginning, waarschijnlijk in land dat niet permanent watervrij was. Bij de laat-middeleeuwse en de nieuwe-tijdse rivieroverstromingen gingen deze bewoningskernen weer verloren; thans vindt men hier respectievelijk de buurtschappen De Hoge Waard en Hoek.

In de 19de eeuw vormt zich enige bewoningsconcentratie in de buurt van de oude kerk en de nieuw gestichte Hervormde kerk, terwijl de jongere gehuchten verder 'verkeuteren' m.n. aan de huidige Ir. van Stuyvenbergstraat en de Deinssestraat. De jongste dorpsbebouwing is voornamelijk geconcentreerd in het gebied ten noorden van de Van Heemstraweg, westelijk van de R.K. kerk.

Onroerende archeologische monumenten

⁺ De Grote Woerd, kadastraal aangeduid: Winssen, Sectie C, nrs. 24 en 25. De Wolfsdarm, kadastraal aangeduid: Winssen, Sectie C, nr. 15. Beide terreinen

⁺Lijst van beschermde terreinen

bevatten overblijfselen van een nederzetting, daterend uit de Romeinse tijd. Zie voor toelichting blz. 57-59.

Bronnen

- Literatuur. Romeinse villa bij het Oude Veerhuis: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 67 (1968), kol. 117 (- B.M. Gelre LXV (1971), blz. xx); Westerheem 27 (1978), blz. 207-213.

Schoolgebouw en meestershuis

Nabij het Hervormde kerkje staat aan de Notaris Stephanus Roesstraat nr. 3 (afb. 136) de gemoderniseerde onderwijzerswoning, de Hessenhof, geflankeerd door de voormalige openbare dorpschool.

Het oorspronkelijk twee-klassige schooltje werd in 1835 gebouwd voor 90 leerlingen en in 1911 met een derde lokaal uitgebreid, waarbij tegelijkertijd de kap werd vernieuwd en de vensters in de zijgevels gemoderniseerd. Het oostelijke van beide rondboogvensters uit de kopse gevels werd in het nieuwe lokaal herplaatst. Het venster in de nog oorspronkelijke achtergevel werd later gedicht.

Het gebouw doet nu dienst als gemeentelijke opslagplaats en repetitielokaal. Het gebouw is van hetzelfde type als het schooltje aan de Waalbandijk in Boven-Leeuwen uit 1837.

- Literatuur. Van der Aa XII (1849), blz. 505; Tweestromenland nr. 34, 1981, blz. 8.

Toren van de voormalige Rooms-Katholieke kerk

Op het kerkhof aan de voet van de hoge Waalbandijk, als Dijk nr. 39 staat de 15de-eeuwse toren van de in 1941 gesloopte neoromano-gotische parochiekerk, die een middeleeuwse voorgangster verving. De toren is eigendom van de R.K. Parochie van St. Antonius van Padua te Winssen.

Bronnen.

- Afbeeldingen. 1 De kerk gezien vanaf de Waaldijk uit het noordoosten, gewassen penseeltekening, gesigineerd en gedateerd: Cornelis Pronk 1732/45, Part. Collectie R.K.D., Den Haag (afb. 137). 2 Hiernaar de gravure door H. Spilman in Het Verheerlijkt Nederland nr. 222. 3 Anonieme, grijs gewassen tekening, met onderschrift: Wense Aande Waal, Nijmeegs Museum 'De Commanderie van St. Jan', inv. nr. 236, zonder topografische betekenis.

Afb. 136. Notaris Stephanus Roesstraat nr. 3. Voormalig schoolgebouw met het meestershuis.

- Literatuur. Van der Aa XII (1849), blz. 505; Van Schevichaven 1846, blz. 93; Schutjes V (1876); blz. 923; Oudheidkundig Jaarboek 1932, blz. 24; Stüwer 1938, blz. 63; Wijnaendts van Resandt 1943, blz. 113; Verslag M.C.P.G. over 1959-1963, in: B.M. Gelre LXI (1962-1964), blz. XLIII; P. Huurman, De kerkwisselingen van Winssen, Tweestromenland nr. 18 (1973), blz. 12-13 (= De Hoeksteen 1974, blz. 105-107); Van Helvoort 1974 (Ms. Weber); Tweestromenland nr. 22 (1975), blz. 20-21; H.J. van Capelleveen en P. Huurman, Neogotische kerk te Winssen, Tweestromenland nr. 22 (1975), blz. 17-19.
- Archivalia. In het parochie-archief bevinden zich de volgende bescheiden met gegevens betreffende kerk en toren: Memoriale Archivum Parochiae Winssen Gld; stukken over de periode 1797-1940 met kopieën van enige oudere stukken; notulenboek kerkbestuursvergaderingen; inkomsten en uitgaven over de periode 1799-1844.

Geschiedenis

De middeleeuwse parochiekerk was eertijds toegewijd aan de apostelvorsten Petrus en Paulus. Volgens de overlevering zou de kerk in tufsteen zijn opgetrokken. Op de tekening van C. Pronk uit 1732/45 (afb. 137) ziet men een zeer laag schip tussen de nog bestaande, vrijwel ongewijzigde toren en een laat-gotische koorpartij. Het kleine schip maakt een hoge ouderdom waarschijnlijk. Schriftelijke bronnen ontbreken.

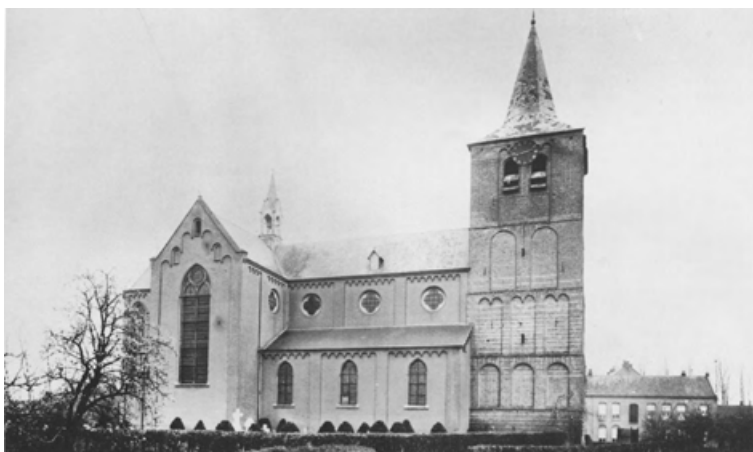
De kerk bezat twee vicarieën, waarvan de oudste, toegewijd aan O.L. Vrouw, al in 1460 voorkomt en de St.-Antoniusvicarie, waarvan Gerlachus Petri in 1515 de eerste vicarus was. Op 11 juni 1584 is de kerk, gelijk met het kasteel, in brand gestoken door de Nijmegenaren. In 1603 werd Mattias Xylander, naar zijn geboorteplaats ook wel Mattias van Andernach genoemd, bevestigd tot predikant. Met hem gingen de heer van Winssen, Johan van Gendt, die collator van de kerk was, en diens familie over tot de Hervorming.

Volgens andere bronnen bezaten Theodoricus en Sweder van Boetzelaer de kerkgift. De katholieke gebleven bevolking nam voor het vervullen van hun kerkelijke plichten de wijk naar het kasteel van de Van Stepraedts, Huis Doddendaal in het naburige Ewijk.

Na de overname door de gereformeerden zijn er volgens de bewaard gebleven rekeningen

Afb. 137. De middeleeuwse dorpskerk van Winssen getekend door C. Pronk 1745 naar een eigenhandige schets uit 1732. R.K.D., Den Haag.

Afb. 138. De voormalige R.K. kerk uit 1863 gebouwd tegen de middeleeuwse toren door architect C. Weber (opn. ca. 1900).

over de periode 1611 tot 1622 herstelwerkzaamheden uitgevoerd. Deze rekeningen werden in 1799 door de protestanten als bewijsmateriaal aangevoerd om hun kerk te kunnen behouden. In het eerste kwart van de 17de eeuw is de kerk gepleisterd en gewit, het dak hersteld en zijn de zolderingen in schip en koor met nieuwe delen, balken en ribben gesoldeerd. In 1628 is de toren voor f 1000, - gerepareerd en is er in Nijmegen een klok gehaald. In 1672 zijn er door de Fransen verwoestingen aangericht en viel de klepel van de torenklok door de zolderingen en het gewelf.

In 1796 werden de katholieken onafhankelijk van de statie te Ewijk. Hun nieuwe pastoor, de minderbroeder Henricus van Elsenbroek uit het klooster Megen, nam aanvankelijk zijn intrek bij Gijsbertus van Welie aan de Leegstraat. Op 23 oktober las hij de eerste Mis in het achterhuis van Wilhelmus Geurts van Welie, waar men ruim twee en een half jaar bleef kerken en waar de pastoor zolang heeft gewoond.

De gereformeerden bleven in het bezit van de oude kerk tot 1799. Het gebouw en de goederen werden toen getaxeerd op f 11 060, - en door de katholieken wettig genaast tegen een pondsgewijze uitkering aan de minderheidsgroepering van f 862-4-10. Het herengestoelte, toenmaals in gebruik van de Vrouwe van Winssen, douairiaire Van Romberg, geboren Van Gendt, en de eigen gestoelten van de koster-schoolmeester Ludolf Beem en van Dirk van Ommeren werden uitgebroken. In 1805 bouwden de protestanten een nieuw zaalkerkje aan de Hoge straat, de huidige Notaris Stephanus Roesstraat (zie blz. 133-135). In 1840 plaatste men in de kerk een nieuw orgel en drie altaren. Het patrocinium was inmiddels gewijzigd in St. Antonius, naar verluidt vanwege de schenking van het St.-Antoniusaltaar uit de schuilkerk op de Doddendaal.

De oude dorpskerk werd rond het midden van de 19de eeuw veel te klein voor de parochie en verkeerde bovendien constructief in een slechte staat. Schip en koorpartij werden gesloopt. Op 11 juli 1860 legde pastoor F. van Clarenbeek de eerste steen voor een door architect C. Weber in neoromano-gotische stijl ontworpen driebeukige kruiskerk (afb. 138). De toren bleef gespaard, alleen de ingang en het torenportaal werden aan de nieuwbouw aangepast. De kosten bedroegen f 33 000, -. De kerk werd aanvankelijk slechts gedeeltelijk gepolychromeerd door Goossens Sr. uit Den Bosch.

Afb. 139. De voormalige R.K. kerk volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 140. De dorpsstoren en de huidige R.K. kerk volgens recent nette plan.

In 1906 is de schildering hersteld en uitgebreid tot het schip. Door de kerkschilder F.J. Kops uit Den Bosch werden toen in het schip zes taferelen uit het leven van de patroonheilige St. Antonius verbeeld en voorstellingen van Jezus als kindervriend, de opwekking van het dochtertje van Jäirus, O.L. Vrouw van Lourdes en O.L. Vrouw van Salette toegevoegd. Het kerkgebouw is in 1941 op de toren na afgebroken. Op een perceel ten zuiden van het kerkhof werd al in 1938 begonnen met de bouw van een grotere kerk naar ontwerp van ir. J.C. van Buijtenen en F.J. Vervest uit Eindhoven (afb. 140, 143).

Aan de toren zijn van 1936 tot 1939 beperkt herstellingen uitgevoerd onder toezicht van de gemeente-architect J. Coumans. De toren is in 1975-1976 gerestaureerd door architectenbureau Pouderoyen, Cremers en Velthuijzen uit Nijmegen.

⁺ De toren is opgetrokken in rode baksteen, formaat $26/27 \times 13 \times 6,5/7$ cm, 10 lagen is 78 cm, en in de onderste geledingen versierd met tufstenen banden, samengesteld uit blokken van $23/27 \times 8/8,5$ cm, en dito cordonlijsten. Er zijn herstellingen uitgevoerd in Waalsteen. Van dit in kleur en formaat afwijkend materiaal, dat men ^{+De toren}

als beklamping ook inwendig in het portaal aantrof, is de westingang gemetseld behorend bij de kerk van 1863.

⁺ De toren bestaat uitwendig (afb. 141, 142) uit vier geledingen. In de eerste geleding met plintversnijdingen en drie rondbogige spaarvelden spreekt de afwisseling van ^{+Uitwendig} lagen baksteen met telkens twee lagen tufsteen. De westingang bestond oorspronkelijk uit een toegangspoort met gotisch lichtvenster, gevat binnen een geprofileerde lancetvormige omlijsting, maar deze is in 1863 gewijzigd. De tufbanden lopen tot op een hoogte van 1 meter boven de derde cordonlijst. Waarschijnlijk is de tufsteen secundair verwerkt.

De tweede en derde geleding zijn voorzien van respectievelijk drie gekoppelde rondbogige spaarvelden en twee rondbogige spaarnissen met spleetvenster. In de gevels van de vierde geleding, de klokkeverdieping, die mogelijk een latere verhoging is, zijn tweedelige galmgaten opgenomen in brede spaarvelden met rondboogfries gedekt.

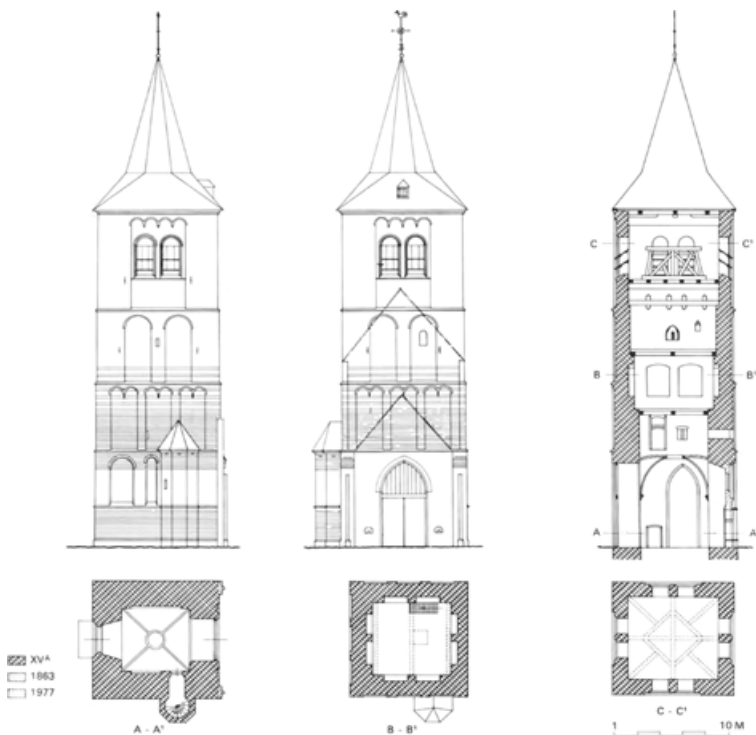
Tegen de zuidzijde van de torenvoet staat een in verband gemetselde traptoren, die leidt tot de verdieping boven het torenportaal. Tegen de oostmuur zijn de sporen zichtbaar van het

Afb. 141. De dorpsstoren gezien vanuit het zuidoosten vanaf de R.K. begraafplaats, voor de restauratie (opn. 1957).

lage dak van het middeleeuwse schip, dat te zien is op de tekening van Pronk, en de dakmoet van de neoromano-gotische kerk. De spaarnissen lopen ter hoogte van de dakmoet van het lage schip ongestoord door, waaruit men kan concluderen dat de toren vrijstaand is opgetrokken en pas later met het bestaande schip is verbonden. Er zijn verder nog tastbare sporen van de aanhechting van de kerk van 1863: schalken en wijwaterbakken tegen de oostmuur en de aansluiting van de westelijke zijbeuksmuren aan de oostzijde van de noord- en zuidmuur. In de boogopening van de toren naar het voormalige schip is bij de jongste restauratie een deurafsluiting gemaakt.

⁺ Het torenportaal heeft inwendig (afb. 142) in de noord- en zuidwand zeer ondiepe spitsbogige spaarvelden, waarvan dat aan de zuidzijde smaller is in verband met ^{+Inwendig} de zich hier bevindende toegang tot de traptoren. De traptoren is inwendig octogonaal. Bij de restauratie van 1976 is in het torenportaal weer een kruisgewelf aangebracht waarvan de ribben samenkomen in een 130 cm wijde klokkegating.

Afb. 142. Plattegronden, gevelaanzichten en doorsnede van de dorpsstoren naar opmeting van architectenbureau Pouderoyen, Cremers en Velthuijzen, Nijmegen.

Inwendig bezit de toren een drietal verjongingen waarmee de vloerhoogtes maar ten dele corresponderen. De vloer van de klokkeverdieping, waarvan de oorspronkelijke balkgaten ter hoogte van de derde versnijding nog aanwezig zijn, is ongeveer 150 cm omhoog gebracht. De verschillende verdiepinghoogtes zien er als volgt uit. Boven het torenportaal bevindt zich een door spleetvensters verlichte 3 m hoge ruimte die via de traptoren bereikbaar is. De toren is verder via houten trappen te beklimmen. De tweede verdieping heeft aan elke zijde twee spaarnissen en heeft geen directe verlichting daar van de eerste tot de tweede versnijding vensters ontbreken. Tussen de tweede en derde versnijding komt in de noord- en zuidmuur een in een spitsbogige spaarnis gevat venster voor. Aan de noordkant is dat nog een oorspronkelijk spleetvenster, aan de zuidzijde was het voor de restauratie vergroot tot een vierkant raampje. In de oostwand bevindt zich verder een doorgang die leidde naar de voormalige zolder van de kerk van 1863. De klokkezolder draagt op de omhoog geplaatste vloer een uit 1776 daterende klokkestoel.

Afb. 143. De middeleeuwse toren en de in 1938 gebouwde R.K. kerk gezien vanuit het oosten vanaf de Waalbandijk (opn. 1981).

De torenspits is in 1863 door Weber vernieuwd en bestaat uit drie maal acht halve spanten rond de koningsstijl. De twee onderste rijen spanten zijn onderling verbonden door andreaskruisen. De spits is een betrekkelijk lage, tot een achtkant ingesnoerde naaldspits.

⁺ De oudste vermelding van een klok voor de Winssense toren is te vinden in de copie van het Extract uit de Rekeningen van 1611-1626. Daarin staat vermeld: ^{+Klokken}

‘Item (1616) aan Dries Beijen betaald dat hij den ouden klempel uit de aarde gegraven 1-5-;

Item van de klok van kraen in de waegh te voeren te Nijmegen betaalt 2-“-”;

Noch voor twee dennen balken om die klok daarop te zetten betaalt 1-“-”;

Aan Bernt Alberts dat hij die klempel gehaalt heeft 1-2-”;

Item aan de waag meester te Nijmegen Willem int haar van de klok tot waaggelt betaalt 5-12-”;

Tot kraen gelt van de klok om deselve op de werf te zetten f 1-5-.

In 1628 werd in de toren een nieuwe klok gehangen voor f 400, - ‘door Mr Cornelis verkregen’. In 1672 is deze klok verloren gegaan. Hij is in 1679 vervangen door een nieuw exemplaar met een doorsnede van 118 cm. Deze klok is op 15 december 1942 uit de toren genomen op last van de bezetter, maar op 6 juli 1945 teruggekeerd, nadat hij, gereed voor transport naar Duitsland, op een houtwerf in Tilburg was teruggevonden. Het randschrift van deze klok luidt:

Johan van Gendt tot Winssen Raed / en eerste Reeckenmeester enz. enz. /

Theodorus van Essen Pastor tot Winssen A^o 1679. / Hendrich Verwoordt Schout en Kerckmeester inder tijt. / Rijck Geurtsen Schout in het Ampt. / Dirck Verheiden arme mr. tot Winssen. (Opschrift niet gecontroleerd).

De klokkestoel draagt de volgende inscriptie:

ADRIANVS VAN OORDT KERKMEESTER / MDCCLXXVI

⁺ Verschillende inventarisstukken afkomstig uit de oude kerk zijn overgebracht naar de nieuw gebouwde kerk. Dit geldt voor de zijaltaren, de preekstoel en de ^{+Inventaris van de Rooms-Katholieke kerk} communiebank, het orgel alsmede de kruiswegstaties, het triomfkruis en een aantal neogotische beelden.

⁺ Communiebank. Eikehout, ongepolychromeerd; neogotiek; omstreeks 1870. In communiebank ajourpanelen, in het midden, Lam Gods liggend op boek. Op de ^{+Communiebank} communiebank twee beelden; hoogte 95 cm en hoogte 88 cm; eikehout,

ongepolychromeerd; neogotiek; omstreeks 1870. Twee staande, gevleugelde, gekroonde engelen resp. met Lam op boek en kelk (afgebroken).

+ Preekstoel (afb. 144). Eikehout; neogotiek; omstreeks 1870-1880. Draaitrap met ajour balustrade; op de palen twee engelenbeeldjes; achzijdige voet met blindnissen; vierkante kuip met twee reliëfs (achtergrond goud geverfd): preek van Petrus - Jezus bij Maria en Martha (afb. 145); op de hoeken drie beelden: Willibrordus met kerkmodel - Bonifacius met boek - Johannes Chrysostomus met boekrol; op het dorsaal een reliëf van de Uitzending van de Apostelen omlijst door tekst (Mattheus 28, 18 vv); onder tegen het klankbord de Geestesduif (wit geverfd); op de rand van de kuip een kruisbeeld. ^{+Preekstoel}

+ *Acht heiligenbeelden*. Hoogte ongeveer 150 cm; hout, gepolychromeerd; neogotiek; XIXd. Isidorus met spade (afb. 146) - Donatus met bliksemschicht (afb. 147) - Antonius van Padua - Brigida van Ierland - Maria - Jozef - H. Hart van Jezus en H. Hart van Maria. ^{+Beelden}

Twee beelden. Hoogte 112 cm; hout, ongepolychromeerd; neogotiek; omstreeks 1870. Goede Herder - Petrus, staande, met sleutels in de linkerhand. Beide afkomstig van voormalige biechtstoelen.

Vier beelden. Hoogte 88 cm; eikehout, ongepolychromeerd; neogotiek; omstreeks 1870. Johannes de Doper - Johannes Nepomucenus - Maria van Egypte - Maria Magdalena. Alle afkomstig van voormalige biechtstoelen.

Drie beelden. Tegen de orgelbalustrade zijn drie neogotische houten beeldjes bevestigd, mogelijk afkomstig van een oudere borstwering.

Gregorius, paus met geopend boek in de rechterhand - Ambrosius, bisschop met geopend boek in de linkerhand en veer in de rechterhand, naast hem een bijenkorf - Caecilia met harp.

Afb. 144. R.K. kerk. De preekstoel, neogotisch werk, ca. 1870-1880 (opn. 1979).

Afb. 145. R.K. kerk. Detail van de preekstoel, met de beeltenissen van Bonifacius en Johannes Chrysostomus en een reliëf voorstellend Jezus met Martha en Maria (opn. 1979).

Afb. 146. R.K. kerk. Gepolychromeerd houten beeld van St. Isidorus, neogotisch werk, 4de kwart 19de eeuw (opn. 1979).

Afb. 147. R.K. kerk. Gepolychromeerd houten beeld van St. Donatus, neogotisch, 4de kwart 19de eeuw (opn. 1979).

Afb. 148. R.K. kerk. De aanbidding van de herders, doek, 19de eeuw (opn. 1979).

+ In de kerk hangt een schilderij (afb. 148), olieverf op linnen, voorstellend de Aanbidding van de herders in de stal te Bethlehem, bekroond door musicerende engelen, XIX A. De oorspronkelijke afmetingen van het doek zijn niet bekend, aangezien het rondom is afgesneden en op een jonger spieraam is bevestigd. Mogelijk heeft het doek dienst gedaan als pièce de milieu in een vermoedelijk neobarokke altaaropstand. +Schilderij

+ In 1840 leverde de Fa. F.C. Smits uit Reek een nieuw orgel (afb. 149) voor de parochiekerk. Het werd gebouwd volgens het mechanische systeem met twee klavieren en aangehangen pedaal. Het instrument werd in 1867 na een tijdelijke demontage en opslag opnieuw geplaatst door de uit een Winssense timmermanswerkplaats voortgekomen orgelmakersfirma Gradussen. De Gebroeders Gradussen bouwden niet alleen een nieuwe orgeltribune, maar brachten ook enige wijzigingen in het instrument aan. Zo zijn de klavieren naar voren geplaatst en is de oorspronkelijke insnoering van de kas ongedaan gemaakt. Aan de gestopte registergaten is te zien dat het orgel oorspronkelijk aan de achterzijde bespeeld werd. De kas is vervaardigd van zacht, later bruin geverfd hout, bezit een grote middentoren, twee lagere zijtoren en enkelvoudige tussenvelden. Het snijwerk aan de consoles, onder de torens en onder de tussenvelden alsook de bekroning met vazen op de zijtoren laten verwantschap van deze orgelkas zien met die in de R.K. kerk van de H.H. Ewalden in Druten. Helaas zijn verschillende decoratieve onderdelen mettertijd verloren gegaan, m.n. het beeld (David of Caecilia) dat de middentoren heeft bekroond. +Orgel

In 1940 werd het orgel wederom verplaatst, nu naar de nieuwe kerk. De demontage en herplaatsing werden uitgevoerd door de orgelmaker Nöhren jr. uit Nijmegen. Vermoedelijk is bij die gelegenheid de toonhoogte gewijzigd. Ook werden de beide tongwerken Clairon 4' en Kromhoorn 8' niet herplaatst. De frontpijpen zijn in 1940 vervangen door zinken exemplaren. De dispositie luidt:

Bovenklavier Manuaal I C-f□:

Prestant

8', twee onderste octaven in front, zink,
nieuw, discant oud;

Holpijp

8', groot octaaf eiken, rest metaal, zeer
wijd;

Prestant

4', enkele in groot octaaf zink in front,
rest binnen;

Afb. 149. R.K. kerk. Het orgel gebouwd in 1840 door F.C. Smits en gewijzigd door de fa. Gradussen in 1867 (opn. 1979).

Fluit	4', hoogste 18 open, rest gedekt, metaal, enge mensuur;
Octaaf	2', metaal;
Mixtuur	1', 2 st., samenstelling C 1'-1/2'; c 1'-1/2'; c'' 2'-1'; c''' 4'-2';
Trompet	8', bas en discant, ruige zuidelijke Smitstrompet;
Clairon	4', doorlopend, niet meer aanwezig.

Benedenklavier Manuaal II (Borstwerk) C-f \square :

Holpijp	8', groot octaaf eiken, rest metaal, tamelijk eng register gedeeld in bas en discant;
Flute Travers	8', discant register, opsneden zuiver half rond (passerlijn ook op het onderlabium), metaal;
Fiool	8', discant, iets enger dan de vorige stem, tin;
Fluit	4', bas, eng gedekt, metaal;
Cifelet	4', discant, cilindrische open fluit in travers-fluit-mensuur, metaal;

Kromhoorn

8', bas en discant, niet meer aanwezig.

Afb. 150. R.K. kerk. Ciborie, door Chr. Rijke, eind 18de eeuw (opn. 1979).

Afb. 151. R.K. kerk. Kelk, door P.A. Theonville, eind 18de eeuw (opn. 1979).

- Literatuur. Rapport d.d. 7 juni 1971, opgesteld door J.J. van der Harst, aanwezig in het postarchief R.D.M.Z.

⁺ *Torenmonstrans*. Verguld koper; Arens, Nijmegen; neogotiek; 1913.

Ronde, geprofileerde voet; op de welving zes ingegraveerde lobben waarin bladornamenten; ronde stam met, aan onderzijde, platte nodus met ruitmotief, en bolvormige nodus versierd met ruitmotieven waarin steentjes; aan de bovenzijde van de stam twee voluten waarin gestyleerd bladmotief; aan weerszijden van de cylinder, op voetstuk, knielend, gevleugeld engeltje; links en rechts van de cylinder twee luchtbogen met ajour traceringen; in de torenbekroning, een beeldje van H. Hart, overhuifd door een baldakijn met luchtbogen en kruis, waarin steen.

- Literatuur. Reg. Mem., Cap. II.

Ciborie (afb. 150). Hoogte met deksel 38 cm, hoogte zonder deksel 27,5 cm, diam. voet 17 cm; zilver; merken: stadsteken: bokje naar rechts (= Boxmeer); meesterteken: CR in ovaal (= Chr. Rijke, Boxmeer 1727-1811); einde XVIII.

Ronde, geprofileerde voet; op de welving een palmettenrand en paretrand; stam wordt gevormd door staande, gevleugelde engel met hoorn waarop de cuppa staat;

⁺ *Liturgisch vaatwerk en gerei*

tegencuppa waarin drie medaillons met de gedreven bustes van keizer Henricus - Franciscus van Assisi - Antonius van Padua met kind; tussen de medaillons acanthusbladeren; geprofileerd deksel met, aan onderzijde, rand van palmetten en, aan bovenzijde, rand van laurierbladeren; als bekroning bol met kruisje.

- Literatuur. Knippenberg 1965 a, blz. 166-167.

Expositie-ciborie. Hoogte 24,5 cm, deksel hoogte 21 cm; diam. voet 17 cm; verguld zilver; merken: 800 M, maansikkel, kroon, ster (= Duitsland); neogotiek; XIXd.

Zeslobbige, geprofileerde voet; tussen de lobben uitstekende punten, versierd met parelrand; op de lobben lelies; zeszijdige stam met blindtraceerwerk; nodus met blind traceerwerk en zes uitstekende vierpasknoppen waarin, op blauw email, de letters: JHESUS; boven de stam, zes voluten waarop zeszijdige cuppa waarin velden met blindtraceringen, bestaande uit een, in een vierkant ingeschreven cirkel, waarin een vierpas; geprofileerd

torendeksel met crête en opengewerkte toren met luchtbogen en crête; in de toren een beeldje van Maria met Kind; hierboven een zeshoekige bekroning met blindnissen, hogels, kruisbloemen en kruis.

Ciborie. Hoogte met deksel 34,5 cm, hoogte zonder deksel 26 cm; diam. voet 17 cm; verguld zilver, deksel verguld koper; merken: meesterteken: kelk tussen N en L (= N.B. Logher, 's-Gravenhage 1858-1907); jrl. U (= 1879); lopend leeuwte; zwaardje; minervakopje. Ronde, geprofileerde voet met opengewerkte sierrand tussen twee parelranden; op de welving vier ronde emailplaquettes, omzoomd door koordrand, waarin kruisje en, ten halve lijve: Jesus Nazareus (J.N.) - Sancta Maria (S.M.) - Sanctus Joseph (S.J.); tussen de plaquettes wingerdranken; aan de bovenzijde van de welving een band waarin gekleurde stenen; ronde versierde stam met, aan onderzijde en bovenzijde, twee parelrandjes; ronde, afgeplatte nodus met bladmotieven en, in het midden, een band waarin gekleurde steentjes; tegencuppa ajour bewerkt met parelrand en vier medaillons (email), omzoomd met koordrand, waarin de symbolen van de vier evangelisten; geprofileerd deksel met gelijkarmig kruisje. *Kelk* (afb. 151). Hoogte 22 cm, diam. voet 14 cm; zilver; merken: stadsteken: bokje (= Boxmeer), leeuw in schild omlijst met penningen (= wapen van de heren van Boxmeer) meesterteken: P.A.T. (= P.A. Theonville 1751-1819); einde XVIII.

Ronde, geprofileerde voet; op de welving een gegraveerd kruisje op calvarieberg; stam met achzijdige nodus; tulpvormige, onversierde cuppa.

- Literatuur. Knippenberg 1965a, blz. 166.

Kelk en pateen. Hoogte 23 cm, diam. voet 17 cm; diam. pateen 15,5 cm; verguld zilver; merken: 800 M, maansikkel, kroon, ster (= Duitsland); neogotiek; einde XIX.

Zeslobbige, geprofileerde voet met opstaande ajourrand, tussen de lobben uitstekende punten; op de lobben gegraveerd: kruisje - Juliana met palmtak - Antonius van Padua - Alfonsus Liguori - Aloysius - Franciscus van Sales; zeszijdige stam met traceerwerk, aan de onderzijde een manchet; nodus met zes uitstekende, ronde knoppen met traceerwerk; tegencuppa met ajour ornament van wingerdranken, druiventrossen en korenaren; aan bovenzijde een koord- en bladrandje.

Pateen: onderzijde gegraveerd: Apocalyptisch Lam met zegevaan, in vierpas.

Pyxis. Hoogte hostiepyxis 3 cm, diam. 5,5 × 4,5 cm; oliebusje hoogte 4,5 cm, diam. 3 × 3,5 cm; zilver; merken: op hostiepyxis FB onder tekentje in vierkant; lopend leeuwte; minervakopje; XIXb of midden XIX.

Doosjes: boven- en onderrand versierd met palmetten; op hostiepyxis kruisje; op oliebusje bol met kruisje.

Bedieningspyxis. Hoogte totaal 8,5 cm, diam. hostiedoosje 6,5 × 4 cm; diam. oliebusje 3 cm; zilver; merken: meesterteken: IB in ruit (= J.A. Boermans, Venlo 1830-1886); ca. 1840.

Ovaal hostiedoosje met filestrepen waarop het oliebusje bevestigd was; oliebusjes eveneens met filestrepen en bekroond met bol en kruisje.

Ampullen met blad. Hoogte ampullen 13 cm; afm. blad 23 × 17,5 cm; zilver; merken: meesterteken: CVG in vierkant (= C.P. van Gemert, werkzaam Grave 1824-1836); jrl. T (= 1828); leeuwte + 2; zwaardje; minervakopje.

Ampullen: ronde, geprofileerde voet; aan de bovenzijde van de welving, die overgaat in de stam, een grove parelrand; langgerekt lichaam; voluut als oor, met aan onderzijde een eikeltje; gewelfd dekseltje met knop.

Staat: van één ampul is het oor afgebroken.

Blad: ovaal met brede rand.

Wierook vat met scheepje. Hoogte vat 29 cm, diam. 13 cm; hoogte scheepje 21 cm, diam. 10,5 cm; zilver; merken: meesterteken: gekroonde AH (= A.P. Hermans, werkzaam Eindhoven 1860-1879); jrl. gekroonde d (= 1863); lopend leeuw + 2; minervakopje; neogotiek.

Vat: zeszijdige, geprofileerde voet; op het zeszijdig lichaam wingerdranken en druiventrossen met, aan bovenzijde, een band waarin vierpassen; zeszijdige torendeksel met zes wimbergen en zes dakkapellen waarin open traceerwerk; als bekroning een kruisbloem. Inscriptie op de rand van het vat: FranCIsCo Caro paroCho per Dona LVstra saCerDotIo fVnCto InCenso saCrabar. Geschenk aan pastoor Franciscus van Clarenbeek bij diens gouden priesterjubileum in 1863.

Scheepje: zeszijdige, geprofileerde voet; zeszijdige stam met traceerwerk; zeszijdig lichaam met, aan onderzijde, opengewerkt bladmotief; op de zijden traceerwerk; deksel met gedreven wingerdranken; als bekroning een kruisbloem.

Kapel in het Veen

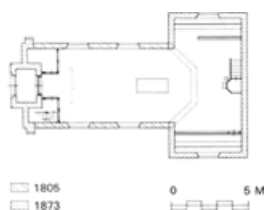
Voor de Hervorming stond er volgens de oprichtingsbulle van het bisdom Roermond nog een kapel in het Veen of Venetgen, die sommige auteurs bij de Plak menen te moeten zoeken, anderen bij het kasteel, weet Schutjes te melden. Bij de verbouwing van een oude boerderij aan de Poelsestraat zijn in 1971 bouwresten te voorschijn gekomen bestaande uit kloostermoppen. Volgens Van Kouwen zouden het overblijfselen kunnen zijn van de kapel van het Huis te Winssen die in 1584 bij de inname van het huis is verwoest. Hij identificeert het gebouwtje met de zgn. ‘kapel in het Veen’.

- Literatuur. Schutjes v (1876), blz. 924; C. van Kouwen, Winssen, Tweestromenland nr. 12 (1971), blz. 47.

Hervormde kerk

Aan de Notaris Stephanus Roesstraat nr. 11 staat op een kleine begraafplaats de Hervormde kerk, in haar huidige gedaante een T-vormig gebouwtje, gebouwd als zaalkerkje in 1805 en vergroot in 1873 met een dwarspand en voorzien van een klokketoren (afb. 152, 153).

Toen de katholieken de oude dorpskerk in 1799 wettig konden naasten, hebben de Winssense Hervormden enige tijd gastvrijheid genoten op het kasteel. In 1805 werd de aan de Hoofdstraat gelegen hofstede ‘Den Notenboomgaard’ aangekocht en ingericht als pastorie voor de predikant Ds. A. Carlier, die samen met de koster-schoolmeester Ludolf van Beem door de gecommitteerden van de Hervormde Gemeente was gevolmachtigd om te komen tot de bouw van een nieuw kerkje. Nog in hetzelfde jaar werd een kerkzaal gebouwd van 9 bij 5 m, opgetrokken in klein-formaat grauw-rode baksteen, 21 × 10 × 4 cm, 10 lagen is 48 cm, waarschijnlijk met een driezijdige sluiting en een dakruitertje door aannemer Otto Migchielsen voor de som van f 1448, -. De kosten werden betaald uit liefdegiften van de Nederlandse Protestanten.

Afb. 152. Plattegrondtekening van de Hervormde kerk.

Afb. 153. Hervormde kerk aan de Notaris Stephanus Roesstraat nr. 11, gebouwd in 1805 en vergroot in 1873 (opn. 1979).

Afb. 154. Hervormde kerk. De kerkekist uit 1630 (opn. 1979).

Afb. 155. Hervormde kerk. Het avondmaalsvaatwerk, 4de kwart 19de eeuw (opn. 1979).

Een iepelaantje verbond het kerkgebouwtje met de kasteelplaats. In 1864 en 1866 vonden er herstellingen plaats. In 1873 is de zaal vergroot met een dwarsschip van 9 bij 4,50 m, opgetrokken in baksteen van iets groter formaat, $22 \times 11 \times 5$ cm, 10 lagen is 57 cm. Tevens kreeg de kerk boven de nieuwe, dorpwaarts gerichte ingang een klein daktorentje naar ontwerp van de Nijmeegse bouwkundige P.W. Michielsens. De bouwkosten van deze uitbreiding bedroegen f 2103,96. In de toren werd een jaartalsteentje opgenomen. In 1950 is het gebouw opnieuw hersteld en iets gemoderniseerd, voorbereid door architect A.W.K. Mayer uit Utrecht en na diens overlijden voortgezet door W. van Leeuwen uit Arnhem.

Bronnen

- Literatuur. Van der Aa, XII (1849), blz. 505; Van Schevichaven 1846, blz. 93; Bloys van Treslong Prins 1917/1918, blz. 204; Peter Hurman, De kerkwisselingen van Winssen, Tweestromenland nr. 18 (1973), blz. 11-26 (- De Hoeksteen, 1974, blz. 109).
- Archivalia. In het kerkarchief bevinden zich de bestekken van 1805 en 1873, alsmede een ontwerp-tekening voor de verbouwing in laatstgenoemd jaar. R.A.G., Arnhem, Archief Ned. Herv. Gemeente Beuningen c.a. en Winssen.

+ Het kerkgebouw bezit een eenvoudige inventaris, waarvan de navolgende stukken vermelding verdienen. +Inventaris

+ Eikehouten kist (afb. 154), formaat $90 \times 45 \times 50$ cm, met ijzerbeslag en aan de voorzijde voorzien van de inscriptie: KERCKE·KIST·TOT·WINSE / ANNO 1630. +Kerkekist

+ In het oude schipgedeelte ligt een hardstenen zerk, formaat 200×87 cm, die de kerkstichter Ds. Carlier en diens vrouw memoreert. Het opschrift luidt: ADRIANUS CARLIER / IN LEVEN PREDIKANT ALHIER / OVERLEDEN DEN 2 FEBRY 1820 / EN / MARGARETHA VAN DER SANDEN / ZIJNE HUISVROUW / OVERLEDEN DEN 10 MAART 1810. +Grafzerk

+ Het avondmaalsvaatwerk bestaat uit een aantal schenkingen, hier voornamelijk vermeld vanwege betrokkenheid van de schenkers met het kerkgebouw. Bij het vaatwerk behoort ook een wit linnen tafelkleed met ingeweven motief, voorstellende het Laatste Avondmaal van Leonardo da Vinci. +Vaatwerk

Avondmaalsschotel (afb. 155). Diam. 22,3 cm; verzilverd; met opstaande 12-zijdige geprofileerde accoladerand. Op de bodem voorzien van de inscriptie: Geschenk / van / Ds. W.H. ten Hoet / 1 april 1878.

Twee avondmaalsbekers (afb. 155). Hoogte 18,2 cm; verzilverd; XIX d. Geprofileerde voet, stam met nodus, klokvormige cuppa.

Schenkkkan (afb. 155). Hoogte 30 cm; verzilverd; XIX d. Geprofileerde voet, glad cilindervormig lijf met tuit, voluutvormig handvat en klokvormig deksel met knop. Op de bodem: O.M. ROADHEAD & C / SHEFFIEL(D).

Doopschaal. Hoogte 7 cm, diam. 24,5 cm; zilver; merken: meesterteken: B met twee zespuntige sterren in schildje (= C.L.J. Begeer, Utrecht, werkzaam 1904-1951); jrl. C (1912); leeuwte + 2; minervakopje. Ronde ondiepe bordvormige schaal. Inscriptie op de bodem: Geschenk / van Ds. en Mevrouw / Fockens-Smissaert / aan de Ned. Herv. Gemeente / te Winssen / ter gelegenheid van hun huwelijk op 23 April 1912.

Begraafplaats

Op de kleine door een beukenhaag omringde algemene begraafplaats om de Hervormde kerk liggen een aantal laat-19de-eeuwse platte grafzerken.

Hervormde pastorie

Het oude domineeshuis 'Den Notenboomgaard', ter plaatse van het huidige pand Notaris Stephanus Roesstraat nr. 13, is in 1899 op de kelder na afgebroken. De fundamenten zijn deels opnieuw gebruikt. Het oude koetshuis bestaat nog.

- Literatuur. Tweestromenland nr. 18 (1973), blz. 18, 23-24 (= De Hoeksteen 1974, blz. 108-109).

Afb. 156. Notaris Stephanus Roesstraat nr. 31. R.K. pastorie (opn. 1979).

Rooms-Katholieke pastorie

De R.K. pastorie (afb. 156) aan de Notaris Stephanus Roesstraat nr. 31 is een ruim herenhuis met verdieping en een vijf traveeën brede voorgevel, gebouwd in 1835. Het zeer gave front van deze brede lijstgevel bezit een hardstenen plint, brede toegangsdeuren met houten deuromlijsting met deklijst op consoles (afb. 157) en schuifvensters. Inwendig wijkt de indeling iets af van het in de omgeving meer voorkomende pastorietype door de brede hal met open trap in plaats van een lange middengang.

Op 19 november 1834 verleende Koning Willem I door middel van zijn Departement voor Zaken van de Rooms-Katholieke eredienst voor de bouw van een nieuwe pastorie een subsidie van f 6000, -. Voordien bewoonde de pastoor een pand aan de Hoogstraat (het huidige krukhuis aan de Notaris Stephanus Roesstraat nr. 21), dat voor f 1925, - werd verkocht volgens rekening en verantwoording in het kerkarchief, dat ook nog het bestek bevat. De resterende kosten van de totale som van f 8403, - werden door pastoor F. van Clarenbeek uit zijn patrimonialia betaald.

Voor de bouw kocht men een stuk bouwland van de erven Van Elsen, gelegen aan de Kweekschen dam voor f 500, -. De bouw vond plaats onder supervisie van de ingenieurs van het Departement van Waterstaat, onder wie ir. H. Fijnje. Op 3 maart 1835 werd het pastoriehuis aanbesteed. De laagst inschrijvende aannemer was P. Laurentius uit Valburg, aan wie de bouw werd gegund voor f 4860, -.

In 1907 zijn onder leiding van architect Van Aalst uit Den Bosch verbouwingen verricht. Het achterhuis is vergroot en een veranda toegevoegd. In 1950 heeft men het huis meer aan de eisen van eigentijds wooncomfort aangepast.

⁺ In de zaal hangen:

Gekruisigde Christus. Paneel; hoogte 82 × 58 cm; XIXA. Aan de voet van het kruis, de treurende Maria Magdalena; op de achtergrond een landschap.

⁺Schilderijen

Pastoorportret. Portret van pastoor Franciscus van Clarenbeek (afb. 158), gezeten in een voltaire, naast tafel met enige boeken; in de rechterhand een gebedenboek; olieverf op doek,

101 × 80,5 cm, links onder op rand gesigneerd: C.J. Grips fec 1853. Op de keerzijde van het doek is de tekst geschilderd: De Hoog Eerw Heer / F. van Clarenbeek. / geboren 12 Januari 1791 / Priester gewijd 13 April 1813 / Deken en Pastoor / te / Winssen.

Het portret werd in 1944 door de familie Van Clarenbeek aan de parochie geschonken.

Voormalig kasteel het huis te winssen

Op de nu als sportvelden in gebruik zijnde terreinen ten zuiden van de Van Heemstraweg heeft het kasteel of Huis te Winssen gestaan, dat in 1815 is afgebroken.

Bronnen

- Afbeeldingen. 1 Gewassen pentekeningen met onderschrift: ‘t Huis Winssen’, gesigneerd en gedateerd: C. Pronk del ad viv 1732, R.P.K., Amsterdam, inv. nr. 21:24 (identiek aan nr. 3).
- 2, 3 Twee uitgewerkte grijs gewassen penseeltekeningen, met onderschrift: ‘t Huis; te Winssen’, gesigneerd en gedateerd: C: p. del: ad viv 1732 / 1745., voorstellende het huis vanuit het noordwesten (afb. 159) en het zuidwesten (afb. 160) (identiek aan nr. 1), N.M.C., Nijmegen, inv.nrs. 54 en 55.
- 4, 5 Hiernaar de twee gravures door H. Spilman, nrs. 223 en 224, in: ‘Het Verheerlijkt Nederland’.
- Literatuur. Teg. Staat 1741, blz. 244; Van Spaen IV (1805), blz. 21-22; Van Schevichaven 1846, blz. 93-94; Van der Aa XII (1849), blz. 505; Schutjes V (1876), blz. 923; Van Schevichaven 1900, blz. 69; H.D.J. van Schevichaven, Ouderwetsche inboedels, B.M. Gelre X (1907), blz. 83-99; Van Veen 1927, blz. 225-228; Gorissen 1959, blz. 166-168.

Geschiedenis

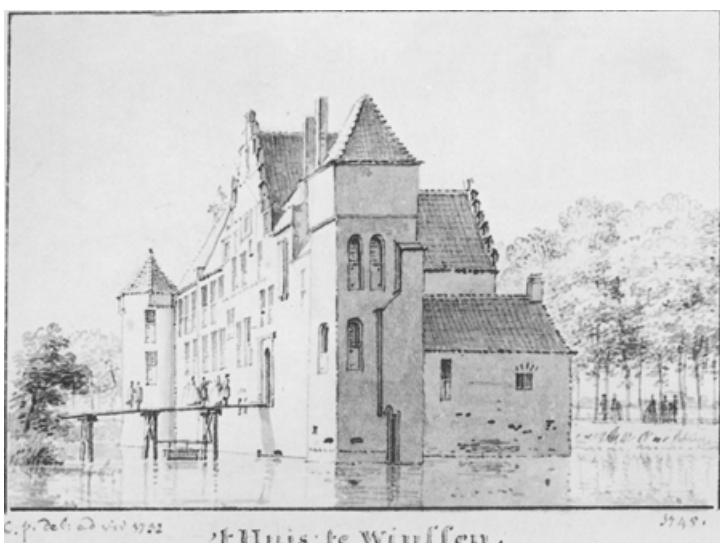
Al in de 12de eeuw is er sprake van een familie Van Winssen, waarvan de nakomelingen nog in het begin van de 15de eeuw in het kerspel voorkomen. In de eerste helft van de 16de eeuw

Afb. 157. Notaris Stephanus Roesstraat nr. 31. Deurpartij van de R.K. pastorie (opn. 1979).

Afb. 158. R.K. pastorie, portret van pastoor F. van Clarenbeek door C.J. Grips, 1853 (opn. 1979).

Afb. 159. Het Huis te Winssen gezien vanuit het noordwesten, getekend door C. Pronk in 1745 naar een schets uit 1732. N.M.C., Nijmegen.

treedt de familie Van Gendt van Winssen in de rechten van dit oude geslacht. Klaes van Gendt die was gehuwd met Anna van Stepraedt, moet in het tweede kwart van de 16de eeuw het huis aanzienlijk hebben verbeterd. Na Anna van Stepraedts overlijden in 1543 is er een inventaris opgemaakt van de inboedels die het echtpaar bezat in hun stadshuis aan de Houtstraat in Nijmegen en in hun Huis te Winssen. Er is sprake van: ‘die kamer, bouwhuys, berch, schuyr ende hostat, soe wy die alde kamer gekofft en de nijhe angetimmert hebben’. Een caput in de inventaris geeft een vrij goed beeld van de zich in het Huis te Winssen bevindende vertrekken en de daarin opgestelde meubels. Genoemd worden: ‘die kamer, die groote kamer, het torntgen, het vertrek boven die koeken, brouwhuys koeken en dat sadelken’. In 1584 is het huis, dat door de Spanjaarden bezet werd gehouden, door de Nijmegenaren na een beschieting veroverd, vervolgens 's nachts geplunderd en in brand gestoken. Ook de voorburcht werd met de grond gelijk gemaakt.

Het huis moet nadien weer zijn hersteld waarschijnlijk door Van Gendts kleinzoon Klaes (1584-1635) of door diens achterkleinzoon Johan van Gendt van Winssen (1624-1702). In 1732 toen Pronk het huis tekende, zag het er in elk geval bewoonbaar uit. Het huis, toentertijd in bezit van Karl J.F. van Romberg, is vervolgens overgegaan in handen van de familie Van Stepraedt, die ook de Doddendaal in Ewijk bezat.

In 1815 heeft de toenmalige eigenaar Clemens August Vrijheer van Nagel Doornick het huis laten slopen.

[†] De tekeningen van Pronk (afb. 159, 160) en het kadastraal minuutplan van 1820 (afb. 161) geven enig inzicht in de opbouw en de maatvoering van het voormalig kasteel in Winssen. Ofschoon het kasteel al was afgebroken toen de eerste kadasterkaart werd getekend, laat het kaartbeeld duidelijk de terreinen van de voorburcht en de hoofdburcht binnen hun oorspronkelijke omgrachting zien. Afb. 162 toont het huis geprojecteerd in het kadastraal minuutplan van 1820.

[†]Het voormalige kasteelcomplex

Gorissen heeft de tekening van Pronk in het R.P.K. te Amsterdam geanalyseerd en onderscheidt hierop met zekerheid twee bouwperiodes: tot het oude gebouw behoort

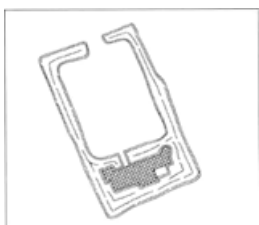
volgens hem een rechthoekige, drie verdiepingen hoge toren, staande op de zuidhoek
(in werkelijkheid:

Afb. 160. Het Huis te Winssen gezien vanuit het zuidwesten, door C. Pronk. N.M.C., Nijmegen.

Afb. 161. Het Huis te Winssen volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 162. Het Huis te Winssen. Het huis in zijn 18de-eeuwse omvang in plattegrond weergegeven op het kadastraal minuutplan van 1820.

noordwesthoek) van een vierkant ommuurd terrein, dat later met lage gebouwen werd volgebouwd. De voor de noordwestzijde (in werkelijkheid: noordoostzijde) van de woontoren geplaatste vleugel met topgevels, die boven de toren uitsteekt, houdt hij voor het door Klaes van Gendt gebouwde gedeelte. Dit zou dan dateren van voor 1543.

Bij het nader bestuderen van Pronks tekeningen blijkt dat de onderkelderde en van een verdieping en zolder voorziene vleugel met de getrapte topgevels op de tekening van het huis gezien van de zuidwestkant, dat wil zeggen van de achterzijde (afb. 160), een groot rechthoekig blok is dat onder een doorlopend zadeldak is gebracht.

De beide getekende exemplaren en de gravure (bronnen-afb. nrs. 1, 3 en 5) vertonen geen noemenswaardige verschillen. De tekening van het huis gezien aan de voorzijde (bronnen-afb. nrs. 2 en 4) geeft het achterste gedeelte van dit blok veel te laag weer, waardoor het lijkt of er twee met zadeldaken gedekte blokken naast elkaar liggen (afb. 159). Waarschijnlijk is de schets uit 1732, waarnaar deze tekening van het huis

gezien aan de ingangszijde in 1745 ten behoeve van de bundel 'Het Verheerlijkt
Nederland' is gemaakt, op dit punt onduidelijk

of mogelijk onvoltooid. Er zijn meer verschilpunten aan te wijzen in details: de weergave van de vensters in de vierkante hoektoren, de plaats van de schoorstenen en de uitvoering van de trapgevels die wel en niet van ezelsruggen zijn voorzien.

In tegenstelling tot Gorissen moet het complex ons inziens als volgt worden geanalyseerd. Het noord-zuid gerichte hoge woonblok met het zadeldak tussen de trapgevels is het oude hoofdgebouw dat op de bel-etage de kamer en de grote kamer (kleine en grote zaal) heeft bevat, enigszins vergelijkbaar met de romp van het Huis Doddendaal. De vierkante toren op de noordwesthoek maakte deel uit van een ommuurde plaats westelijk van de woonvleugel; vanuit deze ten opzichte van de ommuring wat vooruitspringende toren was de toegang tot het kasteel goed onder controle te houden. Het lijkt niet aannemelijk om de toren als een 'woontoren' te beschouwen. De uitbreiding aan de oostzijde met een door een ronde toren versterkte vleugel is van jongere datum, evenals de uit twee gedeelten bestaande vleugel tussen de oude woonvleugel en de vierkante toren.

Het kasteel zal in eerste opzet dateren uit de tweede helft van de 14de eeuw en vervolgens in de 15de of het begin van de 16de eeuw zijn uitgebreid en successievelijk met lage bouwsels op de binnenplaats zijn dichtgegroeid. Op het kadastraal minuutplan van 1820 (afb. 161) staat op het terrein van de hoofdburcht alleen nog bebouwing ter plaatse van het vierkante torentje met de tegen de zuidzijde aanpalende achterbouw en mogelijk een klein gedeelte van de oude woonvleugel. In 1820 stond op het voorburchterrein een ongetwijfeld jong bouwsel; over de oorspronkelijke bebouwing van de voorburcht is niets bekend.

Boerderijen en woonhuizen

⁺ Begijnenstraat nr. 3. 'Begijnenhof', kleine landschappelijk goed gesitueerde boerderij met waterput, gaaf erf en bongerd, XVIII.

⁺*Begijnenstraat*

⁺ Dijk nr. 41. 'Het Paradijs' (afb. 163), kleine dijkboerderij gelegen nabij de oude dorpstoren, XVIII. Tegen de voorgevel een geschilderde zonnewijzer, aangebracht 'Anno 1798' en in 1933 vernieuwd, blijktens de toevoeging 'RENO 1933'. Volgens de overlevering zou de zonnewijzer daar op aanwijzing van een Franse pater zijn aangebracht. Inwendig een oude schouw en een bakoven in het achterhuis naast een tweede schouw. In verband met de dijkverzwaring is het pand gedoemd te verdwijnen. Het zal mogelijk worden verplaatst. - Literatuur. P.A. Huurman en H.J. van Capelleveen, Boerderij 'Het Paradijs' Winssen, Tweestromenland nr.25 (1977), blz. 5-12.

⁺*Dijk*

⁺ Van Heemstraweg nr. 37. 'Huis Bloemenstein' (afb. 164), herenhuis, met verdieping en schilddak, waarvan de rietdekking boven het middenvenster van de verdieping is opgewipt. Op steen in rechter zijgevel de inscriptie: A. Bloem/1842. De vijf traveeën brede voorgevel van deze op T-vormig grondplan gebouwde hoeve heeft een monumentale deur met bolgeschaafde panelen en een houten deuromlijsting met consoles en hoofdgel. De vensters hebben zesruits schuiframen. De

⁺*Van Heemstraweg*

hoekschoorstenen dragen smeedijzeren sierbekroningen. Aan de weg hekposten met de naamaanduiding 'Bloemenstein'.

Van Heemstraweg nr. 71. 'Maria-oord', midden 19de-eeuwse boerderij van het streekeigen T-huistype. Woongedeelte met lage verdieping en pannen schilddak met hoekschoorstenen. Parterrevensters met luiken en zesruits schuiframen. Deurpartij met hoofdgestel op volutenconsoles. Bewerkte lijst langs de dakrand. De stal heeft een met pannen gedekt wolfdak en wordt geflankeerd door een bijstal met dezelfde dekking. Op het erf een open kapberg met wagenschuur.

Van Heemstraweg nr. 36. Kleine T-boerderij met witgepleisterd voorhuis, XVIII. Lage verdieping onder met riet gedekte kap. Links van de ingang kelder met opkamer, waarvan de vensters in de westmuur zijn dichtgezet. Laag bedrijfs gedeelte onder pannendak.

Van Heemstraweg nr. 60. 'Kastanjepoort' (afb. 165), herenhuis met vijf traveeën brede voorgevel met verdieping en een ondiep achterhuis, XIX A.

Van Heemstraweg nr. 66. Huis met vijf traveeën brede voorgevel en halve verdieping, XIX met mogelijk oudere kern.

Afb. 163. Dijk nr. 41. Dijkboerderij 'Het Paradijs' (opn. 1979).

Afb. 164. Van Heemstraweg nr. 37. 'Bloemenstein' (opn. 1981).

Afb. 165. Van Heemstraweg nr. 60. 'Kastanjeport' (opn. 1979).

Afb. 166. Leegstraat 14. 'De Gasthuishof' (opn. 1981).

Afb. 167. Leegstraat 41. 'Brouwershofstad', na de restauratie (opn. 1979).

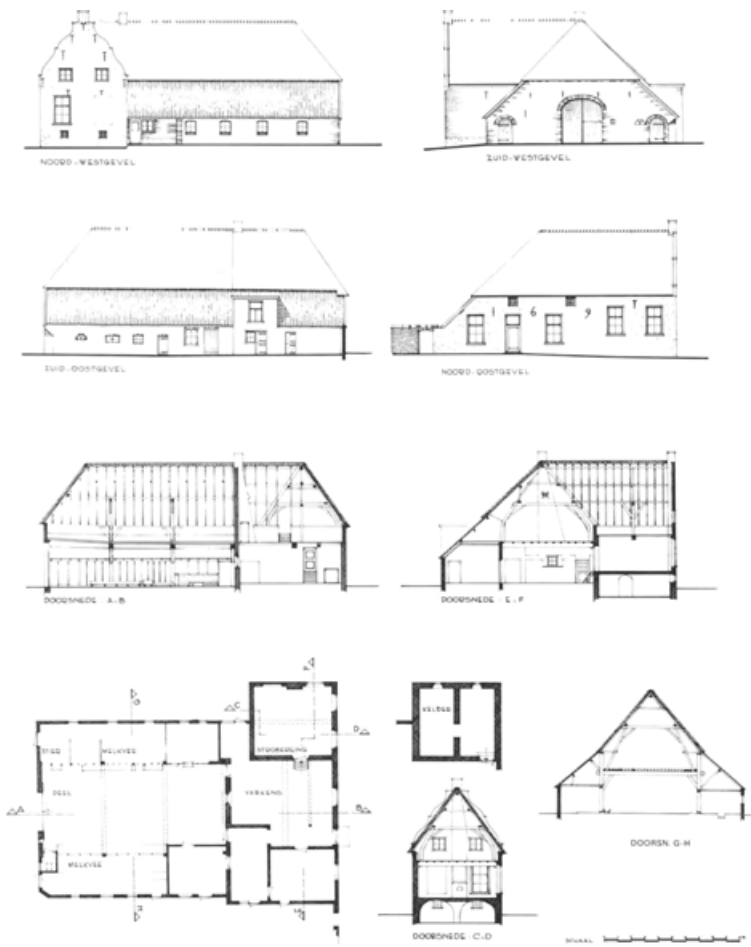
+ Koningstraat nr. 39. Boerderij met eenvoudige toegangsdeur met panelen, XIX.

⁺Koningstraat

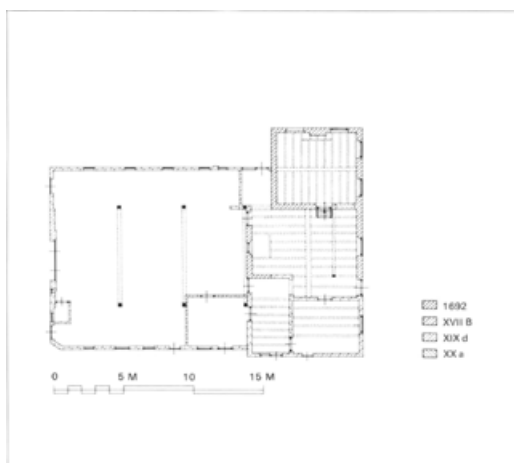
+ Leegstraat nr. 41. 'Brouwershofstad' (afb. 167-169), 17de-eeuwse boerderij op L-vormige plattegrond en in de voorgevel een onvolledig stel jaarankers dat het jaartal 169(?) aangeeft. Het rechter gedeelte van het voorhuis met overwelfde kelder en ruime opkamer, de herenkamer, heeft een topgevel met in- en uitzwenkende contouren. Het 17de-eeuwse gedeelte is in de tweede helft van de 18de eeuw naar links uitgebreid. Het bedrijfsgedeelte dateert behoudens het oudere gebint uit het eind van de 19de eeuw. In het begin van de 20ste eeuw is achter het linker gedeelte van het voorhuis nog een kamer met verdieping gebouwd. In haar oorspronkelijke opzet had de boerderij een kamer met een diepte van twee gebintvakken en een brede open schouw tegen de brandmuur op de scheiding met het bedrijfsgedeelte. In een latere periode is het achterste gedeelte van de woonruimte met de haardplaats van de kamer afgescheiden als slaapkamer.

⁺Leegstraat

De opkamer, die als herenkamer of mooie kamer diende, is een ruim vertrek met een stookplaats

Afb. 168. Leegstraat 41. Opmetingstekening van 'Brouwershofstad' door R. Oldhoff, 1975. S.H.B.O., Arnhem.

Afb. 169. Leegstraat 41. 'Brouwershofstad'. Plattegrond met aanduiding van de bouwperiodes naar eigen waarneming in 1979.

tegen de zijtopgevel. De eronder liggende kelder is overkluisd door twee stenen tongewelven. Boven de herenkamer is een ruime verdieping verlicht door vierruits schuiframen in de topgevel. Tijdens een latere modernisering waarschijnlijk in de 19de eeuw zijn de huidige zesruits vensters aangebracht, die oudere kozijnen hebben. In het muurwerk van de voorgevel zijn onder de pleister sporen van een oudere vensterindeling tevoorschijn gekomen, echter te onvolledig om een reconstructie van de oorspronkelijke toestand in beeld te brengen. Ook in de topgevel zijn vensters gewijzigd. Bij de in 1979 voltooide restauratie uitgevoerd onder leiding van architect N. van de Rijt, zijn ook de duivengaten hersteld. Na de restauratie is de watersingel om de hoeve opnieuw uitgegraven.

- Literatuur. Rapport S.H.B.O. met tekening 390-1, 2 door R. Oldhoff, nov. 1975, Jaarverslag S.H.B.O. 1975, blz.6-7; H. van Capelleveen en P. Hurman, Brouwershofstad onder Winssen, Tweestromenland nr. 20 (1974), blz. 18-20.

Leegstraat nr. 14. 'De Gasthuishof', kapitale T-boerderij met vijf traveeën breed voorhuis (afb. 166), verdieping, zolder en kelder in het apart aangekapte achterhuis, XIX b in huidig aanzien, doch in oorsprong XVII-XVIII.

Leegstraat nr. 16. In de voorgevel van deze hoeve een steentje met de inscriptie: GEBOUWD / 1841 / VOORZITTER / VERBIJLEVELD.

+ Notaris Stephanus Roesstraat nr. 21. Gepleisterd naar rechts uitgebouwd krukhuis met kelder-opkamer/herenkamer; zijtopgevel met duivengaten, midden XVI. Het huis heeft in de eerste decennia van de 19de eeuw tot 1835 dienst gedaan als R.K. pastorie. +Notaris Stephanus Roesstraat

- Literatuur. Tweestromenland nr. 18 (1973), blz. 17 (= De Hoeksteen 1974, blz. 108).

+ Aan de Ir. Van Stuivenbergweg, oude verbindingsweg met Ewijk en de aftakkende Biezenwaard staan verschillende kleine boerderijtjes onder afgewolfd zadeldak, +Ir. Van Stuivenbergweg

sommige met krukhuisvormige plattegrond, XVIII-XIX. Opmerkelijk zijn de nrs. 20 (jaarankers 1758) en 36.

Afb. 170. Molenstraat. Beatrixmolen (opn. 1979).

Windkorenmolen

Op een belt aan de Molenstraat nr. 57 staat de Beatrixmolen (afb. 170), een windkorenmolen, bestaande uit een met riet gedekte achtkant op een dito bakstenen voet, waarvan de hoeken zijn verzwaard en onderling door middel van boven zijn verbonden. De romp heeft boven de begane grond drie verdiepingen en een wiekenkruis met ijzeren roeden.

De molen, oorspronkelijk een poldermolen afkomstig uit Alphen aan de Maas, werd ca. 1835 naar Winssen overgeplaatst. Hij kreeg pas in 1938 zijn huidige naam ter gelegenheid van de geboorte van de kroonprinses. In 1955 werd de molen gerestaureerd.

- Literatuur. Gelders Molenboek, blz.426-427; Tweestromenland nr. 35 (1981), blz. 24-26.

Afb. 171. De kadastrale gemeenten Heumen en Malden. Kaart uit Kuypers Gemeenteatlas, 1867.

Heumen

Historisch-geografische schets

Het dorp Heumen vertoont door zijn ligging aan de rand van een zandplateau en de komgronden het karakter van een contactnederzetting (afb. 171). De oudste agrarische nederzetting was gelegen langs de Dorpsstraat en de Oude Boterdijk met de kerk in de onmiddellijke omgeving van de stratenvork (afb. 172). Een uitbreiding in oostelijke richting werd geblokkeerd door de aldaar gelegen drassige broekgronden, zodat de ontwikkeling van het dorp plaatsvond in westelijke richting, het z.g. Vosseneind. De oudste bebouwing van Heumen is dan ook voornamelijk geconcentreerd langs de Dorpsstraat die noordelijk van de groene Maasdijk loopt. Zij zet zich in westelijke richting voort langs de Vosseneindse weg, de verbindingsweg met Wijchen, die van de Dorpsstraat afsplitst. De oude noord-zuidverbindingen vormen de Boterdijk en de Looistraat, die beide leiden naar de Heumense polder. De Oude Boterdijk vormde eertijds een rechtstreekse verbinding met de Malderburcht. Een jongere aftakking ervan, die thans door het Maas-Waalkanaal is afgesneden, vormde de verbinding met het dorp Malden.

De Looistraat loopt over een afstand van ca. 1 km vrijwel evenwijdig aan de Oude Boterdijk, vormt voorbij de Jachtlaan vervolgens de grensweg tussen het Heumense Bos en het Maldense Broek en omsluit deze polder aan de noordzijde. Het laatste gedeelte van deze weg droeg vroeger de naam Taaije Dijk. Vanaf de Dorpsstraat loopt een landweg, bijna in het verlengde van de Looistraat gelegen, de uiterwaarden in naar de plaats waar het kasteel van Heumen heeft gestaan, dat in het begin van de 19de eeuw is afgebroken. De Heumense burcht stond op enige afstand vrij ten zuiden van het dorp.

De Leigraaf en de Maas voedden de grachten van de burcht. Na de aanleg van de Maasdijk kwam het kasteel in de uiterwaarden te liggen. Aan de zuidzijde van de Dorpsstraat staan de nog maar schaarse historische monumenten: de Hervormde kerk, het z.g. Rentmeestershuis en de voormalige Hervormde pastorie. Beide laatste panden vormen met een aan de noordzijde van de Dorpsstraat staande tot sloop gedoemde boerderij een aantrekkelijke groep, die de westzijde van het dorp een charmante entree verleent.

Geschiedenis van de heerlijkheid

Heumen wordt voor het eerst genoemd in de goederenlijst van de graaf van Dalen (Diepenheim), waarvan de datering 1188 overigens zeer twijfelachtig is. De in de 13de eeuw meermaals genoemde ridders van Heumen moeten plaatselijke heren zijn geweest, die misschien tot de landgemeente van het Rijk behoorden en wellicht ministerialen waren van het West-Frankische klooster St.-Valéry-sur-Somme. Zij hebben stellig tot in de 13de eeuw en mogelijk zelfs tot in het begin van de 14de eeuw op een hoeve gezeteld. Van een door Gorissen veronderstelde voorganger van de latere burcht aan de Maasoever is geen spoor ontdekt. Tussen 1343 en 1348 heeft Johan van Groesbeek, die voordien nog rijksvazal was, de heerlijkheid Heumen verworven. Zijn zoon Zeger moet echter de burcht aan hertog Willem I van Gelre

hebben opgedragen, die hem daarmee in 1402 liet belenen. Zo is de bezitting leenroerig geworden aan Gelre.

In 1480 liet hertog Jan van Kleef vanwege het feit dat Zeger van Groesbeek als leenman van de Kleefse heerlijkheden Malden en Beek vijanden van de hertog op de burcht in Heumen

Afb. 172. De kern van het dorp Heumen, volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

liet verblijven, slot, dorp en heerlijkheid overgeven. In 1482 werd Zeger echter weer in zijn rechten hersteld. Vanaf 1542 is Heumen voor de belastingen in het Rijk van Nijmegen aangeslagen. In 1660 ging de heerlijkheid over in handen van Ludolf van Steenhuys. Tot 1769 waren achtereenvolgens leden van dit geslacht met de heerlijkheid beleend.

Op 31 oktober 1769 werden de heerlijkheden Heumen en Malden voor f 235 000, - gekocht door de stad Nijmegen. De belening door de Gelderse leenkamer vond in 1770 plaats.

Het gericht kreeg in 1770 territorium in de stad Nijmegen. In 1774 werd een raadscommissie tot bestuur van de beide heerlijkheden benoemd. Tijdens de Bataafse Republiek werd door de reorganisatiecommissie besloten tot de incorporatie van de beide heerlijkheden in de ambtsgemeente van het Rijk van Nijmegen.

- Literatuur. Van der Aa v (1894), blz. 539; Van Schevichaven 1900, blz. 73; Gorissen 1956, blz. 31-32, 47; Gorissen 1959, blz. 129-132.

- Archivalia. Archief van de heerlijkheden Heumen en Malden, in Gemeente-archief Nijmegen: O.A.N., inv.nrs. 2234-2444.

Onroerende archeologische monumenten in de gemeente Heumen

Het gebied dat behoort tot de gemeente Heumen, omvat verschillende landschapstypen. Vooral op de hogere gronden, met name de fluvioglaciale mantel van de stuwwal bij Nijmegen en het Heumense Bos, zijn overblijfselen van de vroegste bewoning van dit gebied aangetroffen. Het betreft vondsten, daterende uit de prehistorie, de Romeinse tijd en de middeleeuwen. Hoewel hieraan in wetenschappelijk opzicht zeker waarde moet worden toegekend is geen reden aanwezig de vindplaatsen als archeologisch monument te beschermen, aangezien het merendeels losse vondsten betreft. Een uitzondering vormt een tweetal terreinen, te weten de overblijfselen van een Romeinse wachttoren (kadastraal aangeduid: Heumen, Sectie B, nrs. 345 en 346) en die van het middeleeuwse kasteel Malden (kadastraal aangeduid: Heumen, Sectie E, nr. 307). Zie voor beschrijving blz. 222.

Heumensoord

In 1931 en 1932 werden door J.H. Holwerda samen met W.C. Braat en F.C. Bursch op een terrein in Heumensoord (in eigendom van de gemeente Nijmegen), waar enige jaren tevoren de Nijmeegse gemeente-archivaris M. Daniëls scherven van Romeins aardewerk had opgegraven, de resten aangetroffen van een door twee spitsgrachten omgeven miniatuurcastellum daterend uit het midden van de 4de eeuw. Het complex bestond binnen de grachten uit twee, waarschijnlijk met zand gevulde, evenwijdig aan elkaar lopende palissades, die een ommuring hebben gevormd van een binnenterrein op onregelmatig vierkante grondslag met de ingang aan de westzijde. Van het hoofdgebouw, dat op dit binnenterrein gestaan heeft, waren middels paalgoten en brandsporen de omtrekslijnen en hoekpunten herkenbaar. Door middel van palissades waren in de noordwest- en zuidwesthoek ruimtes afgescheiden. De opgraving bracht veel aardewerkscherven aan het licht, die chronologisch een geheel vormen. Van grote betekenis voor de datering bleken ook de door Daniëls gedane vondsten. De resultaten van de opgraving zijn door Holwerda uitvoerig gepubliceerd.

- Literatuur. J.H. Holwerda, Romeins miniatuur-castellum in Heumensoord, O.M.R.O.L.N.R. XIV (1933), blz. 11-23.

Hervormde kerk

De Hervormde kerk, eertijds toegewijd aan de H. Georgius, staat vrij op het kerkhof aan de Dorpsstraat. Het is een in tuf- en baksteen opgetrokken gebouw met een eenbeukig in oorsprong nog romaans schip, een 14de-eeuwse westtoren met een blokvormige onderbouw, en een laat-gotisch koor. De toren is eigendom van de burgerlijke gemeente; de kerk behoort toe aan de Nederlands Hervormde Gemeente Heumen-Overasselt (afb. 173-180).

Bronnen

- Afbeelding. De kerk gezien vanuit het noordwesten, grijs gewassen pentekening door C. Pronk, gesignd en gedateerd 1732, R.K.D., Den Haag (Top 983) (afb. 173).
- Opmetingstekeningen. Opmetingsschetsen door A. Mulder, mei 1900, collectie R.D.M.Z. Ontwerp voor de westingang door dezelfde, gedateerd 1915, collectie R.D.M.Z.; ontwerp voor torenrestauratie en een gewijzigd plan door de bouwkundige J.J. Haspels, Gemeentearchief Heumen; opmetingstekeningen uit 1927 en 1928 door A. van der Kloot uit Nijmegen met aanduiding van romaans kistwerk, Gemeente-archief Nijmegen, collectie Van der Kloot; opmetingstekening van de bestaande toestand (1974) en plan tot restauratie (1974), door het bureau Heineman, Vos en Ten Broeke, Velp.
- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 19-20; Schutjes IV (1873), blz. 565; Jaarverslag P.G.A.C. over 1915, in: B.M. Gelre XIX (1916), blz. XXV; Stuwcr 1938, blz. 202; A.G. Schulte, De Hervormde kerk in Heumen, Bulletin K.N.O.B. 74 (1975), blz. 144-152; Ten Boom 1974/75, blz. 133; H. Halbertsma, Heumen, Archeologisch Nieuws, Bulletin K.N.O.B. 76 (1977), blz. 132-133; A. Fien en H.G.M. de Heiden, Een restauratie na acht eeuwen; de Hervormde St. Joriskerk in Heumen na de restauratie 1976-1977, 1978.
- Archivalia. In het Nijmeegs gemeente-archief: O.A.N. inv.nr.2334-2338 en 2429 (Rekeningen uitgaven reparaties over het tijdvak 1759-1793); Dossier Heumen; Archief Nederlands Hervormde Gemeente Heumen, rekeningen over de periode 1811-1872 en 1912-1919.

Afb. 173. De Hervormde kerk in 1732, getekend door C. Pronk. R.K.D., Den Haag.

Geschiedenis

In de 13de eeuw stond in Heumen reeds een kapel, die afhankelijk was van de moederkerk in Overasselt. Zij was toegewijd aan de H. Georgius. In het begin van de 15de eeuw is de kapel tot parochiekerk verheven. Het patronaatsrecht berustte bij de heer van Heumen. De verheffing tot zelfstandige parochiekerk hangt mogelijk samen met het feit dat er in 1441 een regeling plaatsvond tussen Johan van Groesbeek, heer van Heumen, en de abt van St.-Valéry. De abdij van St-Valéry (St. Walrick), gelegen aan de Somme in Noord-Frankrijk, had in en om Overasselt vele bezittingen. De rechten van de heren van Heumen en van de abdij schijnen zo vermengd te zijn geweest dat het tot conflicten had geleid, waaraan de overeenkomst van 1441 een einde heeft gemaakt. Mogelijk bestaat er verband tussen de afsplitsing van Heumen uit de parochie Overasselt en deze overeenkomst. In 1615 ging het kerkgebouw over in handen van de Gereformeerden.

Uit de kerkrekeningen zijn een aantal reparaties bekend. In 1771-1772 zijn er herstellingen aan het pannendak en de vensters uitgevoerd en is een schot en een tochtportaal aangebracht in de kerkruimte. In 1778 leverde timmerman P. Fleuren nieuwe banken. In 1780-1781 werd het dak volledig vernieuwd en met leien belegd, het interieur gewit en werden de fundamenteen hersteld. De kerk werd ook uitwendig geregeld gewit (1781, 1829, 1841 en 1865), maar is ten slotte in de vorige eeuw met Portlandcement gepleisterd. Volgens de Voorloopige Lijst zou dat in 1853 zijn gebeurd, maar dit kan niet aan rekeningen worden geverifieerd. Waarschijnlijk zijn in 1847 de in 1976 uitgebroken stueplafonds in de vorm van een schijngewelf aangebracht door J.W. Diar.

In 1891 werd in de kerk het gedenkteken voor de graven van Nassau opgericht.

De toren werd in 1915 gerestaureerd door J.J. Haspels, geadviseerd door rijksarchitect A. Mulder. De kerk is kort daarna hersteld.

In 1976-1977 zijn de kerk en de toren volledig gerestaureerd onder leiding van architect W.A. Heineman uit Velp.

⁺ De toren (afb. 174, 177) is opgetrokken in rode baksteen, formaat $28/30 \times 13 \times 6,5/7$ cm, 10 lagen is 78 cm. Hij bestaat uit drie geledingen. De blokvormige 14de-eeuwse onderbouw,

⁺*Toren uitwendig*

Afb. 174. De Hervormde kerk vanuit het noordwesten na de restauratie van 1976-1977 (opn. 1978).

waarvan de breedte gelijk is aan die van het schip, omvat een door kleine nevenruimtes geflankeerd portaal. Boven de smalle nevenruimtes zijn lessenaarsdaken. De toren is aan de westzijde toegankelijk via een toegangspoort met spitsbogig bovenlicht die in 1915 op grond van enige in het muurwerk aangetroffen sporen is gereconstrueerd.

In hetzelfde jaar is ook het kleine lancetvenster in de zuidelijke nevenruimte hersteld. Het torenlichaam verjongt twee maal, wat wordt geaccentueerd door opgelegde natuurstenen banden. De tweede geleding heeft in de westmuur een spleetvenster. De derde geleding, die jonger is, heeft brede galmgaten met vorktracering. De spits is een met leien beklede ingesnoerde naaldspits.

⁺ In de torenruimte op de begane grond bevindt zich een graatgewelf, dat rust op ronde schalken in de hoeken. Oorspronkelijk was het portaal met een spitsboog geopend naar het schip. Deze doorgang is later kennelijk verbreed. Bij de geboorte van de boog is een balk ingebracht.

⁺Toren inwendig

Afb. 175. Hervormde kerk. Opmetingstekening van de noord- en zuidgevel na de ontleistering in 1975. Tekening naar opmeting van het architectenbureau W.A. Heineman, Velp.

De eerste torenverdieping met spaarnissen aan de noord- en zuidzijde is via de kerkzolder bereikbaar door een rondbogige doorgang. Via gaten in de westmuur, ontstaan door het uitbreken van kleine kozijntjes, kan men boven de gewelfjes van de zijruimtes komen. De dekking met lessenaarsdaken is niet oorspronkelijk en mogelijk pas in de 17de of begin 18de eeuw geconstrueerd.

In de tweede torenkamer, die men via een tussenzolder bereikt, staat een oude klokkestoel.

+ Toen het kerkgebouw tijdens de restauratie in 1976 van de in Portlandcement aangebrachte raaplaag werd ontdaan, kwamen belangrijke gegevens aan het licht ^{+Schip uitwendig} (afb. 175). Vooral de noordmuur van het schip bleek nog aanzienlijke restanten van de romaanse kapel te bevatten. Tot ongeveer 3,75 m boven het maaiveld bleek deze muur opgetrokken uit kistwerk waarvan de buitenhuid is samengesteld uit een afwisseling van telkens een tot drie platte lagen en een band van op hun kant staande tufstenen. Verder is in de middelste schiptravee aan de noordzijde een romaans venster, 80 cm hoog en 50 cm breed, te voorschijn gekomen en een gedeelte van een tweede dito venster dat grotendeels verscholen lag achter een van de later aangebrachte steunberen. De zuidmuur bestaat uitwendig vooral uit baksteen met hier en daar wat tuf. De romaanse schipmuur is in de 14de eeuw verhoogd en ongeveer 1,50 m naar het westen verlengd in baksteen van hetzelfde formaat als men in de toren aantreft. De vensters die bij deze bouwfase horen, waren smalle lancetten, waarvan zowel aan de noord- als de zuidzijde dichtgezette exemplaren zijn aangetroffen. Het zijn dezelfde vensters die men op de tekening van Pronk ziet (afb. 173). Bij de 19de-eeuwse herstelling zijn zij met uitzondering van de meest oostelijke gedicht of vergroot dan wel vervangen door spitsbogige vensters met een gietijzeren harnas, die groter zijn dan de oorspronkelijke middelgrote lancetten. Bij de laatste restauratie zijn ze weer tot de oorspronkelijke grootte teruggebracht. In de 19de eeuw was de toegang tot het kerkschip verlegd naar de westzijde van de zuidmuur. Deze toegang is met aanduiding van zijn vroegere omvang thans weer gedicht. Het lappendeken-karakter dat het muurwerk van het schip door de in de loop der tijd aangebrachte wijzigingen had gekregen vereiste opnieuw een pleisterlaag, die in 1977 de gedane vondsten weer toedekte (afb. 175, 176). Doordat men

Afb. 176. De Hervormde kerk gezien vanuit het noordoosten (opn. 1978).

het koor, dat eveneens ontleisterd werd, niet opnieuw beraapte, maar als schoon werk in het zicht hield, ontstond er een merkwaardige discrepantie tussen deze beide bouwleden.

Boven de gedichte toegang aan de zuidzijde bevindt zich tegen het dakvlak een koekoeksvenster met een hijsinstallatie, nodig voor het verticaal transport in de periode dat de kerkzolder nog als opslagruimte werd gebruikt.

Voor deze toegang lag een hardstenen zerk of altaarsteen, formaat 148 × 103 cm.

⁺ Het schip bestaat uit een eenbeukige, door een vlak, op moer- en kinderbalken rustend houten plafond gedekte ruimte (afb. 179). In de noordmuur ontwaart men twee gedrukt rondbogige spaarnissen en een dito halve spaarnis. Deze nissen zijn ontstaan doordat men inwendig de romaanse muur van een soort beklamping heeft voorzien toen men het schip in de 14de eeuw heeft verhoogd. Tijdens de restauratie heeft men twee van de drie vroeggotische lancetvensters hersteld. Het westelijke van deze beide vensters was voor de restauratie zichtbaar boven de tussenvloer in het van de schipruimte afgescheiden gedeelte, waarvan de verdieping lange tijd heeft dienst gedaan als dorpskachot.

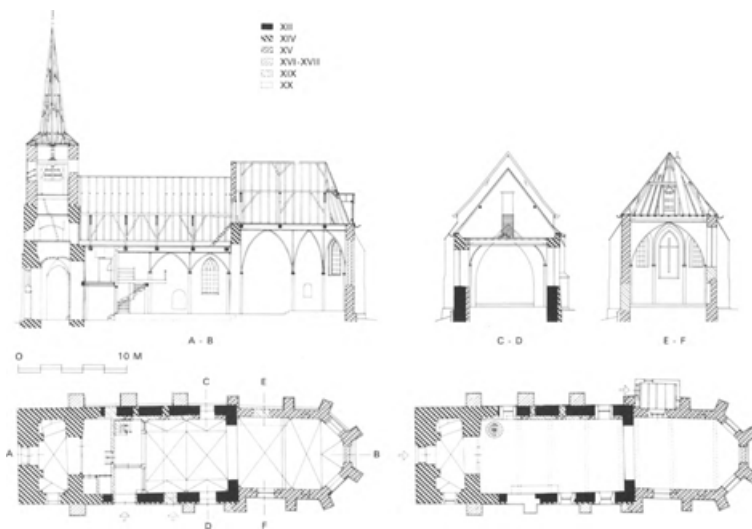
⁺ *Schip inwendig*

Voor de restauratie was in het verkorte schip een in stuc uitgevoerd plafond aangebracht, dat de suggestie van een uit drie traveeën bestaand overwelfd schip moest wekken (afb. 177). Tegen de muren waren ronde schalken geplaatst, waarop de magere ribben rustten van de gewelfdjes die het in werkelijkheid vlakke middengedeelte van dit pseudo-gewelf flankeerden. Dit stucplafond onttrok vier van de vijf moerbalken aan het gezicht. Alleen de meest westelijke moerbalk en de bijbehorende 16de-eeuwse sleutelstukken waren voor de restauratie waarneembaar.

Door middel van een brede spitsboog staat het schip in verbinding met het torenportaal. Boven de kruin van de spitsboog zijn op de muur cijfers van een geschilderd jaartal 176(.) aangetroffen, op grond van archiefgegevens aangevuld tot 1760 (afb. 180).

In de zuidmuur zijn twee vensters van het smalle lancetvormige type aanwezig. Het meest oostelijke is nieuw aangebracht op de plaats van een in de 19de eeuw

vergroot venster van het type zoals men deze destijds ook in het koor heeft
aangebracht. Het andere venster, links van het Nassau-monument is een tijdens de
restauratie weer geopend oorspronkelijk

Afb. 177. Hervormde kerk. Opmetingstekening van de plattegrond voor en na de restauratie, alsmede de lengtedoorsnede en twee dwarsdoorsneden over schip en koor voor de restauratie van 1976-1977.

venster. Hieronder bevindt zich een nis, ontstaan uit het dichtzetten van een voormalige toegang, waarvan ook buiten bij het ontpleisteren de rollaag en dagkanten aan het licht kwamen.

Op de schipzolder is boven de triomfboog de dakmoet van een oude schipkap zichtbaar, die waarschijnlijk verband houdt met de kleine romaanse kapel. Van de oorspronkelijke kap zijn alleen de spanten bij de restauratie gehandhaafd.

⁺ In februari 1977 is na het te voorschijn komen van verfsporen een onderzoek ingesteld naar de kleurige afwerking van het gebouw door de heer W. Haakma Wagenaar, verbonden aan het Centraal Laboratorium te Amsterdam. Daar het muurwerk grotendeels van de oude pleisterlagen was ontdaan, konden slechts enkele fragmenten nader worden bekeken.

⁺Resten van polychromie

Bij het heropenen van de spaarnis in de middelste travee van de noordmuur kwamen op de tufstenen achterwand resten pleisterwerk van verschillende datum te voorschijn. In het midden bovenaan was een stuk van een rode gebogen bies op witte grond bewaard

Afb. 178. Hervormde kerk gezien vanuit het zuidoosten (opn. 1978).

gebleven. De kalksaanslag waarop dit fragment zich bevond, liep door over het pleisterwerk in de bakstenen dagkant van de korfboog boven de nis. Even rechts boven dit stukje schilderwerk waren op de dieper gelegen pleisterlaag gele en rode verfsporen te zien van een niet meer te herkennen, maar mogelijk figuratieve schildering. De zeer dunne op de tufsteen aangebrachte pleisterlaag en de daarop aanwezige kleuren bleken achter de boogrug naar boven toe door te lopen. Het was een overblijfsel van een schildering, die was aangebracht voordat de muur met baksteen-metselwerk inwendig werd verzwaaard en de nis daarin kon worden uitgespaard. De nis laat een stuk binnenwandvlak van het romaanse schip in het zicht.

⁺ In de oostmuur van het schip is ten zuiden van de triomfboog 2,15 m boven het oorspronkelijke vloerpeil een 41 cm hoge kruik gevonden van Pingsdorfer aardewerk, daterend uit het eind van de 12de eeuw (afb. 181, 182). De kruik kan als klankpot hebben gefungeerd. Hij staat thans opgesteld in een nis in de zuidmuur van het koor.

⁺*Pingsdorfer kruik*

⁺ De koorpartij (afb. 176-178) bestaat uit een koortravee met een 5/8ste-sluiting, uitwendig geschoord door forse steunberen met versnijdingen op plinthoogte en ter hoogte van de onderdorpels van de vensters. Voor de restauratie waren de versnijdingen door het afkappen van de cordonlijsten tamelijk vormeloos. Het koor is opgetrokken uit baksteen en secundair gebruikte tufsteen. De tuf komt voor als een omlopende, drie lagen dikke band op ongeveer 35 cm boven de plintversnijding. Bij de jongste restauratie hebben de koorvensters opnieuw hun oorspronkelijke omvang gekregen. Tijdens de grote 19de-eeuwse herstelbeurt waren de koorvensters van onderen iets ingekort en voorzien van gietijzeren raamtraceringen. Deze tracering bleef behouden, doch is met een ruihoogte uitgebreid. De juiste omvang was gemakkelijk af te leiden uit de gegevens die het venster in de as van het koor opleverde. Dit venster was en bleef in verband met de plaats van de preekstoel gedicht. In de zuidmuur van de koortravee bevindt zich een venster van de beschreven vorm. Tegen de overliggende noordmuur is een nieuw consistoriekamertje gebouwd, op de grondslagen van een oudere aanbouw (zie blz. 159).

⁺*Koor uitwendig*

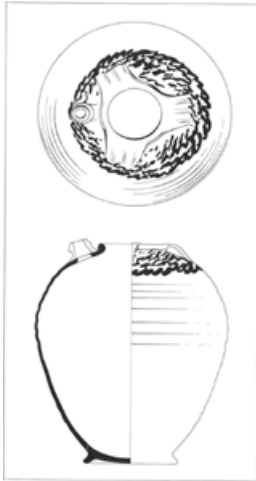
Afb. 179. Hervormde kerk. Het interieur gezien naar het koor (opn. 1978).

Afb. 180. Hervormde kerk. Het interieur gezien naar de toren (opn. 1977).

Afb. 181. Hervormde kerk. Klankpot uit het schip, opgesteld in een koornis (opn. 1977).

Afb. 182. Pot van Pingsdorfer-aardewerk aangetroffen in de schipmuur rechts van de triomfboog. Tekening door J.C.A. Hulst, R.O.B., Amersfoort.

Afb. 183. Hervormde kerk. Grafzerk van rentmeester Gillis Claessen, 1616 (opn. 1977).

In de zuidmuur van de 5/8ste-sluiting bevindt zich op ooghoogte een gedichte hagoscoop. Voor de restauratie liepen de pannen van het koor door tot over de scheidingmuur van schip en koor. De topgevel boven de triomfboog is, in navolging van hetgeen op Pronks tekening is te zien, weer hoger opgetrokken. Tegen het oostelijk dakvlak bevindt zich een duiveslag in de vorm van een koekoeksvenster.

+ Het koor bevat inwendig (afb. 179) geen bijzonderheden. Onder het venster in de zuidmuur is een breed spaarveld. In de blinde travee oostelijk ervan zit een laag geplaatste nis, ontstaan door het dichtzetten van een hagoscoop, die van buiten af zicht gaf op een hoger geplaatste nis in de tegenover liggende noordmuur, waar zich een sacramentshuisje of -kastje kan hebben bevonden. Beide nissen waren al bij een opknapbeurt van het interieur in 1964 geopend. Het is ook denkbaar dat de zuidelijke nis, waarin thans de Pingsdorfer kruik staat opgesteld als credensnis heeft dienst gedaan. Voor de idee van de hagoscoop pleit, dat de omvang van de nis ook buiten zichtbaar is. ^{+Koor inwendig}

Het koor heeft oorspronkelijk een ribgewelf gehad, hetgeen na de uitbraak van het maar gedeeltelijk gewelfde stucplafond duidelijk zichtbaar was aan de afgekapte baksteenribben en de gewelfinkassingen daarboven, die met baksteenmateriaal waren volgezet.

Haakma Wagenaar onderzocht ook het koor op resten van oud schilderwerk. Zo bleek bij de sloop van het stucgewelf, dat waar het gewelf tegen de koorwanden aansloot, pleistermateriaal was los geraakt en zwarte verticale biesen op dieper gelegen, derhalve oudere pleisterresten voor de dag kwamen. Het duidelijkst waren dergelijke sporen in het smalle vak van de noordwand. De zwarte bies heeft gefungeerd als zetting-verhullende decoratie langs de ribben en op de welzijn langs de wanden. Midden in het smalle noordelijke wandvlak zijn sporen zwarte en geelbruine verf aangetroffen op een pleisterlaag die na het verdwijnen van het oorspronkelijke gewelf op de wanden moet zijn aangebracht. In het algemeen waren de resten te nietig om als illustratie van de bouwgeschiedenis te kunnen dienen en bleek conservering niet mogelijk. De kap bestaande uit twee dekbalkjukken met geschoorde nokstijl is voor wat betreft sporen en dakbeschot vernieuwd. De duiveslag tegen het oostelijk dakvlak is gehandhaafd.

+ De aanbouw tegen de noordmuur (afb. 176) van het koor is in 1977 opgetrokken op de plaats waar eertijds - zoals op de tekening van C. Pronk is te zien - ook een kleine ruimte onder een lessenaarsdak aanwezig was. De funderingen van deze aanbouw zijn in 1974 bij het restauratie-vooronderzoek teruggevonden. In de noordmuur van het koor was een doorgang naar deze ruimte, die na de afbraak van de aanbouw was dichtgezet met twee dunne muurtjes opgevuld met afbraakmateriaal. Voor deze afsluitmuur werd in 1891 in het koor het monument voor de graven van Nassau opgericht, dat thans is verplaatst naar het schip. Ter plaatse van de afsluitmuur is een toegang gemaakt tot de nieuwe consistoriekamer. ^{+Consistoriekamer}

Dat de oude ruimte ook een dergelijke functie heeft gehad is niet waarschijnlijk.

Ds. J. van Schevichaven maakt melding van een nevenbouw boven een grafkelder, waarin een grote paal met een aan zware ketens vastgeklonken blok aanwezig was. Mogelijk heeft men hier te doen met de oude gerechtspaal die voor de verkoop van

het kasteel op de burcht aanwezig was. In de ‘verkoopconditieën’ uit 1770 (O.A.N., inv.nr. 2318) is bepaald: ‘Zullende de Heeren verkooperen de plaatze van detentie, die te voeren op het Huis te Heumen was, elders binnen de Heerlijkheid ordonneren, en den Sluit-paal met de keetens ter bewaring van gevangene aldaar gevonden wordende van daar doen wegneemen’. Het feit dat in de 19de eeuw de toren en het westelijk deel van het schip van het eigenlijke kerkgebouw waren afgescheiden en zich hier ook het dorpscachot bevond, pleit ervoor dat de gerechtspaal naar de kerk in het centrum van het dorp is overgebracht.

⁺ In zijn oudste fase zal het toen nog als kapel fungerende kerkgebouw een romaans zaalgebouwtje zijn geweest, waarvan de tufstenen noord- en zuidmuur alsmede ⁺*Bouwwgeschiedenis* de triomfboogmuur in de onderbouw van het huidige schip nog zijn gespaard. Over de vorm van het daartegen aansluitende koor zijn geen gegevens, daar archeologisch onderzoek tijdens de restauratie niet is uitgevoerd. De vanaf de kerkzolder zichtbare dakmoet op de triomfboogmuur behoort bij deze 12de-eeuwse kapel, waarvan de zijmuren een hoogte van ongeveer 3,50 m hebben gehad. Waarschijnlijk had deze ruimte een open dakstoel.

In een volgende, vroeg-gotische fase is het schip iets naar het westen verlengd in baksteen en

Afb. 184. Hervormde kerk. Plaquette in de toren ter herinnering aan de mobilisatiegrenstroepen door Jac. Maris, 1939 (opn. 1977).

Afb. 185. Hervormde kerk. Gedenkteken voor de graven Lodewijk en Hendrik van Nassau door F.L. Stracké, 1891 (opn. 1977).

is de kerk verder uitgebreid met de huidige onderbouw van de toren, een breed blok bestaande uit een middenruimte geflankeerd door twee zijvleugels met een gezamenlijke breedte gelijk aan die van het schip. Het schip werd verhoogd en kreeg de tamelijk smalle gotische vensters. Tevens zijn de tufstenen schipmuren met bakstenen klamplagen versterkt. In de 15de of het begin van de 16de eeuw is het laat-gotische koor gebouwd.

De torenpartij heeft pas bij de verhoging van het schip haar huidige vorm gekregen. Op een schilderij, toegeschreven aan N.J. van der Heck, eertijds aanwezig in de schilderijencollectie van het kasteel Nederhemert (F.A.J. Vermeulen, De

Bommelerwaard, Den Haag 1932, blz. 117; zie afb. 208) staat op enige afstand van het afgebeelde kasteel van Heumen een klein kerkje gezien vanuit het oosten. Misschien is dit de oudste afbeelding van de Heumense kerk. Hierop wordt de nog lage toren geflankeerd door een zuidvleugel met topgevel onder een zadeldak. Het geheel maakt de indruk van een klein gereduceerd westblok. Een verwante vorm lijkt althans in plattegrond de eerste toren van de kerk in het naburige Groesbeek te hebben gehad.

+ Van de luisterrijke oude inventaris in de Heumense dorpskerk, eens de begraafplaats van de heren van Heumen, met name van het geslacht Van Steenhuys dat de kerk ^{+Inventaris} begiftigde met hun rouwborden, is niets gebleven. Slechts een vroeg 17de-eeuwse grafzerk van een der rentmeesters en een zilveren avondmaalbeker resten thans.

Een gedachtenismonument voor de graven van Nassau opgericht in 1891 vormt een tegenwicht voor het verlies.

+ Tegen de noordoostmuur van het koor is een hardstenen zerk (afb. 183) ingemetseld, formaat 173 × 102 cm, met een door een cirkel omschreven zespuntige ster en ^{+Grafzerk} een zevenregelig onderschrift in vergulde letters, dat luidt:

HIER LIGT BEGRAVEN DEN / EERSAMEN GILLIS CLAESSEN RENTMR TOT HOEMEN, MALDEN / EN BEECK DIE INDEN HEEREN / VERSTORVEN IS DEN 10 APRIL / 1616 GODT ALMACHTICH / WILLGENAEDICH SYN.

+ Tegen de zuidmuur van het schip staat een monument ter herinnering aan de in 1574 geleverde slag op de Mokerheide waarbij de graven Lodewijk en Hendrik van Nassau sneuvelden (afb. 185). Het monument werd op 14 april 1891 onthuld. ^{+Monument voor de graven van Nassau} Het is vervaardigd door de beeldhouwer F.L. Stracké (Rotterdam 1849-Haarlem 1919) naar een ontwerp van J.C.G. Gysberti Hodenpyl uit Utrecht, destijds kapitein bij het Corps Genietroepen, lid van de Commissie tot oprichting. Als adviseur trad op baron Schmidt uit Wenen.

Het monument stond oorspronkelijk tegen de noordmuur van het koor, maar is tijdens de restauratie van 1976-1977 om liturgische redenen verplaatst.

Het monument is uitgevoerd als een brede epitaf in renaissance stijl, vervaardigd in pierre de Caen en gepolijst groen en rood geaderd marmer. Aan de voet een grote zwart marmeren plaat met het opschrift: *Hulde / en / Dankbare Herinnering aan / Graaf Lodewijk van Nassau, / en zijn broeder / Graaf Hendrik van Nassau, / gesneuveld 14 April 1574 op de naburige Mookerheide / bij de verdediging van de vrijheid des Vaderlands.*

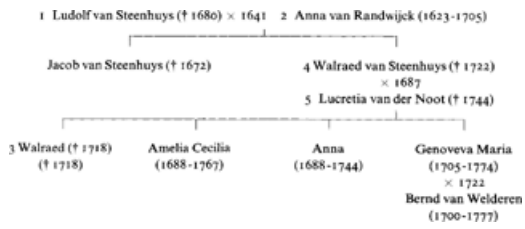
Op het monument zijn in reliëf allegorische figuren afgebeeld. In het centraal geplaatste medaillon een zittende figuur, de geschiedenis voorstellend in de gestalte van de Faam of Historia met een bazuin en een omkransd zwaard en schrijfstift in de hand. Aan weerszijden zijn deugden verbeeld. Links de Moed met een teerling in de hand, rechts de Trouw met hond en sleutel. Op deze flankstukken zijn klimmende leeuwen aangebracht. Het middendeel wordt bekroond door een halfroond tympaan met het wapen van Nassau.

Kandelabervormige pinakels flankeren dit opzetstuk, dat wordt bekroond door een knielende engel met banderol. Hierop staat de wapenspreuk van Lodewijk van Nassau: PLUTÔT MORT QUE VAINCU GÉNÉREUX SANG DE NASSAU.

- Literatuur. Bloys van Treslong Prins 1917-1918, blz. 107; Het monument voor Lodewijk van Nassau en zijn broeder, Eigen Haard 1891, blz. 248-251; Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant d.d. 15 april 1891; J.A.S(chimmel), *Hommage à deux*, Numaga XXI (1974), blz. 182-188.

+ In de kerk bevond zich eertijds een vijftal wapenborden, waarvan er geen, zelfs geen fragment gespaard is gebleven. De uit het eind van de 17de en de eerste helft ^{+Verdwenen wapenborden}

van de 18de eeuw daterende borden hadden betrekking op leden van de families Van Steenhuis, Van Randwijck en Van der Noot, die onderling de volgende relaties hadden:

Bloys van Treslong Prins vermeldt ze uitvoerig in een doorschoten exemplaar van zijn Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden, deel Gelderland, dat zich bevindt in de bibliotheek van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. De auteur heeft zijn gegevens ontleend aan Genealogisch Heraldische Bladen II, blz. 118.

Vermelding van de wapenborden in chronologische volgorde:

1 *Ludolf van Steenhuys*. Het wapen Van Steenhuys en de kwartieren, heraldisch rechts: Steenhuys, Jeger, Nijdeghen, Huevelijk, Erwyte, Schevich, Luyning, Horst van Stade; heraldisch links: Honepel, Eyckel, Wittenhorst, Hugenpoth, Wilsom, Voorst, Erp, Ulft. De tekst op het bord luidde: ‘Ludolf baron van Steenhuys, vrijheer van Heumen, Malden en Oploo, generaal lieutenant en collonel van de cavallerij ten dienste deeser landen, amptman der stad Grave en lande van Cuyck, stadhouder der Cuyckse leenkamer sterft den 19 Maert 1680’.

2 *Anna van Randwijck*. Het wapen Van Steenhuys gedeeld met Van Randwijck en de kwartieren, heraldisch rechts: Randwijck, Bouckhorst, Bongaert, Munster, Horst van Stade, Sant van Wylich, Schelberg, Pieck; heraldisch links: Van der Noot, Hartaing, Van der Aa, Levin, Hincart, Quarouble, Borngeral, Lamelin.

De tekst op het wapenbord luidde: ‘De Hoogwelgeboore Vrouwe Anna Baronesse van Randwijck douairière van de H.W. geb. Heer Ludolph Baron van Steenhuys vrijheer van Heumen, Malden en Oploo sterft den 6 October 1705’.

3 *Walraed van Steenhuysjr.* Het wapen Van Steenhuys en de kwartieren, heraldisch rechts: Steenhuys, Randwijck, Honepel, Van der Noot, Jeger, Bouckholt, Eyckel, Hartaing; heraldisch links: Van der Noot, Tamminga, Stakenbroeck, Sickinge, Hartaing, Beninga, Van Broeck, Jongema.

De wapenbord tekst luidde: ‘Walraed baron Van Steenhuys sterft den 17 April 1718’ (Deze Walraed is de zoon van de onder nrs. 4 en 5 genoemde Walraed van Steenhuys en Lucretia van der Noot).

4 *Walraed van Steenhuys sr.* Het wapen Van Steenhuys en de kwartieren, heraldisch rechts: Steenhuys, Honepel, Jeger, Eyckel, Nijdeghen, Wittenhorst, Huevelijk, Hugenpoth; heraldisch links: Randwijck, Van der Noot, Bouckholt, Hartaing, Bongaert, Van der Aa, Munster, Levin.

De tekst van het wapenbord luidde: ‘Walraed Baron van Steenhuys, vrijheer van Heumen, Malden en Oploo, heer tot Florestein, amptman, richter en dijkgraaf des ampts van Overbetuwe, amptman der Stad Grave en Lande van Cuyck stadhouder der Cuyckse Leenzaele sterft den 17 May 1722’.

5 *Lucretia van der Noot*. Het wapen Van Steenhuys gedeeld met Van der Noot en de kwartieren, heraldisch rechts: Van der Noot, Staeckenbroeck, Hertaing, Van Broeck, Van der Aa, Crederick, Levin, Burchgraaf; heraldisch links: Tammingha, Sickinge, Beninga, Jongema, Van der Eeze, Gaykinga, De Bever, Out Aylva.

De tekst op het bord luidde: ‘Lucretia Baronesse Van der Noot van Risair, vrijvrouw van Heumen, Malden en Oploo sterft den 8 April 1744’ (Lucretia van der Noot is de echtgenote van Walraed van Steenhuys, genoemd onder nr. 4).

- Literatuur. D'Ablaing van Giesenburg 1900, blz. 316, 339, 369; Bloys van Treslong Prins 1917-1918, blz. 107.

⁺ In de torenmuur links van de ingang is in 1939 een door de Heumense beeldhouwer Jac. Maris in kleurig geglazuurde terracotta vervaardigde herdenkingsplaquette ⁺*Herdenkingsplaquette* (afb. 184) aangebracht door het 1ste Bataljon van het 26ste Regiment

Infanterie-Grenstroepen. Hierop zijn de beide graven Hendrik en Lodewijk afgebeeld in wapenrusting met het schild van Nassau aan de voet.

- Literatuur. Numaga XXI (1974), blz. 189-191.

⁺ *Beker* (afb. 186). Hoogte 10,5 cm, diam. bovenrand 8,8 cm; zilver; gemerkt: meesterteken IWP (Jan Willem Pas, Nijmegen, 1765 - werkzaam tot 1820).

⁺ *Avondmaalszilver*

Iets conisch toelopende lage beker met gegraveerde filetranden evenwijdig aan de bovenrand en de bodem. Gegraveerd ovaal wapenschild met gravenkroon en weduwekoord. Het schild draagt het gedeelde wapen Van Steenhuys-Van Randwijck. Het wapen wijst erop dat de beker aan de kerk is geschonken door Anna baronesse van Randwijck, die in 1705 overleden echtgenote van Ludolf van Steenhuys, die zelf in 1680 is gestorven. Het weduwekoord wijst op een ontstaan van deze beker tussen 1680 en 1705.

Afb. 186. Hervormde kerk. Avondmaalsbeker met het wapen Van Steenhuys-Van Randwijck, zilver, 4de kwart 18de eeuw (opn. 1977).

Afb. 187. Hervormde kerk. Avondmaalsschotel, zilver, door G. van der Toorn, Den Haag, 1767 (opn. 1977).

Jan Willem Pas is in 1807 door de landdrost aangesteld tot keurmeester. Mogelijk is hij uit hoofde van zijn functie zo in aanraking gekomen met de beker. Het is ook mogelijk dat het zilver jonger is dan het wapenschild van de schenkster aangeeft en dat de beker een ouder exemplaar vervangt.

- Literatuur. Cat. Arnhem 1955 (Gelders zilver), blz. 116 nr. 152.

Schotel (afb. 187). Afm. 25,5 × 25,5 cm; zilver; merken: stadsteken: gekroonde leeuw en gekroonde ooievaar (= Den Haag); meesterteken G.T. (= Georgius van der Toorn, 1715-1768); gekroonde v (= 1767). Schaal met geprofileerde opstaande rand en schelpmotieven op de hoeken.

Schenkkan. Hoogte 17,5 cm; zilver; merken: lopend leeuwjtje; meesterteken: H.G. in ruit (= H. Grevink, Grave/Nijmegen, 1812-1844).

Op de bodem van de kan een gegraveerde inscriptie die luidt: De Gemeente / van HEUMEN en MALDEN / uit eigene bijdragen / 1840. / I.v.S. (initialen van de toenmalige predikant J. van Schevichaven).

Volgens Van der Aa, die zich baseert op de door de genoemde predikant geschreven *Geschiedkundige Plaatsbeschrijving* is deze kan 'in 1841 toegevoegd aan het zilver door eigene bijdragen van weinige leden'.

- Literatuur. Geld. Volksalm. 1842, blz. 82; Van der Aa v (1844), blz. 540.

⁺ In de toren hangen twee klokken. De grootste heeft een diameter van 70,5 cm en een eenregelig opschrift tussen twee gestyleerde bladranden, dat luidt: LAUDATE ^{+Klokken} DOMINUM OMNES GENTES LAUDATE EUM OMNES POPULI. F: HEMONY ME FEC: AMSTEL: A^o 166Z + De kleine klok meet 39 cm in doorsnede en draagt het volgende tweeregelige opschrift met eenvoudige sierrand erboven: + IHESUS · MARIA · IOSEPH · FRANCISCUS · CLARA · ANTONIUS VAN PADUA + IOHANNES FRANSSEN · ME · FECIT · ANNO 170Z + Dit laatste klokje werd tijdens de Tweede Wereldoorlog in de toren gehangen, nadat men tijdig de 17de-eeuwse Hemony-klok had laten onderduiken. De kleine klok moet gezien het opschrift afkomstig zijn van een Franciscanen- of Clarissenklooster.

Rooms-Katholieke kerk

Aan de Dorpsstraat ten noorden van de Hervormde kerk staat de R.K. parochiekerk, toegewijd aan St. Georgius. De kerk, gebouwd ter vervanging van het in 1944 afgebrante neogotische bedehuis, is een schepping van architect Edmond Nijsten uit Vught en werd in 1952 in gebruik genomen.

Bronnen

- Literatuur. Van der Aa v (1844), blz. 541; Schutjes IV (1873), blz. 565-566; Kalf 1906, blz. 433, nr. 8; De kerkklokken voor het decanaat Beek-Ubbergen 1937, nr. 50; 1938, nrs. 1, 3, 6, 26.
- Archivalia. In het parochie-archief, dat berust in de pastorie, bevinden zich de volgende in verband met het kerkgebouw belangrijke bescheiden: Nota van de Staat van Ontvangsten en Uitgaven ten opzichte van de Opbouw van de Roomsche Katholieke kerk te Heumen; Liber Memoriale Parochiae I en II; Notulenboek der kerkvergaderingen.

Afb. 188. De Hervormde kerk volgens het kadastraal minuutplan van 1820 en gestippeld de plaats van de R.K. kerk aan de Maasstraat en die van haar opvolgster aan de Dorpsstraat.

Afb. 189. De R.K. schuurkerk aan de Leigraaf, volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 190. De Waterstaatskerk van 1840 aan de Maasstraat.

Afb. 191. De neogotische kerk aan de Maasstraat, gebouwd in 1881.

Afb. 192. De huidige R.K. kerk aan de Dorpsstraat, gebouwd in 1952.

Geschiedenis

Na de vestiging van een predikant in Heumen in 1615 gingen de katholieke dorpsbewoners ter kerke in Mook en het aan de overkant van de Maas gelegen Groot-Linden. Met goedvinden van Walraed van Steenhuys werd in 1709 een schuurkerk met pastoorswoning gebouwd aan de Leigraaf (afb. 189) links van de weg naar Malden.

In 1838 vroeg pastoor Gerardus Arts, die van 1795 tot 1842 Heumen bediende, aan de Landsregering een subsidie ten behoeve van een nieuwe kerk, waarvan hij de bouwkosten schatte op f 12 750, -. Op 20 augustus is een subsidie van f 8 700, - toegekend.

Aanvankelijk wilde men het slingerbosje van de heer De Quay, de zgn. Bulberg, aankopen als bouwterrein dat voor f 1 000, - werd aangeboden. In 1839 werd door G.T. Keukens gratis een terrein nabij de Maasdijk (afb. 190) ter beschikking gesteld, waartegen door een aantal requestanten onder leiding van de zoon van de protestantse burgemeester G. Mos en de te Mook wonende assessor J. van den Broek protest werd aangetekend. Het terrein lag te dicht bij de Hervormde kerk en zou 's winters vanwege wateroverlast onbereikbaar zijn. In

Afb. 193. De voormalige R.K. kerk aan de Maasstraat door A. Sniijders, 1881 gebouwd, 1944 afgebrand (repro).

1839 is de inmiddels ingestelde bouwcommissie bij K.B. gemachtigd het terrein te aanvaarden. De heer E. Kroon uit Arnhem maakte voor f 94, - het plan en de begroting voor de te bouwen kerk en pastorie. De pastorie is waarschijnlijk pas later gebouwd, nl. in 1858 onder pastoor Th. Bijl. De aannemingsom voor de kerk bedroeg f 10 555, - en het werk werd gegund aan Willem van Hezewijk, timmerman te Heumen. In 1841 leverde de firma Petit en Fritsen uit Aarle Rixtel twee klokken met een gewicht van respectievelijk 115½ en 62½ Ned. ponden voor f 379, -. In Grave werd in 1843 voor f 375, - inclusief reparatie en plaatsing een orgel gekocht, dat tot 1915 heeft dienst gedaan.

De in 1840-1841 gebouwde kerk moest in 1862 worden uitgebreid.

In 1881 begon men met de bouw van een nieuwe eenbeukige kruiskerk van vijf traveeën lengte, een 5/10de-gesloten koor en een toren (afb. 191, 193). Deze door A. Sniijders uit Drunen in gotiserende trant gebouwde, met stuegewelven overdekte kerk was volgens Kalf een zwakke kopie van de door C. van Dijk in 1877-1878 gebouwde St.-Willibrorduskerk in Mill. In 1884 kocht men een nieuw hoofdaltaar en biechtstoelen, die werden vervaardigd in de kunstwerkplaats van de beeldhouwer J. Geelen uit Roermond. Zijaltaren naar ontwerp van A. Sniijders volgden in 1885 en 1886. Deze kerk werd op 9 september 1944 door brand verwoest. Ofschoon de kerk goed was te herstellen, werd zij op last van de geallieerde autoriteiten gesloopt. Het afkomend materiaal is gebruikt voor de aanleg van een vliegveld. In 1952 werd de nieuwbouw van architect Edmond Nijsten in gebruik genomen, die niet meer op het oude terrein bij de Maasstraat verrees, maar aan de Dorpsstraat (afb. 192) ten noorden van de Hervormde kerk.

+ Belangrijke inventarisstukken uit de oude kerk zijn overgegaan naar het kerkgebouw aan de Dorpsstraat. Het betreft voornamelijk 18de-eeuws vaatwerk.

⁺*Inventaris*

+ Het orgel, een uit de tweede helft van de 19de eeuw daterend instrument, afkomstig uit een Zeeuwse kerk, bezit een wit-geel geverfde kas met een vlak front dat is ingedeeld in twee recht gesloten en drie rondbogig gesloten pijpenvelden. Het instrument heeft een manuaal en pedaal.

⁺*Orgel*

Afb. 194. Madonna met Kind, eikehout, ca. 1400. Bruikleen aan Het Rijksmuseum Catharijneconvent, Utrecht.

Afb. 195. R.K. kerk. Cylindermonstrans, verguld zilver, door J.A. Boermans, Venlo, 1856 (opn. 1977).

+ *Madonnabeeld* (afb. 194). Hoogte 85 cm; eikehout, met resten van de oorspronkelijke polychromie, Gelders-Kleefs ca. 1400. In langdurig bruikleen aan het Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht (A B M nr. 521). + *Beelden*

Maria, staande met het Kind op haar rechterarm. De linkerhand en de kroon van de madonna ontbreken.

In de Nederlandstalige literatuur wordt dit beeld gedateerd omstreeks 1430, waarbij als gebied van ontstaan wordt genoemd: Gelre en Kleef (Bouvy), zelfs Nederduits,

Keulen (Timmers). Thans wordt Gelre als ontstaansbodem algemeen aangenomen, maar de recente literatuur dateert het beeld enige decennia ouder, XIVd. (Müller, De Werd).

- Literatuur. Cat. 's-Hertogenbosch, 1913, nr. 746; Middeleeuwse Kunst der Noordelijke Nederlanden, Rijksmuseum Amsterdam, 1958, nr. 263 (als Noordelijke Nederlanden); Bouvy 1947, blz. 63; J.J.M. Timmers, Houten beelden, Amsterdam/Antwerpen 1949, blz. 25, 73; D.P.R.A. Bouvy, Beeldhouwkunst van de middeleeuwen tot heden uit het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht, Amsterdam 1962, blz. 49, nr. 48 en afb. 26;

Th. Müller, Recensie op Bouvy 1962, in: Pantheon, 1963, blz. 247; G. de Werd, in: Die Parler und der schöne Stil 1350-1400 (Band I), Keulen, 1978, blz. 116.

Calvariegroep. Hoogte corpus 28 cm, hoogte totaal 56 cm, hoogte voet 29 cm; notehout, ongepolychromeerd; Zuid-Nederlands, corpus XVII-XVIII, groep XVII.

Onder het kruis, Maria, gezeten, ondersteund door Maria Magdalena en Joannes, die geknield zijn. Kruishout en corpus later toegevoegd. Mogelijk retabelfragment.

⁺ *Cylindermonstrans* (afb. 195). Hoogte 70 cm; verguld zilver; merken: meesterteken: IB in ruit (= J.A. Boermans, Venlo 1830-1886); jrl. w (d= 1856); lopend leeuwje; ⁺ *Liturgisch vaatwerk en gerei* minervakopje; zwaardje.

Zeslobbige voet met opstaande, opengewerkte rand; op de lobben gegraveerd: 3 × een kruisje - 3 × IHS; zeszijdige stam met traceerwerk en, aan onderzijde, een manchet; nodus met traceerwerk en zes uitstekende vierpasknoppen waarin letters; in de cylinder, aan weerszijden van de lunulahouder, een geknield engeltje; naast de cylinder, onder baldakijn, de beeldjes van Joannes Ev. - bisschop (Bonifacius?) - Willibrordus - Petrus; daarboven Joris - Victor; boven de lunula, zeszijdige toren waarin beeldje van Maria met Kind; als bekroning een crucifix.

In 1901 verguld door fa. G.v.d. Breekel (1896-1911), Nijmegen. (Een van de) vroegste neogotische monstrans(en) in het bisdom 's-Hertogenbosch.

- Literatuur. Reg. Mem., blz. 71.

Ciborie (afb. 196). Hoogte met deksel 33 cm, hoogte zonder deksel 24 cm, diam. voet 15,5 cm; verzilverd koper; XVIII.

Ronde voet met rand van gedreven bloemmotieven; op de welving gedreven festoenen; onversierde stam; peervormige nodus met gestyleerde bladeren en festoenen; grote tegencuppa met drie lege ovalen tussen bloemtakken; deksel met rand van zes lege ovalen tussen bladmotieven, daarboven een randje van lopende knorren; als bekroning bol met gelijkarmig kruisje (niet verzilverd).

Ciborie. Hoogte met deksel 34 cm, hoogte zonder deksel 24 cm, diam. voet 15,5 cm; zilver; geen merken; XVIII.

Geschulpte, geprofileerde voet; de welving en de peervormige nodus bestaan uit acht segmenten, waarvan er vier met gedreven wingerdranken en druiventrossen versierd zijn; tegencuppa met drie lege cartouches tussen bladmotieven; deksel met knorrenrand en op de hoge welving bladmotieven; als bekroning een bol waarop gotisch kruisje met aan ene zijde een corpus en aan andere zijde Maria met Kind.

Ciborie. Hoogte met deksel 32,5 cm, hoogte zonder deksel 24 cm, diam. voet 16,5 cm; verguld zilver; merken: V in gekroond schild (= import); einde XIX.

Vierlobbige, geprofileerde voet; op de welving vier medaillons, omzoomd met parelrandje, waarin de symbolen van de vier evangelisten; ronde, versierde stam; ronde nodus met vier bladornamenten; ajour tegencuppa met, tussen in elkaar gevlochten banden, bladmotieven; deksel met op de welving, een gegraveerde rand van bladmotieven; als bekroning een platte knop waarop kruisje.

Reliekhouder (afb. 199). Hoogte 8,5 cm, breedte 7,5 cm; zilver; merk: naar rechts gericht dier in schild; XVIII B.

In de vorm van een rond, cilindervormig doosje, waarop een brede, gedreven lauwerkrans; inscriptie op de zijkant van het doosje: D.O.M. RELIQUIAE S. GEORGY. Toebehorende Aen S. JORIS GILT tot Heumen (zie blz. 201).

Kelk (afb. 197). Hoogte 24 cm, diam. voet 15 cm; zilver; merken: stadsteken: naar rechts lopend bokje (= Boxmeer); meesterteken: CR (= Christ. Rijke); jrl. gekroonde R (= 1768). Geschulpte, geprofileerde voet; de welving is verdeeld in twaalf segmenten; peervormige nodus verdeeld in twaalf segmenten; hierboven insnoering en ronde nodus, die eveneens zijn verdeeld in twaalf segmenten; tegencuppa van ajour druiventrossen en vruchtenfestoenen. Inscriptie onder in voetrand: D. THUNISSEN A EGBERS 1768.

Kelk (afb. 198). Hoogte 24 cm, diam. voet 16,5 cm; zilver; merken: meesterteken: IB in ruit (= J.A. Boermans, Venlo 1830-1886); jrl. w (= 1856); leeuwjtje; minervakopje; neogotiek. Zeslobbige voet overgaande in zeslobbige met vierpassen geperforeerde opstaande rand; op de welving bladmotieven; zeszijdige stam met bladmotieven; nodus met bladmotieven en zes uitstekende, ruitvormige knoppen waarin letters; tegencuppa met ajour bladmotieven.

Bedieningspyxis. Hoogte 11 cm, diam. 6 cm; zilver; merken: stadsteken: naar rechts lopend bokje (= Boxmeer); meesterteken: CR (= Christiaan Rijke); jrl. gekroonde w (= 1771-1772).

Afb. 196. R.K. kerk. Ciborie, verzilverd koper, 18de eeuw (opn. 1977).

Afb. 197. R.K. kerk. Kelk, zilver, door C. Rijke, Boxmeer, 1768 (opn. 1977).

Afb. 198. R.K. kerk. Kelk, zilver, door J. Boermans, Venlo, 1856 (opn. 1977).

Afb. 199. R.K. kerk. Reliekhouder van het St.-Jorisgilde, zilver, 2de helft 18de eeuw (opn. 1977).

Afb. 200a-b. R.K. kerk. Kandelaars. Twee paar, gegoten brons, 17de eeuw (opn. 1977).

Onderste doosje, binnenzijde, driedelig voor de H. Oliën; bovenste doosje voor de H. Hostie; beide versierd met filetstrepen; rond, geprofileerd deksel met crucifix.

- Literatuur. Schutjes IV (1873), blz. 566.

Twee ampullen met blad. Hoogte ampullen 17 cm, afm. blad 26 × 30,5 cm; zilver; merken: meesterteken: C V G boven 79 in vierkant (= Chr. van Gemert, 's-Hertogenbosch 1854-1897); jrl. N (= 1872); minervakopje; leeuwte + 1.

Ronde, geprofileerde voet; korte stam; rond, cilindervormig lichaam waarop aan beide zijden, resp. een kruisje (waterampul) en wingerdbladeren en druiventrossen (wijnampul) zijn bevestigd; aangezette snep; voluut als oor; geprofileerd dekseltje met kruisje.

Blad: ovaal met geprofileerde rand.

Missaalbeslag. Hoogte schilden 22,5 cm; zilver; merken: stadsteken: bokje naar rechts lopend (= Boxmeer); meesterteken: CR in ovaal (= Christiaan Rijke, Boxmeer); jrl. gekroonde w (= 1771-1772).

In rococo-ornament, aan voorzijde Antonius Abt; aan achterzijde St. Joris bevecht de draak; in de hoeken een rococo-ornament; op de sloten een gevleugeld engelenkopje.

- Literatuur. Cat. 's-Hertogenbosch 1913, nr.332.

Altaarlezenaar. Hoogte 47,5 cm, breedte 44 cm, diepte 34 cm; russisch zilver; neogotiek; ca. 1900.

Op vier ronde, geprofileerde pootjes; in de rand, aan onderzijde, opengewerkte vierpassen; op de zijkanten opengewerkt bladmotief.

⁺ *Drie kandelaars*. Hoogte: 23-24 cm; gegoten brons; XVII.

Ronde, geprofileerde voet; stam met meerdere insnoeringen; schaalvormige, geprofileerde bobèche.

⁺*Kandelaars*

Twee kandelaars (afb. 200a). Hoogte 14,5 cm en 15 cm; gegoten brons; XVII.

Ronde, geprofileerde voet; balusterstam; schaalvormige bobèche.

Twee kandelaars (afb. 200b). Hoogte 31 cm; gegoten brons; XVII.

Ronde, geprofileerde voet op drie afgeplatte bolpootjes; stam met meerdere insnoeringen; geprofileerde, platte bobèche.

⁺ Tot de inventaris van de schuurkerk behoorde een communiebank, vervaardigd door de beeldhouwer Petrus Verhoeven uit Uden. De houten communiebank was gesigneerd: P.H.V.B. Udensis 17 28/9 82. De bank komt nog voor op een foto van ca. 1930 in de collectie van het Bisschoppelijk Museum in Den Bosch. Hij ging in 1944 verloren.

⁺*Verdwenen communiebank*

- Literatuur. Brabants Heem 1963, blz. 127; Cat. Uden 1976 (P. Verhoeven), blz. 16, 17, 29, nr.31.

Begraafplaatsen

Heumen telt een drietal begraafplaatsen. Rondom de Hervormde kerk aan de Dorpsstraat treft men het oudste kerkhof aan, dat buiten gebruik is geraakt, toen men aan de Waterstraat nabij de voormalige R.K. kerk, die in de Tweede Wereldoorlog is verwoest, een grote R.K. begraafplaats in gebruik nam. Hiertegen sluit een klein terrein met eigen ingang aan als Algemene Begraafplaats. Zie voor de ligging van de diverse begraafplaatsen afb. 203.

⁺ Op het oude kerkhof aan de Dorpsstraat staan een aantal vermeldenswaardige grafmonumenten en een oud grafkruis. Bij de laatste restauratie zijn verschillende stenen verplaatst van de noordkant naar de zuidzijde van de kerk. Dit geldt voor het grafkruis en een drietal kleine, oorspronkelijk staande grafplaten die nu plat zijn neergelegd.

⁺*Kerkhof aan de Dorpsstraat*

⁺ Ten zuiden van het koor staat een stenen grafkruis, hoogte 94 cm vanaf de grondslag en dwarsbalkbreedte 64 cm (afb. 201). Op de kop van de staande balk een wapenschild, waarop een overdwars, heraldisch naar rechts gerichte helm met

⁺*Grafkruis*

uitkomende vogelkop en dekkleed. Onder het wapenschild het jaartal 1541 en op de uiteinden van de dwarsbalk de naam van de overledene: Albert van / Redyc / haeven. Volgens Belonje was de gememoreerde richter van Heumen, Malden en Beek volgens een regest uit 1509.

- Literatuur. Wapenheraut XXI (1917), blz.452; J. Belonje, Het grafkruis te Heumen, in: B.M. Gelre XLIII (1940), blz. 333-334.

+ *Boreel de Mauregnault*. Aan de noordzijde van het koor ligt een door een hek omgeven grafkelder, gedekt door een platte steen van zeer groot formaat, met daarop de inscriptie: JONKHEER JOHAN ANTHONIJ / BOREEL DE MAUREGNAULT / OVERLEDEN / TE / HEUMEN / DEN 24 NOVEMBER 1830. Op de zerk is in reliëf het familiewapen aangebracht, gehouden door twee staande griffioenen, gekroond en voorzien van helmteken en een banderol met de wapenspreuk: Vaincre ou mourir (afb.202).

+ *Grafplaten en zerken*

Ds. J. van Schevichaven. Platliggende grafsteen, formaat 218 × 99 cm, gelegen op de oorspronkelijke plaats ten noorden van het kerkgebouw. Het ingebeitelde grafschrift luidt: JACOB · VAN · SCHEVICHAVEN / leeraar der / HERVORMDE GEMEENTE / van / HEUMEN · MALDEN en GROESBEEK / overleden 12 januarij 1857 · / oud 51 jaren.

De predikant bewoonde de pastorie aan de Dorpsstraat nr.41. Hij is vooral bekend vanwege zijn streekhistorische boekje 'Geschiedkundige Plaatsbeschrijving van het Rijk van Nijmegen', Nijmegen 1846.

Afb. 201. Grafkruis voor Albert van Redychaeven, 1541, op het kerkhof aan de Dorpsstraat (opn. 1977).

Afb. 202. Grafsteen op het kerkhof bij de Hervormde kerk met het wapen Boreel de Mauregnault (opn. 1977).

Afb. 203. Kadastrale kaart met de drie Heumense begraafplaatsen: a. kerkhof rondom de middeleeuwse kerk aan de Dorpsstraat, b. de kleine Algemene begraafplaats aan de Maasdijk, c. de R.K. begraafplaats aan de Maasstraat.

Bagard de Louvier. Ten zuiden van de kerk ligt een hardstenen zerk, formaat 208 × 100 cm, met afgesleten ovaal wapenschild en de tekst: BID VOOR DE ZIEL VAN ZALIGER · / BARON J.P. DE BAGARD · / DE LOUVIER · MAJOOR / GEBR DEN 9 NOV 1768 · IN SAVOIE / NEEF VAN PAUS PIUS DEN VII · OVERL DEN 5 · DECEMB 1859.

Kleine grafplaten. Oorspronkelijk staande platen, thans neergeveld in de bodem. Grafplaat, formaat 71 × 47 cm met het opschrift: I.V.S. / OVERLN 26 JUNIJ / 1842. Mogelijk voor een lid van de familie Van Schevichaven.

Grafplaat, formaat 83 × 50 cm, bestemd voor een kindergraf, niet meer op de oorspronkelijke plaats. De tekst luidt: BERNARD PIETER / TEDING VAN BERKHOUT / OUD 5 JAREN / 1863 / EEN KINDJE / OP DEEZ AARDE MINDER / EEN ENGEL / IN DE HEMEL MEER.

Grafplaat, formaat 88 × 55 cm, met de inscriptie: C.H.B. / 23 APRIL 1869.

+ Op de kleine, door een haag omgeven begraafplaats (afb. 204) aan de Maasstraat, gelegen aan de voet van de Maasdijk, bevindt zich een door klimop overwoekerde ⁺Algemene begraafplaats

grafkelder, waarbij een korte gedenknaald staat (afb. 205). Het monumentje draagt als opschrift op de obeliskvormige bekroning de naam: BOREEL DE MAUREGNAULT RAMAER. Aan de voorzijde van het voetstuk is het alliantiewapen Boreel de Mauregnault - Ramaer aangebracht. Op de drie andere zijden van de sokkel grafteksten voor drie leden van de familie. Rechts op de sokkel: Jacobus Johannes / Boreel / de Mauregnault / geb. te Grave / 12 januari 1882 / overleden te Utrecht / 6 december 1901.

Links op de sokkel: Vrouwe / Henriette Therèse / Boreel de / Mauregnault / geb. Ramaer / geboren te Stad- / Vollenhove 12 juli 1847 / overleden te Grave / 22 Sept. 1934.

Op de achterkant van de sokkel: Johan Anthony / Boreel de / Mauregnault / geboren te Oldenzaal / 19 Juni 1841 / Overleden te Grave / 17 Januari 1851.

+ Op de R.K. begraafplaats aan de Maasstraat staat centraal een bijna levensgroot ijzeren kerkhofkruis.

*+Rooms-Katholieke
Begraafplaats*

Op het priestergraf aan de voet van het kerkhofkruis ligt een platte hardstenen zerk met

Afb. 204. Opmetingstekening van de Algemene begraafplaats aan de voet van de Maasdijk, schaal 1:400.

Afb. 205. Algemene begraafplaats, grafnaald voor de familie Boreel de Mauregnault (opn. 1977).

priesterkelk bevat binnen een driepasmotief, ter nagedachtenis aan pastoor Th. Bijl (1812-1879), bouwpastoor van de voormalige R.K. kerk aan de Maasstraat.

Karakteristiek is verder het laat 19de-eeuwse hardstenen monument voor de familie J.W. van den Broek, bestaande uit een blokvormige grafstele met gedoopte fakkels in marmer op de hoeken.

Het huis te Heumen

In de uiterwaarden ten zuidwesten van de dorpskern ligt het burchtterrein van het in oorsprong 14de-eeuwse Huis te Heumen. In 1939-1940 zijn de fundamenten van het voorburchtterrein voor een belangrijk deel opgegraven, maar slechts ten dele wetenschappelijk onderzocht. In de periode februari-april 1980 kon een uitvoerig onderzoek worden gedaan ter plaatse van de hoofdburcht, waarbij de voorburcht opnieuw werd blootgelegd. Op grond van de opgravingsresultaten was het mogelijk de bouwgeschiedenis van het complex in haar diverse fasen te ontrafelen.

Bronnen

- Afbeeldingen. De oudste afbeelding van het kasteel komt voor op een anoniem paneel, wel toegeschreven aan N.J. van der Heck, omstreeks 1600 geschilderd,

verbrand in 1944 op kasteel Nederhemert (afb. 208); Grijs gewassen pentekening met onderschrift 't kasteel te Heume. 1741' door J. de Beijer, Part. Coll. R.K.D. (P 1271a); Hiernaar is door H. Spilman een gravure vervaardigd voor Het Verheerlijkt Nederland II, nr. 200; Een in bister en grijs gewassen pentekening op groot formaat met het opschrift 'Kasteel te Heumen. 1742', eveneens van J. de Beijer bevindt zich in de genoemde Part. Coll. R.K.D. (P 1275) (afb. 206) (Zie H. Romers 1969, nrs. 175-176); Twee gravures van het kasteel te Heumen van vooren (afb. 228) en van agteren (afb. 229), Universiteitsbibliotheek, Leiden, coll. Bodel Nijenhuis P 327 N 252-253; Ontwerp voor de voorgevel van een nieuw te bouwen 'Huis te Heumen', anonieme pentekening in O.I.-inkt en met penseel in grijs gewassen, in bezit van Mr. G.J.J. van Wimersma Greidanus te Eindhoven (afb. 207).

Afb. 206. Het kasteel te Heumen in 1742, getekend door Jan de Beijer. R.K.D., Den Haag.

- Opmetingstekeningen van het bodemonderzoek. Tekening van de in 1939-1940 opgegraven voorburcht, door J.G.N. Renaud gebaseerd op eigen waarneming en een tekening van G.A. Huybers, afgedrukt in: B.M. Gelre XLIV (1941), blz. 177.

De resultaten van het in de periode februari-april 1980 verrichte bodemonderzoek zijn opgemeten en in tekening gebracht door A. van Pernis (21 bladen) en E. Nijhof (2 bladen), collectie R.O.B., Amersfoort.

Aanwezig zijn de navolgende bladen (vlakken, schaal 1:50; profielen, schaal 1:20); volgens bladnummering van de R.O.B.

- 1 vlak 1, westelijk gedeelte van de hoofdburcht, opname 4-2-1980.
- 2 vlak, noordwest-toren en noordmuur hoofdburcht met brugkelder, opname ongedateerd.
- 3a vlak, westelijk gedeelte van de voorhof (zie ook 10), opname 3-3-1980.
- 3b vlak, noordelijk gedeelte van de voorburcht, opname 12-3-1980.
- 5 vlak, poortgebouw van de voorhof met stenen brugpijler van hoofdcomplex, opname 25-2-1980.
- 6 vlak 1, oostelijk gedeelte van de hoofdburcht (zie ook 14) opname 28-2-1980.
- 8 profiel b-a, oostelijk gedeelte voorburcht en westelijk gedeelte hoofdburcht, opname 6-3-1980.
- 9 vlak 2, westelijk gedeelte van hoofdburcht, opname 5-3-1980.
- 10 profiel a-c, west-oost over de hoofdburcht, opname 10-3-1980.
- 11 profiel d-e, noord-zuid over oostelijk gedeelte van de hoofdburcht, opname 11-3-1980.
- 12 profiel f-g, noord-zuid over westelijke weermuur, opname 11-3-1980.
- 13 vlak 2, oostelijk gedeelte van de voorburcht, opname niet gedateerd.
- 14 profiel j-k, noord-zuid over oostelijk gedeelte van de hoofdburcht, opname 11-3-1980.
- 15 profiel d'-e', grachtprofiel westelijk van de voorburcht, opname 20-3-1980.
- 16 vlak, poort tegen westmuur van de voorhof, opname 20-3-1980.
- 16 profiel l'-m', noord-zuid over de stenen brug van de hoofdburcht, opname 31-3-1980.
- 17 vlak, oostelijke keermuur van de voorhof, opname 8-4-1980.

18a vlak, oostelijke beëindiging van de zuidelijke voorhofmuur; profiel
n-o, oost-west;

- profiel p-q, noord-zuid; profiel r-s, noord-zuid over fundering noordwest-toren, opname 4-4-1980.
- 18b profiel p-r, noord-zuid over zuidelijke gracht van hoofdburcht.
- 19 profiel p-r, noord-zuid vervolg van blad 18 tot aan de Maas, opname 14-4-1980.
- 20 profiel s-t, west-oost over de oostelijke gracht van de hoofdburcht, opname 14-3-1980.
- 21a profiel w-x en z-y, respectievelijk: west-oost van westelijke weermuur tot westmuur ingang kernblok; zuid-noord over kelders noordwest-toren.
- 21b profiel u-y, zuid-noord over gracht oostelijk van de brug.
- Literatuur. Van Spaen IV (1805), blz. 51-54; J. van Schevichaven 1842, blz. 63-69; Van der Aa V (1844), blz. 541-542; J. van Schevichaven 1846, blz. 5-8; Lacomblet IV (1858), nrs. 412, 420; Sloet 1872-1876, nr. 373; Schutjes IV (1873), blz. 563-565; H.D.J. van Schevichaven, Historische aantekeningen van Diederik van der Voordt, in: B.M. Gelre I (1898), blz. 234-238; H.D.J. van Schevichaven, Nijmegen en Karel van Egmond, in: B.M. Gelre IV (1901), blz. 25-26; D'Ablaing van Giessenburg 1900, blz. 316, 339, 369; H.D.J. van Schevichaven en J.C.J. Kleijntjens, Rekeningen der stad Nijmegen 1382-1543, III, Nijmegen 1912, blz. 270, 284, 287; Leenaktenboeken 1924, blz. 16-21; J.G.N. Renaud, Om en bij het voormalige kasteel te Heumen aan de Maas, in: Gelre XLIV (1941), blz. 175-183; H.L.D.(riessen), Naschrift, in: B.M. Gelre XLIV (1941), blz. 184; Gorissen 1956, blz. 31-32; Gorissen 1959, blz. 130-133; G.J.J. van Wimersma Greidanus, De kwartieren Craan-Breekpot, in: De Nederlandsche Leeuw LXXXVI (1969), kol. 126-128; Nillesen 1975, blz. 28-31.
 - Archivalia. Archief van de heerlijkheden Heumen en Malden, onderdeel van het Oudarchief van de Gemeente Nijmegen: De Jong 1960, inv.nr.2318, 2339-2350, 2355. Gegevens omtrent de heerlijkheid in de 19de eeuw in R.A.G., Arnhem, Archief Huis en Heerlijkheid Heumen.

Geschiedenis

Vanaf het midden van de 14de eeuw tot 1660 is het Huis te Heumen, dat in 1402 wordt omschreven als 'dat huys tot Hoemen up den werde' in het bezit geweest van het geslacht Van Groesbeek. In 1348 voerde Johan van Groesbeek voor het eerst de titel heer van Heumen. In 1355 vond tussen hem en de prior van St. Walrick in Overasselt een omvangrijke ruil van goederen plaats om uit de tamelijk warrige rechtsverhoudingen te komen. Pas in 1441 komt men tot een werkelijk vergelijk. De tiende te Heumen wordt geheel aan de Prior toegewezen; alleen de boomgaard en 'die wert, dair dat slot Hoemen op steet tusschen den stranck ende der Maesen' bleef als eigendom van de heren van Heumen tiendvrij.

Aanvankelijk was het 14de-eeuwse huis allodiaal bezit van de heren van Heumen. In 1402 is het reeds een Gelders leen. Mogelijk is het kort voordien (1387?) aan de

hertog van Gelre als leen opgedragen. De Van Groesbeeks waren behalve heer van Heumen ook in het bezit van de heerlijkheden Malden en Beek benevens hun kernbezitting de heerlijkheid Groesbeek.

Tijdens het tweede Bourgondische-Kleefse offensief tegen Gelre speelde het Huis te Heumen een rol. Zeger van Groesbeek stelde zijn huis open voor Gelderse soldaten, maar werd als leenman van de hertog van Kleef vanwege Malden en Beek op beschuldiging van trouwbreuk uit beide heerlijkheden gezet. De hertog van Kleef liet zich zelf vervolgens door keizer Maximiliaan als hertog van Gelre belenen met 'slot, dorp ind herlicheit tot Hoemen'. In 1482 gaf hertog Johan van Kleef aan Zeger de burcht weer terug.

Tijdens de strijd tussen Karel van Gelre en de stad Nijmegen is het huis (evenals het Huis te Persingen en de Doddendaal bij Ewijk) door de Nijmegenaren ontmanteld. Het is niet duidelijk in hoeverre het slot bij de aanslag van 27 juni 1526 is verwoest, toen zij 'den kelre ind vestenisse tot Heumen' hadden ingeslagen en wat de gevolgen waren van de op 23 januari 1527 aangerichte schade, toen zij 'noch andermael den kelre aingeslagen en bederven hadden'. Waarschijnlijk is het huis vervolgens opnieuw versterkt en van drie nieuwe verdedigingstorens voorzien.

In 1584 werden tijdens Spaanse offensieven diverse pogingen gedaan om het huis te belegeren. Op 17 januari 1585 trachtten de Spanjaarden door list (een schip met 150 soldaten onder een lading tarwe) het huis te overheersen. Op 18 december 1585 moest de bezetting onder aanvoering van Diederik van der Voordt zich na een beleg van ruim een maand, waarbij een hevig bombardement werd uitgevoerd, overgeven aan de Spanjaarden onder leiding van Karel van Mansfeld.

Waarschijnlijk heeft het huis er nadien lange tijd als een halve ruïne bij gestaan.

In 1660 werd de heerlijkheid samen met Malden verkocht aan Ludolf van Steenhuys,

Afb. 207. Geveltekening van een nieuw te bouwen Huis te Heumen, begin 19de eeuw. Part. bezit.

ambtman van Grave en Cuyck. De bezitting vererft in 1681 op diens zoon Walraven en vervolgens in 1723 op diens oudste dochter Amelia Cecilia. Na haar overlijden in 1767 komt de heerlijkheid aan haar zuster Genoveva Maria, gehuwd met Bernhard graaf van Welderen, die heer was van Ubbergen. In 1769 verkocht zij Heumen en Malden aan de stad Nijmegen. De Nijmeegse Magistraat verkocht het kasteel met de omliggende gronden op 22 augustus 1770 bij openbare verkoop aan Mauritz Cornelis Pasques de Chavonnes. In de verkoopvoorwaarden luidt de omschrijving van het huis: ‘Het oud-adeljk kasteel of Huis te Heumen, zijnde uit het water opgehaald, voorzien van spatieuze kamers, kelder-keukens, kelders zolders en een Tooren, voorts stallingen, koetshuis en andere appartementen’. Bij de afsplitsing in 1770 werd het huis met de daarbij verkochte gronden omschreven als ‘het huys te Heumen cum annexis, met desselfs gragten, beneden- en boventuyn, allee en cingels, grote en kleyne boomgaerd en het voorland aan de Maaze’.

De heer Pasques de Chavonnes, die ook de functie van ambtman van de stad Grave bekleedde, verkocht de bezitting op zijn beurt aan Mr. Cornelis Hendrik Craan. Deze moet het oude huis grotendeels hebben laten slopen. Waarschijnlijk is het oostelijke gedeelte van de hoofdburcht blijven staan in de vorm van twee paviljoens met ronde hoektorens en een tweetal bijgebouwen, gekarteerd op het kadastraal minuutplan van 1820 (afb. 211).

In 1809 verkocht de weduwe van Craan het huis c.a. aan haar zwager Jacobus Johannes Craan, diens echtgenote Henriëtte de Bons, hun dochter Jacoba en schoonzoon Jhr. Johan Anthony Boreel de Mauregnault. Van Schevichaven die als plaatselijke predikant de situatie in Heumen goed moet hebben gekend, meldt dat het huis in 1809 is afgebroken en vervangen door een nieuw gebouw. Het is echter de vraag of het hier om een echte nieuwbouw ging, dan wel om een verbouwing. In 1842 woonde de weduwe Craan geb. de Bons op het huis. Waar zij precies woonde is niet duidelijk, op het verbouwde kasteel(restant) of in een van de twee bouwhuizen buiten de huisgracht.

Van Schevichaven heeft in 1842 in elk geval nog de resten gezien van torens, muren, brug, grachten en schansen. De kasteelruïne is volgens het Liber Memoriale van de R.K. St.-Georgiuskerk in Heumen tenslotte in 1880 volledig geamoveerd.

Op een in 1879 gemaakte kadastrale opmeting (afb.212) staat van de hoofdburcht
alleen

Afb. 208. Het kasteel van Heumen omstreeks 1600, linker gedeelte van een paneelschildering door N.J. van der Heck, eertijds op kasteel Nederhemert (opn. ca. 1930).

Afb. 209. Kaart van de uiterwaarden rond de standplaats van het Huis te Heumen, getekend op basis van het uit 1769 daterende 'Meetboek van de landereijen tot Heumen' in het Oud-Archief der Gemeente Nijmegen.

nog een fragment op de zuidoostelijke hoek en van de bijgebouwen het bouwhuis ten noorden van de vroegere voorhof, dat in 1939 is gesloopt. De erfgenamen van Jhr. Boreel de Mauregnault zijn lange tijd in het bezit van de onverdeelde grond gebleven.

Uit de familiepapieren is het als afb. 207 gepubliceerde gevelontwerp van ‘een’ Huis te Heumen afkomstig. Het is echter zeer de vraag of dit neoclassicistische huis ooit is gerealiseerd.

+ Aan de hand van de topografische afbeeldingen (afb. 206, 228, 229), die tezamen het huis aan drie zijden laten zien zoals het er tijdens De Beijers bezoek in 1741 ^{+Het kasteel in welstand} uitzag, en aangevuld door het kadastraal minuutplan (afb. 211) krijgt men een goed beeld van het Huis te Heumen in zijn 17de- en 18de-eeuwse gedaante. Op De Beijers gezichten komen de drie hoektorens duidelijk uit en de brug tegen het midden van de noordmuur aan het einde van de allée. In de gezwenkte top, die verschillende oude bouwonderdelen maskeert is in ankers een helaas niet volledig leesbaar jaartal (16..(?)) aangegeven. Het huis vertoont zich hier, zoals uit de opgravingsgegevens is gebleken in zijn derde gedaante, met aan weerszijden van de door afbraak van een ouder huisgedeelte ontstane binnenplaats rechts aan de westzijde een woonvleugel en links oostelijk van het plein een 17de-eeuws bouwhuis. Over de verlaagde ringmuur heen die met een sierlijke borstwering is verfraaid zijn de bouwonderdelen van het complex duidelijk te onderscheiden.

Buiten de gracht van de hoofdburcht staan afzonderlijke bijgebouwen. Het gebouw links, oostelijk van de allée moet hebben gestaan ongeveer ter plaatse van de huidige jachthaven. Het gebouw rechts op afb. 206 is middels jaarankers gedateerd 1669. Het staat gedeeltelijk op de grondslagen van het bouwhuis, aan de noordzijde van de sedert de tweede helft van de 17de eeuw tot tuin gedegradeerde voormalige voorburcht ten westen van het hoofdgebouw. Een hoog hekwerk sluit de toegang tot de voorhof af.

+ Het verloop van de Maasdijk ten noorden van de standplaats van het Huis te Heumen geeft grond aan het vermoeden dat de rivier hier vroeger een veel ruimere bocht ^{+Situatie van het terrein} heeft gemaakt. Het is mogelijk dat vóór of misschien zelfs nog ten tijde van de dijk aanleg de Maas haar hoofdstroom had ten noorden van de latere standplaats van het huis. Bovendien was er een zuidelijker gelegen aftakking van de rivier. Samen omspoelden zij een klein Maaseiland, wellicht vergelijkbaar met de nog tot ca. 1928 stroomopwaarts tussen Mook en Katwijk bestaande riviersituatie van hoofdstroom en smalle rivierstrang. Bij Heumen heeft in elk geval tijdens het bestaan van het Huis te Heumen de zuidelijke rivierarm de primaire bedding gevormd. Er zijn een aantal aanwijzingen voor het bestaan van de gesuggereerde situatie. De verlande noordelijke Maasbedding bleef functioneren als stroomgebied voor de zich vertakkende Sluijsgraaf, waardoor het uit de Heumense dorpspolder afkomstige kwelwater afvloeide naar de Maas. Het uit de ingedijkte gebieden afkomstige water is van cruciale betekenis geweest voor de voeding van de grachten en singels rond het Huis te Heumen, hetgeen blijkt bij de bestudering van oud kaartmateriaal.

In het archief van de heerlijkheid, dat in 1769 bij de verkoop overging in Nijmeegs bezit en derhalve thans deel uitmaakt van het Oud-Archief van de gemeente Nijmegen,

bevindt zich een register inhoudende de situatiebepaling van de onder Heumen gelegen landerijen (inv.nr. 2355 = Kaart nr.4). In dit 'Meetboeck van de landereijen tot Hoemen', zijn de opgemeten campen afzonderlijk getekend en voorzien van een legende, waarin de naam, oppervlaktemaat en de begrenzingen zijn vermeld. Wanneer men de 10 stukjes van deze kaartpuzzel aaneen voegt, levert dit het kaartbeeld op van het uiterwaardengebied rond de standplaats van het kasteel. De eigenlijke standplaats van het Huis te Heumen en de ten noorden daarvan gelegen 'apelbomgart' zijn niet in het kaartboek opgenomen, maar blijven een witte plek op de gereconstrueerde kaart (afb. 209).

Een belangrijk gegeven dat op deze kaart voorkomt is de loop van de diverse afwateringsloten of 'graefkens'. Van oost naar west zijn dat:

1 De Sluijsgraef als oostelijke begrenzing van de Sluijcamp. Hij vormt het verlengde van de wetering die het binnendijkse polderwater loost op de Maas.

2 Een sloot die uit de Sluijsgraef aftakt, langs de noordzijden van de Sluijcamp en de Hooijcamp stroomt en vervolgens zuidwaarts afbuigt richting Maas, de westgrens vormend van de Hooijcamp en de Weertiens. Aan de westkant van deze tochtsloot loopt de 'weg des kasteels', op een ander kaartfragment 'allée' genaamd. Het noord-zuid lopende stuk van deze waterloop is tevens de oostelijke begrenzing van het niet gekarteerde perceel, waarop het Huis te Heumen staat.

3 Westelijk van de witte plek op de kaart is als begrenzing een winkelhaakvormige waterloop aanwezig, waarvan het oostelijk einde geen aansluitingspunt heeft door het ontbreken van een gedetailleerde weergave van huisplaats en 'apelbomgart'. Dit stroomfragment vloeit zuidwaarts af in de Maas langs een gedeelte van de Duijvcamp en de oostzijde van de Strang.

4 Tenslotte loopt langs de westzijde van het perceel de Strang nog een 'graefken'.

Uit het voorgaande is af te leiden dat althans ná 1660 huisplaats en voorhof aan oost-, noord- en westzijde door een watersingel waren omgeven. Hierdoor werd een met de zuidkant aan de Maas grenzend terrein van ruim 165 bij 125 m omsingeld.

Dat de ca. 1660 bestaande waterstaatkundige situatie is voorafgegaan door een ouder omgrachtingssysteem blijkt uit het feit, dat in elk geval langs de westzijde van de ommuurde voorhof op ca. 25 m ten oosten van de buitensingel een vrij brede gracht heeft gelopen, die tijdens de opgravingscampagne voor wat betreft de oostelijke helft in profiel kon worden opgenomen (blad 15, profiel d'-e'). Zie voor het grachtenstelsel rondom huis en voorhof het desbetreffend caput op blz. 197. Hoe de huisgracht is gevoed staat niet vast. Er zijn twee mogelijkheden: water uit de Maas via een duiker en gereguleerd met een sluis of water dat via een duiker is afgetapt van de sluijsgraaf.

Uit het kadastraal minuutplan van 1820 (afb. 211) ziet men de resten van het Huis te Heumen binnen een slotgracht en bovendien een singelgracht die op geruime afstand ca. 20 m noordelijk en 70 m westelijk van het omgracht hoofdburchtterrein stroomt. Op het minuutplan staat de hierboven onder 2 genoemde noord-zuid stromende waterloop niet meer als sloot aangegeven, maar wel als duidelijke perceelsgrens. Het hierboven onder 3 genoemde winkelhaakvormige sluijsgraaf-gedeelte heeft aangesloten op de ca. 20 m oostelijk van de kasteelgracht stromende onder 2 genoemde sluisgraaf (afb. 210).

Van de vroeg 19de-eeuwse situatie is volgens een kadastrale opmeting uit 1879 (afb. 212) nog slechts een gedeelte over, n.l. een gedeelte van de huisgracht en het westelijk gedeelte van de buitensingel vanaf de oprijlaan tot aan de Maas. Op een kadastraal plan uit 1918 (afb. 213) is de huisgracht volledig verdwenen en ook het winkelhaakvormige gedeelte van de singelgracht gedempt en nog enkel als kavellijn in het terrein herkenbaar.

Recente hoogtemetingen van het terrein ten noorden van de standplaats van het Huis te Heumen, verricht door Rijkswaterstaat op het tracé van de nieuw aangelegde Rijksweg nr. 73, alsmede de uitkomsten van sonderingen gedaan op ongeveer dezelfde lijn, vertonen curven die wijzen op de aanwezigheid van een licht verdiept terrein met een zuidelijk daarvan gelegen hogere begrenzing die is te verklaren als het restant van een voormalige dijkaanleg. Hetzelfde beeld vertoont ook een meer noordwaarts gedane opmeting op een lijn evenwijdig aan de landweg die vanaf de Dorpsstraat naar het burchtterrein loopt.

In het onderhavige uiterwaardengebied zijn geen bodemkarteringswerkzaamheden uitgevoerd, waaruit de aanwezigheid c.q. de loop van de noordelijke buitenbocht van de Maas duidelijker in beeld komt.

De kans om middels luchtfoto's gegevens te verkrijgen is gering, aangezien bij de uitvoering van de Maaskanalisatie en de daarop in 1939 en 1940 volgende egalisatiewerkzaamheden de meeste sporen zijn uitgewist. Op luchtfoto's van 1928

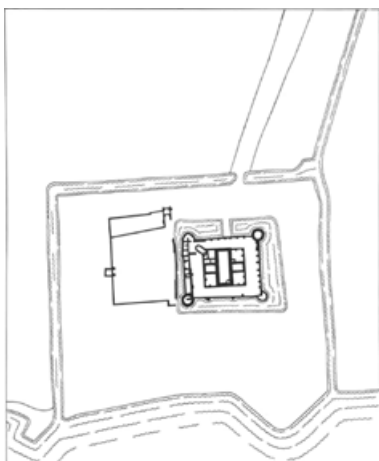
aanwezig bij de Topografische Dienst in Delft blijkt nog uit schaduwlijnen iets van de zuidelijke oeverrand van de verlande noordelijke Maasarm.

⁺ In de periode zomer 1939 tot oktober 1940 zijn op het voormalig kasteelterrein in het kader van de werkverschaffing egaliseringswerkzaamheden uitgevoerd. In de tot dan bultige weilanden - kadastraal bekend als Heumen, sectie D nrs. 163, 164, 187, 188 en 200 -, zijn funderingsresten van de voorburcht van het kasteel opgegraven. Het terrein van de oostelijk daarvan gelegen hoofdburcht bleef onaangeroerd. *⁺Bodemonderzoek
1939-1940*

Tot 1939 stond ter plaatse een pand dat was gefundeerd op de ondermuren van een bouwhuis dat het vroegere voorburchtterrein aan de noordzijde afsloot.

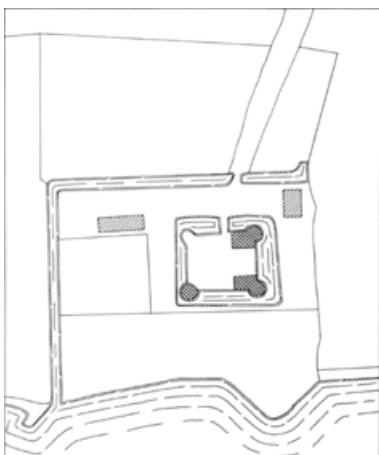
Een plaatselijke timmerman, G.A. Huybers, tekende in opdracht van de gemeente Heumen een plattegrond van de zuidvleugel, die in 1939 werd blootgelegd. Deze zuidvleugel stond met zijn lange zijde evenwijdig aan de in 1939 afgebroken woning. Het muurwerk is door Huybers niet nader onderzocht; men was vooral uit op losse vondsten.

Toen in 1940 J.G.N. Renaud de gelegenheid kreeg om de noordvleugel te onderzoeken en daarvan een opmeting vervaardigde, bleek het zelfs al niet meer mogelijk tot een bevredigende coördinatie van beider gegevens te komen.

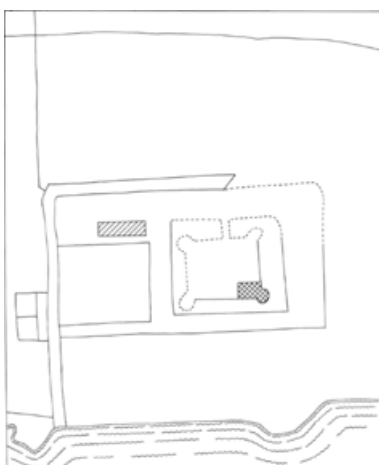

Afb. 210-213. De situering van het Huis te Heumen.

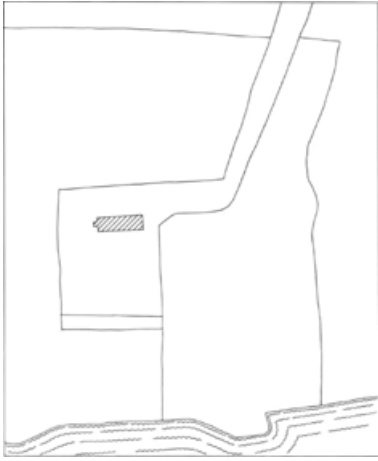
Afb. 210. De in 1980 opgegraven fundering van het Huis te Heumen en zijn voorhof, geprojecteerd in het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 211. De overblijfselen van het Huis te Heumen volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 212. De bebouwing op het burchtterrein in 1879.

Afb. 213. De kadastrale situatie van het burchtterrein in 1918.

In elk geval kwam vast te staan dat de westmuren van de noord- en de zuidvleugel in elkaars verlengde lagen. Omdat er een aanmerkelijk verschil in muurdikte was te constateren tussen het gedeelte dat Renaud waarnam en dat op Huybers' opmeting, zijn zij in de plattegrond niet verbonden.

De muren van de noordvleugel waren samengesteld uit baksteen en mergelblokken. De baksteen had een formaat van $27/29,5 \times 13,5 \times 6/6,5$ cm in de noordmuur; de lengte van de steen in de zuidmuur liep tot 30,5 cm. De steenformaten boden volgens de onderzoeker te weinig houvast voor een datering, omdat veel materiaal was herbruikt en men in deze streken wellicht lange tijd heeft vastgehouden aan het middeleeuwse formaat. Volgens Renaud vertoonde de voorburcht niet voldoende zwaar muurwerk om het voor middeleeuws werk te houden. Ten oosten van de noordmuur legde Renaud een gedeelte van een toegang vrij, echter te fragmentarisch om het geheel al met zekerheid te kunnen duiden. Tot de talrijke vondsten die in het gemeentehuis te Malden zijn gedeponereerd, behoorden stenen kogels, ijzerwerkfragmenten, enige munten en een grote hoeveelheid aardewerk uit de 15de tot de 17de eeuw.

⁺ Bij de aanleg van een nieuwe verkeersbrug over de Maas, waarvan het talud bijkans over het terrein van de in 1939-1940 onderzochte voorburcht is geprojecteerd, ^{+Bodemonderzoek 1980} deed zich de gelegenheid voor om de gehele standplaats van het voormalige Huis te Heumen aan een nader onderzoek te onderwerpen. De door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek uitgevoerde campagne geschiedde in de periode februari-april 1980 door A. van Pernis onder supervisie van Drs. H. Halbertsma. De ruime steun ondervonden van Rijkswaterstaat in daadwerkelijk en financieel opzicht zij hier gememoreerd. Toen de opgraving in maart reeds een eind gevorderd was, werden de bewerkers van deze aflevering bij het onderzoek betrokken en kregen zij de gelegenheid om aan de hand van het door de medewerkers van de R.O.B. vervaardigde opmetingsmateriaal en mede op grond van eigen waarnemingen te komen tot een beschrijving van de bouwgeschiedenis ten behoeve van deze Geïllustreerde Beschrijving. Zeer veel steun werd bij het onderzoek ondervonden van de heer Th. van Straalen, verbonden aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Op Dr. J.G.N. Renaud werd meer dan eens een beroep gedaan voor het oplossen van problemen, waaraan hij met genoeg gevolg gaf. De heer E.J. Bult te Den Haag stelde door hem vervaardigd zeer belangrijk fotografisch materiaal ter beschikking.

Bij de beschrijving van de opgravingsresultaten is uitgegaan van een zevental fases die zijn gebaseerd op een analyse van de plattegrond. Uit deze fases waarvan sommige qua bouwperiode elkaar snel opvolgen dan wel bij elkaar horen is een ontwikkelingsbeeld te schetsen dat er als volgt uitziet (afb. 214, 215):

- 1 14de eeuw - Zaalgebouw met twee vleugels (fase I) voorafgegaan door een in steen opgetrokken voorburcht (fase II). Ca. 1400 versterkt met hoekvullingen en een verdedigingstoren (fase III).
- 2 15de eeuw - Ringmuur rond de kernbouw en versterking van de voorburcht (fase IV).
- 3 2de kwart 16de eeuw - Versterking van de hoofdburcht met hoektorens en uitleg van de voorburcht met bouwhuis en nieuwe toegangspoort (fase V).
- 4 Ca. 1600 - Afbraak van de oudste kern van de hoofdburcht en herinrichting van de hoofdburcht (fase VI en VII).

⁺ Hoofdgebouw op kruisvormig grondplan; een westelijk hiervan gelegen nog niet in steen ommuurde voorhof. Datering: XIV A (afb. 216).

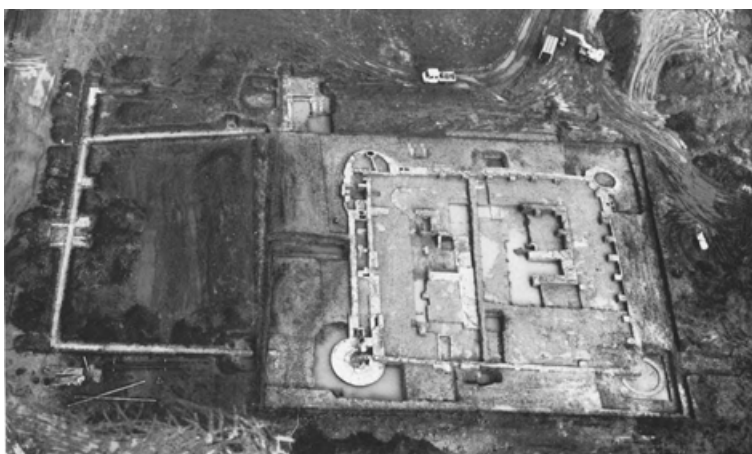
⁺Fase I

In zijn oudste gedaante heeft het Huis te Heumen een zeer unieke kruisvormige plattegrond gehad. In één bouwcampagne is in rode baksteen, formaat $29/29,5 \times 13,5/14 \times 7$ cm, 10 lagen = 84/86 cm, een rechthoekig zaalgebouw opgetrokken met korte uitbouwen tegen het midden van de lange west- en oostzijde. De lengte en de breedte van het hoofdblok verhouden zich ongeveer als 3:1. Hoewel er geen sporen van een onderverdeling zijn aangetroffen, is het toch wel waarschijnlijk, dat er door middel van een tussenmuur die was aangelegd op een hoger niveau dan de hoogte van 9,10-9,30 m + NAP waarop de bovenkanten van de aangetroffen funderingen waren gelegen, een onderverdeling is geweest. In de zuidoosthoek van het zaalgebouw is een half in het muurwerk uitgespaarde waterput te voorschijn gekomen.

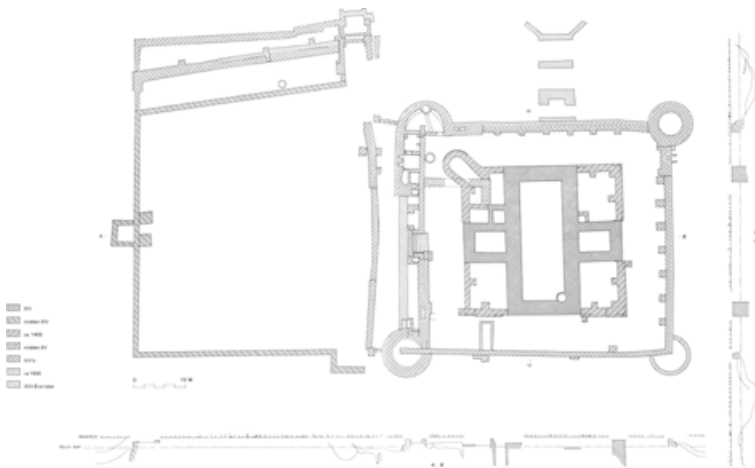
De westelijke aanbouw moet, gezien de ligging van de voorburcht, hebben gefungeerd als ingangspartij. De kleine ruimte in de hoek tussen de zaal en de noordkant van deze ingangs-

partij is een privaat of afvalput geweest. Ten aanzien van de functie van de oostelijke uitbouw bestaat geen zekerheid. Mogelijk heeft zich hierin een (houten) trappartij bevonden of had hij een defensieve bedoeling. Opmerkelijk zijn de op de buitenhoeken aan de noord- en zuidzijde van deze uitbouw in het muurwerk meegemetselde vertandingen, die wijzen op een al in de eerste fase voorziene voortzetting van de bouw, die later is gerealiseerd (fase III). Het zaalgebouw heeft uitwendig een omvang van 23,40 m bij 11,40 m (grootste maten) en meet inwendig 18,60 m bij 6,50 m, hetgeen een muurdikte oplevert van 2,40 m. De west- en oostvleugel meten uitwendig 6,50 m bij 6 m, inwendig 4,70 m bij 3,30 m. De muurdikte van deze vleugels is geringer: noord- en zuidmuren 1,30-1,50 m, de west- en oostmuur ongeveer 1,70-1,80 m.

De aanlegdiepte van de fundering was niet te peilen vanwege instortingsgevaar en grondwateroverlast als gevolg van de in de onmiddellijke omgeving stromende Maas. Het diepste punt dat bij het bodemonderzoek werd bereikt was 6,90 m + NAP gemeten aan de buitenzijde van de sluitmuur van de oostvleugel (blad 20 profiel s-t). De bovenkant van het muurwerk van het kernblok is aangetroffen op 9,30 m (westmuur zaal) en 9,10 m + NAP (oostmuur zaal). Het hoogste punt van de westvleugel is aangetroffen op 9,36 m; van de oostvleugel bleef het meeste muurwerk gespaard tot een hoogte van 9,43 m aan de oostzijde (profiel s-t) oplopend tot 10,37 m in de zuidmuur bij de aansluiting van het zaalgebouw. Naar de uiteindelijke gestalte van het huis in zijn eerste fase kan men slechts gissen. Dankzij het feit dat op de door Jan de Beijer getekende afbeeldingen de poortvleugel en een groot gedeelte van de westmuur van de zaal nog voorkomen, is vast te stellen, dat het poortgebouw een aanzienlijke hoogte had en dat de zaal in elk geval boven kelderniveau een hoofdverdieping, verdieping en zolder heeft bezeten onder een schilddak of onder een zadeldak tussen topgevels. Aan de hand van De Beijer's tekening krijgt men de indruk dat de toegangsvleugel, die zich in de door hem weergegeven versies als een soort donjon manifesteert, een grote hoogte heeft gehad. De bovenste geleding met de balustrades is waarschijnlijk het resultaat van een jongere verhoging. Misschien heeft De Beijer de hoogte bovendien wat overdreven. Blijft de vraag of de traptoren-vleugel slechts een bescheiden hoogte tot aan de

Afb. 214. Luchtopname van het Huis te Heumen tijdens de opgraving in maart 1980 (opn. Aerophoto Teuge, Brummen).

Afb. 215. Huis te Heumen. Opgravingsplattegrond van de hoofdburcht en de voorhof met lengtedoorsnede (west-oost) over het gehele complex en dwarsdoorsnede (noord-zuid) over het hoofdgebouw.

verdieping of zolderhoogte van het zaalgebouw heeft gehad dan wel hoger is geweest en mogelijk als uitkijkpost heeft gefungeerd voor het stroomafwaarts varende Maasverkeer. Waarschijnlijk is het huis al in deze vroegste fase omringd door een gracht. Hierop wijst de op ongeveer 4 m westelijk van de toegang op 9 m + NAP aangetroffen insteek van de gracht.

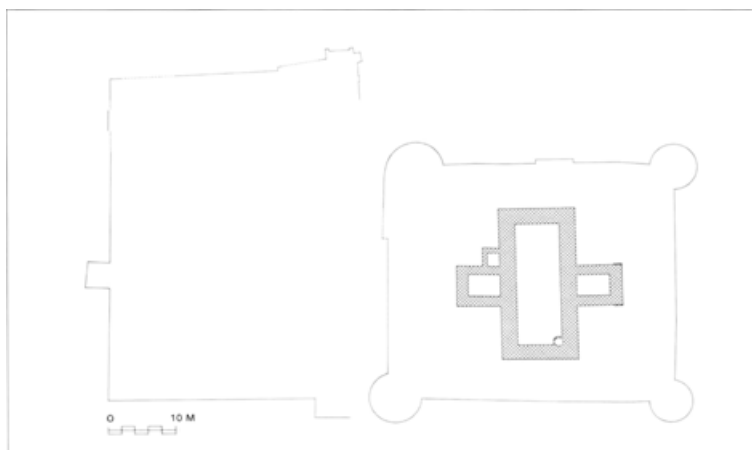
**⁺ De bouw van een bakstenen ringmuur om het omgrachte voorhofterrein.
Datering: midden XIV (afb. 217).**

⁺Fase II

Ten westen van de huisplaats bevindt zich de op een onregelmatige rechthoekige grondslag aangelegde voorhof. De bouwperiodes van hoofdhuis en voorhof zullen mede gezien het toegepaste baksteenformaat (29,5/31 × 13/14 cm) niet ver uiteen liggen. Het is zelfs aannemelijk dat aan de bouw van het huis die van een voorhof is vooraf gegaan. Ook een oudere voorhof met houten palissade behoort tot de mogelijkheden. Het betrekkelijk summier uitgevoerde onderzoek van de voorhof bracht overigens geen gegevens in die richting aan het licht.

In zijn oudste vorm besloeg het voorhofterrein een oppervlakte van ongeveer 1600 m². Tot de oudste fase behoren de volgende in fundering aangetroffen ca. 80 cm dikke muren: de westmuur met de fundering van een in verband gemetseld vierkant poortgebouw; een haaks hierop staande zuidmuur en een onder een hoek van 98° op de westmuur staande noordmuur. De bovenzijde van deze ringmuur is 50-60 cm onder het maaiveld aangetroffen op hoogtes variërend tussen 10,04 m (noordmuur), 10,09-10,11 m (zuidmuur) en 10,06-10,12 m + NAP (westelijk poortgebouw). De aanlegdiepte van de fundering is alleen bekend van de westmuur van het poortgebouw (blad 15, profiel d'-e'), waar tot 6,60 m + NAP kon worden gepeild. Op deze hoogtemaat is het diepste punt van de langs de westelijke voorhofmuur lopende gracht vastgesteld. Dat ook de eigenlijke voorhofmuur diep is aangelegd is gebleken bij het ontgraven van het oosteinde van de zuidelijke voorhofmuur. De kaarsrechte zuidmuur maakt na 30,70 m gerekend vanaf de zuidwest-hoek van de voorhof tweemaal een haakse bocht, waardoor in plattegrond gezien een uitbouw ontstaat.

Een dergelijke haakse ombuiging is fragmentarisch ook aan de overliggende noordoost-hoek

Afb. 216. Huis te Heumen, opgraving. Fase I, hoofdgebouw op kruisvormig grondplan, eerste helft 14de eeuw.

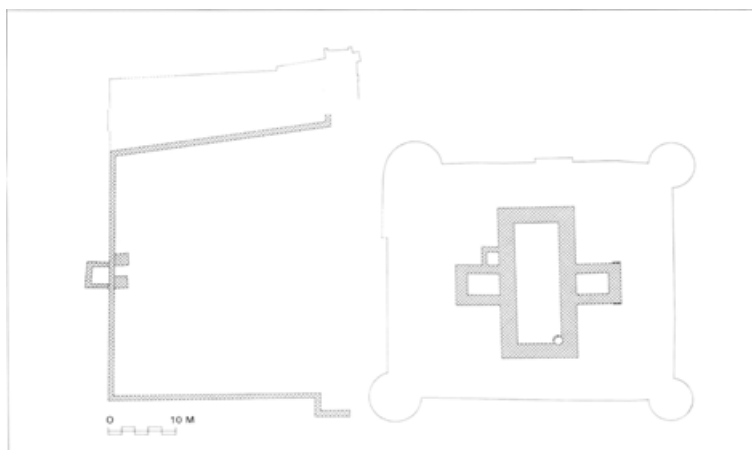
geconstateerd. Mogelijk houdt dit muurverloop verband met de omgrachting van de hoofdburcht.

De oostelijke begrenzing van het voorhofterrein heeft niet uit een muur bestaan, eerder uit een grachtstalud. De op ongeveer 36 m ten oosten van de westelijke voorhofmuur (diep in een dubbel grachtprofiel) aangetroffen, door uitbuiking krom verlopende, oostelijke keermuur behoort tot een latere bouwperiode (fase IV).

⁺ *Uitbreiding van het huis met weermuren, waardoor de kruisvormige plattegrond een vierkante omtrek krijgt; hoefijzervormige verdedigingstoren diagonaal geplaatst tegen de noordwesthoek. Datering: ca. 1400 (afb. 218).*

⁺*Fase III*

Reeds bij de bouw van fase I is er rekening mee gehouden om de strategisch gezien, zwakke binnenhoeken door het optrekken van weermuren minder kwetsbaar te maken. Het bewijs hiervoor wordt geleverd door het feit dat in de noord- en zuidmuur van de traptorenvleugel op de buitenhoeken een vertanding op muurbreedte is opgenomen, duidelijk bedoeld ten behoeve van in een later stadium te bouwen hoekopvullingen in de vorm van een eenvoudige weergangmuur of hoger opgetrokken bouwsel. De hoekoplossingen bestaan - in vergelijking met het uit fase I daterende muurwerk - uit tamelijk ondiep gefundeerde muren met steunberen. Het baksteenmateriaal is wat roder van kleur en ook brozer dan dat van het kernblok. Het formaat wijkt nauwelijks af, $29/29,5 \times 14/14,5 \times 7/7,2$ cm. De hoekoplossingen aan de oostkant van de zaal zijn het duidelijkst te voorschijn gekomen, vooral de noordoost-hoek die tot een hoogte variërend van 10,33-10,62 m + NAP voor de dag kwam. Dit muurgedeelte is aangelegd op een breedte van 1,10 m, versnijdt vervolgens aan de buitenzijde enige keren en heeft boven het voormalige maaiveld een dikte van ca. 80 cm. De onderste funderingslagen zijn veel slordiger gemetseld dan het gedeelte dat in het zicht is geweest, hoewel ook hier het metselwerk het karakter vertoont van een haastig uitgevoerd karwei. De fundering die een aantal versnijdingen vertoont, loopt ten opzichte van het vrijwel verticaal gemetselde muurwerk uit fase I naar buiten toe uit, behalve bij de noordmuur van de noordoost-hoek, waar de schildmuur terugspringt ten opzichte van de

Afb. 217. Huis te Heumen, opgraving. Fase II, bouw van een ringmuur op het omgrachte voorhofterrein, midden 14de eeuw.

noordelijke zaalmuur. De zuidoost-hoek en de zuidwest-hoek zijn wat minder gaaf te voorschijn gekomen; van de eerste een stuk opgaand werk en verder alleen de vleilaag, van de tweede voornamelijk een puinspoor en enig opgaand werk.

Het accent van deze duidelijk defensief bedoelde uitbreidingscampagne valt op de noordwest-hoek. Door de plaatsing van een in plattegrond hoefijzervormige toren diagonaal tegen het bouwblok werd de weerbaarheid van het huis extra vergroot. Vanuit deze toren konden de noordflank van het huis en de westzijde met de brug en hoofdingang onder controle worden gehouden. De hoefijzervormige toren is bij een latere vergroting van het huis (fase V) gesloopt. Van deze hoefijzervormige toren is het grootste gedeelte, dat wil zeggen de westelijke rechte zijde en het grootste gedeelte van de ronding blootgelegd. Het aansluitende rechte stuk aan de oostkant bleek uitgebroken, maar had wel een puinspoor nagelaten.

De toren heeft een diameter van 4,50 m uitwendig en met een muurdikte van 1 m een inwendige diameter van 2,50 m.

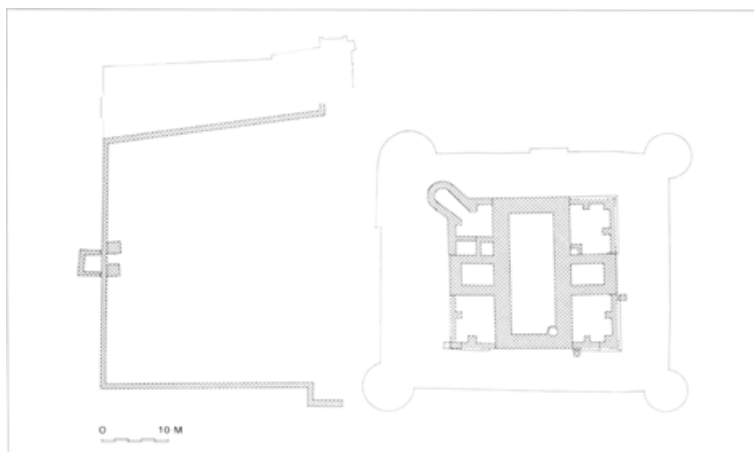
Ten aanzien van de omgrachting geldt dezelfde situatie als hiervoor omschreven in fase I.

+ De bouw van een weermuur op ongeveer 5,50-6,50 m rondom de kernbouw; buitenwaartse verschuiving en uitleg van de slotgracht. Datering: midden XV (afb. 219).

+ Fase IV

De volgende bouwphase houdt verband met een grootscheepse uitleg van het hoofdburchtterrein, dat door de bouw van een weermuur op ongeveer 5,50-6,50 m afstand parallel aan de buitenmuren van het oude huis qua oppervlakte ruim 2,5 maal zo groot wordt. Het nieuw gevormde carré meet aan de noord- en zuidzijde 39 m en aan de oost- en westzijde 36,5 m. In het midden van de westmuur is recht tegenover de ingang van het oude huis een naar de voorhof toe uitgebouwde toegangspoort opgenomen.

De ringmuur is voor een groot deel bewaard gebleven. Met uitzondering van de zuidoosthoek zijn de hoekpunten in een volgende bouwphase afgebroken om plaats te maken voor grote hoektorens. Ten gevolge hiervan maar waarschijnlijk ook door later ingeslagen bressen die met jonger materiaal zijn hersteld, vertoont de ringmuur verschillende lacunes.

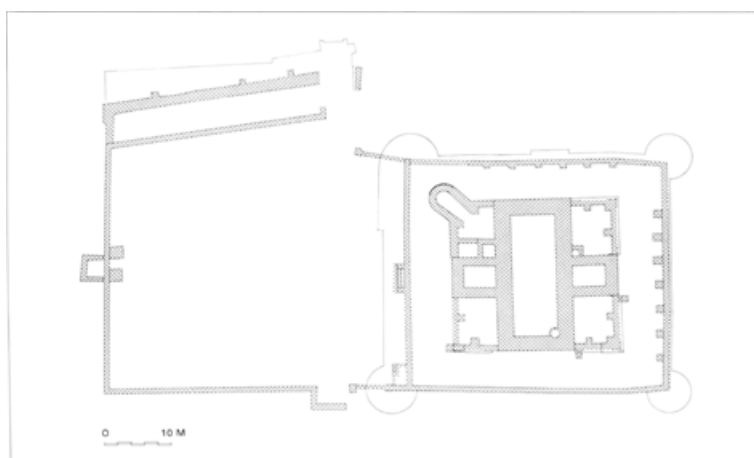
Afb. 218. Huis te Heumen, opgraving. Fase III, uitbreiding van de kernbouw met weermuren en een hoefijzervormige verdedigingstoren op de noordwest-hoek, ca. 1400.

Zo is van de westelijke weermuur alleen het noordelijke stuk bewaard gebleven, alsmede de grondslag van het aansluitende poortgebouw. Het zuidelijke deel van de westmuur is vervangen door jonger muurwerk. Van de noordmuur bleef tweederde deel gespaard over een lengte van 25,5 m ten westen van de noordoostelijke hoektoren. Doordat dit muurfragment aan de buitenzijde in latere periodes (respectievelijk fase v en fase VII) is beklampt, is zijn oorspronkelijke dikte van 70 cm meer dan verdubbeld. Aan de binnenkant van de noordmuur staan op regelmatige afstand in verband gemetselde, 1 m brede steunberen.

Even brede, niet in verband gemetselde steunberen staan tegen de oostelijke ringmuur, waarvan de originele dikte door een klamplaag met 40 cm is toegenomen. Deze muur is met uitzondering van een over de lengte van 4,50 m vernieuwd stuk dat tegen de noordoostelijke hoektoren aansluit, te voorschijn gekomen.

De zuidelijke ringmuur is over zijn gehele lengte op de oorspronkelijke breedte aangetroffen. Door het ontbreken van steunberen is de muur naar buiten toe gaan hellen. De zuidoost-hoek is de enig volledig intact gebleven hoek. De zuidoostelijke toren, die veel jonger is dan de drie overige hoektorens, is om de hoek heen gezet en niet zoals bij de andere op de hoek ingevoegd.

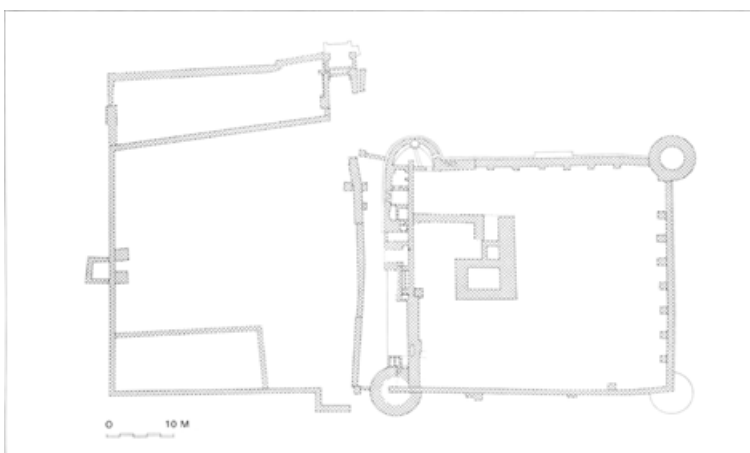
De zuidmuur schiet voorbij het d.m.v. projectie te bepalen, maar ook door een zetting in het muurwerk daadwerkelijk vast te stellen zuidwestelijke hoekpunt nog ongeveer 3 m in westelijke richting door. Dit doorschietende muurfragment moet over een lengte van 1,90 m als zuidmuur hebben deel uitgemaakt van een kleine rechthoekige uitbouw tegen het zuidelijk gedeelte van de westelijke ringmuur. De noordwest-hoek van deze aanbouw bleek nog aanwezig op 4 m noordelijk van de buitenkant van de zuidelijke weermuur, precies op het punt waar de cirkelomtrek van de in een volgende bouwperiode gerealiseerde zuidwest-toren (fase v) aansluit. In de gespaard gebleven noordwest-hoek van deze uitwendig 4 bij 1,90 m omvattende uitbouw is een niet gebruikte privaatkoker opgenomen. Tegen de zuidwest-hoek van de uitbouw blijft nog een te verklaren stuk metselwerk van 1,10 m over, namelijk het uiteinde van de doorschietende zuidmuur. Dit in horizontale doorsnede bijna vierkante blok houdt verband met een ruim 4 m westelijk gelegen poer nabij de zuidoost-hoek

Afb. 219. Huis te Heumen, opgraving. Fase IV, bouw van een weermuur om het hoofdgebouw en uitbreiding van de voorhof aan de noordzijde, midden 15de eeuw.

Afb. 220. Overzicht van de funderingen van de hoofdburcht diagonaal gezien in noordoostelijke richting (opn. 1980).

Afb. 221. Huis te Heumen, opgraving. Fase V, verdere uitbouw van de hoofdburcht met hoektorens en een versterking aan de westzijde; verbetering van de voorhof met nieuwe poort en bouwhuizen, 2de kwart 16de eeuw.

Afb. 222. De fundering van de noordoostelijke toren van de hoofdburcht (opn. 1980).

Afb. 223. De fundering van de noordwestelijke halfronde verdedigingstoren aangelegd op een brede basis van mergelsteen (opn. 1980).

Afb. 224. De zuidwestelijke hoektoren en een overzicht van het westelijk gedeelte van de hoofdburcht (opn. 1980).

van de voorhof. Gezien het feit dat beide steunpunten vóór de bouw van de zuidwest-toren in de gracht hebben gestaan en er middels een verbindingsmuur, waarvan het oostelijk gedeelte door de hoektoren is komen te vervallen, een duidelijke relatie bestaat, zullen zij deel hebben uitgemaakt van een beschermde waterdoorloop of eenvoudige sluisconstructie tussen de huisplaats en de voorhof. Een dergelijke constructie is ook bij de noordwest-hoek aangetroffen. Ook daar een dergelijke waterbeer en een verbindingsmuur die weliswaar teniet loopt op de later gebouwde noordwestelijke toren, maar oostwaarts verlengd exact uitkomt op de hoek van de weermuur.

Keermuur bij de voorburcht. Behalve het huis is ook de voorburcht aanmerkelijk versterkt met een keermuur, noodzakelijk geworden in verband met de grachtverbreding. Op 4,50 m vanaf de noordmuur van de voorhof werd een zwaar gefundeerde muur gebouwd met een lengte van 32 m. De muur is opgetrokken uit baksteen, formaat $28 \times 13 \times 7$ cm. De bovenkant van de fundering ligt hier op 9,78 tot 9,95 m + NAP en heeft een respectabele breedte op dit vlak van minimaal 1,40 m

tot maximaal 2 m. Op ongeveer 10 m vanaf de noordwesthoek heeft men de onderkant van de fundering over een lengte van 2,50 m kunnen vaststellen op 8,40 m + NAP. De fundering versneed over een hoogte van 1,55 m hier 60 cm. De muur was aan de buitenzijde geschoord door op regelmatige afstand geplaatste steunberen. Bij de opgraving van de noordelijke voorburcht vleugel in 1940 is deze muur niet ontdekt. Waarschijnlijk heeft de keermuur verder oostwaarts doorgelopen tot even voorbij de oostmuur van de later (fase V) aldaar gebouwde voorburchtpoort. Van belang is in dit verband een muurfragment met een lengte van 3,40 m op ongeveer 40 cm afstand vrijwel parallel aan de oostmuur van deze latere toegangspoort. Het vormt waarschijnlijk een restant van een haaks op de lange keermuur staande, noord-zuid lopende waterkerende muur voor de westkant van de verbrede gracht aan de noordzijde van de hoofdburcht.

+ Verdere uitbouw van de hoofdburcht met drie hoektorens; aansluiting van kernblok en westelijke ringmuur door een nieuwe aanbouw waarin ook de ingangspartij is opgenomen; vergroting van de voorburcht aan de noordzijde met poort en bouwhuis; tweede bouwhuis op de voorburcht; aanleg van de oostelijke keermuur van de voorburcht. Datering XVIb (afb. 221). ^{+ Fase V}

Na de voltooiing van het ringmuurkwadraat vindt er een zeer ingrijpende verbouwing plaats. Het weerbare karakter van het hoofdgebouw wordt aanzienlijk versterkt door de toevoeging van drie hoektorens. De zuidoost-hoek krijgt pas veel later (fase VII) een overigens veel lichter gebouwde toren.

De drie torens zijn alle opgetrokken in baksteen en mergel. De mergelsteen is toegepast in de fundering, als vulmateriaal en blijktens de 18de-eeuwse afbeeldingen als speklagen in de buitenwanden van het opgaande werk.

Bij de bouw van de torens is een gedeelte van het aansluitende muurwerk van de ringmuur gelijktijdig opnieuw opgetrokken.

De noordwest-toren. Bij de bouw van de noordwest-toren (afb. 223) is het westelijk gedeelte van de noordelijke ringmuur over een lengte van 9 m afgebroken en vervangen door een nieuw stuk weermuur, waarin twee privaatkokers zijn opgenomen, en een in plattegrond halfronde toren met de noordelijke weermuur als middellijn. Een kwadrant van deze halfronde toren ligt westelijk van het hoekpunt van de weermuur uit fase IV. Aansluitend op de muurdikte van het naar buiten springende kwadrant is vóór de westelijke weermuur en parallel daaraan de torenmuur over een lengte van 10 m doorgetrokken. Op deze wijze ontstond een hoekoplossing die om de oude hoek heengreep. Vanuit de halfronde toren was de noordflank te bestrijken alsmede het in deze periode nieuw gebouwde poortgebouw op de noordoostelijke hoek van de voorhof. Vanuit het rechthoekige gedeelte aan de westzijde was de voorhof en de hoofdtoegang van het huis te bestrijken.

De indeling van dit bouwlichaam heeft er op het laagst begaanbare niveau als volgt uitgezien. In de halfronde torenruimte waar het vloerniveau kon worden vastgesteld op 9,83 m + NAP bevindt zich een ronde bakstenen waterput met een in- en uitwendige diameter van respectievelijk 1,10 en 1,50 m op het meest noordelijke punt. Het rechthoekige gedeelte ten westen van de weermuur was onderverdeeld in twee kleine kelderruimtes alsmede een door een tongewelf overkluisde zuidelijke ruimte, aan de westzijde geflankeerd door een moeilijk verklaarbare ruimte en aan de zuidzijde door twee privaatkokers. In de scheidingswand van de beide keldertjes bevindt zich een doorgang met duidelijk waarneembare drempel en deuraanslag. In de middelste kelderruimte is het vloerniveau waargenomen op 9,28 m + NAP en kwamen de onderkanten van twee lichtspelen voor de dag.

De zuidwest-toren. Bij de bouw van de ronde verdedigingstoren op de zuidwest-hoek (afb. 224) is men uitgegaan van de rechthoekige uitbouw westelijk van de weermuur. De zuidwest-punt van deze aanbouw valt samen met het middelpunt van de toren die een diameter heeft van 7,70 m, inclusief de later toegevoegde klamplaag. De voet van de toren is bij de opgraving te voorschijn gekomen als een massieve fundering, waarvan de aanlegdiepte niet kon worden gemeten en het bovenste vlak ligt op ongeveer 9,50 m + NAP. De aanlegdiepte ligt stellig ruim 3 m lager.

In deze toren zijn grote blokken mergelsteen toegepast als vulling in de fundering.

Tegelijkertijd met de bouw van de toren is ook de westmuur ten zuiden van de poort in de weermuur uit fase IV vervangen door een geheel nieuwe muur. Tevens is in de hoek gevormd door de toren en de vernieuwde westmuur een nieuwe uitbouw met privaatkokers gebouwd, waarvan er twee intact zijn aangetroffen.

Toegang tot de hoofdburcht. Bij deze verbouwingcampagne is de toegangspoort in de westmuur uit fase IV vervangen door of uitgebreid met een nieuwe poort die

deel uitmaakt van een gelijktijdig opgetrokken verbindingsvleugel geplaatst tussen de westelijke ringmuur en het kernblok uit fase I en II. De oude en de nieuwe toegang kunnen naast elkaar hebben gefungeerd als toegangen tot de kelders en de hoofdverdieping.

De functie van de hoefijzervormige hoektoren uit fase III verviel na de bouw van de noordwest-toren. Hij is waarschijnlijk tijdens deze bouwphase afgebroken. Haaks op de westelijke weermuur is de fundering te voorschijn gekomen van een muur die ter lengte van 10,50 m evenwijdig aan de noordelijke weermuur loopt over de fundering van de hoefijzervormige toren heen gaat en haaks afbuigt naar het zuiden.

Deze muur is mogelijk de noordzijde van een nieuw toegevoegde poort- en/of woonvleugel.

De zuidmuur van deze vleugel is niet voor de dag gekomen in fundering. Er is echter wel een aansluiting in het metselwerk geconstateerd in de westmuur op 4,50 m vanaf de zuidelijke ringmuur.

De weergave van het Huis te Heumen door Van der Heck (afb. 208) suggereert een verbindingsvleugel onder een zadeldak met de nok haaks op de westmuur.

De noordoost-toren. De toren die op de noordoostelijke hoek verrees (afb. 222), is vanuit de

grondslag volledig rond met een uitwendige doorsnede van 7 m inclusief een later aangebrachte klamplaat en een inwendige diameter van 3,60 m, gemeten op 10,10 m + NAP. De aanlegdiepte is niet gepeild. Hij is opgetrokken in baksteen, formaat $27,5 \times 13/13,5 \times 6,5$ cm. Ook hier is in de fundering mergel aangetroffen.

Bij de bouw van deze toren is ook het aansluitend muurwerk in de oostelijke weermuur vernieuwd.

Poortgebouw van de voorburcht. Tegen de korte oostzijde van het noordelijk bouwhuis is een nieuwe toegangspoort gebouwd, waarvan de funderingen ook al voor een deel door J.G.N. Renaud in 1940 zijn bloot gelegd.

Van dit poortgebouw zijn de funderingen van het corps en van de noordelijk daar tegenaansluitende brugkelder opnieuw te voorschijn gekomen (afb. 226). De door Renaud in tekening gebrachte brugkelder kon worden aangevuld met de eigenlijke poortdoorgang en met een gedeelte van de oostmuur van het poortgebouw. De zuidoost-hoek van de poort is niet teruggevonden.

Het poortgebouw heeft een rechthoekige plattegrond van ongeveer 8 bij 5 m met een daarvoor tegen de korte noordkant liggende brugkelder van 4,50 m bij 2,50 m. De poortdoorgang is 2,80 m breed.

De aanlegdiepte van deze funderingen is niet gepeild; de bovenzijde van het muurwerk werd aangetroffen op een hoogte van 9,83, 9,86 en 9,98 m + NAP.

Bouwhuizen op de voorhof. Reeds bij de opgraving van 1939-1940 is gebleken dat op de voorhof een tweetal bouwhuizen heeft bestaan: een in de zuidwest-hoek van het voorhofterrein en een tweede langs de noordzijde.

De eerstgenoemde vleugel is alleen bekend uit een opmeting die de Heumense timmerman G. Huybers ervan maakte in 1939. J.G.N. Renaud verwerkte deze voor hem niet meer controleerbare gegevens op een in 1941 in Bijdragen en Medelingen Gelre gepubliceerd overzichtsblad, waarop de door hem in 1940 onderzochte noordvleugel nauwkeurig is weergegeven. Van de door Huybers opgemeten zuidvleugel op de voorhof zijn geen sporen meer aangetroffen. Waarschijnlijk zijn de noord- en oostmuur van dit ongeveer 21-22 m lange en 7-9 m brede bouwhuis vrij ondiep gefundeerd geweest en zijn ze reeds in 1939 bij de toen uitgevoerde egalisatiewerkzaamheden volledig uitgebroken. Evenwel moet worden geconstateerd dat bij de ontgraving in 1980 onvoldoende aandacht aan deze sector is besteed. Men heeft verzuimd om na te gaan of er aansluitingspunten waren bij de zuid- en westmuur uit fase II. Bovendien is op het westelijke gedeelte van de voorhof nergens verdiept. Tegelijk met de bouw van de toegangspoort is de voorhof aan de noordzijde met een bouwhuis uitgebreid, dat niet zoals het zuidelijke bouwhuis op de voorhof kwam te staan, maar over de volledige lengte van de noordmuur naar buiten toe werd uitgelegd. De noordmuur van de voorhof uit fase I werd de zuidmuur van het noordelijk bouwhuis, dat een breedte kreeg van 8 m bij de aan de oostzijde flankerende toegangspoort tot 10 m aan het westelijk kopeinde. Buiten de bestaande keermuur uit fase IV werd op een afstand van ongeveer 2 tot 4 m de noordmuur van het bouwhuis opgetrokken dat een lengte bezat van ongeveer 31,50 m inwendig.

Het is deze muur die Renaud in 1940 blootlegde en waarvan hij met name de noordwesthoek nauwkeurig heeft onderzocht en beschreven. Het materiaal waaruit de noordmuur is opgetrokken bestaat uit baksteen, formaat $27/29,5 \times 13,5/14 \times 6,5/7$ cm, en mergelblokken van $60 \times 32 \times 30$ cm. De bovenkant van de noordwest-hoek is aangetroffen op 10 m + NAP; het muurwerk had hier een hoogte van 95 cm. De

vleilaag ligt hier derhalve op 8,05 m + NAP, hetgeen doet vermoeden dat, als de gracht langs de noordkant van de voorhof heeft gelopen, deze zeker al in fase IV moet zijn gedempt ofwel verlegd in noordelijke richting. Door het ontbreken van een profiel is ten aanzien van dit probleem geen duidelijkheid te verkrijgen.

Oostelijke keermuur van de voorhof. De plaats van de poort op de noordoost-hoek van de voorhof zal ongetwijfeld verband houden met de mogelijkheid om vanuit de halfronde noordwest-toren van het huis de toegang tot het complex beter onder controle te kunnen houden. Om het voorhofterrein op te kunnen rijden moest de gracht aan de westzijde van het huis worden versmald. Daartoe werd op betrekkelijk geringe afstand van de westkant van het huis (3 m bij de noordwest-toren, ongeveer 4 m van de hoofdingang; 7 m vanaf de weermuur uit fase IV zuidelijk van de hoofdingang) op de bodem van de bestaande gracht een keermuur gebouwd, die blijkens verschillen in muurdikte en waargenomen bouwnaden in drie gedeelten is gebouwd.

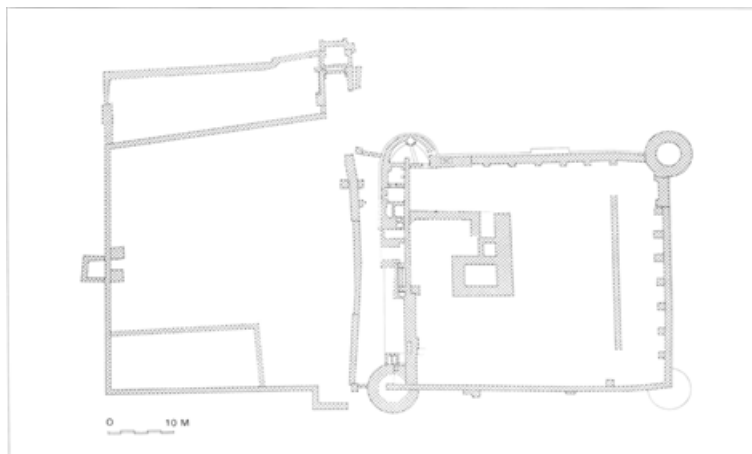
De muur werd blijkens profiel b-a aangelegd op 6,40 m + NAP en bleek met de bovenkant op 8,10-8,20 m + NAP te lopen. Hij was tot dit lage niveau afgebroken. De muur is opgetrokken in baksteen met zachte specie. Dit verklaart waarom hij bij de sloop van het kasteel vanuit de droge gracht vrijwel volledig tot op zo'n opmerkelijke diepte kon worden uitgebroken.

⁺ Herstel van de in 1584-1585 aangerichte schade; afbraak van het oostelijk gedeelte van de kernbouw; nieuw bouwhuis tegen de oostelijke ringmuur van de hoofdburcht. Datering ca. 1600 (afb. 225). ⁺Fase VI

In 1584-1585 heeft het Huis te Heumen ten gevolge van de door de Spaanse troepen uitgevoerde bombardementen ongetwijfeld zware schade geleden. Deze is wellicht zo groot geweest dat het oude zaalgebouw en de oostelijk daarvan gelegen ruimtes uit de fases I en II nadien onbruikbaar bleken en waarschijnlijk in de eerste helft van de 17de eeuw zijn afgebroken. De woonfunctie ging over op het westelijk gedeelte van de hoofdburcht, d.w.z. op de bebouwing die stond tussen de westelijke ringmuur en de westmuur van het oude zaalgebouw. In dit complex was als oudste onderdeel alleen de poorttoren van de kernbouw uit fase I opgenomen. De toegang vanaf de voorhof bleef voorsnog ongewijzigd, gezien het feit dat de toegangspoort op de noordoost-hoek van de voorhof in deze fase nog een herstelling of uitbreiding heeft ondergaan.

Bouwhuis op de hoofdburcht. Na de afbraak van de oude kernbouw is tegen de oostelijke weermuur en met gebruikmaking daarvan een bouwhuis opgetrokken. Het is op de afbeeldingen van Jan de Beijer weergegeven als een vrij smal langgerekt gebouw tussen topgevels. Er is geen enkel spoor van in de bodem aangetroffen, maar het ligt voor de hand dat men bij het optrekken van de lange westgevel gebruik heeft gemaakt van de oostmuur van de oude kernbouw hetgeen buitenwerks een breedte van 8,50 m oplevert. De zuidelijke kopgevel rustte op de weermuur uit fase IV, de noordelijke liet een kleine doorgang vrij (afb. 228, 229).

Door de ingrepen verricht in deze fase is er een geheel andere indeling van de hoofdburcht

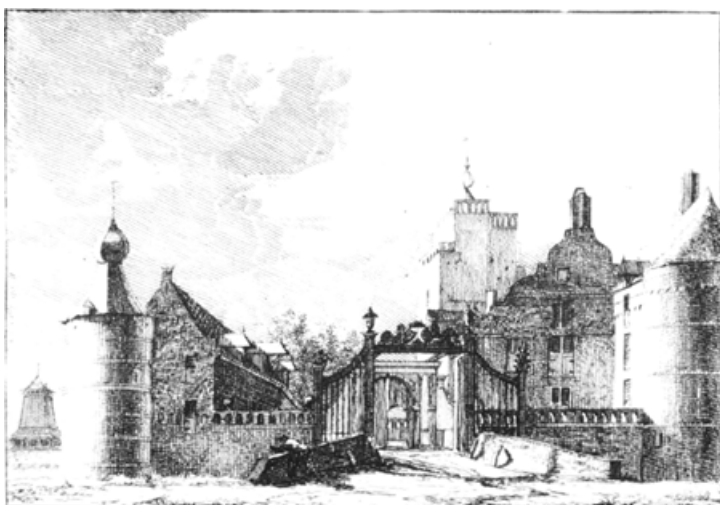
Afb. 225. Huis te Heumen, opgraving. Fase VI, gedeeltelijke afbraak van de kernbouw op de hoofdburcht; nieuw bouwhuis tegen de oostelijke ringmuur van de hoofdburcht, ca. 1600.

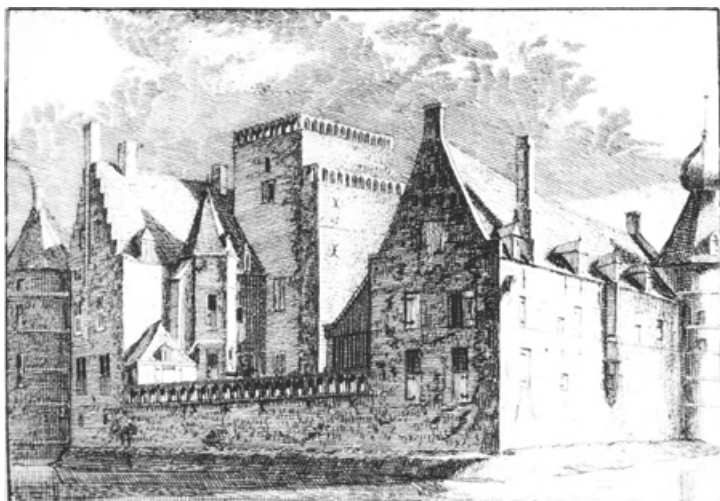
Afb. 226. De toegangspoort op de noordoost-hoek van het voorburchterrein tegen de oostmuur van het noordelijke bouwhuis op de voorhof (links op de voorgrond) en de latere uitbreiding (rechts aansluitend).

Afb. 227. Overzicht van het westelijk gedeelte van de hoofdburcht gezien vanaf de halfronde noordwest-toren in zuidelijke richting naar de Maas.

Afb. 228. Huis te Heumen. Anonieme gravure van 't Kasteel te Heumen', gezien pal vanuit het noorden, 2de kwart 18de eeuw. U.B., Leiden, coll. Bodel Nijenhuis.

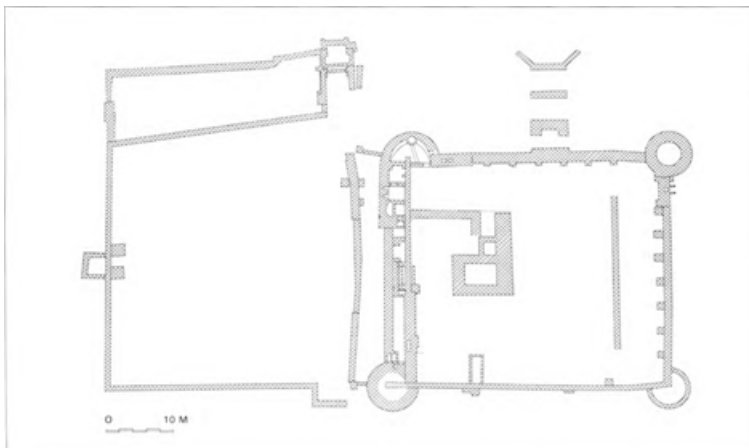
Afb. 229. Huis te Heumen. Het hoofdburchtcomplex 'Van agteren', dat wil zeggen vanuit het zuidoosten gezien. Anonieme gravure, 2de kwart 18de eeuw. U.B., Leiden, coll. Bodel Nijenhuis.

ontstaan. Door de afbraak van het gecentreerde bouwblok en de opbouw c.q. uitbouw van tegen de westelijke en oostelijke weermuur gebouwde vleugels is de as-richting veranderd van west-oost naar noord-zuid, met als gevolg het verplaatsen van de toegang naar het midden van de noordelijke weermuur precies in de as van het nieuw gecreëerde binnenplein.

⁺ Beklamping van de ringmuur en de torens. Boogbrug aan de noordzijde. Uitbouw van de westelijke woonvleugel. Toevoeging van de zuidoost-toren. Datering XVII B en later (afb. 230).

⁺Fase VII

De in fase VI begonnen herinrichting van de hoofdburcht leidt ertoe dat de functie van de voorhof als voorburchterrein komt te vervallen. Tussen de noordwest- en zuidwest-toren is in deze fase een in fundering 1,30 m dikke muur gebouwd in de gracht en gedeeltelijk over of tegen de westmuur van het poortgebouw uit fase V. Deze nieuwe courtine staat tussen de zuidkant van genoemd poortgebouw en de uitbouw met privaatgroep tegen de zuidwesttoren. Er ontstond zodoende op kelderniveau een (waarschijnlijk overwelfd) rioleringskanaal waarop de diverse privaten uitmondten. Aan de smalle noordkant was deze 1,70 m brede spelonk afgesloten door een kalotvormig gewelf. De nieuwe muur maakte het mogelijk om de westelijke woonvleugel inwendig met een nuttige ruimte van ruim 3,50 m langs de westkant te verbreden. Na de bouw van deze muur verviel de toegang aan de westzijde en moet ook het poortgebouw op de noordoost-hoek van de voorhof al spoedig zijn afgebroken. Een en ander blijkt duidelijk uit de afbeeldingen die Jan de Beijer van het complex maakte in 1742. Ongeveer op de plaats van de voorhofpoort staat een middels jaarankers 1669 gedateerd bouwhuis, dat met zijn brede voorgevel op de westelijke flank van de voorhofpoort staat. Zou hij op de oostelijke flankmuur hebben gestaan dan was het niet mogelijk om - zoals de tekening (afb. 206) aangeeft - via het toegangshek tussen de smalle westelijke huisgracht en de voorgevel van het genoemde bouwhuis het tot boventuin gedegradieerd voorhofterrein te betreden. Dankzij het feit dat de gravures tezamen het huis aan drie zijden laten zien, krijgt men ook een vrij nauwkeurig beeld van het westelijk woonblok aan de noord-, oost- en zuidzijde. Men ziet op afb. 228 duidelijk een gevel met gezwenkte top die als een klamp de daarachter schuilgaande oudere bouwdelen tot een

Afb. 230. Huis te Heumen, opgraving. Fase VII, voltooiing van de heringerichte voorburcht, bouw van een nieuwe boogbrug aan de noordzijde, toevoeging van de zuidoostelijke hoektoren, 2de helft 17de eeuw en later.

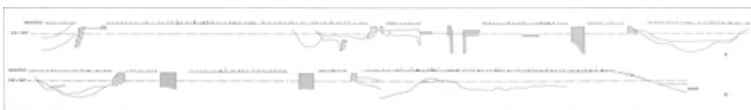

Afb. 231. De overblijfselen van de stenen boogbrug tegen het midden van de noordelijke ringmuur van de hoofdburcht (opn. 1980).

eenheid moet samenvoegen. Dat de woonvleugel ten zuiden van de hoge poorttoren veel minder breed is, blijkt uit afb. 229.

Het zuidelijk gedeelte van de westvleugel loopt tot boven op de zuidmuur van de uit fase V daterende verbindingsvleugel tussen de westelijke ringmuur en de toen nog geheel intact zijnde kernbouw. Bij het onderzoek zijn geen funderingen gevonden van de oostmuur die vanaf de poorttoren uit fase I tot aan de zuidmuur heeft gelopen. Evenmin is iets ontdekt van de zeszijdige traptoren die blijkens afb. 229 tegen deze oostmuur aansloot. Wel blijkt in deze sector uit een in vlak I aangetroffen formatie paalkuiltjes, dat hier grondverzwaring heeft plaats gehad, die mogelijk verband houdt met deze oostmuur en de traptoren.

Beklampingen. Tot het 17de-eeuws herstel behoort ook de beklamping om de drie hoektorens en tegen de noordelijke en oostelijke ringmuur. Bij het aanbrengen van deze klamp, die is uitgevoerd in baksteen van divers formaat, is in de oostmuur bij de noordoost-toren een privaat aangebracht.

Afb. 232. Huis te Heumen. Grachtprofielen van het complex: a. west-oost-doorsnede over voorhof en hoofdburcht met van links naar rechts de westelijke ringgracht, de waterloop tussen voor- en hoofdburcht en de oostelijke gracht; b. noord-zuid-door-snede over de hoofdburcht oostelijk van de boogbrug met van links naar rechts noordgracht, zuidgracht en Maastalud.

Stenen boogbrug. Na de voltooiing van de westelijke woonvleugel werd de toegang tot de hoofdburcht verlegd naar de noordzijde aan het einde van de schuin toelopende allee. Tegen het midden van de reeds beklampte ringmuur is de brug gebouwd die men op De Beijer's tekeningen ziet afgebeeld. Gezien het feit dat de in de bodem aangetroffen pijler- en muurresten (afb. 231) zijn opgetrokken in een vrij klein formaat baksteen (als van de klampmuren), lijkt de veronderstelling gewettigd dat de opgegraven brug die heeft bestaan uit een vast brugdek rustend op twee stenen bogen, gevolgd door een ophaalbrug waarvan de brugkelder is te voorschijn gekomen, een tijdelijke voorganger heeft gehad.

Waterkelder. Ofschoon van de 17de-eeuwse opstallen geen bouwsporen zijn teruggevonden, omdat het binnenterrein van de hoofdburcht een vrij hoog niveau

moet hebben gehad, is er toch een uitzondering. Tegen de zuidmuur zijn de wanden aan het licht gekomen van een rechthoekige met afval gevulde beerput, inwendig 4,20 bij 1,40 m. Het betreft waarschijnlijk de fundering van een puthuis dat op afb. 229 tegen de woonvleugel staat, zuidelijk van de zeshoekige traptoren.

Zuidoost-toren. Op de afbeelding van het huis 'van agteren' (afb. 229) komt op de zuidoosthoek geen ronde toren voor. Er is echter op deze hoek wel een op palen gefundeerde toren aangetroffen, waarvan de fundering koud aansluit tegen de beklampte oost- en zuidmuur. Het is derhalve een veel jongere toren, die waarschijnlijk ooit is gebouwd ter complementering van het beeld. Hij kan dateren uit de 17de-eeuwse herstelperiode, maar is in dat geval in 1741 zonder (voor De Beijer opvallende) sporen na te laten al weer verdwenen. Een andere mogelijkheid is dat deze toren veel jonger is en dateert uit het begin van de 19de eeuw. In het kadastrale kaartbeeld blijft deze toren met belendende aanbouw het langst gehandhaafd.

Vondsten. Tijdens de opgraving zijn o.m. een grote hoeveelheid aardewerkfragmenten, stenen kogels, harnasonderdelen en een stenen kruis uit de diverse putten en profielsleuven gedolven. Het materiaal is overgebracht naar het depot van de R.O.B. en was bij het ter perse gaan van deze uitgave nog niet gedetermineerd.

⁺ In eerste aanleg moet er zowel rondom het huis als om de voorhof een gracht hebben gelopen. Bij de opgraving in februari-april 1980 zijn grachtprofielen gegraven, ⁺*Grachten en singels* gelegen op de van west naar oost lopende lengte-as van het complex (R.O.B.-blad 15, profiel d'-e'; blad 8, profiel b-a; blad 10, profiel a-c; blad 20, profiel s-t). De profielen tonen respectievelijk: 1 de westelijk van de voorhofpoort gelegen gracht ter halve breedte; 2 het grachtprofiel gelegen tussen voorhof en hoofdhuis tot aan de oudste kernbouw; 3 de oostelijke huisgracht vanaf de oostmuur van het huis in zijn oudste fase (afb. 232a). Noord-zuid is slechts één profiel getrokken over het oostelijk vlak van de voorburcht (blad 21b, profiel u-v-, blad 14, profiel j-k; blad 18b en 19, profiel p-r). Deze profielen tonen respectievelijk: 1 de gracht tot aan de noordelijke weermuur; 2 de zones tussen de weermuur en het huis aan noord- en zuidkant; 3 de zuidelijke gracht met het verdere verloop van het terrein naar de Maas (afb. 232b).

Over de voorhof is helaas geen noord-zuid profiel getrokken, zodat er geen goede gelegenheid was om na te gaan of en zo ja, hoe het noordelijk en zuidelijk gedeelte van de hoofdgracht langs de voorhof heeft doorgelopen ofwel heeft aangesloten op de aldaar geconstateerde westelijke voorburchtgracht (profiel d'-e'). Zie ook blz. 172-174.

Afb. 233. Dorpsstraat nr. 39. Het z.g. Rentmeestershuis (opn. 1977).

Het is overigens wel waarschijnlijk dat het huis en de voorhof in de oudste bouwfases zeker tot in de 16de eeuw samen binnen een brede omgrachting hebben gelegen en onderling door een tussengracht waren gescheiden.

Gezien de bouwkundige ontwikkeling van het hoofdcomplex zal de omringende gracht gefaseerd tot stand zijn gekomen.

Het huis moet in zijn oudste gedaantes (fases I en II) omringd zijn geweest door een gracht, waarvan de taludsporen in de vorm van een duidelijke grondverkleuringslijn op 9 m + NAP zijn waargenomen op ongeveer 4 m buiten de west- en noordzijde van de kernbouw. Deze gracht heeft waarschijnlijk een breedte gehad van ongeveer 12 m.

Bij de bouw van de weermuur die in carrévorm om de kernburcht is gebouwd (fase IV) is gebruik gemaakt van deze bestaande gracht als funderingssleuf. De nieuwgebouwde weermuur is aan beide zijden aangeplempt. Aan de buitenzijde ontstond een nieuwe grachtwand. Om de gracht een functionele breedte te geven werd hij naar buiten toe met ongeveer 8 m uitgelegd, waardoor een nieuwe grachtbreedte ontstond van ongeveer 16 m. Dat deze laatste uitleg ook aan de westzijde plaatsvond is gezien het aldaar aanwezig profiel niet waarschijnlijk.

Profiel b-a vertoont twee grachten, waarvan de oostelijke de westelijke oversnijdt. Aan de westkant van de oostelijke gracht bevindt zich de fundering van de zeer diep aangelegde keermuur, die eens de oostelijke afsluiting van de voorhof heeft gevormd. Deze muur zal verband houden met de grootscheepse verbouwing in het tweede kwart van de 16de eeuw waarbij de hoektorens tot stand kwamen en de voorhof aan de noordzijde werd uitgelegd met een bouwhuis en een nieuw poortgebouw (fase V).

De in het profiel b-a oversneden westelijke waterloop die een breedte van 4,20 m bezit op 9 m + NAP en haar diepste punt op 7,25 m + NAP moet ouder zijn dan de aansluitende veel bredere huisgracht. Waarschijnlijk is het een oudere kavelsloot geweest, die is dichtgeworpen bij het graven van de aangrenzende hoofdburchtgracht.

Gelegen tussen voorhof en hoofdburcht was het overbodig om bij het bouwen van de ringmuur in fase IV dit grachtgedeelte westwaarts te verbreden. In feite werd door de bouw van de weermuur de grachtbreedte zelfs gereduceerd. In de fases V en VI wordt dit gedeelte van

Afb. 234. Vosseneindseweg nr. 44. De Joannesmolen (opn. 1977).

de huisgracht nog verder versmald tot een ongeveer 3 à 4 m breed waterkanaal als gevolg van de bouw van de oostelijke keermuur van de voorhof en de bouw van een nieuwe westmuur tussen de hoektorens van de hoofdburcht.

De zogenaamde ‘oude burcht’

Gorissen veronderstelt dat er aan de Maas nabij de kerk een versterkt huis heeft gestaan, dat werd bewoond door de familie van Homene. Sedert het midden van de 13de eeuw bekleedde dit riddermatige geslacht belangrijke posities in de omgeving van Nijmegen en bezat het de voogdij over de goederen van de priorij van St.-Walrick in Overasselt.

- Literatuur. Van Spaen v (1805), blz. 52-53; Gorissen 1959, blz. 129-130.

Woonhuizen

⁺ Dorpsstraat nr. 39. Het ‘Rentmeestershuis’ van het voormalige Huis te Heumen (afb. 233). Witgepleisterd blokvormig pand bestaande uit een souterrain en een hoge bel-etage, gedekt door een mansardedak belegd met pannen die over de geprofileerde daklijst uitsteken. ⁺Dorpsstraat

Tegen het drie traveeën brede en twee raamvakken diepe hoofdhuis sluit een lager achterhuis met een bedrijfsgedeelte aan. Het uit de 18de eeuw daterende huis heeft schuifvensters, waarvan die in het souterrain vier- en zesruits zijn en de vensters op de bel-etage van zeer groot formaat een twaalfruits roedeverdeling hebben. Boven de toegangsdeur in het midden van de voorgevel bevindt zich een kroonlijst met eierrandversiering. Achter het voorhuis sluit een lager bedrijfsgedeelte aan, oorspronkelijk een zelfstandige boerderij.

Het huis dat na het kasteel stellig het belangrijkste huis van Heumen is, was in zoverre opvallend door de kapvorm, dat Ds. J. van Schevichaven in zijn

geschiedkundige Plaatsbeschrijving over het pand spreekt als over het 'Chinese huis'. Het huis heeft dienst gedaan als ambtshuis voor de rentmeesters die uit naam van de stad Nijmegen, sedert 1769 eigenaresse van de heerlijkheden Heumen en Malden, de zakelijke belangen ter plaatse waarnamen.

Dorpsstraat nr. 41. Even terzijde van de straat op een lichte verhoging van het terrein tussen de Dorpsstraat en de groene Maasdijk staat de thans als woning in gebruik zijnde voormalige pastorie van de Nederlands Hervormde Gemeente. Het is een blokvormig pand, vier traveeën breed en diep, voorzien van een lage verdieping onder een met pannen gedekt schilddak. In de naar de straat gerichte gevels zijn beganegronds zesruits vensters aangebracht en op de verdieping twee- en vierruits onder hanekammen. Inwendig wordt het huis door een lange doorlopende gang in twee qua breedte ongelijke beuken verdeeld. De belangrijkste vertrekken, twee bijna vierkante kamers, bevinden zich aan de noordkant met uitzicht op de Dorpsstraat. Tegen de zuidgevel staat een later toegevoegde aanbouw. Het huis dateert waarschijnlijk uit het tweede kwart van de 19de eeuw.

In het archief van de heerlijkheid Heumen en Malden bevinden zich stukken betreffende reparaties van de predikantswoning uit 1798 en 1803. Volgens de ‘Condiëten van aanbesteding’ is in 1803 de bestaande pastorie niet alleen gerepareerd maar ook aanzienlijk uitgebreid. De besteksbeschrijving houdt geen verband met het huidige pand, waaruit geconcludeerd mag worden, dat het huidige huis enige decennia jonger is.

- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 44; De Jong 1960, inv.nrs. 2335-2336.

⁺ Aan de Vosseneindseweg, de verbindingsweg van Heumen naar Wijchen, staan nog enkele boerderijen die hun oorspronkelijke karakter min of meer gaaf bewaard hebben. ^{+Vosseneindseweg}

De buurt Vosseneind vormt de westelijke verlenging van het dorp Heumen tussen het Heumense Bos en De Heegt bij Worsum, een tot Overasselt behorende buurtschap.

Joannesmolen

Op een natuurlijke verhoging aan de Vosseneindseweg nr. 44 staat een in 1894 gebouwde ronde stenen korenmolen van het type grondzeiler, drie verdiepingen tellend en voorzien van een wiekenkruis met ijzeren roeden (afb. 234). De molen is afkomstig van een poldermolen uit de Zegen- en Molenpolder onder Rhoon bij IJsselmonde. De namen van de

Afb. 235. Schutterszilver. Overzicht van de gildeschat (opn. 1978).

heemraden staan op de as, die al uit 1857 dateert. Waarschijnlijk dankt de molen zijn naam aan molenaar Joannes Jetten, die zijn bedrijf van de buurtschap Molenhoek naar hier heeft verplaatst (zie afb. 238).

- Literatuur. Gelders Molenboek 1968, blz. 460-461; Tweestromenland nr. 29 (1978), blz. 14.

Schutterszilver

Het zilveren sieraad van het St.-Georgiusgilde bestaat uit een borstplaat, gegraveerde platte vogel, tientallen koningsschilden, een memorieplaat en twee munten (afb. 235). De ronde hoofdplaat, daterend uit het 2de kwart van de 15de eeuw, heeft als hoofdmotief twee vergulde beeldjes, St. Joris en de H. Catharina voorstellend, omgeven door een bladerkrans met dierfiguren, vogels, een jager en een engeltje (afb. 236). Het draagteken vertoont grote verwantschap met de borstplaat afkomstig uit Mook, die zich bevindt in het Rijksmuseum te Amsterdam (Cat. van Goud- en zilverwerken, Amsterdam 1952 (2), blz. 6, nr. 12).

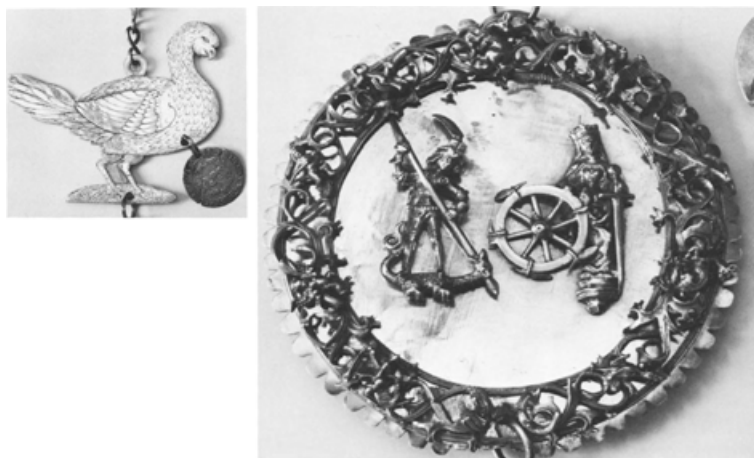
Aan de papegaai (afb. 236) is een muntje bevestigd.

Het oudste schild dateert uit 1618. Onder de 17de- en 18de-eeuwse schilden zijn er vijf die zijn geschonken door heren uit de aanzienlijke geslachten Van der Meulen, Van Berlant, Van Steenuys en Van Welderen (afb. 237c, d, e, f, i, j). De meeste 20ste-eeuwse schildjes zijn niet meer van zilver.

Tot de gildeschat behoort een koninginnekroon van gevlochten zilverdraad met glasparels en stukjes gekleurd glas.

Het gilde bezat een zilveren reliekdoosje (afb. 199), vermeld op blz. 167 onder de inventarisstukken van de R.K. kerk. De daarin gesloten reliek van St. Joris werd jaarlijks op de feestdag van de H. Georgius (23 april) door de broeders en zusters van het gilde vereerd. Het gildezilver werd vroeger evenals het reliekdoosje op de pastorie bewaard.

- Literatuur. Jolles 1931, blz. 70-78.

Afb. 236a-b. Schutterszilver. De vogel en de borstplaat met afbeeldingen van St. Georgius en de H. Catharina, 15de eeuw (opn. 1978).

Afb. 237a-l. Schutterszilver. Koningsplaten daterend uit de 17de, 18de en 19de eeuw (opn. 1978): a. 17de-eeuws, b. 1618, c. 1633, d. 1646, e. 1713 (voorzijde), f. idem (achterzijde), g. 1713, h. 1732, i. 1734 (voorzijde), j. idem (achterzijde), k. 1749, l. 1835.

Schilden in chronologische volgorde (afb. 237a-l):

17de eeuw. 1 t/m 11: niet gedateerd schild (a), 1618 (b), 1633 (c), 1646 (d), 1652, 1654, 1683, 1685, 1697, 1698, 1699.

18de eeuw. 12-19: 1713 (e, f), 1713 (g), 1715, 1729, 1731, 1732 (h), 1734 (i,j), 1749 (k).

19de eeuw. munt 1814, 20-33: 1835 (l), 1836, 1837, 1838, 1841, 1844, 1846, 1852, 1854, 1855, 1868, 1870, 1882, 1890.

20ste eeuw. 34 t/m 67: 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1914, 1921, 1922, 1923, 1927, 1939, 1947, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968 (2 ×), 1969, 1970, 1971, 1972.

Molenhoek

Gemeente Heumen

Historisch-geografische schets

Ten oosten van het dorp Heumen en daarvan door het Maas-Waalkanaal ook definitiever dan vroeger afgescheiden, ligt de buurtschap Molenhoek (afb. 238). Deze buurt ontleent zijn naam aan de dwangmolen van de heerlijkheid Heumen en Malden, die ten zuidwesten van de wegkruising Malden-Mook en Heumen-Groesbeek heeft gestaan. De buurtschap sluit qua structuur meer aan bij het zuidelijke gedeelte van het dorp Malden. Het hier vroeger uitgeoefende molenbedrijf heeft mede het bedrijfskarakter van deze buurt bepaald, waar in de 19de eeuw een brouwerij tot grote bloei kwam.

De bebouwing die op het kadastraal minuutplan van 1820 voorkomt bestaat thans nog voor een groot gedeelte. Het zijn de Bagijnenhof, een boerderij ten zuiden van de huidige Sluisweg; de brouwerij van Molenhoek, waarnaast in de tweede helft van de 19de eeuw een nieuw bedrijfsgebouw en de villa Bergzicht zijn gebouwd; ten slotte het bij de Heumense molen behorende molenaarshuis, de oudste kern van het huidige pand Rijksweg 256/258-hoek Molenstraat.

Grenspaal

Aan de oostzijde van de Rijksweg van Nijmegen naar Mook in de buurtschap Molenhoek staat op de provinciale grens een ronde hardstenen grenspaal met kegelvormige kop en langs de bovenrand voorzien van de inscriptie: GELDERLAND LIMBURG. De paal dateert van omstreeks 1900.

- Literatuur. T. Brouwer, Grenspalen in Nederland, Zutphen 1978, blz. 27.

Woonhuizen en boerderijen

⁺ Rijksweg nr. 208. 'De Bagijnenhof', gepleisterde boerderij met T-vormig grondplan, daterend uit het begin van de 19de eeuw in zijn huidige gedaante. De ^{+Rijksweg} pilaster-muurdammen tegen het voorhuis zijn later aangebracht. Tijdens de in 1974 uitgevoerde restauratie is het bedrijfsgedeelte aanzienlijk ingekort en voor bewoningsdoeleinden geschikt gemaakt.

- Literatuur. Verslag M.C.P.G. over 1971, in: B.M. Gelre LXVI (1972), blz. xxx.

Rijksweg nr. 232. Villa 'Bergzicht', het brouwershuis behorende bij de gelijknamige brouwerij van Heumen en Malden, XIXd. Statige blokvormige in baksteen opgetrokken villa met een vier traveeën breed front en een diepte van drie venstertraveeën. De toegang met inpandig portiek bevindt zich in de rechter zijgevel. Het huis is onderkelderd, heeft een verdieping met een hoogte gelijk aan die van de begane grond. De dakpartij bestaat uit een omgaand pannen schilddak met hoekschoorstenen en een geschulpt gezaagde daklijst. De zesruits, van onder openslaande ramen en

dito deuren achter het middenbalkon van de voorgevel hebben als bovenlichtomlijsting een rollaag van gele baksteen die rust op gebakken consoles. Inwendig zijn de vertrekken gegroepeerd rondom een ruime, met tegels geplaveide hal met draaitrap naar de verdieping. Achter de voorgevel bevinden zich twee kamers ensuite. Het huis bezit eenvoudige stucplafonds en marmeren schoorstenen. Het is gebouwd door de brouwersfamilie Van den Broek (zie brouwerij 'Bergzicht', blz. 205).

Afb. 238. De buurtschap Molenhoek volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Rijksweg nr. 254. Witgepleisterde villa, XIX B. Blokvormig woonhuis, drie traveeën breed en twee traveeën diep, geheel onderkelderd en voorzien van een hoge verdieping. Zesruits schuifvensters met brede geprofileerde omlijsting en gebogen bovendorpel. Voordeur met toegangstrapje en inpandig portiek waarboven balkon in de as van de voorgevel aan de straatkant. Laag pannen schilddak met karakteristieke gebakken kam op de nokvorsten. Het huis is gebouwd door de brouwersfamilie Van den Broek, die ook Rijksweg nr. 232, de villa 'Bergzicht' liet bouwen.

Rijksweg nr. 256-258, hoek Molenstraat (afb. 239). Het molenaarshuis van de buurtschap Molenhoek, XVIII-XIX. Groot witgepleisterd pand bestaande uit twee aan elkaar grenzende bouwlichamen onder afzonderlijke schild- en wolfsdaken, gegroepeerd op een L-vormig grondplan. Het kleinste bouwlichaam aan de Molenstraat vormt de oudere kern, mede gezien de venstervorm, vier- en zesruits vensters onder hanekammen. Het gedeelte aan de Rijksweg heeft T-vormige schuiframen met luiken op de begane grond en vierruits schuifvensters op de verdieping. Voor het huis aan de straatweg staan elf obeliskvormige hardstenen palen met kettingen als afrastering.

Afb. 239. Rijksstraatweg nr. 258. Het voormalige molenaarshuis (opn. 1977).

Verdwenen standerdmolen

In de buurtschap Molenhoek stond ten westen van de Rijksweg tot 1924 een standerdmolen die door brand verloren ging. Deze molen was tot 1894 in huur bij Joannes Jetten, die in dat jaar een nieuwe molen liet bouwen aan het Vosseneind (zie blz. 200). De oude Heumense korenmolen heeft als dwangmolen deel uitgemaakt van de heerlijkheid. De geschiedenis van deze wind- en rosmolen is goed te volgen tot de eerste helft van de 17de eeuw, mede dankzij bewaard gebleven processtukken inzake de molendwang en archivalia betreffende het onderhoud van de molen.

- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 10; Reg. Leenaktenboeken 1924; blz. 20; De Jong 1960, inv.nrs. 2442-2444; Beschrijving van Heumen 1966, blz. 19; Tweestromenland nr. 29 (1978), blz. 15.

Bierbrouwerij 'Bergzicht'

Aan de Rijksweg nr. 232 in de buurtschap Molenhoek staan de gebouwen van de voormalige bierbrouwerij van het geslacht Van den Broek (afb. 240). In de brouwerij werd de in Nijmegen en wijde omgeving vermaarde biersoort 'Nieuw Licht' gefabriceerd. De brouwerij was een van de grootste in Nederland in de eerste helft van de vorige eeuw. De stichter die aanvankelijk in de boerderij 'Vogelenzang' aan de Broekkant in Malden zijn bedrijf uitoefende stond een groots plan voor ogen, dat maar ten dele door zijn opvolgers is gerealiseerd. Op het kadastraal minuutplan van 1820 staat de brouwerij aangegeven ter plaatse van de thans volledig in verval geraakte boerderij rechts van de oprijlaan naar de huidige brouwerswoning, de villa 'Bergzicht' (afb. 241). Van 1905 tot 1910 is de produktie, die toen in de brouwerij achter de villa plaats vond gestaakt. Daarna is nog een nieuwe installatie in gebruik genomen, echter zonder het beoogde succes. De installatie met fraaie rood koperen ketels is uit de bierfabriek gesloopt.

Rijksweg nr. 232, het voormalige brouwershuis van de in Heumen en Malden
dominerende

Afb. 240. Rijksstraatweg nr. 232. Villa 'Bergzicht' en de gebouwen van het brouwerijcomplex (opn. 1977).

Afb. 241 De laat-19de eeuwse bierfabriek achter de villa (opn. 1977).

Afb. 242. Het brouwerijcomplex gezien vanuit het westen (opn. 1977).

familie Van den Broek, is een nog grotendeels in zijn oorspronkelijke staat bewaarde villa. (Zie blz. 203)

- Literatuur. Ten Hoet 1825, blz. 58; Geld. Volksalm. 1842, blz. 72; Van Schevichaven 1846, blz. 10-11; Beschrijving van Heumen 1966, blz. 19.

- Archivalia. Bescheiden betreffende Brouwerij Bergzicht te Malden (1846-1865) in de collectie niet-overheidsarchieven gedeponerd in het Gemeente-archief te Nijmegen.

Gebouwen van Luden

Op 30 januari 1879 verkocht de stad Nijmegen voor de som van f 10 000, - de titel 'heer van Heumen' aan J.J. van Luden uit Driebergen, die zich voortaan Luden van Heumen noemde.

Van 1913-1920 bewoonde Luden van Heumen het jachthuis aan de Looistraat. Bovendien liet hij op grondgebied in de gemeente Mook een groots landhuis bouwen op de Mokerheide ten zuiden van de Mookse Baan en op Heumens gebied een blokhut en een laboratorium.

Aan de Looistraat nr. 57 staat een uit de Amerikaanse staat Oregon afkomstige blokhut, die oorspronkelijk met heideplaggen en later met een rieten dak was gedekt. De blokhut was hier op initiatief van de heer Luden geplaatst. De houten wanden zijn later vervangen door stenen muren; de hut wordt thans bewoond door de Heumense beeldhouwer W.J. Maris, die er zijn atelier heeft.

Het laboratorium, dat korte tijd heeft gediend voor een amateuristisch onderzoek naar organische mest, heeft een bestemming als boerderij gekregen.

- Literatuur. Beschrijving van Heumen 1966, blz. 20.

Afb. 243. De dorpskern van Malden volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Malden

Gemeente Heumen

Historisch-geografische schets

Het ten zuiden van Nijmegen gelegen dorpsgebied van Malden (afb. 171) (gemeente Heumen) bestaat landschappelijk uit drie naast elkaar gelegen zones, van west naar oost gezien: het lage polderlandschap aan weerszijden van het Maas-Waalkanaal, het geürbaniseerde gebied aan weerszijden van de Rijksweg Nijmegen-Venlo en de natuurgebieden Heumens Oord en Maldens Vlak die de oostelijke flank van het dorpsterritoir vormen. De kern van Malden (afb. 243) is gelegen op de randzone ten westen van het hooggelegen kerngebied in het Rijk van Nijmegen. De in de lage broeklanden gelegen ronde burcht van Malden op een afstand van ongeveer 600 m ten westen van het oude kerkgebouw en het aan weerszijden van de kerk sterk uitgroeiende dorp vormden de belangrijkste ontwikkelingspolen in dit gebied. De sterke druk die van de Maldense kant op de Groesbeekse Domeinbossen (het Nederrijkswoud) werd uitgeoefend, levert hiervoor een duidelijk bewijs. Het dorp kon heiderechten laten gelden op een groot gebied, waarvan de noordgrens gevormd werd door het Steenkuilendal en de daarin gelegen landscheidingsweg, die ook thans nog de grens vormt tussen Malden en de gemeente Nijmegen.

Het dorp Malden lag binnen dit gebied als een aaneengesloten rij hoeves tussen Mook en Hatert langs een weg die de grens tussen de spoelzandvlakte (sandr) en de lagere broeklanden exact volgt. De hoeves waren gelegen op de sandr, vertoonden voor wat betreft de kavels hellingwaarts een zekere vorm van opstrek, die in ieder geval doorliep tot een kleine steilrand op de scheiding van de beide spoelzandterrassen.

Op het hogere terras lagen bossen, die door veedrift en waarschijnlijk ook door het akeren tot heidevelden degenereerden. Waar deze veedriftstraat op de oude dorpsstraat uitkwam, ontstond een bewoningsverdichting: de kern van het oude dorp. Tegenover deze kern met de kerk en waarschijnlijk een middeleeuwse curtis stond op enige afstand de ronde Malderburcht in de broeklanden. De broekgronden waren voor 1300 gemeenschappelijk bezit en grotendeels in gebruik als hooilanden. Na het sluiten van de dijkkring zijn ze door Hollanders ontgonnen. Het nederzettingspatroon van de marke Malden is een zeer duidelijk voorbeeld van een contactnederzetting.

De verscheidenheid in de gronden is sluitend en volledig: akkers op de grote es, oostelijk van de dorpsstraat; verspreid gelegen latere ontginningshoeven (met name de buurtschappen Droge Hei, De Kluis, en de hoeves Groot- en Kleinstal); bos- en heidegronden oostelijk van de witte weg die langs een sandr-terras loopt; ten slotte weiden en hooilanden in het Broek, die na ontginning door een wetering zijn gescheiden van de broeklanden van Heumen en Worsum. Een te gering verhang van de uit de spoelzandvlakte tredende beken heeft hier geen mogelijkheden geboden voor de bouw van watermolens. Wel werd in het begin van de vorige eeuw in de buurtschap Molenhoek ten zuiden van Malden een al spoedig gerenommeerde brouwerij gesticht, waarbij men partij trok van het bereikbare heldere water.

Malden heeft gedurende de laatste decennia een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt, waarbij het een groot deel van zijn oorspronkelijke agrarische karakter heeft verloren. De woonkern is meer en meer verplaatst naar het nieuwbouwgebied

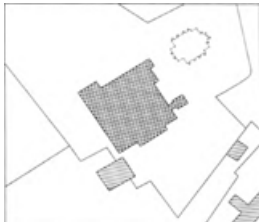
op de vroegere woeste gronden ten oosten van de Rijksweg. Men vindt de historische structuur nog min of meer gaaf terug langs de Broekkant en de Hatertseweg ten noorden van de eveneens ingrijpend gerenoveerde kern, en in het gebied ten zuiden daarvan, langs de Hogenhofseweg. Deze

Afb. 244. De ruïne van de middeleeuwse dorpskerk in 1732, door C. Pronk. R.P.K., Amsterdam.

Afb. 245. De oude dorpskerk volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 246. De huidige R.K. kerk ten westen van de oude standplaats, die gestippeld is weergegeven.

oude wegen vormen samen de as waarlangs het agrarische Malden zich heeft ontwikkeld. Hier staan nog verschillende historisch interessante boerderijen op de rand van de droge gronden langs het Maldense Broek, dat door de aanleg van het Maas-Waalkanaal in tweeën is gedeeld. Met uitzondering van het wegenpatroon is van het oude centrum van Malden, dat overigens nooit een dichtbebouwde kern heeft gehad, niets meer waar te nemen. Met de afbraak van de oude R.K. dorpskerk in 1960, is het meest markante punt weggevallen. Ook de belangrijkste boerderijengroep nabij deze kern, het Grote en Kleine Jachthuis, is al in 1925 gesloopt. Door de sterke toename van het verkeer kreeg de Rijksweg steeds meer een slagaderfunctie.

Geschiedenis van de heerlijkheid

In 1300 kreeg ridder Derik Korteluef 'die hastat te Malden' in leen van graaf Derik van Kleef. Hij ontving daarvoor het lage gericht en de bijbehorende tienden en landerijen. In

Afb. 247. De in 1960 afgebroken R.K. kerk, gezien vanuit het zuiden omstreeks 1950.

1348 verkocht Derik van Hoorn met toestemming van de graaf de Kleefse vrijheden aan de heer van Heumen, Johan van Groesbeek. In 1542 werd Malden voor het eerst aangeslagen voor de belastingen van het Rijk van Nijmegen. In 1769 kocht de stad Nijmegen de heerlijkheid, die was gecombineerd met de heerlijkheid Heumen. 1797 werd Malden onder protest van de stad en ondanks de Kleefse leenhorigheid op besluit van de reorganisatiecommissie samen met Heumen in de ambtsgemeente van Nijmegen geïncorporeerd. Met ingang van 1 juli 1980 zijn Heumen en Malden samengevoegd met Over- en Nederasselt.

- Literatuur. Van der Aa VII (1846), blz. 615-616; Van Schevichaven 1900, blz. 73-74; Gorissen 1956, blz. 33, 47.

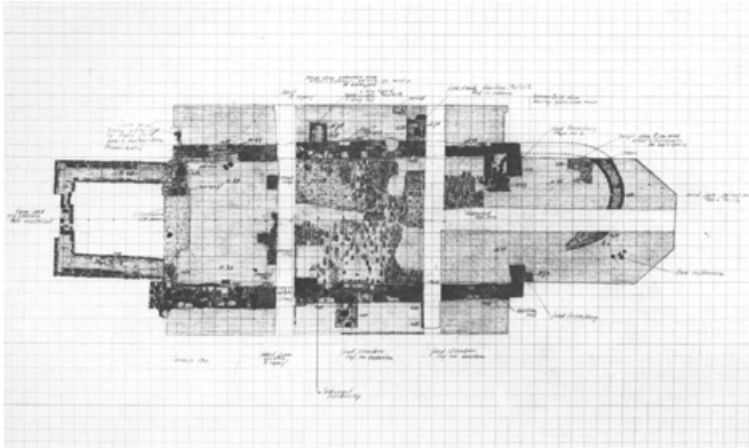
Rooms-Katholieke kerk

Tot 1960 heeft aan de westzijde van de Rijksweg ten noorden van de Eendenpoelseweg de aan de H. Antonius Abt gewijde parochiekerk van Malden gestaan. Zij is gesloopt nadat op het westelijk van de oude kerk gelegen kerkhofterrein een door architect Jos. Beijnen uit Oss gebouwde nieuwe kerk gereed kwam. In 1961 is door de R.O.B. ter plaatse een uitgebreid bodemonderzoek verricht, waardoor belangrijke gegevens omtrent de bouwgeschiedenis aan het licht kwamen.

Bronnen

- Afbeeldingen. Gezicht op de kerkruïne van Malden vanuit het noorden, gewassen pentekening door C. Pronk, gesigeneerd en gedateerd 1732, Amsterdam R.P.K. (A4324) (afb. 244).
- Literatuur. Schutjes V (1876), blz. 29-30; Kalf 1906, blz. 433 nr. 11; Bossche Bijdragen XVII, afl. 3, 1940-1941, blz. 281-282; Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1961, kol. 71, 90; Beschrijving van de gemeente Heumen, 1966, blz. 16; Oediger 1969, blz. 217; Nillesen 1975, blz. 58-72; Kubach/Verbeek 1976, blz. 739.

- Opmetingstekeningen van het bodemonderzoek. 1 Plattegrond 1ste vlak, schaal 1:50 (R.O.B.: C9 - A131); 2 Fundering noordelijke torenmuur, schaal 1:20 (B4 - B41); 3 Het

Afb. 248. R.K. kerk. Veldwerktekening door S. Bokma van de opgegraven funderingen ter plaatse van de afgebroken R.K. kerk. Opname van het 4de vlak, 1961. R.O.B., Amersfoort.

Afb. 249. R.K. kerk. Opgravingen 1961. Overzicht vanaf de koorsluitingen in westelijke richting. Foto R.O.B., Amersfoort.

Afb. 250. Overzichtsfoto van de resultaten van het in mei 1961 uitgevoerde bodemonderzoek op het terrein van de gesloopte R.K. kerk. Foto R.O.B., Amersfoort.

verlengde oostelijke dwarsprofiel, schaal 1:20, en 2de vlak van het oostelijk schipgedeelte en koor, schaal 1:50 (C9 - A132); 4 Plattegrond 3de vlak, schaal 1:50 (C9 - A133); 5 Plattegrond 4de vlak, schaal 1:50 (C9 - A134) (afb. 248); 6 Het westelijk dwarsprofiel (westzijde), idem (oostzijde) en oostelijk dwarsprofiel (westzijde), alle schaal 1:20 (C9 - A135); 7 Plattegrond van de Waterstaatskerk van 1836, schaal 1:50 (C9 - A136).

Geschiedenis

De eerste schriftelijke vermelding van een kapel in Malden die schatplichtig is aan de aartsdiaken van Xanten komt voor in 1247, maar blijkens de resultaten van het in 1961 verrichte bodemonderzoek moet al veel eerder ter plaatse een kerk hebben gestaan. Er zijn namelijk paalsporen gevonden, die wijzen in de richting van twee houten kerkgebouwtjes, die aan de oudste bouwfase in tufsteen voorafgaan. De verschillende middeleeuwse bouwfases worden bij de beschrijving van de bouwgeschiedenis uitvoerig behandeld (zie blz. 215). In 1468 wordt blijkens een giftbrief melding gemaakt van een altaar ter ere van de H. Georgius. Ten gevolge van de Reformatie ging de kerk in 1609 over in handen van de hervormden. De katholieke gebleven dorpsbewoners kerkten aanvankelijk een tijdlang in Mook, maar na 1706 in een door de heer van Heumen en Malden toegestaan bedehuis in Heumen, dat men via de Taaiedijk en de Boterdijk door het Maldense Broek kon bereiken. In de oude kerk werden volgens de Tegenwoordige Staat (1741) al geruime tijd geen diensten meer gehouden. Het beeld dat Pronks tekening van de kerk geeft, is zeer ruïneus. In 1732 stond de toren er nog met spits bij, maar was het kerkgebouw tot een ruïne vervallen (afb. 244). Dit verval heeft vooral na 1714 snel om zich heen gegrepen. In genoemd jaar zijn voor het laatst volgens posten in de Ambts- en Dorpslasten-registers uitgaven gedaan ten behoeve van reparaties aan het gebouw. De kerkelijke gemeente werd ook al door het geringe aantal lidmaten gecombineerd met Heumen en Groesbeek.

Volgens de provisionele beschikking kwam het kerkgebouw, althans dat wat er nog van over was, in 1798 weer in het bezit van de Maldense katholieken. Zij hebben de kerkruimte en de inmiddels ruïneuze toren voor een bedrag van f 1600, - grondig hersteld. Een aantekening in het doopboek van de 'Statie Malden' memoreert, dat op 14 juli 1799 onder grote toeloop van gelovigen de eerste mis is gelezen 'in nostra noviter erecta ecclesia'. In 1836 is het eenbeukige tufstenen schip (afb. 245) vervangen door een nieuw veel breder Waterstaatsschip. Tevens werd de toren van een ingang voorzien aan de westzijde die tot dan toe een gesloten front had. Ook bouwde men naast het koor een sacristie. Drie jaar later, in 1839, werd een kerkhofmuur aan de noord- en oostzijde van de rondom de kerk gelegen begraafplaats gebouwd, noodzakelijk geworden in verband met een verlegging van de Rijksweg.

Tijdens het pastoraat van J. Pompen (1861-1871) kreeg de kerktoren in 1866 een spits en twee luidklokken en werd het torenlichaam ommanteld.

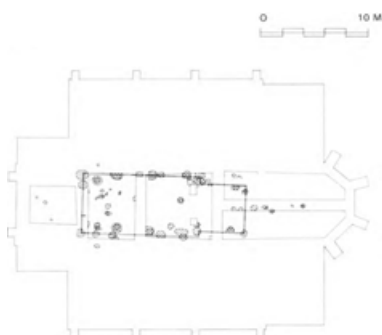
In 1883 werd de kerkruimte nagenoeg verdubbeld door de aanbouw van twee zijbeuken, waardoor het schipgedeelte een maximale breedte kreeg (afb. 247).

In de periode 1903-1904 werd het gehele kerkgebouw nog eens opgeknapt en inwendig gepolychromeerd. Op grond van het feit dat het gebouw ernstige ouderdomsgebreken vertoonde, veel te klein was voor de sterk toegenomen geloofsgemeenschap en uitbreiding technisch en esthetisch nagenoeg vrijwel onmogelijk was, besloot men tot nieuwbouw (afb. 246).

Bij de sloop bleken er betrekkelijk weinig delen van de oude kerk bewaard, behalve de toren en een gedeelte van het in de 19de eeuw verhoogde koor. In het koor bevond zich nog een piscina-nis. Het nadien in 1961 uitgevoerde bodemonderzoek droeg in niet geringe mate bij tot een breder inzicht in de opeenvolgende bouwfases.

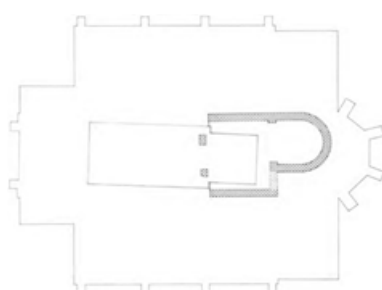
+ De bouwgeschiedenis kon aan de hand van het bodemonderzoek van 1961 vrij nauwkeurig worden geanalyseerd. In de periode van 20 maart tot en met 30 mei 1961 werd, met een onderbreking van enige weken, te weten van 5 tot en met 22 mei, op het terrein tussen de Rijksweg en de huidige parochiekerk een uitgebreid archeologisch onderzoek verricht naar de funderingsresten van de oude kerk en haar voorgangsters (afb. 248-250). De opgraving stond onder wetenschappelijke supervisie van J.G.N. Renaud en onder dagelijkse, technische leiding van S. Bokma. De resultaten van de opgraving zijn vastgelegd in een 47 pagina's tellend getypt verslag met foto's en in een 7-tal werktekeningen, alle van de hand van S. Bokma. Verslag en tekeningen zijn gedeponneerd in het archief van de R.O.B. te Amersfoort.

+Bodemonderzoek van 1961

Afb. 251-257. Reconstructie van de kerkplattegronden, gebaseerd op de opgravingstekeningen van S. Bokma. Acht fases weergegeven in zeven plattegronden.

Afb. 251. R.K. kerk, opgraving, Fase I-II, houtbouwperiodes (paalsporen).

Afb. 252. R.K. kerk, opgraving. Fase III, romaans I: aanleg van een rondgesloten koor.

De opgravingsactiviteiten bepaalden zich hoofdzakelijk tot de toren, het koor en het middenschip binnen de schipomvang van de Waterstaatskerk van 1836. In het schip werden op respectievelijk 3,50 en 9,25 m, gerekend vanaf de oostzijde van de westelijke schipmuur, een 2-tal dwarsprofielen gespaard met als uiteinden de noordelijke en zuidelijke fundering van de schippartij uit 1836. Deze dwarsprofielen verdeelden het opgravingsvlak in een zogenaamd westelijk en oostelijk schipgedeelte en een koorgedeelte. In dit koorvlak, dat in feite het meest oostelijke gedeelte van het schip en het eigenlijke priesterkoor omvatte, werd aanvankelijk ook een oost-west gerichte profieldam in de lengte-as gespaard. De zo ontstane delen werden benoemd als het noordelijke en zuidelijke koorvlak.

Uit het opgravingsverslag en de daarbij behorende tekeningen zijn een aantal bouwfases te destilleren, waarbij de beschouwingen uiteraard beperkt blijven tot het grondplan.

Gepoogd is om aan de hand van de beschikbare gegevens de opeenvolgende disposities uit te beelden (afb. 251-257). De volgende fases zijn op dit display in tekening gebracht:

- a Houtbouwfase I en II (afb. 251).
- b Bouw van een tufstenen oostpartij met smalle halfrondgesloten absis (romaans) tegen het schip van houtbouwfase II (afb. 252).
- c Verstening in tuf van het westelijk schipgedeelte (romaans) (afb. 253).
- d Bouw van de westtoren (afb. 254).
- e Bouw van een dieper en breder koor in baksteen (gotisch) ter vervanging van het tufstenen romaanse koor; mogelijke wijzigingen aan het schip (afb. 255).
- f Vernieuwing van het schip door een bredere nieuwbouw (1836) (afb. 256).
- g Vergroting van het schip met zijbeuken (1883) en latere annexen (afb. 257).

⁺ De navolgende gegevens zijn grotendeels een verkorte beredeneerde weergave van het door S. Bokma geschreven opgravingsverslag, waarin door de samensteller, ⁺*Opgravingsverslag* uitgaande van de van dag tot dag uit het werk af te lezen vondsten, conclusies zijn getrokken en proposities zijn gesteld. Een beredeneerde samenvatting ontbreekt helaas. Het is derhalve een zeer moeilijke taak om na meer dan een kwart eeuw, alleen gesteund door deze schriftelijke neerslag, nu als het ware in omgekeerde richting, dat wil zeggen chronologisch een sluitend overzicht te

geven van de verschillende bouwfases. Met name ten aanzien van de twee oudste periodes, houtbouwfase I en II, blijft het beeld onduidelijk. De verslagtekst is wat te vaag en een correlatie d.m.v. nummering van de aangetroffen paalgaten in de tekst en op de tekeningen van het 3de en 4de opgravingsvlak ontbreekt.

⁺ *Sporen van twee houten kerken* (afb. 251). In het conglomeraat van paalgaten dat in het 3de en 4de vlak te voorschijn is gekomen, zijn twee groepen te onderscheiden, die wijzen in de richting van twee elkaar met een tussenperiode van ca. 75 jaar opvolgende houten kerkgebouwen. Die kerken zijn gebouwd op een oude begraafplaats. Houtbouwfase I is te onvolledig te voorschijn gekomen om er een aanvaardbare belijning op te trekken. ⁺*Fase I en II*

Houtbouwfase II manifesteert zich in rijen paalgaten die te zamen in rechte lijnen liggen evenwijdig aan en binnen de noord- en zuidmuur van het latere eenbeukige tufstenen schip. Er is een duidelijke westelijke beëindiging geconstateerd. Mogelijk sloot een smaller rechtgesloten houten koor tegen de oostkant aan. Paalgat-vondsten sluiten dit geenszins uit.

⁺ *De bouw van een tufstenen oostpartij* (afb. 252). Tegen de oostzijde van de kerk uit houtbouwfase II is een in tufsteen opgetrokken kooreind gebouwd, waarvan de fundering in haar geheel is teruggevonden in het oostelijk gedeelte van het schip en binnen, deels zelfs onder het tot aan de sloop van de kerk intact gebleven gotische priesterkoor. In het opgravingsverslag wordt deze oudste stenen bouw aangeduid als ‘de kapel van 1247’, die op zich zelf veel ouder kan en zal zijn. De fundering van dit oudste stenen kerkgedeelte vertoonde een uiterst merkwaardige dispositie. Het schipgedeelte, dat tegen de houtbouw aansloot, bezat een binnenwerkse breedte van ongeveer 5 m en een lengte van ruim 4 m. ⁺*Fase III*

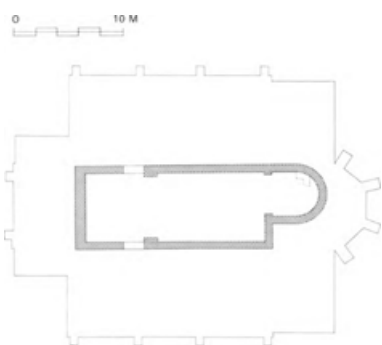
Hierachter sloot een half rond gesloten absis aan met een breedte van ongeveer 3,25 m en een nagenoeg gelijke diepte, alles binnenwerks op funderingsniveau gemeten. Ook de triomfboog-voeting op de scheiding van het ondiepe schip en het koor is volledig te voorschijn gekomen. De breedte van de eigenlijke koorruimte bedroeg 1,50 m minder dan de breedte van het aansluitende schip. De noordmuur van de absis liep in het verlengde van de noordelijke schipmuur, zodat de assen van de absis en het korte schip niet samenvielen en de plattegrond volkomen a-symmetrisch was. Men kwam tot de voorlopige conclusie dat het kleine schip tweebeukig zou zijn geweest, hetgeen gezien de betrekkelijk geringe breedte van 5 m nauwelijks aannemelijk is. Het zuidelijke ‘zijbeukje’ zou vermoedelijk een rechte sluiting hebben gehad. Van een rechte sluiting is overigens geen enkel spoor gevonden.

Tijdens de opgraving bleken ter plekke slechts brokken tuf en andere natuursteen als los materiaal voor te komen. Een bevredigende verklaring heeft men voor het probleem van de gestalte van de sluiting niet gevonden. Men zou evenwel kunnen denken aan een minuscule zijabsis of aan een rechte wand met een spaarnis waartegen een zijaltaar kan hebben gestaan. In de koorfundering die zo opvallend gaaf te voorschijn kwam, bleek nogal wat Romeins materiaal te zijn verwerkt, dat gezien bepaalde mortelresten op de breukvlakken al in de Romeinse tijd secundair zou zijn verwerkt geweest. In de noordmuur van de absis, die gezien de vorm en de aard van

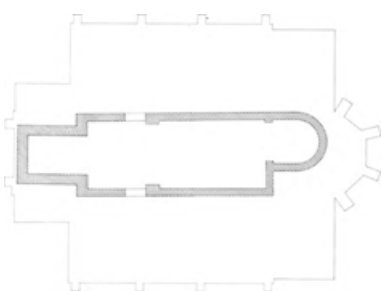
het bouwmateriaal uit de romaanse periode stamt, zijn zelfs belangrijke resten van opgaand muurwerk bespeurd.

De zuidmuur van het koor bleek tot ongeveer 30 cm voorbij de oosthoek van de zuidmuur in westelijke richting door te schieten en bezat aan de buitenzijde duidelijk 'kantwerk'. Ingesloten en deels onder de tufstenen absisfundering werden muurfragmenten aangetroffen van steen, die men aanvankelijk heeft willen duiden als de overblijfselen van een rechte koorsluiting. Het betrof hier een hoek tegen de noordmuur bij de geboorte van de absisroning en een muurfragment ter lengte van 90 cm dat gedeeltelijk schuilging onder de zuidwand van de smalle kooruimte. Bevredegend bleek ook deze verklaring als 'rechte koorsluiting' niet. Dr. P. Glazema zag er eerder een altaarfundering in. Dat de muurresten overblijfselen zijn geweest van oude gemetselde grafkisten is evenmin uitgesloten, zelfs meer waarschijnlijk.

⁺ *De verstening van het westelijke schipgedeelte* (afb. 253). Na de voltooiing van de tufstenen oostpartij met het merkwaardige halfronde koor is men ook overgegaan tot het verstenen van het schip uit houtbouw fase II. Waarschijnlijk is deze bouwcampagne vrij snel, zo niet direct na de voltooiing van het koorgedeelte op gang gekomen. Bij het bodemonderzoek is ook het tufstenen schip vrijwel in zijn geheel te voorschijn gekomen. In de fundering werden duidelijk de bouwnaden gesignaleerd tussen het oudere 'koorwerk' en het jongere schip. ^{+ Fase IV}

Afb. 253. R.K. kerk, opgraving. Fase IV, romaans II: bouw van tufstenen schip.

Afb. 254. R.K. kerk, opgraving. Fase V, romaans III: toevoeging van de toren.

Direct ten westen van deze bouwnaad zijn in het schip twee stiepen aangetroffen, die gezien hun positie nauwelijks anders zijn te verklaren dan als dragers van het houten schip. Na de afbraak van het houten koor, dat op de plaats waar de tufstenen ‘oostpartij’ zou verrijzen stond, zullen deze stiepen tijdelijk als de dragers van de oostwand van het schip uit houtbouwphase II hebben dienst gedaan.

Van de romaanse noord- en zuidmuur van het schip kwam behalve de fundering ook op sommige plaatsen nog wat opgaand muurwerk voor de dag, zij het minder dan in het koorgedeelte. Ook hier was weer materiaal van Romeinse origine verwerkt, vooral dakpanresten waaraan mortel voorkwam.

Gestempelde stukken bevonden zich daartussen niet. In de noord- en zuidmuur zaten tegenover elkaar ongeveer 1,50 m brede ingangen. De drempel van de zuidingang kwam na afgraving van de westelijke profieldam bloot te liggen. Ter plaatse werden drie lagen baksteen (formaat $27 \times 12,5 \times 6$ cm) aangetroffen, die aansloten bij de zich ten oosten van de toegang bevindende inwendige muurverzwaring. Behalve dit drempelrestant werd ook een blok kwartsiet (ongeveer 25 cm in diameter) opgedolven waaraan profielen voorkwamen. Het blok was vermoedelijk afkomstig van de omlijsting van de zuidingang. De westelijke beëindiging van het schip tekende zich bij de ontgraving duidelijk af, de buitenhoeken van het schip kwamen er goed uit.

Oorspronkelijk heeft de westmuur geen ingang gehad. In het midden bleek de muur evenwel een groot uitbraakspoor te vertonen, dat in verband moet worden gebracht met de in fase V te beschrijven torenbouw. De begrenzing van het uitgebroken gedeelte kwam aan de zuidkant duidelijk tot haar recht. Bij het uitbreken van de romaanse funderingen van de noord- en zuidmuur en de aansluitende westmuur bleek dat de aan die westmuur gebruikte tuf- en breuksteen secundair was verwerkt. Met uitzondering van de bovenste lagen waarvoor specie bleek te zijn gebruikt, lag de rest in vuil zand opgesloten, terwijl er toch kalkspecie op de stenen voorkwam.

Over de bevoering van de romaanse kerk verschaft de opgraving ook enige gegevens. Tegen de noordmuur van het koor bij het begin van de halfronde sluiting, op het in fase IV genoemde mysterieuze, winkelhaakvormige muurfragment, kwam een tegen de tufsteen-

wand oplopende vloerrest van ongeveer 0,75 m² voor, samengesteld uit kiezels en tufbrokjes in een bed van kalkspecie. In het schip, in het vlak van de opgravingstekening aangeduid als oostelijk schipvlak, trof men uitgebreide vloerresten van dezelfde samenstelling aan. Daar bleek de vloer eveneens sluitend tegen de tufstenen romaanse noordmuur te liggen.

⁺ *De bouw van de westtoren* (afb. 254). In de volgende ontwikkelingsfase werd het eenbeukige romaanse kerkje voorzien van een toren die koud tegen de westmuur ^{+Fase V} van het schip aansloot. Bij het nog oppervlakkig blootleggen van de torenfundering kwamen tufsteenbrokken te voorschijn, materiaal dat deels secundair bleek te zijn toegepast. Bij het verder ontgraven van de westmuur bleek onder 2 à 3 lagen moppen een laag tufsteen met andere brokken natuursteen ter dikte van 20 tot 30 cm in kalkspecie aanwezig te zijn. Daaronder lagen enige los gestorte kleine veldkeien. Ook de later volledig vrijgelegde en in tekening gebrachte noordmuur van de toren vertoonde een dergelijke samenstelling en constructie. Onder de laag in specie gevatte kleine tufbrokken en keien lagen zwaardere brokken tufsteen en keien in een vermoedelijk losse stapeling. Deze fundering scheen op ongeveer een meter onder het maaiveld op geroerde grond te rusten. Op de buitenkanten van de stenen kwam veelal specie voor.

In de westmuur van het schip manifesteerde zich de onder fase IV reeds even vermelde uitbraaksleuf, die verband houdt met de bij de bouw van de toren gemaakte verbinding tussen het schip en het torenportaal. Inwendig werd in de toren voornamelijk structuurloze grafgrond aangetroffen. Pas ter hoogte van het derde vlak werd bij de zuidmuur een kindergraf gevonden in minder verstoorde bodem en werd het vlak enigszins 'leesbaar'.

Het opgravingsverslag maakt melding van een funderingsrestant van een steunbeer op de noordwestelijke hoek van het schip, dat evenwel duidelijk jonger bleek te zijn dan het schip zelf. Later wordt de steunbeerfunctie weer tegengesproken. Mogelijk houdt deze aan de buitenzijde met natuursteen kantig afgewerkte contrafortfundering verband met de constructie van de toren.

Inwendig besloeg de toren op funderingsniveau een oppervlakte van 3 × 3,50 m, gemeten respectievelijk noord-zuid en oost-west, de tweede maat gerekend vanaf de binnenzijde westmuur toren tot aan de buitenzijde westmuur schip. Hoe deze rechthoekige plattegrond te rijmen met een gelijkzijdig, vierkant torenlichaam? Zowel op Pronks tekening als op foto's van de toren in zijn latere ommantelde toestand ziet men een gelijkzijdige toren. De rechthoekige torenruimte op de begane grond is te verklaren als men de oostelijke torenmuur die koud tegen de westelijke schipmuur aansluit gedragen denkt door een boogoverspanning tussen de noordelijke en zuidelijke torenmuur.

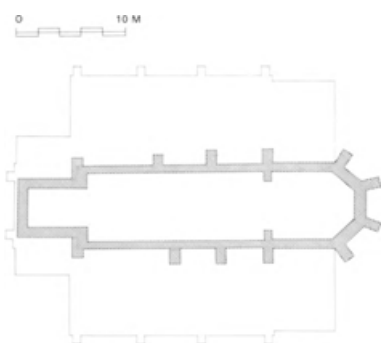
Mogelijk is de hierboven gesignaleerde contrefort, die ook aan de zuidzijde een tegenhanger heeft, als steunpunt bedoeld die grote druk op de ondermuren van de toren kon compenseren. Min of meer vergelijkbaar met deze constructie is de in Alphen aan de Maas toegepaste oplossing. De toren had een gesloten westmuur en was alleen vanuit de schipruimte toegankelijk. Andere voorbeelden van een dergelijke dispositie zijn/waren te vinden in Wijchen (tot 1853), Appeltern en Dreumel.

Het torenportaal kan overwelfd zijn geweest door een stenen (ton-)gewelf en een kapel op de verdieping hebben gehad, die dan eveneens door middel van een boogopening in open verbinding stond met het schip. Dit laatste blijft overigens een veronderstelling.

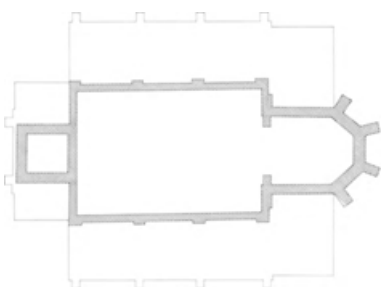
⁺ *De bouw van het gotische koor en mogelijke wijzigingen van het schip* (afb. 255).

De vervanging van het merkwaardige, nogal unieke a-symmetrische tufstenen koor door een diepere, driezijdig gesloten koorpartij is de volgende fase in de bouwgeschiedenis. Het nieuwe koor kreeg de breedte van het bestaande romaanse schip. De noordmuur werd althans voor wat betreft het westelijke gedeelte gefundeerd of gesteld op de bestaande romaanse koormuur. In het opgravingsverslag zijn betrekkelijk weinig gegevens betreffende dit overigens volledig vrijgelegde koor, dat trouwens tot aan de sloop van de kerk in 1960 behouden bleef, opgetekend (afb. 247). ^{+Fase VI}

Uit de vorm en het materiaalgebruik (moppen van niet nader genoemd formaat) is af te leiden dat het een waarschijnlijk 15de-eeuwse, in gotische stijl opgetrokken koorpartij moet zijn geweest. Of na de bouw van dit koor ook het schip is vernieuwd, verhoogd of anderszins grondig is gemoderniseerd, is niet bekend. Op de tufstenen romaanse schipfundering zijn in elk geval moppen aangetroffen, waarop muurresten van kleine steen (formaat 21,5 × 10,5 × 5,5 cm) zijn gesignaleerd, wijzend op een tamelijk recente vernieuwing, denkelijk die

Afb. 255. R.K. kerk, opgraving. Fase VI, gotisch: bouw van een nieuwe koorpartij.

Afb. 256. R.K. kerk, opgraving. Fase VII, kerk in 1836: verbreding van het schip.

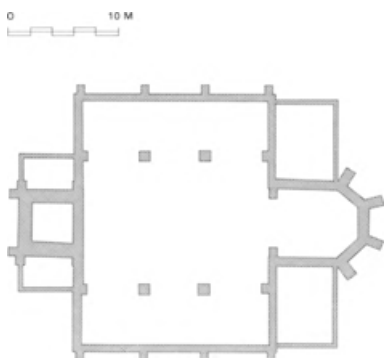
van 1799. De bouwval op Pronks tekening (afb. 244) geeft de indruk van een schip met twee, hoogstens drie betrekkelijk hoog geplaatste kleine vensters, een nauwelijks gemoderniseerd schip.

Tot deze bouwfase kunnen ook een aantal, qua oppervlakte vrij omvangrijke vloerfragmenten worden gerekend, alle gelegen in het schipgedeelte. De vloerresten bestonden uit platliggende, smalle, nogal dikke bakstenen (formaat $27/28 \times 9/10 \times 5/7$ cm). Verder is de fundering gevonden van een tegen de triomfboog staand zijaltaar in de noordoost-hoek van het schip. De fundering bestond uit een muurtje gemetseld van halve moppen, aansluitend bij de tufstenen noordmuur en vrijwel haaks erop gericht. Na ongeveer 1,50 m boog de fundering haaks af in oostelijke richting en eindigde ter hoogte van de triomfboogfundering. Binnen deze schil van baksteen lagen losse tufbrokken. Het ligt voor de hand dit zijaltaar te identificeren met het in 1468 genoemde Georgiusaltaar. De steunberen die aan de noord- en zuidzijde van het schip voorkwamen, bleken alle koud tegen de buitenmuren geplaatst. Het tijdstip van plaatsing is moeilijk te bepalen. De meest westelijke aan de zuidkant bleek samengesteld uit tufsteen en veldkeien, de overige steunbeerfunderingen uit tuf en baksteen. Een onderlinge samenhang ontbrak. Ze stonden niet in een logisch verband tegenover elkaar. Of deze beren verband hebben gehad met een ooit aanwezige of geplande overwelfing of alleen tot steunverlening van de schipmuren hebben gediend is niet duidelijk geworden.

⁺ *De Waterstaatskerk van 1836* (afb. 256). Na toewijzing van de kerk aan de Maldense katholieken hebben zij in 1799 de in de 18de eeuw tot een complete ruïne vervallen ^{+Fase VII} kerk weer hersteld. Bij de opbouw van het schip zijn waarschijnlijk de eerder genoemde stenen van betrekkelijk klein formaat ($21,5 \times 10,5 \times 5,5$ cm) gebruikt.

Toen men in 1836 met een subsidie van rijkswege wat meer armslag had, heeft men het oude schip volledig gesloopt. Tussen het gespaard gebleven koor en de toren

trok men een nieuwe, sterk verbrede, eenbeukige schipruimte op. Binnenwerks nam de schipbreedte ten gevolge van deze ingreep toe van 5 m tot 9,25 m, wat bijna een verdubbeling van de oppervlakte inhield. De oost- en westmuur van het nieuwe schip sloten koud aan tegen het

Afb. 257. R.K. kerk, opgraving. Fase VIII, kerk in 1883: toevoeging van brede zijbeuken.

gotische koor en de flankmuren van de toren. Tijdens de opgravingscampagne is deze kerkplattegrond van 1836 door Bokma ingemeten, omdat hij bij de bepaling van de overige 'vlakken' zijn diensten moest bewijzen. Het Waterstaatsschip bestond uit drie traveeën en zal waarschijnlijk door een stucplafond overwelfd zijn geweest. De ruimte bood tevens de mogelijkheid om tegen de oostmuur aan weerszijden van de triomfboog zijaltaren te plaatsen.

⁺ *Uitbreiding van het schip met zijbeuken (1883) en latere annexen* (afb. 257). De laatste vergrotingsfase hield opnieuw een uitbreiding van het schip in. Zij werd ^{+Fase VIII} gerealiseerd door de aanbouw van twee 3,25 m brede zijbeuken en het doorslaan van de schipmuren van de Waterstaatsperiode. De zijbeuken werden onder afzonderlijke kappen gebracht. Door het toepassen van hoge zijtopgevels bij elk van de zijbeukstraveeën was het mogelijk flinke lancetvensters toe te passen, waardoor een optimale lichtinval in het nu wel zeer breed uitgedijde, driebeukige schip werd verkregen. Ook de reeds eerder ommantelde en (in 1866?) verhoogde toren werd van flankruimtes voorzien. Aan weerszijden van het priesterkoor stonden in deze laatste fase een sacristie en bijsacristie. Hoewel er geen exacte opmeting van de kerk in haar laatste fase voor de sloop voorhanden was, is toch getracht op basis van de schaarse gegevens en enkele beschikbare foto's (afb. 247) een beeld te geven van de kerk in haar laat 19de-eeuwse/vroeg 20ste-eeuwse fase. In deze vorm bleef de kerk tot haar sloop in 1960 behouden.

⁺ In een open klokkestoel opgesteld tussen de moderne kerk en het bejaardentehuis 'De Malderburcht' hangt de luidklok die afkomstig is uit de toren van de oude ^{+Klok} kerk. De klok heeft een diameter van 75 cm en draagt een randversiering bestaande uit engelenkopjes afgewisseld met maskerons en een roofscène. Het randschrift (met gespiegelde letter N) luidt: D.OR DAT VIER BIN ICK GEVLOTEN. PETER VAN TRIER EN STEVEN RVTGERS HEBBEN MY GEGOOTEN. / VOOR T KERSPEL VAN MALDEN ANNO 1676. S. ANTONIVS. PATRONAE. / B. DE STEENHVYS.

- Literatuur. Dorgelo 1961, blz. 56, 87.

Afb. 258. R.K. kerk. Doopvont, koper, 19de eeuw (opn. 1977).

Afb. 259. R.K. kerk. St. Antonius Abt, gepolychromeerd lindehout, door P. Verhoeven, 1803 (opn. 1977).

Afb. 260. R.K. kerk. Kruisbeeldcorpus, hout, 18de eeuw (opn. 1977).

+ De kerk bezit een aanzienlijke hoeveelheid inventarisstukken die uit de oude parochiekerk afkomstig zijn, met name een aantal kruisbeelden en enig bijzonder mooi vaatwerk. +Inventaris

+ Tafeldoopvont (afb. 258). Hoogte balk 29 cm, hoogte deksel 24 cm, diam. 27 cm; geel koper; XIXc of midden XIX. +Doopvont

Ronde, geprofileerde voet; ronde, korte stam; rond, geprofileerd deksel, bekroond door een kruisje.

+ Wijwateremmer. Hoogte 25 cm, diam. 25 cm; geel koper; midden XIX.

+Wijwateremmer

+ *Antonius Abt* (afb. 259). Hoogte 74 cm; lindehout; oude, doch niet oorspronkelijke polychromie; op achterzijde gesigeneerd en gedateerd: PVHB 18 6/6 03; Petrus Verhoeven, (Uden 1729-1816); 1803. +Beelden

Staande figuur, in zijn rechterhand een geopend boek; zijn linkerhand steunt op een Taustaf; aan zijn voeten een varken. Staat: wijsvinger van de rechterhand ontbreekt en groot deel van de staf; vernieuwd: rechteroor van het varken.

- Literatuur. Cat. Uden 1976 (P. Verhoeven), blz. 21, nr. 36.

Corpus (afb. 260). Hoogte 88 cm; hout; XVIII.

Sporen van polychromie, armen ontbreken, gebarsten en houtwormgaatjes. Bij de opening van de nieuwe kerk verworven.

Wandkruis. Hoogte 65 cm; lindehout; polychromie verwijderd; corpus XIXA; kruis later.

Oorspronkelijk hing dit crucifix buiten tegen de kerk (westmuur zuidbeuk).

Wandkruis. Hoogte 46 cm; lindehout; polychromie verwijderd; corpus XIXA; kruis later.

Wandkruis. Hoogte 160 cm; hout; afgeloogd, wit geverfd; midden XIX.

+ *Stervende Christus aan het kruis*. Doek, 69 × 50,5 cm; copie naar A. van Dijk; XIX. Waarschijnlijk afkomstig van altaarretabel. +Schilderij

+ *Stralenmonstrans* (afb. 261). Hoogte 72 cm, afm. voet 21,5 cm × 17,5 cm; zilver; merken: +Liturgisch vaatwerk en gerei

Afb. 261. R.K. kerk. Monstrans, zilver, door P.F. Reijnders, Venlo, 1749 (opn. 1977).

Afb. 262. R.K. kerk. Kelk, verguld zilver, Keuls werk, midden 17de eeuw (opn. 1977).

meesterteken: PFR (= P.F. Reijnders); staande leeuw in schild; klein driehoekje met bolletje erin; 1749.

Ovale, geschulpte voet; op de welving, die verdeeld is in segmenten, adelaar met opschrift: S. Joannes - gevleugelde mens met opschrift: S. Matheus - rond met opschrift: S. Lucas - leeuw met opschrift: S. Marcus, de symbolen zijn omlijst door wingerdranken en festoenen: peervormige nodus met, aan onderzijde, bladmotieven en, aan bovenzijde, knorren; de ovale lunula is omgeven door een sierrand; over de gebundelde stralen wingerdbladeren en druiventrossen; aan weerszijden van de lunula, een reliëf, resp.: Augustinus, bisschop, onder baldakijn, waarop beeldje van de H. Helena - kruisheer, abt (Theodorus van Celles?) met zwaard, kruis, mijter aan de voeten, scapulier met kruis van de kruisheren, onder baldakijn waarop beeldje van een bisschop; boven de lunula: Geestesduif met reliëf van God de Vader, hierboven een pelikaan met jongen; op de top een kroon met emaille kruisje waarop aan ene zijde corpus, aan andere zijde plaquette met Moeder Gods.

Inscriptie onderzijde van de voet: FACTUM SUB R.A.D. HENRICO PETERSEN PRIORE 1749 FECIT P.F. REYNDERS PAROCHIE MALDEN.

Reliekhouders. Ovaal afm.: 8,5 × 6,5 cm; zilver; geen merken; eind XVIII of ca. 1800.

Met laurierkrans. Vgl. dito doosje in R.K. kerk te Heumen met onbekend merk (zie blz. 167).

Ciborie. Hoogte met deksel 39 cm, hoogte zonder deksel 27 cm, diam. voet 17 cm; zilver; merken: V in gekroond schild (= import); neogotiek; 1858.

Zeslobbige, geprofileerde voet; op de lobben gegraveerd, in vierpas: AO DMNI. I.X. MDCCLVIII - Sol Justitiae - doornenkroon - kruisje - IHS als monogram (2 ×); de vierpassen zijn omzoomd door rand met rankwerk; zeszijdige stam, met aan onderzijde, neogotische aediculae en traceerwerk; zeszijdige nodus met traceerwerk waarin zes rozetten; tegencuppa van ajour traceerwerk; deksel met kam van florale motieven; op de welving zes engelenkopjes; als bekroning bol met crucifix.

Inscriptie onder in de voet: Parochie Malden.

Kelk (afb. 262). Hoogte 23,5 cm, diam. voet 16 cm; verguld zilver; merken: stadsteken: wapen van Keulen, midden XVII; meesterteken: 41 XP in twee ovale ringen (= Meister mit Hausmarke); trembleersteek; midden XVII of 1641(?)

Zeslobbige, geprofileerde voet met rand van bladeren; op de welving, die verdeeld is in zes segmenten, IHS - 3 × een engelenkopje - 2 × festoenen; peervormige nodus met bladmotieven en festoenen; tegencuppa met zes lege ovalen in acanthusbladeren.

Inscriptie onder in voetrand: Parochie Malden (van latere datum).

- Literatuur. Cat. Keulen 1975 (Goldschmiedekunst), blz. 66 nr. 34.

Kelk. Hoogte 26 cm, diam. voet 14 cm; verguld zilver; merken: meesterteken onduidelijk: w. (?) in vierkant; jrl. N (= 1847); Romeins zwaardje; lopend leeuwje; minervakopje.

Twaalfzijdige, geprofileerde, hoge voet; op bovenzijde van de welving een rand van bladmotieven; onder aan de peervormige nodus neogotisch traceerwerk; de nodus is versierd met bladeren; de tegencuppa wordt gevormd door grote bladeren.

Inscriptie onder in de voet: Parochie Malden.

Kelk. Hoogte 20,5 cm; diam. voet 15 cm; zilver; merken: v in gekroond schild (= import); neogotiek; XIXd.

Zeslobbige, geprofileerde voet met opstaand randje waarop rozetten; zeszijdige stam met traceerwerk; zeszijdige nodus met traceerwerk en zes uitstekende, ruitvormige knoppen waarin de letters: IHESUS; tegencuppa met, aan onderzijde, een rand van bladeren en bloemen, aan bovenzijde, gestyleerde bladeren.

Inscriptie onder de voetrand: Parochie Malden.

Staand kruisbeeld. Hoogte 69 cm; geel koper; neogotiek; XIXd.

Driezijdige voet op drie klauwpoten; tussen de poten een ajour bewerkte, gestyleerde Franse lelie; ronde stam met afgeplatte, ronde nodus; op de uiteinden van de balken een opengewerkte driepas.

⁺ *Zes kandelaars.* Hoogte 87 cm; geel koper; midden XIX.

Driezijdige, ingezwenkte voet op drie krulpootjes; de ornamenten op de drie zijden zijn verdwenen; stam met meerdere insnoeringen; vaasvormige bobèche.

⁺*Kandelaars*

Acht kandelaars. Hoogte 57,5 cm; gegoten brons; XIXc.

Driezijdige voet op drie klauwpootjes; op de zijden, reliëfs: Jezus - Maria - Jozef; gecanneleerde stam, waarvan het onderste gedeelte vaasvormig; vaasvormige bobèche met knorren.

⁺ *Twee schotels.* Diam. 24,5 cm en 22,5 cm; tin; merken: gekroonde roos met LTP;

M en A in vierkant en Michael in ovaal met LS (diam. 22,5 cm); gekroonde roos met LTP; K en A in vierkant en staande Michael in ovaal met LS (diam. 24,5 cm); XIX.

⁺*Schalen*

De Malderburcht

Aan de oostzijde van het Broek, op een plaats die thans ten westen van het Maas-Waalkanaal is gelegen, tegenover het terrein van de steenfabriek, heeft de Malderburcht gestaan, een belangrijke ronde burcht waarvan alle sporen zijn uitgewist (afb. 264). De Eendenpoelseweg, die vroeger het Burchtstraatje werd genoemd, vormde de verbinding tussen de burcht en de kerk van Malden. De laatste resten zijn bij het slechten van de burchtheuvel, een project dat in het kader van de

werkverschaffing in 1930-1931 is uitgevoerd, verdwenen. Toen zijn een groot aantal zogenaamde Jacobakannetjes gevonden. Bij een eerdere opgraving door de heer Luden van Heumen omstreeks 1910 zonder deskundige begeleiding uitgevoerd, zijn nog steenklompen van tuf en betonstructuren aangetroffen.

In 1300 werd het huis voor het eerst genoemd, maar de burcht dateerde waarschijnlijk van omstreeks 1270. Hij is in het begin van de 14de eeuw verwoest of afgebroken. In een procesakte van 1618 worden materialen genoemd als 'duyffsteen, tegelen, kalck en andere overblyfselen van een oldt gebouwsell'. Het burchtcomplex omvatte behalve de afgegraven motte of burchtheuvel, die de vorm had van een afgeknotte kegel met een middellijn van ongeveer 29 m en een oppervlakte van ongeveer 700 m², ook een voorburcht. Het cirkelvormige terrein was omgeven door een wal en een buiten- en binnengracht.

- Literatuur. Van Spaen IV (1805), blz. 48-51; Van Schevichaven 1846, blz. 24; Van der Aa VII (1846), blz. 617; Schutjes V (1876), blz. 29; Lacomblet III (1960) nr. 15; Verslag van de Commissie voor de verzameling en bewaring van gedenkstukken, Nijmegen 1931, blz. 3; H.L. Driessen, De Malderburcht, B.M. Gelre XLVI (1943), blz. 49-55; Gorissen 1959, blz. 137-139; Nillesen 1975, blz. 1-11; Kalkwiek 1976, blz. 102, 180.

Het voormalige grote en kleine jachthuis

Op ongeveer 300 m ten noordwesten van de kerk, aan de oostzijde van de huidige Kerkweg stond eertijds het Jachthuis van de heren van Heumen en Malden. Volgens een steen die was aangebracht in een zijmuur van het op 10 augustus 1925 door een windhoos verwoeste huis, was het Grote Jachthuis gebouwd door de Nijmeegse burger Peter Vos. Op deze wapenstein was een vos afgebeeld met een 'schuins daarover liggend kruis'. Verder las men daarop de inscriptie: AO 1609 / WILT DAER / OP LETTEN HEFT / PETER VOS DIT / HUS DON SETTEN. Bij de verkoop van het huis aan de heer van Heumen, Ludolf van Steenhuys, in 1660 kreeg het huis pas zijn bestemming als jachthuis, waarvoor het gezien zijn ligging aan de rand van het bos en heidegebied uitstekend geschikt was. Ludolf van Steenhuys kocht het voor 1000 ducatonen. In 1769 kwam het jachthuis door aankoop aan de stad Nijmegen. Omstreeks 1800 heeft het huis nog een tijdlang als pastorie dienst gedaan. In 1836 heeft de stad Nijmegen het huis openbaar doen verkopen. Het 16 ha grote bedrijf met het huis, een schuur, put, bakoven en veel weiland werd voor f 5475,- gekocht door Peter Hendriks Franssen. Ten noorden van het Grote Jachthuis stond een wat kleinere hoeve die de naam het Kleine Jachthuis droeg. Bij de windhoos van 1925 ging ook deze boerderij verloren.

- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 25-26; De Jong 1960, inv.nr. 2322; Nillesen 1975, blz. 45, 65.

Kleine buitens

In Malden stonden enige kleine buitens: de Heeg, dat uiterlijk veel op het Grote Jachthuis geleeke, De Pol en Elshof. Alleen Elshof bestaat nog in een laat 19de-eeuwse gedaante.

+ Aan de Hatertseweg nr. 24 staat de villa Elshof, een huis met een laat 19de-eeuws karakter, thans in gebruik als kinderpension 'Huize De Elshof'. Het huis, dat ^{+Elshof} inwendig een curieuze kleurrijke tegelschouw bevat, is gelegen aan de rand van een klein langgerekt park met

Afb. 263. Tuinbeeld, voorstellende Actaeon, tot 1978 in de tuin van de villa 'Elshof'. Marmeren buste door J.P. van Bourscheit, 1713. Collectie N.M.C., Nijmegen (opn. 1978).

Afb. 264. Terrein van de voormalige Malderburcht volgens situering op het kadastraal minuutplan.

resten van enige oude lanen. Elshof was in het laatste kwart van de 18de eeuw eigendom van Christoffel van den Berg, ontvanger-generaal te Nijmegen. Zijn erfgenamen beleenden Stephanus Grevelaar met Elshof. In 1789 komt het goed aan dr. Roeland Scheers, in 1835 aan Roeland van Harencarspel (Scheers van Harencarspel), vervolgens aan baron Schimmelpenninck van der Oye en verder successievelijk aan de heren Van Dungen, Kruseman en Stoppelaar van Blijderstein. In 1950 kreeg het huis een bestemming in het kader van de kinderbescherming.

- Literatuur. Nillesen 1975, blz. 46-47.

⁺ Tot 1978 stonden in de tuin van de villa Elshof enige beelden opgesteld. Zij behoorden niet tot de oorspronkelijke tuindecoraties, maar zijn pas later opgesteld. ^{+Tuinbeelden} De beelden zijn door aankoop in het bezit gekomen van het Nijmeegs Museum 'De Commanderie' en aldaar van een storende verflaag ontdaan.

Het betreft een beeldje voorstellend een vrouwenfiguur met kinderen waarschijnlijk een Caritas-voorstelling en een wit marmeren borstbeeld voorstellend Actaeon (afb. 263), gesigneerd: VB.F. 1713 (= Jan Pieter van Bourscheit de Jonge). De buste stond op een hardstenen sokkel, thans eveneens in het museum. Op de voor- en zijkanten leest men de tekst: AMANTES AMOR AEQVAT.

Boerderijen

Aan historische boerderijen is in Malden niet erg veel in gave staat bewaard gebleven. Men moet ze vooral zoeken langs de noord-zuid-lijn Hatertseweg, Broekkant en Hogenhofsestraat. Sommige oude hoeves zijn in het begin van de 20ste eeuw vervangen door nieuwbouw met een doorgaans statig karakter, zoals b.v. de Bothalenshof Anno 1916 en de Takenhof aan de Hatertseweg. Ook aan de verbindingswegen met de Rijksweg N 95, met name aan de Droogsestraat, stonden enige interessante specimina van landelijke bouwkunst, die nagenoeg alle zijn verdwenen. In het gebied rond de R.K. kerk, de van ouds tamelijk open kern van het dorpsgebied, vindt men nog nauwelijks sporen van de oorspronkelijke aanleg terug.

⁺ Droogsestraat nr. 7. Breed opgezette driebeukige boerderij met gepleisterde voorgevel onder afgewolfd zadeldak met riet en pannen gedekt, XVIII-XIX. Vensters zijn ^{+Droogsestraat} gedeeltelijk gemoderniseerd.

Droogsestraat nr. 9 (gesloopt). Naar links uitgebouwd, gepleisterd krukhuis, waarvan het woongedeelte een lage verdieping had. Het voorhuis onder een rieten kap en het bedrijfs gedeelte onder een dekking van riet en pannen. Het huis dateerde waarschijnlijk uit XVIII met latere wijzigingen. Het pand is in 1980 gesloopt.

⁺ Hatertseweg nr. 26. Boerderij 'Munikenhof' (afb. 266), ook 'Kloosterhof' genaamd, met bakhuis en schuur, XVIII-XIX. De boerderij onder afgewolfd pannen zadeldak ^{+Hatertseweg} en gepleisterd exterieur, bezit inwendig nog deels lemen wanden. Zij was oorspronkelijk eigendom van de Kruisheren van St.-Agatha. Hieraan herinnert nog het steentje met kruisje en jaartal 1808 boven de deur van het bakhuis aan de straat.

Na een langdurig proces dat in 1889 eindigde, is de bouwhof vervallen aan de staat der Nederlanden en publiekelijk verkocht. Eigenaar werd Jan Thijssen, wiens nageslacht de boerderij tot op heden bleef bewonen.

- Literatuur. Nillesen 1975, blz. 47-48, 52, 53.

Hatertseweg nr. 29. Boerenwoning met bedrijfsgedeelte onder doorlopend zadeldak, met overstek, gepleisterde gevels met bandversieringen bestaande uit telkens drie lagen baksteen (afb. 265). In de voorgevel tussen de vensters op de begane grond een ronde nis met een klassiek beeld voorstellend de godin Flora.

Onder de nis een stichtingssteen met de tekst: J.E.M. DE BRUIJN / OUD 6 JAREN / 19 26/4 06.

Hatertseweg nr. 37. Boerderij 'Berckenbosch', abusievelijk ook vaak 'Berkenhof' genaamd. Kapitale T-boerderij met vrijstaande jongere schuur. De hoeve kreeg haar huidige gestalte na het herstel van de in 1885 opgelopen brandschade. De in de voorgevel aangebrachte drie steentjes met '1885 / T.B. / J.A.' geven aan dat Theodorus Broekman en

Afb. 265. Hatertseweg nr. 29. Boerderij uit 1906 met Florabeeld in voorgevel (opn. 1977).

Afb. 266. Hatertseweg nr. 26. Boerderij de 'Munikenhof' (opn. 1978).

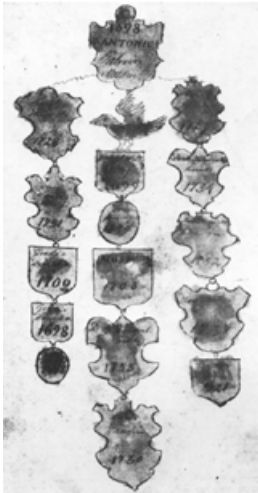
Afb. 267. Rijksweg nr. 151 (opn. 1978).

Joanna Arts het voorhuis hebben vernieuwd. Aan de westzijde van het voorhuis bevindt zich nog een oude gewelfde kelder. In de kamer is een laat 18de-eeuwse tegelschouw aanwezig en een oude haardplaat met voorstelling van de Annunciatie.

De hoeve 'Berckenbosch' behoorde in 1529 aan de Nijmeegse burger Jacob Canis en kwam vervolgens in het bezit van zijn zoon Petrus Canisius en zijn dochter Wendela. In 1769 verwierf de stad Nijmegen de hoeve. Door verkoop kwam de boerderij in bezit van de familie Broekman, welk geslacht nog eigenaar is.

- Literatuur. P.J. Begeyn S.J., Een nog onuitgegeven akte betreffende Petrus Canisius, Numaga XVIII (1971), blz. 110-120; Nillesen 1975, blz. 42, 54-56.

⁺ Rijksweg nr. 151 (gesloopt). Boerderij (afb. 267) onder afgewolfd pannendak, midden XIX. Een van de laatste oude huizen in het als zodanig nauwelijks ^{+Rijksweg} herkenbare centrumgebied van het dorp Malden. Het bouwvolume is karakteristiek voor veel midden- en laat 19de-eeuwse boerenhuizen in het aangrenzende oostelijk zandgrondgebied.

Afb. 268. Tekening van het schutterszilver in het oude gildeboek van schutterij St.-Antonius te Malden.

Afb. 269. Schutterszilver van het voormalige St.-Antoniusgilde. Het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem.

Afb. 270. Hoofdplaat van het sieraad.

Afb. 271a-c. Drie koningsschilden uit 1698, 1728 (memorieplaat) en 1737.

De voormalige brouwerij of Hoeve Vogelenzang

Nabij de noordgrens van de gemeente, ten westen van het verbindingspad tussen de Hatertseweg en de op Nijmeegs grondgebied gelegen Malderburchtstraat, heeft de 18de-eeuwse, zo niet oudere Brouwerij of hoeve Vogelenzang gestaan. Op een oude foto zijn gedeeltelijk de jaarankers in de voorgevel van deze markante T-boerderij zichtbaar, die slechts 'ANO 17..' laten aflezen. Deze ankers kunnen echter betrekking hebben op een verbouwing of uitbreiding.

Het voorhuis had liefst een breedte van zeven venstertraveeën. Een gravure naar een tekening van C. Pronk laat de ouderdom op zijn laatst terugvoeren tot 1732. De familie Van den Broek die hier bier brouwde, maar later het brouwbedrijf in de buurtschap Molenhoek voortzette (zie blz. 205), verkocht de boerderij aan de heer Van Clarenbeek, wiens kleindochter, mejuffrouw M. Kloosterman, Vogelenzang in 1931 verkocht aan het Oud-Burgeren Gasthuis in Nijmegen. Deze stichting heeft het imposante boerderijcomplex laten slopen.

- Literatuur. Nillesen 1975, blz. 46, 49.

Molenromp

Aan de Rijksweg Nijmegen-Venlo staat bij pand nr. 107 de romp van een windkorenmolen met twee maalzolders, waarvan de wieken in 1945 in opdracht van de Royal Air Force uit veiligheidsoverwegingen in verband met een naburig vliegveld werden verwijderd.

- Literatuur. Gelders Molenboek 1968, blz. 627.

Gildezilver

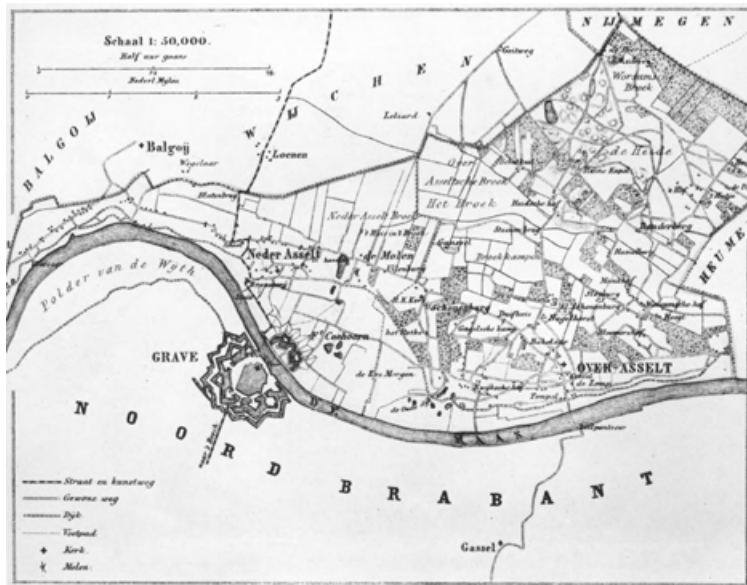
In 1929 werd het St.-Antoniusgilde, een schuttersgilde dat destijds nog voornamelijk het karakter van een begrafenisgilde bezat, opgeheven. In de ten aanzien van het begraven ontstane concurrentiestrijd met de pastoor heeft het gilde de nederlaag moeten incasseren. Het facet van het koning-schieten schijnt al eerder in onbruik te zijn geraakt. Het zilveren gildesieraad werd op 7 oktober 1930 op kasteel Stoutenburg bij Amersfoort geveild. Na geruime tijd in particuliere handen te zijn geweest, werd het gildezilver in 1948 aangekocht door Het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem (inventaris nrs. 9181-48 A-Q en 9182). Het oude gildeboek is in het bezit van het heropgerichte Maldense schuttersgilde en in fotocopievorm aanwezig in de genoemde museumcollectie. In het boek bevindt zich een tekening van het zilver (afb. 268), waaruit blijkt dat het aantal platen sinds 1874 gelijk is gebleven aan dat van het huidige sieraad (afb. 269).

Het zilver bestaat uit een van 1698 daterende patroonsplaat met de afbeelding van St. Antonius Abt (afb. 270), een uit de eerste helft van de 17de eeuw daterende platte vogel, een memorieplaat uit 1728 en een 14-tal koningsplaten, waaronder 2 ovale koninginplaten behorend bij de schilden van 1698 en 1699. De inscripties en versieringen op alle platen zijn gegraveerd. Slechts een schild, daterend uit 1729, is

voorzien van een zilvermerk, het meesterteken I.M. van de Nijmeegse zilversmid Johannes François Moltzer (1698-1783). Alle platen zijn nauwkeurig beschreven door E. Kleijn.

In chronologische volgorde dateren de schilden uit: 1698 (patroonsplaat), XVII A (vogel), 1698 (2 ×) (afb. 271a), 1699 (2 ×), 1700, 1708, 1721, 1728 (memorieplaat) (afb. 271b), 1729, 1730, 1731, 1732, 1733, 1734, 1737 (afb. 271c).

- Literatuur. Jolles 1931, blz. 8, 9 (noot 2); E.M.Ch.F. Kleijn, Het Sint Antoniusgilde van Malden, Bijdr. en Meded. van het Rijksmuseum voor Volkskunde 'Het Nederlands Openluchtmuseum' XXVIII, 1965, nr. 1, blz. 1-9.

Afb. 272. De kadastrale gemeenten Over- en Niderasselt. Kaart uit Kuijpers Gemeentatlas, 1867.

Nederasselt

Gemeente Heumen

Historisch-geografische schets

Het dorpsgebied van Nederasselt (afb. 272) wordt door het Molenwiel, een oeverwaldoorbraakgat, in twee delen gescheiden, het dorp Nederasselt en de oostelijk daarvan gelegen buurtschap Molenhoek. Zij liggen beide, evenals het aansluitende Overasselt, op een donk. Gezien het feit dat deze stuifzandheuvelds zijn omspoeld door jongere, postkarolingische oevergronden, zijn zij later bewoond geraakt dan het moederdorp Overasselt. Hiervoor pleit ook de kerkfilatie. De scheiding van de beide dorpen heeft waarschijnlijk pas plaatsgehad tijdens de ontginningsgolf in de 12de eeuw. De vanuit Overasselt geïnitieerde bebouwing was al dermate ver naar het westen doorgedrongen, dat Nederasselt zich als dochterstichting kon afscheiden. De ontginning van Het Veld langs de Eindsestraat westelijk van Nederasselt geschiedde in deze periode.

Een groot deel van het grondgebied van Nederasselt kwam in 1699 buitendijks te liggen toen men in verband met de aanleg van het fort Coehoorn aan de rivier tegenover de stad Grave, de Maasdijk landinwaarts verlegde. De bebouwing bleef ook na deze dijkverlegging geconcentreerd in Nederasselt-dorp en Molenhoek.

De oude dorpsstructuur is door de aanleg van de Rijksweg Nijmegen-Grave en de Graafse brug die in oktober 1929 gereed kwam in tweeën gesneden. De feitelijke dorpskern (afb. 273) die zich in het oude wegenpatroon heel duidelijk aftekende, lag ongeveer ter plaatse van de huidige brugoprit. Hier kwamen de Maasbandijk en de Hollestraat te zamen bij het middeleeuwse kerkhofterrein, had de bandijk zijn vervolg in westelijke richting en sloot vanuit het noorden de oude Rijksweg aan, terwijl aan de zuidkant de veerweg aftakte. Na het afsnijden van de westelijke uiteinden van de Hollestraat en het vrijwel daaraan parallel lopende gedeelte van de Maasbandijk hebben de noordelijker gelegen Broekstraat en de Eindsestraat als oost-west-verbinding aan betekenis gewonnen. De plaats van de kerkgebouwen, die beide oostelijk van de Rijksweg Den Bosch-Nijmegen staan, heeft ertoe bijgedragen dat het zwaartepunt van de dorpsbebouwing tussen de west-oost lopende Hollestraat en de Broekstraat kwam te liggen, ten oosten van de Kerklaan. Nederasselt heeft tot lang na de Tweede Wereldoorlog een open, sterk agrarisch karakter behouden; het kende geen bouwconcentraties. Het dorp heeft ook nauwelijks kansen gehad om zich rustig te ontwikkelen. De ligging tegenover de strategisch belangrijke vestingstad Grave heeft het lot van Nederasselt in belangrijke mate bepaald. Het dorp heeft door de eeuwen heen veel geleden van telkens weerkerend krijgsgeweld (1672, 1684, 1794).

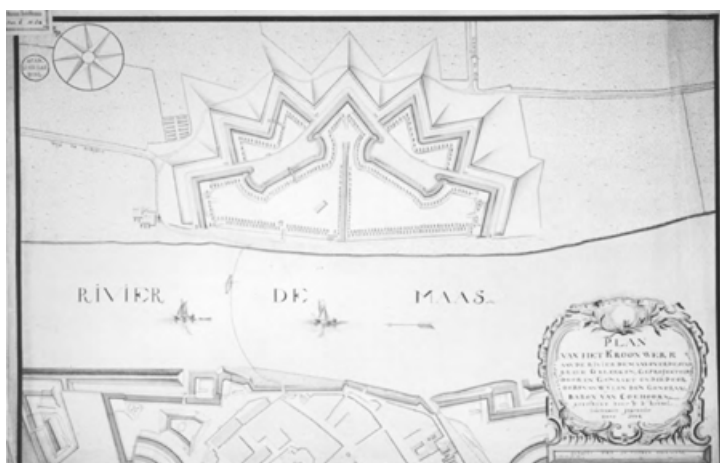
Voormalig Fort Coehoorn

Tegenover de stad Grave lag op het grondgebied van Nederasselt het kroonwerk Coehoorn (afb. 274), waaraan slechts de percelering van de weilanden langs de Maas de herinnering bewaart (afb. 273). Het fort, dat een onderdeel vormde van de door Menno van Coehoorn in 1699 rond de vesting Grave aangelegde verdedigingsgordel,

is op diverse plattegronden en afbeeldingen vastgelegd. Het kroonwerk kwam in de plaats van een voordien ter plaatse bestaande redoute.

Afb. 273. De kern van het dorp Nederasselt volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 274. Het tegenover de stad Grave op het grondgebied van Nederasselt gelegen, door M. van Coehoorn aangelegde kroonwerk. Tekening door V.d. Heuvel, lieutenant ingenieur anno 1773, U.B. Leiden, coll. Bodel Nijenhuis.

Bronnen

- Afbeeldingen. Plattegrond van de vesting Grave, kaart in de bundel getiteld 'Volum. 12, Subrica Holländische Militaria / Niederländische Fortificationen', ca. 1630-1636, in Koninklijk Huisarchief (Arch. Johan Maurits, inv.IV no. 1476). Hierop staat als nr.4 op de legende: 'Redoute met ravelijn over de Maas'; 'Plan van het Kroonwerk aan de rivier de Maas over de stad Grave geleegeen; Geprojecteerd door en gemaakt onder de orders van wylen den Generaal Baron van Coehoorn, geteekent door V:d: Heuvel, lieutenant ingenieur. anno 1773' (afb. 274). Universiteitsbibliotheek, Leiden, coll. Bodel Nijenhuis (P6N80).
- Literatuur. Van der Aa IV, 1843, blz. 767; B.W.A.M. Remmers, *Schadelijst van Nederasselt uit den oorlog van 1794*, B.M. Gelre xxxii (1929), blz. 262, 264; Frans Wouters, *Door tien eeuwen Graafse historie, Grave 1972*, blz. 181.

De verdwenen middeleeuwse kerk

Van de middeleeuwse St.-Salvatorkerk zijn de laatste ruïneuze resten al in het begin van de 19de eeuw opgeruimd. De standplaats is niet nauwkeurig bekend, maar moet gezien de vondst van kruiswegstaties in 1928 en 1972 gedaan bij de meest noordelijke pijler van de verkeersbrug over de Maas, gezocht worden in de omgeving van de brugoprit bij het thans afgesneden vroegere ontmoetingspunt van de Hollestraat, Bandijk en Veerweg.

Bronnen

- Afbeeldingen. De middeleeuwse kerk komt voor op de in prospect getekende kaart van het beleg van Grave door Prins Maurits in 1602, gravure door Baptiste van Deutekom.

In het Gemeentemuseum te Arnhem en in de Bibliotheek van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch bevinden zich enige dorpsgezichten deels gesignd, doch waarschijnlijk alle van de hand van Josua de Grave, die de serie in 1674 tekende.

De kerktoren gezien vanuit het noordwesten, grijs gewassen pentekening in O.I.-inkt met het

onderschrift: 'Nederasselt' en gesigneerd: C. pronk del ad viv. 1732-1745, R.P.K., Amsterdam. Dito exemplaar, gesigneerd 'H. de Winter Fecit', Gemeentemuseum, Arnhem (GM 9509) (afb. 275).

- Literatuur. Van der Aa I (1839), blz. 364-365; Binterim-Mooren I (1892), blz. 169, 170, 181, 629; Schutjes v (1872), blz. 470-471; M. Dicks, Die Abtei Camp am Niederrhein, Moers 1913, passim; B.W.A.M. Remmers, Een schadelijst van Nederasselt uit den oorlog van 1794, Gelre xxxii (1929), blz.270; Stüwer 1938, blz. 18-19; Oediger 1940, blz.58, nr.97; W.J.M. Hoogendoorn-Beks en J.C.M. Hattinga Verschure, De Hattinga's en hun topografische atlassen, Utrecht/Alphen a.d. Rijn 1977, Atlas van Staats Brabant III, no.47, map 4 nr. 17; Van Zuijlen 1978, blz.28-29.

Geschiedenis

In 1301 stond er in Nederasselt een aan St. Salvator gewijde kapel, die de kerk van Leur tot moederkerk had. Willem Millinck (Millen) heer van Wickerath bezat het begevingsrecht. In 1311 stond de aartsbisschop van Keulen toe, dat de kapel aan de Cisterciënsers van het klooster Altenkamp werd gegeven. De monniken bedienden de kerk, die korte tijd later tot parochiekerk schijnt te zijn verheven. De collatie geschiedde waarschijnlijk om beurten door de abt van Altenkamp en de hertog van Gelre.

In 1434 bestond in de kerk een vicarie ter ere van de H. Nicolaas. Bij een kerkvisitatie in 1505 waren er twee vicarieën, respectievelijk ter ere van O.L. Vrouw en St. Antonius Abt. Het kerkgebouw is alleen bekend van de tekeningen van J. de Grave waarop toren en koor zonder de schippartij zijn te zien. Op de 18de-eeuwse tekeningen van C. Pronk en H. de Winter (afb. 275), gemaakt in 1732 ziet men de toren als enig restant. De plaats van de kerk is aangegeven op het 'Plan van de Grave en omliggende landen', getekend door Hattinga. Van de kerk moeten nog wel restanten in die tijd hebben overeind gestaan. Op 17 april 1801 is de kerkruïne samen met de bij de kerk behorende goederen toegewezen aan de katholieke dorpsbewoners, een toewijzing die echter door een nieuwe staatsregeling in datzelfde jaar weer ongedaan werd gemaakt. De toren was kort voordien gesloopt. In een door de Nederasseltse predikant A.J.W. Wall in 1794 opgestelde schadelijst in verband met de in dat jaar voltrokken oorlogshandelingen staat vermeld: 'De toorn (...) op den 13 octob. 1794 per order van generaal A. de Bons omgehakt, volgens taxatie van twee timmerlieden en een metzelaar gewaardeert op f 5515, -'. Volgens Van der Aa werd de onderbouw van de toren als kerkgebouw gebruikt. In 1804 bouwden de Hervormden een nieuwe zaalkerk (afb. 280). De katholieken waren opnieuw aangewezen op de schuurkerk die stond op de grens van Over- en Nederasselt in de buurtschap Schoonenburg (afb. 314).

⁺ Bij de aanleg van de Graafse brug werd in 1928 een kruisfragment gevonden met een voorstelling van de kruisdragende Christus tussen Simon van Cyrene en een soldaat (afb. 277a). In 1972 werd nabij de meest noordelijke pijler van de Graafse ⁺Middeleeuwse kruiswegstaties

brug een hardstenen kruis opgegraven, formaat hoogte 1,30 cm, breedte 50,5 cm, dik 20 cm, met daarop een in reliëf gehakte voorstelling van 'Christus voor Pilatus' (afb. 277b). De kruisen hebben waarschijnlijk als eerste en vijfde statie deel uitgemaakt van een complete kruisweg die stond opgesteld op het kerkhof rond de middeleeuwse kerk. Beide fragmenten zijn geplaatst tegen de toren van de R.K. kerk.

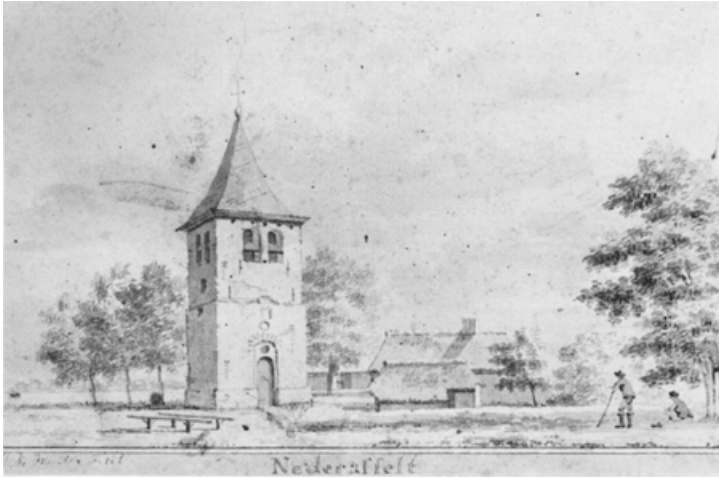
- Literatuur. Wouters 1972, blz. 180; Van Zuijlen 1978, blz.28; Tweestromenland nr.31 (1979), blz. 24-25, 33.

Hervormde kerk

De voormalige Hervormde kerk is een zaalkerkje uit 1804, dat in 1934 is uitgebreid met een portaal en toren. Het gebouw staat vrij op het kerkhof aan de Hollestraat nr. 8 ten noorden van de Maasdijk. De kerk is sedert 1967 buiten gebruik en nadien overgenomen door de burgerlijke gemeente (afb. 278-287).

Bronnen

- Afbeelding. Schets van de plattegrond en opstand, geannoteerd 'Afteekening van de gereformeerde Kerk van Nederassel Nieuwt gebouwt 1805' door de landmeter H. Verhees en als nr. 69 opgenomen in diens Schetsenboek, een manuscript berustend in het Kapucijnenklooster in Den Bosch (afb. 280).

Afb. 275. Tekening van de toren van de middeleeuwse dorpskerk door H. de Winter, 18de eeuw. G.M., Arnhem.

Afb. 276. De situering van de voormalige middeleeuwse kerk. Detail van de Nederasseltse 'buiten Landen' op een verpondingskaart uit 1779. R.A.G., Arnhem.

Afb. 277a-b. Twee hardstenen kruiswegstaties met reliëfbeeldingen van Christus voor Pilatus en de kruisdragende Christus, gevonden bij de oprit van de Graafse brug ter plekke van het kerkhof van de voormalige middeleeuwse dorpskerk (opn. 1978).

Afb. 278. Hervormde kerk. De situering van de kerk en de kosterij volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

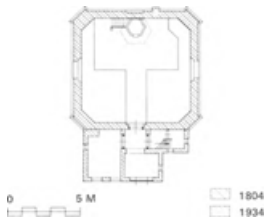
Afb. 279. De huidige situatie volgens recent nette plan.

Afb. 280. Hervormde kerk. Tekening van de plattegrond en aanzicht van de westgevel in 1805, afbeelding uit het schetsboek van de landmeter H. Verhees, Kapucijnenklooster, Den Bosch.

Afb. 281. Opmetingstekening van de zuidgevel met de oude ingangspartij en de oorspronkelijke kap met klokketorentje, naar blauwdruk in het kerkarchief.

Afb. 282. Opmetingstekening van de kerkplattegrond in zijn huidige staat.

- Literatuur. Bloys van Treslong Prins 1917/18, blz. 9; Jaarverslag M.C.P.G. over 1967, in: B.M. Gelre LXII (1965-1967), blz. XLIV-XLV; J. van Laarhoven, *Het Schetsenboek van Hendrik Verhees, Den Bosch 1975*, blz. 86-87; Van Zuijlen 1978, blz. 62, 64.
- Archivalia. Het archief van de Hervormde Gemeente Over- en Nederasselt is gedeponereerd in het Nijmeegs Gemeente-archief. Het was tijdens de bewerking van dit deel nog niet geïnventariseerd. Bestek en opmetingstekening van de verbouwing uit 1934 zijn aanwezig.

Geschiedenis

Na de Hervorming ging de middeleeuwse St.-Salvatorkerk over in protestantse handen, doch verviel al snel, waarschijnlijk mede ten gevolge van de oorlogshandelingen rond Grave in 1672-1674. Tot 1794 zouden de hervormden gebruik hebben gemaakt van de in 1674 ‘gebouwde’ dat wil zeggen herstelde toren. Deze toren mat ‘12 voet in diameter’, zodat de toren ongeveer een bruikbare ruimte heeft gehad van 3,50 tot 4 m². Het is zeer waarschijnlijk dat de hervormden, toen zij in 1674 de geruïneerde kerk niet meer konden gebruiken, de middeleeuwse toren wat hebben opgeknapt en de portaalruimte die groot genoeg was voor het geringe aantal gelovigen als kerk in gebruik hebben genomen. De toren stond ten opzichte van de vesting Grave en het kroonwerk Coehoorn strategisch gezien in de weg. In 1794 is hij op last van de commandant van Grave omver gehaald. Met de puinhopen van de oude kerk, die de hervormden in 1801 bij de toen getroffen schikking kregen toegewezen, was niets meer aan te vangen. Zij besloten een nieuwe kerk te bouwen, die volgens de stichtingssteen in 1804 op een iets oostelijk van het oude kerkhof gelegen terrein werd gebouwd.

In 1934 heeft men de kerk vergroot door de toevoeging van een portaal en een toren en het aanzien van de kleine centraalbouw door wijziging van de kap bedorven (afb. 285). In het kerkarchief van de Hervormde Gemeente Over- en Nederasselt bevindt zich een blauwdruk ‘Plan tot herstelling der Ned. Herv. kerk te Nederasselt’, schaal 1:100, gedateerd 19 april 1934 en gesigneerd door architect E. Hekkelman uit Nijmegen. Hierop zijn afgebeeld: gevels, plattegrond en doorsnede alsmede de voorgevel (afb. 281) in de bestaande toestand.

Afb. 283. Hervormde kerk. Het kerkgebouw in zijn huidige gedaante (opn. 1968).

⁺ De kerk, die is opgetrokken in klein formaat baksteen, gemetseld in staand verband, bestaat in plattegrond uit een vierkant met afgeschuinde hoeken, waartegen aan de zuidzijde in 1934 een door een toren bekroonde portaalruimte met aangrenzend consistoriekamertje en een trap naar de erboven liggende ruimte voor het zangkoor is gebouwd (afb. 282). De kerkzaal van 1804 werd oorspronkelijk verlicht door drie grote rondbogige vensters en een klein bovenlicht boven de toegangsdeur in de zuidmuur. Afgezien van de rondom lopende gecementeerde plint is het muurwerk ongeleed. Alleen de afgeschuinde hoeken zijn iets geaccentueerd, doordat zij een steenbreedte naar voren springen. De kap van deze centraalbouw had een achtzijdig tentdak met een open klokketorentje als bekroning. In 1934 is de kap volledig vernieuwd en verdween het klokketorentje. Bovendien werd de dakhelling veel steiler. De windwijzer met de initialen IG en het jaartal 1804 in het als zwijnskop gemodelleerde vaantje, dat herinnert aan de toenmalige kerkmeester Isaak Gramser, werd op de spits van de nieuwe toren geplaatst. Tegen de zuidmuur van het portaal hing tot voor kort een houten bord als zonnwijzer, gedateerd ‘Anno 1805’. Boven de toegang tot de kerk bevindt zich in de vroegere buitenmuur een steentje met het jaartal 1804, zichtbaar in het portaal.

⁺Kerkgebouw

In de zuidgevel zijn ook nog enige kanonskogels ingemetseld die herinneren aan de oorlogshandelingen van 1794.

Inwendig is de kerkzaal wit gepleisterd en gedekt met een vlak stucplafond.

⁺ Het meubilair, bestaande uit twee bankenblokken van vijf banken en twee haaks daarop gerichte banken aan weerszijden van de preekstoel, is in de jaren '70 toen de kerk door de gemeente Overasselt was verhuurd voor het grootste gedeelte eruit gesloopt. Preekstoel en bankenplan dateren niet uit de bouwtijd, maar zijn wat jonger (afb. 286, 287). Aanvankelijk stond er een preekstoel in de noordoost-hoek, rechts tegenover de ingang. De kerk was verder bemeubeld met losse stoelen tegen de wand en er stond waarschijnlijk maar één vaste bank rechts van de toegang, tegenover de kansel. Bij de opstelling van het nieuwe meubilair is het noordelijke venster in verband met de plaats van de preekstoel dichtgemetseld. De oude indeling is te zien op de door Verhees geschetste plattegrond (afb. 280).

⁺Inventaris

Afb. 284. Hervormde kerk. De stichtingssteen gevat in de noordwestelijke afschuining links van de preekstoel (opn. 1968).

Afb. 285. De Hervormde kerk met de torenaanbouw en het portaal uit 1934 (opn. 1968).

+ Preekstoel (afb. 286). Geverfd hout, XIXB. Zeszijdige kuip met getoogde panelen op gedraaide poot, gesierd met grove parellijst en hoekpilasters; rechte trap, houten lezenaar, geschulpt ruggeshot en zeszijdig klankbord. ^{+Preekstoel}

+ Voorzangerslezenaar. Geverfd hout, midden XIX. Lezenaar op een voorschot met een paneel geflankeerd door zuiltjes. ^{+Lezenaar}

+ *Psalmbordje*. Hoogte 66 cm, breedte 35 cm, zwart geverfd hout met letters in oker. Het bordje hangt tegen de afgeschuinde zijde rechts van de kansel. ^{+Bordjes}

Bordje. Hoogte 23 cm, breedte 56 cm; zwart geverfd hout met opschrift 'Pastoribank'.

+ In de schuine hoek links naast de kansel is op 2,15 m boven vloerhoogte een gedenksteen (afb. 284) ingemetseld, formaat 146 × 98 cm met de tekst: OP DEN 9 JULY 1804 / IS AAN DIT KERK GEBOUW / DEN EERSTEN STEEN GELEGT / DOOR ISAAK GRAMSER / ^{+Gedenksteen}

Afb. 286. Hervormde kerk. De preekstoel (opn. 1968).

Afb. 287. Hervormde kerk. De banken in het nog intacte interieur (opn. 1968).

KERKMEESTER / TOENMAALS COLLATRICE / DER GEMEENTENS VAN / OVER- EN
 NEDERASSELT / DE HOOG WEL GEB: VROUWE / MARGARETHA GYSBARTA /
 DOUARIERE BARONNESSE / VAN DELEN / GEB: BARONNESSE VAN BRAKELL / TOT
 DEN BRAKELL, / VROUWE VAN DRUTEN / EN DEN LAKENBURG.

+ In de toren hing een door A. Petit in 1770 gegoten klok, afkomstig uit de dorpstoren.
 De klok met een diameter van 92 cm is door de Duitsers versmolten. Hij droeg ^{+Klok}
 het opschrift: W. Elsnerus predikant Johan Gramser kerkmeester 1770. Alexius Petit
 me fecit.

Begraafplaats

Op de begraafplaats bij de Hervormde kerk ligt een hardstenen grafzerk met
 afgeschuinde hoeken, formaat 207 × 110 cm, met de tekst: 1 COR: XVI v 4./ W.
 GRAMSER / in leven koster / en / schoolonderwijzer / geb. 8 Nov. 1790 / overl. 7 Mei.
 1859.

Rooms-Katholieke kerk

Aan de Kerklaan nr. 6 staat de aan St. Antonius Abt gewijde parochiekerk, een in 1890-1891 door C. Franssen in neogotische stijl gebouwde driebeukige kerk (afb. 288).

- Literatuur. Van Helvoort 1978 (Ms. Franssen), 2 Nederasselt; Van Zuijlen 1978, blz.77, 81.

Geschiedenis

Toen aan het einde van de 19de eeuw de op de grens van de dorpen Neder- en Overasselt, in de buurtschap Schoonenburg staande Waterstaatskerk (zie blz. 257, afb. 315) te klein was geworden, werd door parochianen uit de beide vroeger zelfstandige kerkdorpen er bij de bisschop van Den Bosch, mgr. Godschalk, op aangedrongen twee nieuwe kerken te laten bouwen. L. Barten uit Nederasselt schonk grond voor een kerk met begraafplaats plus een som van f 6 000, -. Op 3 maart 1890 werd de kapelaan van Overasselt, P.C. van Hooff, tot

Afb. 288. R.K. kerk. Gezicht op de R.K. kerk vanuit het oosten (opn. 1978).

procurator benoemd en deze trof onmiddellijk voorbereidingen voor de bouw. Architect C. Franssen maakte, overigens op eigen initiatief, een ontwerptekening. Het plan werd evenwel aanvaard en de bouw conform gerealiseerd. De bouwkosten voor de kerk en toren bedroegen f 36 947, -. Er is snel gewerkt. De aanbesteding van kerk en pastorie vond plaats op 5 mei 1890; medio december was het kerkgebouw al te betrekken. Met Kerstmis werd Nederasselt weer een zelfstandige parochie.

+ De kerkplattegrond bestaat uit een schip van vier traveeën, dat is geflankeerd door rechtgesloten zijbeuken met nissen voor de zijaltaren en een priesterkoor van een ^{+Kerkgebouw} travee met een 5/8ste-sluiting.

De kerk is niet georiënteerd; de lengte-as loopt noord-zuid; koor naar het noorden gericht. Aan weerszijden van het koor bevinden zich sacristieruimten. De toren, waarin zich de hoofdingang tot het kerkgebouw bevindt, wordt geflankeerd door een traptoren aan de westzijde en de doopkapel aan de oostkant. De kerk is opgetrokken in grauw-rode baksteen met gebruikmaking van natuurstenen sierlijsten.

De toren bezit uitwendig vier geledingen met spaarbogen en haaks geplaatste doorgaande contreforten en is gedekt door een achtkantige spits gelijk aan die van de R.K. kerk in het Noordbrabantse dorp Beers.

Het schip heeft in de zijbeukstraveeën drielichtsvensters waarvan het middelste lancet groter is dan de buitenste. In de lichtbeuk zijn ronde vensters met een zespas-tracering toegepast.

Inwendig rusten de arcadebogen op ronde bakstenen pijlers bekroond door gepolychromeerde bladkapitelen met achtzijdige dekplaat (afb. 289). De wandopbouw boven de arcadebogen bestaat per travee uit twee blinde spitsboognissen met daarboven een rond zespasvenster. De kerk is geheel overkluisd door stenen kruisgewelven. De geprofileerde gewelfribben worden opgevangen door met kapitelen bekroonde kolonnetten die op hun beurt rusten op geprofileerde kraagstenen. Deze kolonnetten zijn aangebracht tegen de lisenen die vanaf de pijlerkapitelen tussen de arcadebogen oplopen en overgaan in de muraalbogen.

Afb. 289. R.K. kerk. Het interieur gezien naar het priesterkoor (opn. 1978).

⁺ De kerk bezit in tegenstelling tot de parochiekerk van Overasselt geen oude inventarisstukken, aangezien de pastoor van de in Schoonenburg staande Waterstaatskerk, die - vrijwel tegelijkertijd als zijn kapelaan Van Hooff - in Overasselt een nieuwe kerk moest bouwen, de oude mobilia en het vaatwerk meenam naar zijn nieuwe parochie. Direct na het gereedkomen van het Nederasseltse kerkgebouw heeft men het met eenvoudig neogotisch meubilair ingericht: altaren ca. 1890, alleen de zijaltaren zijn er nog; vensters, doopvont en enige houten beelden. In 1895 zijn aan de waarschijnlijk reeds eerder aangebrachte decoratieve polychromie in de vorm van geschilderde randen, manchetten en banden, door M. Baeten uit Roggel op doek geschilderde heiligenfiguren, geplaatst in de blinde nissen van de lichtboog, toegevoegd. H. van der Geld leverde in 1900 de inmiddels op een paar reliëfs na verdwenen preekstoel.

⁺*Inventaris en decoratie*

⁺ *Twee reliëfs* (van voormalige preekstoel). Eikehout, ongepolychromeerd; H. van der Geld, 's-Hertogenbosch; 12-12-1900.

⁺*Beelden*

Mozes gezeten met wetstafelen; hoogte 64 cm.

Christus, gezeten, in linkerarm een kruis, met de rechterhand maakt Hij het spreekgebaar; hoogte 74 cm.

H. Hartbeeld. Hoogte 126 cm; eikehout, gepolychromeerd; neogotisch; ca. 1890.

Antonius Abt. Hout, gepolychromeerd; neogotisch; ca. 1890.

Staande figuur, op linkerhand een open boek, in rechterhand staf waaraan klokje, aan zijn voeten een varken.

+ Schilderingen op doek; M. Baeten, Roggel; neogotiek; 1895.

Schip: twee series van acht schilderingen in spitsbogige nissen geplaatst:

⁺*Geschilderde decoratie*

1 Lambertus, bisschop - 2 Paus - 3 Dominicaan 4 Antonius van Padua - 5 Johannes de Doper - 6 Franciscus van Assisi - 7 keizer Henricus of Constantijn(?) - 8 Nicolaas - 9 Helena - 10 vrouwelijke heilige met banderol - 11 Gertrudis met muizen aan de staf - 12 Elisabeth van Thüringen - 13 vrouwelijke heilige met palmtak - 14 Margaretha Maria Alacoque - 15 vrouwelijke heilige met banderol - 16 H. Anna(?).

+ Gebrandschilderde ramen. Neogotiek; ca. 1890.

In de koorsluiting, drie ramen (afb. 289): 1 Pinksteren - kruis boven Hoek (= geloof). 2 Kruisiging - anker (= hoop). 3 Avondmaal - kelk en hostie (= liefde). In de lichtbeuk van het schip, acht tondi: 1 annunciatie - 2 huwelijk Maria en Jozef - 3 geboorte - 4 vlucht naar Egypte - 5 opdracht in de tempel - 6 H. Familie - 7 dood van Jozef - 8 kroning van Maria.

⁺*Gebrandschilderd glas*

Boven westingang, een raam: Antonius Abt.

+ Veertien kruiswegstaties. Afm. 53 × 69 cm; geschilderd op koper; neogotiek; 1893.

⁺*Kruisweg*

+ *Monstrans.* Hoogte 64 cm, diam. voet 24 cm; verguld zilver; merken: maansikkel kroon - 800 (= Duitsland); gekroonde v in driehoek (= import); meesterteken: kruis tussen twee kleinere kruisen in spitsboogomlijsting; 1902.

⁺*Liturgisch vaatwerk en gerei*

Zeslobbige, geprofileerde voet, op één lob inscriptie: Anno 1902 dedit Jois van Thielen; aan onderzijde van de stam een manchet; zeszijdige stam met traceerwerk; nodus met zes uitstekende ruiten en traceerwerk; boven de lunula in neogotische toren drie beeldjes: Goede Herder - bisschop met boek - vrouwelijke heilige met boek en tak en een kind naast zich staande; in top een kruisje.

Ciborie. Hoogte 36,5 cm, diam. voet 15 cm; zilver; merken: meesterteken IL 2 (= L.J.H. Loven, werkzaam Veghel 1868-1883); jaarletter N (= 1872); lopend leeuwje, minervakopje.

Ronde, geprofileerde voet, op de welving een kruisje; onder de stam een neerhangend bladmotief; ronde stam, ronde nodus met zes ronde knoppen; tegencuppa van gestyleerd bladmotief; deksel: aan onderzijde filelstrepen; op de welving een bladmotief, na een insnoering zes bloemmotieven op bolvormige bekroning, waarop kruis en bol. Inscriptie onder de voet: PAROCHIA ST ANTONII ABBATIS IN NEDERASSELT DEDIT IN HONOREM SANCTISSIMI, MENSE JUNII 1954.

Ciborie. Hoogte 36 cm, zonder deksel 25 cm, diam. voet 13 cm; verguld koper; cuppa verguld zilver; merken: meesterteken ☒; jaarletter F (= 1890); lopend leeuwje, minervakopje.

Ronde, geprofileerde voet met parelrandje; ronde stam, ronde nodus met neogotisch vierpas-ornament tussen vier platte nodi met parelrandjes; geprofileerd deksel met geornamenteerd kruisje.

Ciborie. Hoogte 34 cm, zonder deksel 22,5 cm, diam. voet 15 cm; zilver; merken: meesterteken C v G boven 79 (= Chr. v. Gemert, 's-Hertogenbosch 1854-1897); jaarletter G (= 1891); lopend leeuwjtje + 2, minervakopje, zwaardje.

Ronde, geprofileerde onversierde voet, peervormige nodus, tegencuppa van bladmotief; op het gewelfde deksel bol met kruisje.

Kelk. Hoogte 30,5 cm, diam. voet 14 cm; zilver; merken: meesterteken IL 2 (= L.J.H. Loven, Veghel/Roermond, 1868-1927); jaarletter v (= 1880); lopend leeuwjtje + 2, minervakopje.

Zeslobbige, geprofileerde voet, op de lobben gegraveerd in vierpassen: Christus aan het kruis - H. Antonius Abt - de symbolen der vier evangelisten; zeszijdige stam met traceerwerk;

Afb. 290. De oude kosterij aan de Maasdijkhoek Kerklaantje met de Hervormde kerk op de achtergrond (opn. 1978).

Afb. 291. Eindsestraat nr.28 (opn. 1963).

Afb. 292. Hollestraat nr. 18. (opn. 1966).

nodus met zes ronde knoppen en tracerwerk; kleine ajour-tegencuppa van bladwerk.

Inscriptie: Jos Loven fct. Veghel 1880.

Ziekenpyxis. Hoogte 4,5 cm, diam. 6 cm; zilver; merk: draakje ten halve lijve in gekroond schild naar links gewend; XVIII.

Cylindrisch doosje met aan de onderzijde en onder het dekseltje een ring die dienst doet als bajonetsluiting; aan onderzijde deksel filetstrepen, aan de onderzijde van de werving knorren; op het dekseltje een kruisje.

Blad. 25,5 × 19 cm; zilver; merken: stadsteken: naar links lopend bokje (= Boxmeer); wapen van de Heren van Boxmeer; meesterteken RR (= Rabanus Raab jr., Boxmeer 1721-1786); XVIII.

Geschulpte rand met op vier zijden een gestyleerd bladmotiefje.

Godslamp. Hoogte 37 cm; geelkoper; neogotisch, einde XIX.

Ronde lamp met aan boven- en onderzijde ajour-sierrand; kettingen hangen aan voluten met bladversiering.

+ *Vier kandelaars*. Hoogte 81 cm; koper; XIXc.

Driezijdige voet op dolfinachtige pootjes; op de drie zijden in reliëf voorstellingen van God de Vader - de Zoon - de H. Geest; gecanneleerde stam uit gecanneleerde vaas; geribde vaasvormige bobèche.

+*Kandelaars*

Boerderijen en woonhuizen

⁺ Eindsestraat nr. 6. 'De Hondenberg', hoeve op T-vormige plattegrond met woongedeelte onder strodak, dat nog een laat 18de-eeuws karakter heeft. Schuiframen met roedenverdeling uit die tijd.

⁺*Eindsestraat*

Eindsestraat nr. 28 (afb.291). Middelgrote boerderij onder afgewolfd zadeldak, dat is gedekt met riet en pannen. In de voorgevel zesruits schuifvensters en klampluiken. De met

Afb. 293. Molenweg nr. 2. Het molenaarshuis (opn. 1976).

haar lange zijde evenwijdig aan de straat lopende zijgevel heeft dwarsdeeldeuren opgenomen in de middenbeuk. Rechts voor het woongedeelte staat een bakhuis.

+ Hollestraat nr. 18. Boerderij ‘Den Lagen Hoed’ (afb. 292). Boerderij op T-vormige plattegrond, XIXa. Het voorhuis draagt nog een hoog strodak en in de vensters die van luiken zijn voorzien, bevindt zich nog de oorspronkelijke roedenverdeling. In de rechter zijgevel gemoderniseerde ramen. ^{+Hollestraat}

+ Maasdijk nr.7. Voormalige kosterij en schoolhuis (afb. 290). Gesitueerd aan de Maasbandijk op de hoek van het Kerkklaantje staat nabij de Hervormde kerk het uit ca. 1800 daterende kosterhuis, dat ook nog als schooltje heeft dienst gedaan. De woning en de annexe ruimten liggen naast elkaar onder een zadeldak tussen zijtopgevels. ^{+Maasdijk}

In de door Remmers gepubliceerde schadelijst uit 1794 wordt vermeld: ‘Het schoolhuis, schuur en varkenskooy door Emigranten en Franschen omgehaalt en gewaardeert ingelijks door bovengemelde (= Ds A.J.W. Wall) op f 1000, -’.

+ Molenweg nr. 2. Het molenaarshuis (afb. 293). Boerderij grotendeels uit de eerste helft van de 19de eeuw, maar waarschijnlijk met oudere kern rechts in het voorhuis. Woonhuis en stal vormen een T-vormige plattegrond. Het woonhuis heeft een rieten schilddak en vensters met luiken en bevat nog de oude deuren met fraaie panelen. Het rechter gedeelte van het voorhuis dat een lage verdieping bezit, heeft een vertinde buitenhuid. Inwendig een gemutileerde schouw, waarnaast een tegeltableau, voorstellende hond en kat; gang met zwarte plavuizen en antieke witte tegels; muurkast bekleed met antieke witte tegels. ^{+Molenweg}

De Maasmolen

Nabij het wiel aan de Maasdijk tegenover Grave is in 1973 ‘de Maasmolen’ (afb. 294), die voordien op een verhoging aan de Molenweg stond, na zorgvuldige

demontage herbouwd. De windkorenmolen van het type gesloten standerdmolen dateert uit 1741 volgens een

Afb. 294. De Maasmolen aan het Molenwiel (opn. 1978).

jaartal op een vangijzer. Hij vervangt een in 1740 bij een dijkdoorbraak weggespoelde molen en is nu herbouwd vlak bij zijn oorspronkelijke standplaats. In 1952 is de molen gerestaureerd. De onderbouw bestaat uit een achtkante stenen ombouw met deur. De molen heeft een houten staart, rechte trap met spruit en schoren, alsmede een ijzeren wipbalk en kruilier. De baansteen is een oude grafsteen, hetgeen is af te leiden uit de inscriptie 'rust in vrede'.

In de windvaan staan de letters HH (Herman Heynen) en in de kast vindt men de jaartallen en namen '1809 J. Klooster, 1860' en 'G.v.d. Broek 1865'.

De molen werd gebouwd in opdracht van David Jan Ten Hove, heer van Sleeburg en werd in 1803 in erfpacht gegeven aan de molenaarsfamilie Heynen, die tot 1894 de molen bemaalde. Daarna ging de molen over in handen van de familie Van Haaren. De Maasmolen is sedert 1970 eigendom van de gemeente Overasselt.

- Literatuur. B.M. Gelre xxxii (1929), blz. 287; Jaarverslag M.C.P.G. over 1949 en 1950, in: B.M. Gelre L (1950), blz. xxx, idem LI (1951), blz. XLII; Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1952,

Afb. 295a-i. Schutterszilver. De hoofdplaat (a) het van gildesieraad met afbeelding van Christus als Salvator Mundi en de vogel, gedateerd 1650 (opn. 1978). Schutterszilver Zeven konings-platen daterend uit de 17de, 18de en 19de eeuw (opn. 1978): b 1652, c 1662, d 1686, e 1829, f 1730 (voorzijde), g 1730 (keerzijde), h 1883, i 1893.

blz. 13-14; Gelders Molenboek 1968, blz. 516-517; Tweestromenland nr. 23 (1978), blz. 12; T. Brattinga, De Maasmolen, Nederasselt, Overasselt 1974; G.O.C. nr. 59 (dec. 1973), blz. 41; G.O.C. nr. 64 (juni 1974), blz. 23-24.

Schutterszilver

Het schuttersgilde van Nederasselt, Salvator Mundi-gilde geheten, dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw. Ofschoon de eerste aantekening in het gilde-archief dateert uit 1689, is het oudste schild van het schutterszilver gedateerd 1651. Het sieraad bestaat uit een ellipsvormige hoofdplaat (afb. 295a) waaraan twee beugels zijn gemonteerd, een plat klein vogeltje en 43 schilden (opname 1978), voornamelijk koningsplaten. De jongste 20ste-eeuwse schilden zijn niet meer van zilver.

Op de borstplaat is Christus gegraveerd, staande, met de wereldbol in zijn linkerhand en met de rechterhand zegenend. De eveneens gegraveerde randtekst luidt: SALVATOR MVNDI DIE IN MY GELOEFT DIE HEEFT DAT EEVWIGH LLVEN ANNO 1650. Op de keerzijde gemerkt.

Het zilver omvat een zevental 17de-eeuwse schilden, waaronder die van notabele leden als de jonkers Willem en Hans Willem van der Moelen, slechts één 18de-eeuwse ronde plaat, geoffreerd door baron N.H.W. van Delen, heer van Schoonenburg, waarop op de keerzijde het devies voorkomt: 'Recte Faciendo Neminem Timeas' (zie ook het Overasseltse zilver, blz. 282). De schilden dragen op een enkele uitzondering na geen uitvoerige teksten, doch meest wel een gegraveerde voorstelling in de vorm van een wapen, een religieus thema of een afbeelding die betrekking heeft op het beroep van de betreffende koning. Van de volgende jaren komen schilden voor:

17de eeuw. 1650 (hoofdplaat afb. 295a), 1 t/m 7: 1651, 1652 (afb. 296b), 1660, 1661, 1662 (afb. 295c), 1666, 1686 (afb. 295d).

18de eeuw. 8 1730 (afb. 295f, g).

19de eeuw. 9 t/m 25: 1829 (afb. 295e), 1834, 1840, 1850, 1852, 1855, 1863, 1865, 1877, 1879, 1881, 1883 (afb. 295h), 1886, 1887, 1889, 1893 (afb. 295i), 1895.

20ste-eeuw. 26 t/m 43: 1903, 1908-09, 1910, 1912, 1914, 1924, 1947, 1952, 1955, 1958, 1960, 1962, 1966, 1968, 1970, 1972, 1974, 1976.

- Literatuur. Jolles 1931, blz. 101-105; Jolles 1934, blz. 234; Van Zuijlen 1978, blz. 84-87.

Afb. 296. De kadastrale gemeenten Over- en Nederasselt. Kaart uit Kuijpers Gemeenteatlas, 1867.

Overasselt

Gemeente Heumen

Historisch-geografische schets

Het dorp Overasselt is gebouwd op een grote overstromingsvrije zandplaat en vormt de oudste vestiging op de oeverwallen langs de Maas in het Rijk van Nijmegen. De oudste kern van het dorp moet gezocht worden nabij de standplaats van de middeleeuwse kerk, waar ook bewoning uit de Romeinse tijd is aangetroffen. Van hier is de occupatie uitgezwermd over de zandplaat in westelijke en noordelijke richting langs de Hoogstraat en de Laagstraat. Een opvallende concentratie grote boerderijen is gelegen dicht bij de kerk op het hoogste gedeelte van de stuifduin (afb. 297), zoals de vroegere hoeves De Poel, De Molenberg, de Grote en de Kleine Zomp en het nog aanwezige oude veerhuis De Tempel.

Pas later, na de aanleg van een dijk door de oeverwalgaten oostelijk van het dorp, ontwikkelde de bebouwing zich verder in deze richting. Het is aannemelijk dat de lagere gebieden tussen Overasselt-Worsum en de zandrand van het Wijchense plateau reeds omstreeks 1250 geheel verkaveld zijn.

In de 17de eeuw worden enkele hoeves het hoofdhuis van de nieuwe grondeigenaren en krijgen een kasteelachtig karakter: Sleeburg en Klein Schoonenburg.

Meer westelijk vormen kleinere stuifduinen de ondergrond voor gehuchten, die tijdens de middeleeuwse ontginningsgolf in de 12de eeuw zijn ontstaan, met name Schoonenburg met Gaasselt en 't Roth, en Ewijk. Noordelijk van de Schoonenburgse weg sluiten de Broekkampen aan. Een geheel aparte plaats neemt het gebied van de Overasseltse en Hatertse Vennen in tussen de buurtschap Heide en het tot de gemeente Wijchen behorende Heiveld. Het feit dat de kloosters van St-Valéry-sur-Somme en Grafenthal bij Asperden het grootste gedeelte van het Overasseltse grondgebied gedurende de middeleeuwen in bezit hadden, heeft een heel apart stempel gedrukt op de ontwikkeling van dit gebied. Na de confiscatie van de kerkelijke goederen wordt de rol van de kloosters overgenomen door ambtsjonkers, die zich eenzelfde monopoliepositie weten te verwerven, zodat slechts enkele families respectievelijk tot 1852 en 1920 in het bezit zijn van de grond (zie blz. 271).

Tot 1 juli 1980 vormde Overasselt samen met Nederasselt en Balgoij een zelfstandige gemeente. Bij de toen doorgevoerde gemeentelijke herindeling is de gemeente opgedeeld. De dorpen Over- en Nederasselt zijn toegevoegd aan de gemeente Heumen, terwijl Balgoij is verenigd met de gemeente Wijchen.

Onroerende archeologische monumenten in de gemeente Overasselt

In het gebied, behorend tot de gemeente Overasselt, bevinden zich op enige plaatsen overblijfselen van bewoning, daterend uit de prehistorie, de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. De prehistorie is uitsluitend vertegenwoordigd op de hogere stuifzandgronden in het noorden en het uiterste oosten. Het betreft een drietal

grafheuvels, alsmede resten van een nederzetting en een grafveld uit de voor-Romeinse IJzertijd.

De oudste bewoning van het rivierkleigebied van de Maas, in het zuiden en westen van de gemeente, bevindt zich voor zover aan de hand van de vondsten kon worden vastgesteld, voornamelijk op de plaatselijke zandopduikingen. In een terrein aan de Heumenhofseweg-Heideweg bevinden zich de resten van Romeinse gebouwen, welke waren gelegen aan een voormalige weg van Nijmegen naar Wijchen en verder westwaarts langs de Maas.

Afb. 298. Het koor van de Hervormde kerk in 1732, getekend door C. Pronk. G.M., Arnhem.

Afb. 299. De Hervormde kerk te Overasselt volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 300. De kadastrale situatie van de Hervormde kerk volgens recente opname.

⁺ De volgende terreinen zijn beschermd volgens artikel 9 van de Monumentenwet:

- 1 Terrein waarin drie grafheuvels; datering: laat-Neolithicum tot vroege Bronstijd: Hatertse Vennen - St.-Walrick, kadastraal aangeduid: Overasselt, Sectie A nr. 715. ^{+Lijst van beschermde terreinen}
- 2 Heide, kadastraal aangeduid: Overasselt, Sectie A nr. 736. Terrein waarin overblijfselen van een nederzetting en een grafveld; datering: voor-Romeinse IJzertijd (La Tène).
- 3 Hatertse Vennen - Scheiwal, kadastraal aangeduid: Overasselt, Sectie A nr. 709. Terrein waarin overblijfselen van Romeinse gebouwen.

Hervormde kerk

De Hervormde kerk is de laatgotische koorpartij van de middeleeuwse parochiekerk. Dit koor staat vrij op het kerkhof van de Nederlands Hervormde Gemeente aan de

Valkstraat nr.7 (afb. 301). De kerk die eigendom is van de Hervormde Gemeente Heumen-Overasselt is sedert 1971 buiten gebruik.

Afb. 301. Hervormde kerk. Het koor van de kerk gezien vanuit het noordoosten (opn. 1978).

Bronnen

- Afbeeldingen. Het koor van de kerk getekend vanuit het noordwesten, grijs gewassen penseeltekening door C. Pronk uit 1732, geannoteerd 'Overasselt', Gemeentemuseum Arnhem (GM 9506) (afb. 298); Dito tekening, gestoffeerd met enige figuren op de voorgrond, pen in O.I.-inkt en bister, gewassen, gesigneerd: C. Pronk 1732, R.P.K. Amsterdam (A 2118).
- Restauratie-ontwerpen uit 1905 en 1906. Schets voor 'Restauratie Kerk Ned. Herv^d Gem^{te} te Overasselt', schaal 1:200, gesigneerd en gedateerd: W. Te Riele Gzn. 13 september 1905, N.D.B., Amsterdam (collectie Te Riele) (afb. 306). Restauratieplan door J.J. Haspels, 1906, schaal 1:50. Blauwdruk in Tekeningen-archief R.D.M.Z. (afb. 307).
- Literatuur. Van der Aa VIII (1846), blz. 365; Van Schevichaven 1846, blz. 48-49; Schutjes V (1876), 468-470, 472 noot 3, 472 noot 1); Binterim-Mooren I (1892), blz. 169, 170, 181, 628; Jaarverslag P.G.A.C. over 1903 en 1907, in: B.M. Gelre VII (1904), blz. XXIX-XXX, idem XI (1908), blz. XXXIII; Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 55; Wijnaendts van Resandt 1943, blz. 90; Verslag M.C.P.G. over 1970, in: B.M. Gelre LXVI (1972), blz. XIX; Ten Boom 1974/75, blz. 135; A.G. Schulte, De 'koorkerk' in Overasselt, Tweestromenland nr.30 (1979), blz. 3-13; idem, De Hoeksteen VIII (1979), blz. 91-102; Van Zuijlen 1978, blz. 23-24, 64-66.
- Archivalia. Het niet geïnventariseerde kerkarchief van de Nederlands Hervormde Gemeente is gedeponereerd in het Gemeente-archief te Nijmegen.

Stukken betreffende de restauratie van 1907-1908 in A.R.A. Den Haag, Min. van Binnenl. Z., afd. K en W. 1875-1918, portef.nr. 44.

Geschiedenis

Overasselt komt in de tweede helft van de 13de eeuw als kerspel voor. Een nog oudere vermelding vond Sloet in een aan graaf Gerard gezonden brief, waarin wordt gesproken over het 'darp sunte Wallericks, die geheeten is Assell, die gelegen is by der Maesen in den bisdom van Coelen'. Het patrocinium is niet bekend.

De abdij van St.-Valéry aan de Somme die in Overasselt veel grond bezat zal ook in het bezit zijn geweest van het patronaatsrecht. Het is niet waarschijnlijk dat de Benedictijnen van deze abdij ook de functie van pastoor uitoefenden.

Afb. 302. De koorkerk gezien vanuit het zuiden voor de restauratie van 1908. Glasplaatopname van 1907.

Afb. 303. De Hervormde kerk na de restauratie van 1908 (opn. 1978).

In de kerk werd een vicarie gesticht ter ere van O.L. Vrouw. In 1559 was Elisabeth van Bommel collatrice. De vicarie wordt verder nog genoemd in twee brieven aan het Hof in 1569. Verder was er een vicarie ter ere van St. Antonius Abt. De goederen vervielen aan Hans Willem van Randwijck, die verwant was aan de familie Van der Moelen (Van der Meulen). Jonkvrouw Jeanetta Agnes van der Moelen, gehuwd met baron van Delen, heer van Schoonenburg, verwierf een deel van de goederen en het collatierecht. Het andere deel dat in handen van de familie Van der Moelen bleef, werd in 1721 geveild en gekocht door David Jan ten Hove, grootvader van Jonkheer Munter van Sleeburg.

In 1768 behoorde het collatierecht aan Steven van Delen tot Schoonenburg.

Over het kerkgebouw zijn maar weinig gegevens overgeleverd. In 1672 namen de Fransen de beide klokken uit de toren en lieten ze door boeren wegvoeren. De toren stond ongeveer '25 ellen vooruit'. Na de klokkenroof nam het verval van de kerk en de toren toe. Het gebouw werd met uitzondering van het koor in 1710 gesloopt. Hoe het koor er in de volgende periode uitzag toont de tekening van Cornelis Pronk uit 1732. In het derde kwart van de 19de eeuw is aan de westzijde van het kerkdak een klokketorentje gebouwd.

In 1908 heeft er een uitgebreid herstel plaatsgevonden, waarbij de westmuur zijn huidige gedaante kreeg met voor de gevel hangend klokkestoeltje naar plannen van J. Haspels. In 1934 gaat men opnieuw over tot een opknappbeurt onder leiding van architect E. Hekkelman uit Overasselt. In 1966 is ten slotte het kerkdak vernieuwd onder leiding van het architectenbureau Ir. W.J.G. van Mourik en Ir. H. van Wely uit Arnhem.

⁺ De koorpartij (afb. 308) bestaat uit een travee met 5/8ste-sluiting waarvan een portaal met twee kleine zijvertrekken onder de orgeltribune zijn afgescheiden. Het koor is opgetrokken uit baksteen, formaat $28 \times 13 \times 6,6$ cm, 10 lagen 79 cm. Tegen het koor staan driemaal versneden steunberen. In het muurwerk is enig tufsteenmateriaal verwerkt in de plinten, de hoekblokken van de afzaten en als cordonlijst ter hoogte van de tweede versnijding, gerekend vanaf de derde steunbeer aan de zuidzijde.

⁺*Kerkgebouw uitwendig*

Aan de zuidzijde bevindt zich een brede dichtgezette spitsboog (afb. 302, 303) die eertijds de scheiboog vormde tussen het koor en een verdwenen aanbouw, waarover de juiste gegevens

Afb. 304. De nog gepleisterde Hervormde kerk gezien vanuit het zuidoosten. Glasplaatopname van 1907.

Afb. 305. De Hervormde kerk pal vanuit het oosten gezien met uitgekraagde nis onder het middelste koorvenster waarin de raammontants waarneembaar zijn (opn. 1978).

ontbreken. Iets dergelijks vindt men ook in de noordmuur. In de vulmuur tekent zich daar een dichtgezette doorgang af met een segmentboogvormige dekking.

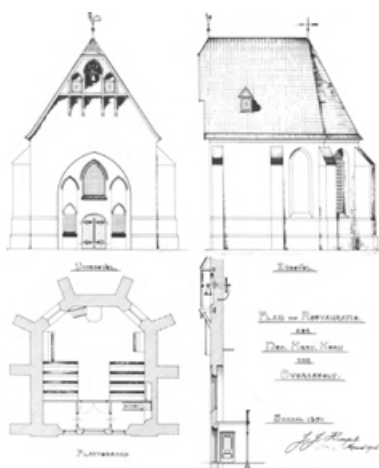
De tweede steunbeer aan de zuidkant is in de onderbouw hersteld met machinale steen. Mogelijk stond ook deze beer in verband met de zuidelijke aanbouw. De vijf gotische vensters van de koorsluiting (afb. 304, 305) zijn aan de oostkant in verband met de plaatsing van de kansel en aan de zuidzijde gedicht. In beide zijn nog resten aanwezig van de natuurstenen vensterharnassen.

De vensters aan de noordoost- en zuidoost-zijde zijn door bakstenen vullingen van onderen ingekort en zo op maat gemaakt voor 19de-eeuwse gietijzeren vensterharnassen. Het venster aan de noordkant dat eveneens is gedicht, is van oorsprong veel korter doordat in het koor tegen deze wand een sacramentshuisje staat.

Onder het venster in de oostmuur is een spaarnis aanwezig met een segmentboog gedekt en voorzien van een uitgekraagde omlijsting.

Afb. 306. Schetsontwerp voor de restauratie van het koorkerkje van de Ned. Hervormde Gemeente door W. Te Riele Gzn., 1905. Verkleind afgebeeld. N.D.B., Amsterdam.

Afb. 307. Restauratie-ontwerp voor de Hervormde kerk vervaardigd door de bouwkundige J.J. Haspels in maart 1906. Copie naar blauwdruk in het kerkarchief.

⁺ Inwendig zijn in de muurvlakken onder de vensters nissen uitgespaard (afb. 309). In het boogveld van de zuidoostelijke nis is een lancetvormige piscinanis ^{+Inwendig} opgenomen.

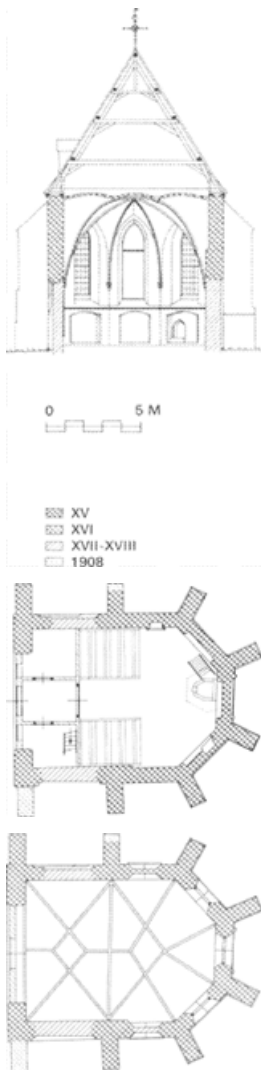
Rondom loopt ter hoogte van de vensterbank een cordonlijst die bij de zuidelijke muur van de koortravee ophoudt. Boven de dichtgezette scheiboog in deze travee neemt de muurdikte af.

De ribben van het bakstenen netgewelf rusten op kraagstenen, bestaande uit een combinatie van maskers en bladkapiteeltjes. De meeste van deze maskers, waaronder een baardman aan de noordkant, zijn zwaar overgekalkt. Op de peerkraalvormige zandstenen ribben, waarbij niet te zien is of zij afwisselen met gebakken profielstenen, is onder de kalklagen een rode kleurstof aangetroffen. De gewelfvelden zijn hoog opgemetseld. Tegen de bovenmuren is het oude pleisterwerk nog aanwezig, de ondermuren zijn opnieuw beraapt en gewit. In de noord- en zuidmuur van de koortravee zijn in het pleisterwerk wel de sporen zichtbaar van de bogen die corresponderen met de bogen buiten.

⁺ Rechts in de noordoostelijke sluitmuur van het koor is in de muurdikte een kastje uitgespaard, dat wordt omgeven door een laatgotische zandstenen omlijsting, die ^{+Sacramentshuisje}

trapsgewijs terugspringt (afb. 310). Aan weerszijden twee ronde zuiltjes met ringkapitelen. Hierop rusten twee slanke pinakels, die een tentdakvormige bovenbouw flankeren voorzien van een door kruisbloemen en hogels bezette oijefboog tegen een getraceerde achtergrond. Een op een kraagsteen rustend lampet vormt de drager van het huisje.

+ Hoe de middeleeuwse kerk er in haar diverse gedaantes heeft uitgezien is niet bekend. Het enige aanknopingspunt biedt de tekening van Pronk uit 1732, waarop ^{+Bouwgeschiedenis} aan de noordkant van het koor een dichtgezette doorgang zichtbaar is, aan de zuidzijde afgebrokkeld muurwerk van een tegen het koor aansluitende aanbouw, en een dakmoet boven de gedichte triomfboog. Deze dakmoet geeft aan dat er een laag schip heeft gestaan. Klarheid kan alleen een grondig bodemonderzoek op het in 1979 voor begraving gesloten kerkhof opleveren. Bij het leggen van leidingen van de kerk in de richting van de Valkstraat is men in

Afb. 308. Hervormde kerk. Opmetingstekening van de plattegrond met bankenplan doorgesneden onder de vensters, idem over de vensters met projectie van de gewelven en dwarsdoorsnede gezien naar het oosten.

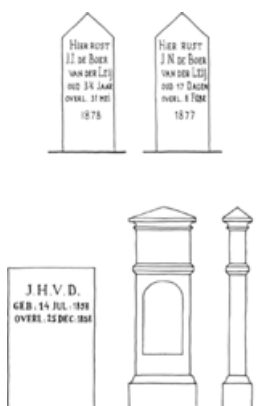
Afb. 309. Hervormde kerk. Het koorinterieur gezien naar het noordoosten met de eenvoudige 19de-eeuwse preekstoel en het gotische sacramentshuisje (opn. 1978).

Afb. 310. Hervormde kerk. Het gotische sacramentshuis tegen de noordmuur van de koorsluiting (opn. 1978).

Afb. 311. De begraafplaats ten westen van de Hervormde kerk. Opmetingstekening, schaal 1:400.

Afb. 312. Enige houten grafplanken, natuurstenen grafplaat en dito stele, 2de helft 19de eeuw, op de algemene begraafplaats.

1978 al gestuit op funderingsresten. Bij werkzaamheden aan de Valkstraat zijn in 1978 muurresten aangetroffen, mogelijk afkomstig van de voormalige kerkhofmuur.

+ De kerk bezit geen kostbare meubilering, maar het ensemble bestaande uit de in oker-geel geschilderde kansel (afb. 309), oplopende bankenblokken en gesloten ^{+Inventaris} borstwering van de orgeltribune is zeer karakteristiek als steeds zeldzamer wordend voorbeeld van een pretentieloos protestants kerkinterieur uit de tweede helft van de 19de eeuw. Van het orgel rest alleen het front met grote wangstukken en drie platte siervazen.

Over het voormalige instrument vermeldt ‘Stemmen voor waarheid en vrede’, 1874 blz. 131: ‘30 november 1873 te Overasselt: een nieuw orgel met sprekend front door Schölgens en v.d. Haspel, Rotterdam’.

+ *Beker*. Hoogte 29,5 cm, diam. voet 12,5 cm; zilver; merken: CHRISTOEL, cijfers 1 en 2, weegschaal; XIX. Kelkvormig model.

+*Avondmaalsbeker*

+ *Kan*. Hoogte 17,5 cm; merken als avondmaalsbeker; XIX.

+*Schenkkan*

+ *Doopschaal*. Diameter 24,5 cm; verzilverd koper; geen merken.

+*Doopbekken*

+ In het klokkestoeltje voor de westgevel van de kerk hangt een luidklokje, onbereikbaar voor nadere gegevens.

+*Luidklok*

Rooms-Katholieke kerk

Aan de Hoogstraat op de hoek van de Mgr. van de Burgtstraat staat de aan St. Antonius Abt toegewijde R.K. parochiekerk, een in 1891 in neoromaanse stijl gebouwde driebeukige basilicale kruiskerk, uitgevoerd naar ontwerp van architect C. Weber (afb. 313-317).

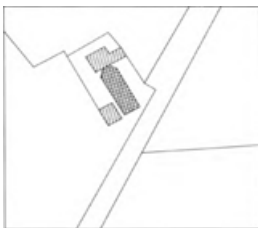
- Literatuur. Kalf 1906, blz. 436-437; Van Helvoort 1974 (Ms Weber), blz. 69-73; Van Zuijlen 1978, blz. 66-67, 81-82.

Afb. 313. De R.K. kerk van St. Antonius Abt gezien vanuit het zuidwesten vanaf de Mgr. van de Burgtstraat, gebouwd in 1890 door architect C. Weber.

Afb. 314. De R.K. schuurkerk op Schoonenburg, Rothsestraat op de grens van Over- en Nederasselt volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 315. De Waterstaatskerk op Schoonenburg in 1872.

Afb. 316. De huidige R.K. kerk aan de Hoogstraat-hoek Mgr. van de Burgtstraat volgens recent nette plan.

Geschiedenis

Na de Hervorming gingen de Overasseltse katholieken aan de overzijde van de Maas, voornamelijk in Mook ter kerke. In 1673 kregen de bewoners van Over- en

Nederasselt gezamenlijk een priester toegewezen. Er is tijdens de korte Franse bezetting zelfs een schuilkerk gebouwd, waarvan bekend is dat zij in 1725 is afgebrand, waarbij ook de gehele inventaris verloren ging. Omstreeks 1730 is er op Schoonenburg een nieuwe schuurkerk gebouwd, die men nog aantreft op de kadastrale minuut van 1820 (afb. 314). Deze werd in 1835 vervangen door een Waterstaatskerk met pastorie onder één dak (afb. 315), gebouwd op een nieuw aangelegd kerkhof ten westen van de Rothsestraat. Deze Waterstaatskerk heeft dienst gedaan tot 1891.

Op 9 december 1889 viel het bisschoppelijk besluit de parochie Over- en Nederasselt te splitsen. Op 15 februari 1890 gaven B. en W. van Overasselt de bouwvergunning af voor een nieuwe kerk aan de Hoogstraat (afb. 316). Als architect werd C. Weber gekozen, die in dit geval ernstig faalde in het begroten van zijn ontwerp. Hij bleef met f 26 300, - ver onder de

maximaal toegestane bouwkostensom van f 39 000, -. Doordat Weber het werk in eigen beheer hield en in onderdelen aanbesteedde, was het moeilijk om tijdig een goed zicht op de financiële ontwikkeling te krijgen. Uiteindelijk liepen de bouwkosten op tot f 60 200, -. Van het oorspronkelijke ontwerp was inmiddels de tweede westtoren, die aan de zuidzijde was gepland, geschrapt. Er is verder nog bezuinigd op de materialen. Ook de noordtoren is lager geworden dan oorspronkelijk bedoeld.

⁺ De in neoromaanse stijl gebouwde kruisbasiliek (afb. 313) heeft een volgens het ‘gebonden stelsel’ opgezet schip van twee door koepelgewelven gedekte middenschipstraveeën, aan de westkant vooraf gegaan door een smalle travee, waarnaast aan de noordkant de toren en aan de zuidkant de polygonale doopkapel aansluiten. De kleine travee bevat het door een koepelgewelf gedekte portaal, waarboven het zangkoor ligt dat door een kruisribgewelf wordt overkluisd. Boven de viering bevindt zich een pendentief-koepel, waarvan de kruin

⁺*Kerkgebouw*

Afb. 317. R.K. kerk. Het schip gezien naar het oosten (opn. 1978).

derhalve hoger ligt dan die van de schip-, transept- en koorgewelven. De hoofdmassa's van de transeptarmen houden de breedte van de zijbeuken aan. Tegen de sluitgevels zijn lage absiden gebouwd, inwendig halfrond doch uitwendig polygonaal (afb. 317). De absis van het priesterkoor heeft een gelijkvormige grondslag, houdt echter de breedte van de koortravee aan en is even hoog als deze. Koortravee en transeptarmen zijn gedekt met een kruisribgewelf. Zowel de transeptabsiden als het koor worden verlicht door vijf hoge rondboogvensters, terwijl boven die in het priesterkoor nog eens even zoveel oculi zijn aangebracht. In de hoeken tussen het koor en de transeptarmen bevinden zich rechtgesloten koorkapellen met pendentiefkoepels.

Uit- en inwendig is druk gebruik gemaakt van sterk sprekende geledingsvormen als spaarvelden en boogfriezen, alsmede rondboogvensters gecombineerd met open en blinde oculi. Weber heeft met het probleem geworsteld om aan de wens van de bouwpastoor Van Esch tegemoet te komen, die uitdrukkelijk een hoge van ver zichtbare kerk wilde. Hij heeft een symbiose van basiliek en centraalbouw nagestreefd. Dit heeft geleid tot een uitwendig en vooral inwendig wat bizar aandoend stapeleffect. De keuze van de koepelgewelven heeft de opvallende hoogte nog meer in de hand gewerkt, te meer daar de hoge viering in de dakvorm niet tot uitdrukking komt. De belichting van de centrale ruimte moet dan ook goeddeels vanuit de absiden van de bijna klaverbladvormige oostpartij komen.

+ Bij de splitsing van de parochie Over- en Nederasselt kwamen de mobilia die tot het oud bezit van de kerk op Schoonenburg behoorden in Overasselt terecht, waar pastoor Van Esch als bouwpastoor optrad. De kerk aan de Hoogstraat bezit nog een vrij gaaf bestand aan oudere mobilia, waaronder met name opvallen het door Petrus Verhoeven vervaardigde beeldhouwwerk en enig 18de-eeuws vooral uit Brabant en Noord-Limburg afkomstig zilverwerk. Bij de inrichting van de nieuwe kerk heeft men vooral het atelier van Thissen uit Roermond ingeschakeld voor de belangrijkste grote kerkmeubels. + *Inventaris*

+ Fragmenten van hoogaltaar. Zandsteen, gepolychromeerd; ca. 1891. Mensa voorzijde: vier hoogreliëfs, voorstellend de vier evangelisten met hun symbolen. Retabel (dient nu als zijaltaar, apart opgesteld) met vier beelden; hoogte 67 cm; Franciscus van Assisi - H. Lucia - Paus met boek en mes - religieuze met kruis en boek. + *Altaarfragmenten*

+ Communiebank. Hoogte 66, breedte 260 cm; zandsteen en marmeren zuiltjes, gepolychromeerd; vermoedelijk: Thissen, Roermond; 1908. + *Communiebank*
Twee reliëfs: Paschamaal en Mannaregen en twee engelenbeeldjes.
- Literatuur. Reg. Mem., caput II.

+ Twee biechtstoelen. Eikehout; midden XIX. Driedelig met boogfronton, waarop festoenen en twee sleutels; vier pilasters met ionische kapitelen; boven de middendeur een vlammend hart tussen ranken. + *Biechtstoelen*

+ Preekstoel. Zandsteen; ca. 1900. Ronde kuip rustend op duivelsbeeld; op kuip drie reliëfs: bergrede - prediking van Willibrord - prediking van Ignatius van Loyola; ⁺*Preekstoel* rond houten klankbord.

+ *Anna met Maria* (afb. 319). Hoogte 76 cm, lindehout met oorspronkelijke, in 1962 vrijgelegde polychromie; gesigneerd en gedateerd links onder in het voetstuk: ⁺*Beelden in museum te Uden* PVHB FEC. 1725/678. (= Petrus Hendrikus Verhoeven Beeldhouwer, Uden 1729-1816). Anna gekleed in een lang gewaad met brede halsdoek en lang afhangende kap onderwijst Maria, die een zwierig gedrapeerd bovenkleed draagt. Anna houdt haar een opengeslagen boek voor. Het beeld dat uit de Overasseltse parochiekerk afkomstig is, kwam in 1930 in bezit van het toenmalige Bisschoppelijk Museum in Den Bosch en bevindt zich thans in het Museum voor Religieuze Kunst in Uden.

- Literatuur. Cat. Uden 1976 (P. Verhoeven), blz. 15, 17, 34 nr. 75 en 37 afb. 1. *H. Jozef met het Kind Jezus*. Hoogte 91 cm, grijs en wit geverfd hout, XVIIIe. Dit beeld, dat eveneens afkomstig is uit de Overasseltse kerk en zich thans in het Museum voor Religieuze Kunst te Uden bevindt, is waarschijnlijk ook van Petrus Verhoeven. Het voetstuk waarop mogelijk de signatuur heeft gestaan, is later door een nieuw vervangen.

- Literatuur. Cat. 's-Hertogenbosch 1963 (Bissch. Mus.), blz. 27 nr. 109.

Afb. 318. R.K. kerk. Maria met het Kind, gepolychromeerd hout, 1ste kwart 19de eeuw (opn. 1978).

Afb. 319a-b. H. Anna onderricht Maria, gepolychromeerd lindehout, door Petrus Verhoeven, Uden, 1778. M.R.K., Uden (opn. 1978). b. Signatuur en datering op de achterkant van het voetstuk (opn. 1978).

+ *Joachim* (afb. 320). Hoogte 90 cm; wit geverfd lindehout, samengesteld; XIXa. Staande figuur met in de linkerhand een boek, hoofd bedekt en geschoeid met sandalen; de rechterarm, een gedeelte van de achterzijde rechts, de linker schouder en de linkerarm ontbreken.

+ *Beelden in de kerk*

H. Familie. Beeldengroep, bestaande uit Jozef, Maria en het Kind. Hoogte van Jozeffiguur 113 cm, hoogte Jezuskind 75 cm; gepolychromeerd hout; ca. 1900.

Madonnabeeld (afb. 318). Hoogte 110 cm; hout met jonge polychromie; XIXa. Staande, gekroonde Maria met op haar linkerarm het Kind, dat in de linkerhand een wereldbol draagt.

Staakmadonna (afb. 322a-c). Hoogte 98 cm; houten frame met gesneden ledenpopbuste en afzonderlijk gesneden Jezuskind, gepolychromeerd hout; ca. 1840. De beelden zijn bekleed met geborduurde gewaden (albe en mantel). Zie voor het bijbehorende votiefzilver blz. 269 *Antonius Abt* (afb. 321). Hoogte 76 cm; lindehout,

wit geschilderd; Petrus Verhoeven, Uden; XVIIIId. Staande heiligenfiguur met open boek op de rechter hand, in de linkerhand T-staf, bidsnoer aan de gordel, varken aan zijn voeten.

- Literatuur. Cat. Uden 1976 (P. Verhoeven), blz. 31 nr. 49, 44 afb. 33.

Antonius Abt. Stenen beeld tegen de buitenmuur van de toren, links van de hoofdingang. Hoogte ca. 160 cm; H. van der Geld; ca. 1891. Een verwant beeld bevindt zich in de R.K. kerk van St.-Jacobus te Zeeland (Noord-Brabant).

Antonius Abt. Hoogte 130 cm; gepolychromeerd; gesigneerd en gedateerd: J. Thissen, Roermond, 1899.

Antonius van Padua. Hoogte 150 cm; hout, gepolychromeerd; gesigneerd en gedateerd: J. Thissen, Roermond 1903.

+ *Kruisbeeld* (afb. 324). Hoogte 140 cm; hout met nieuwe polychromie; samengesteld; ca. 1700. Achterzijde gedeeltelijk uitgehold; kruisbalken van boomstammen; ^{+Kruisbeelden} Christus draagt doornenkroon.

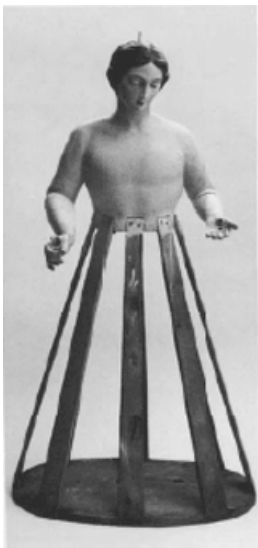
Kruisbeeld (afb. 323). Hoogte corpus 50 cm; zacht hout; Petrus Verhoeven, Uden; XVIIIId. Staat: Licht aangetast door houtworm; onder de huidige beschildering wit, goud en een weinig rood is een oude (originele?) polychromie aanwezig.

Afb. 320. R.K. kerk. Joachim, wit geverfd lindehout, 1ste kwart 19de eeuw (opn. 1978).

Afb. 321. R.K. kerk. St. Antonius Abt, wit geschilderd lindehout, door Petrus Verhoeven, Uden, 4de kwart 18de eeuw (opn. 1978).

Afb. 322a-c. R.K. kerk. Staakmadonna, constructie en aankleding (opn. 1978). Zie voor het votiefzilver ook *afb. 331*.

Afb. 323. R.K. kerk. Kruisbeeld, hout, door Petrus Verhoeven, Uden, 4de kwart 18de eeuw (opn. 1978).

Afb. 324. R.K. kerk. Kruisbeeld, gepolychromeerd hout, ca. 1700 (opn. 1978).

Afb. 325. R.K. kerk. Kruiswegstatie, olieverf op doek, door F. Knirsch, 1914. De hier afgebeelde zevende statie alsook de ertegenover liggende achtste statie zijn geflankeerd door evangelisten (opn. 1978).

Triomfkruis. Meer dan levensgroot; hout, gepolychromeerd; Thissen, Roermond; 1910. - Literatuur. Reg. Mem., caput II.

+ De kerk heeft een opdringerig bonte polychromie die Webers architectuur nogal geweld aandoet. De op boardkarton geschilderde taferelen en figuren zijn zowel technisch als artistiek van zeer dubieuze kwaliteit, doch worden hier ter wille van de iconografie vermeld. De schilderijen zijn van de hand van Theodorus Hermsen uit 's-Hertogenbosch en in 1900 in een soort waterverven uitgevoerd. ^{+Schilderingen}

In het priesterkoor: Twaalf apostelen.

In het noord-transept: H. Anna - Theresia van Lisieux - Lambertus - Gijsbertus.

In het schip: bekoring van Antonius Abt - vertrek van Antonius (tekst tot rijke jongeling) - Antonius troost martelaren - aan Antonius wordt brood gebracht. In slechte staat.

- Literatuur. Kalf 1906, blz. 437; Notulenboek van het Kerkbestuur.

+ Veertien staties, waarvan de zevende en achtste statie zijn geflankeerd door beeltenissen van de evangelisten (afb. 325). Hoogte 89 cm, breedte 144 cm; olieverf op doek; F. Knirsch; 1914. Lijsten geleverd door J. Custers uit Stratum. Het Notulenboek vermeldt als schilder F. Knirsen (vermoedelijk F. Knirsch uit Boxtel), 1914. ^{+Kruiswegstaties}

+ Twee processievanen. Hoogte van de schilden 70 cm; beide schilden beschilderd; gedateerd: 1878. Voorstellingen: de H. Familie en St. Antonius Abt met kruisbeeld, boek, doodshoofd, staf met klokje, varken en raaf met brood in de snavel. ^{+Vanen}

+ Vier wandluchters; vlucht 2 exemplaren 41 cm (3-lichts); 2 exemplaren vlucht 38 cm (1-lichts); geel koper; XIXc. ^{+Verlichtingsarmaturen}

Ronde muurplaat met omlijste knorren, gezwenkte arm met op het einde een bladmotief; nodus met in het midden een bladmotief; op de arm een grote vetvanger met aan de onderzijde een bladmotief en aan de bovenzijde omlijste knorren; bij de 3-lichts luchters zijn aan de arm nog twee kleine gezwenkte armen bevestigd waarop vetvangers.

+ *Stralenmonstrans* (afb. 326). Hoogte 74 cm, diam. voet 31,5 × 19 cm; zilver; merken: stadsteken: naar links lopend bokje (= Boxmeer); wapen v.d. heren van Boxmeer: wapen met leeuw; meesterteken R R (= Rabanus Raab jr.); ca. 1770. ^{+Liturgisch vaatwerk en gerei}

Ovale geschulpte voet; de welving is verdeeld in vier segmenten, gescheiden door gladde banen; op de segmenten: Lam liggend op kruis - cartouche met aren en druiven - op twee segmenten acanthusbladeren; op de vaasvormige nodus de symbolen van de vier evangelisten; onder de lunula Maria met Kind boven twee voluten; aan weerszijden engel met resp. anker en kruis, en een gedraaide zuil; boven lunula God de Vader en de Naam Gods in stralen onder baldakijn, geflankeerd door twee engelenbeeldjes en twee engelenreliëfs; op de baldakijn pelikaan met jongen, kruisbeeld is afgebroken.

- Literatuur. Knippenberg 1968, blz. 275-276; Cat. Keulen 1975 (Goldschmiedekunst), blz. 178.

Reliekhouders. Ovale zilveren plaat met theka; afm. 12,5 × 9,5 cm; zilver op zwarte houten voet; geen merken; midden XIX.

Op ovale plaat de theka met stralen en tekst: St. Joseph bid voor ons.

Reliekhouders. In vorm van stralenkruis; totale hoogte 43,5 - hoogte voet 12,5 cm; zilver; merken: J.J. 46 (= J. Janssen, Grave/Amsterdam 1847-1889); dolfijn (= belastingstempel van 1859-1893); 1860-1870.

Vierzijdige voet op lage plint; op de zijkant van de voet Lam met vaan; bovenzijde van de voet loopt schuin toe; op de kruising van de balken een ovale theka, in de kruisviering vergulde stralen; op drie uiteinden der balken een schelp en voluten.

Ciborie (afb. 327). Hoogte 41 - zonder deksel 27 - diam. voet 14,5 cm; zilver; merken: stadsteken: burcht in schild (= Grave); meesterteken P.VDS (= Petrus van der Sanden); jaarletter 74 (= 1774); trembleersteek.

Geheel gecontourneerde voet en stam met getordeerde rococo-cartouches; tegencuppa met vier cartouches; deksel geheel gecontourneerd met vier rococo-cartouches; bekroond met pelikaan en jongen en stralenkruisje.

- Literatuur. Knippenberg 1966 a, blz. 133; Idem 1968, blz. 275.

Ciborie (afb. 328). Hoogte 28,5 - zonder deksel 21 - diam. voet 16,5 cm; zilver; merken:

Afb. 326. R.K. kerk. Stralenmonstrans, zilver door Rabanus Raab jr., Boxmeer, ca. 1770 (opn. 1978).

Afb. 327. R.K. kerk. Ciborie, zilver, door Petrus van der Sanden, 1774 (opn. 1978).

Afb. 328. R.K. kerk. Ciborie, zilver, door H. van Gardinge, Eindhoven, 1891 of 1898 (opn. 1978).

Afb. 329. R.K. kerk. Miskelk, verguld zilver, Brussel, begin 18de eeuw (opn. 1978).

Afb. 330. R.K. kerk. Wierookvat met scheepje, zilver, ca. 1800 (opn. 1978).

Afb. 331. R.K. kerk. Votiefzilver behorend bij de staakmadonna. Twee beugelkronen, open kroon en scepter, zilver, ca. 1800 en 1840 (opn. 1978).

Afb. 332. R.K. kerk. Twee ampullen, zilver, import, midden 19de eeuw (opn. 1978).

Afb. 333. R.K. kerk. Wieroekvat, geel koper, 1779 (opn. 1978).

Afb. 334. R.K. kerk. Twee kandelaars, gegoten brons; schijfkandelaar, 17de eeuw (links), balustervormige kandelaar, ca. 1600 (rechts) (opn. 1978).

meesterteken HVG boven 9 (= H.v. Gardinge, Eindhoven 1883-1912); jaarletter O (= 1898) of G (= 1891); lopend leeuwje, minervakopje.

Zeslobbige, geprofileerde voet; op de lobben: H. Antonius Abt - H. Willibrord - Johannes Ev. - op drie lobben wingerdranken; ronde stam; nodus met zes ronde knoppen en blind traceerwerk; kleine ajour-tegencuppa van wingerdranken; op cuppa gegraveerde neogotische arkaden; neogotisch torendeksel met kam en Christusbeeldje in de toren; in top kruisje met corpus.

Kelk (afb. 329). Hoogte 23,5 cm, diam. voet 15,5 cm; verguld zilver; merken: stadsteken: Michaëlskopje in schild (= Brussel, begin XVIII); leeuw in gekroond schild (= Brussel); jaarletter Z in schild; gekroond klaverblad van drie in schild; trembleersteek; begin XVIII. Ronde, geprofileerde voet; op de welving gegraveerd kruisje op berg; vaasvormige nodus. *Kelk*. Hoogte 19,5 cm, diam. voet 16,5 cm; verguld zilver; merk: zwijnskopje. Inscriptie onder de voet: F.X. Hellner fecit Kempen a. Rhein, 1865. Neogotisch.

Zeslobbige, geprofileerde voet met een parelrandje; op de lobben gegraveerde voorstellingen van: Calvariegroep - Maria met Kind - St. Jozef - Johannes Ev. -

H. Willibrordus - H. Antonius Abt; zeszijdige stam met traceerwerk; ajour-nodus van bladmotieven en parelrand; tegencuppa; zes reliëf-engelen en ajour-rand van wingerd; op pateen gegraveerd Christushoofd in vierpas.

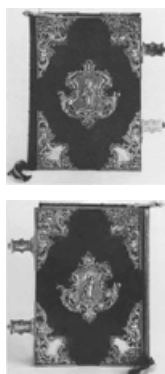
Pyxis. Hoogte 3,5 cm, diam. 5,5 cm; zilver; merken: meesterteken IL 2 (= L.J.H. Loven, Veghel/Roermond, 1868-1927); Romeins zwaardje; ca. 1900.

Cylindrisch doosje met gewelfd dekseltje, aan onderzijde filetstrepen; kruisje op dekseltje is afgebroken.

Oliebusje. Hoogte 2,5 cm, diam. 6 × 4,5 cm; zilver; merken: stadsteken burcht (= Grave); meesterteken PVDS (= Petrus van der Sanden); jaarletter 79 (= 1779).

Twee ampullen (afb. 332). Hoogte 14 cm; zilver; merken: V in gekroond schild (= import); twee lauwertakken en minervakopje (= België); T. in rechthoek; zwijnskopje (= vreemde kleine werken in gebruik van 1831-1893); midden XIX.

Ronde voet met geribde rand en paretrand; aan de onderzijde ampullen bladmotieven; in het midden van de wijnampul wingerdmotief, op het andere exemplaar gestyleerde

Afb. 335a-b. R.K. kerk. Missaalbeslag, zilver, door Rabanus Raab jr., Boxmeer, 1780. a. voorzijde, b. achterzijde (opn. 1978).

bladeren; aan bovenzijde een parelrand; gewelfd dekseltje waarop een eikeltje als knop; voluutvormig handvat.

Godslamp. Hoogte 55 cm, diam. 32 cm; rood en geel koper; midden XIX. Aan onderzijde knorren en een parelrand, een band met bladornament, aan bovenzijde knorren.

Wierookvat en sloopje (afb. 333). Vat: hoogte 29 cm, diam. 16 cm; sloopje: hoogte 12,5 cm, lengte 16 cm; geel koper; monogram G:G. 1779.

Vat: ronde, geprofileerde voet, vat heeft aan bovenzijde een insnoering; hoog geprofileerd deksel met uitgesneden motieven.

Sloopje: ronde, geprofileerde voet waarop langwerpige sloopje met schelpvormige greep, zonder deksel. Onder de voet van het vat ingeslagen G:G en 1779; op sloopje onder de voet en op de plaat die de kettingen bijeenhouden ingeslagen □ en G:G.

Voet van vat gescheurd. *Wierookvat en sloopje* (afb. 330). Hoogte vat 27,5 cm, diam. 15,5 cm; sloopje hoogte 13 cm, lang 14 cm; zilver; geen merken; ca. 1800.

Ronde voet; vat heeft aan onderzijde een bladmotief; op het lichaam een gedreven draperie: deksel met sleufvormige openingen, waarboven een laurierkrans en daarboven eikebladeren. Sloopje: ronde voet, ovaal lichaam met voluutvormige greep waartegen een bladmotief, geen deksel.

Missaalbeslag (afb. 335a, b). Afm. schilden: hoogte 18,5 cm, breedte 15,5 cm; zilver; merken: stadsteken: naar links lopend bokje (= Boxmeer), wapen van de heren van Boxmeer; meestersteken RR (= Rabanus Raab jr. 1721-1786); 1780.

Hoekstukken met rococo-ornament; schilden: op voorzijde H. Antonius Abt - op achterzijde O.L. Vrouw van de rozenkrans, gekroond, Kind op linkerarm draagt wereldbol en rozenkrans, aan haar voeten: slang, maansikkel, vaandels en wapentuig o.a. kroonwaard (verwijzing naar de overwinning te Lepanto). Inscriptie op de sloten: Jan Janse van de Pas ca. 1780 - Maria Derks de huisvrouw 1780.

+ *Kandelaar* (afb. 334). Hoogte 23 cm; gegoten brons; ca. 1600. Hoge, geprofileerde voet die geleidelijk overgaat in een stam waarvan de onderzijde bolvormig is en de bovenzijde balustervormig; platte vetvanger. Staat: scheurtje in de voet met tin gesoldeerd, punt met tin vastgesoldeerd. ^{+Kandelaars}

Twee balusterkandelaars. Hoogte 24,5 en 28 cm; gegoten brons; ca. 1600. Ronde, geprofileerde voet, stam met hoge schijf en baluster; schaalvormige bobèche. Staat:

beide punten vernieuwd en vastgesoldeerd, scheurtjes in beide voeten; bij een kandelaar is een stukje uit de vetvanger gebroken.

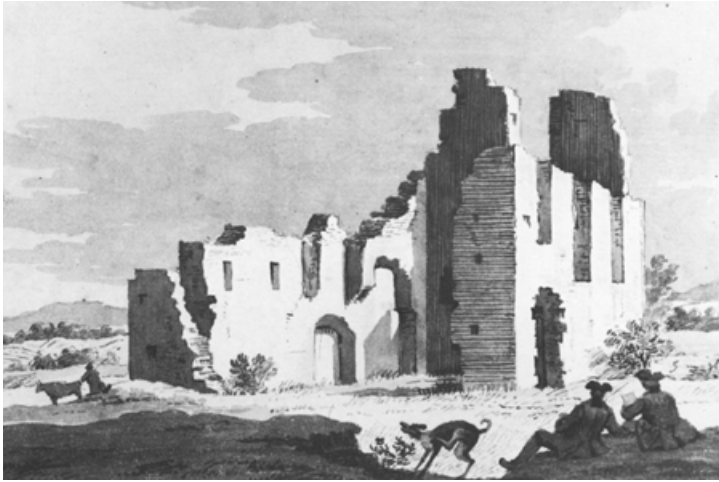
Schijfkandelaar (afb. 334). Hoogte 20,5 cm; gegoten brons; XVII.

Ronde, gewelfde voet, stam met twee peervormige nodi, vetvanger ter halve hoogte. Staat: vetvanger met tin vastgesoldeerd, stam eveneens met tin gesoldeerd.

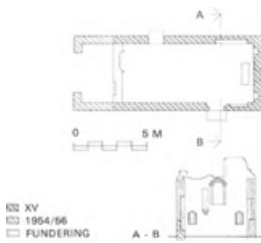
Veertien kandelaars. Hoogte 62 cm (8 ex.), hoogte 83 cm (6 ex.); koper; XIXb.

Kleine kandelaars: driezijdige voet op bolpootjes; op een zijde van de voet palmetten, balusterstam, aan onderzijde knorren, hoge vaasvormige bobèche met knorrenrand (vier kandelaars zijn verzilverd).

Grote kandelaars: driezijdige voet op bolpootjes; op een zijde van de voet gedreven vaas met eiketak en eikels; bladmotief op onderzijde stam, stam verjongt zich naar boven, vaasvormige bobèche, aan onderzijde bladmotief.

Afb. 336. St.-Walrickruïne naar een anonieme penseeltekening, midden 18de eeuw. N.M.C., Nijmegen.

Afb. 337. St.-Walrickkapel. Opmetingstekening van de ruïne. Plattegrond met toevoeging van uit bodemonderzoek verkregen gegevens en dwarsdoorsnede met aanzicht van de oostmuur van de kapel.

Afb. 338. St.-Walrickruïne. De ruïne gezien vanuit het zuidoosten (opn. 1978).

Twee kandelaars. Hoogte 34 cm; zilver; merken: meesterteken WH boven ossekop (= W.F. Hermans, Eindhoven 1835-1867); jaarletter O (= 1873); lopend leeuwjtje, minervakopje.

Ronde voet op drie sierpoten met bladmotief; op de welving golfslagmotief en bloemen; neo-barokke stam, hoge bobèche.

Twee kandelaars. Hoogte 175 cm; verzilverd; XIXc.

Driezijdige voet op klauwpootjes; op de drie zijden reliëfs: Alziend oog - Christus - Dominicus ontvangt de rozenkrans; conisch toelopende, met bladmotief versierde stam uit vaas oprijzend; vaasvormige bobèche versierd met laurierbladeren.

+ *Kroontje van beeld van Kind Jezus* (afb. 331). Hoogte 9,5 cm, diam. 8 cm; zilver; geen merken; ca. 1800. Beugelkroon met bol en gelijkarmig kruisje.

+*Votiefzilver*

Twee kroontjes, scepter en rozenkrans van een Mariabeeld (afb. 331). Kroon: hoogte 10 cm, diam. 11 cm; 2e kroon: hoogte 9 cm, diam. 8 cm; scepter: 1,43 cm; zilver; merken: in de twee kronen meesterteken AB als monogram met open boek (= A.J. Bockmeulen, Boxmeer 1827-1842); jaarletter K (= 1844), lopend leeuwjtje; op rozenkranskruisje: meesterteken WH boven ossekop (= W.F. Hermans, Eindhoven 1835-1867); zwaardje.

Mariakroon: open kroon van bloem- en bladmotieven en sterren. Kleine beugelkroon met bol en gelijkarmig kruisje. Scepter met meerdere insnoeringen, in top een driehoek in stralen. Kruisje van rozenkrans hangt aan een beugel met twee kleine kruisjes waarop in reliëf: 1 Christus gekruisigd en Maria met Kind; 2 Apoc. Lam en kelk met hostie. Staat: twee sterren ontbreken aan de Mariakroon.

+ *Schepje*. Lang 13 cm, breed 8 cm; schep in zilver aan zwarthouten steel; merk: meesterteken HH met tekening in liggende zeshoek (= H. Hermans, Oss 1829-1843); ca. 1830. Versierd met rand van bladornament.

+*Kerkhof-schepje*

Het als kerkhofschepje gebruikte voorwerp is oorspronkelijk een zgn. herdersschopje.

+ *Kast*. Hoogte 225 cm, breedte 153 cm, diepte 56,5 cm; eikehout; XVII.

Kast op zwarte bolpoten; lijst: vaas met bloemen tussen twee putti, ranken en twee adelaars.

+*Toog-kast*

Ruïne van St. Walrick

In het gebied bij de Hatertse Vennen, aan de St.-Walrickweg nr. 7, ten noordwesten van de kruising met de Heideweg, staat op een door bos omsloten veld de 15de-eeuwse kapelruïne (afb. 336-338) van het voormalige bedehuis van de Benedictijner priorij van de abdij St.-Valéry-sur-Somme. De ruïne is thans in bezit van Staatsbosbeheer.

Bronnen

- Afbeeldingen. In de Leidse Universiteitsbibliotheek, collectie Bodel Nijenhuis, bevinden zich vier tekeningen van de ruïne gezien vanuit het zuidwesten.
 - 1 Gewassen pentekening in O.I. inkt en sepia, geannoteerd op een afgeknipt strookje op het opzetpapier: ‘Overblijfsel; van 't Klooster St. Walrich’, anoniem werk, waarschijnlijk naar of van de hand van A. de Haen.;
 - 2 Gedeeltelijk grijs gewassen en gearceerde pentekening, op de keerzijde geannoteerd ‘gezig in pruyssies gelderland’ en gesigneerd: ‘A. de Haen fecit 1730’;
 - 3 Naar het voornoemde exemplaar een gewassen en gearceerde pentekening, in O.I.-inkt, gesigneerd: L.F. Schorer, f. Amst(erdam) 11.11.1745;
 - 4 Een grijs gewassen pentekening in O.I. inkt, gesigneerd: W. Tollenaer, 14.12.1746;
 - 5 Verwant aan beide vorige bladen is: Grijs gewassen tekening, niet gesigneerd, in het Nijmeegs Museum (NMC 50) (afb. 336);
 - 6 Potloodtekening op bruin papier, geannoteerd: ‘H. Wilbertskapel bij Heumen. Walrik’ en gesigneerd: A.L. Koster, 1900, Gemeentemuseum Arnhem (G.M. 9507).

- Literatuur. Teg. Staat 1741, blz. 273; Nijhoff I (1830), nr.89; Van der Aa I (1839), blz. 365; Van Schevichaven 1846, blz. 19-20; Habets II (1875), blz. 248; Schutjes V (1876), blz. 468-470; G.E. Mes, De Koortskapelle of kapel van St. Wilbert, Katholieke Illustratie XIX (1885-1886), afl. 7, 8, 10, 11; De Aarde en haar volken 1901, blz. 121; Bulletin N.O.B. 1904, blz. 26; Jaarverslag P.G.A.C. over 1903, in: B.M. Gelre VII (1904), blz. XXVII-XXIX; idem over 1918, in: B.M. Gelre XXII (1919), blz. XXXVIII; Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 57; E. Lomier, Les

biens de l'abbaye de St.-Valéry-sur-la-Mer, Société des Antiquaires de Picardy, 1935 (exemplaar in R.A.G., Arnhem); Stüwer 1938, blz. 132-133; Mon. Bat. II (1941-1942), blz. 92-93; Jaarverslag P.G.A.C. over 1941 en 1942, in: B.M. Gelre XLV (1942), blz. 17 idem XLVI (1943), blz. XIV-XVI; Berichten R.O.B. II (1951) nr. 3, blz. 5; P. Glazema, Oudheidkundige onderzoekingen in de provincie Gelderland, B.M. Gelre LI (1951), blz. 81-82; Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1954, kol. 130; idem 1955, kol. 115; idem 1956, kol. 211; Manders 1952, blz. 177-184; Teunissen 1977, blz. 33-50, 73-94; Gomarius Mes, De Koortskapelle of kapel van Sint Wilbert, Heemstudies nr. 8, Heemkundekring 'De Duffelt', 1977.

Geschiedenis

In 855 schonk een monnik uit de Benedictijnerabdij van Keizersweerd bij Düsseldorf het klooster een stuk grond, dat volgens de giftbrief was gelegen in 'Andassele in het eiland der Batavieren'. In 1130 bestaat in Overasselt een priorij, die waarschijnlijk door Keizersweerd is gesticht maar later werd onderworpen aan de abdij St.-Valéry-sur-Somme in Picardië. In de 14de eeuw werden de inkomsten van de pastoor en het convent gezamenlijk op 20 mark geschat. Dit geeft grond aan het vermoeden dat de paters ook de zielzorg behartigden en dat de prior van het convent het collatierecht bezat. In 1561 zijn de prioraatsgoederen aan de bisschoppelijke tafel van het toen juist opgerichte bisdom Roermond toegevoegd. In 1581 behoorden bij het 'Cleyn capelleken (dat) es ghelegen midden in der heyde ende wordt genampt st Walricx capel' een tweetal hoven, gesitueerd bij de kerk van Overasselt, het kerkhof en nabij de heide. Uit een proces tussen de prior van het klooster St.-Valéry en Johan van Wijhe blijkt dat de abdij nog lang in het bezit van de prioraatsgoederen bleef. Rond 1630 werden zij gekocht door Rutger van Randwijck als voogd van Meghtelt en Anna Margaretha van Randwijck. In 1852 schonk een latere eigenaar A.D.M. Munter van Sleeburg de kapel met de erbij behorende grond aan de Algemeene Armen van Overasselt. Van oudsher trokken de streekbewoners naar de Overasseltse koortskapel, waar men volgens een eeuwenoud gebruik koortsen trachtte te bezweren door ze aan de takken van de naast de ruïne staande boom met behulp van stukjes lijfgoed a.h.w. af te binden (afb. 338).

+ Nadat de Provinciale Geldersche Archeologische Commissie een onderzoek had ingesteld, werd in 1903 overgegaan tot een consolidatie van de ruïne. Tegen de wijkende muren werden steunberen geplaatst. De boog van het venster in de oostmuur werd hersteld en de muren werden met klinkers afgedekt. Bij de voorbereiding van een restauratie in mei 1941 werd de ruimte binnen de kapel uitgegraven tot het oorspronkelijke vloerniveau. De fundering van de noord- en zuidmuur bleek nog een eind naar het westen door te lopen alvorens een hoek te vormen. Verder legde men een noord-zuid lopende fundering met stookplaats en doorgang bloot. Ook vond men de standplaats van het altaar in de vorm van een gemetselde verhoging. Zelfs de treden bleken nog grotendeels aanwezig. De restauratie vond gezien de oorlogsomstandigheden geen doorgang. +Onderzoek en consolidatie

In 1947 bleek een algehele restauratie van de ruïne noodzakelijk, omdat ten gevolge van handelingen verricht door geallieerde militairen de ruïne gedeeltelijk was gesloopt. In de winter van 1950 stelde dr. P. Glazema een oriënterend onderzoek in. Hij onderzocht de noordelijke helft van de kapelvloer, waar alleen een deel van de plavuizen te voorschijn kwam. Wel trof hij in de buiten de kapel getrokken grondprofielen allerlei baksteenpuin aan. Een indicatie voor een ouder gebouw gaf dit echter niet. Er werd evenmin een put gevonden. De gedachten bij het onderzoek gingen namelijk uit naar het vinden van een oude bouwcultusplaats. De ruïne werd ten slotte in de periode 1954-1956 geconsolideerd onder leiding van ir. J.G. Deur. Bij het herstel werd gebruik gemaakt van bakstenen moppen afkomstig van het voormalig kasteel van Balgoij.

⁺ De kapelruïne is een rechthoekig bouwwerk, waarvan de oostmuur het best bewaard is gebleven. De noord- en de zuidmuur zijn bij de consolidatiewerkzaamheden van 1956-1958 tot borsthoogte horizontaal afgewerkt. Volledig nieuw muurwerk werd opgetrokken boven de fundering die ter lengte van 2,70 m tot 1941 onder de grondslag verborgen lag. Het baksteenformaat bedraagt $29/25 \times 12 \times 5,5/5$ cm. ⁺*Overblijfselen van de kapel*

Uitwendig vertoont het in verband gemetselde muurwerk geen bijzonderheden. Behalve de brede westelijke toegang zijn er smalle openingen in het midden van de noordmuur en ter hoogte van het koor in de zuidmuur.

Inwendig bevatten de kapelmuren aan de noord- en zuidzijde een spaarnis. In de as van de

oostelijke koorwand zijn boven elkaar twee vensteropeningen, waarvan alleen de onderste nog zijn rondbogige dekking bezit.

Links van dit venster zit een smalle rechthoekige nis met iets uitgekraagd gemetselde basis. Links en rechts zijn verder lampnissen met keperboogvormige dekking aanwezig. In de zuidoost-hoek staat nog de stenen tronk waarin een collectebus voor offergaven ten behoeve van de Algemeene Armen van Overasselt heeft gezeten.

⁺ De ruïne heeft door de diverse ingrepen veel van zijn authenticiteit verloren. Het is dan ook bijzonder moeilijk een enigszins afgerond beeld van de kapel te krijgen. ^{+Vroegere functie} Bij het in 1951 verrichte bodemonderzoek is door J.G.N. Renaud een opmeting gemaakt van de vondsten (altaarplaats en tussenmuur met stookplaats) zonder dat deze in de plattegrond van de ruïne zijn ingetekend. Op afb. 337 is dit alsnog gedaan. Zo blijkt er ten westen van de kapelruimte een vertrek te zijn geweest waar gestookt kon worden en vanwaaruit men toegang had tot de kapel. De twee boven elkaar geplaatste vensters, die mogelijk iets van hun oorspronkelijke vorm hebben verloren, doen een zolder boven de kapelruimte vermoeden. Al deze elementen doen denken aan een kapel met een verblijfplaats voor een permanente bewoner. Mogelijk heeft de St.-Walrickruïne een tijd dienst gedaan als kluis, vergelijkbaar met de nog in Limburg aanwezige voorbeelden, zoals de kluis annex devotiekapel in Geleen.

Hervormde pastorie

Aan de Kasteelsestraat nr. 8 staat de voormalige pastorie van de Nederlands Hervormde gemeente, thans als particulier woonhuis in gebruik. Blokvormig woonhuis met verdieping onder een met pannen belegd schilddak met hoekschoorstenen. Het woongedeelte heeft een drie traveeën brede voorgevel met hoekverzwaringen en zesruits vensters beganegronds en vierruits vensters op de verdieping. Het huis is gedateerd door middel van een klein steentje rechts van de toegangsdeur: I.H.L.C. / 1857. Tegen het twee traveeën diepe woonhuis sluit een koetshuis aan onder zadeldak.

Het type is verwant aan de elders in de omgeving voorkomende pastoriehuizen. Inwendig bevinden zich de vertrekken aan weerszijden van de lange gang met trappartij in de linker huisbeuk. Het huis vervangt een oudere pastorie die blijkens het kadastraal minuutplan van 1820 op dezelfde plaats moet hebben gestaan.

Adellijke huizen en hun grondbezit

In de 17de eeuw is het grootgrondbezit dat met name de abdij van St.-Valéry en het klooster Grafenthal in het gebied van Overasselt bezaten en dat een zeer groot deel van de huidige kadastrale gemeente Overasselt besloeg, overgegaan in handen van landjonkers. In 1630 zou tussen de gevolmachtigde van de Franse abdij en een broer van Hans Willem van Randwijck, Rutger, die als voogd optrad van Anna en Meghtelt van Randwijck een overeenkomst zijn gesloten, waarbij de abdij de kloostergoederen

aan Rutger verkocht. Hoe het met de goederen van Grafenthal is gegaan, is niet precies bekend, maar in elk geval bleef een deel ervan tot ver in de 17de eeuw in bezit van het klooster.

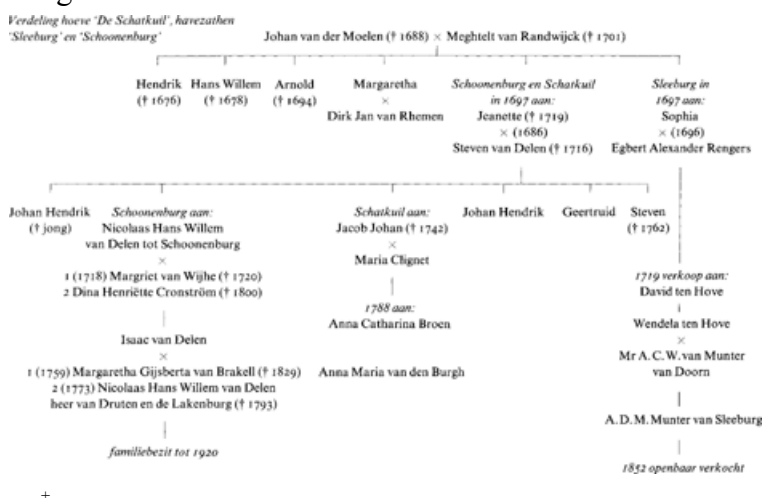
In het vierde kwart van de 17de eeuw ziet de situatie in Overasselt er als volgt uit. Meghtelt van Randwijck, via vererving in bezit van een groot deel van de voormalige abdijgronden, en haar echtgenoot Johan van der Moelen, gedeputeerde van het Kwartier van Nijmegen, eigenaar van veel grond in de omgeving van Druten, beschikken samen over:

- 1 de reeds in 1658 verworven hoeve 'De Schatkuil';
- 2 het 'kasteel' of 'Huis te Overasselt', waarbij de boerderijen en gronden van het Duyfhuys, de Bakelaar en de Meulenberg behoorden;
- 3 de havezathe 'Sleeburg', met de Heegse Hof, de Poel en de Schuergraaf;
- 4 de havezathe 'Schoonenburg', met boerderij het Roth en de Gaelense camp;
- 5 hoeve 'De Munnikhof', voormalig bezit van Grafenthal, door aankoop verworven.

Dit zeer aanzienlijke bezit viel na het overlijden van de weduwe Meghtelt van der Moelen geboren van Randwijck successievelijk weer uiteen door diverse afsplitsingen. Daar de mannelijke telgen uit het gezin al vóór hun moeder waren overleden, kregen twee van de drie dochters de erfenis toebedeeld: Jeanette, gehuwd in 1684 met Steven van Delen, en Sophia die was gehuwd met Egbert Alexander Rengers. Al bij de dood van haar vader was zij beleend met de havezathe Sleeburg. Sleeburg kwam, aangezien het echtpaar Rengers

kinderloos bleef, in 1719 in handen van A.C.W. Munter uit Amsterdam door aankoop.

Schoonenburg en De Schatkuil bleven onder Jeanette's en Steven's zoon, Nicolaas Hans Willem van Delen, nog in één hand. Na diens dood werd ook dit bezit gesplitst. Zijn zoon Isaac viel Schoonenburg toe en zijn broer, Jacob kreeg De Schatkuil. Schoonenburg kwam via vererving in handen van Margaretha van Brakell tot de Brakell, aan wie Isaacs moeder Dina Henriëtte van Cronström, douairière Van Delen het goed naliet. De Schoonenburgse goederen bleven tot 1920 in bezit van de familie Van Brakell tot de Brakell. De Schatkuil kwam via de nakomelingen van Jacob van Delen in 1788 in handen van Anna Catharina Broen, later aan Anna Maria van den Burgh.

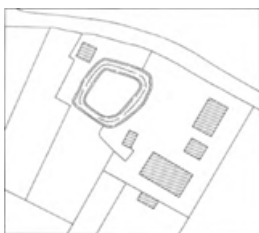
In het Leenregister van het Kwartier van Nijmegen worden de verschillende in Overasselt gelegen herengoederen genoemd met de onderhorige bouwhoven. Zij leven voort in de namen die op latere boerderijen zijn overgegaan. De drie adellijke bezittingen waren het Huis te Overasselt, Sleeburg en Schoonenburg.

⁺Verdeling hoeve 'De Schatkuil', havezathen 'Sleeburg' en 'Schoonenburg'

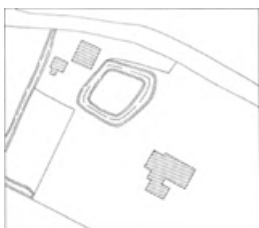
Huis te Overasselt

In de Leenaktenboeken is sprake van het adellijk Huis te Overasselt ook wel het kasteel van Overasselt genoemd, dat bij de invasie van 1672 door de Fransen in brand is gestoken. Tot de bezittingen van dit huis behoorden drie bouwhoven, het Duyfhuus (aan de Schoonenburgsestraat), de Bakelaar (aan het begin van de Garstkampseweg bij de Hoogstraat, thans verdwenen) en de Meulenberg (aan de Oude Kleefsebaan). Over de precieze standplaats van het huis wordt nergens iets meegedeeld. In aanmerking komt ons inziens het terrein ten oosten van de Hervormde kerk. Op de kadastrale minuut van ca. 1820 komt op dit perceel nog een belangrijk restant van een omgrachting voor (afb. 299). De plaats ligt in de as van de groene laan die op de genoemde kaart van Sleeburg in de richting van de kerk loopt en die, wanneer men hem doorprojecteert, uitkomt op de Hoogstraat-Valkstraat ter hoogte van de Tempelstraat.

- Literatuur. Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 54.

Afb. 339. De kadastrale situatie van het herengoed Sleeburg volgens het minuutplan van 1820.

Afb. 340. Sleeburg volgens recent kadastraal plan.

Sleeburg

Het herengoed Sleeburg was in de 17de eeuw een bezitting van de vrouwe van Ubbergen en kwam door huwelijk in handen van de familie Van der Moelen. Naast uitgebreide landerijen behoorden tot Sleeburg de Heegsche Hof, bouwhof De Poel, verder De Schuergraeff en Van Wichens Hofstadt onder Heumen. Volgens J. van Schevichaven was het eertijds een vrij sterk kasteel door grachten omgeven. In het tweede kwart van de 19de eeuw waren er nog wel enige funderingen te zien en een boerenwoning ondergebracht in het koetshuis. Hij merkt voorts op, dat er een laan recht op de kerk aanliep, die in zijn tijd al was verdwenen. Deze laan (afb. 297) is voor een gedeelte nog terug te vinden in de percelering van het terrein (kadastraal genummerd: Overasselt sectie B nrs. 204, 207 en 212). Op het kasteelterrein dat is gelegen aan de Sleeburgsestraat, staat nu de gelijknamige boerderij Sleeburg en nabij het huis ligt een omgracht perceel (afb. 339, 340).

- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 45; Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 55-57; Ten Boom 1974/1975, blz. 135.

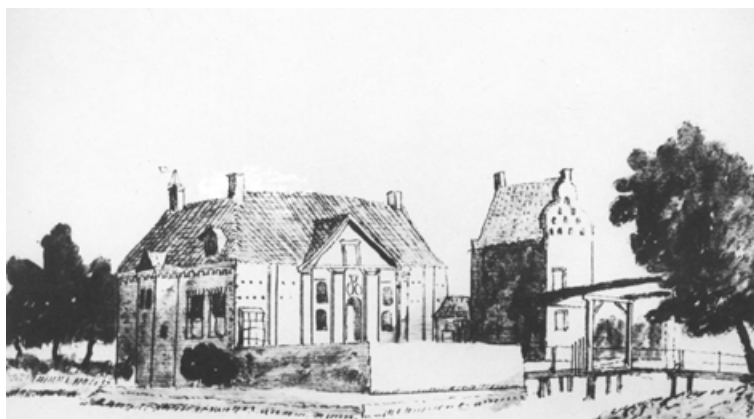
Schoonenburg

Het herengoed Schoonenburg wordt in de Leenaktenboeken omschreven als gelegen in de Schoonenburgse Polder 'met huys, plaets ende getimmer noch daerop staande'. Een groot aantal kampen in Overasselt en de bouwhof Het Roth behoorden ertoe. In 1721 is Schoonenburg afgesplitst van het Huis te Overasselt en kwam door erfenis aan baron Nicolaas Hans Willem van Delen. Het huis was gelegen aan de Kerkstraat nabij de Rotsestraat. Het huis was in de 19de eeuw reeds verdwenen. De naam is overgegaan op het huis Slimsijp, dat voortaan Klein Schoonenburg ging heten.

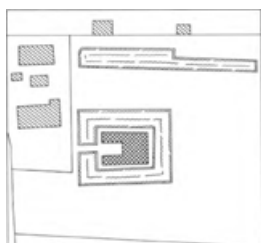
- Literatuur. Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 57-60.

Klein Schoonenburg

Aan de Kasteelsestraat stond ter plaatse van de Hibmahoeve het huis Slimsijp, dat - na afbraak van het huis Schoonenburg aan de Kerkstraat - Klein Schoonenburg werd genoemd. Op een tekening die door Andries Schoemaker is gecopieerd naar een afbeelding die Cornelis Pronk heeft vervaardigd, staat het huis op een omgracht terrein bij een vrijstaande poorttoren met een ophaalbrug (afb. 341). Het hoofdgebouw heeft een door een klein fronton bekroonde pilastergevel en een omgaand schilddak. In de beschrijving die J. van Schevichaven in 1846 van het dan onbewoonde huis geeft, wordt gesproken over vooruitspringende vleugels die van later datum zijn. Het huis verkeerde destijds reeds in een vervallen toestand. Recht tegenover het huis liep een lange laan, die op kadasterkaarten nog in de percelering van het terrein is terug te vinden, aangeduid met de naam Halleï, de allee (afb. 297). Op het kadastraal minuutplan is het nog door de gracht omgeven huis met de vooruitspringende vleugels zichtbaar (afb. 342). Op de tekening naar Pronk ontbreken ze. De flanken van de ingangsevel bevatten op deze afbeelding geen vensters en lijken onafgewerkt. De twee rijen horizontale stippels zijn te interpreteren als balkgaten voor nog uit te voeren aanbouwen.

Afb. 341. Het huis Klein Schoonenburg aan de Kasteelsestraat in 1732, copie naar tekening van C. Pronk in handschrift van A. Schoemaker. Foto R.K.D., Den Haag.

Afb. 342. Het huis Klein Schoonenburg volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Op de genoemde tekening komt nog een hoog gebouw onder een zadeldak tussen twee topgevels voor, waarvan de naar de Kasteelsestraat gerichte gevel een gezwenkte top met duivengaten heeft. In het bouwsel zou men een soort bijgebouw, poort of duivetoren kunnen zien.

Het is echter ook wel mogelijk dat het bouwsel buiten het omgrachte terrein heeft gestaan. Het vertoont veel gelijkenis met het ten zuiden van Klein Schoonenburg gelegen huis De Nagelhorst.

Bronnen

- Afbeelding. Gewassen tekening naar C. Pronk met de aantekening: 'Het Heerenhuis Slimsyp: of Schoonenburg Anno 1732', voormalig Handschrift Schoemaker (afb. 341), foto R.K.D., Den Haag.
- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 51-52; Van Heiningen 1972, t.o. blz. 81.

Afb. 343. Het huis De Nagelhorst aan de Kasteelsestraat in 1732, getekend door C. Pronk. G.M., Arnhem.

Afb. 344. Het huis De Nagelhorst volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

De Nagelhorst

Ten zuiden van Klein Schoonenburg was het huis De Nagelhorst gelegen, waaraan de naam van een boerderij aan de Kasteelsestraat nog herinnert (afb. 344).

J. van Schevichaven beschreef deze plaats in 1846 als ‘een plek van zonderling aanzien.

Overal verhevenheden en duidelijke tekenen van slooping’. Hoewel er van grachten weinig is overgebleven, is de plaats volgens deze auteur zeker versterkt geweest.

In 1732 was er volgens een tekening van C. Pronk (afb. 343) nog slechts een gedeelte van een bijgebouw over, waarin waarschijnlijk twee woningen waren ondergebracht. Het met pannen gedekte schilddak had een gezwenkte zijtopgevel.

Bronnen

- Afbeelding. Bijgebouw van het huis Nagelhorst in 1732, gewassen pentekening door C. Pronk, Gemeentemuseum Arnhem (GM 9509) (afb. 343). Kopie hiernaar in spiegelbeeld

in het voormalig Handschrift Schoemaker, waarvan een foto berust in het R.K.D., Den Haag.

- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 50.

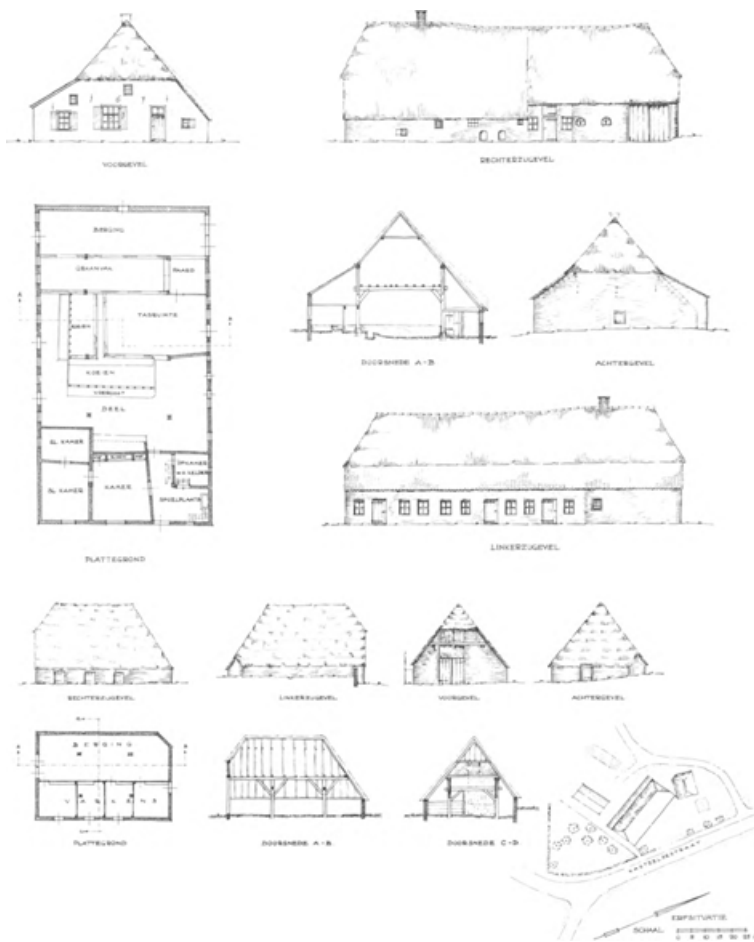
Boerderijen

Op Overasselts grondgebied staan nog verschillende boerderijen van monumentale waarde alsmede een aantal hoeves die aan oorspronkelijk karakter hebben ingeboet, maar desondanks vermeldenswaard zijn uit het oogpunt van de plaatselijke geschiedenis en als overblijfsel van landelijke bouwkunst. Gedurende het afgelopen decennium is een aantal van deze boerderijen ingrijpend verbouwd en voor bewoning geschikt gemaakt. Slechts een klein gedeelte staat op de lijst van beschermde monumenten. Naast de concentratie van hoeves in de ook vanwege zijn historische landschapsstructuur zo interessante buurtschap Worsum, staan belangrijke boerderijen in de nabijheid van de oude dorpskern, aan de Kasteelsestraat, de Schoonenburgseweg en in de buurtschap Valenberg. Beschermd in de zin van de Monumentenwet zijn: Hamelbergstraat nr. 1, Hessenbergseweg nr. 5, Kasteelsestraat nr. 11, Oude Kleefsebaan nrs. 27 en 76 en Schatkuilsestraat nr. 5.

⁺ Hamelbergstraat nr. 1. ‘De Munnikhof’ (afb. 345). Boerderij op T-vormige plattegrond waarvan het woongedeelte met hoog rieten schilddak, wit gepleisterde gevels en empireramen met luiken een vroeg 19de-eeuwse indruk maakt. De gebinten stammen uit het midden van de 17de eeuw, de kapconstructie is 18de-eeuws. Door uitbouw van het woongedeelte is het oorspronkelijke langgeveltype omgezet in een T-boerderij. De boerderij is een van de oudste hoeves van het dorp en waarschijnlijk de jongere opvolger van de middeleeuwse kloosterboerderij gelegen te midden van de landerijen die de abdij van St.-Valérysur-Somme hier ter plaatse bezat. Bij de bouw van de hoeve is gebruik gemaakt van grootformaat baksteen. De boerderij ‘Monichof’ moet in de 15de eeuw al het hoofdgebouw van de uithofgoederen zijn geweest. De hoeve kwam met de overige uithofgoederen in 1643

Afb. 345. Hamelbergstraat nr. 1. Boerderij ‘De Munnikhof’ (opn. 1979).

Afb. 346. Kasteelsestraat nr. 11a. Opmeting uit 1962 van gevelaanzichten, plattegrond, lengte- en dwarsdoorsneden. Door J. Jeuring. S.H.B.O. Arnhem, nr. 105.

Afb. 347. Oude Kleefsebaan nr. 27. Boerderij door jaarankers gedateerd 1770 (opn. 1980).

definitief in particuliere handen. Via Egbert Rengers en Sophia van der Moelen kwam de hoeve in handen van de familie Munter van Sleeberg (zie blz. 272). Toen de laatste Munter in 1852 deze goederen verkocht, kwam de hoeve in eigendom van de toenmalige bewoner.

- Literatuur. Teunissen 1977, blz. 90-91.

+ Heegseveldweg nr. 4. ‘De Heegt’. Boerderij onder afgewolfd zadeldak door riet en pannen gedekt; voorhuis met zesruits schuifvensters met luiken en kleine zoldervensters. In haar huidige gedaante grotendeels XVIII B. De hofstede wordt al genoemd in een verkoopakte van 1452. Van Schevichaven meldt dat De Heegt eertijds bekend was om zijn visrijke grachten, waarschijnlijk een restant van het Heegtse Meer in de buurtschap Worsum. ^{+Heegseveldweg}

+ Hessenbergseweg nr. 5. Hoeve bij de oude Hessenweg naar Nijmegen. Kleine boerderij met 18de-eeuwse elementen in de voorgevel, met name een groot middenvenster met geprofileerde en gekraagde bovendorpel. De overige vensters in het voorhuis, dat links een kelder met opkamer bevat, zijn 19de-eeuws. De veestalling in het achterhuis dateert van omstreeks 1900. ^{+Hessenbergseweg}

+ Kasteelsestraat nr. 11a. ‘De Valenberg’ (afb. 346). Boerderij onder afgewolfd met pannen en riet gedekt zadeldak, blijkens jaarankers in de voorgevel gedateerd 1671. De boerderij is in 1977 gerestaureerd en tot woning verbouwd, waarbij vooral het bedrijfsgedeelte aan de nieuwe functie is aangepast. Een goed beeld van de oorspronkelijke opzet en indeling geeft de opmetingstekening vervaardigd door de S.H.B.O. ^{+Kasteelsestraat}

De boerderij was als de meeste bedrijven in de omgeving ingericht op een gemengd bedrijf. Tot ca. 1940 was in het bedrijfsgedeelte een potstal aanwezig. Oorspronkelijk bezat de boerderij een bakhuis aan de linker zijgevel en een karmolenhuis rechts, die reeds lang geleden zijn afgebroken. Op het erf stond een als wagenschuur gebruikte schaapskooi, die in 1962 volgens het S.H.B.O.-rapport al ingestort was.

- Literatuur. Rapport S.H.B.O. nr. 105, met tekening van J. Jeuring en K. Stel, d.d.9-11-1962 (afb. 346).

⁺ Oude Kleefsebaan nr. 9. ‘De Molenberg’ (afb. 348). Boerderij op T-vormig grondplan met vijf traveeën breed voorhuis met rieten schilddak waarin zes- en op de ⁺*Oude Kleefsebaan* verdieping vierruits ramen. Aansluitend bedrijfsgedeelte onder een massale met pannen en riet gedekte kap. In de huidige vorm uit het begin van de 19de eeuw met oudere elementen. Achter de boerderij aan de weg een grote schuur. De hoeve behoorde tot de boerderijen van het in 1672 verwoeste oude Huis van Overasselt.

Oude Kleefsebaan nr. 27 (afb. 347). Gepleisterde boerderij onder met riet en pannen gedekt wolfdak, blijkens jaarankers in de voorgevel uit 1770.

In de voorgevel vensters met kleine roedenverdeling, een venster met luiken en een deur met eenvoudig bovenlicht.

Oude Kleefsebaan nr. 76. Gepleisterde boerderij onder met riet en pannen gedekt wolfdak. In de voorgevel vensters met luiken en kleine roedenverdeling. Deur met eenvoudig bovenlicht. De hoeve dateert uit het einde van de 18de eeuw.

⁺ Schatkuilsestraat nr. 5. ‘De Schatkuil’ (afb. 349). Gedeeltelijk gepleisterde boerderij onder afgewolfd zadeldak met riet en pannen gedekt en blijkens jaarankers in de ⁺*Schatkuilsestraat* gevel daterend uit 1720. In de voorgevel een groot negenruits schuifvenster links van de toegangsdeur en voorts twee zesruits vensters, alle voorzien van luiken. De boerderij heeft een nog oudere voorgangster gehad, daar zij in de leenaktenboeken al in 1658 wordt vermeld. De indeling van het hoofdgebouw is gehandhaafd. Op het achtererf een verbouwde schuur. Rechts van de boerderij sloot een karnmolen aan die is afgebroken. In 1721 kwam De Schatkuil door vererving in handen van de tweede zoon van Steven van Delen, Jacob. Diens nakomelingen verkochten de hoeve met de bijbehorende landerijen in 1788 aan Anna Catharina Broen. Het goed kwam later in bezit van Anna Maria van den Burgh (zie blz. 272).

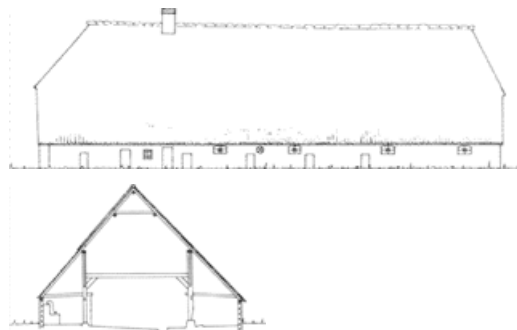
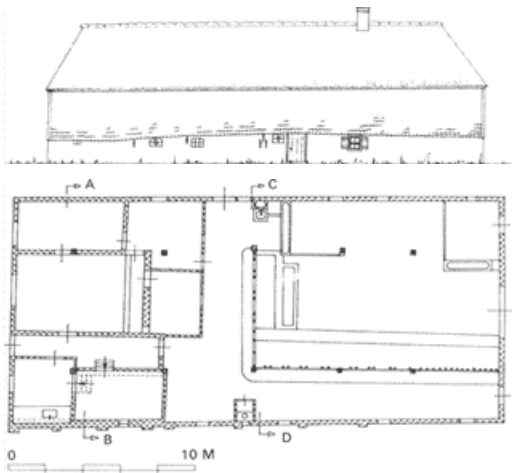
- Literatuur. Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 53, 63-64; Rapport S.H.B.O. nr. 103, met opmetingstekening door J. Jeurig en K. Stel, d.d. 8-11-1962 (afb. 349); Teunissen 1977, blz. 80; Van Zuijlen 1978, blz. 43-44, 52.

Afb. 348. Oude Kleefsebaan nr. 9. Boerderij ‘Molenberg’ (opn. 1981).

A-B

C-D

Afb. 349. Schatkuilsestraat nr. 5. Opmeting uit 1962 met plattegrond, lengte- en dwarsdoorsneden en gevelaanzichten naar J. Jeuring en K. Stel. S.H.B.O., Arnhem, nr. 103.

+ Tempelstraat nr. 14. 'De Tempel' (afb. 350-352). Voormalig veerhuis staande in de hoek gevormd door de Maasbandijk en de Tempelstraat. Grote boerderij op ^{+Tempelstraat} T-vormig grondplan in haar huidige vorm voornamelijk daterend uit de 18de en begin 19de eeuw. In het brede voorhuis rechts de gelagkamer van het veerhuis.

- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 46.

+ Boerderijen die van belang zijn voor de lokale geschiedenis dan wel vermeldenswaard gezien binnen het kader van te respecteren landelijke bouwkunst dienen genoemd.

+Specimina van landelijke bouwkunst

In het dorp: Kasteelsestraat nr. 5, 'De Lagenhof'; nr. 12, schuur bij de Hibma Hoeve.

In het Broek en Schoonenburg: Broekstraat 66, 'Den Uilenburg'; nr. 68, 'Mary's Hoeve'; Gaassersedam nr. 2, 'De Gaasselt'; Schoonenburgseweg nr. 29, 't Gaasseltse Kamp'; Oude Kleefsebaan nr. 37.

In de buurtschap Heide: Kasteelsestraat nr. 14, 'Heidsche Hof'; Loksheuvelseweg nr. 1, 'De Loksheuvel'; Schuurgraafspad nr. 1, 'De Schuurgraaf'.

Afb. 350. Tempelstraat 14. Boerderij 'De Tempel', het voormalige veerhuis (opn. 1979).

Afb. 351. Boerderij-veerhuis 'De Tempel' aan de Tempelstraat hoek-Maasdijk volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 352. Boerderij 'De Tempel' volgens het nette plan.

In de buurt Valenberg: Schatkuilsestraat nr. 2, 'De Kleine Schatkuil'.

In de buurtschap Worsum: Heegseveldweg nr. 4, 'De Schaapskooi'; Worsumseweg nr. 1, 'Worsumse Hof'; nr. 3; nr. 14 'Stapperskamp'; Ijkelaarstraat nr. 2.

Molen 'Zeldenrust'

Bij de jongste restauratie in 1977-1978 is de windkorenmolen 'Zeldenrust', een gesloten standerdmolen, van zijn standplaats aan de Hoogstraat, achter het pand nr. 45, verplaatst naar een perceel aan de Oude Kleefsebaan (afb. 353-354). De molen is in 1736 gebouwd in Geertruidenberg en vandaar verplaatst naar Raamsdonkveer. In 1890 werd hij overgebracht naar Overasselt. Na een restauratie in 1955 heeft de molen niet meer gedraaid. In 1965 volgde een noodherstel aan de kap. Tijdens de stormnacht van 13 november 1973 is de molen bezweken. In 1977-'78 vond een ingrijpende restauratie plaats, waarbij de molen opnieuw verhuisde. De molen is thans eigendom van de Gemeente Overasselt.

Afb. 353. De Standerdmolen 'Zeldenrust' uit 1736 aan de Hoogstraat (opn. 1970).

Afb. 354. De molen op zijn nieuwe standplaats aan de Oude Kleefsebaan (opn. 1979).

Op de windpeluw staat de naam 'Zeldenrust' vermeld en onder de hijskap 'Anno 1800'. Het wiekenkruis met een vlucht van 24 m is vervaardigd door de Gebr. Pot; in de kast zijn een maal- en een steenzolder van nagenoeg dezelfde afmetingen als die te Nederasselt.

De eigenaars van de molen waren vanaf 1890 respectievelijk: G. Jacobs (tot 1906), A. Pigmans (1906-1919), Th.A. Derks (1919-1929), F. de Kleyn (1926-1946), gevolgd door de gezusters De Kleyn (tot 1948) en als laatste molenaar H.A. Tijssen.

- Literatuur. Gelders Molenboek 1968, blz. 518-519; Van Zuijlen 1978, blz. 142-143; Tweestromenland 29 (1978), blz. 13.

Schutterszilver

Het aan St. Antonius Abt toegewijde schuttersgilde bestond reeds voor 1661. De oudste stukken van het gildezilver, een gedreven zilveren plaat en twee ovale schildjes, dateren uit 1698. De borstplaat (afb. 355) heeft de vorm van een bloem met een schildje waarop de patroonheilige staat afgebeeld tussen de kelkbladeren. De tekst op deze plaat luidt: DIT IS. T. GILDE. / WAPEN. VAN. OUER-ASSELT / HEER NIEVIET,

DOER E:A: / DE RENGERS / 1.6.9.8. Aan de bloemplaat hangen een massief zilveren vogel (afb. 355) en een kruis met aan de voorzijde de gekruisigde Christus en aan de achterkant het monogram MAR (Maria) alsmede de naam van de schenker Jan DERCKX CONING 1729 (afb. 356a-b). Het beschreven gedeelte van de zilverschat wordt bewaard door de pastoor van Overasselt, die er de zorg voor draagt aangezien het dorp geen actief gilde meer bezit.

In 1898 vierde het oude schuttersgilde zijn tweede eeuwfeest en verkocht bij die gelegenheid om beter te kunnen teren een gedeelte van de zilveren koningsplaten, hetgeen een bedrag van f 49, - opleverde; twee jaar later verkocht men nog een gedeelte, dat f 9, - opbracht. Uit hoeveel schilden het gildezilver voor de verkoop bestond is niet bekend.

In 1962 konden een tiental platen via een Amsterdamse kunsthandel door de Gemeente weer worden teruggekocht met financiële steun van de Provincie (afb. 356b/b¹-k/k¹). Alle platen zijn aan beide zijden gegraveerd met wapen en naam van de schenker en op een na alle voorzien van het jaartal (zie onderstaand schema). Op diverse schilden komt het devies

Afb. 355. Het schutterszilver van het voormalig St.-Antoniusgilde. Het hoofdsieraad met vogel, kruisje en twee ovale schilden.

‘Recte Faciendo Neminem Timeas’ of de afkorting ervan als ‘RFNT’ voor. In tegenstelling tot de veel meer gemêleerd samengestelde schuttersgilden van de naburige dorpen (Heumen, Malden, Nederasselt en Niftrik) krijgt men de indruk dat het Overasseltse gilde, gezien de namen van de deelnemers en ook de kwaliteit van de schilden, een elitair karakter heeft gedragen.

Alle schilden zijn gemerkt met een keurmerk (dolfijn in driehoek); de schilden gedateerd 1721 (afb. 356f) en 1723 (afb. 356h), thans in bruikleen aan het Nijmeegs Museum, dragen het meesterteken van de Nijmeegse zilversmid Bernt Wolffsen (overl. na 1733).

Aan de hoofdplaat hangen twee ovale schildjes met de wapens van de op de achterzijde vermelde personen: Engelbert Alixsander de Rengers, Heer van Sleeburgh en Westrop (afb. 356b/b¹), en diens schoonmoeder Meghtelt van Randwyk Duageere Van Der Moelen, Vrouwe van Overasselt en Druiten (afb. 356c/c¹).

- Literatuur. Jolles 1931, blz. 105-108; Verslag M.C.P.G. over 1959-1963, in: B.M. Gelre LXI (1962-1964), blz. XLVII; Van Zuijlen 1978, blz. 87-88, 92.

+ 1698 borstschild E.A. Rengers*

+Schema van het gildezilver

1698 E.A. Rengers* vogel

1729 kruis Jan
Derckx

1698 M. van
Randwijck*

1719 N.H.W. van
Delen*

1759 J.J. Fortmeier

* zie tabel op blz. 272

* zie tabel op blz. 272

* zie tabel op blz. 272

* zie tabel op blz. 272

1720 N.H.W. van Delen* 1722 N.W.H. van Delen 1724 Iura Engelbart 1761 J.J. Fortmeier

1721 I. Backer 1723 A. Backer 1752 I.S. van Delen* *niet gedateerd* D.J. Cronström*

- * zie tabel op blz. 272
- * zie tabel op blz. 272
- * zie tabel op blz. 272

Afb. 356a-m. Overzicht van het kruisje en de thans nog bekende schilden in chronologische volgorde, waarbij voor- en achterkant naast elkaar zijn afgebeeld volgens het op blz. 283 beschreven schema.

Afb. 357. De kadastrale gemeenten Balgoij en Keent. Kaart uit Kuypers Gemeentatlas, ca. 1867.

Balgoij

Gemeente Wijchen

Historisch-geografische schets

Gedurende de vroege middeleeuwen was het tot Balgoij behorende grondgebied gelegen ten zuiden van een omsluitende lus van de rivier de Maas, waarvan de bedding het verloop van de tegenwoordige Broeksloot en de Balgoijse wetering volgde. Het eigenlijke dorp was gelegen op het hoogste punt van de linker oeverwal langs deze oude Maasbocht met een esachtige verkaveling op de westelijk daarvan gelegen gronden. Kort voor 1200 heeft de rivier deze meanderbocht uit eigen kracht afgesneden. Het gedeelte van de bedding tussen de tot Wijchen behorende buurtschap Woord en het dorp Balgoij slibde dicht (de Broeksloot). In de verkaveling van Balgoij is nog duidelijk de verlande Maasarm aanwijsbaar (afb. 357, 358).

Balgoij is een goed voorbeeld van verspreid op de oeverwal gegroepeerde boerderijen met de kerk bij het ontmoetingspunt van de ontginningsassen. Het kasteel is een latere toevoeging en gesticht in de verlande rivierbedding, waar evenwel voldoende water voor een omgrachting via de Broeksloot bleef toevloeien. De merkwaardige vorm van het Balgoijse Meertje ten westen van de 14de-eeuwse kasteelplaats zou er wel eens op kunnen wijzen dat het Huis te Balgoij een oudere ronde voorganger heeft gehad van het type Malderburcht en het Huis te Ooij.

Het kommengebied oostelijk van het dorp is pas verkaveld na het sluiten van de ringdijk en het in oostelijke richting doortrekken van de Balgoijse wetering als Broeksloot.

Door de hiervoor beschreven gewijzigde Maasloop werden Balgoij en Keent verenigd. De Molenstraat verbond beide dorpsgebieden met elkaar (zie blz. 309). Zij vormden een hoge vrije heerlijkheid, die te zamen één kerspel en één rechtsgebied uitmaakten.

Als zelfstandige gemeente werden Balgoij en Keent op 1 mei 1923 opgeheven en toegevoegd aan de gemeente Overasselt. Keent is in 1937 definitief van het grondgebied van Balgoij afgesneden ten gevolge van de Maaskanalisatie. In 1958 werd Keent toegevoegd aan de gemeente Ravenstein. In 1980 is bij de samenvoeging van de gemeenten Overasselt en Heumen het dorpsgebied van Balgoij afgescheiden en toegevoegd aan de gemeente Wijchen.

Toren van de voormalige Rooms-Katholieke kerk

Op het verlaten kerkhof aan de Torenstraat nr. 22 staat de uit de 15de en 16de eeuw daterende toren van de in 1914 gesloopte Waterstaatskerk die op haar beurt een middeleeuwse voorgangster verving. De toren en het kerkhof zijn eigendom van de burgerlijke gemeente (afb. 360-367). De toren is in 1980 o.l.v. architect W.A. Heineman gerestaureerd.

Bronnen

- Afbeeldingen. De middeleeuwse kerk: Gezicht op de kerk vanuit het zuiden, gewassen pentekening in O.I.-inkt, onderschrift: 'Balgoijen', gesigneerd en gedateerd: C. Pronk 1732, Part. Coll. R.K.D. (P 1278) (afb. 360). Naar deze tekening is een gravure gemaakt voor de prentenserie 'Voornaame Hollandsche Dorpen'. Een identiek beeld vertoont een grijs gewassen tekening, anoniem 18de-eeuws werk, berustend in de bovengenoemde collectie. N.B. De gravure en de anonieme tekening geven beide een verkeerd beeld van de zuiderzijbeuk door de foutieve interpretatie van een schaduwpartij op het dak.

Afb. 358. Het dorpsgebied van Balgoij tussen de voormalige dorpskerk en het kasteelterrein volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 359. Dorpsgezicht; de oude kern van Balgoij gezien vanuit de Torenstraat (opn. 1977).

De Waterstaatskerk: Drie opnamen van de kerk in 1914 vlak voor de afbraak, foto-archief R.D.M.Z. (afb. 363).

- Opmetingstekening. Een in 1914 door W. Scheepens gemaakte opmetingstekening met bijbehorende schetsen, tekeningenarchief R.D.M.Z. (afb. 365).
- Literatuur. Van der Aa II (1840), blz. 54; Van Schevichaven 1846, blz. 78; Schutjes I (1870), blz. 186, III (1872), blz. 188-190; Binterim-Mooren I (1892), blz. 170, 178, 627; Kalf 1906, blz. 431; Architectura XXI (1914), blz. 168, 208; Bulletin N.O.B. 1914, blz. 154; Twaalfde Jaarverslag R.C.M. over 1914, 1915, blz. 13-14; Jaarverslag P.G.A.C. over 1914 en 1915, in: B.M. Gelre XVIII (1915), blz. XXV, idem XIX (1916), blz. XXV; Stüwer 1938, blz. 78, 80; Oediger 1940, blz. 40, nr. 104; Mon. Bat I, blz. 37, 1 Suppl., blz. 25; L.J. Pons, De verkaveling van Balgoij, B.M. Gelre LIV (1954), blz. 148; Jaarverslag M.C.P.G. over 1955, in: B.M. Gelre LVI (1957), blz. 48.
- Archivalia. Stukken betreffende herstel van de toren na afbraak van de kerk, 1914, in A.R.A. Den Haag, Min. van Binnenl. Z., afd. K. en W., portef. 3, nr. 4.

Geschiedenis

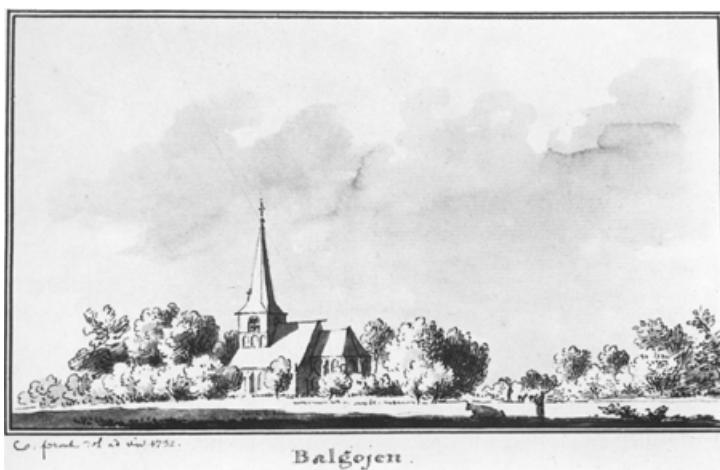
De middeleeuwse parochiekerk, waarvan buiten de toren geen zichtbare sporen meer over zijn, was een aan de H. Johannes de Doper toegewijd gebouw. De heren van Oyen waren de presentatoren volgens het Xantense Liber procurationum et petitionum. Als kerspel wordt Balgoij voor het eerst genoemd in 1216. De kerspelgrenzen zijn gelijk gebleven aan die van de latere burgerlijke gemeente Balgoij en Keent voor de samenvoeging met Overasselt.

De kerk is in 1609 door de gereformeerden in bezit genomen. Tot 1672 gingen de Katholieken voor de uitoefening van hun plichten naar Ravenstein en Velp bij Grave, daarna voornamelijk naar Wijchen, totdat in 1693 in Balgoij een schuurkerk werd geopend. De eerste schuurkerk werd in 1715 door een nieuwe vervangen nabij de Velpse straat. De parochie omvatte toen behalve Balgoij en Keent ook half Nederasselt en twee hoeven op de Weggelaar onder Wijchen. De schuurkerk werd gebouwd op grond, die de kasteelvrouw, Everdina geboren gravin van Weede, prinses van Anholt en Vrijvrouwe van Balgoij en Keent, daarvoor ter beschikking stelde. Zij legde op 15 juli 1715 de eerste steen. Verder droeg zij tot de bouw bij door een deel van het oude kasteel te laten afbreken en de stenen ten behoeve van het te bouwen kerkehuis te schenken. De gemeente Balgoij en Keent droeg f 700, - bij, de grond kostte f 35,

- en voor de verder benodigde penningen zorgde Maximilianus Snel, broer van de pastoor Eustachius Snel. De paters Capucijnen uit Velp bedienden de statie gedurende een groot deel van de 18de eeuw.

In 1800 werd de oude parochiekerk door de katholieken teruggevorderd. Zij kregen het gebouw weer toegewezen, maar maakten er aanvankelijk alleen gebruik van op zon- en feestdagen. Bovendien zal de staat waarin het gebouw verkeerde niet al te best zijn geweest. Zo was in 1799 de spits van de toren afgewaaid. Pas in 1835 sloopte men de schuurkerk. De oude kerk werd in dat jaar vervangen door een kerk in Waterstaatsstijl, een eenbeukige ruimte met een versmald koor.

Volgens het Liber Memoriale werd de kerk in 1852 nog eens vergroot en van een geheel nieuw dak en van nieuwe banken voorzien voor de somma van f 6000, -. De kerk bezat een tamelijk rijke inventaris. Door schenkingen kon het interieur regelmatig worden verfraaid. In 1854 werden twee glazen kronen geschonken. In 1856 en volgende jaren plaatste de

Afb. 360. De middeleeuwse dorpskerk in 1732, getekend door C. Pronk, R.K.D., Den Haag.

Afb. 361. De voormalige R.K. kerk volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 362. De huidige situatie met de middeleeuwse dorpstoren op het verlaten kerkhof volgens recent nette plan.

Reekse orgelmaker F.C. Smits een orgel. In 1868 kreeg de kerk een nieuwe communiebank ten geschenke. Diverse mobilia in zilver en koper zijn gedurende de 19de eeuw aan de inventaris toegevoegd.

Toen de kerk in 1913-1914 werd vervangen door een nieuw gebouw naar ontwerp van architect J. van der Valk uit Tilburg op een bouwterrein nabij Florenstein en toen tegelijkertijd het oude kerkhof voor begraving werd gesloten, besloot de gemeenteraad van Balgoij om ook de toren maar te slopen en het afkomende materiaal te gebruiken voor wegverharding. Na verzet van de zijde van de provincie Gelderland en andere instanties werd dit besluit in 1914 ingetrokken. Met hulp van het Rijk werd een onderzoek ingesteld en vervolgens een beperkte restauratie uitgevoerd. Het snel toenemende verval van de toren eiste een volledige restauratie, waartoe in 1955-1956 en vanaf 1968 regelmatig pogingen zijn ondernomen, die echter op niets uitliepen. Een krachtige voorjaarsstorm in 1973 heeft opnieuw ernstige schade aan de kap aangericht. In 1974 is het kerkhof overgegaan in eigendom van de burgerlijke gemeente.

Afb. 363. De toren en de voormalige Waterstaatskerk gezien aan de zuidzijde (opn. 1914).

Na talrijke vergeefse pogingen kon in 1980 de toren worden gerestaureerd onder leiding van architect W.A. Heineman uit Velp.

+ Aangezien op het in archeologisch opzicht ongetwijfeld interessante kerkhof nog geen systematisch bodemonderzoek is verricht, is men om een beeld van de verschillende bouwfases van de voormalige Balgoijse dorpskerk te krijgen aangewezen op enige oude afbeeldingen. Volgens de tekening van C. Pronk uit 1732 (afb. 360) bestond de kerk in haar laat-middeleeuwse gedaante uit een pseudobasilikaal schip met een ingebouwde westtoren en een laag polygonaal gesloten priesterkoor in gotische stijl, vergelijkbaar met de Hervormde kerk in Bergharen. Tegen de zuidkant van het koor stond nog een aanbouw, onder een zadeldak, mogelijk een sacristie of een grafkapel. Op het kadastraal minuutplan van ca. 1820 (afb. 361) zijn die zijbeuken verdwenen, maar zijn nog wel belendingen aanwezig aan de zuidkant van de toren en van het koor. Het driebeukige schip is stellig voorafgegaan door een of meer eenbeukige schipruimtes. De verwerking van secundair gebruikte tufsteen in de voet van de toren versterkt het vermoeden dat de eerste Balgoijse kerk reeds in de 12de of 13de eeuw op dezelfde plaats stond. Bij de bouw van de Waterstaatskerk in 1835 is het oude gebouw op de toren na afgebroken. Of tussen 1835 en de kerkvergroting van 1852 (afb. 363) het koor nog heeft voortbestaan is niet bekend.

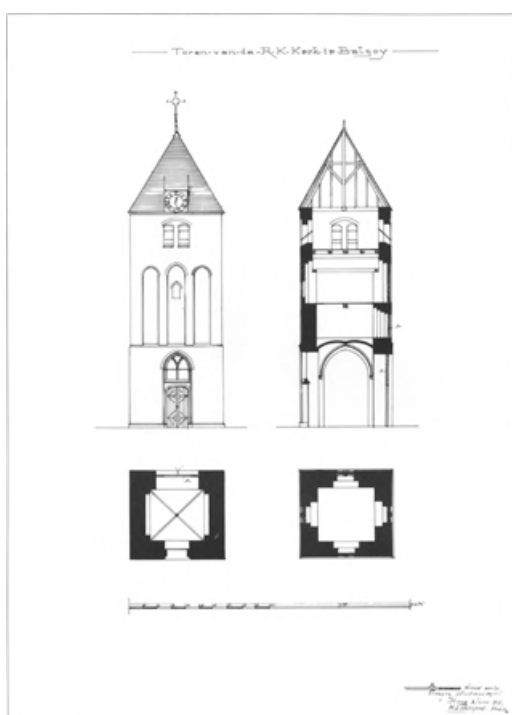
⁺*Het verdwenen kerkgebouw*

+ De toren (afb. 364-367) is opgetrokken uit rode baksteen, formaat $26/27 \times 12/13 \times 6/6,5$ cm, 10 lagen 72 cm. In de voet is op plinthoogte tufsteen, formaat $28/34 \times 8/9$ cm verwerkt, één tot vier lagen dik. Dit materiaal is hier secundair verwerkt. In de onderbouw is het muurwerk op diverse plaatsen opgelapt met machinale steen. De torenvoet is bovendien met cement bepleisterd, hetgeen gebeurd is tijdens de bouw van de Waterstaatskerk (afb. 363). Toen is ook de profilering van cementmateriaal aangebracht rond de toegangsdeur aan de westzijde. Deze toegangsdeur is met een bovenlicht gevat in een lancetvormige omlijsting met keelprofiel. De spitsboogvormige doorgang naar de voormalige kerk is na 1914 dichtgezet met een vulmuur d.m.v. een deur (afb. 364, 365). In de tweede geleding zijn rondom drie spitsbogige nissen uitgespaard die naar onderen doorlopen tot op

⁺*Toren uitwendig*

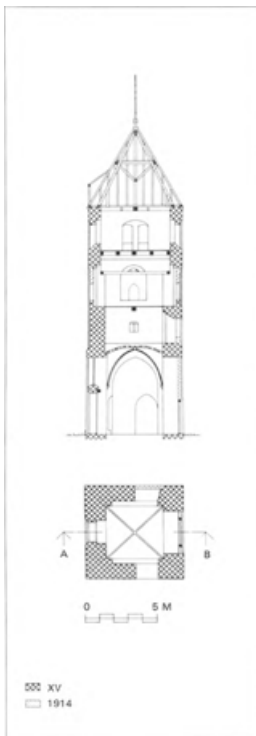
Afb. 364. De dorpstoren gezien vanuit het oosten (opn. 1977).

Afb. 365. De dorpstoren. Opmetingstekening van de plattegrond genomen over het portaal en de klokkeverdieping, aanzichten van de west- en oostgevels en een doorsnede gezien naar het noorden. Opmeting door W. Scheepens, 1914.

de versnijding. Aan de noord- en de zuidkant bevindt zich in het middelste spaarveld een spleetvenster. In de kop van deze ten opzichte van de flankerende spaarvelden iets bredere middenvelden ziet men de sporen van twee dichtgezette lancetten. In de oostgevel is de oorspronkelijke vorm nog zichtbaar met de middenstijl die staat op een rollaag. Deze rollaag is ook nog aanwezig aan de westgevel waar hij de basis vormt voor een jonger ingebrooken venster. Boven de spaarvelden wijkt de kleur van de baksteen af. Inwendig maakt de toren op deze hoogte een versnijding. De klokkeverdieping bezit rondom identieke galmgaten, bestaande uit telkens twee bommelgaten gevat in een segmentboogvormig gedekt spaarveld.

Tegen de oostmuur zijn een vage en twee duidelijk zichtbare dakmoeten te ontwaren (afb. 364). De onderste dakmoet die vaag overkomt, houdt verband met een vroeger éénbeukig schip. De middelste moet die met zijn kruin uitkomt bij de top van het middelste boogveld behoorde bij het dak van de middeleeuwse pseudobasiliek. De dakmoet daarboven geeft de dakhelling van de Waterstaatskerk aan.

Afb. 366. De dorpsstoren. Opmetingstekening van de plattegrond en doorsnede gezien naar het noorden gebaseerd op een opmeting van W. Scheepens (afb. 365) en eigen waarneming voor 1980.

Afb. 367. De dorpsstoren gezien vanuit het westen na restauratie (opn. 1980).

Boven de iets uitgekraagde daklijst is (in 1799 ter vervanging van de toen afgewaaide spits of in 1835) een tentdak aangebracht, dat aan de westzijde was opgewipt ten behoeve van de wijzerplaat van het torenuurwerk. Op de verlaagde

spits werd het oude torenkruis met de haan herplaatst. Bij de consoliderende restauratie van 1980 heeft men het bestaande aspect zo veel mogelijk gerespecteerd.

⁺ De torenvoet bezit inwendig aan de noord- en zuidzijde hoge spitsbogige spaarnissen. In de oostelijke helft van deze muurvelden zijn in een latere periode doorgangen ^{+Inwendig} uitgehakt, die het torenportaal verbonden met de zijschepen die aan weerszijden van de toren hebben doorgelopen. Het torenportaal is overkluisd door een kruisgewelf waarvan de geprofileerde ribben rusten op kraagstenen. In het zuidelijk gewelfveld is een opening waardoor men naar boven kan komen via een ladder.

Tijdens de bewerking van deze uitgave was de bovenbouw niet toegankelijk. De zolderingen waren grotendeels verdwenen. De zolder boven het torengewelf die door de spleetvensters in

de noord- en zuidmuur wordt verlicht, stond via een doorgang in verbinding met de middeleeuwse kerkzolder. Deze doorgang heeft een trapsgewijs gemetselde bovendorpel. Boven deze zolder bevonden zich oorspronkelijk nog twee zolders met een latere tussenzolder. De 15de-eeuwse toren was oorspronkelijk met zijn torenportaal over de volle hoogte geopend naar het kerkschip. Bij de uitbreiding van het schip tot een driebeukige pseudobasiliek heeft men aan weerskanten de zijbeuken doorgetrokken. Vermoedelijk zijn pas bij de bouw van de Waterstaatskerk in de noord- en zuidmuur van de toren spitsbogige doorgangen gehakt.

⁺ In de toren hingen tot 1942 twee oude klokken. Volgens een aantekening in het Liber Memoriale droeg de oudste het volgende opschrift: Joannes Bourcken van Vechel me fecit. Maria vocor MCCCCLV. De andere klok was gegoten door de fa. Petit en Fritsen.

⁺*Klokken*

De Rooms-Katholieke kerk

De in 1913-1914 aan de Boomsestraat gebouwde nieuwe parochiekerk kwam tot stand onder het pastoraat van Joannes Cornelis Martens. Het is een gecompliceerd opgezette kruiskerk met een dominerende viering, zodat het gebouw inwendig de indruk van een centraalbouw wekt. Uitwendig vormt het kerkgebouw met de toren tegen de linker transeptarm en de sacristieruimtes tegen de koorpartij een tamelijk onoverzichtelijk geheel. Het ontwerp is van de hand van de Tilburgse architect Jan van der Valk.

De aanbesteding van kerk en pastorie aan de Boomsestraat nr. 4 vond plaats op 27 februari 1912. Van de acht inschrijvers was M. Smeets uit St.-Oedenrode met f 58 315, - inclusief de uit te voeren grondwerken de laagste.

De kerk verrees op een door het kerkbestuur voor f 4500, - van de familie Arts aangekocht land bij Florenstein, ruim een halve km ten zuidwesten van de standplaats van de oude kerk. Zij kon op Passiezondag 1914 in gebruik worden genomen.

Op 10 mei 1940 trachtten de Nederlandse militairen de toren op te blazen, die een

Afb. 368. R.K. kerk. St. Antonius Abt, ca. 1852 (opn. 1977).

oriënteringspunt voor de vijand was. Het is ten dele gelukt. De enorme schade die daarbij werd aangericht is in 1941-1942 onder leiding van architect J.G. Deur uit Nijmegen hersteld.

+ Bij de ingebruikneming van de nieuwe kerk aan de Boomsestraat werd een gedeelte van het meubilair en de inventaris uit de Waterstaatskerk overgebracht. Wel zijn ^{+Inventaris} de meeste grote kerkmeubels successievelijk nieuw aangeschaft, zoals het hoogaltaar in 1917, de communiebank en de preekstoel in 1930. In 1924 kreeg het kerkgebouw ook nog een nieuw orgel, gebouwd door de gebroeders Vermeulen uit Weert ter vervanging van het hieronder gememoreerde voormalige Smitsorgel.

De belangrijkste mobilia die meeverhuisden zijn enige beelden, liturgisch vaatwerk en gerei en wat paramenten.

+ Het Liber Memoriale verhaalt in caput 2 over het orgel het volgende: 'In 1855 is er een orgel in de kerk geplaatst welke door F.C. Smits orgelmaker te Reek voor ^{+Voormalig Smitsorgel} 1500 gulden gemaakt is. Ter voltrekking van het geheele orgel zijn er nog 1000 gl nodig. In 1856 heeft J. Versterren aan het orgel geschonken 260 gulden voor de Bordon en fluit op het manuaal. In 1856 heeft Reynen Pastoor voor het positief van het orgel geschonken 480 gulden en in 1859 voor de als toen nog ontbrekende drie registers de som van 260 gulden. Hiermede is het orgel volmaakt'.

In 1914 verhuisde het orgel niet naar de nieuwe kerk, maar werd het na verkoop geplaatst in de R.K. kerk te Velp bij Arnhem.

- Literatuur. Van Zuijlen 1978, blz. 82.

+ *Drie heiligenbeelden*. Hoogte 162 cm; hout; ca. 1852, polychromie 1965.

H. Antonius Abt, (afb. 368), staande, in monnikspij, in de rechterhand een ^{+Beelden} geopend boek, in de linker een staf, rechts van hem een varken.

H. Johannes de Doper, staande, in kemelharen kleed, de rechterhand in spreekgebaar omhooggeheven, in de linkerhand een kruis met vaan; links van hem een lam.

H. Brigida, staande, ruim kleed en sluier; in de rechterhand een kruis met corpus, de linker rust op haar borst; een rund aan haar voeten.

De drie beelden staan op voetstukken met acanthusmotief, triglifien en festoenen. In 1965 gepolychromeerd door Bies, Eindhoven; eertijds wit.

Twee beelden van de apostelvorsten. Hoogte 150 cm; eikehout, niet gepolychromeerd; Gebr. Smits, Cuyck; neogotisch; mei 1857.

Petrus, staande, rechterhand wijst omhoog, in de linkerhand twee sleutels.

Paulus, staande, de rechterhand houdt een boek op de borst, in de linkerhand een zwaard.

- Literatuur. Rekeningenboek van Gebr. Smits te Cuyck, in archief van het bisschoppelijk museum van het bisdom 's-Hertogenbosch.

Kruisbeeld. Hoogte corpus 25 cm, hoogte totaal 68,5 cm; hout, gepolychromeerd; ca. 1800.

+ Twee wandarmen. Vlucht 48 cm; rood-geel koper; ca. 1852.

^{+Wandarmaturen}

Ronde geprofileerde wandplaat waaraan gebogen arm met geprofileerde vetvanger.

+ Offerblok. Hoogte 95 cm; eikehout; Gebr. Smits, Cuyck (?); ca. 1850-60.

Vaasvormig met tondo, waarop verbondsark met cherubs tussen bloemen.

+ *Offerblok*

+ *Stralenmonstrans* (afb. 369). Hoogte 77 cm, afm. voet 27×19 cm; zilver; merken:

v in gekroond schild (= import), het cijfer 12 (= Oostenrijk-Hongarije); neobarok;

1866. Ronde voet verdeeld in vier segmenten waarop de vier evangelistensymbolen

+ *Liturgisch vaatwerk en gerei*

(opgeschroefd); neobarokke stam met gelobde nodus; onder de lunula: reliëf, Lam

op verzegeld boek; rond de lunula: aren, druiven, engelenkopjes, voluten en

guirlandes; aan weerszijden van de lunula: engeltje met kruis (geloof) en engeltje

met anker (hoop); boven de lunula: God de Vader; kroon met crucifix op de top.

Inscriptie onder de voet: H. Arts Keent 1866 A. Rogmans Clerc.

Volgens Reg. Mem., cap. 1 en 9 kostte de monstrans destijds f 438, -.

Ciborie. Hoogte met deksel 31,5 cm, hoogte zonder deksel 21 cm, diam. voet 13 cm; zilver; geen merken; ca. 1800.

Ronde geprofileerde voet; peervormige nodus; op het deksel een beugelkroon met bol en kruisje.

Afb. 369. R.K. kerk. Stralenmonstrans, geschonken in 1866 (opn. 1977).

Afb. 370. R.K. kerk. Ciborie, 3de kwart 19de eeuw (opn. 1977).

Afb. 371. R.K. kerk. Miskelk met pateen, respectievelijk ca. 1500 en 17de eeuw (opn. 1977).

Afb. 372. R.K. kerk. Miskelk met pateen, respectievelijk ca. 1500 en 17de eeuw (opn. 1977).

Afb. 373. R.K. kerk. Miskelk, door Chr. Rijke, Boxmeer, 1784-1785 (opn. 1977).

Afb. 374. R.K. kerk. Twee ampullen, door B. Rijke, Den Bosch, 1812-1813 (opn. 1977).

Afb. 375. R.K. kerk. Wierookvat met scheepje, zilver, 1824 (opn. 1977).

Afb. 376. R.K. kerk. Wierookvat met scheepje, koper, gedateerd 1813 (opn. 1977).

Ciborie (afb. 370). Hoogte met deksel 41 cm, hoogte zonder deksel 28 cm, diam. voet 17,5 cm; zilver; merken: V in gekroond schild (= import); neobarok; XIXc.

Voet: door drie voluten gedeeld in drie segmenten waarop ingelaste plaquettes met: laatste avondmaal - Christus in olijfhof - Christus valt onder het kruis; nodus met drie engelenkopjes; tegencuppa: medaillons: Christus in olijfhof - Ecce Homo - kruisdraging; hiertussen drie engelenkopjes; op het deksel drie voluten en drie cartouches omgeven door aren en druiven, bekroond met bol en kruisje.

Kelk met pateen (afb. 371; 372). Hoogte 19 cm, diam. voet 14 cm; verguld zilver; gotisch; kelk ca. 1500, pateen XVII.

Kelk: zeslobbige voet met hoge opstaande rand, waarin een parelrand, op een van de lobben een gegraveerd kruisje; ronde stam met getorst lijnornament en parelrandjes; nodus met acht vierkante knoppen waarop de letters E.L.I.S.A.B.E.T en getorst open traceerwerk; onversierde cuppa. Onder in de voet staat gekrast: Balgoij.

Pateen: op de onderzijde gegraveerd: Christuskop tussen de lijdenswerktuigen en vier engelenkopjes.

Kelk (afb. 373). Hoogte 26 cm, diam. voet 15 cm; zilver; merken: stadsteken: naar rechts lopend bokje (= Boxmeer), meesterteken: CR (= Christiaan Rijke 1727-1811), jaarletter k (= 1784-85).

Ronde voet met rand van gestyleerde bladeren en een parelrand; op de welving druiven, bladornament en laurierfestoenen; vaasvormige nodus met lambrequins; tegencuppa: omlijste, langgerekte knorren en rand van godrons.

- Literatuur. Knippenberg 1965 a, blz. 166.

Kelk. Hoogte 27 cm, diam. voet 15 cm; verguld zilver; merken in pateen: meesterteken: IB in vierkant (= J. Blom, werkzaam 's-Hertogenbosch 1816-1821), zwaardje; in voetrand van de kelk: 1. leeuwteje 2. minerva; stam en cuppa ca. 1820, voet: neobarok; XIXc.

Ronde voet door drie voluten met druiven versierd verdeeld in segmenten, daartussen drie ingezette reliëfs: olijfhof - voetwassing - val onder het kruis; peervormige nodus met laurierbladeren; tegencuppa: drie ovale medaillons met allegorische gestalten van Geloof met kelk, Hoop met anker en Liefde met kinderen, tussen laurierbladeren.

Afb. 377. R.K. kerk. Missaalbeslag, zilver, door B. Rijke, Den Bosch, 1813 (opn. 1977).

Twee ampullen (afb. 374). Hoogte 13 cm; zilver; merken: meesterteken: B.R. onder lampje (= B. Rijke, 's-Hertogenbosch 1796-1825), kopje en haan (= keurtekens 1812-1813).

Ronde voet met palmettenrand; tegen het lichaam: bladmotief; voluutvormig oor; op het deksel: laurierbladeren en knop.

Wierookvat en sloopje (afb. 376). Vat: hoogte 27 cm, diam. 16 cm, sloopje: hoogte 13,5 cm, lang 16 cm; geel koper; gedateerd: 1813.

Vat: ronde voet, plat geprofileerd lichaam met hoog geprofileerd deksel met twee opengewerkte randen. Onder in de voet van het vat ingeslagen: GG / 18 13.

Sloopje: ronde geprofileerde voet; plat ovaal lichaam met knopje op het dekseltje; ronde greep waarop aan beide zijden een rozet. In het sloopje ingeslagen: G.G / PAST: / S: / 1813.

Wierookvat en sloopje (afb. 375). Vat: hoogte 23 cm, diam. 12 cm; sloopje: hoogte 10,5 cm, lang 14,5 cm; zilver; merken (in vat): l. leeuwte 2 en jaarl. P (= 1824), (in sloopje): l. leeuwte 2 en minerva, jaarl. P (= 1824).

Vat: ronde voet; op het lichaam knorren en parellijst waarboven band met drie rozetten; deksel: koepel met knorren op hoge uitgesneden rand.

Sloopje: ovale voet; greep: voluutvormig; gewelfd deksel.

Missaalbeslag (afb. 377). Schilden: hoogte 18 cm; zilver; merken: meesterteken: BR waarboven een lampje in staande ruit (= B. Rijke, 's-Hertogenbosch 1796-1825); 1813.

Schild voorzijde: Antonius van Padua; schild achterzijde: Moeder Gods met scapulier; hoekstukken: acanthusbladeren.

Inscriptie aan de binnenzijde van een der sloten: J Sengers Pastor tot Balgoey.

⁺ *Drie kroontjes en scepter*. Mariakroon: diam. 20 cm, kronen voor Kind: diam. 12 cm en 10 cm, lengte scepter 34 cm; zilver; merken: Mariakroon: jaarl. i (= 1868); ⁺ *Votiefzilver* kroon voor het Kind: jaarl. i (= 1868) en meesterteken: CR (= Christiaan Rijke, Boxmeer); scepter geen merken.

Twee scapulier-plaatjes. Hoogte 8 cm, breedte 6,5 cm; zilver; geen merken; XIXc. Omkranste en bekroonde IHS met opschrift: LAUDETUR JESUS CHRISTUS - omkranste Maria met Kind en opschrift: MATER DECOR CARMELI.

Afb. 378. R.K. kerk. Kandelaar, koper, 1860 (opn. 1977).

Afb. 379a-b. R.K. kerk. Drie kandelaars, gegoten brons, respectievelijk 17de en 15de eeuw (opn. 1977).

+ *Twee kandelaars* (afb. 378). Hoogte 69 cm; rood en geel koper; m. XIX, verm. 1860. Hoge driezijdige voet met ingezwenkte zijden op voluutvormige pootjes; ^{+Kandelaars} stam met meerdere insnoeringen; hoge vetvanger.

- Literatuur. Reg. Mem., cap. 9.

Twee kandelaars (afb. 379a). Hoogte 24 cm; gegoten brons; XVII.

Ronde geprofileerde voet op drie bolpootjes; stam met meerdere insnoeringen en een platte knoop; platte wijde geprofileerde vetvanger.

Staat: bij een kandelaar ontbreekt een bolpootje, is de rand van de vetvanger een weinig beschadigd en de punt met tin gesoldeerd.

Twee knoopkandelaars (afb. 379b). Hoogte 25 cm; gegoten brons; XV.

Hoge, ronde, geprofileerde voet; stam aan de onderzijde zeszijdig, hogerop rond met twee platte knopen; brede geprofileerde vetvanger; hoge originele punten.

Staat: pootjes onder de voet verdwenen, punten met tin gesoldeerd.

Vier kandelaars. Hoogte 78 cm; rood en geel koper; m. XIX, verm. 1860. Hoge driezijdige voet met ingezwenkte zijden op hoge voluutvormige pootjes; stam met meerdere insnoeringen; hoge vetvanger.

- Literatuur. Reg. Mem., cap. 9.

Acht kandelaars. Geel koper.

Zes exemplaren; hoogte 90 cm; 1864. Driezijdige voet op klauwtjes, op de voet drie cartouches waarin: Alziend Oog - Christus - God de Vader; balustervormige stam; vaasvormige bobèche. Schenking van Hent van Haaren.

Twee stuks; hoogte 176 cm; 1863. Idem, maar op de voet drie cartouches waarin drie reliëfs: Dominicus ontvangt de rozenkrans - Jozef - Christus.

Geschonken door Hent Arts uit Keent.

- Literatuur. Reg. Mem., cap. 9.

Twee kandelaars. Hoogte 37,5 cm; zilver; merken: v in gekroond schild (= import); neobarok; 1870.

Gecontourneerde rand op drie klauwpootjes; op de welving tussen drie voluten gevleugelde engelenkopjes; hoge neobarokke stam; vetvanger versierd met omlijste knorren.

Volgens het Reg. Mem., cap. 9: in 1870 geschonken voor het O.L. Vrouwebeeld door Anna Maria en Petronella Arts: f 200, -.

+ Kazuifel en twee dalmatieken (afb. 380, 381). Goudbrokaat; ca. 1800. Met acanthusranken en rozen in zilverdraad; op rugzijde kazuifel Lam Gods op boek, ^{+Driestel} in zilverdraad en rood fluweel.

Voormalige Hervormde kerk

In een ca. 1963 gebouwd woonhuis aan de Torenstraat nr. 26, de weg van Balgoij naar Lunen, is het gemetamorfoseerd restant opgenomen van het in 1847 ten behoeve van de hervormden gebouwde zaalkerkje. Het is de achterste travee van het kerkgebouwtje en de lage consistoriekamer. In het muurwerk zijn de dichtgezette rondboogvensters nog waar te nemen.

Toen in 1839 de heerlijkheid Balgoij overging in handen van een rooms-katholieke eigenaar, moesten de hervormden, die na de overgave van de dorpskerk aan de katholieke dorpsbewoners in het koetshuis van kasteel Balgoij hadden gekerkt, voortaan voor het gebruik huur betalen.

In 1845 nam de kerkeradsvergadering het besluit om aan de koning en aan de synode een verzoek te richten om subsidie voor de bouw van een eigen kerk. Toen beide aanvragen werden gehonoreerd met een bedrag van f 1500, - vond op 3 maart 1847 de aanbesteding plaats in het gerechtshuis te Balgoij. Op 17 oktober daaropvolgend werd het kerkje (afb. 382) ingewijd.

Het was een zaaltje van 4,5 bij 9 el binnenmaats (3,5 × 7 m). De voorgevel werd bekroond door een driehoekig fronton. Tegen de achtergevel was een kleine consistoriekamer met een portaal gebouwd.

- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 80-81; W.A. Poort, *Dominees Hoogtij*, Numaga IV (1957), blz. 90-93; Van Zuijlen 1978, blz. 61, 62.

Afb. 380. R.K. kerk. Kazuifel van driestel, goudbrokaat, ca. 1800 (opn. 1977).

Afb. 381. R.K. kerk. Dalmatiek van driestel, ca. 1800 (opn. 1977).

Afb. 382. Reconstructie van de in 1847 gebouwde voormalige Hervormde kerk aan de Torenstraat.

De oude Rooms-Katholieke pastorie

Aan de Torenstraat nr. 20, ten noorden van de dorpstoren staat een woonhuis met verdieping en zolder onder een afgewolfd met pannen gedekt zadeldak tussen zijtopgevels. De westelijke gevel bezit drie venstertraveeën en vormt thans de voorgevel. De oostgevel heeft eertijds als frontgevel dienst gedaan. Blijkens twee gedichte vensters op de verdieping heeft deze gevel in eerste aanleg vijf vensterassen gehad. Beganegronds zijn later wijzigingen aangebracht. De oorspronkelijke toegangsdeur met gesneden panelen en dito bovenlicht is sedert de recente sloop van een later aangebouwd portiekje in het zicht gekomen.

Het pand is gebouwd als woning voor de Rooms-Katholieke pastoor in de onmiddellijke nabijheid van de oude kerk in het midden van de 19de eeuw.

Na de bouw van de nieuwe R.K. kerk bij Florenstein is het pand in particuliere handen gekomen en heeft het lange tijd dienst gedaan als smederij, waarvoor een smidse tegen de zijgevel aan de straatkant is toegevoegd.

- Literatuur. J. van Schevichaven 1846, blz. 78.

Begraafplaats

Ten zuiden van de toren op het in 1913 buiten gebruik gestelde kerkhof staat nog slechts een hardstenen grafmonument ter nagedachtenis van de Balgoijse oud-burgemeester J. de Bruyn. Het monument bestaat uit een omfloerst ruw kruis op een steenhoop waarop een banderol met de tekst: HIER RUST / ONDER DE SCHADUW / DES KRUISES / HET TIJDELIJK / OVERSCHOT / VAN ONZEN / GELIEFDEN VADER / DEN HEER / JOHANNES DE BRUIJN / ECHTGENOOT VAN / HENDRIKA VAN ELDONK / IN LEVEN HEEMRAAD / VAN HET POLDERDISTRICT / RIJK VAN NIJMEGEN / EN OUDBURGEMEESTER / DER GEMEENTE BALGOY / GEBOREN ALDAAR / DEN 8 NOVEMBER 1821 / EN OVERLEDEN / DEN 6 MEI 1893 / R.I.P.

Het voormalige kasteel of Huis te Balgoij

Op een afstand van ongeveer hemelsbreed een kilometer ten noorden van de dorpstoren heeft het kasteel van Balgoij gestaan, waarvan in 1941 bij

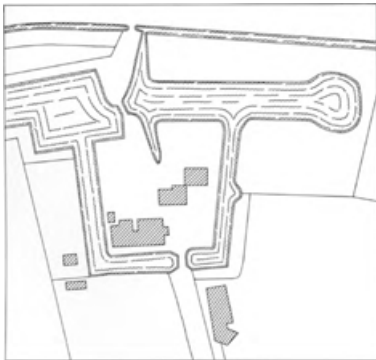
egaliseringswerkzaamheden de burchtheuvel is afgegraven en het grachtentracé is gedempt (afb. 383-387).

Bronnen

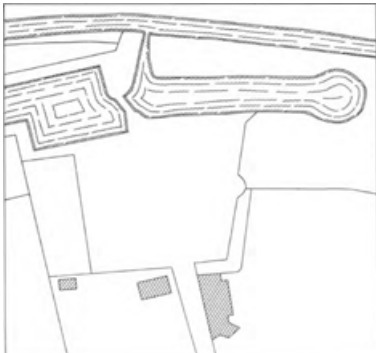
- Afbeeldingen. Twee foto's van de overblijfselen van het Huis te Balgoij, foto-archief R.D.M.Z. (afb. 383).
- Literatuur. Teg. Staat 1741, blz. 277; Van Spaen IV (1805), blz. 95-104; Van der Aa II (1840), blz. 53-54; Van Schevichaven 1846, blz. 80-81; Reg. Leenaktenboeken 1924, blz. 511; J.G.N. Renaud, Het huis te Balgoij, B.M. Gelre XLVII (1944), blz. 21-40; L.J. Pons, De verkaveling van Balgoij, B.M. Gelre LIV, (1954), blz. 149-150; Gorissen 1959, blz. 106-109; E.H. ter Kuile, Kastelen en Adellijke huizen, Amsterdam 1954, blz. 29, 35, afb. 7; P.E. Reyen, Middeleeuwse kastelen, Bussum 1965, blz. 104-105; Kalkwiek 1976, blz. 147, 163, 180; Van Zuijlen 1978, blz. 53-56.

Afb. 383. Het voormalig Huis te Balgoij omstreeks de eeuwwisseling (repro naar oude foto).

Afb. 384. Het kasteelterrein van het Huis te Balgoij volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 385. De terreinsituatie ter plaatse van het voormalig Huis te Balgoij volgens recente kadastrale opname.

Geschiedenis

Omstreeks het midden van de 14de eeuw moet men met de bouw van het kasteel in de bedding van een oude afgesneden Maasarm zijn begonnen.

In 1367 verkocht Diederik van Horn, heer van Perwys, Duffele en Cranenburg, namens de graaf van Kleef zijn heerlijkheid en goed aan Baudekin Lauwart, een Nijmeegs burger, tegen een wederinlossen van 1250 oude schilden over een periode van zeven jaar en de onkosten der timmering aan het huis. Dit laatste bedrag zou niet hoger zijn dan 200 Nijmeegse ponden. Renaud merkt op, dat dit bedrag te hoog is voor normale onderhoudswerkzaamheden en meent, dat tijdens de overdracht aan Lauwart de bouw nog niet was voltooid.

In 1370 werden het kasteel en de z.g. Hof te Balgoij, in bezit van de proost van St. Jan in Utrecht, maar in erfpacht uitgegeven, in een hand verenigd, doordat Diederik van Horn Balgoij en Keent verkocht aan jonkvrouw Jutte van Balgoy en haar zoon Claes Trouweloos. Laatstgenoemde droeg het 'huys tot Balgoyen mitten voorgeborchte, graven ende veste' (afb. 386) op aan hertog Eduard van Gelre en ontving het daarna terug in leen. Van de 15de tot en met de 17de eeuw was de heerlijkheid in bezit van de families Van Ooi, Maschereel en d'Oultremont. In 1584 werd de burcht door de Spanjaarden ingenomen. De Fransen hebben in 1672 het huis verwoest. Het is niet duidelijk of het daarna nog bewoond werd. Op de puinheuvel die de gracht tussen het hoofdgebouw en de voorburch vulde, werd in de tweede helft van de 18de eeuw een nieuw huis gebouwd.

In 1687 was de heerlijkheid verkocht aan George van Weede, die gouverneur was van Grave. Diens dochter Everdina van Anholt erfde de heerlijkheid in 1712. Zij is weldoenster van de R.K. schuurkerk, waarvoor zij een stuk bouwgrond schonk. Haar dochter Wilhelmina, gehuwd met Wilhelm van Hessen Philipstal, kreeg de bezittingen in 1724. Hun kleinkinderen verkochten het adellijk huis met hof, boomgaarden en een schone tuin in 1770 aan Judocus Daniël van Laren, die op zijn beurt dit alles weer in 1780 doorverkocht aan Bernhard van Rappard. Het is niet zeker dat de nieuwe eigenaars ook in het bezit waren van alle grond.

Rappards zoon Konrad Willem, gehuwd met Alida Maria de la Court, werd vervolgens eigenaar. Na diens dood in 1824 ging het Huis te Balgoij over aan de familie De la Court, die het doorverkocht aan Louis Machen. Na diens noodlottig overlijden volgde de familie Zuynderhoudt. Bij een openbare verkoop van het huis en de restanten van de inmiddels versnipperde heerlijkheid, werd de kasteelruïne gekocht door Albert Spann, de dorpsveldwachter van Balgoij en Keent.

Het huis wordt in de Voorloopige Lijst omschreven als zeer bouwvallig. Een van de twee oude foto's (afb. 383) die er van het tot een karkas vervallen huis bekend zijn, maakt duidelijk dat het was gesitueerd in de zuidwest-hoek van het omgrachte kasteelterrein. Op de brug stond een gesmeed ijzeren toegangshek, laat 18de-eeuws werk.

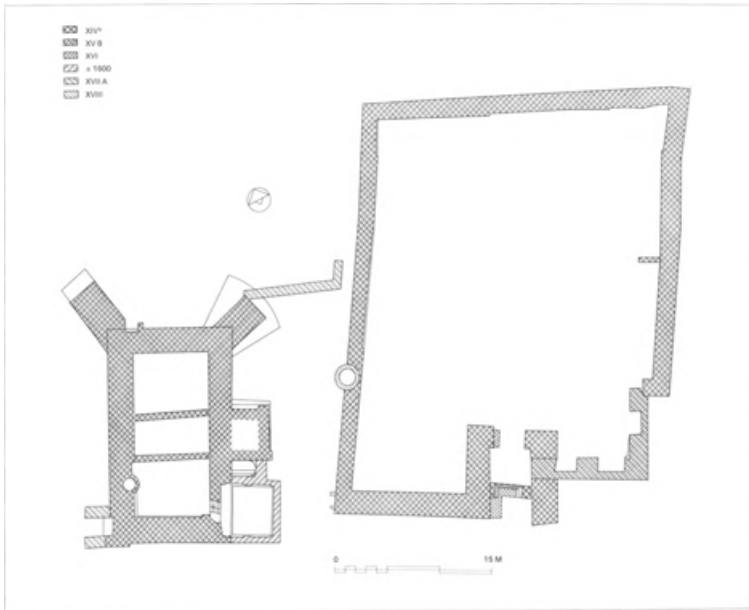
Het enige restant van het kasteelcomplex dat nog over was, het buiten de omgrachting staande koetshuis (afb. 388), is in 1979-80 ingestort.

⁺ In april 1941 werd bij egaliseringswerkzaamheden van het voormalige burchtterrein de fundering van het middeleeuwse kasteel teruggevonden. Het complex bleek te ⁺Bodemonderzoek

hebben bestaan uit een voorburcht met poortgebouw en een ten zuidwesten daarvan gelegen hoofdgebouw (afb. 386).

De voorburchtfunderingen waren gemetseld van baksteen, formaat $28,5 \times 14 \times 7$ cm; de jongere zuidoost-hoek was opgetrokken in baksteen van iets kleiner formaat, $27 \times 13 \times 6$ cm. De voorburcht, die uit de eerste helft van de 15de eeuw dateerde, omvatte een terrein van ongeveer 40×30 m. De poort, waarvan nog een gedeelte van het muurwerk resteerde, stond in het midden van de korte zijde met de ingang gericht naar het zuiden.

Het in het tweede kwart van de 14de eeuw opgetrokken hoofdgebouw was in eerste aanleg een rechthoekige woontoren van 20×16 m uitwendig en een muurdikte variërend van 2 m tot 2,50 m. De ruimte werd door twee binnenmuren van ongeveer 70 cm in drieën verdeeld. Tegen de noordwestelijke en noordoostelijke hoek bevonden zich twee diagonaal op het huis geprojecteerde beren, die niet met het muurwerk in verband waren gemetseld en voorzien waren van talrijke versnijdingen. De noordoostelijke beer was waaiervormig uitgemetseld. In het midden van de lange zijde die parallel loopt aan de voorburcht is een wel in verband gemetseld massief blok aangetroffen, waarschijnlijk de onderbouw van de ingang. Ten zuiden daarvan lagen een kleine en grote kelder respectievelijk met een ton- en

Afb. 386. Huis te Balgoij. Opgravingsplattegrond van de hoofdburcht en de voorhof. Recente bewerking naar opmetingstekening van J.G.N. Renaud uit 1941.

Afb. 387. Het kasteelterrein volgens het minuutplan van 1820 met daarin geprojecteerd de vermoedelijke ligging van hoofd- en voorburcht binnen het grachttracé.

Afb. 388. Bijgebouw van het Huis te Balgoij, staande buiten het omgrachte terrein (opn. 1976).

een kruisgewelf gedekt en omstreeks 1600 aangebracht. De grote kelder was vanuit het hoofgebouw te betreden via een trap in de muurdikte. Op de zuidwest-hoek werden twee uitmetselingen aangetroffen, die evenals de muren van de grote kelder op mergel waren gefundeerd. Tussen huis en voorburcht is verder de fundering van een waterpoort uit de eerste helft van de 16de eeuw opgegraven. Bij het bodemonderzoek zijn talrijke vondsten gedaan, bestaande uit gebruiksaardewerk, ijzerwerkfragmenten en bouwfragmenten, waaronder onderdelen van 17de-eeuwse zandstenen kruisvensters en de gebeeldhouwde wang van een zandstenen schoorsteen.

Bijgebouw van het Huis te Balgoij

Westelijk van het kasteelterrein stond een in baksteen opgetrokken gebouwtje onder een met pannen gedekt zadeldak tussen twee topgevels, waarvan de westelijke vlechtingen en de oostelijke gezwenkte contouren vertoonde (afb. 388). In oorsprong is het bouwsel lager geweest, hetgeen blijkt uit de in beide eindgevels aanwezige vlechtingen, die op een oudere dakhelling wijzen. Het in eerste aanleg 17de-eeuwse gebouwtje is waarschijnlijk in de 19de eeuw in zijn totaliteit met een halve meter verhoogd, van een zolder voorzien en uitwendig gepleisterd. In de winter van 1979-1980 is het in zeer slechte staat verkerende, als schuur dienst doende pandje ingestort. Volgens de overlevering zou het gebouw het koetshuis zijn van het Huis te Balgoij. In oorsprong zal het stellig een andere bestemming hebben gehad en eerder een bakhuis annex schuur zijn geweest. Als het inderdaad een tijdlang koetshuis is geweest, dan heeft de kleine hervormde gemeente voor de bouw van hun kerkzaaltje

aan de Torenstraat (deels nog bestaande in het huidige pand nr. 26) hier in de eerste helft van de 19de eeuw gekerkt.

- Literatuur. J. van Schevichaven 1846, blz. 80-81; Tweestromenland nr. 30 (1979), blz. 27.

Florenstein

Nabij de huidige R.K. kerk heeft een adellijk huis gestaan, dat in het verpondingskohier van

Afb. 389. Boomsestraat nr. 13. Boerderij (opn. 1963).

Afb. 390. Veldsestraat nr. 30. Boerderij met jaarankers 1783 (opn. 1977).

de heerlijkheid Balgoij, opgemaakt 21 juni 1650, voorkomt en dan in het bezit is van Jhr. Bartholomeus van Golstein. Deze verpachtte het huis aan Henrick Dircks. In 1660 behoorde het huis aan Ludolph van Steenhuys, heer van Oploo, Florenstein enzovoort en diens vrouw Anna van Randwyck. In 1677 komt het huis bij de boedelscheiding aan hun zoon Walraven van Steenhuys, die heer van Heumen, Malden, Oploo en Florenstein wordt. Na diens dood vererft het huis op zijn dochter Genoveva Maria, die is gehuwd met Bernard baron van Welderen. Laatstgenoemde heeft het huis waarschijnlijk verkocht aan de Balgoijse schepen Paulus Artz, die zich Artz van Florenstein laat noemen. Zijn afstammelingen voerden echter de naam Paulussen. Een van zijn dochters gehuwd met Peter van Haren kreeg in 1783 Florenstein uit haar vaders goederen. Hierna ging Florenstein over in bezit van het geslacht Van Haren. Het huis heeft zijn bestaan voortgezet als boerderij.

- Literatuur. J. van Schevichaven 1846, blz. 78; J. van Florenstein, Florenstein, in: De Navorscher xxxv (1886), blz. 499-500.

Boerderijen

In de omgeving van de Balgoijse toren bevinden zich een aantal historische boerderijen, waarvan sommige een hogere ouderdom hebben dan hun uiterlijk doet vermoeden. Van betekenis zijn een aantal panden aan de Torenstraat, met name de nrs. 12, 14 en 16; aan de Houtsestraat de nrs. 2 en 7. Aan de weg naar Nederasselt, de Eindsestraat staan voorts een aantal ondanks verminkingen nog interessante specimina van landelijke bouwkunst.

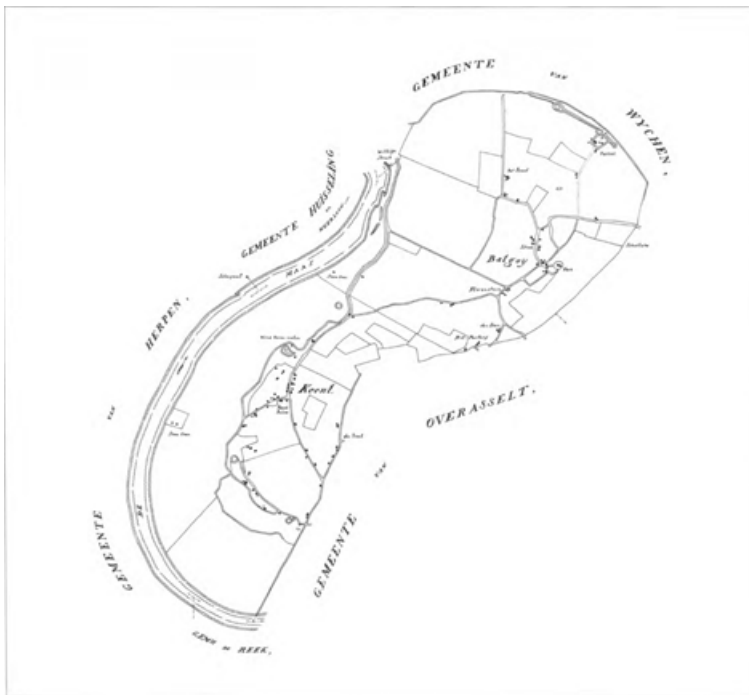
+ Boomsestraat nr. 13. T-boerderij (afb. 389) met zorgvuldig afgewerkt woongedeelte waarin beganegronds sedert de in 1977-78 door ir. N. van de Rijt uitgevoerde restauratie nieuw aangebrachte twintigruits vensters en op de verdieping de oorspronkelijke negenruits schuifvensters zijn opgenomen. Boven de toegangsdeur van de symmetrische voorgevel bovenlicht met levensboom. Houten deuromlijsting. Datering XIXA. ^{+Boomsestraat}

+ Torenstraat nr. 24. T-boerderij met voorhuis onder een met pannen belegd zadeldak, hoekverzwaringen, houten deuromlijsting en gietijzeren bovenlicht. Datering XIX c. ^{+Torenstraat}

Torenstraat nr. 8A. Boerderij van het langgeveltype onder een aan de smalle zijde afgewolfd met riet gedekte kap. Het woongedeelte links bestaat uit vijf traveeën, waarbij de deurpartij door twee vensters met klampluiken aan weerszijden wordt geflankeerd. Het bedrijfs gedeelte is verbouwd. Datering XIX c-d.

Torenstraat nr.23. Boerderij op T-vormig grondplan met lage verdieping boven het met een rieten schilddak gedekt woongedeelte. In haar huidige gedaante voornamelijk XIX a met latere wijzigingen. Het bedrijfs gedeelte heeft een met riet en pannen gedekt, afgewolfd zadeldak. Bij de boerderij die karakteristiek is gelegen in de dorpskom tegenover het kerkpad, staat een vrijstaande schuur.

+ Veldsestraat nr. 30. Klein gepleisterd boerderijtje (afb. 390) met jaarankers 1783 in de voorgevel, zesruits schuifvensters met klampluiken en afgewolfd zadeldak met rietdekking. ⁺*Veldsestraat*

Afb. 391. De dorpsgebieden van Keent en Balgoij volgens het verzamelblad van het kadastraal minuutplan uit 1820.

Keent

Gemeente Ravenstein

Historisch-geografische schets

De loop van de rivier de Maas heeft bij Balgoij en Keent in de loop der eeuwen zeer ingrijpende veranderingen ondergaan. Voor de 11de eeuw omsloot de rivier het grondgebied van Keent met een grote lus zodanig, dat het verbonden was met Nederasselt. Het destijds aan de overzijde van de rivier gelegen Balgoij sloot aan bij Overlangel en Neerloon. Later sneed de veranderde Maasloop Keent van Nederasselt af en verenigde het met Balgoij (afb. 391). Deze situatie duurde van het einde van de 11de of het begin van de 12de eeuw tot aan de grootscheepse kanalisatie van de Maas in 1927-1937, waarbij Keent opnieuw van Balgoij werd afgescheiden en op Brabants grondgebied in de gemeente Ravenstein kwam te liggen, waarvan het overigens in 1958 gemeentelijk deel ging uitmaken. Juridisch moeten Balgoij en Keent reeds voor 1172 bij elkaar hebben behoord. Dit was kerkelijk eveneens het geval, zoals blijkt uit drie complexen in Keent die tot de pastorie-korentiend van de kerk in Balgoij behoorden.

In Keent is een kapel gesticht op het punt waar de wegen op de oeverwallen samenkomen. Rivieroverstromingen werkten een zekere concentratie van de bebouwing rond de kapel in de hand. Na de middeleeuwen heeft zich hier een verval ingezet. Dit proces heeft na de Maasverbetering een steeds dramatischer karakter gekregen, waarvan de sporen thans zijn uitgewist.

Buiten het wegenbeloop en de in de droge Maasbedding herkenbare omgrenzing is er van het oude Keent behoudens een enkele boerderij niets gespaard gebleven.

De eeuwenlange banden met het kerkdorp Balgoij rechtvaardigen een beschrijving in samenhang met dit dorp.

- Literatuur. L.J. Pons. De verkaveling van Balgoij, B.M. Gelre LIV (1954), blz. 147; W. de Vries, Bijdragen tot de geschiedenis van het rechterlijk bestel in Gelderland, XII, De hoge heerlijkheid Balgoij (Balgoij en Keent), B.M. Gelre LIII (1953), blz. 1-18; Van Zuijlen, 1978, blz. 103-104.

Voormalige kapelruïne

Ten zuiden van de Kapelstraat stond tot 1944 de ruïne van de aan St. Antonius Abt toegewijde Keentse kapel.

Bronnen

- Afbeelding. De kapelruïne gezien vanuit het noordoosten, anonieme 18de-eeuwse penseeltekening in kleuren, Collectie R.K.D., Den Haag (afb. 392); fotografische opname van de ruïne in 1918 in collectie R.D.M.Z. (afb. 393b).
- Opmetingstekening. Opmetingstekening, schaal 1:50, door G. de Hoog Hzn, gedateerd december 1918, in tekeningenarchief R.D.M.Z. (afb. 393a).

- Literatuur. Van der Aa VI (1845), blz. 373; Van Schevichaven 1846, blz. 76-77; Schutjes III (1872), blz. 188, 189-191; Jaarverslag P.G.A.C. over 1919, 1934, 1934, 1936 en 1946, in B.M. Gelre XXIII (1920), blz. XV; idem XXXVIII (1935), blz. XXI-XXII; idem XL (1937), blz. XXI; idem IL (1947), blz. L; Stüwer 1938, blz. 185; Maris 1939, blz. 159; Oediger 1940, blz. 61, nr. 104; Van Zuijlen 1978, blz. 33-34.

Afb. 392. De St.-Antoniuskapel te Keent in het 2de kwart van de 18de eeuw, anonieme tekening, R.K.D., Den Haag.

Geschiedenis

Over de oudste geschiedenis van de St.-Antoniuskapel is niet veel bekend. In 1421 was de toenmalige pastoor van Balgoij tevens rector van de kapel in Keent. In 1460 wordt Henricus Bloemaerts als rector genoemd van de kapel waaraan een beneficie was verbonden ter ere van St. Antonius Abt en de H. Catharina. Volgens een aantekening in het eerste hoofdstuk van het Registrum Memoriale van de parochiekerk in Balgoij moest in de kapel vijf à zes maal per jaar een gezongen Mis voor het gilde van St. Antonius Abt worden gehouden, namelijk op de quateremperdagen en de zondag na het feest van St. Jan de Doper. De gildemeesters waren gerechtigd om, indien de geestelijke(n) van de parochie weigerden, een priester van elders te vragen zonder dat de pastoor zulks kon beletten.

De kapel schijnt na de Hervorming buiten gebruik te zijn geraakt. Op de 18de-eeuwse afbeelding (afb. 392) heeft het gebouw zijn kap al verloren en is ook het klokketorentje verlaagd en op een paar moerbalken gezet. In de 19de eeuw zette het verval door en werden de muren tot onder de vensterbanken afgebroken. In 1918 stond het muurwerk nog tot 2 à 3,50 m hoogte overeind (afb. 393b).

De overblijfselen van de kapel die met de grond waarop zij stonden, toebehoorden aan de hervormde pastorie van Balgoij, gingen op 3 mei 1920 voor de prijs van twintig maal de jaarlijkse erfpacht over in eigendom van de Provinciale Geldersche Archeologische Commissie. Deze commissie heeft verschillende pogingen in het werk gesteld om de ruïne te behouden. Hij werd echter in 1944 op bevel van de Duitse Wehrmacht gesloopt.

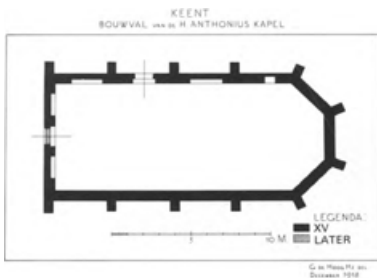
⁺ De kapel was een eenbeukig bakstenen gebouw, daterend uit de 15de eeuw met een lengte van drie traveeën en een vijfachtste gesloten koor.

⁺De kapel

Uitwendig stonden rondom steunberen. In de noord- en westmuur waren inwendig onder de vensters bogen uitgespaard. In de tweede travee van de noordgevel, die aan de Kapelstraat grensde was een toegang. Ook in de westgevel bevond zich een ingang die was dichtgezet, zoals blijkt uit de opmeting van G. de Hoog uit 1918 (afb. 393a).

Boerderijen

Van het oude Keent zijn maar heel weinig sporen overgebleven, behalve een drietal historische boerderijen, waarvan Kapelstraat nr. 3, ten zuiden waarvan aan de overzijde van de weg de Keentse kapel heeft gestaan, bijzondere aandacht verdient.

Afb. 393a. Opmetingstekening van de plattegrond van de kapelruïne door G. de Hoog, 1918.

Afb. 393b. De ruïne van de voormalige St.-Antoniuskapel (opn. 1918).

⁺ Kapelstraat nr. 3. In baksteen opgetrokken, ongepleisterd, naar links uitgebouwd krukhuis gedekt door een vrij hoog rieten dak. Voorhuis met zesruits schuifvensters met klampluiken. Links van de toegangsdeur twee grote vensters, rechts een kleiner zesruits schuifraam. Op de verdieping kleine vierruits vensters. Het bedrijfsgedeelte is voor bewoningsdoeleinden ingericht waarbij de dwarsdeeldeuren aangepast zijn behouden. ⁺Kapelstraat

Naast het voorhuis een door een met pannen belegd zadeldak gedekt voormalig bakhuis annex varkensschuur, welk bijgebouw is aangekapt tegen de lage rechter zijbeuk van de woning. De boerderij dateert in hoofdopzet uit de 18de eeuw, met latere toevoegingen en wijzigingen.

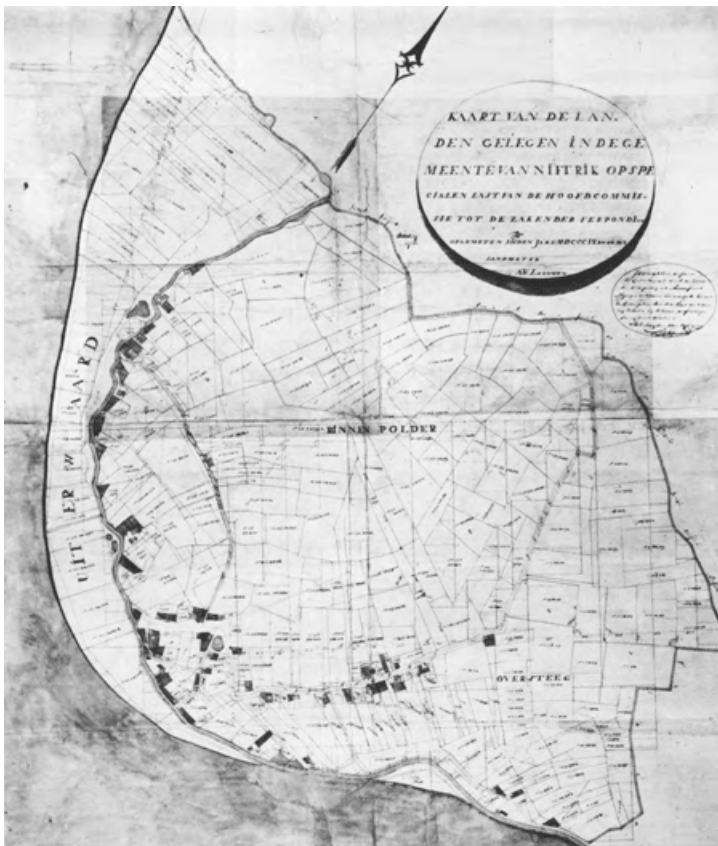
Kapelstraat nr.4-6. Dubbele woning onder een met riet gedekt schilddak, oorspronkelijk het voorhuis vormend van een T-boerderij, waarvan het bedrijfsgedeelte is afgebroken. Beganegronds zijn de oorspronkelijke zesruits schuifvensters in het aan de Kapelstraat grenzende gedeelte nog aanwezig. Boven de drie vensters in de voorgevel bevinden zich op de zolderverdieping kleine tweeruits vensters. Datering XIX B.

⁺ Oude Maasweg nr. 3. T-boerderij waarvan het voorhuis met lage verdieping, gedekt door een met zwarte pannen bedekt schilddak nog een harmonische aanblik biedt. ⁺Oude Maasweg De vertrekken beganegronds worden verlicht door zesruits schuiframen die zijn voorzien van klampluiken. Links van de ingang twee vensters in de voorgevel, rechts daarvan een venster. Het voorhuis is onderkelderd in de rechterflank. In de zijgevel twee kleine keldervensters. Datering XIX B.

Voormalige windmolen

Aan een wiel bij de Uiterdijk stond een uit 1908 daterende houten standerdmolen, op een plaats die voor de Maaskanalisation ongeveer halverwege tussen Keent en Balgoij lag. Hij verloor door de kanalisatie zijn functie, ging in 1937 over in handen van de Domeinen, raakte vervolgens snel in verval en is afgebroken.

- Literatuur. Van Zuijlen 1978, blz. 140.

Afb. 394. Verpondingskaart van het dorpsgebied en de polder van Niftrik, getekend door de landmeter A. van Leeuwen in 1809. R.A.G., Arnhem.

Niftrik

Gemeente Wijchen

Historisch-geografische schets

Het dorp Niftrik is gelegen ten westen van Wijchen, aan de Maas, tegenover het Brabantse heerlijkheidsstadje Ravenstein, waarmee het tot 1975 via een veerpont was verbonden. Het dorp bezit, behoudens een aantal boerderijen met 18de- en 19de-eeuwse kernen, geen monumenten van betekenis.

Het is een typisch dijkdorp met bouwconcentraties rond de kerk en langs de vanaf de dijk lopende Lagestraat (afb. 394, 395). Door de Polder van Niftrik loopt de spoorlijn Nijmegen-'s-Hertogenbosch, die in 1881 werd aangelegd. Sedert 1975 bestaat er een vaste oeververbinding met Ravenstein, die overigens weinig praktisch nut heeft voor het dorp dat eerder nog meer geïsoleerd is komen te liggen.

Niftrik is wegens zijn ligging aan het einde van de verbindingsweg die van Nijmegen naar Ravenstein loopt, juist op het punt waar de zuidelijk van Wijchen gelegen komgronden uitwateren op de Maas, al vroeg nauw met het kerspel Wijchen verbonden. Het afwateringsprobleem werd na de aanleg van de Ruffelsdijk, die als zijtwende voor de Batenburgse polder fungeerde, nog extra bemoeilijkt.

De aanleg van het dorp vertoont een volledige overeenkomst met de andere Maaskantdorpen. De oudste ontginningsas is de weg langs de oude oeverwal. Deze weg vormt nog steeds de grens tussen de respectievelijk ten oosten en ten westen hiervan gelegen perceelseenheden, die de naam Het Dorp en De Steeg dragen. De middeleeuwse kerk stond bij deze weg, waarvan de zuidwestelijke verlenging mogelijk door de Maas is geërodeerd. De latere tamelijk ordeloze bebouwing rond de kerk wijst op een concentratie die eerst na 1500 kan zijn opgekomen. De bewoning langs een jongere ontginningsweg, de Ekenseweg, dunt dan uit.

In de middeleeuwen bezat het kapittel van Xanten hier twee hofsteden, de curtis Sande, in 1246 door de abt van Berne gekocht, en de hoeve Sebarts guet met 50 morgen land, die in 1839 door de Domeinen in beslag zijn genomen en verkocht.

In 1388 werd bij Niftrik een felle slag gevoerd tussen de Geldersen en de Brabanders. In 1702 brandde het dorp op twee huizen na af. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog leed Niftrik ernstige schade.

- Literatuur. Van Schevichaven 1900, blz. 66-67; Weiler 1935, blz. 605; Wilkes 1937, blz. 580, 584; Pompen 1955, blz. 175.

De spoorbrug

In 1872 werd aan het Engelse parlementslid Alexander Brogden toestemming verleend om een spoorweg aan te leggen van Tilburg naar Nijmegen. Vrijwel direct is men met de bouw van de spoorbrug over de Maas bij Niftrik en Ravenstein begonnen. Brogden noemde de brug naar zijn dochter Edith, die ook de eerste steen legde. Op de zuidelijke pijler werd haar borstbeeld aangebracht. Nog hetzelfde jaar droeg de Engelsman de verworven concessies over aan de Zuid-Ooster Spoorwegmaatschappij. Met steun van het Rijk kon deze maatschappij, ondanks grote financiële moeilijkheden

in 1875 de zaak toch tot een goed einde brengen. De spoorlijn werd geopend op 4 juni 1881.

De brug bestond aanvankelijk uit een horizontale bovenbouwconstructie van het type

Afb. 395. De dorpskern van Niftrik volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Moerdijkbrug, die in het begin van deze eeuw is vervangen door vier bogen rustend op zeven brugpijlers. De spoorbrug werd op 10 mei 1940 opgeblazen en door een nieuwe vervangen.

- Literatuur. Camps 1956, blz. 100, 176, 227.

De Rooms-Katholieke kerk

De aan St. Damianus toegewijde kerk aan de Kerkstraat is gebouwd in 1941-1942 en vervangt een neogotisch kerkgebouw, dat op zijn beurt de middeleeuwse dorpskerk aan de dijk verving, die in 1892 is gesloopt (afb. 396, 397).

Bronnen

- Literatuur. Teg. Staat 1741, blz. 243; Sloet 1872/1876, nrs. 228, 531; Schutjes v (1876), blz. 193-194; Binterim-Mooren I (1892), blz. 169, 170, 182, 627; Van Schevichaven 1900, blz. 66-67; Kalf 1906, blz. 400; Weiler 1935, nr.82, 102, 495; Weise 1937, blz. 44, 48, 156, 167; Wilkes 1937, blz. 2, 6, 10, 19, 56; Stüwer 1938, blz. 102; Oediger 1940, blz. 47, nr. 78; Manders 1952, blz. 52; Wilkes 1954, nrs. 1105, 1431; Camps 1956, blz. 46-48, 247; Vonk 1973, nr. 54; Van Helvoort 1978 (Ms. Franssen).

Geschiedenis

In 1117 behoorde de kerk van 'Nifterka' aan het Stif van Xanten en bezat de proost het patronaatsrecht. In 1243 verkocht een zekere Wierus, zoon van Freson van Nichterich, zijn recht op de kerk en de tiende aan het Xantens kapittel. De inlijving bij dit kapittel werd in 1308 door de aartsbisschop van Keulen bevestigd. De kerk was toegewijd aan de H.H. Cosmas en Damianus.

In het Stiftsarchief in Xanten bevinden zich verschillende door Wilkes gepubliceerde oorkonden betreffende de verpachting van de stiftshof te Zande, waarvan met name twee vroeg 15de-eeuwse oorkonden mededelingen bevatten omtrent bouwactiviteiten aan en onderhoud van de parochiekerk. Volgens een oorkonde van 2 februari 1411 (Wilkes

Afb. 396. Situering van de R.K. kerk volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 397. De plaats van het tegenwoordige R.K. kerkgebouw met aanduiding van de standplaats van de middeleeuwse kerk volgens het huidige nette plan.

nr. 1105) verklaarden Arnt van Liene en diens zoon Alard van Liene van het Xantense stift 'om Godes wil en niet van rechts wegen' 40 oude schilden te hebben ontvangen om het koor van de kerk te Niftrik daarmee te 'sperren, plencken end decken met leyen end mit loet te versten'. Zij verklaarden daarbij uitdrukkelijk dat deken en kapittel niet verplicht zijn 'te tymmeren aender kerkcken van Niyfteric off aenden torn van rechts wegen'. Wanneer het koor 'gespert, gedeck, geplenck, geloet end gemaeck is' dan moeten deken en kapittel het koor voortaan 'verwaren in dake te halden, dat niet en leke, end dat choer doen luchten des nachs als gewonlic is'.

Volgens een oorkonde van 2 oktober 1439 sloten Rutger van den Staede en Gerit van Tiele met de deken en het kapittel een overeenkomst voor de duur van zes jaar om op hun kosten de dijken in het naburige Wijchen te onderhouden. Naast een vergoeding in land in het kerspel Wijchen kregen zij de opbrengst van de kleine tienden in het kerspel Niftrik, waarmee zij de kosten van verlichting van de parochiekerk aldaar moesten bestrijden; verder waren zij verplicht het koor van de Niftrikse kerk bouwkundig in goede staat te houden.

Met de ingang van het Twaalfjarig Bestand verscheen de eerste predikant in Niftrik, die ook de gemeenten van Balgoij en Keent ging bedienen.

De Hervorming noopte de katholieke dorpsbewoners om hun heil te zoeken in Ravenstein. In 1672 werd Niftrik verenigd met de statie Wijchen en in 1715 bouwden men een kerkschuur en pastorie. In 1795 kon de oude parochiekerk aan de dijk weer door de katholieken in gebruik worden genomen.

Aan kerk en pastorie konden in 1823, het jaar waarin de Domeinen de verplichting tot onderhoud van de kerk afkochten, enige verbeteringen worden uitgevoerd met behulp van de afkoopsom. Waarschijnlijk is de kerk toen vernieuwd en de middeleeuwse toren wat opgeknapt, want J. Van Schevichaven spreekt expliciet over 'de nieuwe R.C. kerk'.

In 1891-1892 werd ten noordwesten van de oude kerk die aan de dijk stond, naar ontwerp van architect C. Franssen een éénbeukige kerk met een schip van vier traveeën, een lager koor met half rond gesloten absis en een toren van vier geledingen met een schilddakspits gebouwd, sterk verwant aan de kerk van het dorp Altforst.

De oude kerk aan de dijk werd gesloopt en de toren door vijftig sterke mannen omgetrokken. Foto's gemaakt tijdens de sloop laten zien dat het torenlichaam was opgetrokken, c.q. bekleed met afwisselend twee lagen baksteen en een laag tufsteen.

De kerk van 1892 is tijdens de oorlogshandelingen op 10 mei 1940 verwoest, omdat op bevel van de Nederlandse legerleiding het schootsveld moest worden vrijgemaakt.

Op 16 juli 1941 werd de eerste steen gelegd voor de huidige parochiekerk, gebouwd naar ontwerp van architect Fr. Schütz uit Den Bosch.

+ Tot de inventaris van het kerkgebouw behoren naast een 17de-eeuwse kelk en een 18de-eeuwse monstrans voornamelijk 19de-eeuwse vaatwerk, kandelaars en lichtornamenten. ^{+Inventaris}

+ Acht een- en drielichts wandarmaturen. Geel koper; XIXb.

Twee armen. Vlucht 53 cm; 3-lichts. Ronde, geprofileerde muurplaat; voluutarm met aan het einde 3 kaarsenhouders met hoge bobèche, waarop 1 × knorren en 2 × palmetten; aan het begin van de arm en onder de vetvanger voluten. ^{+Wandarmaturen}

Afb. 398. R.K. kerk. Wandarm van geel koper, een-lichts, 19de eeuw (opn. 1977).

Afb. 399. R.K. kerk. Wandarm van geel koper, drie-lichts, 19de eeuw (opn. 1977).

Twee armen. Vlucht 53 cm, 3-lichts. Dezelfde als boven, maar met een muurplaat waarop rand van knorren.

Twee armen (afb. 399). Vlucht 53 cm, 3-lichts. Dezelfde als de eerste, maar met knorren op de muurplaat en halverwege de arm bladmotief.

Twee armen. Vlucht 50 cm, 1-lichts (afb. 398). Dezelfde als 3, zonder palmetten onder de vetvanger.

Herkomst: uit de vorige kerk; nieuw aangebracht in 1951.

⁺ *Stralenmonstrans* (afb. 400). Hoogte 62,5 cm, diam. voet 21,5 × 18 cm; zilver, vergulde stralen; merken: stadsteken: boompje (= 's-Hertogenbosch), meesterteken: WB = WVB gemonogrammeerd (= Wernardus Franciscus van Beugen, vanaf 1740; Crooy nr. 131), jaarletter C (= 1752), trembleersteek.

⁺ *Liturgisch vaatwerk en gerei*

Geschulpte voetrand; op de welving (gedreven) kelk en hostie, omgeven door wolken en de vier evangelistensymbolen te zamen met één open boek (afb. 401); op de zijanten druiven, aren en schuimkammen; vaasvormige nodus met godrons en knorren; op het draagvlak een driekwart reliëfbeeldje van de H. Damianus met pul en zwaard, de stralenkrans is omgeven door wingerdranken waarin twee engeltjes en ronde bosse; boven de lunula, in reliëf, God de Vader met Geestesduif, daarboven een kroon waarop bol en kruisje. Inscriptie op de voetrand: 'G.P.A.V. TEEFELEN 1753'.

Kelk. Hoogte 24 cm, diam. voet 17,5 cm; zilver; merken: stadsteken: S. Michielskopje en gekroond leeuwje in schild (= Brussel), gekroonde K, jrl. gekroonde c of o, onleesbaar teken, trembleersteek; m. XVII.

Vierlobbige voet met tussen de lobben uitstekende punten; rand met wingerd; op de welving 4 × aren, daartussen druiven; vaasvormige nodus tussen twee ronde nodi met parelijsten; nodus versierd met druiven en aren; tegencuppa versierd met druivenranken.

Kelk. Hoogte 22,5 cm, diam. voet 12 cm; verguld zilver; merken: LG waartussen een ster in een liggende ruit, Frans minervakopje (vanaf 1838), Frans zwijnskopje; ca. 1920.

Ronde voet, gegraveerd wingerdornament op de ronde voet, op de ronde nodus en op de onderzijde van de cuppa; ronde stam met kleine en grote nodus.

Kelk. Hoogte 22,5 cm, diam. voet 17 cm; verguld zilver; merken: jrl. M (= 1922), leeuwte, minerva; Jorna fec. (inscriptie), 's-Hertogenbosch.

Ronde, geprofileerde voetrand; op de welving in reliëfs: 1. kruisgroep, 2. St. Jozef, 3. St. Franciscus Xaverius, 4. St. Damianus met fles en palmtak; daartussen bladmotieven; ronde stam; ronde nodus met bladmotief; tegencuppa met bladmotief onder arcade. Onder de voetrand inscriptie 'JORNA FEC.'

Bedieningsset. Hoogte 6 cm, diam. 4,5 cm; zilver; XIXA.

Onderste doosje aan de binnenzijde driedelig, opschrift op de buitenkant: 'I', 'O' en 'C'; het bovenste doosje is van binnen verguld; versierd met filetstrepen. Inscriptie aan onderzijde: 'J.E.D.K.' De bekroning ontbreekt.

Wierookvat en scheepje. Vat: hoogte 33 cm, diam. 13 cm; scheepje: hoogte 9 cm, lengte 15,5 cm; verzilverd koper; m. XIX.

Vat: ronde voet met rand van godrons; tegen het lichaam laurierbladeren; aan bovenzijde van het vat drie engelenkopjes bij de aanhechtingsplaatsen van de kettingen en een rand van godrons; koepel van het deksel versierd met laurierbladeren, een vlam als knop.

Afb. 400. R.K. kerk. Monstrans door W.F. van Beugen, Den Bosch, 1752 (opn. 1977).

Afb. 401. R.K. kerk. Detail van monstrans, evangelistensymbolen op de achterzijde van de voet (opn. 1977).

Afb. 402. R.K. kerk, kandelaars van rood en geel koper, respectievelijk 71 en 58 cm hoog, uit een serie van twee maal vier stuks, derde kwart 19de eeuw (opn. 1977).

Scheepje: ronde voet met rand van godrons; schelpvormig lichaam; op beweegbaar deel van het deksel engelenkopje.

Wierookvat. Hoogte 33 cm, diam. 14 cm; verzilverd koper; XIXB.

Ronde geprofileerde voet; onder- en bovenzijde van het vat versierd met bladmotief; deksel met 3 × ajour bladmotief, ajour vlechtband en knorren.

Wijwateremmer. Hoogte 22,5 cm, diam. 25 cm; geel koper; XIXA.

+ Missaalbeslag. Schildjes, hoogte 13,5 cm, breedte 12 cm; zilver; merken: klein zwijnskopje (import of Frans) XIXc.

⁺*Missaalbeslag*

Op schilden, sloten en hoeken medaillons omgeven door bladvoluten en schuimkammen, met de volgende voorstellingen:

voorzijde - schild: kruisgroep; hoeken: de 4 evangelisten met symbolen.

achterzijde - schild: Christus in de hof van olijven; hoeken: 4 × een engelenkopje.

op de sloten: Salvator - Maria - Jozef - Petrus - Paulus - St. Jan de Doper.

⁺ Altaar-lezenaar. Hoogte 39 cm, breedte 43 cm, diepte 38 cm; geel koper; XIXc.

Op vier klauwpoten; op de benedenband blad- en bloemranken met engelenkopjes; daarboven, op de zijvlakken, bustes van Christus en Maria.

⁺*Lezenaar*

⁺ *Acht kandelaars* (afb.402). 4 × hoogte 71 cm, 4 × hoogte 58 cm; rood-geel koper; XIXc.

⁺*Kandelaars*

Ronde, geprofileerde voet met rand van knorren, op 3 geornamenteerde pootjes; balusterstam met bladmotieven; vaasvormige vetvanger met rand van knorren.

Twee kandelaars. Hoogte 88,5 cm; rood-geel koper; XIXc.

Driezijdige voet op klauwpoten; boven de poten een geornamenteerd hoekstuk, op de zijden een ovaal waarin koppen van de Vader, de Zoon en de Geestesduif; balusterstam met bladmotieven, vaasvormige vetvanger met rand met knorren.

Tien kandelaars. 6 × hoogte 77 cm, 4 × hoogte 60 cm; gegoten koper; XIXc.

Driezijdige voet op voluten; op de zijden ovalen waarin koppen van de Vader, de Zoon en de Geestesduif; gecanneleerde stam boven gecanneleerde vaas; vaasvormige vetvanger met knorren.

⁺ De Voorlopige Lijst IV, blz. 201, vermeldt een gesmeed ijzeren uurwerk uit 1654, dat verloren is gegaan. In de toren van de vooroorlogse parochiekerk hing volgens H. Manders een zeer oude luidklok (gedateerd 1213), die overigens noch in de Voorloopige lijst, noch bij de klokkeninventarisatie in 1942-43 door Mr. A.P. van Schilfgaarde is geregistreerd. Waarschijnlijk betreft het hier een mystificatie. De kerk bezit geen oude klok, wel twee exemplaren van de firma Eysbouts uit 1949 en 1953.

⁺*Uurwerk, luidklok*

- Literatuur. Manders 1952, blz. 66-67.

Voormalige Onze Lieve Vrouwekapel

Na de overwinning van de Geldersen op de Brabanders op 30 juni 1388, stichtte hertog Willem van Gelre, nadat hij daartoe van het Xantens kapittel verlof had gekregen, in 1392 een kapel 'up Sinte Victoirs erve', later ook wel de 'strijdkamp' genoemd en begiftigde daarmee heer Wynand van Amb. Deze kapel, die in een uit 1403 daterende pauselijke bulla sub plumbo wordt genoemd als een 'capella in honorem Beatae Mariae Virginis SS. Victoris Joannis et Pauli' (volgens Van Schevichaven Petrus i.p.v. Johannes), is waarschijnlijk de opvolgster van een houten kapel. Voor het onderhoud bestemde de hertog de hofstede Bankhoeve met elf morgen land en de tiende van het hertogelijk bezit aan de Teersdijk. In 1438 is de kapel samen met de kerk van Beuningen geïncorporeerd bij het kapittel van Grave. De incorporatie bij Grave werd in 1515 door hertog Karel van Gelre nogmaals bevestigd. In 1538 werd over het gebouwtje reeds gesproken als over 'het vervallen capelleken'. Reeds in de 17de eeuw was elk spoor van de kapel verdwenen.

- Literatuur. Schutjes v (1876), blz. 190-191, 962; J.C.W. Quack, Het gevecht te Niftrik, Geld. Volks-alm. 1892, blz. 128-138; Binterim-Mooren I (1892), blz. 182; H.D.J. van Schevichaven, De overwinning bij Niftrik en de kapel aldaar, Geld.

Volks-alm. 1904, blz. 121-136; Stüwer 1938, blz. 156; Oediger 1940, blz. 47, nr.78; Verslagen omtrent's Rijks oude archieven 1953, serie II, XXVI, 's-Gravenhage 1954, blz. 60, nr. 12; Pompen 1955, blz. 184-185; Camps 1956, blz. 27-32; Gorissen 1956, blz. 121.

Voormalige kapel in 't Zand

In het gehucht 't Zand stond eertijds een aan O.L. Vrouw toegewijde kapel. De heren van Ravenstein bezaten het begevingsrecht, dat later is overgegaan naar de heren van Lijnden (Lienden bij Batenburg). Het gebouwtje bleef, ondanks het feit dat het na de Hervorming niet meer gebruikt werd, nog lange tijd staan. De kapel stond bij de hof te Sande, toebehorend aan het Xantens kapittel. De abdij van Berne bezat oudtijds een hofstede op 't Zand die de abt van dit klooster in 1246 aan het Stift van Xanten verkocht. In de nabijheid van deze hoeve, de Kapittelhof, kocht het kapittel in 1307 nog een allodiaal goed, 22 morgen bouwland omvattend. De pachters hadden zorg te dragen voor het onderhoud van de dijken. In 1839 kwamen deze goederen in bezit van de Domeinen.

- Literatuur. Schutjes v (1876), blz. 193; Binterim-Mooren (1892), blz. 179; Weiler 1935, blz. 267-270; 414, 463, 495, 525, 526; Wilkes 1937, blz. 567; Oediger 1940, blz. 47, nr. 78; Wilkes 1954, nrs. 606, 717, 720, 721, 1052, 1105, 1198, 1301, 1307.

Boerderijen

In Niftrik zijn ten gevolge van de oorlogshandelingen in mei 1940 een 22-tal woningen en boerderijen verwoest. In de kern van het dorp gevormd door de Kerkstraat, Gildestraat en Dorpsstraat vindt men dan ook vrijwel geen gave historische bebouwing meer. Aan de vanuit het dorp oostwaarts lopende Lagestraat staan een paar vermeldenswaardige hoeves.

⁺ Dorpsstraat naast nr. 25. Tot schuur en pakhuis verworden krukhuis met naar rechts uitgebouwd woongedeelte. Op het erf voor het huis aan de straat een vervallen ⁺Dorpsstraat bakhuisje. De boerderij komt op het kadastraal minuutplan voor en dateert stellig uit de 18de of het begin van de 19de eeuw.

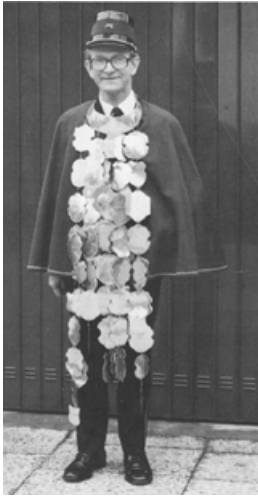
⁺ Gildestraat nr. 14. Boerderij onder een afgewolfd met pannen belegd zadeldak, dat rechts boven het voorhuis wat is opgewipt. In de naar de Kerkstraat gerichte ⁺Gildestraat voorgevel rechts van de toegangsdeur een groot negenruits schuifvenster en aan weerszijden in vertrekken in de zijbeuken zesruits schuiframen, alle voorzien van klampluiken. Het overzolderde voorhuis wordt verlicht door twee venstertjes. Datering omstreeks 1800.

⁺ Lagestraat nr. 18. Boerderij onder afgewolfd zadeldak belegd met grijze pannen. In de witgepleisterde voorgevel van het driebeukig voorhuis links van de voordeur ⁺Lagestraat een kelder met opkamer en rechts twee vensters met vroeg 20ste-eeuwse raamindeling. Alle vensters zijn voorzien van spiegelluiken. De zolderverdieping ontvangt licht via twee kleine ramen onder het wolfseind. Het voorhuis maakt nog een vrij gave indruk; het bedrijfsgedeelte is gemoderniseerd. Rechts voor het woongedeelte een vrijstaand bakhuisje. Datering omstreeks 1800.

Lagestraat nr. 20. T-boerderij (afb. 403), blijkens stichtingssteentje links van het portiek in het voorhuis gebouwd door 'B. UIJEN/1865' ter vervanging van een oudere hoeve. Drie

Afb. 403. Lagestraat nr. 20. Boerderij (opn. 1977).

Afb. 404. Het schutterszilver van het St.-Damianusgilde (opn. 1977).

Afb. 405. Schutterszilver. De vogel (opn. 1977).

Afb. 406. Schutterszilver. De kraag (opn. 1977).

Afb. 407a-h. Schutterszilver. Acht schildjes daterend uit de 18de en 19de eeuw (opn. 1977).
a. schild 1748 (voorzijde), b. schild 1748 (achterzijde), c. 1756, d. 1773, e. 1777, f. 1792, g. 1801, h.
1859).

venstertraveeën breed voorhuis met verdieping onder een met riet gedekt schilddak met twee schoorstenen. In het portiek zijn twee opalines aangebracht voorstellende de vier jaargetijden, gesymboliseerd door personen met attributen. Tegen de linker zijwand: Lente (bloemen) en Zomer (koren); rechts: Herfst (appels) en Winter (hakhout).

Laatstgenoemd paneel is links onder gesigeneerd: ‘Hein F.M. / Boumans / Asten 1955’. De kleine jongen achter de Herfst is het vijfjarig zoontje van de opdrachtgever, Bert Uijen. Inwendig zijn in gang en kamers de originele betimmeringen en betegeling vrijwel ongeschonden bewaard.

Opmerkelijk is bij dit pand de erfbepanting voor het huis, met gesnoeide hagen en bomen.

+ Ravensteinseweg nr. 519. In de hoek gevormd door de Maasdijk en de Ravensteinseweg staat naast het Niftrikse Dijkmagazijn een tot café uitgegroeid ^{+Ravensteinseweg} dijkhuisje. Het mini-complex bestaat uit een aan de Maasdijk staand witgepleisterd drie traveeën breed dijkhuisje onder zadeldak, verlicht door zesruits schuiframen en een twintigruits venster in de rechter zijgevel. Achter dit pandje is aan de dijkvoet het huis uitgebreid met de café-aanbouw die dankzij het hoogteverschil nog een lage verdieping heeft. De achterbouw kreeg een zelfstandige gevel en is adresbepalend geworden. Links van het ‘Café Joh. van Geenen’ sluit een tegen de dijkvoet aangebouwde schuur aan.

Het geheel vormt een schilderachtig en interessant stukje dijkbebouwing.

Schutterszilver

Het schutterszilver (afb. 404) van het St.-Damianusgilde bestaat uit 69 koningsplaten en een sikkelvormige kraag (afb. 406) waarop de gekruisigde Christus is gegraveerd, geflankeerd door de madonna met kind (type genadebeeld van Kevelaer?) en de patroonheilige St. Damianus met hoofddeksel, zwaard en urinaal. Hieraan hangt een vogel (afb. 405) in de vorm van een plaat. Kraag en vogel dateren vermoedelijk van omstreeks 1840. Volgens de Voorlopige Lijst IV, blz. 202, dateren zij uit de 18de eeuw. De meeste koningsplaten dragen een voorstelling en een rijm.

Het jaar van oprichting van het Damianusgilde, in de Voorloopige Lijst abusievelijk St.-Dominicusgilde genaamd, is niet bekend. Men bezit slechts een aantekenboekje met als vroegste notitie een mededeling uit 1778.

Van de volgende jaren komen koningsschilden voor:

+ 18de eeuw. 1 t/m 14: 1719, 1728, 1746, 1748 (afb. 407a, b), 1756 (afb. 407c), 1761, 1769, 1773 (afb. 407d), 1777 (afb. 407e), 1783, 1786, 1789, 1792 (afb. 407f), 1800.

^{+Schilden in chronologische volgorde}

19de eeuw. 15 t/m 45: 1801 (afb. 407g), 1803, 1808, 1810, 1813, 1817, 1820, 1823, 1826, 1835, 1838, 1842, 1844, 1848, 1852, 1854, 1856, 1859 (afb. 407h), 1862, 1867, 1868, 1871, 1874, 1877, 1880, 1883, 1886, 1892, 1895, 1898, 1898.

20ste eeuw. 46 t/m 69: 1904, 1907, 1910, 1913, 1916, 1919, 1922, 1925, 1925-28, 1928-31, 1931-34, 1936, 1937-45, 1945-48, 1948, 1950, 1951-54, 1954, 1954-57, 1957-60, 1962-65, 1965-68, 1968, 1971-73.

+ Het gilde bezit een vaandel, bestaande uit een modern vlaggedoek waarop als pièce de milieu een gedeelte van een ouder vaandel, XIX B, is bevestigd. De ^{+Vaandel} patroonheilige St. Damianus, geschilderd in olieverf op een linnen ondergrond, is afgebeeld, gekleed in toog met schoudermantel en doktersbaret op het hoofd; als attributen heeft hij zwaard en urinaal.

- Literatuur. Jolles 1931, blz. 11, 116-120; Jolles 1944, blz. 122; Manders 1952, blz. 186-191; Camps 1956, blz. 49-56.

Afb. 408. De kadastrale gemeenten Wijchen en Niftrik. Kaart uit Kuypers Gemeentatlas, 1865.

Wijchen

Historisch-geografische schets

Het grondgebied van de gemeente Wijchen bestaat voor het grootste gedeelte uit een vroeg geoccupeerd zandgrondgebied en een westelijk daarvan gelegen kommengebied (afb. 408). Beide gebieden hebben een eigen ontginningsgeschiedenis doorgemaakt.

In de prehistorische tijd is het kerngebied van het Rijk van Nijmegen waartoe een groot gedeelte van het grondgebied van de huidige gemeente Wijchen behoort, evenals de meeste hooggelegen zandgronden in Nederland vrij intensief bewoond geweest. Deze bewoning heeft zich tot na de Romeinse tijd gehandhaafd. Prehistorische bewoningssporen zijn onder andere aangetroffen bij Valendries, Alverna en Heiveld; sporen uit de Romeinse tijd bij Teersdijk, Heiveld, Munnikenveld, het dorp Wijchen en de buurtschappen De Pas en Woezik. Merkwaardigerwijs ontbreken ook in dit gebied, dat nauwelijks directe gevolgen van de laat-Romeinse overstromingen kan hebben ondervonden, bewoningssporen uit de tijd ná 300 na Christus vrijwel geheel. Het is aannemelijk dat het gebied weer op natuurlijke wijze bebost raakte, nadat de bevolking weggetrokken was.

De eerste tekenen van een hernieuwde occupatie bespeurt men pas weer in de Karolingische tijd in het dorp Wijchen (afb. 409), dat binnen het kerngebied van het Rijk van Nijmegen mogelijk nog profiteerde van zijn ligging aan open water, het Wijchens Maasje, dat ook na de Romeinse tijd nog als waterweg gefungeerd kan hebben. In de 14de eeuw bezat het Xantense stift hier aanzienlijke bezittingen.

Vanuit het dorp Wijchen, dat het centrum van een uitgebreide gemeente werd, die mogelijk teruggaat op een Karolingische hoforganisatie, is in de loop van de middeleeuwen het bosgebied gekoloniseerd. De kolonisatie geschiedde door individuele ontginners, die kleine percelen, zgn. kampen, in cultuur brachten. Een vrij stringente marke-achtige organisatie is hier aannemelijk, gezien de resultaten van dit ontginningsproces in de late middeleeuwen. De onderverdeling van het dorpsgebied in vier 'roten', ontgonnen stukken land, stamt uit deze periode. Het dorp Wijchen lag te midden van een vrij uitgestrekt gebied met zeer verspreid gelegen kampontginningen.

Oostelijk van het dorp, ten noorden van het huidige Alverna lag een groot heidegebied, dat vrij van bewoning was gehouden ten behoeve van het systeem van plaggenbemesting. Nog verder oostwaarts lag een groot bosgebied, dat zich uitstreekte tot Heumen, slechts onderbroken door een kleine ontginning rond het tegenwoordige gehucht Heiveld. Een kleiner bosgebied lag rondom het huidige gehucht Achterlo, het Leurse bos.

De ontwikkeling van het op hoge zandgronden gelegen gedeelte van de gemeente Wijchen vertoont met name veel overeenkomsten met die van de dorpen op de Brabantse zandgronden, al heeft de natuurlijke gesteldheid hier niet de voor Brabant zo specifieke kransakkerdorpen en eindbebouwingen doen ontstaan. Het dorp ontwikkelde zich als marktdorp tot een duidelijk verzorgend centrum. De oudste nederzetting zal zich rond de kerk in oost-west-richting langs het Wijchens Meer hebben uitgestrekt. Het Meer vormde een natuurlijke barrière. De markt en het kasteel zijn latere toevoegingen in noordelijke richting.

De nederzetting Woezik is gezien haar geografische ligging nà Wijchen de oudste vestiging binnen het kerspel. Het betreft hier een randontginning door keuters.

Aan de noordzijde van de Woezikse straat staan over de gehele lengte boerderijen op kleine

woonheuvels, zoals de Molshoop en de Greinenberg. Als kernen voor deze ontginning kunnen enige oudere hoven hebben gefungeerd, het Hof in Woezik en het Hof van de St. Jansridders in de buurtschap Teers. Het dorpsgebied was met zijn hoogstens één kilometer brede strook grond langs de oude weg, die van de pas bij de Teersdijk naar Leur liep dermate beperkt, dat hier geen zelfstandige dorpsgemeenschap tot stand is gekomen. Woezik bleef steeds onder Wijchen ressorteren.

Tot de ontginning van de noordelijk van Wijchen gelegen woeste gronden hebben de bewoners van Woezik deze terreinen beschouwd als gemene grond. Resten van willekeurig vanaf de boerderijen naar de heidegronden lopende wegen zijn ook thans nog in het kaartbeeld waar te nemen.

De buurtschap Teers kwam na de ontginning van de komgronden binnen de grenzen van het schependom Nijmegen te liggen.

Een belangrijk gedeelte van de gemeente Wijchen maakt deel uit van de komgronden. Voor de ontginning van dit lage dorpsgebied is de aanleg van de Niftrikse wetering van cruciale betekenis. Ten einde deze wetering te kunnen aanleggen heeft het kerspel Wijchen reeds vroeg het dorp Niftrik aan zich getrokken. De loop van de wetering gaat voor een groot deel terug op een reeds ouder afwateringssysteem via het Wijchens Maasje, waarvan het Wijchense Meer als belangrijkste restant tot op heden open bleef. Aan de zuidkant werd deze afwateringseenheid door een dijk, die de gehuchten De Vormer, Woord en Lunen met elkaar verbond en mogelijk een voorganger heeft gehad in een rivierdijk van voor 1250, afgesloten van Balgoij en Keent.

Het tussen deze dijk en de zandrand gelegen konomiegebied was met uitzondering van het Lunense Broek reeds vroeg verkaveld. Het gedeelte boven de wetering is qua verkaveling geheel op het dorp Wijchen gericht. De ontginningsas van het De Groene Geest genaamde komgebied loopt naar het kasteel en de aldaar gelegen boerderijen staan op een oudere oeverwal van het Wijchens Maasje, precies op de grens met Leur. Het zijn met name de boerderijen Prins en Bankhoef, De Hagert en Kraaijenberg. De andere vroeg-middeleeuwse ontginning in dit gebied ligt op de zandplaat bij boerderij het Slotje, aan weerszijden van de

Afb. 409. De kern van het dorp Wijchen volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Huurlingsedam, die de kerktoren van Wijchen als point-de-vue heeft en dus recenter is dan de in zijn kern romaanse toren.

De ontginningen in de gebieden ten zuiden van de Niftrikse wetering zijn uitgegaan van de hier voordien bestaande nederzettingen. Niftrik, De Vormer, Woord en Lunen vertonen het beeld van vrij willekeurig over oudere stuifzandheuvelders verspreide boerderijen. De nederzettingen dateren uit de 12de eeuw en zijn waarschijnlijk ontstaan in samenhang met het tot stand komen van een deugdelijk afwateringssysteem.

Woord en Lunen zijn in oorsprong kleine individuele ontginningen. Lunen kreeg in de 14de eeuw oostwaarts een uitbreiding door het openleggen van het Lunense Broek. Bij de verkaveling van dit gebied na 1321 werd tevens de grens tussen Wijchen en Nederasselt vastgelegd in de vorm van een nieuwe dwarskade. Incidenteel werden hier nieuwe boerderijen gesticht, zoals de hoeve Waaiendonk in het Lunense Broek.

De vestiging bij de Vormer, ook in haar ligging en huidige vormgeving, een voorbeeld van een kasteelachtig huis, is mogelijk ouder en gesticht op de plaats waar de oude weg van Wijchen naar Niftrik de zandplaat kruist.

Na de middeleeuwen komt er een stagnatie in de ontginningen, die voortduurt tot het einde van de 18de eeuw. Uit deze eeuw dateren de eerste ontginningen in het Leurse bos, thans het fraaie gehucht Achterlo, en het westelijk van Malden gelegen Heidse blok. Gedurende de 19de eeuw en met name in het laatste kwart werden de nog resterende woeste gronden met uitzondering van de Hatertse vennen ontgonnen: de buurtschappen Valendries, Boschkant, Valenberg, Bullenkamp, Houtberg en Munnikenveld. In alle gevallen, alleen met uitzondering van het Heidse blok, zijn dit kleine, door keuters begonnen ontginningen. Een volledig nieuwe stichting vormt Alverna, ontstaan rond het in 1886 gestichte gelijknamige klooster, gebouwd bij de kruising van de straatwegen Nijmegen-Grave en Wijchen-Heumen. Deze nederzetting ontwikkelde zich, net als het dorp Wijchen 500 jaar eerder, tot een verzorgende kern voor de omliggende boerderijen.

Lijst van onroerende archeologische monumenten

Waar de centrale rug van dekzand- en stuifzandgronden in het land van Maas en Waal de grootste breedte bereikt, ligt het grondgebied behorend tot de gemeente Wijchen. Groot is hier het aantal plaatsen waar overblijfselen uit het Neolithicum tot de Middeleeuwen zijn gevonden. Vanaf de laatste eeuwen voor het begin van de jaartelling tot in de Romeinse tijd bereikte de bewoning een dichtheid die een vergelijking met de Middeleeuwen en nog latere tijden kan doorstaan.

In het westen van de gemeente, in en rond de nog steeds groeiende kern Wijchen, vielen en vallen vele terreinen ten offer aan afgraving, ontgrondingen, nieuwe woonwijken, industrieën en hiermee gepaard gaande voorzieningen. In het oosten is de situatie veel gunstiger. Hier resteert nog een aanzienlijk areaal, dat geen noemenswaardige verstoringen heeft ondergaan. Een tweetal nederzettingsterreinen daterend uit de prehistorie kon hier aan de hand van gedane vondsten en opgravingen in het verleden nauwkeurig worden gelokaliseerd.

- 1 + Alverna, Heumenseweg: terrein waarin overblijfselen van een nederzetting, daterend uit de periode vroege IJzertijd tot Romeinse tijd; kadastraal aangeduid: Wijchen, Sectie D nr. 738, 1060 en 1061. ^{+Lijst van beschermde terreinen}
- 2 Alverna, Heumenseweg: terrein waarin overblijfsel van een nederzetting, daterend uit de periode Bronstijd en vroege IJzertijd/Romeinse tijd; kadastraal aangeduid: Wijchen, Sectie D nr. 858 en 923.

Bronnen

- Literatuur. Algemeen. - Jaarverslag P.G.A.C. over 1934, in: B.M. Gelre XXXVII (1935), blz. XXV; A.W. Bijvanck, De oorsprong van het Nederlandsche volk en de archeologie van Nederland, Jaarboek Ned. Mij. voor Ned. Letterkunde 1935-1936, blz. 43-52; Berichten R.O.B. nr. 4 (1953), blz. 5-8; Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1969, blz. 38-39 (= Westerheem 16 (1967), blz. 131. IJzertijdnederzetting - Tweestromenland nr. 6 (1968), blz. 9-12; Numaga 16 (1969), blz. 25-34. Romeins brandgraf - Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1965, blz. 145-146 (= Numaga 13 (1966), blz. 34-35.

Naar vindplaats - De Berendonk: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1974, blz. 14; Bulletin K.N.O.B. 75 (1976), blz. 256 (= Numaga 23 (1976), blz. 135); Holenbergseweg: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 73 (1974), blz. 119-120; De Homberg: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen 1972, blz. 4-5; Nieuwsbulletin K.N.O.B. 71 (1972), blz. 89 (= Westerheem 21 (1972), blz. 188); Hoogbroek: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1976, blz. 11-15; Wijchen Hoog: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1972, blz. 5; Kraaienberg: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1972, blz. 6-7; idem 1973, blz. 11-13; Markt: Berichten R.O.B. 1-2 (1950-1951), nr. 1950/22, blz. 4; Merelstraat: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 68 (1969), blz. 33 (= Westerheem 18 (1969), blz. 151; B.M. Gelre LXVI (1972), blz. XLVIII); De Meyberg: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1957, kol 53; De Molenberg: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1975, blz. 15-21; De Pas: Tweestromenland nr. 5 (1968), blz. 5-6; Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1969, blz. 69 en 122 (= B.M. Gelre LXVI (1972), blz. XLIV-XLV; Westerheem 19 (1970), blz. 71); Tweestromenland nr. 8 (1970), blz. 33; Nieuwsbulletin K.N.O.B. 70 (1971), blz. 115; Tweestromenland nr. 11 (1971), blz. 47; idem nr. 12 (1971), blz. 42-44; Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1971; Westerheem 21 (1972), blz. 3 en 206-208; Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1973 blz. 14-15; Westerheem 22 (1973), blz. 209-214; Randweg-oost: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1976, blz. 16-18; Sportpark: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1956, kol. 22; Teersdijk: Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen 1972, blz. 6; Tienakker: Tweestromenland nr. 11 (1971), blz. 47; idem nr. 12 (1971), blz. 38-39; Valendries: Berichten R.O.B. 10/11 (1960-1961), blz. 551-553; Wijchen-Ven: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1971, kol. 126-172; Het Vormer: Jaarverslag A.W.N. 1971, blz. 126-127; Tweestromenland nr. 12 (1971), blz. 54-55; Westerheem 23 (1974), blz. 264-278. Wezelse Berg: Verslag der Commissie ter Verzekering eener goede bewaring van Gedenkstukken van Geschiedenis en Kunst te Nijmegen over 1897, Nijmegen 1898; Jaarverslag A.W.N.-Nijmegen, 1974, blz. 15-16; Woezik: Nieuwsbulletin K.N.O.B. 1967, blz. 118 (= B.M. Gelre LXVII (1970), blz. XLV-XLVI).

Rooms-Katholieke kerk

De R.K. kerk, toegewijd aan St. Antonius Abt, staande aan de Oosterweg nr. 2, is een in 1853-1854 naar plannen van G. Gradussen gebouwde neoclassicistische hallekerk, waarin de middeleeuwse dorpstoren is geïncorporeerd. In 1930 vond aan weerskanten van het koor een uitbreiding plaats (afb. 413-419).

Bronnen

- Afbeeldingen. Gewassen pen- en penseeltekening in kleuren, op de voorzijde geannoteerd 'Wichen', 18de-eeuw door N. Wicart, een afbeelding van de kerk gezien vanuit het zuidwesten vanaf de Tienakker, Coll. R.K.D. (Top 486) (afb. 410).
- Grijs gewassen pentekening, geannoteerd 'Wijchen 6 Sept 48' (= 1848), waarschijnlijk door J. van Schevichaven, Nijmeegs Museum (N.M.C. nr. 235).

- Literatuur. Van Schevichaven 1846, blz. 63; Schutjes v (1876), blz. 962-963; Binterim-Mooren I (1892), blz. 169, 170, 179, 181, 182, 627; Kalf 1906, blz. 437; Bloys van Treslong Prins, 1917/1918, blz. 103; Brekelmans, 1953, blz. 21-22; Camps 1956, blz. 37; Rosenberg 1972, blz. 159.
- Archivalia. Archief voormalig polderdistrict Rijk van Nijmegen, in Gemeente-archief Nijmegen, inv.nr. 2302-2330: kerkrekeningen over de jaren 1677-1688, 1731-1769, 1771-1798, inv.nr. 275. Stukken betreffende de verpachting der tienden onder Wijchen, genaamd Wijchense tienden, afkomstig van het kapittel van Kranenburg 1694-1810.
Volgens Brekelmans bevinden zich in het parochie-archief de volgende voor de geschiedenis van het kerkgebouw belangrijke mappen met gegevens: map 'Merkwaardige betalingsbewijzen', map 'Uitkering Domeinen', map 'Kerkrekeningen over 1802-1826' en map 'Kerkbouw 1846-1852'. Bij navraag bleken deze archivalia spoorloos.

Geschiedenis

In 1242 bevestigde de aartsbisschop van Keulen het kapittel van Zyfflich in het bezit van het begevingsrecht en de tienden van de kerk in Wijchen, nadat een twist met de heren van Ewijk over deze rechten was bijgelegd. Het collatierecht werd door het kapittel, dat in 1436 naar Kranenburg werd overgeplaatst, voor het laatst uitgeoefend in 1672, tijdens de tweejarige Franse bezetting. Het kapittel hief tot 1798 de tienden, die bestonden uit de grote korentiend, de bovenste en onderste Woordse tiend, het bovenste en onderste Neerblok der

Afb. 410. De middeleeuwse dorpskerk gezien vanuit het zuidwesten bij Tienakker in het midden van de 18de eeuw, getekend door N. Wicart, R.K.D., Den Haag.

Kranenburgse tienden, de tiend van het nieuw gebroken land en de smalle of krijtende tiend. Na 1798 werden deze tienden geheven door de Domeinen tot 1907, toen zij werden afgekocht.

In 1611 nam de eerste predikant bezit van de parochiekerk. Volgens Schutjes zouden toen de kasteelbewoners missionarissen hebben toegelaten. Vanaf 1674, na de terugtocht van de Fransen, missioneerden de Minderbroeders in Wijchen, maar zij ondervonden met name in 1719 moeilijkheden ten gevolge van een resolutie van het Kwartier van Nijmegen, gericht tegen de geheime kerkelijke bediening door religieuzen. Aan het einde van de 18de eeuw is aan de Huttenkamp, de latere Drukkerijstraat, een schuurkerk gebouwd.

De oude parochiekerk werd in 1800 door de katholieken wettig genaast en na enig herstel in gebruik genomen. De pastorie stond ten oosten van het koor.

In 1823 kocht het Domein de onderhoudsplicht voor kerk en pastoriehuis af voor de som van f 2400, - en een inschrijving op het grootboek van f 4000, -.

In 1853 werd onder toezicht van de opzichter G. Gradussen uit Winssen, onder het pastoraat van Petrus de Keyzer een nieuwe kerk gebouwd. Gradussen, die tevens orgelmaker was, vervaardigde in 1850 een eerste ontwerptekening voor f 50, - en in 1852 leverde hij een nieuw ontwerp, bestek en begroting. Gradussen bracht voor ontwerp en toezicht alsook voor het maken van enig snijwerk voor het altaar f 894, - in rekening. De kerk werd in 1853 gebouwd door aannemer W. Lucassen uit Lent voor f 23 600, - en werd op 2 oktober 1854 ingewijd. De kerk verrees op het kerkhofterrein ten zuiden van de toren. Daartoe moesten de oude graven worden geruimd. De toren bleef als enig onderdeel van de middeleeuwse kerk gespaard.

⁺ Afgaande op de 18de-eeuwse tekening in de collectie van het R.K.D. (Top. 486) moet de middeleeuwse parochiekerk er voor de afbraak als volgt hebben uitgezien (afb. 410). De kerk had een driebeukig, laatgotisch pseudo-basilicaal schip van vier traveeën en een polygonaal gesloten koor, waartegen althans aan de zuidzijde een kapel of sacristie aansloot. De nok van het priesterkoor lag op een gelijke hoogte als die van de schipkap. Aan de noordzijde was de zijbeuk voorzien van een toegangsportaal met een eigen topgevel. De toren was van

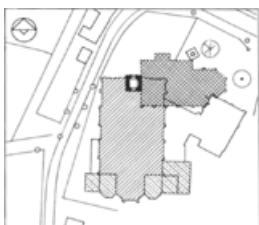
⁺ De in 1853 afgebroken middeleeuwse kerk

Afb. 411. De R.K. kerk en omgeving volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 412. De huidige kerk van 1853 naar recent nette plan.

Afb. 413. De ligging van de middeleeuwse en van de huidige kerk met als gemeenschappelijk onderdeel de toren, schaal 1:1500.

veel ouder datum hetgeen ook het nog aanwezige tufsteenmateriaal dat zich in de onderbouw bevindt wel bewijst. Op de tekening ziet men vier geledingen: een hoge plint zonder westingang(!), een geleding met twee romaanse spaarvelden, een derde geleding met drie spaarvelden, een vierde geleding waarin de galmgaten zijn opgenomen en een ingesnoerde spits als bekroning. De kerk vertoont qua bouwvolumes sterke verwantschap met de eveneens verdwenen middeleeuwse kerk van Balgoij. Alles wijst erop dat men hier met een zeer oude kerk te doen heeft die de in de streek gangbare ontwikkelingsfases heeft doorlopen. Het terrein tussen de toren en de pastorie (kerkplein en pastoretuin) kan nog zeer interessante fundamentresten in zich bergen en verdient bijzondere aandacht.

+ De middeleeuwse kerktoren (afb. 414, 415), daterend uit de 12de eeuw met een verhoging uit de 15de eeuw, is in 1853 opgenomen in de toen nieuw gebouwde kerk waarbij de voet van de toren werd ommanteld en bepleisterd en het bouwlichaam nog eens werd verhoogd met een nieuwe verdieping, die werd bekroond met de ^{+Toren}

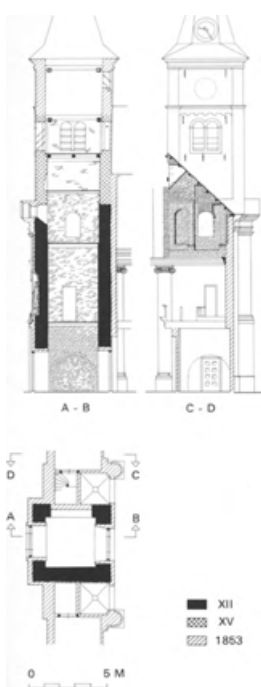
+ In de onderbouw van de toren is tufsteen verwerkt in lagen met een dikte van 9/10 cm. De stenen hebben een maximum lengte van circa 47 cm, gemeten in het torenportaal. De bakstenen verhoging van de toren uit de 15de eeuw is uitgevoerd in materiaal van het formaat 28-29 × 14-16 × 7 cm, 10 lagen is 84 cm. Deze verhoging beslaat ongeveer 6 m. ^{+Materiaal}

⁺ De ingang tot de toren is gelegen in de noordmuur en maakt deel uit van de kerkgevel. De uitwendig tegen het tufstenen torenlichaam aangezette beklamping ^{+Uitwendig} bestaat uit twee geledingen, gescheiden door een hardstenen cordonlijst. Deze lijst vormt de basis voor twee hoekpilasters die optisch een kroonlijst met een klein tympaan dragen. In het gevelveld boven de toegangsdeur bevindt zich in een wit gepleisterde nis een beeld van de kerkpatroon St. Antonius Abt.

In het tympaanveld is een halfcirkelvormig venster opgenomen (zie blz. 329). De tweede geleding die vrijkomt boven het kerkdak bezit hoekverzwaringen en galmgatomlijstingen uit 1853, die zijn aangebracht op de 15de-eeuwse torenverhoging. Het niet beklampte gedeelte is gepleisterd. Het wordt horizontaal afgesloten door een rondboogfries en een lijst. Hierboven zetten de hoekverzwaringen zich door tegen de uit 1853 daterende bovenste geleding die oorspronkelijk bedoeld was als fond voor het uurwerk, dat later tegen de torenspits is aangebracht.

⁺ De voet van de toren is geheel van tufsteen. Dit materiaal loopt tot in de tweede torenverdieping door. In het portaal is het volledig in het zicht gebracht door ^{+Inwendig} ontpleistering. In de oostmuur van het portaal, links van de toegang, bevindt zich een 2,70 m brede rondbogige nis, de voormalige doorgang van het portaal naar het middeleeuwse kerkship. In de westelijke wand zijn geen sporen van een doorgang. Er schijnt ook geen toegang te zijn geweest, want hij komt op de bovengenoemde 18de-eeuwse afbeelding niet voor.

De tufsteen loopt door in de torenruimte boven het portaal. In de daarboven liggende torenkamer zijn nog overblijfselen van de verder weggewerkte oude torengleding zichtbaar.

Afb. 414. R.K. kerk. Opmetingstekening van de romaanse toren met laat middeleeuwse verhoging, bovenbouw uit 1853. Plattegrond, doorsnede A-B over het torenlichaam, ziende in oostelijke richting en doorsnede over de linker zijbeuk met aanzicht van de oostmuur van de toren onder het dak van de zijbeuk, gezien in westelijke richting.

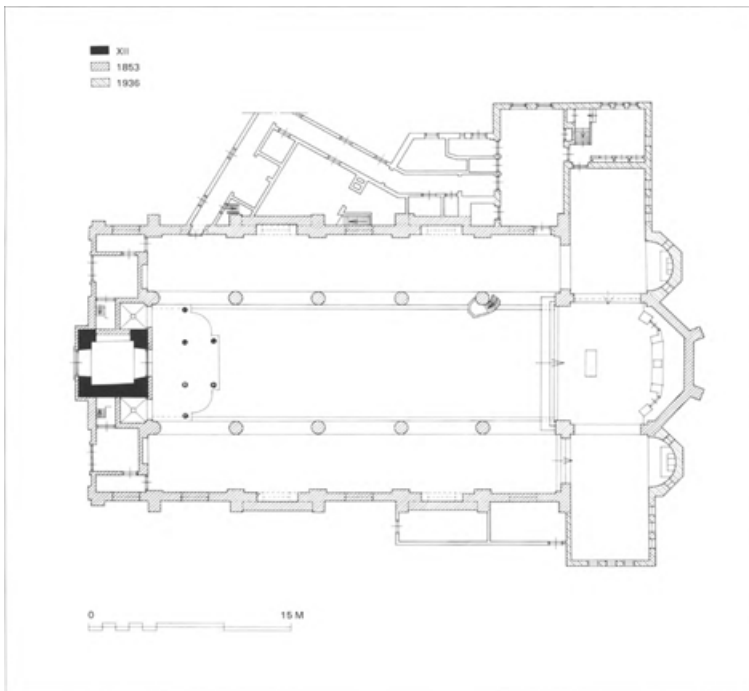

Afb. 415. R.K. kerk. De toren, gezien vanuit het noordoosten (opn. 1977).

Hierboven werd reeds melding gemaakt van het halfronde venstertje dat is opgenomen in het tympaanveld dat het middenrisaliet van de ingangsevel bekroont.

Het is een restant van een vensteropening in het tufstenen muurwerk dat binnen in de toren op de tweede verdieping nog goed zichtbaar is. Met deze opening

correspondeert een volledige boogopening in de oostmuur. Op de zolder van de oostelijke zijbeuk is onderdaks de romaanse buitenbekleding van de toren zichtbaar (afb. 414). Deze bestaat uit twee ronde spaarbogen die een rondboogopening flankeren. Het betreft hier de oostkant van de nog tufstenen toren ter hoogte van de derde geleding als beschreven op blz. 328 bij de behandeling middeleeuwse kerk. De oorspronkelijke functie van de rondboogopening moet die van galmgat zijn geweest in een periode dat tegen de oostmuur een laag één beukig schip aansloot. Bij de vergroting van het kerkschip tot pseudo-basiliek moest de toren worden verhoogd en kwam dit muurgedeelte binnendaks van het verhoogde middenschip te liggen. Het galmgat kan toen als kruipgat naar de zolder dienst zijn gaan doen. Men heeft in 1853 uiteraard de toren moeten verhogen en voorzien van een nieuwe uurwerkverdieping.

Afb. 416. Opmetingstekening van de kerkplattegrond doorsneden onder de vensters. Tekening naar opmeting van M.P. Loermans te Wijchen en eigen waarneming.

+ De toren wordt bekroond door een eikehouten spits. Het is de oorspronkelijke bekroning van de middeleeuwse toren. Bij de torenverhoging in 1853 is hij geheel ^{+Torenspits} gedemonteerd en vervolgens herplaatst. De spits bestaat uit een basis-tafelement waarop tweemaal acht halve spanten op elkaar zijn gestapeld. Zij rusten tegen een achtkantige koningsstijl die op zijn beurt weer vier maal gestut wordt door schoren, die op het onderste tafelement en op de halve spanten staan. Deze spanten zijn onderling verbonden door andreaskruisen en flieringen. Op de flieringen rusten sporen die vanaf de muurplaat tot aan de nok lopen. Op de spits een Lotharings of dubbelkruis met haan.

+ Het exterieur van de in 1853 ten zuiden van de oude toren gebouwde kerk wordt gekenmerkt door een grote soberheid. Slechts aan de naar het kerkplein aan de ^{+Kerkgebouw uitwendig} Oosterweg gekeerde ingangsevel is iets meer detaillering toegepast. De toren, waarvan de breedte niet gelijk is aan het veel breder aangelegde middenschip, is als een extra vooruitspringend gedeelte van het middenrisaliet in de gevelcompositie van de noordwaarts gerichte ingangsevel

Afb. 417. De R.K. kerk vanuit het zuiden, ziende op de koorpartij uit 1853, die wordt geflankeerd door zijkoren uit 1936 (opn. 1977).

opgenomen. Pilastervormige hoekverzwaringen zorgen voor de verticale geleiding. Een brede houten daklijst die verkropt op de hoeken, vormt horizontaal het bindend element. Het tympaan accentueert de overgang naar de bovenbouw van de toren.

In tegenstelling tot het inwendige neoclassicistische karakter van de kerk zijn in plaats van rondboogvensters in de zijbeuken spitsboogvensters aangebracht met een hardstenen dorpel en blokjes bij de geboorte en in de kruin van de bogen. De zijwaartse druk van de gewelven wordt opgevangen door steunberen in plaats van pilastervormige muurdammen. Het zeer brede driebeukige schip (afb. 416) wordt gedekt door een massaal werkende kap die doorloopt over de koorpartij. Boven de ingangsevel bevinden zich aan weerszijden van de toren dakschilden. De koorpartij die in verband met het hoge neobarokke altaar geen vensters (meer) bevat wordt geflankeerd door haaks op de koortravee geprojecteerde, transeptachtige aanbouwsels uit de jaren '30, ontworpen en uitgevoerd door architect H. van der Leur (afb. 417).

⁺ De kerk draagt inwendig nog een neoclassicistisch karakter voor wat betreft ruimteindeling en detaillering van het driebeukige schip en het koor (afb. 418). ⁺Inwendig
Oorspronkelijk waren de zijbeuken aan de zuidzijde (naast de koorpartij) recht gesloten. Tegen de sluitwanden stonden de zijaltaren. De beide aanbouwsels naast het koor hebben het beeld van het diepe koor aanmerkelijk gewijzigd. Het middenschip (afb. 419) telt vijf traveeën en is overdekt met een gestucte rondboog tongewelf dat door geprofileerde gordelboogbanden optisch wordt gescandeerd. Tussen schip en zijbeuken staan forse, op een hoog voetstuk geplaatste Ionische zuilen die een architraaf met hoofdgelst dragen. De zuilenindeling wordt in de vorm van vlakke pilasters met gelijkvormige basementen en kapitelen herhaald tegen de zijbeukswanden. Boven de Ionische voluutkapitelen is alleen het architraafmotief toegepast met een smalle lijst waarop het smallere tongewelf van de zijbeuken zijn basis vindt. De schipruimte heeft een halle-achtige vorm en wordt alleen verlicht door de spitsboogvensters in de zijbeuken.

⁺ De Wijchense hoofdkerk bezit nog een opvallend gave inventaris, bewaard in een gebouw, ⁺Inventaris

dat ondanks geringe wijzigingen een uitstekend beeld geeft van een laat-neoclassicistisch interieur, waarin op bescheiden wijze neogotische vormen zijn toegepast.

De kerk bezit naast de grotere meubels als het hoogaltaar, het orgel en de preekstoel, alle uit de jaren 1860-1870 en 1889, een reeks heiligenbeelden van uitzonderlijke kwaliteit. Over de datering van deze groep lopen de meningen uiteen, 2de helft 18de of begin 19de eeuw. Op het gebied van het kerkelijk zilver zijn meesters als de Boxmeerse zilversmeden Rhabanus Raab, Christiaan Rijke en de Graafse meester Petrus van der Sanden als 18de-eeuwers vertegenwoordigd, H. Esser en A.H. Rijke met midden 19de-eeuws werk.

+ *Hoogaltaar* (afb. 421). Hout; beelden en reliëfs wit, het overige rood en bruin gemarmerd; neobarok ca. 1860-1870. Stylistisch verwant aan het werk van Jan Toon van der Ven ('s-Hertogenbosch 1799-De Mortel 1866). + *Altaren*

Mensa: in reliëf twee engelen met spreukbanderol, geflankeerd door beeldjes van Petrus en Paulus, in nissen.

Retabel: middendeel in reliëf de kruisafname; geflankeerd door beelden van Elisabeth, met boek en kroon (links) (3de orde), en van Clara (rechts) (2de orde); boven het reliëf en de beelden putti met banderollen; op de kroonlijst, allegorische gestalten van geloof, hoop en twee knielende engelen, waartussen het beeld van Franciscus (1ste orde); op de zijdeuren naast de tombe reliëf-tondi met Petrus en Paulus.

Vier engelen. Hoogte ca. 70 cm; hout, wit geverfd; ca. 1860-1870.

Eén met boek en één met doodshoofd. Ze behoren bij dit altaar en zaten op de voetstukken van Elisabeth en Clara.

Op de inventarislijst van 1856 staat een ander hoogaltaar genoemd. Op die van 1878 staat dit altaar genoemd.

Altaar-tombe Maria-altaar. Hout, wit geverfd; na 1853.

Met vier voluten met acanthusbladeren, bloemen en Maria-monogram. Delen van het voormalige neo-barokke zijaltaar.

Altaar-tombe Jozefaltaar. Hout, wit geverfd; na 1853.

Afb. 418. Het kerkinterieur gezien naar het priesterkoor (opn. 1977).

Afb. 419. R.K. kerk. Het kerkship gezien naar het orgel (opn. 1977).

Met vier voluten met acanthusblad en bloemen en monogram SATNS (= S. Antonius). Afkomstig van het voormalige zijaltaar.

Twee tabernakels. Hoogte 80 cm; hout, goud geverfd; na 1853.

Rond tabernakel op drie voluten met bloemen en festoenen; op het deurtje een Alziend Oog in stralenkrans; bovenop een geprofileerde basis, met holle knorren, in top vlammen als voetstuk voor kruisbeeld. Afkomstig van voormalige zijaltaren. Van een der beide zijaltaren is verder afkomstig: engelenkopje; hoogte 26 cm; hout, wit geverfd en verguld; na 1853.

- Literatuur. Inventarislijst 1878.

+ Vier biechtstoelen. Eikehout, ongepolychromeerd; na 1853.

Driedelig front met naar voren golvend middendeel, waarin reliëf-tondi: +Biechtstoelen
Franciscus Maria van Egypte - Ecce Homo - Maria, moeder van Smarten; op de hoeken twee segmenten van een fronton, waarop gevleugeld engeltje.

+ Preekstoel (afb. 420). Eikehout, ongepolychromeerd; firma Oor, Roermond; 1889.

Zeszijdig voetstuk; rondende trap met ajour panelen; op de zeshoekige kuip +Preekstoel
vier reliëfs van de Evangelisten met hun symbolen; op het dorsaal de Goede Herder; zeshoekig klankbord met acroterieën; tegen onderzijde de Geestesduif (wit geverfd); boven op het klankbord, op hoog voetstuk, beeld van Franciscus met een lam aan zijn voeten.

- Literatuur. Inventarislijst van 1889.

+ Tegen de torenwand, de noordmuur van het kerkship, staat op een galerij het uit 1889 daterende orgel opgesteld, gebouwd door de Fa. Gradussen uit Winssen +Orgel
(afb. 419). De inventarislijst van 1890 vermeldt: 'orgel van Gradussen 1889'. De galerij rust op zes gemarmerde conische zuilen; met op de onderzijde van het balkon in stucwerk muziekinstrumenten.

Het orgel heeft een neorenaissance front bestaande uit vijf pijpenvelden, waarvan de even velden horizontaal zijn gedeeld. De middentoren is hoger dan de zijvelden. In de onderbouw

Afb. 420. R.K. kerk. De preekstoel, eikehout, door fa. Oor, Roermond, 1889 (opn. 1977).

Afb. 421. Hoogaltaar, gemarmerd en wit geschilderd hout, ca. 1860-1870 (opn. 1977).

Afb. 422. Grafsteen voor het echtpaar Van Elderen-Van Neukirchen genaamd Nyvenheim, links van de toreningang, 1687 (opn. 1977).

Afb. 423-430. R.K. kerk. Reeks van zeven houten beelden en twee bozzetti, midden 18de of begin 19de eeuw (opn. 1977): Afb. 423. St. Antonius Abt;

Afb. 424. H. Anna met Maria;

Afb. 425. H. Rochus;

Afb. 426a, b. Twee bozzetti, voorstudies voor de beelden van de H.H. Barbara en Lucia, M.R.K., Uden (opn. 1979);

Afb. 427. H. Barbara;

Afb. 428. H. Lucia;

Afb. 429. H. Blasius;

Afb. 430. H. Bonaventura.

ajour panelen en frontons. Op de balustraden naast de zijtorens gesneden wangstukken met engeltjes en bladwerken. Op de midden- en zijtorens beelden van David (links), Caecilia (midden) en Gregorius de Grote (rechts), alle geflankeerd door engeltjes.

Men heeft kennelijk gebruik gemaakt van sculptuur afkomstig van een oudere orgelkas. De engeltjes zijn van een andere stijl en van iets betere kwaliteit dan de staande beelden.

+ Tegen de noordgevel van de kerk, links van de toreningang staat een grotendeels afgesleten hardstenen grafzerk, formaat 230 × 143 cm, die lange tijd heeft dienst ^{+Grafzerk} gedaan als stoepsteen (afb. 422). De grafsteen vertoont het alliantiewapen Van Elderen en Neukirchen genaamd Nyvenheim. Het opschrift is grotendeels onleesbaar geworden, maar luidt volgens Bloys van Treslong Prins blz. 230 boven het wapen als volgt: (HIER LEYT BEGRAVEN / DE WELGEBOORE HEER / ADRIAAN VAN ELDEREN / HEER TOT DEN TIENAKKER, HEIMRATH DES RIJKS VAN NIJMEGEN, DEN 11 MEI 1687).

Onder het wapen: DE WEL GEBOORE V(ROUWE) / MECHEL CATRINA VAN / NYKERCKEN GENAEMT NYVENHEM, VROUWE TOT (KE)ENT / SIJN WELGEBORE HUYSVR(OV) / DEN 17 APRIL (1719).

Aan weerszijden zijn acht kwartieren verbeeld, links: ELDERE(N), (DIE MOMMER), (FOYERT), (BO)ETBERG, BEECK, GAELLEN, HEES, PORTE; rechts: NYKERCKEN (staat NYVENHEIM), (SCHEVIC), (RE)TRAE(DT), (HERT)ENFE(LD), (WACH)END(DORFF), (LUN)INCK, (MEEV)ERD(EN), (RANDWYCK).

N.B. De tussen haakjes geplaatste tekstgedeelten zijn vrijwel geheel weggesleten. Zie voor het wapen ook de avondmaalsbeker op blz. 343.

- Literatuur. Jaarverslag P.G.A.C. over 1903, in: B.M. Gelre VI (1904), blz. XXV; J. d'Ablaing van Giessenburg 11899, blz. 254.

+ *Zeven heiligenbeelden* (afb. 423-430). Hout, wit geverfd; midden XVIII of XIX? Op tegen de schipkolommen geplaatste consoles met rozet en festoenen; hoogte 50 ^{+Beelden} cm:

- 1 Antonius Abt (afb. 423), staande, met geopend boek op zijn linkerhand; Taustaf in zijn rechterhand; naast hem een varken; hoogte 125 cm.
- 2 Blasius (afb. 429), bisschop, staande, met staf en spijkerblok in linkerhand; de rechterhand voor zich uitgestrekt; hoogte 160 cm.
- 3 Bonaventura (afb. 430), staande, met geopend boek in zijn linkerhand en metropolitaanstaf; met aureool; hoogte 160 cm.
- 4 Rochus (afb. 425), staande, met pelgrimsstaf in de linkerhand; met zijn rechterhand houdt hij zijn tuniek omhoog; pelgrimshoed op de schouder; hond met stuk brood in de bek naast hem; hoogte 150 cm.
- 5 Anna (afb. 424), staande, met Maria voor haar, die in een boek leest; Anna houdt haar rechterhand op Maria's hoofd; met linkerhand wijst zij naar de tekst; hoogte 119,5 cm.
- 6 Barbara (afb. 427), staande, voor een toren; in haar linkerhand een palmtak; in haar rechterhand een zwaard; hoogte 140 cm.
- 7 Lucia (afb. 428), staande, met de handen gevouwen; door haar hals een zwaard; hoogte 150 cm.

De beelden staan niet op de inventarislijst van 1856, wel op die van 1878.

Twee bozzetti (afb. 426). Van twee beelden uit deze reeks (nrs. 6 en 7) bestaan bozzetti; hoogte 37 cm; terra-cotta. Thans in bruikleen aan Museum voor Religieuze Kunst in Uden. Barbara (afb. 426a), staande, met palmtak in linkerhand; in de rechterhand een zwaard; achterzijde uitgehold.

Lucia (afb. 426b), staande, met de handen gevouwen; zwaard door de hals afgebroken; achterzijde uitgehold.

Het beeld van Lucia is gebroken en aaneengelijmd, diverse malen overgeschilderd. Na verwijdering van de verf verscheen de signatuur of volgnummer: IV.

Ten aanzien van de datering van de reeks lopen de meningen nogal uiteen. In de Catalogus 'Het beeld in de Nederlandse Barok', Utrecht 1963, nr. 96 wordt nr. 2 (Anna onderwijst Maria) gelokaliseerd en gedateerd: Brabant, eerste helft 18de eeuw. Een aan dit beeld verwante terra-cotta werd in 1965 door het Rijksmuseum aangekocht te Londen (inv.nr. R.B.K. 1965-2) en gehouden voor Antwerps werk uit het midden van de 18de eeuw (Catalogus Beeldhouwkunst 1973, nr. 351). Herkomst uit het Brabants/Antwerps milieu is vrijwel zeker. Van waar de beelden in Wijchen zijn gekomen is onbekend, waarschijnlijk is de reeks door aankoop verworven.

Afb. 431. R.K. kerk. Stralenmonstrans, door Chr. Rijke, Boxmeer, 1800.

Afb. 432. R.K. kerk. Ciborie, ca. 1700 (opn. 1977).

Mariabeeld. Hoogte 145 cm; hout, wit geverfd; na 1853.

Maria, staande, met het Kind, dat zijn hoofd tegen haar schouder legt, in haar armen; in zijn rechterhand de wereldbol; Maria is gesluierd en kijkt naar haar Kind.

Engel met kind. Hoogte 165 cm; eikehout, ongepolychromeerd; firma Oor? Roermond; 1889. Engelbewaarder wijst jongen met reisstok naar hemel. Het beeld staat opgesteld naast de preekstoel (afb. 420).

Staaikmadonna. Hoogte 125 cm; hout, kopjes gepolychromeerd; ca. 1890.

Zie voor de bijbehorende votiefgeschenken blz. 340.

+ Veertien kruiswegstaties. Hoogte 185 cm, breedte 103 cm; gips, gepolychromeerd; vóór 1878. Omlijsting met segmentvormige afsluiting waarin onderaan het wapen ^{+Kruisweg} van baron d'Osby met wapenspreuk: *Arte Labore Patientia*, door twee leeuwen vastgehouden; hierboven de staties, reliëf; in de bekroning een kruis, geflankeerd door knielende engel.

Geschonken door baron d'Osby, kasteel te Wijchen.

- Literatuur. Inventarislijst van 1878 van de parochiekerk te Wijchen.

⁺ In de zijbeuken van de kerk zijn door Pater Randag O.F.M. ca. 1940 twee ramen beglaasd.

⁺*Gebrandschilderd glas*

Aan de oostzijde: uitdrijving uit Paradijs; Maria met Kind op maansikkel omgeven door 12 sterren; God de Vader.

Aan de westzijde: aanbidding door herders en wijzen.

In de dwarsarmen: vier vensters met musicerende engelen, waarschijnlijk van broeder Tap O.F.M., ca. 1930.

⁺ *Stralenmonstrans* (afb. 431). Hoogte 61,5 cm; diam. voet 24 × 16 cm; zilver; merken: meesterteken: CR (= Christianus Rijke, Boxmeer 1727-1811); onduidelijk merk: mogelijk 60 of 00; 1800.

⁺*Liturgisch vaatwerk en gerei*

Ovale, geprofileerde voet met palmettenrand en parelrand; op de welving, in vier segmenten: Franciscus van Assisi - Antonius van Padua - 2 × aren en druiven; de stam wordt gevormd door een staande engel die een hoorn draagt; rond de lunula, op de vergulde

stralen, aren, druiven en bladeren; onder de lunula hangt een gouden broche; boven de lunula de Geestesduif, waarboven krans van wolken, waarin driehoek met Naam Gods en Alziend Oog; wolken geflankeerd door twee gevleugelde engelen; op de top een beugelkroon met bol en kruisje.

Inscriptie onder in voetrand: GERTRUDIS DE KLEYN EN FRANCISCA DEKKERS 1807.

- Literatuur. Knippenberg 1965 a, blz. 166.

Torenmonstrans (cylinder). Hoogte 82 cm, diam. voet 23 cm; verguld zilver; merken: meesterteken: H + E (= H.G. Esser, Weert 1838-1892); jrl. X (= 1857); lopend leeuwte; minervakopje; neogotiek.

Zeslobbige, geprofileerde voet; drie lobben spits uitlopend; op de welving tak- en bladmotieven en drie dieren, o.a. hagedis en salamander; zeszijdige stam met traceerwerk; nodus met zes uitstekende, ronde knoppen en bladornament; in de cylinder, als lunulahouder, een knielend engeltje; aan weerszijden van de cylinder, onder baldakijn, de zilveren beeldjes van Antonius Abt en Franciscus van Assisi; in de toren een zilveren beeldje van de Immaculata; in de top een kruisje.

Inscriptie op de voetrand: D D REV. PATRI PETRO DE KEYZER GRADUS GIELBERS ET ELISABETH ALBERS CONIUGES 1856 (pastoor Petrus de Keyzer liet de kerk bouwen in 1853). *Ciborie* (afb. 432). Hoogte (met deksel) 44,5 cm, hoogte (zonder deksel) 27 cm, diam. voet 18 cm; zilver; geen merken; ca. 1700.

Ronde voet met gedreven bladmotief; op de welving gedreven vruchtenfestoenen en acanthusbladeren; tussen twee platte nodi peervormige nodus met gegraveerd bladmotief; tegencuppa met gedreven vruchtenfestoenen; deksel met rand van vruchtenfestoenen en bladeren; als bekroning een beugelkroon met bladmotief, waarop bol met kruisje, koper (vernieuwd?).

Kelk (afb. 433). Hoogte 25,5 cm, diam. voet 15,5 cm; verguld zilver; merken: stadsteken: naar links lopend bokje (= Boxmeer); meesterteken: RR (= Rabanus Raab II, Boxmeer 1721-1786); wapen van de heren van Boxmeer; ca. 1760. Geschulpte, geprofileerde voet; op de welving vier gedreven rococo-cartouches en drie druiventrossen; peervormige nodus met vier rococo-cartouches; tegencuppa eveneens met vier rococo-cartouches, waartussen aren en druiventrossen.

Inscriptie onder in voet: RENOVAVIT M H 1763.

- Literatuur. Knippenberg 1965 a, blz. 166-167.

Kelk (afb. 434). Hoogte 26 cm, diam. voet 14,5 cm; zilver; merken: meesterteken: AHR onder pijltje in vierkant (= A.H. Rijke, werkzaam Boxmeer 1824-1843); jrl. G (= 1841); lopend leeuwte 2; minervakopje.

Ronde, geprofileerde voet met krans van gedreven laurierbladeren; op de welving vier keer bladerenbundel; aan onderzijde stam, dobbelsteen met vier rozetten; vaasvormige nodus met laurierbladeren; ajour tegencuppa met aren, wingerdranken en druiventrossen.

Kelk. Hoogte 21 cm, diam. voet 16 cm; verguld zilver; merken: meesterteken JH met sterretje in rechthoek (= J. Hamers, Tilburg 1888-1912); dolfijn in driehoek (= belastingstempel 1893-1905); ca. 1895-1900.

Zeslobbige, geprofileerde voet; zeszijdige stam met traceerwerk; nodus met zes uitstekende vierpasknoppen waarin letters; ajour tegencuppa met vierpassen onder gotische arcaden. *Twee ampullen* (afb. 435). Hoogte 12 cm; zilver; merken: stadsteken: burchttoren (= Grave); meesterteken: PVDS (= Petrus van der Sanden, Grave); jrl. 74

(= 1774); trembleersteek. Ronde, geprofileerde voet; de welving, korte stam en het lichaam zijn getordeerd; voluut als oor; op het deksel een druiventros.

Schaal; diam. 28 × 24,5 cm; zilver; merken: stadsteken: burchttoren (= Grave); meesterteken: PVDS (= Petrus van der Sanden, geb. te Vlierden, Grave 1739); jrl. 74 in rechthoek (= 1774).

Geschulpte rand met filelstrepen.

- Literatuur. Knippenberg 1968, blz. 275.

Wierookvat met sloopje (afb. 436). Vat hoogte 25 cm, diam. 12 cm; sloopje hoogte 9 cm, lengte 16 cm; zilver; merken: meesterteken: CR in ovaal (= Christiaan Rijke, Boxmeer); jrl. gekroonde gotische Z (= ca. 1798).

Vat: ronde voet met palmettenrand; op het lichaam, aan onderzijde, langgerekte knorren en palmettenrand; in het midden guirlandes; aan bovenzijde palmetten; het deksel heeft een insnoering van verticale spijlen; aan bovenzijde bladmotief.

Inscriptie onder de voet: FRANCISCA DEKKERS 1807.

Afb. 433. R.K. kerk. Miskelk, door Rabanus Raab, Boxmeer, ca. 1760 (opn. 1977).

Afb. 434. R.K. kerk. Miskelk, door A.H. Rijke, Boxmeer, 1841 (opn. 1977).

Afb. 435. R.K. kerk. Twee ampullen, door Petrus van der Sanden, Grave, ca. 1774 (opn. 1977).

Afb. 436. R.K. kerk. Wierookvat met scheepje, door Christiaan Rijke, Boxmeer, ca. 1798 (opn. 1977).

Scheepje: ronde, geprofileerde voet met palmettenrand; het lichaam is schelpvormig met krul als greep.

- Literatuur. Knippenberg 1965a, blz. 166.

Missaalbeslag. Zilver; merken: meesterteken: CR in ovaal (= Christiaan Rijke, Boxmeer); jrl. gekroonde gotische Z (= ca. 1798).

Aan voorzijde ovaal schild met: SIT NOMEN; aan achterzijde ovaal schild met tekstvervolg: DOMINI BENEDICTUM; omgeven met lauriertakken en festoenen.

+ *Twee kandelaars*. Hoogte 29 cm; gegoten brons; ca. 1600.

Ronde, geprofileerde voet; balusterstam; ronde, geprofileerde bobèche. Punten vernieuwd; drie gaatjes in de voet voor de knotspootjes, die zijn verdwenen. ^{+Kandelaars}

Kandelaar. Hoogte 37,5 cm; gegoten brons; XVII.

Driezijdig, geprofileerd voetstuk op drie platte bolpootjes; stam met meerdere insnoeringen; schaalvormige bobèche (vastgesoldeerd). Stam met schroefdraad op het voetstuk bevestigd. *Vier kandelaars*. Hoogte 72 cm; geel koper; XVIII B.

Driezijdige voet op drie bolklauwpootjes; op de zijden lege, kleine cartouches, omgeven door blad- en schelpmotief; stam met meerdere insnoeringen versierd met festoenen; vaasvormige bobèche met, aan onderzijde, festoenen.

Drie kandelaars. Hoogte 47 cm (2 ×); hoogte 46,5 cm (1 ×); geel en rood koper; XIX A.

Ronde, geprofileerde voet op drie bolpootjes; ronde stam, die zich naar boven verjongt, met twee rood koperen nodi; hoge, geprofileerde bobèche.

Vijf kandelaars. Hoogte 114 cm; rood en geel koper; midden XIX.

Driezijdige voet op drie voluutpootjes; op de ingezwenkte zijde Lam Gods op boek met zeven zegels, omgeven door lauwertakken; stam met meerdere insnoeringen; vaasvormige bobèche.

Twee kandelaars. Hoogte 195 cm; geel koper; midden XIX.

Driezijdige voet op drie bolpootjes; op de hoeken een bladmotief; op de zijden reliëfs van: Petrus, Paulus en Lam Gods op boek; balusterstam met palmetten; vaasvormige bobèche met palmetten aan onderzijde en geribde bovenrand.

Acht kandelaars. Hoogte 82 cm (6 ×); hoogte 84 cm (2 ×); geel koper; midden XIX.

Driezijdige voet op drie voluten; op de zijden lege cartouches, omgeven door schelpen en bladmotief; stam met meerdere insnoeringen met bladmotieven; vaasvormige bobèche met bladmotief. Eén kandelaar is beschadigd.

Twee kandelaars. Hoogte 121 cm; geel koper; XIX c.

Driezijdige voet; op de hoeken een bladmotief, waarvan de uiteinden de pootjes vormen; op de zijden cartouches met de voorstellingen van Jezus, Maria en Jozef; onderzijde stam vaasvormig met palmetten; bovenzijde gecanneleerd; vaasvormige bobèche met geschulpte bovenrand.

Bedieningslantaarn. Hoogte 41 cm, diam. 17 cm; koper; ca. 1900.

+ *Diadeem van Maria*. Hoogte 10 cm, diam. 13,5 cm; goud; merken: meesterteken C v G boven 79 (= Chr. v. Gemert, 's Hertogenbosch 1854-1897); jrl. f (= 1890); lopende leeuw, links, met het zwaard in de opgeheven rechterpoot met het cijfer 3 in liggende achtkant (= 18 karaats); leeuwenkop met letter k in rond veld (= ^{+Votiefgeschenken}

waarborgteken voor het goud). Engelenkopje tussen acanthusbladeren; als bekroning een tuiltje rozen en lelies.

Beugelkroon van Kind Jezus. Hoogte 9,5 cm, diam. 12,5 cm; goud; merken: meesterteken: C V G boven 79 (= Chr. v. Gemert, 's-Hertogenbosch 1854-1897); lopende leeuw, links, met het zwaard in de opgeheven rechterpoot met het cijfer 3 in liggende achtkant (= 18 karaats); leeuwenkop met letter k in rond veld (= waarborgteken voor het goud); 1890 (?). Aan de onderrand kleine pareltjes en diamanten.

Scepter en wereldbol. Hoogte bol met kruisje 10 cm, diam. bol 5 cm; l. scepter 38 cm; goud; merken: lopende leeuw, links, met het zwaard in de opgeheven rechterpoot met het cijfer 3 in liggende achtkant (= 18 karaats leeuwenkop met letter k in rond veld (= waarborgteken voor het goud); waarschijnlijk Chr. v. Gemert; 1890.

Scepter Mariabeeld. Lengte 34,5 cm; zilver; geen merken; XIXd.

+ De Voorloopige Lijst blz. 202 vermeldt twee oude klokken, respectievelijk gegoten in 1611 en 1822.

⁺*Klokken*

De klok uit 1611 heeft een doorsnede van 100 cm en is versierd met twee lelieranden. Het

Afb. 437. Oosterweg nr. 4. De klok in de R.K. pastorie door P. Bramer, Amsterdam (opn. 1977).

Afb. 438. Oosterweg nr. 4. R.K. pastorie (opn. 1977).

randschrift luidt: Heinrick ten Haef Schout tot Wyche · Elias Lampremy □ · Frans van Lieven - Iacob Willems · Peter Derix ende vort de geerfden tot Wychen hebbē mi doen gieten · Jan ende Pieter van Trier hebbē mi gegotē A° 1611.

De tweede klok, gegoten door Petit en Fritsen had een gewicht van 558 kg. Hij is in 1922 omgegoten tot een A-klok met een diameter van 96 cm en een gewicht van 536 kg voor de prijs van f 505,48. Het opschrift van deze klok luidde: Vernieuwt anno 1822 onder bestuur van M. Koentz schout en secretaris J.P.A. Voss en G. de Wildt assessoren L. Uyen en P. Geurts leden van de gemeenteraad G. Rijken en H. de Kleijn I.T. Kerkmeesters.

- Literatuur. Dorgelo 1961, blz. 26, 83.

Rooms-Katholieke pastorie

Ten oosten van de kerk, aan de Oosterweg nr. 4 staat de in 1855 gebouwde pastorie (afb. 438), gebouwd door G. Gradussen uit Winssen, die tekening en bestek leverde en toezicht hield op de bouw. De vijf traveeën brede voorgevel van het op T-vormig grondplan gebouwde huis, vertoont verwantschap met de ingangsgevel van de kerk.

Pilastervormige muurverzwaringen op de hoeken; een smal risaliet met tympaan en brede daklijst. In de westelijke zijmuur is een klein steentje opgenomen met de datum van de eerste steenlegging: 18□55.

Op de begane grond en de verdieping achtruits schuifvensters. De plint tegen de buitengevel, de deuromlijsting en de vensterbanken zijn alle uitgevoerd in hardsteen. Schilddak met leien in Maasdekking. Oorspronkelijk was de pastorietuin aan de Oosterweg begrensd door een hoge muur.

Inwendig een eenvoudig stucplafond in de zaal. Het vertrek is gemeubileerd met een groot kabinet en kersehouten Biedermeier stoelen. Het wordt verlicht door een grote geëlectriceerde gaskroon.

In de gang staat een staand horloge met een door Paulus Bramer te Amsterdam gemaakt uurwerk in een wortelnoten kast met Louis XV-ornamenten (afb. 437). De wijzerplaat is beschilderd met personificaties van Geloof, Hoop en Liefde. Voor het slingerruitje open

Afb. 439. Herenstraat nr. 7-9. Voormalige Hervormde kerk en pastorie (opn. 1977).

cartouche met de gestalte van Vader Tijd. De kast is bekroond door een Atlasgroep. Tussen de kerk en de pastorie loopt een verbindingsgang achter de façade van een XIX d opgetrokken tussenbouw.

- Literatuur. Vonk 1973, blz. 57.

Voormalige Hervormde kerk en pastorie

Aan de Herenstraat nrs. 7-9 staan de uit 1829 daterende Hervormde kerk en pastorie van de Hervormde gemeente Wijchen (afb. 439-441). Het kerkgebouw wordt sedert 1978 niet meer voor de eredienst gebruikt en is in handen van de gemeente Wijchen overgegaan.

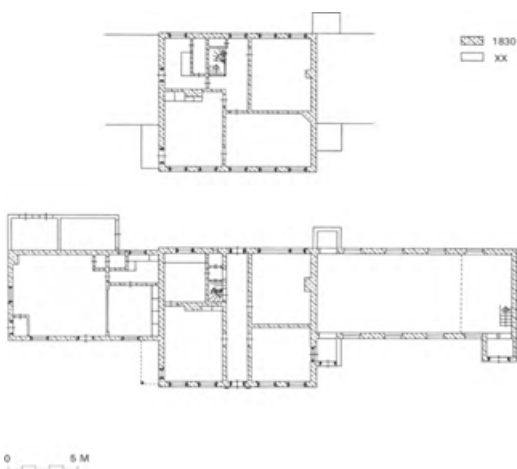
+ Het complex omvat de pastorie, die wordt geflankeerd door het kerkgebouw tegen de rechter zijmuur en een koetshuis met berging ter linker zijde. De pastorie, een ^{+Het gebouw} herenhuis met verdieping onder een schilddak en vijf traveeën brede voorgevel, vormt het hoofdmotief van de bouwgroep. In de voor- en achtergevel zijn zes- en vierruits schuifvensters opgenomen. De zeer verzorgde deurpartij (afb. 440) heeft gesneden deurpanelen, een bovenlicht met in snijwerk een gestyleerd bloemenmandje en een houten omlijsting bestaande uit pilasters met een hoofdgestel. Tegen het dakschild een koekoeksraam. De aanbouw bevatte eertijds de stal met een koetshuis. In plaats van de grote staldeuren zijn vensters geplaatst.

Rechts van de pastorie staat de aangebouwde zaalkerk, een rechthoekige ruimte verlicht door vier grote vensters met gietijzeren traceringen geplaatst in de lange zijden en twee ronde vensters naast de zijmuur van de pastorie. Het gebouw wordt gedekt door een met pannen belegd mansardedak, boven de blinde eindgevel bekroond door een open hexagonaal klokketorentje met spits, vernieuwd in 1980. Aan de straatzijde zijn tegen de lange gevel twee portalen aangebouwd, waarvan het kleine portaal grenzend aan de pastorie later is toegevoegd. De andere brede ingang bevindt zich rechts tegen de lange gevel. Boven dit portaal is een amandelvormige stichtingssteen aanwezig van hardsteen met de tekst: DEN 21 APRIL / 1829 IS DE 1ste

STEEN / AAN DIT GEBOUW GELEGD / DOOR DEN HR. BARON / C.F.W.A. VAN BALVEREN
/ ALS KERKVOOGD / VAN / WIJCHEN EN LEUR.

Afb. 440. Herenstraat nr. 7. Deurpartij van de voormalige Hervormde pastorie (opn. 1977).

Afb. 441. Herenstraat 7-9. Opmetingstekening van de pastorie met koetshuis en de kerkzaal, begane grond en verdieping boven het woonhuis.

+ Tot het bezit van de Hervormde Gemeente Wijchen en Leur behoren twee oude inventarisstukken.

⁺*Inventaris*

+ Avondmaalsbeker (afb. 442a, b). Hoogte 16,6 cm, diam. voet 7,3 cm, bovenrand 10,8 cm; zilver; geen merken; 1696. Konisch gevormde beker met geprofileerde voetrand en iets uitlopend lijf, waarop aan de voorzijde een ovaal omrande voorstelling is gegraveerd met weergave van het Laatste Avondmaal; daartegenover gekroond alliantiewapen tussen twee samengebonden palmtakken: in twee ovale schilden de blazoenen Van Elderen en Neukirchen genaamd Nyvenheim.

⁺*Avondmaalszilver*

De beker draagt een vierregelig randschrift boven de genoemde voorstellingen, dat luidt: DESEN BECKER WORT GEGEVEN IN / DYE GEREFORMEERDE KERCK TE WICHEN: TOT GEBRVICK DES HIELLIGEN · AVENTMAEL DOOR DYE HOOGH WEL · GEB: UROUWE: MECHTEL CATRIENE VAN NYKERCKE GENAEMT NYVENHEIM WEDV VAN DEN HOOG WELGB: HEER ADRIAEN VAN ELDEREN TOT DEN TINACKER ANNO 1696.

+ Schenkkan (afb. 443). Hoogte 24 cm, Delfts aardewerk met blauwe decoratie; op handvat en getuete bovenrand gemonteerd zilveren deksel met de inscriptie 'KVV'; kan XVII, deksel XIX.

⁺*Schenkkan*

- Literatuur. Voorloopige Lijst 1917, blz. 202.

Klooster Tienakker

In 1854 vestigden de Franciscanessen uit Bennebroek zich in Wijchen in de uit de failliete boedel van notaris Van Roggen aangekochte villa Tienakker, gelegen ten westen van de R.K. kerk. Bij het oude huis bouwde men in 1865 een vrijstaande neogotische kapel, een éénbeukig gebouw van vijf traveeën met vijfachtste-sluiting en een open klokketorentje. De villa werd in 1882 uitgebreid met het thans nog bestaande klooster. De kloostervilla is in 1967 gesloopt. Tussen de kerk en het klooster loopt een berceau, het Laantje.

- Literatuur. Camps 1956, blz. 41-42; Vonk 1973, afb. 3, 4, 7, 8; Tweestromenland nr. 34 (1981), blz. 13-20.

Afb. 442a. Hervormde kerk. Avondmaalsbeker van de Hervormde Gemeente Wijchen-Leur, 1696; a. voorzijde, b. achterzijde (opn. 1977).

Afb. 442b. Hervormde kerk. Avondmaalsbeker van de Hervormde Gemeente Wijchen-Leur, 1696; a. voorzijde, b. achterzijde (opn. 1977).

Afb. 443. Hervormde Kerk. Schenkan van aardewerk met zilveren dop, 17de eeuw (opn. 1977).

Afb. 444. Algemene Begraafplaats aan de Nieuwe Weg. Portret op grafsteen van de aardrijkskundige P.H. Witkamp (opn. 1979).

Afb. 445. Opmetingstekening van de kleine Algemene Begraafplaats aan de Nieuwe Weg.

St.-Jozefgesticht

In een villa aan de Herenstraat, rechts van de Hervormde kerk werd in de vorige eeuw het Instituut gevestigd, dat onder leiding stond van de heer Opstelten. Later diende het instituut als woning van de emeritus pastoor Mutsaerts, geheim kamerheer van de paus. Na aankoop van het huis door het parochiaal armbestuur werd het uitgebreid met zijvleugels en kreeg als tehuis voor ouden van dagen de naam St.-Jozefgesticht. Op 17 september 1944 werd het moedwillig door de Duitsers in brand gestoken.

- Literatuur. Camps 1956, blz. 142-143, 261-262; Vonk 1973, afb. 34.

Begraafplaatsen

+ Het oude dorpskerkhof dat oorspronkelijk rondom de kerk lag, moest 1853 in verband met de nieuwbouw worden ontruimd. Het nieuwe schip werd 90° naar het zuiden gedraaid. Op een terrein ten westen van de kerk werd een geheel nieuwe R.K. begraafplaats aangelegd. Bij de kerkhofoperatie werden een aantal grafmonumenten overgeplaatst.

+ Rooms-Katholieke begraafplaats

+ Aan de Nieuwe Weg is ca. 1863 een kleine algemene begraafplaats aangelegd, omheind door een beukenhaag en voorzien van een klein lijkenhuisje met zadeldak en klokkespitsje gelijkend op een protestants zaalkerkje in mini-formaat (afb. 445).

+ Algemene begraafplaats

Links van het middenpad bevindt zich een grafmonument voor de geograaf en historicus P.H. Witkamp, bestaande uit een platliggende hardstenen zerk, formaat 180 × 70 cm met de tekst: PIETER HARME WITKAMP / GEB: TE AMSTERDAM / 30 OCTOBER 1816 / OVERL: TE WIJCHEN 1892.

Op de staande grafstele achter de zerk is een wit marmeren plaquette met zijn portret en profil (afb. 444) opgenomen, met daaronder de tekst: DEN ONVERMOEIDEN / GESCHIEDVORSCHER / EN AARDRIJKSKUNDIGE. / DEN WARMEN VADERLANDER./ DOOR / ZIJN VEREERDERS EN VRIENDEN.

Verder treft men op deze begraafplaats nog een platliggende zerk aan, 200 × 100 cm, voorzien van de tekst: Hier rust / M.C. de RECHTEREN VAN HEMERT / GEB. ELMENHORST / Geboren 31 Augustus 1816 / Overleden 13 Mei 1895.

Opvallend is ten slotte een staande grafzerk met de tekst: MATH: 5: / VERS: 7 / HIER RUST / M.G.A. / WIERTS V. COEHOORN / GEB. 1838 OVERL. 1906.

- Literatuur. J.C.W. Quack, Een bezoek aan de Begraafplaats der N.H. Gemeente te Wijchen, Geld. Volks-alm. 1894, blz. 136.

Het kasteel-raadhuis

Het kasteel van Wijchen is gelegen aan de Kasteellaan nr. 9 ten noordoosten van de dorpskern op ca. 250 m van de Markt. Het kasteel is eigendom van de burgerlijke

gemeente Wijchen en sedert de aankoop in 1932 tot 1981 - en nadien alleen voor wat betreft de representatieve ruimtes - als raadhuis in gebruik.

Bronnen

- Afbeeldingen.

- 1 Het kasteel gezien vanuit het noordoosten met de hameipoort op de buitensingel en het bouwhuis, gewassen pentekening, geannoteerd 'Wichen', en gesigneerd en gedateerd C. Pronk 1732, Part. Coll. R.K.D. (afb. 447), Den Haag.
- 2 Anonieme potloodtekening, Universiteitsbibliotheek Leiden, Coll. Bodel Nijenhuis (313 II 30).
- 3 Tekening in O.I.-inkt en sepia door J.F. Christ, Leiden, Universiteitsbibliotheek, Coll. Bodel Nijenhuis (313 II 31).
- 4 Deze tekening is door H.J. Backer en C.A. Vieweg gelithografeerd en als illustratie opgenomen in C.P.E. Robidé van der Aa, Oud Nederland in de uit vroegere dagen overgebleven Burgen en Kasteelen geschetst en afgebeeld, Nijmegen 1846, t.o. blz. 105. (Cat. Nijmegen 1977 (Christ), blz. 109 nr. 116).
- 5 Twee potloodschetsen met de voorgevel en de linkerzijgevel, met het onderschrift 'Slot te Wijchen 1872', door J. Craandijk, afkomstig uit een schetsboek, Gemeentemuseum Arnhem (GM 9921, 9922).

6 Houtgravure door J.C. Greive Jr. in: *Eigen Haard* 1906, bijvoegsel 15 december.

- Foto's. Foto's gemaakt kort voor en na de brand van 1906 en tijdens de herbouw in 1907-1908 in foto-archief R.D.M.Z. (afb. 450, 451).
- Opmetingstekeningen. In 1903 heeft de architect A. Mulder een volledige serie opmetingstekeningen gemaakt. De schetsen bevinden zich in de collectie R.D.M.Z. evenals de uitgewerkte versie op acht bladen (afb. 454-460). Van deze tekeningen is door de architect F. Ludewig gebruik gemaakt bij de herbouw van het kasteel. Van de door Ludewig vervaardigde uitgebreide reeks restauratietekeningen is een gedeelte (blauwdrukken en een aantal calques (afb. 464, 466-468)) aanwezig in de voornoemde collectie.
- Literatuur. Teg. Staat 1741, blz. 243; Bachiene I (1791), blz. 308; Van Spaen IV (1805), blz. 18-20; O.G. Heldring, *Het slot te Wijchen*, Geld. Volks-alm. 1840, blz. 63-77; Hermans II (1841), blz. 205-206; Van Schevichaven 1846, blz. 64-65; C.P.E. Robidé van der Aa, *Oud Nederland in de uit vroegere dagen overgebleven Burgen en Kasteelen geschetst en afgebeeld*, Nijmegen 1846; Van der Aa XII (1849), blz. 400; *Catalogus der openbare verkoop van het kasteel met tuin, den windkorenmolen, het huis 'De Arend', het huis aan het Meer en verdere huizingen, schuren, stallingen enz. te Wijchen*, 1863; L. Mulder, *Emilia van Nassau*, *De Gids*, aug./sept. 1886; H.M. Werner, *Emilia van Nassau en het kasteel te Wijchen*, *De Huisvriend* 1886, blz. 96; P. Evekink, *Bezoek aan het oude slot en het Franciskaner klooster te Wychen*, *Bouwkundig Weekblad* IX (1889), blz. 214-215; A.R. Freem, *Excursie naar Wijchen*, *De Opmerker* XXIV (1889), blz. 216-217; G. Mes, *Het kasteel van Wijchen*, *De Opmerker* XXIV (1889), blz. 249-251; A. Mulder, *Het kasteel te Wijchen*, *Bulletin N.O.B.* IV (1902-1903), blz. 228-236 en V (1903-1904), blz. 93-96; J. Craandijk, *Het kasteel te Wijchen*, *Bulletin N.O.B.* V (1903-1904), blz. 26-29; O. Leeuw, *Het kasteel te Wijchen*, *Bouwwereld* V (1906), blz. 395-396; L. (= O. Leeuw), *Het kasteel te Wijchen. Een herinnering*, *De Opmerker* XLI (1906), blz. 401; *Het kasteel te Wijchen*, *Eigen Haard* 1906, bijvoegsel 15 dec.; *Oud kasteel verbrand*, *Aarde en Volken* 1906, bijblad 15 dec.; H.M. Werner, *Geldersche Kasteelen* II (1908), blz. 217-236; H.M. Werner, *Het kasteel van Wijchen*, *Huis Oud en Nieuw*, 1909, blz. 13-29; J. van Gils, *Het kasteel te Wychen met iets over het herstel van Monumenten*, *St. Lucas* III (1910-1911), blz. 183, 212; X. Smits, *Het kasteel van Wychen herbouwd*, *Buiten* V (1911), blz. 580; *Leenaktenboeken* 1924, blz. 26-30; *Jaarverslag P.G.A.C. over 1926, 1928, 1931, 1932, en 1937* in: *B.M. Gelre* XXX (1927), blz. XXVII-XXX; XXXII (1929), blz. XXX; XXXV (1932), blz. XIV; XXXVI (1933); blz. XXIII; XLI (1938), blz. XXVII; *Oudheidkundig Jaarboek* 1928, blz. 301; 1932, blz. 72; 1933, blz. 63; *Bericht betreffende de restauratie van het kasteel te Wijchen*, *Oudheidkundig Jaarboek* 1928, blz. 301; 1932, blz. 72; 1933, blz. 63; *Het kasteel van Wijchen*, *Tijdschrift Ned. Heidemij.* 1935, blz. 357; A. Kraayenhagen, *Het kasteel Wijchen en de restauratie der bijgebouwen*, *Vakblad voor de bouwbedrijven* 1940, 23 dec.; Camps 1956, blz. 209-216; Gorissen 1959, blz. 163-166; Zandstra e.a. 1962, blz. 62, 105; E.J. Ebbenhorst Tengbergen, *Het kasteel te Wijchen*, *De Nederlandse Kastelen* IV,

uitg. Nederlandse Kastelenstichting en Koninklijke Nederlandse Toeristenbond A.N.W.B., Muiderberg (1970).

- Archivalia. A.R.A., Den Haag, Archief Min. van Binnenl. Z. afd. K & W, portef. 52: stukken betreffende de periode 1903-1907.

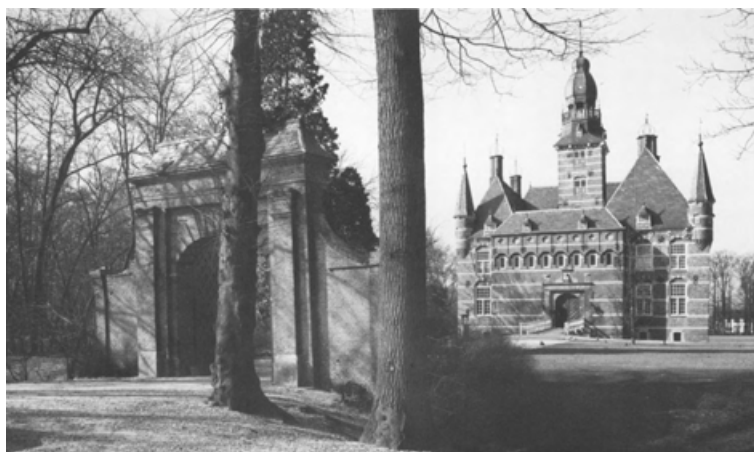
Geschiedenis

Het kasteel van Wijchen wordt in schriftelijke bronnen in 1392 voor het eerst vermeld, maar de eerste bouw gaat vermoedelijk terug tot het midden van de 14de eeuw. Gorissen vermoedt dat er nabij het Wijchense Meer een ander kasteel gestaan heeft, dit op grond van het feit dat er reeds vroeg een geslacht voorkomt dat de naam Van Wichem draagt.

Hij wijst verder op de betrekkelijk grote afstand tussen het kasteel en de kern van het dorp. Er zijn meer dergelijke veronderstellingen geuit. Ook aan de op een verhevenheid gelegen boerderij 't Slotje' aan de Huurlingsedam (blz. 365) heeft men een belangrijke betekenis toegekend.

In de 14de eeuw is de burcht in handen van het geslacht Van Galen. In 1536 komt het kasteel aan de heer Van Batenburg. Mogelijk heeft een van de Bronkhorsten op de plaats van het inmiddels verwoeste kasteel der Van Galens een nieuwbouw of althans de tors van een nieuwe burcht gebouwd, die pas in het begin van de 17de eeuw is voltooid.

Die voltooiing staat op naam van het prinselijk paar Emilia van Nassau en Don Emanuel van Portugal. In 1609 verwierf prinses Emilia, dochter van Prins Willem van Oranje, het kasteel. Na aanvankelijk grote moeilijkheden vanwege Emilia's huwelijk met de zoon van

Afb. 446. Het Kasteel-Raadhuis met de toegangspoort aan de buitensingel vanaf de Kasteellaan (opn. 1977).

de door Alva verdreven Portugese troonpretendent, kon het echtpaar, na zich met prins Maurits te hebben verzoend, zich te Wijchen vestigen.

In 1629 wordt het huis Einborch genoemd, hetgeen volgens Gorissen gelezen moet worden als Eën-burcht. De naam zou verband houden met de als een dubbele E uitgevoerde muurankers, een soort alliantie-monogram van Emanuel en Emilia, dat in alle gevels wordt afgewisseld met de gesloten S-vorm. De S-fermé zou hier staan voor ‘fermesse’, oud-Frans voor fermeté, equivalent aan het begrip fidélité. De deugden van standvastigheid en trouw die in de tragische liefdesaffaire van dit prinselijk paar zo sterk op de proef zijn gesteld, worden hierdoor voortdurend in herinnering geroepen. In 1629 is Emilia in Zwitserland op het landgoed Prangins bij Genève, waarheen zij met haar dochters was vertrokken, overleden. Emanuel was met de beide zonen naar het hof van Aartshertogin Isabella in Brussel gegaan om zijn positie te verbeteren.

In 1640 werd het kasteel verkocht aan Philips van Nassau, heer van Grimhuizen bij Ginneken. Het huis vererfde op het geslacht Van Oostrum. Vervolgens werd het verkocht aan de familie De Perceval en daarna kwam het in handen van de familie Van Swansbel. In 1771 kwamen kasteel en leengoederen in het bezit van het geslacht Osy.

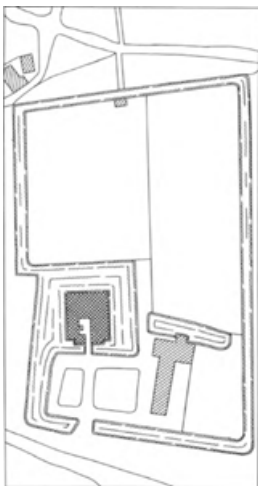
Het complex werd in 1863 geveild. Het kasteel met zijn onmiddellijke omgeving en de vanouds tot de allodiale goederen behorende boerderij Geytweg werd gekocht door J.J.R. baron d'Osy. De erfgenamen van diens zoon hebben in de zomer van 1903 het kasteel in openbare verkoop gebracht. Jonkvrouwe A.W. van Andringa de Kempnaer uit Den Haag kocht het kasteel voor f26 850, -. In de nacht van 5 op 6 december 1906 brandde het kasteel geheel uit ten gevolge van een schoorsteenbrand. Alleen het opgaande muurwerk bleef gespaard. Op aandrang van Jhr. Mr. Victor de Stuers heeft de eigenaresse het kasteel laten herbouwen. De restauratie geschiedde onder leiding van de Nijmeegse architect F.A. Ludewig in de periode 1907-1908.

Na het overlijden van de eigenaresse in 1926 kwamen twee neven, A.E. en R.L. van Humalda van Eysinga in het bezit van het kasteel. Zij verkochten het in 1932 aan de gemeente Wijchen, die het tot raadhuis bestemde.

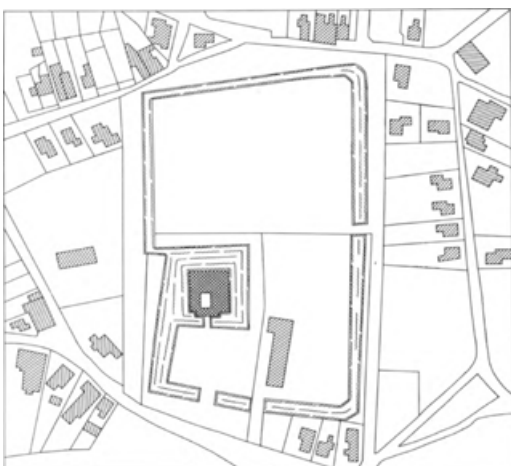
De Stichting ‘Het Geldersch Landschap’ verwierf in dezelfde periode het kasteelterrein,

Afb. 447. Kasteel Wijchen in 1732 naar tekening van C. Pronk. R.K.D., Den Haag.

Afb. 448. Het kasteelterrein te Wijchen volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 449. Het Kasteel-Raadhuis met de tuinpercelen volgens modern kadastraal plan.

bestaande uit het park met de eikenlanen en singels alsmede het koetshuis.

Het kasteel werd in 1933 na restauratie o.l.v. Ir. J.G. Deur in gebruik genomen. In latere jaren zijn beperkte restauraties en een revisie van het interieur onder handen genomen.

+ Het kasteel bestaat uit drie woonvleugels, gegroepeerd om een kleine binnenplaats met een traptoren in de noordwesthoek en aan de oostzijde afgesloten door een ondiepe vleugel waarin de toegangspoort met ophaalbrug is opgenomen. Zie voor de oriëntering afb. 455. Het complex is omgeven door een slotgracht en is gelegen op een door een buitensingel omsloten ruim terrein (afb. 448, 449), dat toegankelijk is aan de Kasteellaan via een gemetselde poortdoorgang. Op het terrein staat een 17de-eeuws bouwhuis. ^{+Het kasteelcomplex}

+ Het kasteelterrein wordt aan de buitensingel afgesloten door een bakstenen poort (afb. 446) met wangstukken en houten vleugeldeuren, opgetrokken in klein formaat baksteen en met gemetselde bossages en pilasters en een natuurstenen lijst in de horizontale bekroning. ^{+Poort aan de oprijlaan}

+ Het kasteel bestaat in plattegrond (afb. 454-457) uit een bijna vierkante onregelmatige rechthoek met een vooruitstekende ingangspartij aan de oostzijde. Uit de dikte van het muurwerk in de kelders blijkt dat deze veel ouder zijn dan het opgaande werk. Het muurwerk van de kelders (afb. 454) bereikt aan de noordkant een dikte van 1,40 m, aan de westen zuidzijde is het zelfs 1,60 m. Ook de onderbouw van de ingangspartij bevat muurwerk van 1,60 m dikte. Het kasteel is geheel onderkelderd. In de noordelijke vleugel bevinden zich vier afzonderlijke ruimtes, waarvan de meest westelijke is overdekt met een graatgewelf, dat in het midden op een centrale pijler rust. De westvleugel is inwendig verdeeld in een kelderruimte met langslopende gang. Voor de restauratie droegen twee rijen standvinken de zoldering. De zuidvleugel wordt gedekt door een tongewelf. Onder de toegangspoort en de binnenplaats bevinden zich nog enkele kelderruimtes en een afgesloten waterreservoir. Het muurwerk van de hoofdverdieping (afb. 455) is gemiddeld 75-85 cm dik. Alleen het muurwerk aan weerszijden van de toegangspoort behoudt een dikte van 1,50 m tot aan de verdieping. ^{+De plattegrond}

De noordvleugel is verdeeld in drie bijna evengrote vertrekken waaronder de vestibule en de raadzaal.

De westvleugel wordt ingenomen door een grote, later onderverdeelde zaal.

De zuidvleugel bestaat uit een galerij met een lengte van vier traveeën die over drie traveeën open is en een verbindingstravee naar de traptoren. In de zuidelijke flank van de ingangsvleugel, de oostvleugel, is een wenteltrap opgenomen. Op de verdieping ervan bevindt zich een smalle overwelfde galerij, door sommige auteurs 'de kapel' genoemd.

De ruimtelijke indeling op de verdieping is nagenoeg gelijk aan die op de begane grond.

+ Met uitzondering van de ingangsgevel vertonen alle gevels aan de grachtzijde een regelmatige aanleg van zeven vensters op de bel-etage en de verdieping met zeven ^{+Uitwendig}

vensters aan de noord- en westzijde en zes aan de zuidzijde. De venstervorm is niet oorspronkelijk. In plaats van kruiskozijsen met luiken zijn in de 19de eeuw T-vensters met roedenverdeling aangebracht. Boven de vensters trapeziumvormige spaarvelden met natuursteen imiterende cementen blokken in de geknikte streklagen. De speklagen in het bakstenen muurwerk zijn banden van cementpleister. De talrijke muurankers vertonen afwisselend de dubbele E en de s-fermé. Op de buitenhoeken van het blokvormige gebouw bevinden zich op zolderniveau arkeltorens. Bleef het muurwerk bij de brand van 1906 grotendeels overeind, de kappen (afb. 464-466) moesten volledig worden vernieuwd. De constructie is een navolging van de verdwenen kap. De schoorstenen, waarvan de zuidelijke in doorsnede drielobbig en die boven de noord- en westvleugel stervormig zijn, werden in de oorspronkelijke staat teruggebracht. Op de dakkapellen, nokhoeken en op de torenspitsen zijn loden fleurons en vogeltjes aangebracht. Een oud exemplaar bevindt zich in de collectie bouwfragmenten van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (afb. 467).

De ingangsvleugel (afb. 458) is tussen en gedeeltelijk vóór de korte zijden van de noordzuidvleugel geplaatst en bestaat in de onderbouw uit een aan weerszijden verbreed ouder bouwdeel.

Boven de zandstenen poort loopt een rij van acht kleine vensters, alle overkraagd door drielobbige bogen, rustend op korte pilastertjes, waarvan de bakstenen schachten met de beitel 'gewrongen' zijn bewerkt. In het verlengde van de pilastertjes zijn in de bovenmuur smalle

Afb. 450. Het kasteel in welstand. (Opn. 1892).

Afb. 451. Het kasteel na de brand van december 1906.

Afb. 452. Het Kasteel-Raadhuis vanuit het kasteelpark aan de westzijde (opn. 1977).

velden uitgespaard, waartussen afwisselend ruitvormige en ronde blinde nissen. In deze nissen zijn op hout geschilderde zinnebeeldige voorstellingen geplaatst met op ijzeren plaatjes eronder verklarende spreuken in gulden letters. Van links naar rechts: NON INFERIORA SECUTUS, met zon en zonnebloem; VIS NESCIAM VINCI, met vijf door een slang omslingerde pijlen; SPES ALTERAE VITAE, met korenveld; RENOVATA IUVENTUS, met phoenix in het vuur; DITAT, SERVAT FIDES, met twee in elkaar gesloten handen; CESSIT VICTORIA VICTIS, met een leeuw met zijn klauw op afgekloofde bekenelen; QUIS CONTRA NOS, met bliksemslingerende hand uit wolk; MORS SCEPTRALIGONIBUS AECQUAT, met doodshoofd boven gekruiste scepter en houweel.

Boven de kroonlijst van de toegangspoort twee stenen met in hoogrelief de gekroonde dubbele E. Zij flankeren een epitaafvormige bekroning, kennelijk de omlijsting van een afgehakte wapenstein, waarvoor in de plaats een houten borstbeeld van een krijgsman met helm op een voetstuk is gezet.

Binnenplaats. Op de binnenplaats is links een open galerij met eenvoudige zuilen met ronde gemetselde schachten (afb. 463) en een gesloten verdieping daarboven. De hoofdingang is gelegen in de oostgevel van de vierkante traptoren, die in de hoek

gevormd door de noorden westvleugel is gebouwd. Het zandstenen poortje naast de toren in de westgevel is in 1908 vernieuwd.

De torenbekroning is door Ludewig gereconstrueerd op basis van de tekeningen van A. Mulder, maar de helm schijnt vroeger een iets meer uitgesproken uivorm te hebben gehad. Als windwijzer is op de top een Mercuriusfiguur geplaatst (afb. 466).

⁺ *Kelders*. De noordvleugel bevat vier kelderruimtes (afb. 454). De westelijke ruimte staat niet in rechtstreekse verbinding met de drie andere ruimtes, die onderling ^{+De Noordvleugel} wel doorgangen bezitten. Het is mogelijk dat deze drie kelders in eerste aanleg een ongedeelde ruimte hebben gevormd. De indeling in een grote oostelijke en kleine westelijke kelder heeft dan gecorrespondeerd met een identieke ruimtelijke indeling op de bel-etage erboven in een z.g. grote en kleine zaal, die het kasteel in zijn 14de-eeuwse gedaante kan hebben gehad. Het is ook denkbaar dat er van meet af aan een tweedeling van de grote oostelijke ruimte heeft

Afb. 453. Het Kasteel-Raadhuis gezien aan de ingangszijde (opn. 1977).

bestaan. Het is meer waarschijnlijk dat de grote kelder pas bij de 17de-eeuwse herbouw van het middeleeuwse slot door een scheidingsmuur met schouw en bakoven en een tweede scheidingswand is verdeeld in een ruime kelderkeuken en twee door noord-zuid lopende tongewelven gedekte smalle rechthoekige kelders.

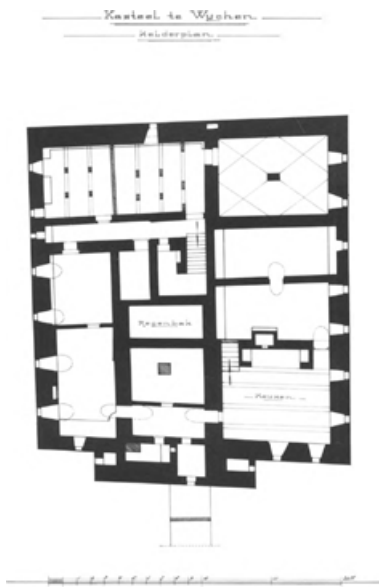
Dat de gewelven in de middelste kelders bij een latere verbouwing behoren blijkt wel uit het feit dat in beide kelders de zuidmuur en in de westelijke middenkelder ook de noordmuur alleen nog aan de voet de oorspronkelijke dikte van de buitenmuur (ca. 1 m) bezitten. Hogerop is de dikte gelijk aan die van het muurwerk op de bel-etage en de verdieping. Hoewel de verdeling van de keldervensters in de noord- en oostmuur heel regelmatig is, houdt de plaats van de scheidingswanden hiermee geen rekening.

De keukenkelder aan de oostkant van de noordvleugel, die is overdekt door troggewelven tussen ijzeren moerbalken (1908), bezit een brede stookplaats en een in de oostelijke middenkelder uitgebouwde bakoven. Aan de zuidkant van de stookplaats bevindt zich tussen de zuidmuur en de zuidelijke wangmuur een stenen trap naar de bel-etage die teniet loopt. Tussen de noordelijke wang en de noordmuur is de passage naar de middenkelders. *Begane grond*. Op de bel-etage (afb. 455) is de noordvleugel verdeeld in drie vertrekken: in het midden een vanuit de traptoren toegankelijke vestibule; aan de westzijde de raadzaal; aan de oostkant een kamer met een gang aan de zijde van het binnenplein.

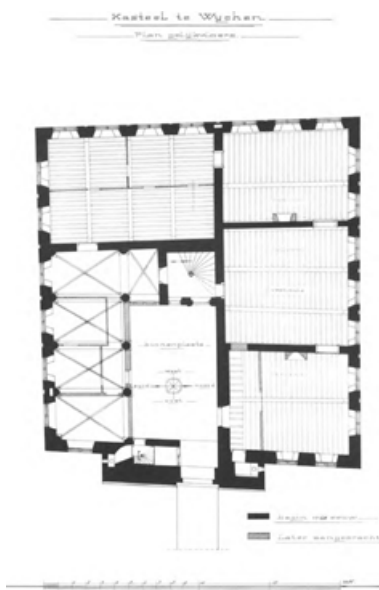
De vestibule wordt verlicht door drie vensters in de noordmuur; de raadzaal en de oostelijke kamer door twee vensters in de noordmuur en respectievelijk door drie en twee vensters in de west- en oostmuur.

De indeling is nagenoeg gelijk aan die op de opmeting van 1903. Het verschil bestaat in de veranderde positie van sommige deuren en de toevoeging van een tweede porte-brisée tussen raadzaal en vestibule. De deur tussen de genoemde gang en de vestibule die op de opmetingstekening van 1903 is toegemetseld, is thans geopend. Een toegang tot de gang vanaf de binnenplaats is in 1908 tot venster vermaakt.

De drie grote vertrekken waren voor de brand van 1906 gedekt met houten plafonds rustend op moer- en kinderbinten. De opmetingstekening van A. Mulder vertoont aan weerszijden van de westelijke tussenmuur en aan de oostkant van de oostelijke scheidings-

Afb. 454. Kasteel Wijchen. Vier plattegrondtekeningen door A. Mulder, opgemeten in 1903: kelder, bel-étage, eerste verdieping en zolder.

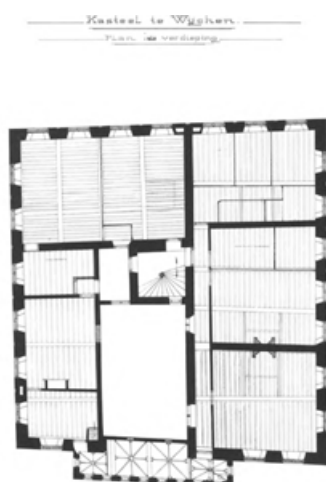
Afb. 455. Kasteel Wijchen. Vier plattegrondtekeningen door A. Mulder, opgemeten in 1903: kelder, bel-étage, eerste verdieping en zolder.

wand raveelbalken, die verband houden met vroegere stookplaatsen. Tot 1906 waren er twee functionerende haardplaatsen, namelijk in de buitenste kamers iets uit het midden van de scheidingswanden. Bij de restauratie na de brand van 1906 ontwierp Ludewig voor de beide kamers neorenaissance schoorsteenmantels, die niet meer aanwezig zijn. De ontwerptekening waarop ook twee eenvoudiger schoorsteenmantels voor kamers op de verdieping zijn afgebeeld, is bewaard gebleven (afb. 468).

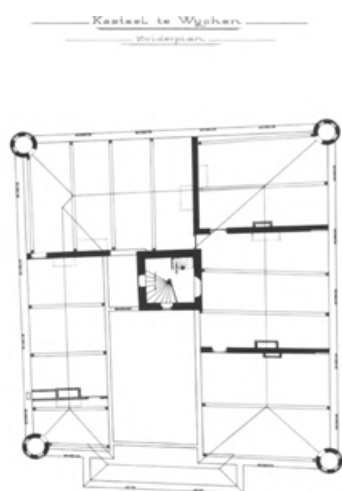
Ludewig heeft in sterke mate zijn stempel gedrukt op de afwerking van de drie vertrekken. De betimmering van de vestibule en de kamers is nog grotendeels uit 1908.

Onder de moer- en strijk balken zijn sleutelstukken aangebracht met een engelenkopje. Elders in het kasteel zijn eenvoudiger uitgevoerde sleutelstukken

verwerkt. Helaas zijn de lambrizingen in de ontvangsthal en de raadzaal vervangen door een ongeprofileerde eiken bekleding, bestaande uit delen van verschillende breedte die met gesmede nagels zijn vastgehecht. De kleurafwerking in de vestibule en raadzaal is donker bruin; in de oostelijke kamer is de balkenzoldering groen geschilderd.

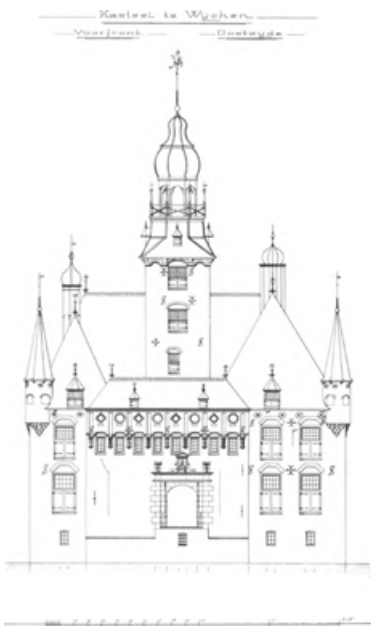
Afb. 456. Kasteel Wijchen. Vier plattegrondtekeningen door A. Mulder, opgemeten in 1903: kelder, bel-étage, eerste verdieping en zolder.

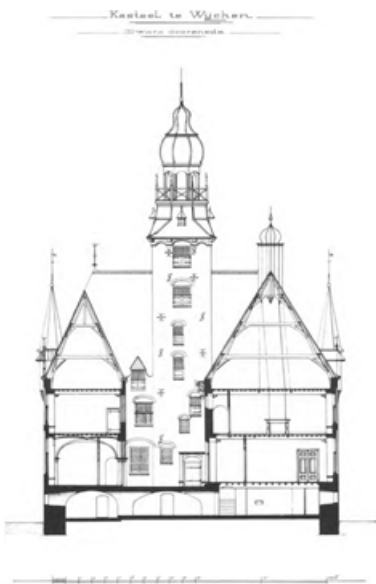
Afb. 457. Kasteel Wijchen. Vier plattegrondtekeningen door A. Mulder, opgemeten in 1903: kelder, bel-étage, eerste verdieping en zolder.

Verdieping. Op de verdieping (afb. 456) wordt de verdeling in drie hoofdruimtes aangehouden als op de bel-etage, alleen zijn de verschillende vertrekken wat anders onderverdeeld dan voor 1906 het geval was. Boven de raadzaal vindt men drie kleine vertrekken; aan de kant van de binnenplaats is van de vertrekken boven de vestibule en de oostelijk aanpalende kamer een lange smalle gang afgescheiden. De middenkamer is onderverdeeld in drie ruimtes: een grote kamer ter breedte van twee balkvakken en een kleine kamer met anti-chambre ter breedte van een balkvak. In de genoemde grote middenkamer bevindt zich een schoorsteenmantel. Ruggelings daarvan staat in de oostelijke kamer de tweede bewaard gebleven Ludewig-schoorsteenmantel (afb. 468).

Zolder. De noordvleugel is op zolderniveau (afb. 457) door de tot in de nok van de zolderkap toe lopende scheidingswanden verdeeld in drie ruimtes, die ieder zijn overdekt door een gedeelte van de hoge schilddakvormige kap, waarvan het westelijk dakvlak doorloopt in dat van de westvleugel. Een luik in het oostelijk dakvlak geeft toegang tot de lager liggende zolderverdieping van de toegangspoort.

Afb. 458. Kasteel Wijchen. Aanzicht van de voorgevel door A. Mulder, 1903.

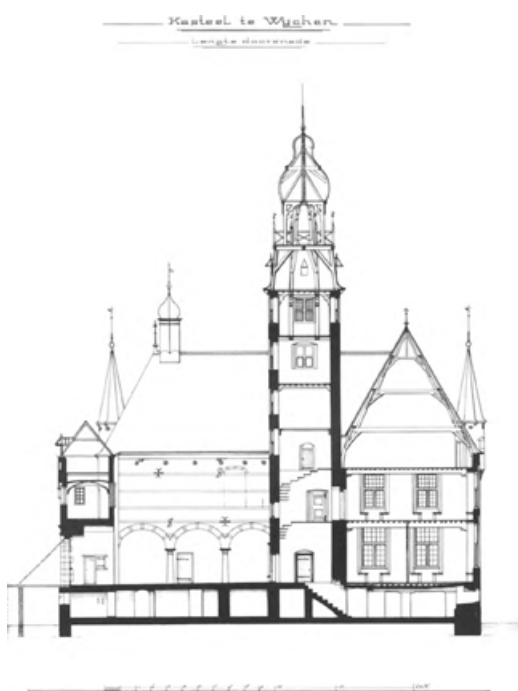
Afb. 459. Kasteel Wijchen. Dwarsdoorsnede over de binnenplaats, opmeting van A. Mulder, 1903.

De kapconstructie is geheel in grenenhout uitgevoerd en vormt een getrouwe copie van de in 1906 afgebrande kap. De kapgebinten bestaan uit in drie etages opgestapelde dekbalkjukken met daarboven een geschoorde nokstijl. Tegen het noordelijk dakvlak zijn een vijftal koekoeksramen aangebracht.

Op de buitenhoeken bevinden zich met een spits bekroonde ronde arkeltorens. De schoorstenen bezitten buitendaks achtpuntige horizontale doorsneden (afb. 464).

+ Haaks op de grote noordelijke vleugel staat de met een korte zijde tegen de zuidmuur daaraan aansluitende westvleugel, die qua oppervlakte ongeveer de helft vormt van de oudere noordvleugel. ^{+Westvleugel}

Kelder. De opvallende dikte van de buitenmuren aan de west- en zuidzijde die men in de kelder (afb. 454) aantreft, wijzen erop dat de onderbouw deel heeft uitgemaakt van de weermuur die de open ruimte naast de oudste vleugel omvatte. Sporen in de zuidmuur zouden kunnen wijzen op resten van een weergang op spaarbogen.

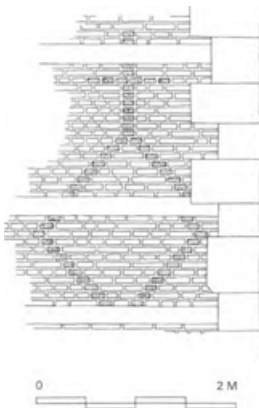

Afb. 460. Kasteel Wijchen. Lengtedoorsnede over de binnenplaats gezien naar het zuiden, opmeting door A. Mulder, 1903.

Van de kelder is een gang afgescheiden. De vroeger voor wijnopslag en thans als archiefkelder benutte ruimte heeft haar oorspronkelijke dekking verloren. De onderverdeling in twee ruimtes van voor 1906 is gewijzigd. De deur die op de opmetingstekening van 1903 midden in de gang uitkomt is gedicht. Een onderslagbalk heeft het grote aantal steunpunten onder de moerbalken verminderd, waardoor in zekere zin één ruimte ontstond.

Begane grond. Op de bel-etage (afb. 455) is deze vleugel aanvankelijk één ruimte geweest, verlicht door vier vensters in de westgevel en twee ramen in de zuidgevel. De in vier balkvakken verdeelde zoldering heeft bij de restauratie van 1908 sleutelstukken gekregen met een schubmotief. De aanduiding van een raveling in het noordelijk balkvak van de zaal op de opmetingstekening van 1903 wijst op de plaats van een voormalige stookplaats tegen de noordwand van deze zaal. De zaal is thans onderverdeeld in een grote kamer onder de twee noordelijke balkvakken alsmede twee kamers en een gang in het zuidelijk gedeelte.

Verdieping. Op de verdieping (afb. 456) bevindt zich een zaal van gelijke omvang en uitmonstering als op de begane grond, ook weer onderverdeeld in verschillende vertrekken:

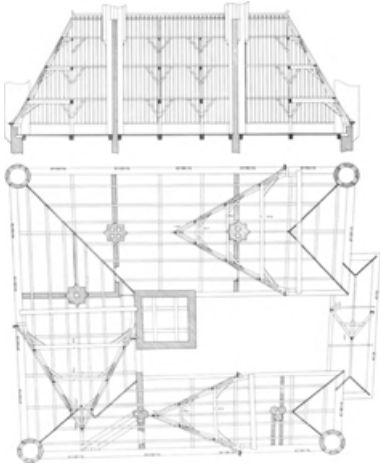
Afb. 461. Kasteel-Raadhuis. Baksteenpatroon in het muurwerk links van de toegangspoort.

Afb. 462. Kasteel-Raadhuis. De toegangspoort bekroond door een aedicula waarin een krijgersbuste is geplaatst en twee monogramstenen met gekroonde dubbele-E (opn. 1977).

Afb. 463. Kasteel-Raadhuis. De colonnade op de binnenplaats (opn. 1977).

Afb. 464. Kasteel-Wijchen. Het kappenplan, schaal 1:300, volgens restauratie-ontwerp van F. Ludewig, 1908.

twee kamers en een brede gang waarvan aan het zuidende nog een klein vertrek is afgenomen. De moerbalken (houten omkisting) rusten op sleutelstukken met schubben.

Zolder. De zolderruimte (afb. 457) boven deze vleugel bestaat uit één ruimte, waarvan de kapconstructie gelijk is aan die boven de noordvleugel. Tegen het oostelijk dakvlak kapt de lagere zuidvleugel aan.

⁺ De zuidvleugel staat haaks tegen de westvleugel, oostwaarts gericht.

Kelder. Op kelderniveau (afb. 454) bezit het muurwerk de dikte die overeenkomt met die in de andere vleugels. De door een tongewelf overdekte ruimte is middels een dunne tussenmuur in tweeën gedeeld. In de oostelijke kelder zijn gevangencellen ingebouwd toen het kasteel als raadhuis in gebruik genomen werd. ^{+Zuidvleugel}

Colonnade. De galerij bestaat feitelijk uit vier met kruisribgewelven overdekte traveeën in het corps van de zuidvleugel (afb. 455, 459, 460). De ruimte tussen de westelijke van de vier traveeën en de traptoren is eveneens met een stenen kruisgewelf overdekt. Hierdoor lijkt de zuilengalerij haaks om te buigen. Voor de brand van 1906 was de colonnade dichtgezet en verdeeld in verschillende vertrekken. Bij de restauratie van 1908 is de colonnade over de drie oostelijke traveeën geopend (afb. 463). De meest westelijke travee en de smalle tussentravee zijn van de binnenplaats afgesloten en in twee vertrekken verdeeld.

Verdieping. Op de verdieping (afb. 456) is de zuidvleugel verdeeld in drie vertrekken. Van west naar oost bevinden zich hier een kleine kamer met een daarnaast gelegen passage, die naar de burgemeesterskamer leidt. In de burgemeesterskamer bevindt zich tegen de oostwand een schouw met gebeeldhouwde zandstenen wangen, 17de-eeuws werk. Achter deze kamer is de derde kamer, die deel uitmaakt van de dienstwoning van de kasteelbewaarder.

Zolder. De zolderverdieping (afb. 457) is verdeeld in een grote en een kleine ruimte. De dakconstructie bestaat uit gebintstellen, opgebouwd uit twee dekbalkjukkan met erboven een geschoorde nokstijl. De schoorstenen hebben buitendaks een driepasvormige doorsnede.

⁺ Het kasteel is te betreden via een vaste brug over de slotgracht. De hoofdingang van het kasteel-raadhuis bevindt zich in een ondiepe oostelijke vleugel, die de binnenplaats afsluit en die met de flanken voor de smalle gevels van de noord- en zuidvleugel staat. De vleugel vertoont zich aan de ingangszijde als een breed vooruitspringend blok. De toegang bevindt zich niet in de as van het risaliet, dat een asymmetrische compositie heeft, maar wel in de as van de oostgevel in zijn totale breedte. Midden boven de doorgang staat een krijgersbuste in een aedricula geflankeerd door twee stenen met gekroonde dubbele E. ^{+De poortvleugel}

Het middengedeelte van de poortvleugel is blijkens duidelijk zichtbare verticale naden aan weerszijden verbreed (afb. 462). In het 14de-eeuwse middengedeelte zijn sierpatronen in het metselwerk aangebracht (afb. 461).

Kelder. Van de kelder tot aan de verdieping is het muurwerk van gelijke dikte als dat in de kelders van de andere vleugels (afb. 454).

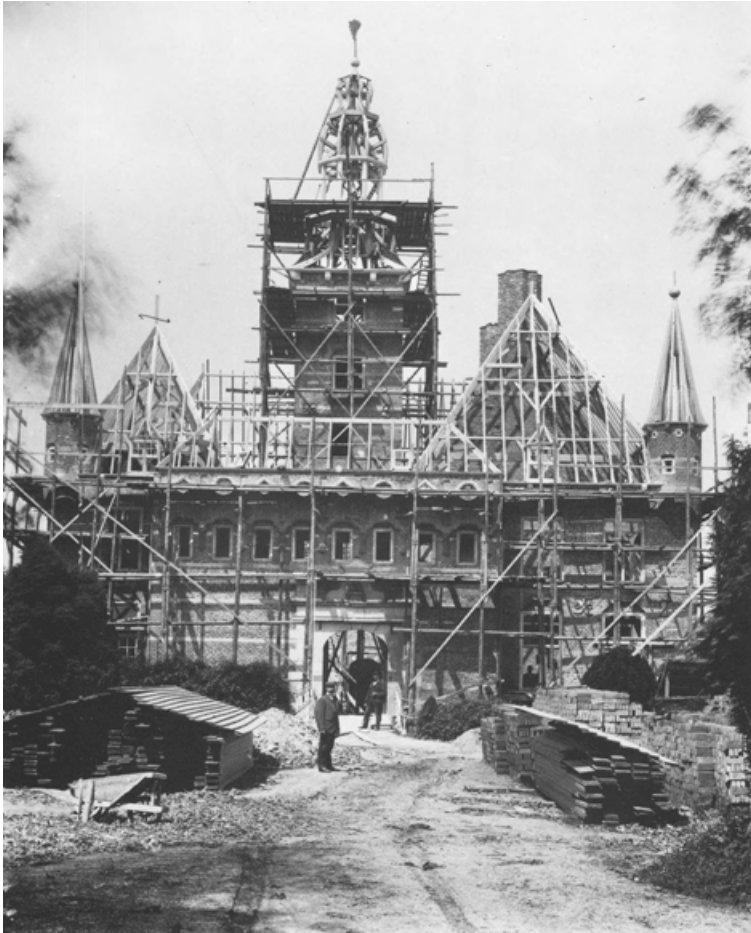
In het poortgebouw zijn belangrijke restanten bewaard gebleven van een in oorsprong vierkante toren, die deel heeft uitgemaakt van het kasteel in zijn middeleeuwse fase. De middeleeuwse toren moet tegen het oostelijk gedeelte van

de noordvleugel hebben aangesloten. In eerste aanleg zal deze iets ten opzichte van het woonblok aan de oostkant uitspringende toren een kelder hebben gehad. Onder de huidige vleugel en het aansluitende gedeelte van de binnenplaats zijn verschillende kleine kelderruimtes met een tongewelf.

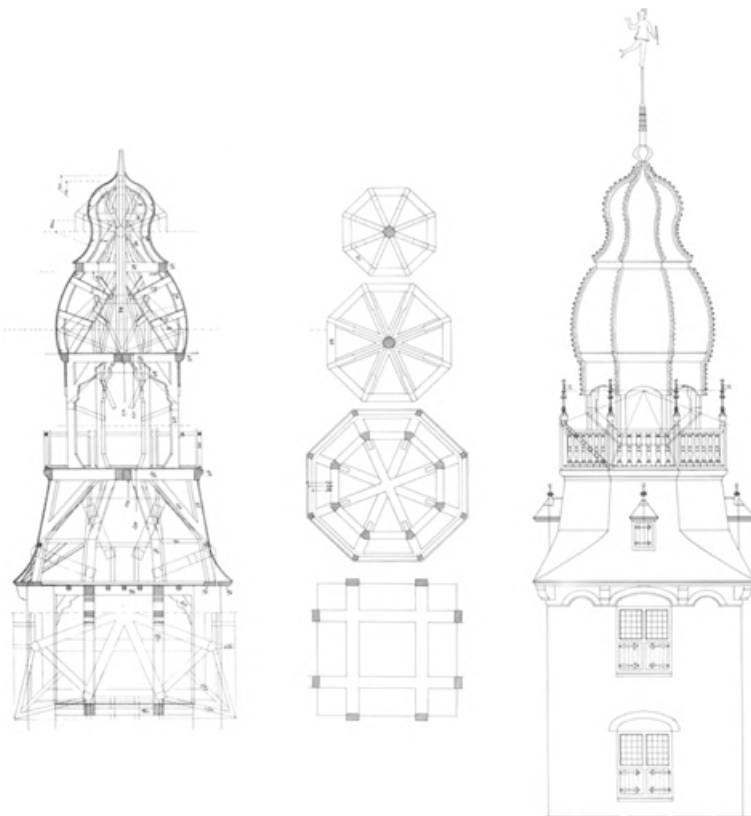
Poortdoorgang. De uitbreiding aan weerszijden van de ingangsgevel dateert uit de periode van de herbouw van het kasteel in het begin van de 17de eeuw. Beganegronds (afb. 455) werd aan de zuidkant van de inrijpoort een klein poortwachtersvertrek met wenteltrap naar de erboven gelegen galerij gebouwd. De kleine hokjes op de buitenhoeken werden als privaten gebruikt.

Verdieping. Aan de verdieping (afb. 456) werd zowel aan het exterieur als inwendig veel zorg besteed. Hier bevindt zich de zogenaamde galerij, een door tien kleine vensters, waarvan acht in de voorgevel, verlichte passage, gedekt door vier zorgvuldig gemetselde gewelven. Het zijn tamelijk vlak gehouden, achtdelige gewelven, schoon werk van kleine baksteen met sluitringen in de kruin en bij de geboorte van de platte ribben. Het gewelf dat de ruimte voor de noordvleugel overspant, is gepleisterd. Deze kleine ruimte is in tweeën verdeeld in een toiletruimte en een portaaltje voor de als onderdeel van een dienstwoning in gebruik zijnde drie andere traveeën van de galerij.

Zolder. De zolderruimte boven dit smalle bouwlied is gedekt met een eenvoudige sporenkap.

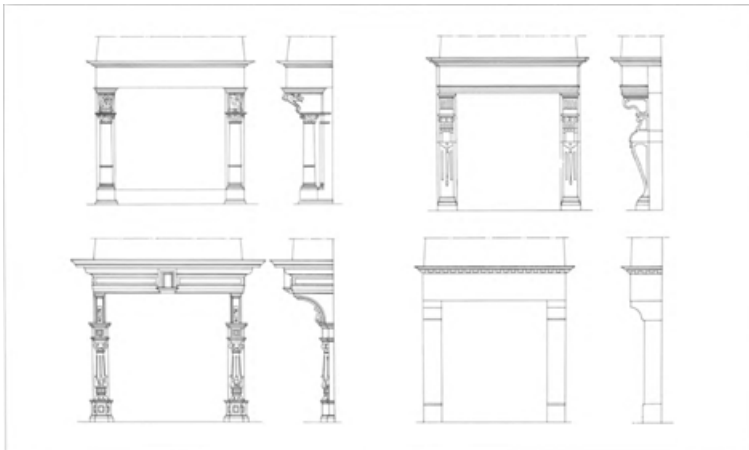
Afb. 465. Kasteel Wijchen tijdens de restauratie van 1908.

Afb. 466. Kasteel Wijchen. De houten bekroning van de traptoren van het kasteel volgens restauratie-ontwerp van F. Ludewig, 1908. Aanzicht en doorsneden, schaal 1:100.

Afb. 467. Kasteel Wijchen. Loden duife op pinakel, toegepast als versieringsmotief op de kappen van de dakkapellen. Tekening door F. Ludewig, 1908.

Afb. 468. Kasteel Wijchen. Vier schoorsteenmantels voor het kasteelinterieur door F. Ludewig. Schaal 1:50.

⁺ In de binnenhoek gevormd door de noord- en westvleugel staat de onderkelderde, boven de begane grond vijf verdiepingen tellende traptoren, die wordt bekroond ^{+De traptoren} door een houten torenbekroning (afb. 459-460).

Kelder. In de zuidmuur van de noordvleugel zijn ter plaatse van de traptoren in de kelder en op de begane grond buitenvensters aangetroffen, waaruit blijkt dat de noordvleugel oorspronkelijk vrij heeft gestaan. De traptoren dateert uit de periode van de herbouw van het middeleeuwse kasteel in het begin van de 17de eeuw.

De toren is onderkelderd en heeft boven de begane grond een trapkoker met houten spiltrap tot aan de zolderetage, vervolgens drie boven elkaar gelegen torenkamers, bekroond door een houten torenconstructie.

Trappartij. Vanaf het ingangsportaal leidt een rechte stenen trap naar de kelderruimte onder de westvleugel. De ruimte onder de traptoren is onderkelderd met een om de keldertrap heenlopende winkelhaakvormig tongewelf (afb. 454).

Beganegronds vormt de ruimte voor de spiltrap een klein ingangsportaal met toegangen tot de vestibule in de noordvleugel en de aanbouw tussen de traptoren en de zuidvleugel (afb. 455).

Bovenbouw. De bovenbouw van de toren bestaat uit drie vertrekken boven de torenkamer op zolderniveau. Deze vertrekken worden verlicht door halve en hele kruiskozijnen. Vanuit de bovenste kamer heeft men een vrij uitzicht, aangezien het vertrek boven de daknokken van de kasteelvleugels ligt. Tegen de wanden zijn in de bovenste kamer muurstijlen geplaatst met korbelen die de moerbalken dragen, waarop de achtkante houten torenbekroning rust.

Bekroning. De torenbekroning (afb. 466) bestaat uit drie etages: de tot achtkant ingesnoerde onderbouw, een open zone en de peervormige helm met windijzer in de vorm van een Mercuriusgestalte.

⁺ Tussen de traptoren en de zuidvleugel bevindt zich een bouwlid met verdieping en zoldervertrek, dat is aangekapt bij de westvleugel, waarvan het oostelijk dakschild ^{+Het bouwlid naast de traptoren} daartoe iets opgewipt is en verlengd. Beganegronds is de ruimte overkluisd door een kruisribgewelf. In eerste aanleg vormde dit bouwlid de overdekte verbinding met de colonnadegalerij in de zuidvleugel.

Toen de colonnade in de 18de of 19de eeuw werd dichtgebouwd, is ook de arcade in de kleine travee gesloten en van een venster voorzien. Toen in 1928 de arcades van de drie oostelijke traveeën aan de binnenplaats weer werden geopend, bleef die in de tussenbouw gesloten. De aansluitende vierde travee werd van de open galerij afgesloten door een muur onder de gordelboog. De van de binnenplaats afgescheiden galerijruimte, gedekt door een groot en een klein kruisribgewelf, is door een tussenmuur in twee qua oppervlak ongeveer even grote vertrekken verdeeld. Hierbij is geen rekening meer gehouden met de gewelfindeling.

Op de verdieping (afb. 456) bevindt zich een klein celvormig vertrek waarvan de zoldering lager ligt dan die van de overige verdiepingsruimten. Het zoldervertrekje daarboven, te betreden vanuit de overloop aan het einde van de houten spiltrap, ligt verdiept ten opzichte van het niveau van de andere zoldervloeren vanwege de bovengenoemde aankapping.

⁺ Het renaissance kasteel is gebouwd op de grondslagen van een oudere, 14de-eeuwse burcht, waarvan de resten in het muurwerk van de kelders en de toegangspartij zijn bewaard gebleven. De huidige ingang bevat in het muurwerk resten van een vierkante toren, waarvan de begrenzing door verticale bouwnaden wordt aangegeven in de oostmuur. Het oudere karakter spreekt verder uit het in verglaasde koppen gemetselde ruitpatroon naast de poort. In eerste aanleg zal de noordelijke vleugel vrij hebben gestaan. Het blok is oorspronkelijk in een grote en kleine zaal verdeeld geweest. Op de plaats van de traptoren op het binnenplein zijn bij werkzaamheden in 1928 op de begane grond twee dichtgemetselde vensters aangetroffen, 100 cm hoog, 56 cm breed, afgedekt met een termijnboog en met de bovenkant van de dorpel 2,54 m uit de vloer gerekend. ⁺*Bouwgeschiedenis*

De kleine zaal zal waarschijnlijk aan de noordzijde hebben gelegen, want in de kelder correspondeert daarmee een afzonderlijke overwelfde ruimte.

Zuidelijk van deze vleugel lag een ommuurd plein. Tegen de zuidmuur van de noordvleugel stond aan de oostzijde een deels nog aanwezige vierkante hoektoren verspringend ten opzichte van de zuidmuur.

Afb. 469. Kasteel Wijchen. Kinderportret, anoniem, 17de eeuw (opn. 1981).

Afb. 470. Kasteel-Raadhuis. Portret van Emilia van Nassau als kind, anoniem, 3de kwart 16de eeuw (opn. 1981).

De westelijke vleugel is in een tweede fase tegen het hoofdblok aangebouwd met gebruikmaking van de bestaande ringmuur. De keldermuren van de zuidelijke vleugel bevatten de overblijfselen van deze ringmuur die een weergang had. Aan de oostkant is in 1928 een trap aangetroffen, waarvan werd aangenomen dat hij diende om op de weergang te komen.

Na de verwoesting of gedeeltelijke afbraak van de 14de-eeuwse burcht, is in de tweede helft van de 16de eeuw de herbouw begonnen vanaf het kelderniveau. De twee oude vleugels werden opnieuw opgetrokken en in de binnenhoek werd een traptoren aangelegd. Verder zijn nieuw toegevoegd de westvleugel met de open galerij en de nieuwe ingangspartij (met een overwelfde galerij op de verdieping), waarin delen van de 14de-eeuwse hoektoren zijn opgenomen.

Het ligt voor de hand, dat de middeleeuwse ingang zich oorspronkelijk niet aan de oostkant bevond, maar aan de zuidzijde van het hoofdblok, mogelijk in of naast de 14de-eeuwse hoektoren. Het kasteel was in tegenstelling met de huidige aanleg dus op het dorp georiënteerd.

+ Tot de inventaris van het kasteel-raadhuis behoren een aantal voorwerpen die grotendeels geen historische relatie met het huis hebben, maar door schenking, aankoop of als bruikleen hier zijn terecht gekomen. +Inventaris

+ *Schouwwallen*. Zandsteen, XVII; in de burgemeesterskamer (verdieping zuidvleugel). Op de wallen van onder naar boven de volgende motieven: leeuw, kop met palmet, gevleugelde leeuw, kopje met vruchten en cherubs. +Beeldhouwwerk

Waterspuwer. Zandstenen bouwfragment, in de vorm van een door een putto bereden dolfin, hoogte 48 cm, lengte 55 cm.

Portretbuste. Terracotta, hoogte 39 cm; gemerkt met stempel op de achterzijde van de voet: P. Ipsen / Kiøbenhavn / Enerel / 607; XIX d. Figuur van een jong meisje met los hangend haar en gekleed in een gedecolleteerde japon. Mogelijk portret van prinses Wilhelmina? *Twee siervazen*. op zuil. Albast, zuil hoog 120 cm, vaas hoog 67 cm; XIX B. Ronde gecanneleerde zuil met voeringen en sierband halverwege de schacht, rustend op en bekroond door een achthoekige grond- en dekplaat. Vaas op geprofileerde voet, op het lijf versierd met knorren, vrouwemasker en eierlijst en voorzien van twee handvatten met maskers.

+ In de burgemeesterskamer bevinden zich de volgende door aankoop verworven meubels: *Kolommenkast*. Met vier deuren en onderlade; gesneden kroonlijst, geprofileerde panelen, eikehout met kleine stukjes ebbenhout ingelegd, XVII. +Meubilair

Gesneden dekenkist. XVII.

In de raadzaal en verder door het raadhuis verspreid opgesteld:

Eikehouten tafels. Afkomstig uit de refter van het Franciscanenklooster te Weert.

+ In het kasteel-raadhuis hangt een vijftal portretten, twee 17de-eeuwse kinderportretten en drie vroeg-20ste-eeuwse portretten, voorstellend prinses Emilia van Nassau, Don Emanuel van Portugal en Mr. P.F. van Cooth. +Portretten

1 *Kinderen van Gendt* (afb. 469). Twee kinderen ten voeten uit in een landschap, waarschijnlijk Emanuel van Gendt en zijn jongere zusje Egerie Adrienne Sibilla;

olieverf op doek, afm. 125 × 147 cm, anoniem werk, Hollands, eind 17de eeuw.
Dienst Rijksverspreide Kunstvoorwerpen.

Dit schilderij behoorde tot de groep Van Gendt-portretten in de collectie Van Schuylenburch-van de Ulenpas, waar het te boek stond als een dubbelportret van Emilia Louise en Elisabeth Maria van Portugal, dochters van don Emanuel en Emilia van Nassau. Gezien de kledij (ca. 1670-1685) en het feit dat tenminste de oudste van de beide kinderen een jongen is, is die toeschrijving niet houdbaar. Meer waarschijnlijk mogen hierin twee van de negen kinderen worden gezien van Elisabeth Maria van Portugal en Adriaan van Gendt. Daar in een onduidelijk achterschrift de naam 'Hompesch' voorkomt, lijkt het aannemelijk in het jongste van de twee kinderen te zien Egerie Adrienne Sibilla van Gendt, gehuwd met Adriaan Gustav van Hompesch.

Het doek toont de beide kinderen in een landschap waarin links op de achtergrond een blokvormig buitenhuis staat achter een toegangshek. In het midden staat een knaap, waarschijnlijk de in 1687 geboren Emanuel, zesde kind uit het huwelijk van het echtpaar Van Gendt. Hij draagt een lange jas en onderkleed, bandelier met degen over de rechter

schouder en een lint met penning over de linker schouder; op zijn hoofd een platte hoed met struisveren. Hij houdt een schaap aan een lang koord met holster en heeft een zweepje in zijn rechter hand. Rechts op de grond het meisje, gekleed in een lange hooggesloten jurk, met brede sjerp en een bundel kettingen waaraan een penning hangt over de linker schouder. Zij draagt romeinse sandalen als schoeisel en een baret met struisveren als hoofddeksel.

- 2 *Kinderportret* (afb. 470). Klein meisje voorstellend Emilia van Nassau, olieverf op paneel, afm. 105 × 90 cm, anoniem werk, Hollands, derde kwart 16de eeuw. In bruikleen van de Dienst Rijksverspreide Kunstvoorwerpen. Het portret is afkomstig uit de collectie Van Schuylenburch-Van Bommenede volgens een aanduiding op de achterzijde.

Emilia van Nassau (1569-1629), dochter van Prins Willem van Oranje en diens tweede gemalin Anna van Saksen, is afgebeeld in een wit gewaad met mutsje van satijn en kant, gezeten op een rood kussen afgezet met een brokaatrand; de verdere entourage bestaat uit een Smyrna tapijt en een opgetrokken rood gordijn.

- 3 *Emilia van Nassau*. Olieverf op doek, afm. 59 × 48,5 cm; schilderij vervaardigd door Jhr. A.W. den Beer Poortugaal, volgens een toelichting op de lijst 'naar originele prenten uit de verzameling van H.M. de Koningin'. Het portret is geschonken door Jhr. Mr. R.L. van Humalda van Eysinga-Sickinghe.

Een afbeelding van het originele schilderij bevindt zich in A. de Faria, *Descendance de D. Antonio, Prieur de Crato, XVIIIème Roi de Portugal*, Livorno, 1908. Het portret bevindt zich volgens De Faria in het bezit van Mr. du Plessis de Saussure in het Chateau d'Ependes (Vaud).

- 4 *Emanuel van Portugal*. Olieverf op doek, afmeting 59 × 48,5 cm. Portret geschilderd naar een gravure, afgebeeld in De Faria's, 'Descendance...' als een portret binnen een ovale omlijsting waarop als randschrift staat: EMANVEL - LV SIT - ANTHON - FIL - LVDOV - INF - PORTVG - NEP - EMANVEL - REG - PRONEP.

Het schilderij van dezelfde hand als het portret van Emilia, is een gespiegelde weergave van deze prent. Don Emanuel (1568-1638) huwde op 7 november 1597 in Den Haag met prinses Emilia van Nassau. Het paar woonde vanaf 1609 enige tijd op het kasteel.

- 5 *Portret van Mr. P.F. van Cooth*. Olieverf op doek, afm. 59 × 49 cm, gesigineerd r.o.: Gerard van der Heyden.

Borststuk naar links, aanzierend. Gekleed in zwarte colbert met onderscheidingsdecoratie in de linker revers, wit hemd met opstaande boord en vlinderdas. In de linker bovenhoek van het fond het familiewapen Van Cooth waaronder het volgende opschrift: Mr P.F. van Cooth / † 8 Juni 1901 te 's Hertogenbosch / legateerde zijne te NIFTRIK en BALGOY gelegen onroerende / goederen en een tiende zijner nalatenschap / aan de gemeente / WYCHEN. Het portret is aan de gemeente geschonken.

In de ontvangsthal hangen naast de bovengenoemde portretten (nrs. 1, 3-5) schilderijen in bruikleen van de Dienst Rijksverspreide Kunstvoorwerpen.

In de burgemeesterskamer hangt een drietal schilderijen.

- 1 *Madonna met Kind*. Olieverf op doek, afm. 82 × 64 cm, anoniem 17de-eeuws werk.
- 2 *God de Vader tronend op wolken*. Olieverf op doek, afm. 62 × 41 cm, anoniem 18de-eeuws werk.
- 3 *Besnijdenisscène*. Olieverf op paneel, afm. 44 × 33 cm, 17de-eeuws werk.

Het bouwhuis

Ten oosten van het kasteel binnen de singel staat het bouwhuis, eigendom van de Stichting 'Het Gelders Landschap'. Het in oorsprong 17de-eeuwse bouwhuis bezit een L-vormig grondplan en omvat twee woningen en stallen. Op een tekening van C. Pronk (afb. 447) heeft het aan de zuidzijde een tuitvormige eindgevel en een torentje op de noordoost-hoek. De westelijke sluitgevel had vanouds een gezwenkte geveltop. Bij de restauratie uitgevoerd in 1939-1940 o.l.v. ir. A. Kraayenhagen uit Oosterbeek, is de tuitvorm van de zuidgevel vervangen door een gezwenkte Gelderse top (afb. 471).

De tegen de oostgevel aangebouwde schuur kreeg een dito topgevel. De lage vierkante torenachtige aanbouw die als berging dienst deed is afgebroken (afb. 472).

Bij de restauratie is men uitgegaan van de gedachte de bouwhuisruimte exploitabel te maken als bergplaats en garage. Sedert 1962 is de archeologische collectie van de gemeente

Afb. 471. Het bouwhuis na de restauratie (opn. 1977).

Afb. 472. Het bouwhuis voor de restauratie volgens luchtopname uit 1926 (foto K.L.M.).

Wijchen, waartoe de belangrijke verzameling van de Wijchense amateur-archeoloog Frans Bloemen behoort, in het bouwhuis ondergebracht.

- Opmetingstekening. Schematische weergave van plattegrond en gevels door architect H. Onnes, behorend bij een rapport d.d. 22-7-1933, in tekeningenarchief R.D.M.Z.

Woonhuizen en boerderijen

Ondanks het feit dat Wijchen door zijn centrumfunctie en industrialisatie meer dan andere dorpen in het Rijk van Nijmegen aan moderniseringsdrift heeft moeten toegeven, zijn er nog verschillende panden en boerderijen die hun oorspronkelijke karakter goed hebben bewaard.

Opmerkelijk zijn hier een aantal hoeves en herenhuizen die in bouwmassa en detaillering een zekere allure hebben en een nauwe verwantschap vertonen met pastoriewoningen uit de eerste helft van de 19de eeuw. In het oostelijk buitengebied met name in de buurt Alverna treft men nog enige belangrijke boerderijen aan. In het westelijk dorpsgebied is ten gevolge van de nieuwbouw veel verdwenen. Belangrijke plaatsen zijn nog de hoeves 'De Hagert' en de op een oud terrein staande, verjongde 'Vormer'. Zie voor de boerderijen in Alverna, Lunen en Woord blz. 378, 381 en 383.

⁺ Elckerlyckweg nr. 1. Dorpswoning (afb. 473) ten zuidwesten van de R.K. kerk en oorspronkelijk gelegen aan de rand van het oude kerkhof. Bakstenen woonhuis ⁺Elckerlyckweg

onder met pannen gedekt schilddak met een aanbouw onder ahang aan de achterzijde.
Datering XVII-XVIII.

+ Huurlingsedam nr. 16. Nabij het oostende van het Wijchense Meer staat op een iets verhoogd terrein boerderij 't Slotje', een witgepleisterde T-boerderij met zesruits schuifvensters en een met riet gedekte kap. De boerderij is in haar huidige gedaante vroeg 19de-eeuws, doch gezien de ligging gebouwd op een oude bewoningsplaats (afb. 478). Het beloop van de Huurlingsedam, die met een haakse hoek om het grondperceel heenbuigt, wijst op een stellig middeleeuwse occupatie van het terrein. ^{+Huurlingsedam}

Afb. 473. Elckerlijckweg nr. 1 (opn. 1977).

Afb. 474. Markt nr. 4. Het voormalige schoolmeestershuis (opn. 1977).

+ Kraaijenberg nr. 8. Thans door de gelijknamige woonwijk omgeven in baksteen opgetrokken T-boerderij, waarvan het voorhuis aan de linker zijde is onderkelderd. ^{+Kraaijenberg} In de voorgevel zesruits schuifvensters met klampluiken op de begane grond en vierruits venstertje op de lage verdieping. Links van de hoeve staat een achthoekige karnmolen met deels houten, deels met leem bestreken gevlochten wanden. In zijn huidige gedaante is de boerderij van ca. 1800, maar van oorsprong aanmerkelijk ouder.

+ Leurseweg nr. 175. Ten westen van de Leurseweg staat de uit het midden van de 17de eeuw daterende boerderij 'De Hagert' (afb. 475-477). De hoeve waarvan ^{+Leurseweg} het voorhuis ondanks een vrij ingrijpende restauratie nog oude elementen bevat, is gelegen op een omsingeld terrein ten noorden van de Groenestraat, op ongeveer 500 m ten zuiden van de dorpskerk van Leur.

Volgens Van Balen is deze boerderij een van de weinige voorbeelden waarbij de gezwenkte topgevel niet als eindgevel maar als opzetgevel is toegepast. In 1904 bestonden er plannen om de boerderij af te breken. Restauratie volgde echter na enige jaren zoals de steen boven de zijdeur aangeeft: Gebouwd in 1648 - Herbouwd 1908. Het herstel is tamelijk ingrijpend geweest. Zo zijn de vensters deels verplaatst en is de voorgevel door inkorting aan de rechter zijde meer symmetrisch geworden. De zijtopgevels die voor de restauratie tuitvormig waren, kregen eveneens gezwenkte toppen. Volgens een tekening van C. Pronk bezat de linker zijtopgevel in 1732 een andere vorm.

In het verpondingsregister wordt De Hagert in 1647 omschreven als de bouwhof 'Hagevoort'. Ter plaatse is in 1648 het huidige huis voor de familie Van Singendonck uit Nijmegen gebouwd. In de 19de eeuw behoorde het goed aan Vrouwe van Pallandt

van Walfort geboren Van Herzeele. Het vererfde in 1887 op de familie Van Leeuwen. In 1935 ging de hoeve door koop over aan de familie Lepoutre.

Bronnen

- Afbeelding. Grijs gewassen pentekening door C. Pronk, waarschijnlijk uit 1732, Particuliere Collectie R.K.D., Den Haag.

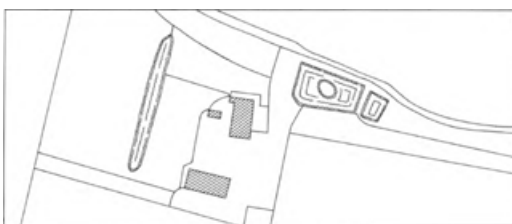
- Opmetingstekening. Schets van de gevel, opgenomen door A. Mulder in april 1905 en

Afb. 475. Leurseweg 175. Boerderij 'De Hagert', naar tekening van C. Pronk, vermoedelijk 1732. Part. coll. R.K.D., Den Haag.

Afb. 476. 'De Hagert', tekening van de voorgevel door J. Roest, naar opmeting van A. Mulder uit 1905.

Afb. 477. 'De Hagert' volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

hiernaar gemaakte uitgewerkte versies uit 1973 en 1975 (afb. 476) in tekeningenarchief R.D.M.Z.

- Literatuur. C.L. van Balen, Boerderij 'den Hagert', *Bouwkundig Tijdschrift* XXII (1904), blz. 27 PL. III; Idem, Oude hofstede, *Bouwkundig Weekblad* XXIV (1904), blz. 362; Idem, De oud-Geldersche bouwstijl, *B.M. Gelre* VIII (1905), blz. 311-312; Brekelmans 1953, blz. 18; Camps 1956, blz. 201; Zandstra 1962, blz. 96; Tweestromenland nr. 22 (1975), blz. 24-25.

+ Markt nr. 4. Voormalig schoolmeestershuis, waarin thans een winkel is gevestigd (afb. 474). Pand met hoge bel-etage op de verdieping en gedekt door een met pannen belegd schilddak. Voorgevel van vier traveeën met vertimmerde acht- en twaalfruits schuifvensters, deur met houten omlijsting, dakgoot op klossen. Datering XIX A. ^{+Markt}

- Literatuur. Camps 1956, blz. 112.

Markt nr. 17. Drie traveeën breed woonhuis met lage verdieping, vanwege de

Afb. 478. Huurlingsedam nr. 16. Boerderij ‘t Slotje’ volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

kleinschalige opzet zonder vensters boven de in de as van de gevel geplaatste deurpartij. Om de vensters een gestucte geprofileerde omlijsting met ronde bovenhoeken. Datering XIX c. Varianten op dit type geveldecoratie komen ook elders in Wijchen voor o.a. bij panden aan de Kasteellaan.

+ Oosterweg nr. 6-8. Op de hoek van de Oosterweg en de Renbaan links van de R.K. pastorie staat een statige 19de-eeuwse T-boerderij waarvan de schuur door een ^{+Oosterweg} steen boven de deeldeuren is gedateerd: Wed/L. de KLEIN / 1886. De hoeve bezit een vijf traveeën breed en twee traveeën diep voorhuis met lage verdieping, pilastervormige hoekverzwaringen, T-vensters in pleisterprofielomlijsting, toegangsdeur met houten omlijsting en consoles.

+ Oude Klapstraat nr. 10, hoek Herenstraat nr. 3. Statige vroeg- of midden 19de-eeuwse hofstede (afb. 479-480) op T-vormig grondplan. In het vijf traveeën ^{+Oude Klapstraat} brede voorhuis met verdieping vier- en zesruits schuiframen, deurpartij met houten omlijsting en gietijzeren levensboom in het bovenlicht. Achterhuis met overzolderde dwarsdeel en stal. Erfafscheiding door middel van een bakstenen muur aan de Herenstraat en eenvoudig spijlenhek aan de Oude Klapstraat.

+ Oude Ravensteinseweg nr. 2. De z.g. dokterswoning (afb. 481, 482) is een ^{+Oude Ravensteinseweg} karakteristiek voorbeeld van een met dorpsse bescheidenheid gebouwd herenhuis, uit het tweede kwart of midden van de 19de eeuw. Het blokvormige pand met witgepleisterde, drie traveeën brede gevels bezit hoekdammen, zesruits vensters op de begane grond en de even hoge verdieping, deuren met houten omlijsting in de voor- en achtergevel, een op de hoeken verkropte brede houten daklijst en een met pannen gedekt omgaand schilddak met hoekschoorstenen.

Tegen de westgevel staat een rechthoekige aanbouw, waarschijnlijk oorspronkelijk het was- en koetshuis. Bij een in 1971 onder leiding van het architectenbureau Mens en Pruyn uit Vught uitgevoerde restauratie zijn de vensters op de begane grond die door grote glasramen waren vervangen, weer in de oorspronkelijke staat hersteld.

- Literatuur. Vonk 1973, afb. 35.

Afb. 479. Oude Klapstraat nr. 10. Opmetingstekening van plattegronden, doorsneden en gevelaanzichten naar opmeting van M.P. Loermans.

Afb. 480. Oude Klapstraat nr. 10 (opn. 1977).

⁺ Spoorstraat nr. 14 (gesloopt). Tot 1976 stond aan de Spoorstraat café ‘De Viersprong’, oorspronkelijk een T-boerderijtje met wit gepleisterde gevels en een ^{+Spoorstraat} dekking met rode pannen, in de voorgevel met jaarankers gedateerd: A 1769. Samen met het tegenoverliggende pand aan de Spoorstraat vormde het de entree van de vroeger Elleboog genaamde, haaks ombuigende Spoorstraat. Het pand werd na enige vergeefse pogingen om het op de lijst van beschermde monumenten te plaatsen in februari 1976 afgebroken. De ankers bleven bewaard om in andere volgorde in de nieuwbouw te worden opgenomen.

⁺ Vormerseweg nrs. 10 en 12. Aan de zuidwest-zijde van het dorpsgebied van Wijchen aan de grens met Niftrik ligt het vanouds belangrijke hoevecomplex ‘De Vormer’ ^{+Vormerseweg} (afb. 483). De terreinsituatie laat nog duidelijk zien, dat hier sprake is van een oude bewoningsplaats, hetgeen niet alleen uit schriftelijke bron, maar ook uit vondsten is gebleken. In de 14de eeuw bezat het Xantense stift ‘quatuor pecie terre site in campo Vormeren’.

Op het terrein staan twee hoeves van betrekkelijk recente datum ter plaatse van oudere respectievelijk in 1911 (nr. 10) en 1925 (nr. 12) afgebrande voorgangers. De huidige gestalte van de huizen, die eigendom zijn van het Oud Burgeren Gasthuis te Nijmegen, herinnert nog aan de verloren gegane vroeg 18de-eeuwse hoeves.

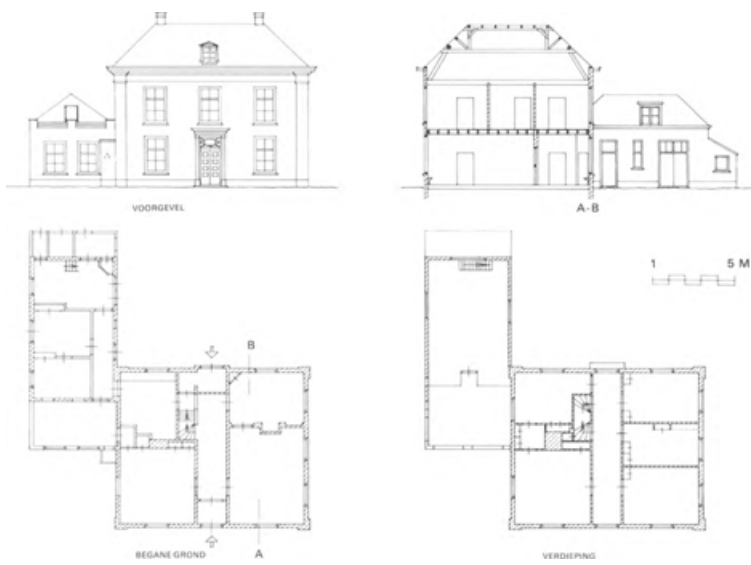
Nr. 10 rechts van de oprijlaan is het huis ‘De Vormer’. Het voorhuis met verdieping bezit als het ware een T-vormige plattegrond die haaks op het lange bedrijfsgedeelte staat. Het rechter gedeelte van de voorgevel steekt iets naar voren uit en wordt bekroond door een topgevel met gezwenkte contourlijnen. De linker zijgevel bezit eveneens een gezwenkte topgevel. Boven de voordeur zit een gedenkplaat met de tekst: OUD BURGEREN GASTHUIS / TE NIJMEGEN / GEBOUWD 1720-1908 HERBOUWD.

Nr. 12 links van de oprijlaan draagt de naam ‘Het Vormer’. Dit T-huis heeft een woongedeelte met zijtopgevels met pinakels. Aan de opbouw van het huis na de brand van 1925 herinneren een tweetal gedenksteentjes. Rechts van de voordeur: EERSTE STEEN / GELEGD DOOR / P.H.J.A.N. BROEKMAN / 9-9-1925; in de linker zijgevel: AFGEBRAND EN HERBOUWD / in 1925 / VOORZITTER J.P.M. BROEKMAN.

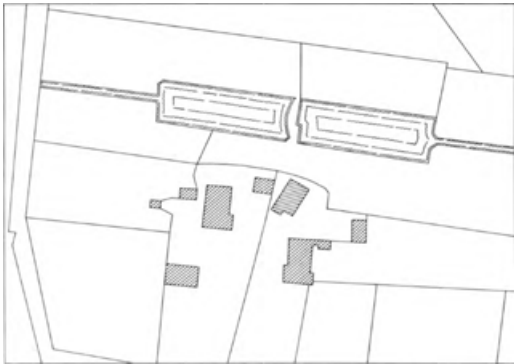
Tussen de beide boerderijen staan twee grote schuren en links van Het Vormer een oud bak-

Afb. 481. Oude Ravensteinseweg nr. 2 (opn. 1977).

Afb. 482. Oude Ravensteinseweg nr. 2. Plattegrond, doorsneden en gevelaanzichten naar opmeting van architectenbureau Mens en Pruyn.

Afb. 483. Hoeve 'De Vormer' volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Afb. 484. De Oude Molen op de Molenberg (opn. 1977).

huisje met tuitgeveltje en aangebouwde varkensschuur, enig restant van het complex van voor de brand.

- Literatuur. Schutjes v (1876), blz.962; Wilkes 1937, blz.580; Camps 1956, blz. 158.

Molens

+ Op de Molenberg aan de Baron d'Osystraat nr. 8 staat een vier verdiepingen tellende bakstenen beltmolen met houten kap en staart met kruilier, genaamd 'De Oude Molen' (afb. 484). Deze bovenkruier werd in 1799 gebouwd door de molenmaker Michiel Schoonwater in opdracht van de kasteelheer Jan Carel d'Osy. In 1849 werd de molen met molenhuis, bakhuis, schuur en varkenskot getaxeerd door de uit Uden afkomstige meestermolenaar J. Schoonwater ten behoeve van de erven d'Osy en de molenaar G. de Kleijn, die in 1863 de molen tijdens een publieke veiling van het kasteel en de erbij behorende goederen heeft aangekocht. +De Oude Molen

Op de zolder bevindt zich een meelbak met uitgesneden schot en de inscriptie: 1869 JPKD. Op het aswiel is een inscriptie gegrift: ME FECIT M - MIGIL SCHOONWAATER DOOR - ORDER - VAN - YOAN - CAREL OSY 28-D. - 9 M. 1799. De molen is in 1910 gerestaureerd en na opnieuw in ernstig verval te zijn geraakt in 1974-1975.

- Literatuur. Camps 1956, blz. 154; Gelders Molenboek 1968, blz.604-612; Vonk 1973, afb. 29-30.

+ Tot de afbraak in 1967 stond in de buurtschap de Pas een in 1848 naar Wijchen overgebrachte Zaanse molen. De molen, beter bekend als die van Jan Peters op de Pas, verloor in 1931 zijn wieken. In de periode 1929-1967 was de molen eigendom van de familie Tychon. +Voormalige Molen op de Pas

- Literatuur. Vonk 1973, afb. 55.

Afb. 485. Kaart van een gedeelte van Alverna volgens een kadastrale opmeting uit 1920.

Alverna

Gemeente Wijchen

Alverna is het ten oosten van de kern van Wijchen gelegen wegdorp dat zijn ontstaan voornamelijk heeft te danken aan het gelijknamige Franciscanenklooster, dat van 1886 tot 1980 op de hoek van de Graafseweg en de Leemweg heeft gestaan (afb. 485). De buurt dankte haar opkomst en bestaansrecht goeddeels aan dit klooster, waarbij zij een belangrijke Horecafunctie vervulde.

Archeologische vondsten

+ Ten zuiden van het Wijchense Ven op een terrein aan de Heumense Grintweg zijn in 1932 door de Wijchense amateur-archeoloog Frans Bloemen sporen gevonden van praehistorische woningen. Het onderzoek werd voortgezet in de zomers van 1933 en 1934 onder leiding van dr. Bursch uit Leiden. Uit de configuratie van de aangetroffen paalgaten bleek, dat de meeste huizen een rechthoekige plattegrond met afgeronde hoeken hebben gehad en een haardplaats in het midden. Er zijn echter ook vierkante en ovale plattegronden aangetroffen. ^{+Praehistorische woonhuisplattegronden}

- Literatuur. F. Bloemen, Praehistorische woningen te Wijchen, O.M.R.O.L., Nieuwe Reeks XIV (1933), blz. 5-9; F. Bursch, Germaansche huizenbouw, O.M.R.O.L., Nieuwe Reeks XVI (1935), blz.25-37.

+ Op de terreinen tegenover het klooster Alverna heeft Frans Bloemen in 1929 een Romeins en Germaans grafveld opgegraven.

- Literatuur. F. Bloemen, De Oudheidkamer te Wijchen, De Maasgouw 1930, blz.6-7; F.C. Bursch, Onze urnenvelden, O.M.R.O.L., Nieuwe Reeks XXIII (1942), blz.48-77. Tweestromenland nr. 9 (1970), 16.

^{+Romeinse en Germaanse begraafplaats}

Watersnoodmonument

Aan de Graafseweg tegenover de molen 'Schoonoord' staat een eenvoudig gedenkteken ter herinnering aan de watersnood van 1926 en het bezoek van H.M. Koningin Wilhelmina aan het rampgebied.

Het monument bestaat uit een granieten sokkel, waarop een obelisk is gesteld die een smeedijzeren koningskroon draagt.

Op de obelisk staat de inscriptie: Quae prima in honore / Quae prima in amore / WATERSNOOD 1926.

Klooster Alverna

In de wintermaanden van 1980-1981 werd het klooster van de Franciscanen aan de Graafseweg gesloopt. Het complex, genoemd naar de Monte La Verna waar St. Franciscus werd gestigmatiseerd, bestond uit een aan St. Jozef gewijde klooster- en

parochiekerk (afb.486) en aangrenzend kloostergebouw in 1887 opgetrokken naar ontwerp en onder leiding van architect-aannemer P.T. Stornebrink.

Bronnen

- Literatuur. P. van Evekink, Bezoek aan het oude slot en aan het nieuwe Franciscaner

Afb. 486. De in 1980 afgebroken kerk van het Franciscanenklooster 'Alverna' gebouwd in 1887 naar ontwerp van P.T. Stornebrink (opn. 1979).

klooster in Wijchen, *Bouwkundig Weekblad* IX (1889), blz.214-215; A.R. Freem, *Excursie naar Wijchen*, *De Opmerker* 24 (1889), blz. 216-217; P. Polman O.F.M., *Alverna. Het klooster en zijn bewoners 1887-1962*, *Herdenkingsrede* uitgesproken 4 oktober 1962, blz. 9-25; Vonk 1973, nrs.41-42; Van Helvoort 1975 (Ms. Stornebrink), blz.3-7.

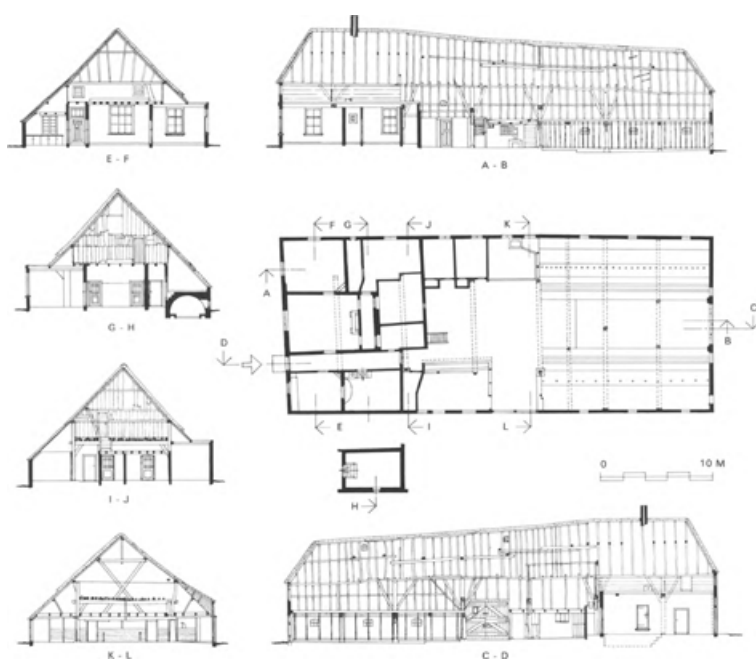
- Archivalia. Stukken betreffende de bouw van het klooster in het Provinciaal Archief van de Franciscanen te Weert.

Geschiedenis

Op 23 juni 1886 werd op een in Wijchen gehouden vergadering van het hoofdbestuur van de Provincie der Franciscanen besloten over te gaan tot de bouw van een nieuw klooster ter verlichting van de overbevolkte Franciscanenkloosters in Weert, Megen, Venray en Maastricht. De oud-provinciaal pater Dominicus de Bruin en de Wijchense pastoor, pater Johannes van Lieshout O.F.M. vormden samen de bouwcommissie, maar eerstgenoemde trok zich al spoedig terug. Op 30 juni 1886 kocht Van Lieshout van de Wijchense burgemeester M. Waszink voor f 1700, - een bijna 4 ha groot terrein op de hoek van de Graafse Baan en de Leemweg. Op 12 september keurde het kapittel te Venray bestek en tekeningen goed. Het werk was gegund aan Cornelis van Dijk en Petrus Thomas Stornebrink. Van Dijk heeft zich al vrij spoedig teruggetrokken; Stornebrink ging alleen als architect en uitvoerder optreden. Hij concipieerde het gebouw en het meubilair als één geheel. In Wijchen had hij in de oude dorpschool aan het Marktplaatsje een werkplaats voor beeldhouwers en timmerlieden, die onder leiding stond van de Bossche beeldhouwer Petrus Adrianus de Leeuw, die leraar in Arnhem was, maar van 1887 tot 1892 vanwege deze opdracht in Wijchen woonde.

Op 4 oktober 1886 legde pastoor Van Lieshout de eerste steen van het door hem 'Alverna' gedoopte klooster. De eerste steenlegging van het kerkgebouw vond plaats

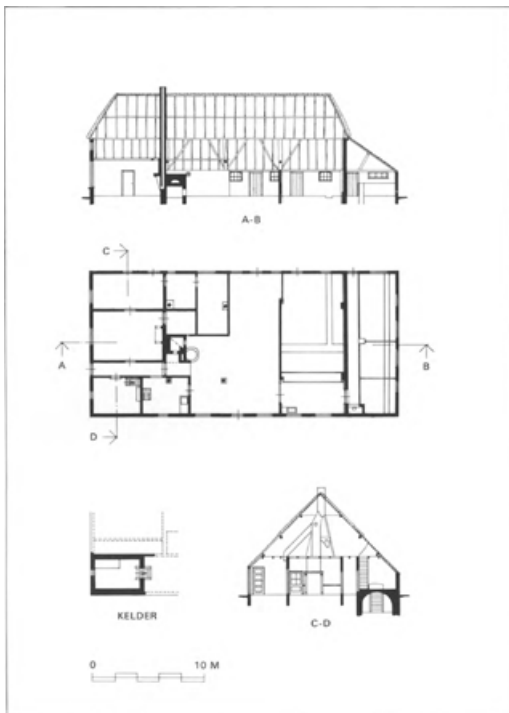
op 19 maart 1887. In twee jaar tijds is het gehele complex voltooid. In 1932 zijn door de architect J. Kayser aan de achterzijde van het klooster drie vleugels toegevoegd en werd het interieur van het paterskoor gewijzigd door de afbraak van het hoogaltaar en verwijdering van het koorgestoelte, dat grotendeels naar Maastricht en deels naar Haarlem werd overgebracht.

Afb. 487. Graafseweg nr. 370. Boerderij 'De Soetenborn'. Tekening naar opmeting van architectenbureau Roelofs en Smits, Nijmegen.

⁺ De neogotische kloosterkerk bezat een driebeukig schip van vijf traveeën, een dwarspand en een vier traveeën diep éénbeukig koor, dat driezijdig was gesloten. ^{+Voormalige kloosterkerk} De eindgevels van schip en transept bestonden uit trapgevels. De oorspronkelijk in het plan opgenomen torens aan de ingangszijde mochten op last van hoger hand niet worden uitgevoerd omdat het geheel een te weelderig aspect zou krijgen en te kostbaar werd. De zinken torenhelmen waren als het ware direct op de onderbouw van de torens geplaatst. Inwendig is geglazuurde baksteen toegepast aan basementen, kapitelen en als bandversiering in pijlers, ribben en sierlijsten. Het klooster bezat gevels met eenzelfde wilde detaillering, die in de loop der tijd tot een minimum werd beperkt. Tot deze versobering werd men gedwongen doordat veel sieronderdelen losraakten en gevaar opleverden.

Van het kerkgebouw rest thans, op de houten vieringstoren na, niets meer. De inventaris is voor zover behouden deels opgenomen in de kapel van de ter plekke van het voormalig klooster gebouwde verzorgingsflats voor religieuzen en de nieuwe parochiekerk van Alverna. Van het kloostercomplex rest slechts een bijgebouw en een deel van de tuinmuur.

Afb. 488. Munnikhofweg nr. 29. Boerderij 'Munnikhof'. Tekening naar opmeting van architectenbureau Heineman, Vos en Ten Broeke, Velp.

Boerderijen

+ Graafseweg nr. 370. 'De Soetenborn'. Nabij de Boschkantweg staat de blijkens jaarankers in de voorgevel uit 1704 daterende boerderij 'De Soetenborn' (afb. ^{+Graafseweg} 487). Tot aan de verbouwing tot woning in 1972 was deze langgerekte boerderij niet alleen uiterlijk, maar ook inwendig een van de meest gave voorbeelden van een grote gemengd-bedrijfboerderij op de zandgrond.

Het witgepleisterde woongedeelte en het opvallend langgerekte bedrijfs gedeelte met dwarsdeel en grote koestal gaan schuil onder een met riet en dakpannen spiegels gedekt afgewolfd zadeldak. Inwendig is er een grote schouw met tegelwanden aan twee zijden. Kleine kelder met tongewelf in de rechter zijbeuk van het voorhuis.

- Literatuur. Camps 1956, afb. op blz. 153.

- Opmeting. S.H.B.O. nr. 99 door H.J. van Bron (1962); Schets en uitgewerkte tekening van K. Uilkema, K U III-III A collectie S.H.BO., Arnhem.

Afb. 489. De korenmolen 'Schoonoord', 1887 (opn. 1979).

⁺ Munnikhofweg 29. Aan de bosrand ten zuiden van het Wijchense Ven, even ten westen van de Dam, staat een kleine boerderij Munnikhof (afb.488) onder ⁺Munnikhofweg afgewolfd zadeldak met riet en pannen gedekt.

Opmerkelijk in het interieur is de bakoven op de deel, die met de schouw in de woonkamer een gemeenschappelijke schoorsteen heeft. Bij de verbouwing in 1974 werd de oorspronkelijke indeling gewijzigd en tevens een verdieping ingebracht over het gehele voormalige bedrijfsgedeelte.

Molen Schoonoord

Op een belt aan de Valendriesweg nr. 295 staat de in 1857 gebouwde windkorenmolen 'Schoonoord' (afb. 489). Jaartal en naam vindt men op plankjes in de steigergaten van de romp.

De ronde bakstenen romp heeft een houten kap en ijzeren wiekenkruis en staart. De molen is afkomstig uit Zieuwent bij Lichtenvoorde en vervangt een standaardmolen die in 1887 door brand is verwoest. Op de as staat: L.C. van Enthoven en Co 1861 No 277. De molen is in een novemberstorm in 1940 afgebrand, nadien hersteld en in 1965 gerestaureerd.

- Literatuur. Camps 1956, blz. 242; Gelders Molenboek blz. 602-603.

Afb. 490. De buurtschap Lunen volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Lunen

Gemeente Wijchen

De buurtschap Lunen (afb. 490) bestaat uit een kleine groep boerderijen aan de weg Nijmegen-Grave, nabij de grens met de kadastrale gemeenten Over- en Nederasselt. Vanaf Lunen loopt een oude verbindingsweg, de Rijdtsestraat naar Balgoij. Aan weerszijden van de weg naar de buurtschap Woord staan achter het uit 1924 daterende Café Burgers aan de Graafseweg nr. 90 twee boerderijen op de glooiing van een oude Maasbedding.

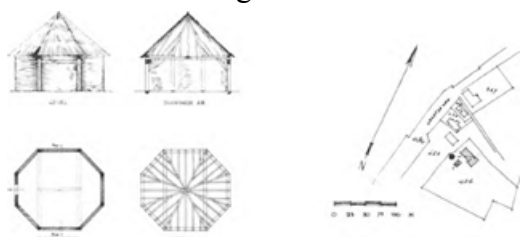
Boerderijen

+ Graafseweg nr. 84. Boerderij 'Bylard', gelegen op de grens met Overasselt, XVIII-XIX. Op het erf een bakhuis annex varkensschuur. Exemplarisch voorbeeld van het in de streek vroeger veelvuldig voorkomende type karmmolen (afb. 491).
- Opmetingstekening: Karnhuis van de Bylard, S.H.B.O. nr. 101. +Graafseweg

+ Rijdtsestraat nr. 7. T-boerderij met bedrijfsgedeelte en twee vrijstaande schuren naar de Rijdtsestraat gericht. Voor het woongedeelte aan de Wegelaar staat een bakhuis. Het boerderijcomplex dateert grotendeels van voor 1800. +Rijdtsestraat

+ Woordsestraat nr. 1-3. T-boerderij links aan het begin van de Woordsestraat met tot dubbele woning verbouwd voorhuis, dat blijkens een steentje met de inscriptie 'w. PS / 1873' in genoemd jaar is vernieuwd. Op de kadastrale minuut van 1820 komt ter plekke een andere bouwformatie voor. Op het erf een houten schuur en een wagenschuur. +Woordsestraat

Woordsestraat nr.2-4. Boerderij onder afgewolfd zadeldak met aangebouwde varkensschuur tegen de linker flank van het bedrijfsgedeelte. In eerste aanleg van voor of omstreeks 1800. Samen met nr. 1-3 karakteristiek gelegen op enige afstand van de Graafseweg.

Afb. 491. Karmmolen aan de Graafseweg bij boerderij 'Bylard', opmeting S.H.B.O., Arnhem.

Afb. 492. De buurtschap Woord volgens het kadastraal minuutplan van 1820.

Woord

Gemeente Wijchen

De buurtschap Woord (afb. 492), gelegen ten zuiden van het Wijchense Meer, was eertijds door deze rivierstrang van een rechtstreekse verbinding met het dorp Wijchen verstoken. Tot 1914 vormde een particulier voetveer de verbinding en daarna kwam er een dam in het Meer. Pas na 1945 is een vaste oeververbinding tot stand gekomen. De zuidzijde van de buurtschap grenst aan het terrein waar het kasteel van Balgoij heeft gestaan. De buurtschap ligt feitelijk op de noordelijke oeverrand van de verlande Maasarm die de kadastrale grens van Balgoij heeft bepaald. De belangrijkste weg vormde vroeger de oost-west verbinding van Lunen over Woord naar De Vormer, de huidige Wordsesteeg en de Vormerseweg.

- Literatuur. Camps 1956, blz. 107-110.

Boerderijen

Men treft in Woord nog enige tamelijk gave oude boerderijen aan en een enkel oud daglonershuis nabij de kruising van de Vormerseweg en de Balgoijseweg, de huidige verbinding tussen Wijchen en Balgoij. De boerderijen hebben een vroeg tot midden 19de-eeuws aanzien, maar zijn in origine veelal ouder.

+ Balgoijseweg nr. 72-hoek Vormerseweg 53. T-boerderij gedekt door een rietkap, waarvan het woongedeelte in twee wooneenheden is gesplitst. In de voorgevel en zijgevels respectievelijk drie en twee traveeën. Links van het voorhuis een klein bakhuis en rechts van het bedrijfs gedeelte een door riet en pannen gedekte wagenschuur. Datering XIX A. +Balgoijseweg

+ Wordsesteeg nr. 9. T-boerderij waarvan het voorhuis vrij gaaf is, maar het bedrijfs gedeelte is gemoderniseerd. Datering XIX A. +Wordsesteeg

Wordsesteeg nr. 15. Boerderij met oude voorgevel, waarin de jaarankers 1728.

+ Vormerseweg nr. 53. Boerderij onder afgewolfd zadeldak, bedrijfs gedeelte met dwarsdeeldeurconstructie. Bakhuisje op het erf. Datering XVIII-XIX. +Vormerseweg

Bibliografie**Lijst van afkortingen van de meermaals geciteerde literatuur**

- Van der Aa A.J. van der Aa, Aardrijkskundig
Woordenboek der Nederlanden I-XIV,
Gorinchem 1839-1851.
- D'Ablaing van Giessenburg 1899 W.J. baron d'Ablaing van Giessenburg,
De ridderschap van het Kwartier van
Nijmegen. Namen en stamdeelen van de
sedert 1587 verschenen edelen.
Uitgegeven met een geschiedkundig
overzicht door Mr. P.A.N.S. van Meurs,
Den Haag 1899.
- Berichten R.O.B. Berichten van de Rijksdienst voor het
Oudheidkundig Bodemonderzoek
1(1950/1951) -
- Binterim/Mooren 1 Binterim und Mooren, Die Erzdiöcese
Köln bis zur französischen
Staatsumwälzung neu bearbeitet von Dr.
Med. Albert Mooren, I-II, Dusseldorf
1892-1893.
- Bloys van Treslong Prins 1917/1918 P.C. Bloys van Treslong Prins,
Genealogische en heraldische
gedenkwaardigheden in de kerken van
Gelderland, overdrukken uit de
Wapenheraut 21 (1917) en 22 (1918);
doorschoten exemplaar met annotatie van
de schrijver in bibliotheek van de
Rijksdienst voor de Monumentenzorg.
- Bouvy 1947 D.P.R.A. Bouvy, Middeleeuwse
beeldhouwkunst in de Noordelijke
Nederlanden, diss. Amsterdam 1947.
- Brekelmans 1953 F. Brekelmans, Overzicht van de bronnen
voor de geschiedenis van Wijchen en
Niftrik, 1953.
- Bulletin (K.)N.O.B. Bulletin van de (Koninklijke)
Nederlandse Oudheidkundige Bond,
1899-..... Van 1920-1947 verschenen
onder de hoofdtitel Oudheidkundig
Jaarboek.
- Byvanck A.W. Byvanck, Nederland in den
Romeinschen tijd I-II, Leiden 1943.

Camps 1956	Wijchen, geschiedenis van zeven seconden, onder redactie van H. Camps, (Venlo) 1956.
Cat. Amsterdam 1958	Middeleeuwse Kunst der Noordelijke Nederlanden, Rijksmuseum Amsterdam, 28 juni-28 september 1958.
Cat. Arnhem 1955 (Gelders zilver)	Gelders Zilver, 12 juni-4 september 1955, Gemeentemuseum Arnhem (tevens verschenen als Werken uitgegeven door 'Gelre', deel 28).
Cat. 's-Hertogenbosch 1913	Nationale tentoonstelling van oude kerkelijke kunst in Nederland, 's-Hertogenbosch 1913.
Cat. 's-Hertogenbosch 1936 (Bissch. Mus.)	X. Smits, Beknopte catalogus van het Bisschoppelijk Museum te 's-Hertogenbosch, 1936.
Cat. Keulen 1975 (Goldschmiedekunst)	Rheinische Goldschmiedekunst der Renaissance und Barockzeit, Köln/Bonn 1975.
Cat. Nijmegen 1977 (Christ)	Johannes Franciscus en Pieter Caspar Christ; Twee Nijmeegse kunstenaars uit de eerste helft van de 19de eeuw. Uitgegeven door het Nijmeegs Museum 'Commanderie van St. Jan', januari 1977.
Cat. Uden 1976 (P. Verhoeven)	Petrus Verhoeven (Uden 1729-1816) beeldhouwer uit de laatste periode van de schuurkerken. Museum voor Religieuze Kunst, Uden, 4 juni-19 september 1976.
Cat. Utrecht 1962 (Beeldhouwkunst)	Beeldhouwkunst van de Middeleeuwen tot heden uit het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht, Amsterdam/Brussel 1962.
Craandijk	J. Craandijk, Wandelingen door Nederland. Gelderland I, Haarlem 1882 (herdruk Zaltbommel 1968).
Dorgelo 1961	A. Dorgelo, De klokkengieters Van Trier en hun werk, in: B.M. Gelre LX (1961), blz. 1-90.
Engelen 1847	A.W. Engelen, Wandelingen door Gelderland en aangrenzende Noord-Brabantsche, Limburgsche en Pruisische gewesten, Groningen 1847.

Gelders Molenboek 1968

Gelders Molenboek, samengesteld in opdracht van het provinciaal bestuur van Gelderland, Zutphen 1968.

Geld. Volks-alm.

Geldersche Volks-almanak, 1835-1904.

B.M. Gelre

Bijdragen en Mededelingen van 'Gelre', vereeniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht, 1898-.....

- Geschiedk. Atlas v. Ned. Geschiedkundige Atlas van Nederland, uitgegeven door de commissie voor den geschiedkundigen Atlas van Nederland, 's-Gravenhage 1913 e.v.:
- J.S. van Veen, IX. De kerkelijke indeling omstreeks 1550, III. De bisdommen Munster, Keulen en Luik, 's-Gravenhage 1923, blz. 11-23.
- A.H. Martens van Sevenhoven, VI, 3. De Marken in Gelderland, 's-Gravenhage 1925.
- G.O.C. Gelders Oudheidkundig Contactbericht 1958-.....
- Gorissen 1956 F. Gorissen, Niederrheinischer Städteatlas/Geldrische Städte, I. Heft: Nimwegen, Kleef 1956.
- Gorissen 1959 F. Gorissen, Die Burgen im Reich von Nimwegen ausserhalb der Stadt Nimwegen, in: Niederrheinisches Jahrbuch IV (1959), blz. 105-168.
- Habets 1875/92 J. Habets, Geschiedenis van het tegenwoordige Bisdom Roermond en de Bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan I-III, Roermond 1875-1892.
- Van Heiningen 1965 H. van Heiningen, De historie van het Land van Maas en Waal, Zaltbommel 1965.
- Van Heiningen 1972 H. van Heiningen, Tussen Maas en Waal. 650 jaar geschiedenis van mensen en water, Zutphen 1972.
- Van Helvoort 1974 (Ms. Weber) H. van Helvoort, Bouwkunstige beschouwing over de kerken van architect C. Weber, 1974 (typescript).
- Van Helvoort 1975 (Ms. Stornebrink) H. van Helvoort, Van timmermansknecht tot architect en ingenieur. Pier Thomas Stornebrink, 1975 (typescript).
- Van Helvoort 1978 (Ms. Franssen) H. van Helvoort, De kerken van architect C. Franssen in het bisdom Den Bosch, 1978 (typescript).

Hermans 1841	C.R. Hermans, Geschiedkundig Mengelwerk over de provincie Noordbrabant II (1841).
Hoefer 1905	F.A. Hoefer, Bijdrage tot de geschiedenis der scheiding van kerk en staat, in: B.M. Gelre VIII (1905), blz. 263-288.
De Hoeksteen	De Hoeksteen, tijdschrift voor Vaderlandse Kerkgeschiedenis I (1972)-.....
Huurman 1972	P.A. Huurman, Ewijk-Winssen in oude ansichten, Zaltbommel 1972.
Huurman 1975	P.A. Huurman en A.J. Top, Ewijk-Winssen in oude ansichten, deel 2, Zaltbommel 1975.
Jaarverslag A.W.N.	Jaarverslag Archeologische Werkgemeenschap Nederland.
Jaarverslag M.C.P.G.	Jaarverslag van de Monumentencommissie der Provincie Gelderland (in: B.M. Gelre).
Jaarverslag P.G.A.C.	Jaarverslag van de Provinciale Geldersche Archeologische Commissie (in: B.M. Gelre).
Jaarverslag R.C.M.	Jaarverslag der Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris tot eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst.
Jolles 1931	J.A. Jolles, De schuttersgilden en schutterijen van Gelderland. Overzicht van hetgeen nog bestaat, in: B.M. Gelre XXXIV (1931), blz. 1-128.
Jolles 1934	J.A. J(olles), Toevoegsel tot het overzicht der Geldersche schuttersgilden, in: B.M. Gelre XXXVII (1934), blz. 233-234.
Jolles 1944	J.A. Jolles, Een enquête naar geschiedenis en tegenwoordigen toestand der Geldersche schutterijen, gehouden in de jaren 1809-1810, in: B.M. Gelre XLVII (1944), blz. 116-122.
De Jong 1960	J.A.B.M. de Jong, Het Oud-Archief der Gemeente Nijmegen I-IV, Nijmegen 1960.
Kalf 1906	De Katholieke kerken in Nederland, dat is de tegenwoordige staat dier kerken met

- hunne meubeling en versiering beschreven en afgebeeld. Uitgegeven onder leiding van Dr. P.J.H. Cuypers. Tekst van Jan Kalf. Amsterdam 1906.
- Kalkwiek 1976 K.A. Kalkwiek, De hertog en zijn burchten, kastelen in de Gelderse geschiedenis tot 1543, Zaltbommel 1976.
- Knippenberg 1963 W.H.Th. Knippenberg, Het Bisschoppelijk Museum van 's-Hertogenbosch 1933-1963, 1963.
- Knippenberg 1965 a W.H.Th. Knippenberg, Zilverwerk met Boxmeerse merken, Brabantia XIV (1965), blz. 166-167.
- Knippenberg 1965 b W.H.Th. Knippenberg, Brabants Zilver I, Brabantia XIV (1965), blz. 249-252.
- Knippenberg 1966 a W.H.Th. Knippenberg, Brabants Zilver II, Brabantia XV (1966), blz. 132-136.
- Knippenberg 1966 b W.H.Th. Knippenberg, Brabants Zilver III, Brabantia XV (1966), blz. 161-165.
- Knippenberg 1968 W.H.Th. Knippenberg, Brabants Zilver IV, Brabantia XVII (1968), blz. 272-276.
- Kubach/Verbeek 1976 H.E. Kubach und A. Verbeek, Romanische Baukunst am Rhein und Maas. Katalog der vorromanischen und romanischen Denkmäler, Band I A-K, II L-Z, III Tafeln, Berlin 1976.
- Lacomblet Th.J. Lacomblet, Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins I-IV, Düsseldorf 1840-1858 (herdruk Aalen 1960).
- Manders 1952 H. Manders, Het land tussen Maas en Waal, Nijmegen 1952.
- Maris 1939 A.J. Maris. De reformatie der geestelijke en kerkelijke goederen in Gelderland, in bijzonder in het Kwartier van Nijmegen, Utrecht 1939.

- Martens van Sevenhoven 1925
Mon. Bat. 1941
Nieuwsbulletin K.N.O.B.
Nijhoff
Nillesen 1975
Numaga
Oediger 1940
O.M.R.O.L.
Van Os 1978
Oudheidkundig Jaarboek
Pompen 1955
Reg. Leenaktenboeken 1924.
Romers 1969
Rosenberg 1972
Van Schevichaven 1846
- Zie: Geschiedk. Atlas v. Ned. VI.
M. Schoengen, Monasticon Batavum I-III
en Suppl., Amsterdam 1941-1942.
Zie Bulletin K.N.O.B.
I.A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de
Geschiedenis van Gelderland door
onuitgegeven bronnen opgehelderd en
bevestigd I-VIII, 's-Gravenhage
1830-1875.
J.A. Nillesen, Geschiedenis der oude hoge
heerlijkheid Malden, 1975.
Numaga, tijdschrift gewijd aan heden en
verleden van Nijmegen en omgeving, I
(1954)-....
F.W. Oediger, Niederrheinische
Pfarrkirchen um 1500; Annalen des
Historischen Vereins für den Niederrhein,
Heft 136, 1940, blz. 1-62.
Oudheidkundige Mededeelingen uit 's
Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
Nieuwe Reeks.
J.F. van Os, Langs Nederlandse Orgels,
Overijssel, Gelderland, Baarn 1978.
Zie Bulletin (K.)N.O.B.
A. Pompen OFM, St. Victor van Xanten
en zijn betekenis voor de geschiedenis
van Nederland, Roermond/Maaseik 1955.
Register op de leenaktenboeken van het
vorstendom Gelre en graafschap Zutphen.
Het Kwartier van Nijmegen, bewerkt door
Mr. J.J.S. Baron Sloet en Jhr. Mr. A.H.
Martens van Sevenhoven. Werken Gelre,
Arnhem 1924.
H. Romers, J. de Beijer oeuvrecatalogus,
's-Gravenhage 1969.
H.P.R. Rosenberg, De 19de-eeuwse
kerkelijke bouwkunst in Nederland,
's-Gravenhage 1972.
J. van Schevichaven, Geschiedkundige
Plaatsbeschrijving van het Rijk van

	Nijmegen, Nijmegen 1846 (eerder verschenen in Geld. Volksalm. 1842, blz. 61-84; 1843, blz. 140-165).
Van Schevichaven 1898/1901/1904	H.D.J. van Schevichaven, Penschetsen uit Nijmegens verleden, 3 bundels, Nijmegen 1898, 1901, 1904.
Van Schevichaven 1900	H.D.J. van Schevichaven, Het Rijk van Nijmegen, zijn dorpen en heerlijkheden, in: B.M. Gelre III (1900), blz. 39-80.
Van Schevichaven 1901	H.D.J. van Schevichaven, Nijmegen en Karel van Egmond, in: B.M. Gelre IV (1901), blz. 1-55.
Schoengen	Zie: Mon. Bat.
Schutjes	L.H.C. Schutjes, Geschiedenis van het Bisdome 's-Hertogenbosch I-V, St.-Michiels-Gestel 1870-1876.
Sloet 1872/76	L.A.J.W. Sloet, Oorkondenboeken der Graafschappen Gelre en Zutphen, tot op den slag van Woeringen, 's-Gravenhage 1872-1876.
Van Spaen	W.A. van Spaen, Oordeelkundige inleiding tot de historie van Gelderland I-IV, Utrecht 1801-1805.
Stüwer 1938	W. Stüwer, Die Patrozinien im Kölner Gross Archidiakonot Xanten, Beiträge zur Kultgeschichte des Niederrheins, Bonn 1938.
Teg. Staat 1741	Tegenwoordige Staat der verenigde Nederlanden III Gelderland, Amsterdam 1741.
Ten Boom 1974/75	H. ten Boom, Een onderzoek naar de lotgevallen van de vicarieën in het Land van Maas en Waal en het Rijk van Nijmegen, B.M. Gelre LXVIII (1974-1975), blz. 117-142.
Teunissen 1977	D. Teunissen, De geschiedenis van de kloostergoederen van St. Walrick, in: Numaga XXIV (1977), blz. 34-50 en 73-94.
Tweestromenland	Tweestromenland, Maas en Waals tijdschrift voor streekgeschiedenis, 1964-.....

- Van Veen 1927
J.S. van Veen, Krijgsbedrijven in de omstreken van Nijmegen in het jaar 1584, in: B.M. Gelre xxx (1927), blz. 225-233.
- Verheerlijkt Nederland
Het Verheerlijkt Nederland of Kabinet van Hedendaagsche Gezigten van steden, dorpen, sloten, adelyke huizen, kerken, torens, poorten; en ander voornaame steden en landgebouwen, in en omtrent alle de byzondere Verenigde Nederlandsche Provinciën, Amsterdam 1745-1774. (Gelderse gezichten voornamelijk van 1731/32 en 1743/44). Vermeulen 1928/41
F.A.J. Vermeulen, Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst I-III, 's-Gravenhage 1928-1941.
- Vonk 1973
W.H.P. Vonk, Wijchen in oude ansichten, waarin afbeeldingen van Wijchen, Alverna, Teersdijk en Niftrik, Zaltbommel 1973.
- Voorloopige Lijst 1917
Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Deel IV, De Provincie Gelderland, Utrecht 1917.

- V.T.N.N. Van Toen naar Nu/Von Einst bis Jetz, Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundekring 'De Duffelt', 1970-....
- Weiler 1935 P. Weiler, Urkundenbuch des Stiftes Xanten (= Veröffentlichungen des Vereins zur Erhaltung des Xantener Domes e.V., II), Bonn 1935.
- Weise 1937 E. Weise, Die Memorien des Stiftes Xanten (= Veröffentlichungen des Vereins zur Erhaltung des Xantener Domes e.V.), Bonn 1937.
- Westerheem Westerheem. Orgaan van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland I (1951)-.....
- Wilkes 1937 C. Wilkes, Quellen zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte des Archidiakonats und Stifts Xanten (= Veröffentlichungen des Vereins zur Erhaltung des Xantener Domes e.V., III), Bonn 1937.
- Wilkes 1952 C. Wilkes, Inventar der Urkunden des Stiftsarchivs Xanten (1119-1449), erster Band (= Inventare nichtstaatlicher Archive 2), Köln 1952.
- Wijnaendts van Resandt 1943 W. Wijnaendts van Resandt, De vicarieën in Gelderland, Amsterdam 1943.
- Zandstra e.a. 1962 E. Zandstra, A.P. van Schilfgaarde en D.J.G. Buurman, Kastelen en huizen in de Betuwe, 's-Gravenhage/Rotterdam 1962.
- Van Zuijlen 1978 G. Broens, G. Kuijpers, G. Rooijackers, A. van Zuijlen (eindred.), Geschiedenis van de Maasdorpen Overasselt, Nederasselt, Balgoij-Keent, 1978.

Bronvermelding foto's

Alle afgebeelde foto's en tekeningen bevinden zich in de collectie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, behoudens de hieronder vermelde afbeeldingen.

Aerophoto Teuge, Brummen *214*

KLM-Aerocarto *472*

Het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem *268-271*

K.T. Meindersma, Velp *118-120*

E.J. Nusselder, Delft *102*

Rijksarchief voor Gelderland, Arnhem *99, 312*

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage *137, 173, 206, 392, 394, 410, 447*

Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort *182, 249, 250*

Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht *194*

Rijksprentenkabinet, Amsterdam *224*

Rijksuniversiteit Utrecht *17, 22, 107, 109, 298*

Rijksuniversiteit Leiden *228, 229, 274*

Stichting Historisch Boerderij Onderzoek, Arnhem *133, 168, 346, 349, 491*

Topografische Dienst, Delft kaarten op blz. 10 en 11

Registers

Inrichting van de registers

Bij de alfabetische rangschikking van de namen van personen en plaatsen geldt de ij voor een i gevolgd door een j en de c die als k wordt uitgesproken voor een k. De namen van God, de Christus, heiligen, bijbelse personen en plaatsen alsmede de namen uit de godenwereld, fabelleer en geschiedenis van de Oudheid vindt men in het zaakregister. De teksten bij de afbeeldingen zijn in de registerafdelingen verwerkt.

Register van persoonsnamen

Aa, van der, wapen *162*
 Aa, A.J. van der, *28, 163, 232*
 Aalbers, P. *39*
 Albers, Elisabeth *338*
 Alberts, Bernt *126*
 Alkemade, Walter van, jezuïet *61*
 Alva, hertog van *346*
 Andernach, Matthias van, predikant *121*
 Andringa de Kempenaer, A.W. van *347*
 Anholt, Everdina, prinses van *303*
 Anna, prinses van Saksen *364*
 Antonio, Don, prieur de Crato *364*
 Appeltern, van, geslacht *24, 90*
 Appeltern Diderik van, *90*
 Appeltern Robert van, *90*
 Arnold (Arnoud), hertog van Gelre *17, 24*
 Arts, familie *294*
 Arts Anna Maria *300*
 Arts Gerardus, pastoor *164*
 Arts Hent *295, 299*
 Arts Joanna *225*
 Arts Petronella *300*
 Artz van Florenstein, Paulus *307*
 Backer, A *283*
 Backer I. *283*
 Bagard de Louvrier, J.P. de *170*
 Bairdt, Gairdt *28*
 Balgoy, Jutte van *303*
 Balveren, van, familie *37, 50*
 Balveren C.F.W.A. baron van *342*
 Barten, L. *237*
 Batenburg, van, geslacht *346*
 Beeck, wapen *336*
 Beem, Ludolf, koster-schoolmeester *122, 133*
 Beer Poortugaal, jhr. A.W. den *364*
 Beijen, Dries *126*
 Belonje, J. *169*
 Bemmél, wapen *70*
 Bemmél Elisabeth van *252*
 Beninga, wapen *162*
 Berends, G., ir. *97, 101*
 Berg, Christoffel van den *224*
 Berlant, van, geslacht *201*
 Bever, de, wapen *162*
 Bijl, Th, pastoor *165, 171*

Bloem, A. 140
Bloemaerts, Henricus 310
Bloemen, Frans 365, 375
Bloys van Treslong Prins, P.C. 162
Bodel Nijenhuis, collectie *zie* Leiden
Boetberg, wapen 336
Boetzelaer, Sweder van 121
Boetzelaer Theodoricus van 121
Bogaerd, C. van de, pastoor 49
Boll, Johan 90
Bongaert, wapen 162
Bons, A. de, generaal 232
Bons Henriette de 175
Borch tot Verwolde-Swemle, E.C. baronesse van der 87, 98
Boreel de Mauregnault, familie 169, 170, 171, 177
Boreel Henriette Thérèse 170
Boreel Jacobus Johannes 170
Boreel Jhr. Johan Anthony 169, 170
Boreel Johan Anthony II 170
Boreel de Mauregnault-Ramaer, wapen 170
Borngeral, wapen 162
Bosch, A. van den, pastoor 37, 41
Bouckholt, wapen 162
Bouckhorst, wapen 162
Boumans, Hein F.M. 321
Bouvy, D.P.R.A. 166, 167
Braat, W.C. 151
Brakell tot den Brakell, Margareta 272
Bressers, familie 77
Bressers, pastoor 77
Broeck, van 162
Broek, van den, familie 203-205, 207, 227
Broek J. van den 164
Broek J.W. van den 171
Broekman, J.P.M. 370
Broekman P.H.J.A.N. 370
Broekman Theodorus 224
Broen, Anna Catharina 272, 279
Brogden, Alexander 313
Brogden Edith 313
Brons, J.C. 68
Bruijn, J.E.M. de 224
Bruijn Johannes de, burgemeester 301
Bruin O.F.M., Dominicus, provinciaal 376
Brussel, Joannes van, pastoor 47
Bult, E.J. 180
Burchgraaf, wapen 162
Buren, Elisabeth van 90
Buren Otto van 90

Burgers, 381
 Burgers, familie 37, 49, 50
 Burgers Henriette 48
 Burgers J.Th. 39
 Burgers Maria 48
 Burgers Reginaldus, pater 39, 49
 Burgers Th. 47
 Burgers Theodora 48
 Burgers Theodorus 48
 Burgers W.C. 39
 Burgers-Damen, Al.W. 39
 Burgers-Minke, Th.A. 39
 Burgers-Sanders, J.B. 39
 Burgh, Anna Maria van den 272, 279
 Bursch, F.C. 151, 375
 Celles, Theodorus van, abt 221
 Charles, Lambert, gouverneur 51
 Dalen, graaf van 149
 Daniëls, M. 151
 Dekkers, Francisca 338
 Delen, Geertruid 272
 Delen Isaac van 272
 Delen Jacob Johan 272, 279
 Delen Johan Hendrik I van 272
 Delen Johan Hendrik II van 272
 Delen geb. baronesse van Brakell tot den Brakell, Margareta Gysbarta van 237
 Delen N.H.W. van, heer van Schoonenburg, 245, 272, 273, 283
 Delen Steven van, heer van Schoonenburg, 252

 Delen Steven I van 271, 272
 Delen Steven II van 272
 Derckx, Jan 282, 283
 Derik, graaf van Kleef 210
 Deriks, Peter 341
 Derks, Maria 267
 Derks Th.A. 282
 Dircks, Henrick 307
 Doornick, wapen 70
 Doornick, van, familie 90
 Doornick Agnes van 90
 Doornick Johanna Elisabeth van 90
 Dordt, Maria van 110, 112
 Dorth, van, wapen 110
 Dorth Derck van 110
 Dungen, van 224
 Eck van Panthaleon, van, familie 50
 Eduard, hertog van Gelre 51, 303
 Eeze, van der, wapen 162
 Egbers, A. 167

Egmond, Ot van 24
Elderen, Adriaan van 336, 343
Elderen van Neukirchen gen. Nijvenheim, van, wapen 334, 336, 343
Elderen Mechtel Catrina van 336, 343
Eldonk, Hendrika van 301
Elisabeth Maria, prinses van Portugal 363
Elsen, van, erven 136
Elsenbroek, Henricus van, pastoor 122
Elsnerus, W., predikant 237
Emanuel van Portugal, Don 346, 347, 363
Emilia van Nassau, prinses 346, 347, 362, 363, 364
Emilia Louisa, prinses van Portugal 363
Engelbart, Iura 283
Enthoven en Co, L.C. van 379
Erp, wapen 162
Erwyte, wapen 162
Esch, van, pastoor 259
Essen, Theodorus van, pastor 126
Esser, M, subprior 48
Ewijk, heren van 326
Ewyck, Anna van 28
Eyckel, wapen 162
Eyck van Zuylichem, F.N.M. 37
Faria, A. de 364
Fockens-Smissaert, ds. echtpaar 135
Folcerus 59
Fortmeier, J.J. 283
Foyert, wapen 336
Franssen, Peter Hendriks 223
Freson (van Nichterich) 314
Gaelen, wapen 336
Galen, van, geslacht 346
Gaykinga, wapen 162
Geenen, Joh. van 321
Gelre, wapen 110
Gendt, Adriaan van 363
Gendt, Egerie Adrienne Sibilla van 363
Gendt, Emanuel van 363
Gendt, Johan van 121
Gendt, Klaes van 138
Gendt, Klaes II van 138
Gendt van Winssen, van, familie 138
Gendt van/tot Winssen, Johan van 126, 138
Gerard, graaf van Gelre 251
Geurts, P. 341
Geurtsen, Rijck, schout 126
Gerwen 74
Gielbers, Gradus 338
Glazema, P., dr. 215, 270

Godschalk, A., mgr. 237
Golstein, Bartholomeus van 307
Gorissen, F. 138, 140, 149, 199, 346, 347
Goyaerts, familie 25
Gramser, Isaak, kerkmeester 235, 236
Gramser Johan, kerkmeester 237
Gramser W., koster 237
Grety, Anna Jacoba 32
Grevelaar, Stephanus 224
Groesbeek, van, geslacht 174
Groesbeek Johan van 149, 152, 174, 211
Groesbeek Zeger van 149, 150, 174
Groot, A. de 49
Groot Anna Maria de 51
Groot E. de 49
Gysberti Hodenpyl, J.C.G. 161
Haan, de, weduwe 64

Haar, Willen int *126*
 Haaren, van, familie *243*
 Haaren Hent van *299*
 Haef, Heinrick ten, schout *341*
 Hageman, H., organist *42*
 Haren, van, geslacht *307*
 Haren Peter van *307*
 Haren Harst, J.J. van der *41*
 Hartaing, wapen *162*
 Hees, wapen *336*
 Hendriks, Jacob *63*
 Hermans, G., pastoor-deken *41, 42*
 Hertefeld, wapen *336*
 Hessen Philipstal, Wilhelm von *303*
 Hessen Wilhelmina von, geb. prinses van Anholt *303*
 Heumen, van, geslacht *149, 152, 174, 223*
 Heynen, familie *243*
 Heynen Herman *243*
 Hien, Bernardus *64*
 Hincart, wapen, *162*
 Hoefler, F.A. *67*
 Hoet, W.H. ten, ds. *135*
 Holthaus, Ignaz *81*
 Holwerda, J.H. *151*
 Homene, van, familie *199*
 Hompesch, Adriaan Gustav van *363*
 Honepel, wapen *162*
 Hooff, P.C. van, pastoor *237, 239*
 Hoorn, Derick van *211*
 Hootsman, pastoor *79*
 Horn, Diderik van *303*
 Horst van Stade, wapen, *162*
 Hove, David Jan ten *243, 252, 272*
 Hove Wendela ten *272*
 Huevelijk, wapen *162*
 Hugenpoth, wapen *162*
 Hulst, R.S. *71*
 Humalda van Eysinga, A.E. van *347*
 Humalda van Eysinga-Sickinghe, Jhr. R.L. van *347, 364*
 Indoornick, graaf van *110*
 Isabella, aartshertogin *347*
 Isendoorn, Sophia van
 Jacobs, G. *282*
 Jacobs genaamd Vermeulen, Aaldert *24*
 Jan, hertog van Kleef *149, 174*
 Jansen, Cornelia *22*
 Janse van de Pas, Jan *267*

Janssen-Melsen, Petronella 74
Jeger, wapen 162
Jetten, Joannes 201, 205
Jong, J.A.B.M. de, dr. 174
Jongema, wapen 162
Kalf, Jan 68
Canis, Jacob 225
Canis (Canisius), Petrus 225
Canis Wendela 225
Karel, hertog van Gelre 90, 174, 318
Carlier, Adrianus, ds. 133, 135
Castro, Augustinus a 61, 62
Catharina van Bourbon, 15, 17
Kelfken Jacobsz., Johan 51
Keukens, G.T. 164
Keyzer, Petrus de, pastoor 327, 338
Claassen, P.H.M. 25
Claessen, Gilles, rentmeester 158
Clarenbeek, van, familie 137
Clarenbeek Franciscus van 122, 132, 136, 137, 227
Kleijn, E.M.Ch.F. 227
Kleijn, G. de 373
Kleijn H. 341
Kleijnen, familie 22
Klein, weduwe L. de 368
Kleinfeldt, oud-fiscaal 64
Kleyn, F. de 282
Kleyn Gertrudis de 338
Kleyn gezusters de 282
Clignet, Maria 272
Klooster, J. 243
Kloosterman, M. 227
Knors, Antonius, minderbroeder 62
Coenraad, bisschop van Utrecht 59
Koentz, M., schout 341
Koolwijk, van, familie 78, 90
Koolwijk Ferdinand van, rentmeester 77
Cooth, P.F. van, mr. 363, 364
Cornelis, mr. 126
Korteluef, Derik 210
Court, de la, familie 303
Court Alida Maria de la 303
Kouwen, C. van 133
Craan, Cornelis Hendrik, mr. 175
Craan Jacoba 175
Craan Jacobus Johannes 174
Craan weduwe 174
Craan geboren de Bons, H. 175
Crederick, wapen 162

Cronström, Dina Henriette van 272
Cronström D.J. 283
Croonen, Jan 64
Kruseman 224
Culemborg, van, geslacht 90
Lamelin, wapen, 162
Lampremey, Elias 341
Laren, Judocus Daniel van 303
Lauwart, Boudekin 303
Leeuwen, van, familie 363
Leo XIII paus 44
Lepoutre 366
Levin, wapen 162
Lienen, Alard van 315
Lienen Arnt van 315
Lieshout O.F.M., Johannes van, pastoor 376
Lieven, Frans van 341
Lijnden, van 318
Lindhoud, Van het, familie 29
Lindhoud Hendrik van het 32
Lindhoud J. van het, ds. 33
Lindhoud Nicolaas Heinrich van het 28, 29
Livius, N., schout 63
Loeffen, kerkmeester 37
Loeffen-Burgers, Th. 39, 45
Luden, genaamd Luden van Heumen, J.J. van 207, 222
Luninck, wapen, 336
Luyning, wapen 162
Machen, Louis 303
Mansfeldt, Karel,graafvan 98, 174
Marijne, Henricus Lucas, pastoor 66, 71
Maris, W.J. (Jac.) 207
Martens, Joannes Cornelis 294
Maschereel, familie 303
Maurits, prins van Oranje 90, 98, 231
Maximiliaan, keizer 174
Meerbeek, Adrianus van 98
Meverden, wapen 336
Meijer, Fransiscus, minderbroeder 62
Meijer, Leo de, jezuïet 61
Meldert, Guielmus, jezuïet 61
Meurs, Dirk, heer van 59
Millinck (Millen), Willem, heer van Wickerath 232
Minke, A.M. 47
Moelen (Meulen, Molen), van der, geslacht 201, 252, 273
Moelen Arnold van der 272
Moelen Hans Willem van der 245, 272
Moelen Hendrik van der 272
Moelen Jeanette Agnes van der 252, 271, 272

Moelen Johan van der 271, 272
 Moelen Meghteld, geboren van Randwijck 271, 272, 283
 Moelen Sophiavander 271, 272
 Moelen Willem van der 245
 Mos, G. 164
 Müller, Th. 166, 167
 Mulukom, Hermanus van, pastoor 62, 64, 66, 86
 Munster, wapen 162
 Munter van Doorn, M.C.W., mr. 272
 Munter van Sleeburg, A.C.W. 270
 Munter A.D.M. 272
 Munter Jhr. 252
 Mutsaerts, pastoor 345
 Nagel, Willem Caspar von 90
 Nagel Doornick, baron von 74
 Nagel August baron von 61
 Nagel Clemens August, Vrijheer van 138
 Nagel Doornick Vornholz, Freiherr von 90
 Nagel tot Vornholz, Herman A. von 90
 Nassau, graven van 152, 159, 161
 Nassau wapen van 161
 Nassau Hendrikgraaf van 160, 161, 162
 Nassau Johan Maurits van 231
 Nassau Lodewijk graaf van 160, 161, 162
 Nassau Grimhuizen, Philips van 347
 Neukirchen genaamd Nyvenheim 336
 Nijdighen, wapen 162
 Noot, van der, wapen 162
 Noot Lucretiavander 161, 162
 Nusselder, E.J. 87, 88, 97, 98, 100, 101
 Nyes, familie 51
 Nykercken, wapen 336
 Nyvenheim, wapen 336
 Oger, Alb. J. 68
 Ommeren, Dirk van 122
 Ooi, van, familie 303
 Oordt, Adrianus 126
 Oostrum, van, geslacht 347
 Opstelten 345
 Osy, d', geslacht 347
 Osy baron 337
 Osy Jan Carel 373
 Osy J.J.R. baron d' 347
 Oultremont, d', familie 303
 Out Aylva, wapen 162
 Oyen, heren van 289
 Pallandt van Walfort, geboren Herzeele, vrouwe van 366
 Pasques de Chavonnes, Mauritz Cornelis 175
 Paulussen, familie 307

Pélichy, de 66
Perceval, de, familie 347
Peters, A., pastoor 74
Petersen, Henricus, prior 221
Peters op de Pas, Jan 373
Peters van den Oudewijer, Wolter 62
Petri, Gerlachus, vicaris 121
Pieck, wapen 162
Pigmans, A. 282
Pius VII, paus 170
Plessis de Saussure, du, Monsieur 364
Pompen, J., pastoor 213
Porte, wapen 336
Quarouble, wapen 162
Quay, de 164

Randwijck, van, familie 8
 Randwijck wapen 162, 336
 Randwijck Anna van 161, 162, 271, 307
 Randwijck Anna Margaretha van 270, 271
 Randwijck Hans Willem van 252, 271
 Randwijck Meghtelt van 270-272
 Randwijck Rutger van 270, 271
 Rappard, Bernhard van 303
 Rappard Conrad Willem van 303
 Rechteren genaamd van Voorst, wapen 110
 Rechteren genaamd van Voorst tot de Doorwerth, Johanna 110
 Rechteren van Hemert, geboren Elmenhorat, M.C. de 345
 Redychaven, Albert van 169, 170
 Reinald, graaf van Gelre 90
 Reinald I, graaf van Gelre 17
 Reinoud III, hertog van Gelre 51
 Remmers, B.W.A.M. 231, 242
 Renaud, J.G.N., dr. 96, 105, 172, 178, 180, 191, 213, 271, 303, 305
 Rendorp (Randorp), C.J. van 50
 Rendorp Christiaan Lodewijk van 42, 50
 Rendorp Jean 48
 Rendorp Marie 48
 Rengers, echtpaar 271
 Rengers Egbert Alixsander 271, 272, 283
 Reniers, Leonardus Ignatius, pastoor 66, 68, 74, 81
 Retraedt, wapen 336
 Reynen, pastoor 295
 Rhemen, Dirk Jan van 272
 Rijke, G. kerkmeester 341
 Rindorn, zie Rendorp
 Robidé van der Aa, C.P.E. 345
 Roggen, van, notaris 343
 Rogmans-Clerc, A. 295
 Romberg, Carl J.F. van 138
 Romberg van Gendt, douairière van Gendt 122
 Romers, H. 171
 Rossum, van, wapen 110
 Rossum Johanna van 110
 Sanden, Margaretha van der 135
 Sanders, B. 49
 Sanders Bartholomeus 51
 Sant van Wylich, wapen 162
 Scheers van Harencarspel, Roeland, dr. 224
 Scheiderick, wapen 70
 Schelberg, wapen, 162
 Schellekens, O., pastoor 75, 78, 82
 Scevic(h), wapen 162, 336

Schevichaven, van, familie 170
 Schevichaven Jacob, van, ds. 50, 159, 163, 169, 175, 199, 273, 275, 315, 326
 Schimmelpenninck van der Oye 224
 Schmidt, baron 161
 Schoemaker, Andries 273, 274, 276
 Schramm, Johannes, pastoor 49
 Schuylenburg van Bommenede, van 364
 Schuylenburg van den Ulenpas, van 363
 Sengers, J., pastoor 298
 Sickinghe, wapen 162
 Sigistappus, sacerdos 17
 Singendonck, van, familie 363
 Snel, Eustachius, pastoor 289
 Snel Maximilianus 289
 Spann, Albert 303
 Stade, Rutger van 315
 Staeckenbroeck, wapen 162
 Steenhuis, van, geslacht 161, 201
 Steenhuis, van, wapen 162
 Steenhuis Amelia Cecilia van 161, 162, 175
 Steenhuis Anna van 161
 Steenhuis B. baron de 219
 Steenhuis Genoveva Maria 161, 175, 307
 Steenhuis Jacob van 161, 162
 Steenhuis Ludolf van 150, 161, 162, 174, 223, 307
 Steenhuis Walraven (Walraed) van 161, 162, 164, 174, 307
 Steenhuis Walraed II van 161, 162
 Steenhuis-van Randwijck, van, alliantiewapen 162, 163
 Steppelaar van Blijderstein 224
 Stepraedt, van familie 90, 110, 121, 138
 Stepraedt wapen 70, 94, 110
 Stepraedt Anna van 110, 138
 Stepraedt Catharina van 110-112
 Stepraedt Derck (Dirck) van 61, 70, 90, 110-112
 Stepraedt Godefridus van 61
 Stepraedt Godert van 90
 Stepraedt Johan van 90, 110, 112
 Stepraedt Johan II (Jan) van 110, 112
 Stepraedt Reinera van 110-112
 Stepraedt Reyner (Reynier) van 90, 110-112
 Stepraedt Walravina van 110, 111
 Straalen, Th. van 180
 Stuers, Jhr. Victor de 347
 Swansbel, van, familie 347
 Tamminga, wapen 162
 Teding van Berkhout, Bernard Pieter 170
 Teeffelen, G.P.A. van 316
 Thiel, weduwe F van 39, 46
 Thijssen, familie 20

Thijssen H.A. 282
Thijssen Jan 224
Thunissen, D. 167
Tiele, Gerrit van 315
Timmers, J.J.M., dr. 166
Triebels, Johannes Melchior 65
Trouweloos, Claes 303
Tychon, familie 373
Uijen, B. 319
Uijen Bert 321
Ulft, wapen 162
Uyen, wapen 341
Uyen, L. 341
Varick, wapen 110
Varick, vrouwe van 110
Veen, J.S. van 66
Ven, W. van de, mgr. 39, 44, 74
Verbakel, Bernardus, pastoor 22
Verbijleveld 145
Verhees, Franciscus, pastoor 37, 39, 47, 49
Verheiden, Dirck 126
Vermeulen (van de Blankenburg), familie 20, 25
Vermeulen, Anna 22
Vermeulen M.C.A. 33
Verwoerd, Hendrich, schout 126
Vijgh, familie 24
Vliet, H.W. van 90, 110
Voordt, Diederik van der 174
Voorst, wapen 162
Voorst Johanna van 110
Vos, Peter 223
Voss, J.P.A. 341
Vullingh, Hendrik 90
Wachendorff, wapen 336
Wal, A.J.W., predikant 232, 242
Waszink, M., burgemeester 376
Weede, Everdina gravin van, prinses van Anholt 289, 303
Weede George van 303
Weerden, Hermanus van der 62, 84, 86
Weerts, Maternus, minderbroeder 61
Wees, van der 110
Welderen, van, geslacht 201
Welderen Bernd (Bernhard) graaf van 161, 175, 307
Welderen Gijsbert van 24
Welderen Johan van 8
Welie, van, familie 23
Welie Gijsbertus van 122
Welie Wilhelmus Geurts van 122
Werd, G. de 166, 167

Weve, J.J. 68
Weve, W.F. 87, 97, 98
Wichen, van, geslacht 346
Wielen, Gerardus van der, pastoor 21
Wierds van Coehoorn, M.G.A. 341
Wierus 314
Wijhe, van, geslacht 24
Wijhe Christina van 24
Wijhe Johan van 270
Wijhe Margriet van 272
Wijhe Otto van 24
Wildt, G.de 341
Wilhelmina, koningin 375
Wilhelmina, prinses 363
Wilkes 314
Willem I, koning 65, 66, 136
Willem, prins van Oranje 346, 364
Willem I, hertog van Gelre 149, 318
Willems, Iacob 341
Wilsom, wapen 162
Wimersma Greidanus, G.J.J., mr. 171
Winssen, familie van 137
Witkamp, P.H. 344, 345
Wittenhorst, wapen, 110, 162
Wolf, Petrus, minderbroeder 62
Wouters, W.P. 39
Wouters Paula 39
Wouters van den Oudenwijer, Peter 63
Xylander, Mattias, predikant 121
Zuynderhoudt, familie 303

Register van kunstenaars en ambachtslieden

Architecten, opzichters, aannemers en bouwkundigen

Aalst, van *136*
 Appel *24*
 Balen, C.L. van *366*
 Beijnen, Jos. *211*
 Buijtenen, J.C. van *123*
 Deur, J.G., ir. *270, 295, 349*
 Dijk, Cornelis van *165, 376*
 Eesteren, J.P. van *69*
 Estourgie, Ch. *49*
 Fijnje, H., ir. *136*
 Fincken, E.M.R., ir. *55*
 Franssen, Conrad *7, 15, 17, 35, 37-39, 237, 315*
 Goddijn, B.W.A. *114, 117*
 Gradussen, G. *6, 326, 327, 341*
 Gradussen Gebr. *86*
 Haspels, J.J. *151, 251, 252, 255*
 Heineman, W.A. *51, 152, 154, 287*
 Heineman, Vos en Ten Broeke, bureau *151, 378*
 Hekkelman, E. *234, 252*
 Hoog Hzn., G. de *309-311*
 Jansen, A. *86*
 Kayser, Jules *7, 376*
 Kloot, A. van der *23*
 Coumans, J. *68, 123*
 Kraayenhagen, A., ir. *364*
 Kroon, E., ir. *165*
 Laurentius, P. *136*
 Leeuwen, W. van *135*
 Leur, H. van der *331*
 Loermans, M.P. *331, 368*
 Lucassen, W. *327*
 Ludewig, F.A. *346, 347, 350, 352, 353, 356, 359, 360*
 Margry, Jos. *7, 68, 70-75*
 Mayer, A.W.K. *135*
 Mens en Pruyn, bureau *368, 371*
 Mestrum, G. *17, 37*
 Michielsen, P.W. *135*
 Migchielsen, Otto *133*
 Mourik, W.J.G. van, ir. *252*
 Mulder, Adolf *15, 17, 36-38, 151, 152, 346, 350-355, 366*
 Nijsten, Edmond *163, 165*
 Onnes, H. *365*
 Poederoyen, Cremers en Velthuyzen, bureau *123, 124*

Riele Gzn., Wolter te 7, 251, 255
Rijt, N.C.G.M. van de, ir. 114, 145, 307
Scheefhals, Chr. 84
Scheepens, W. 64, 68, 289, 292
Schütz, Fr. 315
Smeets, M. 294
Snijders, A. 164, 165
Stornebrink, Pier Th. 7, 375, 376
Thunissen en Van Sambeek 74
Valk, Jan van der 290, 294
Vervest, F.J. 123
Vijfwinkel, J. 54
Weber, Charles 7, 122, 123, 126, 256-259
Welie, H. van, ir. 252
Weve, J.J., ir. 68
Wijma, D. 87, 93

Bouwkundig tekenaars

Bokma, S. 212-214, 219
Hulst, J.C.A. 158
Jeurig, J. 276, 280
Meindersma, K.T. 108, 110
Nijhoff, E. 172
Oldhoff, R. 145
Pernis, A. van 172, 180
Roest, J. 366
Stel, K. 280

Beeldhouwers, beeldsnijders

Baurscheit de Jonge, Jan Pieter van 223, 224
Buijssen 76, 77
Geelen, J. 165
Geld, H. van der 18, 39, 41, 44, 239, 260
Goossens, Gebr. 75, 78, 79
Leeuw, P.A. de 376
Maris, W.J. (Jac.) 160
Oor, firma 332, 333
Royen 77
Smits, Gebr. 295
Stracké, F.L. 160, 161
Thissen, J. 259, 260, 263
Ven, Jan Toon van der 332
Verhoeven, Petrus H. 75, 79, 80, 169, 220, 221, 259-261

Edelsmeden

Arends, Gebr. 83
Aren(d)s 131
Begeer, C.L.J. 135
Beugen, Wernardus van 316
Biliaux-Grossé 21
Blom, J. 297
Boermans, J.A. 21, 22, 75, 80, 81, 132, 167, 168
Brekel, G. van de, firma 167
Esser, H.G. 21, 47, 48, 75, 80, 322, 338
Gardinge, H. van 264, 266
Gemert, van 75
Gemert C. van 82, 83
Gemert Chr. van 168, 240, 340
Gemert C.P. van 132
Gemert L. van 82
Grevink 163
Hamers, Joh. 47, 338
Hellner, F.X. 266
Hermans, A.P. 132
Hermans H. 269
Hermans W.F. 269
Janssen, J. 263
Jonkergouw, J.J. (Jos.) 21, 22
Jorna 316
L.G. 316
Logher, N.B. 132
Loven, L.J.H. (Jos.) 240, 241, 266
Meister mit Hausmarke 221
Moltzer, Johannes François 227
Pas, Jan Willem 162, 163
Raab, R(h)abanus 241, 332, 338
Raab Rabanus II 263, 264, 267
Reijnders, P.F. 221
Rijke, A.H. 332, 338
Rijke Bernardus 298
Rijke Christiaan 22, 75, 79, 81, 131, 167, 168, 296, 297, 332, 337-340
Rijke Christiaan II 298
Saelmans, H. 48
Saelmans (Salemans), P.M. 49
Sanden, Petrus van der 263, 264, 267, 332, 338, 339
Scheers, Peter 24
Theonville, P.A. 75, 81, 131, 132
Toorn, Georgius van der 163

Wolffsen, Bernt 283

Geelgieter

Jonkergouw, J.J. (Jos.) 20

Glasschilders

Asperlagh, A. 20

Ganton, Camille 77

Nicolas en Zonen, firma 20, 21, 45

Randag, O.F.M., pater 337

Tap, broeder 337

Teeseling, H. van 78

Huisschilder

Haardt, Johannes de 66

Kartografen, landmeters

Beyerinck, M. 89

Hattinga 232

Heuvel, van de 231

Kuypers 12, 148, 228, 246, 286, 322

Leeuwen, A. van 312

Sgroten, Christiaan 3

Suchtelen, J.H. van 89

Verhees, H. 232, 234, 235

Klokkegieters

Bergen, van, firma 20

Bourcken, Joannes 294

Franssen, Iohannes 163

Hemony, F. 163

Levache, J.B. 20
Petit, Alexius 237
Petit en Fritsen, firma 49, 165, 341
Rutgers, Steven 219
Seest, Pieter 38, 49
Trier, Peter van 219

Lijstenmaker

Custers, J. 263

Metselaars

Elst, Hendrikus van den 66
Jacobs, G.H. 68

Molenmakers

Pot, Gebr. 282
Schoonwater, W. 373
Schoonwater Michiel 373
Uijen, Peter van 33

Orgelbouwers

Gradussen, firma 23, 41, 77, 129, 130, 333
 Heyneman, A.F.G. 41
 Kuerten, A.A. 41, 42
 Nöhren, A. 77
 Nöhren Jr., 129
 Nöhren Firma 77
 Schölgens en Van de Haspel 256
 Smits, F.C. 129, 130, 290, 295
 Smits N.F. 77
 Smits Gebr. 42
 Torley, Peter 77
 Vermeulen, firma 295
 Verschueren, firma 42

Pompmaker

Smits, W.H. 50

Schilders en restauratoren

Baeten, M. 239, 240
 Bies 295
 Bohemen, van, firma 110
 Deumens, Guillaume 42, 44
 Dijck, A. van 220
 Goossen, Christ. 37
 Goossens Sr. 122
 Grips, C.J. 137
 Haakma Wagenaar, W. 156, 159
 Heck, N.J. van der 160, 171, 176, 190
 Hendricx (Hendriks), Louis 46
 Hermsem, Theodorus 263
 Heyden, Gerard van der 364
 Jacobs, Gerard 79
 Knirsch (Knirsen), F. 262, 263
 Colette, Joan 79
 Kops, J.F. (Frans) 20, 123
 Leonardo da Vinci 135
 Perey, Emmanuel 20

Sneltens, H. 46
Wiel, Van de 42, 44
Winssen, M.H. van 42, 44

Steenfabrikanten

Burgers, Gebr. 37, 51

Stucwerker

Diar, J.W. 132

Tekenaars, graveurs, lithografen

Backer, H.J. 345
Beijer, Jan de 171, 172, 177, 181, 192, 195, 197
Deutekom, Baptiste van 231
Grave, Josua de 231
Greive, J.C. 346
Haen, Abraham de 24, 87, 96-98, 100, 101, 106, 269
Koster, A.L. 269
Christ, J.F. 345
Craandijk, J. 345
Pronk, Cornelis 27-29, 120, 121, 124, 137-139, 151, 153, 154, 159, 210, 211, 213, 217, 218, 227, 232, 250-252, 254, 273-275, 287, 290, 291, 345, 347, 364, 366
Schorer, L.F. 269
Spilman, Hendrik 27, 120, 171
Tollenaer, W. 269
Vieweg, C.A. 345
Wicart, N. 326, 327
Winter, H. de 232, 233

Timmerlieden

Bosch, Gerrit van den 66
Driel, P. van 68
Fleuren, P. 152
Hezewijk, Willem van 165

Huybers, G.A. *172, 178, 180, 191*
Weitjens, H. *41*

Uurwerkmaker

Bramer, Paulus *341*

Vestingbouwkundige

Coehoorn, Menno van *229, 231*

Topografisch register

Aarle-Rixtel *49, 165*
Afferden (Gld) *62*
Alphen aan de Maas *147, 217*
Altenkamp (Kamp, Camp) *232*
Altforst *35, 315*
Alverna *323, 325, 365, 375-379*
Alverna boerderijen *376, 377, 378-379*
Alverna klooster *375-377*
Alverna molen Schoonoord *9, 375*
Alverna Munnikhof, boerderij *379*
Alverna Watersnoodmonument *375*
toponiemen:
Alverna Boschkantweg *378*
Alverna Graafseweg *375, 376, 377*
Alverna Heumense Grintweg *325, 375*
Alverna Leemweg *375*
Alverna Munnikhofweg *379*
Alverna Valendriesweg *379*
Amersfoort *172, 212, 213, 226, 227*
Amsterdam *238, 49, 263, 269, 272, 282, 341, 345*
Amsterdam Centraal Laboratorium *156*
Amsterdam Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst *251, 255*
Amsterdam Rijksmuseum *201*
Amsterdam Rijksprentenkabinet *137, 138, 210, 211, 232, 251*
'Andasselle' (Overasselt) *270*
Andelst *37*
Antwerpen *46, 98, 336*
Appeltern *70, 217*
Arnhem *135, 165, 252, 376*

Arnhem Gemeentemuseum 87, 96, 98, 231, 233, 250, 251, 275, 345
Arnhem Het Nederlands Openluchtmuseum 227
Arnhem Rijksarchief voor Gelderland 87, 89, 90, 135, 174
Arnhem Stichting Historisch Boerderij Onderzoek 133, 168, 346, 349, 491
Assel (Overasselt) 251
Asperden (Dld) 247
Balgoij 3, 4, 6, 247, 270, 286-307, 308, 309, 310, 311, 315, 324, 364, 381, 383
Balgoij begraafplaats 301
Balgoij boerderijen 306-307
Balgoij Florenstein, adellijk huis 162, 290, 294, 301, 305-307
Balgoij Hervormde kerk, vrm. 300, 301
Balgoij Hof te Balgoij 303
Balgoij Huis te Balgoij 8, 287, 300, 301-305
Balgoij middeleeuwse kerk, vrm. 288-291
Balgoij R.K. kerk 294-300
Balgoij R.K. pastorie, vrm. 301
Balgoij toren vrm. dorpskerk 6, 287, 291-294
toponiemen:
Balgoij Balgoijse Meertje 287
Balgoij Balgoijse wetering 287
Balgoij Boomsestraat 294, 295, 307
Balgoij Broeksloot 287
Balgoij Eindsestraat 307
Balgoij Houtsestraat 307
Balgoij Molenstraat 287
Balgoij Torenstraat 287, 289, 300, 301, 305, 307
Balgoij Veldsestraat 307
Batenburg 6, 318, 346
Beek (Ubbergen) 4, 6, 8, 149, 161, 169, 174
Beek begraafplaats 7
Beek dekenaat 163
Beek Duivelsberg 8

- Beek Elzen, De 9
 Beek Hervormde kerk 6
 Beek Huis te Beek 8
 Beek Mergelpe 7
 Beek R.K. kerk 7
 Beek Spijker, Het
 Beers (N.Br.) 238
 België 266
 Bennebroek 343
 Bergharen 291
 Berne 17, 35, 313
 Betuwe 5
 Beuningen 3, 4, 6, 12-33, 59, 61, 62, 63, 119
 Beuningen Archief Hervormde Gemeente Beuningen en Winssen 135
 Beuningen Balmerd, Den, boerderij 31
 Beuningen begraafplaats 7
 Beuningen Beuningen, Den, boerderij 32
 Beuningen Blankenburg, De, kasteel 7, 20, 24-27
 Beuningen Blankenburg, De, hoeve 33
 Beuningen Distelakker, hoeve 29
 Beuningen Ebenhaezer, boerderij 32
 Beuningen Hervormde kerk 6, 7, 22, 23-24, 318
 Beuningen Hervormde pastorie 22, 24
 Beuningen Kortendaal, vicarie 17
 Beuningen R.K. kerk 7, 15-22
 Beuningen Oude Distelakker, De, boerderij 13, 29
 Beuningen Oude Tempel, De, adellijk huis 8, 27-29
 Beuningen Oude Tempel, De, boerderij 27-28
 Beuningen Rolland, Het, boerderij 23, 31
 Beuningen Roskam, De, boerderij-herberg 17
 Beuningen standerdmolen 9, 33
 Beuningen Vossenhol, Het, boerderij 13, 32
 Beuningen Warthuize, hoeve 32
toponiemen:
 Beuningen Bijsterhuizensestraat 13, 15
 Beuningen Burgemeester van Suchtelenweg 31
 Beuningen Distelakkerstraat 29
 Beuningen Dorpssingel 15, 17, 24, 29
 Beuningen Heemstraweg, Van 13, 23, 29, 31
 Beuningen Heuve, De, archeologisch terrein 13, 15
 Beuningen Hoge Wald 13
 Beuningen Hogewaldstraat 31
 Beuningen Hosterd, De, archeologisch terrein 13, 15
 Beuningen Kloosterstraat 31
 Beuningen Koningstraat 13, 15
 Beuningen Lienden, archeologisch terrein 13, 15
 Beuningen Molenstraat 23, 33

Beuningen Reekstraat 31
Beuningen Schoolstraat 31-32
Beuningen Tempelstraat 27, 32
Beuningen Tinnegieter, De, archeologisch terrein 13, 15
Beuningen Waalbandijk 13
Beuningen Waardhuizenstraat 32
Beuningen Wilhelminalaan 24, 29, 30, 33
Bochum (Dld) 68
Bommelerwaard 160
Den Bosch, zie 's-Hertogenbosch
Boxmeer 22, 76, 77, 79, 81, 82, 131, 132, 167, 168, 241, 263, 264, 267, 269,
296, 298, 332, 337, 338, 339
Boxtel 263
Boven-Leeuwen 120
Brummen 214
Brussel (Bruxelles) 21, 264, 266, 316, 347
Buren 54
Deest 61
Delft
Delft Technische Hogeschool 87, 88
Delft Topografische Dienst 178
Diepenheim 149
Doddendaal, Huis 7, 17, 57, 59, 61, 62, 70, 74, 78, 87-113, 175
Dreumel 70, 217
Driebergen 207
Drunen 165
Druten 129, 237, 271, 272, 283
Duffelt (Duffele), De 4, 5, 6, 8, 303
Duitsland 46, 79, 81, 240
Düsseldorf 270
Echteld 41
Eindhoven 123, 132, 171, 264, 266, 269, 295
Ependes (Vaud), Chateau d' 364
Erlekom
Erlekom Kleverburg 8
Erlekom steenfabriek 9
Ewijk 3, 4, 6, 56, 57-117, 119, 122, 138, 326
Ewijk archeologisch beschermd terreinen 57-59
Ewijk boerderijen 114-117
Ewijk Hof te Ewijk 87
Ewijk Huis Doddendaal, kasteel 7, 87-114, 121, 122, 138
Ewijk kerkhof 71
Ewijk Clef, De, boerderij-herberg 114-115
Ewijk molen 9
Ewijk Regulierroth, boerderij 116, 117
Ewijk R.K. kerk, voor 1918 59-68
Ewijk R.K. kerk, na 1918 71-84
Ewijk R.K. pastorie 84-86
Ewijk toren 6, 59, 68-71

toponiemen:

Ewijk Aalst, De, gehucht 57, 58
Ewijk Binnenweg 87, 114-116
Ewijk Brugstraat 62, 84, 114-117
Ewijk Ewijkse Broek 57
Ewijk Ewijkse Veld 57, 58
Ewijk Grote Aalst, archeologisch terrein 59
Ewijk Heemstraweg, Van 117
Ewijk Hoogstraat 59
Ewijk Hoge Woerd, archeologisch terrein 58, 59
Ewijk Julianastraat 59, 71, 84, 85
Ewijk Kerkpad 62
Ewijk Klaphekstraat 74
Ewijk Koningstraat 57, 58, 59
Ewijk Krukse Dijk 59
Ewijk Nieuwe Wetering 57
Ewijk Ooigraaf 59
Ewijk Veluwe 57
Ewijk Vording, De, archeologisch terrein 59
Ewijk Waalbandijk 58, 117
Ewijk Woerden, De, archeologisch terrein 59
Ewijk Woerdjes, De, archeologisch terrein 59
Ewijk Wolfsdarm, zie ook Winssen 59
Frankfurt (Dld) 41
Frankrijk, bijvoeglijk Frans, Fransen 140, 271
Gassel (Gaszel) 47
Geertruidenberg 281
Gelderland, (bijvoeglijk Gelders) 203, 269, 282, 290, 364
Gelderse Waarden 5
Gelre 149, 150, 166, 174
Generaliteitslanden 6
Geleen 271
Genève 347
Gent (België) 77
Ginneken 347
Grafenthal, klooster 247, 271
Grave 17, 66, 71, 82, 132, 162, 163, 165, 170, 174, 175, 229, 231, 232, 234, 242, 263, 289, 303, 318, 325, 338, 339, 381
's-Gravenhage 110, 161, 163, 347
's-Gravenhage Algemeen Rijksarchief (A.R.A.) 36, 59, 251
's-Gravenhage Dienst 's Rijks Verspreide Kunstvoorwerpen 363, 364
's-Gravenhage Rijksdienst voor Kunsthistorische Documentatie (R.K.D.) 120, 132, 151, 153, 171, 172, 274, 276, 287, 290, 309, 311, 327, 345, 347, 366
Grimhuizen 347
Groesbeek 4, 23, 203, 209, 213
Groesbeek beltmolen 9
Groesbeek Domeinbossen 209
Groesbeek heerlijkheid 174
Groesbeek Hervormde gemeente 160, 169

Groesbeek Hervormde kerk 6
 Groesbeek R.K. kerk 7
 Groesbeek torenmolen 9
 Groesbeek Watermeerwijk 8
 Groot Linden 164
 Haarlem 161, 376
 Haps 66
 Hatert 3, 35, 209
 Hees 3, 35, 37
 Heilig Landstichting 4
 Heilig Cenakelkerk 7
 Heiligerlee 20
 Hernen 57
 's-Hertogenbosch 6, 20, 21, 22, 24, 37, 41, 44, 66, 74, 75, 79, 82, 83, 123, 136, 167, 168, 169, 229, 237, 239, 240, 259, 263, 295, 297, 298, 313, 315, 316, 332, 340, 364, 376
 's-Hertogenbosch Kapucijnenklooster 232, 235
 's-Hertogenbosch Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen 231
 Heumen 3, 4, 6, 148, 149, 203, 207, 209, 211, 213, 247, 269, 273, 287, 307, 323
 Heumen archeologische terreinen 151
 Heumen begraafplaatsen 7, 169-171
 Heumen boerderijen 200
 Heumen 'Chinese huis', zie Rentmeestershuis 199
 Gebouwen van Luden 207
 Gebouwen Hervormde kerk 6, 151-163
 Gebouwen Hervormde pastorie, vrm 200
 Gebouwen Huis te Heumen, kasteel 8, 149, 159, 160 171-199
 Gebouwen Jachthuis, Het 207
 Gebouwen Joannesmolen 9, 199, 200-201
 Gebouwen Rentmeestershuis 149, 199
toponiemen:
 Gebouwen Bulberg 164
 Gebouwen Dorpsstraat 149, 151, 163, 164, 165, 169, 170, 178, 199, 200
 Gebouwen 'Duijvcamp' 178
 Gebouwen 'Hooijcamp' 178
 Gebouwen Heumense Bos 149, 151, 200
 Gebouwen Jachtlaan 149
 Gebouwen Leigraaf 164
 Gebouwen Looistraat 149, 207
 Gebouwen Maasdijk 149, 164, 170, 171, 177
 Gebouwen Maasstraat 164, 165, 169, 170, 171
 Gebouwen Oude Boterdijk 149
 Gebouwen Reet, Rijt 164
 Gebouwen Rijksweg nr.73 178
 Gebouwen 'Sluijsgraef' 177
 Gebouwen 'Sluijscamp' 177
 Gebouwen 'Strang' 178

Gebouwen Taaije Dijk *149*
Gebouwen Vosseneind, gehucht *149, 205*
Gebouwen Vosseneindseweg *149, 199, 200, 205*
Gebouwen 'Weg naar de Hofstad' *177*
Gebouwen 'Wertiens' *177*
Heumen en Malden *213, 214*
Heumen en Overasselt, Hervormde Gemeente *151*
Hien *37*
Huissen *41, 42*

IJsselmonde 200
 Indoornick 110
 Caen 161
 Kasteelsche Hof 7
 Katwijk (bij Mook) 177
 Keent 2, 4, 6, 287, 289, 295, 299, 303, 308, 311, 315, 324, 326
 Keent boerderijen 310-311
 Keent kapelruïne 6, 309-310
 Keent molen, vrm. 311
toponiemen:
 Keent Kapelstraat 309, 310, 311
 Keent Oude Maasweg 311
 Keent Uiterdijk 311
 Keizersweerd, abdij 270
 Kekerdom 3, 4, 6
 Kekerdom beltmolen 9
 Kekerdom Huis Spaldrop 8
 Kekerdom R.K. kerk 6
 Kempen a. Rh. (Dld) 266
 Kleef 149, 150, 166, 174
 Kopenhagen (Kjøbenhavn) 363
 Kranenburg 326, 327, 303
 Crato (Portugal) 364
 Keulen 6, 37, 59, 166, 221, 222, 232, 251, 314, 326
 Kleef 211, 303
 Korbach (Dld) 28
 Cuyck 17, 295
 Lakenburg (Wamel) 237, 272
 Laubach (Dld) 41
 Leiden 375
 Leiden Universiteitsbibliotheek, coll. Bodel Nijenhuis 171, 195, 231, 269, 345, 375
 Lent 327
 Lepanto 267
 Leur 232, 324, 342, 343, 344, 366
 Leuth 3, 4
 Leuth Thorensse molen 9
 Leuven (B) 81
 Lichtenvoorde 379
 Lienden (bij Batenburg) 318
 Limburg 203, 259, 271
 Linz a. Rh. (Dld) 77
 Londen 336
 Lunen 300, 324, 325, 365, 380-381, 383
 Lunen boerderijen 381
 Lunen Bylard, De 381
toponiemen:

Lunen Graafseweg 381
Lunen Lunense Broek 325
Lunen Rijdtsestraat 381
Lunen Wegelaar, De 381
Lunen Wordsestraat 381
Maas 3, 4, 5, 8, 57, 149, 164, 174, 175, 177, 178, 180, 181, 192, 197, 199, 231, 247, 251, 257, 287, 309, 311, 313, 381
Maas en Waal, Land van 3, 4, 6, 35, 61, 325
Maastricht 376
Maas-Waalkanaal 35, 149, 209, 210, 222
Malburgen 59
Malden 4, 6, 149, 150, 161, 162, 163, 169, 180, 203, 208, 209-227, 283, 308, 335
Malden Berckenbosch, boerderij 224, 225
Malden boerderijen 224-225
Malden Bothalenshof 224
Malden brouwerij, zie Vogelzang
Malden Elshof, buiten 223, 224
Malden Grootstal, hoeve 209
Malden Grote Jachthuis, boerderij 210, 223
Malden Heeg, De, buiten 223
Malden Kleine Jachthuis, boerderij 210, 223
Malden Kleinstal, hoeve 209
Malden Kloosterhof, zie Munnikenhof
Malden Malderburcht, kasteel 8, 149, 151, 209, 222
Malden Malderburcht, bejaardentehuis 219
Malden molenromp 227
Malden Munnikenhof, boerderij 224, 225
Malden Pol, De, buiten 223
Malden R.K. kerk 6, 211-222
Malden Takenhof, boerderij
Malden Vogelenzang, hoeve 205
Malden Vogelenzang, brouwerij 227
toponiemen:
Malden Broekkant 205, 209, 224
Malden Burchtstraatje 222
Malden Droge Hei 209
Malden Droogse straat 224
Malden Eendenpoelseweg 222
Malden Hatertseweg 224, 225
Malden Hogenhofseweg 209, 224
Malden Kluis, De 209
Malden Maldense Broek 149, 209, 210, 222
Malden Rijksweg 209, 210, 213, 224
Malden Steenkuilendal 209
Malden, heerlijkheid 174, 175, 199, 200
Mariënwaard, abdij 51
Mechelen (B) 78
Megen 66, 122, 376

Mill 66, 165
 Millen (L) 232
 Millingen a.d. Rijn 3, 4, 6
 Millingen Groot-Zeeland 8
 Millingen Hervormde kerk 7
 Millingen R.K. kerk 7
 Moerdijk 314
 Molenhoek 203-207
 Molenhoek Bagijnenhof 203
 Molenhoek Bergzicht, brouwerij 205-206
 Molenhoek Bergzicht, villa 203
 Molenhoek boerderijen 203-204
 Molenhoek brouwershuis 203
 Molenhoek brouwerij, zie Bergzicht
 Molenhoek grenspaal 203
 Molenhoek molenaarshuis 203, 204
 Molenhoek standerdmolen, vrm. 205
 Molenhoek villa 204
toponiem:
 Molenhoek Rijksweg 203-206
 Mook 164, 177, 201, 209, 257
 Mook Mookerheide 161, 207
 Mook Mookse Baan 207
 Mortel, De 332
 München 78
 Munster 90
 Nederasselt 3, 4, 6, 228-246, 247, 249, 282, 283, 289, 307, 381
 Nederasselt begraafplaats 237
 Nederasselt boerderijen 241-242
 Nederasselt fort Coehoorn 229-231, 234
 Nederasselt Graafse brug 229, 232, 233
 Nederasselt Hervormde kerk 7, 232-237
 Nederasselt Hondenberg, De, boerderij 241
 Nederasselt kosterij 241, 242
 Nederasselt Lagen Hoed, Den, boerderij 242
 Nederasselt Maasmolen 9, 242-243, 245
 Nederasselt middeleeuwse kerk, vrm. 6, 231-232
 Nederasselt R.K. kerk 7, 237-241
 Nederasselt schoolhuis 241, 242
toponiemen:
 Nederasselt Broekstraat 229
 Nederasselt Eindsestraat 229-241
 Nederasselt Hollestraat 229, 232, 241, 242
 Nederasselt Kerklaantje 229, 237, 241, 242
 Nederasselt Maasbandijk 229, 231, 241, 242, 243
 Nederasselt Molenhoek 229
 Nederasselt Molenweg 242, 243
 Nederasselt Molenwiel 243
 Nederasselt Rijksweg 229

Nederasselt Veerweg 231
 Nederasselt Veld, Het 229
 Nederduits 166
 Nederhemert, kasteel 160, 171, 176
 Nederrijks Woud 4, 209
 Neerbosch 3, 35, 37, 42
 Neerbosch Weesinrichting 33
 Neerloon 309
 Niftrik 3, 4, 6, 283, 312-321, 324, 325, 364
 Niftrik Bankhoeve, hofstede 318
 Niftrik boerderijen 319, 321
 Niftrik Kapel in 't Zand 318
 Niftrik Kapittelhof 318
 Niftrik middeleeuwse kerk, vrm. 6, 314-315
 Niftrik O.L. Vrouwekapel 318
 Niftrik R.K. kerk 7, 314-318
 Niftrik Sande (te Zande), stiftshof 313, 314
 Niftrik Sebarts guet 313
toponiemen:
 Niftrik Batenburgse Polder 313
 Niftrik Dorp, Het 313
 Niftrik Dorpsstraat 319
 Niftrik Ekenseweg 313
 Niftrik Gildestraat 319
 Niftrik Kerkstraat 314
 Niftrik Lagestraat 313, 319
 Niftrik Maasdijk 321
 Niftrik Polder van Niftrik 313
 Niftrik Ravensteinseweg 321
 Niftrik Ruffelsdijk 313
 Niftrik Sinte Victoires erve 318
 Niftrik Steeg, De 313
 Niftrik Strijdkamp 318
 Nijmegen 3, 4, 5, 6, 23, 24, 35, 36, 37, 41, 48, 50, 55, 62, 65, 66, 74, 77, 78,
 79, 90, 121, 123, 124, 129, 131, 135, 138, 151, 163, 167, 169, 174, 175, 199,
 205, 209, 223, 224, 225, 227, 229, 235, 247, 279, 283, 295, 303, 313, 347, 376,
 381
 Nijmegen Oud Archief Gemeente Nijmegen (O.A.N.) 150, 151, 174, 176, 177,
 234, 251
 Houtstraat 138

 Nijmegen Commanderie van Sint Jan (N.M.C.) 83, 120, 139, 223, 224, 268, 269,
 283, 326
 Nijmegen Kwartier van 28, 271, 272, 327
 Nijmegen Malderburchtstraat 227
 Nijmegen Oud Burgeren Gasthuis 370
 Nijmegen Rijk van 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 63, 150, 169, 209, 247, 323, 326, 365
 Nijmegen Schependom van 324
 Noord Brabant 259, 309

Oirschot 74, 75
Oldenzaal 170
Ooij 4, 6
Ooij Groenlanden 8
Ooij Hervormde Kerk 7
Ooij Kasteelsche Hof 7
Ooij R.K. kerk 7
Ooij steenfabriek 9
Oostenrijk-Hongarije 48, 295
Oosterbeek 364
Oploo 162, 308
Oregon (Amerika) 207
Oss 269
Overasselt 3, 4, 6, 151, 152, 228, 229, 232, 235, 237, 238, 239, 245, 246,
247-285, 287, 289, 381
Overasselt archeologisch beschermde terreinen 247, 250
Overasselt Bakelaar, De, boerderij 272

- Overasselt begraafplaats 7, 256
 Overasselt boerderijen 276-281
 Overasselt Duifhuis (Duyfhuis) 271, 272
 Overasselt Gaasselt, De, boerderij 280
 Overasselt Grote Zomp, De, boerderij 247
 Overasselt Heegse Hof, De, boerderij 271, 273
 Overasselt Heegt, De, boerderij 278
 Overasselt Heidsche Hof, boerderij 280
 Overasselt Hervormde kerk 6, 250-256
 Overasselt Hervormde pastorie, vrm. 271
 Overasselt Hibmahoeve 273, 280
 Overasselt Huis te Overasselt, kasteel 271, 272-273
 Overasselt Kleine Schatkuil, De, boerderij 281
 Overasselt Klein Schoonenburg, adellijk huis 8, 247, 273, 274, 275
 Overasselt Kleine Zomp, De, boerderij 247
 Overasselt Lagenhof, De, boerderij 280
 Overasselt Loksheuvel, De, boerderij 280
 Overasselt Mary's Hoeve, boerderij 280
 Overasselt Molenberg (Meulenberg), De, boerderij 247, 272, 279
 Overasselt molen Zeldenrust 9, 281-282
 Overasselt Munnikhof (Monichof), De 271, 276
 Overasselt Nagelhorst, De, adellijk huis 274, 275-276
 Overasselt Poel, De, hoeve 247, 271
 Overasselt R.K. kerk op Schoonenburg 257, 259
 Overasselt R.K. kerk a.d. Mgr. v.d. Burgtstraat 7, 56-69
 Overasselt ruïne Sint Walrick 268, 269-271
 Overasselt Roth, Het, boerderij 271-273
 Overasselt Schaapskooi, De, boerderij 281
 Overasselt Schoonenburg, havezathe 271, 272, 273
 Overasselt Schatkuil, De, hoeve 271, 272, 279
 Overasselt Schuergraaf, De, boerderij 271, 273, 280
 Overasselt Sleeburg, adellijk huis 243, 247, 252, 270, 271, 272, 273
 Overasselt Sleeburg, boerderij 273
 Overasselt Slimsijp, zie ook Klein Schoonenburg 8, 273
 Overasselt Stapperkamp, boerderij 281
 Overasselt Tempel, De, boerderij-herberg 280-281
 Overasselt Uilenberg, Den, boerderij 280
 Overasselt Valenberg, De, boerderij 278
toponiemen:
 Overasselt Broek, Het 280
 Overasselt Broekstraat 280
 Overasselt Burgtstraat, Mgr. van de 256, 257
 Overasselt Ewijk, buurtschap 247
 Overasselt Gaasselt, gehucht 247
 Overasselt Hatertse Vennen, archeologisch terrein 250, 269
 Overasselt Garstkampseweg 272
 Overasselt Hamelbergstraat 276

Overasselt 'Hallei' (de allee) 273
 Overasselt Heegseveldweg 278, 281
 Overasselt Heegtse Meer 278
 Overasselt Heide, archeologisch terrein 250
 Overasselt Heide, buurtschap 280
 Overasselt Heideweg 247, 269
 Overasselt Hessenbergweg 278
 Overasselt Hoogstraat 247, 256, 257, 259, 272, 282
 Overasselt Ijkelaarstraat 281
 Overasselt Kasteelsestraat 271, 274, 275, 276, 278, 280
 Overasselt Kerkstraat 273
 Overasselt Lageweg 247
 Overasselt Loksheuvelseweg 280
 Overasselt Maasbandijk 280, 281
 Overasselt Oude Kleefsebaan 272, 276, 278, 279, 280, 282
 Overasselt Roth, 't, gehucht 247
 Overasselt Rothsestraat (Rotsestraat) 257, 273
 Overasselt Schatkuilsestraat 276, 279
 Overasselt Scheiwal, archeologisch terrein 250
 Overasselt Schoonenburg, buurtschap 41, 232, 237, 239, 245, 247, 252, 280
 Overasselt Schoonenburgse Polder 273
 Overasselt Schoonenburgseweg 272, 276
 Overasselt Schuurgraafspad 280
 Overasselt Sleetsestraat 273
 Overasselt Tempelstraat 272, 280, 281
 Overasselt Valenberg, gehucht 281
 Overasselt Valkstraat 250, 254, 256, 272
 Overasselt Walrick, Sint, archeologisch terrein 250
 Overasselt Worsum, buurtschap 209, 247, 276, 278, 281
 Overasselt Worsumseweg 281
 Over- en Nederasselt, archief Hervormde Gemeente 234
 Over- en Nederasselt 41
 Overlangel 309
 Peer (B) 46
 Persingen 4, 6, 174
 Persingen kapel 6
 Perwijs 303
 Pingsdorf 157, 158, 159
 Portugal 363, 364
 Prangins (Zwitserland) 347
 Raamdonksveer 281
 Ravenstein 3, 41, 64, 289, 309, 313, 315
 Reek 41, 77, 129, 290
 Rhoon 201
 Roermond 20, 21, 41, 45, 165, 240, 259, 260, 263, 266, 332, 333, 337
 Roermond bisdom 133, 270
 Roggel 239
 Rotterdam 68, 69, 71, 74, 161, 256
 Sint Agatha 224

Sint Hubert 49
Sint Oedenrode 294
St-Valéry-sur-Somme 149, 152, 247, 251, 269, 270, 271, 276
Sittard 46
Smitshuizen 59
Stratum 44, 263
Teers 324
Teers Teersdijk 318
Tilburg 47, 126, 290, 294, 313, 338
Ubbergen 4, 6, 37
Ubbergen begraafplaats 7
Ubbergen heerlijkheid 4
Ubbergen Hervormde kerk 6
Ubbergen Huis Ubbergen 8
Uden, Museum voor Religieuze Kunst (M.R.K.) 75, 79, 80, 169, 259, 260, 261, 262, 334, 336, 373
Utrecht 59, 135, 161
Utrecht Rijksmuseum Het Catharijneconvent 166
Valburg 136
Varick 110
Velp (Gld) 87, 110, 151, 152, 295
Velp (N.-Br.) 289
Venlo 17, 20, 21, 22, 37, 44, 48, 80, 81, 132, 166, 167, 168, 209, 221
Venray 376
Veghel 240, 241, 266
Vierlingsbeek 79
Vlierden 338
Vollenhove, Stad 170
Vornholz (Dld) 87, 88, 89
Vught 163, 368
Waal 3, 4, 5
Waardenburg 41
Warendorf (Dld) 90
Warmond 44
Weert 21, 48, 80, 338, 363, 376
Wenen 161
Wercheren 4
Werden (Dld) 59
Wetterau (Dld) 41
Weurt 4, 6, 7, 34-55, 61, 63
Weurt boerderijen 51-55
Weurt Bunswaard, kasteel 8, 51
Weurt Huis te Weurt, kasteel 8, 35, 50
Weurt Huize Weurt, woonhuis 54
Weurt Klein Lindenhout, boerderij 52, 53
Weurt Kloosterhof, De, boerderij 51
Weurt R.K. begraafplaats 49
Weurt R.K. kerk 7, 35-49
Weurt R.K. pastorie, vrm. 49-50

Weurt woonhuizen 54, 55
toponiemen:
 Weurt 'achtersten schampert' 50
 Weurt Biezen 35
 Weurt Bonekampstraat 51
 Weurt Bunsacker 50
 Weurt Bunswaard 51
 Weurt Dijk 51
 Weurt Duivelswaai 51
 Weurt Heemstraweg, Van 50
 Weurt Hoofacker 50
 Weurt Jonkerstraat 35, 50-53
 Weurt Kerkstraat 49, 52, 53
 Weurt Koningstraat 35-53
 Weurt 'corte riet' 50
 Weurt Krommestraat 35
 Weurt Pastoor van der Marckstraat 35, 51, 52-55
 Weurt Reekstraat 35
 Weurt Rijkswetering 35
 Weurt Scharsestraat 55
 Weurt 'wayacker' 50
 Weurt 'wayweide' 50
 Weurt Weurtse velden 35
 Wickerath 232
 Wijchen 3, 4, 6, 66, 149, 200, 247, 287, 289, 313, 315, 322-383
 Wijchen archeologische terreinen en vindplaatsen 325-326
 Wijchen Bankhoef, boerderij 324
 Wijchen begraafplaatsen 7, 344, 345
 Wijchen boerderijen en woonhuizen 365-373
 Wijchen bouwhuis bij kasteel-raadhuis 364-365
 Wijchen Hagert, De (Hagevoort), hoeve 324, 366-367
 Wijchen Hervormde kerk 7, 342-343
 Wijchen Hervormde pastorie 342, 343
 Wijchen Kasteelhof, zie bouwhuis
 Wijchen Kasteel-Raadhuis 7, 8, 345-364
 Wijchen Kraayenberg, boerderij 324, 366
 Wijchen Molen op de Pas, vrm. 373
 Wijchen Oude Molen, De 9, 373
 Wijchen Prins, boerderij 324
 Wijchen R.K. kerk 7, 326-341
 Wijchen R.K. pastorie 341-342
 Wijchen schoolmeestershuis 367
 Wijchen Sint Jozefgesticht 345
 Wijchen Slotje, 't, boerderij 324, 346, 365, 368
 Wijchen Tienakker, klooster 343
 Wijchen toren R.K. kerk 6, 328-330
 Wijchen Vormer, De, boerderij 370, 372, 383
 Wijchen Vormer, Het, boerderij 370
 Wijchen Woezik, hof 324

Wijchen woonhuizen 367, 368, 371

toponiemen:

Wijchen Achterlo, gehucht 323, 325

Wijchen Berendonk, De, archeologisch terrein 326

Wijchen Boschkant, buurtschap 325

Wijchen Bullenkamp, buurtschap 325

Wijchen Drukkerijstraat 327

Wijchen Elckerlyckweg 365, 366

Wijchen Elleboog 370

Wijchen Geytweg 347

Wijchen Greinenberg 324
 Wijchen Groene Geest, De 324
 Wijchen Groenestraat 366
 Wijchen Heidse Blok, gehucht 325
 Wijchen Heiveld 323
 Wijchen Herenstraat 342, 343, 345, 368
 Wijchen Holenbergseweg, archeologisch terrein 326
 Wijchen Homborg, De, archeologisch terrein 326
 Wijchen Hoogbroek, archeologisch terrein 326
 Wijchen Houtberg, buurtschap 325
 Wijchen Huttenkamp, straat 327
 Wijchen Huurlingsedam 325, 346, 365, 368
 Wijchen Kasteellaan 345, 349
 Wijchen Kraayenberg, archeologisch terrein 326
 Wijchen Laantje 343
 Wijchen Leurseweg 366
 Wijchen Markt 326, 345, 366, 367, 376
 Wijchen Meyberg, De, archeologisch terrein 326
 Wijchen Molenberg 373
 Wijchen Molshoop 324
 Wijchen Munnikenveld 323, 325
 Wijchen Nieuwe weg 344, 345
 Wijchen Niftrikse wetering 324, 325
 Wijchen Oosterweg 326, 330, 341, 368
 Wijchen Osystraat, Baron d' 373
 Wijchen Oude Klapstraat 368
 Wijchen Oude Ravensteinseweg 368
 Wijchen Pas, De, archeologisch terrein 323, 326
 Wijchen Pas, De buurtschap 373
 Wijchen Randweg-Oost 326
 Wijchen Spoorstraat 370
 Wijchen Teersdijk, archeologisch terrein 323, 326
 Wijchen Tienakker, archeologisch terrein 326
 Wijchen Tienakker 326, 327, 336
 Wijchen Valenberg, buurtschap 325
 Wijchen Valendries, archeologisch terrein 323, 326
 Wijchen Vormer, Het, archeologisch terrein 326
 Wijchen Vormer, gehucht 324, 325
 Wijchen Vormerseweg 370
 Wijchen Weggelaar, De 289
 Wijchen Wezelse Berg, archeologisch terrein 326
 Wijchen Wijchense Maasje 323, 324
 Wijchen Wijchens Meer 323, 324, 346, 368
 Wijchen Wijchens Ven 326
 Wijchen Woezik, archeologisch terrein 323, 326
 Wijchen Woeziksestraat 323
 Wijchen-Leur, Hervormde Gemeente 343, 344

Winssen 3, 4, 6, 7, 56, 57, 61, 62, 77, 86, 118, 119-147, 327, 333, 341
 Winssen archeologisch beschermde terreinen 119
 Winssen Beatrixmolen 146, 147
 Winssen Begijnenhof, boerderij 140
 Winssen begraafplaats 7, 135
 Winssen Bloemenstein, boerderij 140, 141
 Winssen boerderijen 140-145
 Winssen Brouwershofstad, boerderij 119, 142, 143
 Winssen Gasthuishof, boerderij 142, 145
 Winssen Hervormde kerk 7, 133-135
 Winssen Hervormde pastorie, vrm. 135, 136
 Winssen Hessenhof 120
 Winssen Huis te Winssen, kasteel 119, 133, 137-140
 Winssen Kapel in 't Veen 133
 Winssen Kastanjepoort 140, 142
 Winssen meestershuis 120
 Winssen Notenboomgaard, Den 133, 135
 Winssen Oude Veerhuis, archeologisch monument 119
 Winssen Paradijs, Het, dijkboerderij 140, 141
 Winssen Poelhof, boerderij 119
 Winssen R.K. kerk 7, 120-123, 126-132
 Winssen R.K. pastorie 136-137
 Winssen schoolgebouw 120
 Winssen toren van middeleeuwse kerk 6, 120-126
toponiemen:
 Winssen Begijnenstraat 140
 Winssen Biezenwaard 145
 Winssen Deinssen, buurt 119
 Winssen Dijk 140
 Winssen Grote Woerd, De 119
 Winssen Heemstraweg, Van 137, 140-142
 Winssen Hoek 119
 Winssen Hoge Weerd, De 119
 Winssen Hoogstraat 122, 133, 136
 Winssen Koningstraat 143
 Winssen Kweekschen Dam 136
 Winssen Leegstraat 119, 122, 142-144, 145
 Winssen Molenstraat 147
 Winssen Notaris Stephanus Roesstraat 119, 120, 122, 133, 136, 137, 145
 Winssen Poelsestraat 133
 Winssen Stuyvenbergstraat, Ir. van 119
 Winssen Veen, Het (Venetgen) 119, 133
 Winssen Waalbandijk, zie ook Dijk 120, 126
 Winssen Wolfsdarm, De, zie ook Ewijk 119
 Winssen Winssen-Ambts 3, 4
 Winssen Winssen-Rijks 3, 4
 Woord 287, 324, 325, 326, 382-383
 Woord boerderijen 383
toponiemen:

Woord Balgoijseweg 383
Woord Vormerseweg 383
Woord Woordsesteeg 383
Wylér 4
Xanten 6, 17, 213, 289, 313, 314, 315, 318, 323
Zaan, bijvoeglijk Zaaans 373
Zeeland, bijvoeglijk Zeeuws 165
Zeeland (N.Br.) 260
Zeeland, heerlijkheid 3, 4
Zeist, Rijksdienst voor de Monumentenzorg (R.D.M.Z.) 151, 161, 251, 309, 346, 349, 379
Zuid-Nederlands 167
Zwitserland 347
Zyfflich 6, 17

Zaakregister

aardewerk, Delfts 343
aardewerk middeleeuws 197, 305
aardewerk Romeins 151
abdij, zie klooster
Actaeon 223, 224
adellijke huizen, zie kastelen
afvalput 181
afwateringssysteem 325
akeren 209
allegorische voorstellingen en symbolen
allegorische ark des verbonds 295
allegorische basilisk 21
allegorische brandofferaltaar 48
allegorische doornenkroon 76, 221, 260
allegorische hagedis 338
allegorische hart met doornenkroon 76
allegorische hart, vlammend 259
allegorische hoorn des overvloeds 77
allegorische korenveld 350
allegorische kruis met hart 21
allegorische kruis met passiewerktuigen 21
allegorische leeuw 45
allegorische leeuw met bekkeneel 350
allegorische pelikaan met jongen 21, 45, 79, 221, 263
allegorische phoenix 46
allegorische pijlen 350
allegorische slang 48
allegorische sleutels 259
alliantie-monogram 347
alliantie-wapen 170, 336
altaar 18, 20, 41, 67, 75-76, 122

altaar hoogaltaar *18, 41, 259, 332, 333, 376*
altaar zijaltaar *18, 20, 41, 76, 218, 259, 332, 333*
altaarfragmenten *259*
altaarfundering *215*
altaaropstand *75, 129*
altaarschel *83*
altaarsteen *155*
angelustorentje *18*
archeologische terreinen en vondsten *15, 57-59, 119, 151, 247, 250, 325-326, 375*
arkeltoren *349, 354*
aurifrisia *84*
avondmaalsbeker, zie ook zilver *24, 25, 134, 135, 162-163, 256, 343-344*
baansteen *243*
bakhuis *31, 117, 223, 242, 278, 305, 311, 319, 370, 373, 381, 383*
bakoven *91, 100, 140, 223, 379*
baksteen, geglazuurde *377*
baksteenpatroon *356*
bank, zie here-, kerk- en gestoelte
bankenblok *335, 356*
bedieningspyxis, zie ook zilver *22, 48, 132, 167, 168, 241, 316*
bedstede *47*
beelden
beelden heiligen, hout
 XIX-XX *42, 44, 67, 78, 79, 127, 128, 220, 221, 240, 259, 260, 261, 294, 295, 332, 334, 335, 336, 337*
 steen
 XIX *260, 328*

beelden Maria/Madonna, hout
 XV *166-167*
 XVII *78*
 XVIII *78*
 XIX *22, 260, 337*

beelden staakmadonna, hout
 XIX *260, 261, 337*

beelden mythologische figuren, steen

XVIII 223, 224

XIX 224, 225

begraafplaats, zie ook topografisch register 7, 49, 133, 135, 169, 170, 171, 215, 237, 301, 344-345

begrafenisgilde 227

bejaardentehuis 219

beltmolen 9, 373, 379

berceau 343

beugelkroon, zie ook zilver 264, 265, 269, 340

bewoningssporen, praehistorische 323

bewoningssporen Romeinse 323

biechtstoel 77, 259, 333

bijgebouw 305, 377

blad, zie ook zilver 49, 241

blokhut 207

bodemonderzoek 171, 172-174, 178-199, 211-219, 254, 256

boerderij, zie ook topografisch register 8, 29-33, 51-55, 114-117, 140-145, 200, 203-204, 224-225, 227, 241-242, 276-281, 306-307, 310-311, 319, 321, 365-373, 376, 377, 378-379, 381, 383

boezem, schouw- 94, 96, 99, 105

hoogbrug 195, 197

bordesstoep 28

bordje, hout 236

borstbeeld 223, 224, 313, 350, 356, 357

bouwhof, bouwhuis 87, 91, 175, 177, 189-191, 192, 195, 224, 272, 349, 364-365

bouw materiaal, Romeins 215, 217

bozzetto 334, 335, 336

breuksteen 217

broekgrond 149

broodoven 94

brouwerij 203, 205-207, 209, 227

brouwershuis 203, 205-207

brouwketel, rood koper 205

brug, zie ook boog-, spoor- en verkeersbrug 229

buiten 223-224

burgemeesterskamer 357, 363, 364

cachot 159

Calvariegroep, hout

XVII-XVIII 167

castellum 151

cherubs 363

'Chinees huis' 199

Christus (Jezus Christus) 79, 80, 83, 222, 240, 266, 269, 299, 318, 340

Christus Aanbidding door de herders 129

Christus Apocalyptisch Lam 44, 81, 132, 269
 Christus Arma Christi 20, 21, 82
 Christus Bergrede 259
 Christus Besnijdenis 364
 Christus Broodvermenigvuldiging 44
 Christus Driekoningen 44
 Christus Ecce Homo 297, 333,
 Christus Geboorte 44, 45, 77, 240
 Christus Goede Herder 127, 240, 333
 Christus Hemelvaart 46
 Christus H. Familie 41, 240, 263
 Christus H. Hart 22, 44, 127, 131, 240
 Christus Hof van Olijven 22, 297, 317
 Christus Jeugd 44, 48
 Christus Jezus-/IHS-monogram 21, 46, 48, 84, 221, 298,
 Christus Calvarieberg 71, 75, 132, 266
 Christus Kindervriend 44, 123
 Christus Aan het kruis 47, 136, 220, 240, 269, 282, zie ook kruisbeeld
 Christus Kruisgroep 22, 316, 317
 Christus Kruisafname 240, 332
 Christus Kruisdraging 232, 233, 297
 Christus Kruisiging 45
 Christus Laatste Avondmaal 22, 135, 240, 297, 343
 Christus Lam Gods 22, 127, 263, 295, 300, 340
 Christus Martha en Maria 127, 128
 Christus Mystieke wijnpers 41
 Christus Naam IHESUS 80, 81, 131, 163, 222
 Christus Opdracht in de tempel 240
 Christus Openbaar leven 44
 Christus Pilatus 232, 233
 Christus Pinksteren 46, 240
 Christus Presentatie in de tempel 18
 Christus Salvator Mundi 244, 245, 317, 231, 232, 233
 Christus Samaritaanse vrouw 77
 Christus In de Tempel 44, 48
 Christus Val onder het kruis 297
 Christus Veronicadoek 81
 Christus Verrijzenis 46
 Christus Vlucht naar Egypte 240
 Christus Voetwassing 297
 Ciborie, zie ook expositieciborie en zilver 21, 47, 48, 79, 80-81, 131, 132, 167,
 168, 221, 240, 263, 264, 266, 295, 296, 297, 337, 338
 collectebus 271
 colonnade, zie galerij
 communiebank, hout 41, 76, 127, 169
 communiebank houten reliëfs 76-77
 communiebank zandsteen 259
 consistoriekamer 155, 157, 159, 300
 contactnederzetting 149, 209

credensnis 159
credenstafel 76
curtis, hof 119, 209, 313, 324
daglonershuis 383
dakpanresten, Romeinse 217
dakruiter 94, 133, 135
dalmatiek 84, 85, 300, 301
dam 383
dekenkist 363
dekszandgrond 325
Deugden 44, 161, 332, 341
Deugden Caritas 77, 224
Deugden Geloof 83, 295, 297, 332, 341
Deugden Hoop 83, 295, 297, 332, 341
Deugden Liefde 83, 297, 332, 341
Deugden Moed 161
Deugden Trouw 161
deugdsymbolen
deugdsymbolen anker 44, 77, 86, 295
deugdsymbolen hart 44, 86, 101
deugdsymbolen kameel 44
deugdsymbolen kruis 77, 86, 101, 295
deugdsymbolen leeuw 44
deugdsymbolen schild 44
deurklink 108-110
deurslot 108-110
devotiekapel 74
diadeem 340
dijkboerderij 140, 141
dijkbouw 5
dijkdorp 313
dijkhuis 8, 321
donjontoren 8
doopbekken, -schaal 135, 256
doopboek 213
doopkapel 20, 258
doopvont, steen 20
doopvont geel koper
XIX 40, 41, 220, 221

Drieëenheid, zie God
driestel 84, 300, 301
duifje, lood 360
duivegat 145
duivel 259
duiveslag 159
duivetoren 274
dwangmolen 33, 203, 205
eindbebouwing 323

email cloisonné, plaquette 83, 84
engel 18, 21, 127, 131, 161, 259, 332, 336, 338
engel graankorrels verzamelend 41
engel musicerend 129, 337
engel wierokend 44
engel met anker 295
engel met anker en kruis 263
engel met banderol 44, 332
engel met boek 332
engel met doodshoofd 332
engel bij kelk 76
engel met kruis 22, 77, 295
engel met lijdenswerktuig 44
engel met mystieke wijnpers 41
engel met zuil 363
engelbewaarder 78, 79, 337
engelenkopje 22, 41, 46, 47, 49, 78, 169, 221, 295, 297, 299, 316-318, 333, 340
erfascheiding 368
erfbeplanting 321
es 209
expositie ciborie, zie ook zilver 21, 131-132
Faam 161
fabrieksvaatwerk 135
fleuron, lood 349
Flora 224, 225
fort 229-231
galerij 349, 350, 356, 357, 361
gaskroon 341
gebouwen, Romeinse 247
gedenknaald 170, 171
gedenkplaat 370
gedenksteen, zie ook memoriesteen 7, 236-237, 370
gedenkteken 152, 159
geheng 108, 110
gelagkamer 114, 280
gerechtspaal 159
gesticht, St.-Jozef- 345
gestoelte, eigen 122
gestoelte here- 122
gildearchief 245
gildeboek 227
gildezilver, zie schutterszilver
glas, gebrandschilderd 20-21, 23, 45-46, 77-78, 240, 337
gletscherbekken 4
God de Vader 46, 79, 221, 263, 299, 318, 337, 364
God de Zoon 318
God H. Geest 17, 41, 84, 127, 221, 318, 333, 338
God Alziend Oog 79, 269, 299, 333, 338
God Drieëenheid 83, 241, 299, 318

God Genadestoel 78
God Naam Gods 22, 263, 338
godslamp, zie ook koper 82, 241, 267
grafheuvel, praehistorisch 247, 250
grafkelder 20, 159, 169, 170
grafkist 215
grafkruis 169, 170
grafmonument 7, 301, 344, 345
grafplaat 170,
grafstele 171
graftombe 28
grafveld, La Tène 247, 250
grafveld Germaans-Romeins 375

- grafzerk 20, 70-71, 135, 155, 158, 161, 169, 170-171, 237, 243, 334, 336, 345
 grendel 108, 110
 grenspaal 203
 griffioen 169
 haardplaat 225
 haardplaats 94, 143, 145, 375
 hagnoscoop 159
 handgreep 108, 109, 110
 havezathe 271
 Heilige Geest, zie God
 Heiligen
 Heiligen Agatha 224
 Heiligen Aloysius 132
 Heiligen Alphonsus Liguori 132
 Heiligen Ambrosius 44, 127
 Heiligen Andreas 35, 36, 41, 46, 47, 48, 49
 Heiligen Anna 17, 18, 240, 263
 Heiligen onderricht Maria 44, 79, 334, 336
- Heiligen Antonius Abt 121, 122, 169, 211, 220, 221, 226, 227, 232, 237, 240, 252, 256, 257, 260, 261, 263, 266, 267, 282, 283, 294, 295, 309, 310, 311, 326, 328, 334, 336, 338
 Heiligen Antonius van Padua 44, 71, 73, 74, 77, 120, 123, 127, 131, 132, 219, 240, 260, 298, 337
 Heiligen Apostelen 37, 47, 263, 127
 Heiligen Augustinus 80
 Heiligen Barbara 61, 79, 334, 336
 Heiligen Bernardus 46
 Heiligen Blasius 334, 336
 Heiligen Bonaventura 334, 336
 Heiligen Bonifacius 127, 128, 167
 Heiligen Brigida 127, 295
 Heiligen Caecilia 42, 127, 129, 336
 Heiligen Damianus 314, 316, 320
 zie ook Cosmas en Damianus
- Heiligen Dominicus 41, 269, 299, 321
 Heiligen Donatus 127, 128
 Heiligen Dorothea 81
 Heiligen Elisabeth van Thüringen 17, 240, 332
 Heiligen Evangelisten met symbolen 41, 42, 259, 262, 263, 333
 Heiligen Evangelistensymbolen 18, 20, 21, 41, 79, 132, 167, 221, 240, 263, 295, 316, 317
 Heiligen Franciscus van Assisi 75, 131, 163, 259, 332, 333, 337, 338, 375
 Heiligen Franciscus van Sales 132
 Heiligen Franciscus Xaverius 46, 316
 Heiligen Georgius 151, 152, 163, 167, 168, 169, 175, 201, 213, 218

Heiligen Gerardus Majella 44, 79
 Heiligen Gertrudis 240
 Heiligen Gijsbertus 263
 Heiligen Gregorius de Grote 127, 336
 Heiligen Helena 80, 221, 240
 Heiligen Henricus, keizer 131, 240
 Heiligen Ignatius van Loyola 81, 259
 Heiligen Isidorus 127, 128
 Heiligen Jacobus 260
 Heiligen Joachim 18, 260, 261
 Heiligen Johannes (Joannes) 81, 318
 Heiligen Johannes Chrysostomos 127, 128,
 Heiligen Johannes de Doper 20, 59, 71, 73, 74, 79, 80, 83, 127, 240, 289, 295,
 303, 310, 317
 Heiligen Johannes Evangelist 46, 47, 48, 75, 167, 221, 266
 Heiligen Johannes Nepomucenus 127
 Heiligen Joris, zie Georgius
 Heiligen Jozef (Joseph) 18, 41, 44, 46, 76, 78, 79, 83, 127, 132, 163, 222, 240,
 259, 263, 266, 299, 316, 317, 332, 340, 345, 375
 Heiligen Juliana 21, 132
 Heiligen Catharina 17, 201, 310
 Heiligen Clara 79, 163
 Heiligen Constantijn 240
 Heiligen Cornelius 15, 17, 18
 Heiligen Cosmas en Damianus 17, 314
 Heiligen Lambertus 240, 263
 Heiligen Laurentius 22
 Heiligen Leonardus 81
 Heiligen Leonardus van Veghel 79
 Heiligen Lucas 221
 Heiligen Lucia 79, 259, 334, 336
 Heiligen Magdalena, zie Maria Magdalena
 Heiligen Margaretha Maria Alacoque 240
 Heiligen Maria 18, 41, 59, 76, 78, 79, 80, 83, 127, 132, 163, 222, 294, 317, 318,
 332, 340

Heiligen zie ook Anna onderwijst Maria, Madonnabeeld, Moeder
 Gods en O.L. Vrouw

Heiligen Annunciatie 41, 45, 46, 225, 240

Heiligen Dood van Maria 44

Heiligen H. Hart van Maria 127

Heiligen Ten Hemelopneming 44

Heiligen Huwelijk van Jozef en Maria 41, 240

Heiligen Immaculata 338

Heiligen Met Jezuskind 18, 20, 22, 46, 48, 49, 78, 79, 83, 132, 166,
 167, 260, 263, 266, 269, 321, 337, 364

Heiligen Calvarie, onder het kruis 75, 167

Heiligen Kroning 18, 240

Heiligen Op maansikkel 267, 337

Heiligen In mandorla 47

Heiligen Maria-monogram *18, 41, 46, 282, 332*
Heiligen Moeder Gods van de berg Carmel *298*
Heiligen Moeder Gods met scapulier *298*
Heiligen Moeder van Smarten *333*
Heiligen O.L. Vrouw *61, 121, 232, 252, 300, 318*
Heiligen O.L. Vrouw van Kevelaer *321*
Heiligen O.L. Vrouw van Lourdes *123*
Heiligen O.L. Vrouw van de Rozenkrans *267*
Heiligen O.L. Vrouw van Salette *123*
Heiligen O.L. Vrouw van de wonderdadige medaille *83*
Heiligen Presentatie in de tempel *18*
Heiligen Visitatie *46*
Heiligen Wondermadonna van Trapani *78, 79*

Heiligen Maria Egyptiaca *127, 333*
Heiligen Maria Magdalena *77, 127, 136, 167*
Heiligen Marcus *221*
Heiligen Martha *221*
Heiligen Mattheus *221*
Heiligen Nicolaas *232, 240*
Heiligen Paulus *44, 47, 295, 317, 318, 332, 340*
Heiligen Petrus *20, 22, 44, 47, 77, 127, 167, 295, 317, 318, 332, 340*
Stoel te Antiochië *49*

Heiligen Petrus en Paulus *17, 121,*
Heiligen Rochus *334, 336*
Heiligen Stephanus (Steven) *17, 36, 61*
Heiligen Theodorus *22*
Heiligen Theresia van Lisieux *263*
Heiligen Valéry *149, 152, 247, 251, 269, 270, 271, 276,* zie ook Walrick
Heiligen Victor *44, 167, 318*
Heiligen Walrick *152, 174, 199, 250, 251, 268, 269, 270, 271*
Heiligen Wilbert (Walrick) *269*
Heiligen Wilhelmus *22*
Heiligen Willibrordus *127, 165, 167, 259, 266*
hekpost *140*
herberg, boerderij- *114, 115, 280, 281*
herdenkingsplaquette *160, 162*
herdersschopje *269*
herenhuis *54-55, 368*
herenkamer *143, 145*
hermefiguur *75*
Historia *161*
historisch-geografische schets *13, 35, 57, 119, 149, 203, 209-210, 229, 247,*
287, 309, 313, 323-325
hoektoren *98, 106, 138, 140, 189-191*
hof, zie curtis
hoofdburcht *7, 87, 98, 140, 171, 180-184, 189-190, 303-305*
hoofdplaat, *201, 226, 227, 244, 245, 282-283*

hoogteburcht 8
horloge, staand 341
hostiepyxis 81
houtbouw 213-215, 217
huisindustrie 9
iepelaantje 135
ijzerwerk 108-110, 305
industrie 9
inscriptie 29, 375
inscriptiesteen, zie ook stichtingssteen 140, 145, 271, 381
jaarakkers 31, 32, 143, 177, 227, 278, 279, 370, 378, 383,
jaargetijden 321
jaartalanker 114, 117
jaartalsteen 31, 135, 224
jaartal op vangijzer 243
jachthuis 207, 223
jacobakannetje 222
Jansridders, Sint- 324
kaart, manuscript- 87, 88, 89, 97-98
kaart, militair topografische 10, 11
kaartboek Heumen 176, 177-178
kaart, zie ook verpondingskaart
kabinet 341
kampen 323
kandelaars, zie ook zilver
kandelaars gegoten brons
 XV-XVI 267, 298, 299, 340
 XVII 168, 169, 222, 267, 298, 299, 340

kandelaars geel koper
 XVIII 340
 XIX 222, 299, 340

kandelaars rood en geel koper
 XIX 49, 298, 299, 316, 317, 318, 340

kandelaars vernikkeld koper
 XIX 83

kandelaars verzilverd koper
 XIX 269

kandelaars hout
 XIX 49

kapberg 140
kapel, romaanse 215
kapel middeleeuwse 151, 159, 232
 Keent, St.-Antoniuskapel 309-310, 311

kapel Niftrik, kapel in 't Zand 318
kapel Niftrik, O.L. Vrouwekapel 318
kapel Overasselt, St.-Walrickkapel 268, 269-271
kapel Winssen, kapel in 't Veen 133
'kapel' kasteel Wijchen 349
kapittel van Xanten 313, 318
kapittel van Zyfflich 326
kappenplan 354, 356
karmolenhuis 278, 279, 366, 379, 381
Kastelen en adellijke huizen
Kastelen Blankenburg, Beuningen 24-27
Kastelen Doddendaal, Huis, Ewijk 110-114
Kastelen Oude Tempel, De, Beuningen 27-29
Kastelen Wijchen, kasteel-raadhuis 345-364
verdwenen:
Kastelen Balgoij, Huis te 301-305
Kastelen Bunsward, Weurt 51

- Kastelen Florenstein, Balgoij 305, 307
 Kastelen Heumen, Huis te 171-199
 Kastelen Klein Schoonenburg, Overasselt 273-274
 Kastelen Malderburcht, Malden 222
 Kastelen Nagelhorst, De, Overasselt 275-276
 Kastelen Oude Burcht, Heumen 199
 Kastelen Overasselt, Huis te 272
 Kastelen Schoonenburg, Overasselt 273
 Kastelen Sleenburg, Overasselt 273
 Kastelen Weurt, Huis te 50-51
 Kastelen Winssen, Huis te 137-140
 kasteelinventaris 363-364
 kazuifel 84, 85, 300, 301
 keermuur 189, 191-192
 kelk, zie ook zilver 22, 47, 48, 81, 131, 132, 167, 168, 221, 222, 240-241, 264, 266, 296-297, 316, 338, 339
 kelk op priestergraf 49, 71, 171
 Kerken, torens niet meegerekend
 Kerken XII-XV Heumen 151-160
 Kerken XV Overasselt 250-256
 middeleeuws, verdwenen c.q. vervangen door jonger gebouw
- Kerken Balgoij 289-294
 Kerken Beuningen 17
 Kerken Ewijk 62-65
 Kerken Malden 211-219
 Kerken Nederasselt 231-233
 Kerken Niftrik 314-315
 Kerken Weurt 35-37
 Kerken Wijchen 326-328, 330
 Kerken Winssen 120-126
 XIX Hervormde kerken
- Kerken 1804 Nederasselt 234-235
 Kerken 1805 Winssen 133-135
 Kerken 1829 Wijchen 342-343
 Kerken 1830 Beuningen 23-24
 Kerken 1847 Balgoij 300-301
 XIX R.K. kerken
- Kerken 1853 Wijchen 330-331
 Kerken 1889 Overasselt 256-259
 Kerken 1890 Nederasselt 237-238
 Kerken 1896 Weurt 35-37, 39
 Kerken 1900 Beuningen 15-22
 verdwenen c.q. vervangen door jonger gebouw

Kerken 1831 Ewijk 65-66
Kerken 1835 Overasselt 257
Kerken 1836 Malden 213, 218-219
Kerken 1840 Heumen I 164-165
Kerken 1860 Winssen 120, 122-123
Kerken 1881 Heumen II 164-165
Kerken 1891 Niftrik 314-315
 xx gebouwd nabij oude standplaats

Kerken 1913 Balgoij 294-295
Kerken 1918 Ewijk 70-75
Kerken 1938 Winssen 123
Kerken 1941 Niftrik 314-315
Kerken 1951 Heumen 163-165
Kerken 1960 Malden 211
kerkbank 95
kerkekist 134, 135
kerkhof, zie begraafplaats 17, 84, 123, 151, 211, 229, 287
kerkhofkruis 170
kerkhofscheepje, zie ook zilver 269
kerkhofmuur 213
kerkinventaris 18-24, 39-49, 75-84, 126-132, 135, 161-163, 165-169, 220-222,
235-237, 239-241, 256, 259-267, 269, 295-300, 315-318, 331-340, 343
Kerktorens
Kerktorens XII Beuningen, inwendig 16-17
Kerktorens XII Ewijk 63, 68-70
Kerktorens XII Wijchen, inwendig 328-330
Kerktorens XIV-XV Balgoij 291-294
Kerktorens XIV-XV Heumen 152-154
Kerktorens XV Winssen 123-126
verdwenen:
Kerktorens XII Malden 217
Kerktorens XIV Niftrik 315
Kerktorens XV Weurt 37-39
kernzone 4
kerspelgrens 3
kerspelindeling 6
kistwerk 154
klankpot 157, 148
klok 121, 294, 318, 256
 xvii 126, 163, 219, 340-341
 xviii 49, 163, 237
 xix 49, 294, 213, 340-341
 xx 318

klokkegating 125
klokkestoel 86, 125, 219, 252, 256
klokketorentje 133, 310, 342, 343
Kloosters

Kloosters Altencamp 232
Kloosters Alverna 325, 375-377
Kloosters Berne 318
Kloosters Grafenthal 247, 271
Kloosters Maastricht 376
Kloosters Sint Agatha 224
Kloosters St-Valéry-sur-Somme 152, 247, 251, 271, 276
Kloosters Tienakker 349
Kloosters Venray 376
Kloosters Weert 363
Kloosters Werden 59, 149
Kloosters Clarissenklooster 163
Kloosters Franciscanenklooster 163
kloosterboerderij 276
kloosterbrouwerij 374
kloostergoederen 271
kloosterkapel 349, 377
kloosterkerk 376-377
kloostermop 133
kluis 271
knechtenhuis kasteel Ooij 7
koestal 378
koetshuis 24, 84, 91, 135, 271, 300, 303, 305, 342, 349, 368
kolk, dijkdoorbraak- 4
kolommenkast 363
komgebied 5, 8
komgrond 149, 313, 324
komklei 4
kommengebied 323
koninginnekroon 201
koningskroon 375
koningsschild, zie schutterszilver
koningsstijl 126, 330
koorgestoelte 376
koorkap 84
koortskapel 271
koper, zie brouwketel, doopvont, -bekken, godslamp, kandelaar, lavaboketel, wandarmatuur, wierookvat, wijwaterbak, -emmer
kosterij 241, 242
kraag schutterszilver 320-321
kraagsteen, gebeeldhouwd 254
kransakkerdorp 323
krijgersbuste 350, 356, 357
kroontje, zie ook votiefstukken en zilver 22, 298
kroonwerk 229-231, 234
kroonzwaard 267
kruisbeeld, zie ook Calvariegroep, corpus, kerkhofkruis, missiekruis, passiekruis en triomfkruis
hout

XVII-XVIII 82, 260, 262
XVIII 260, 262, 295
XIX 20, 79
geel koper
XIX 222

kruisweg

middeleeuws 232, 233
XIX-XX 20, 46, 79, 240, 262, 263, 337

kwartsiet 217

laboratorium 207

lambrizing 352

lampnis 27, 96, 271

landarbeidershuisje 31

landhuis 207

lantaarn, bedienings- 340

lavaboketel 49

leeuw, tenant 161, 337

Leuchtermännchen 83-84

levensboom 51, 307, 368

lezenaar, altaar- 82-83, 169, 318

lezenaar voorzangers- 236

lijkenhuisje 345

Litanie van Loreto 18

luidklok, zie klok

Luna 83

Malthezer kruis 47

marmer 161, 224

masker 363

mausoleum 28

meestershuis 120

memorieplaat 201, 226, 227

memorievenster 23

Mercurius 350, 361

mergel 305

misaalbeslag, zie ook zilver 49, 82-83, 168-169, 267, 298, 317, 340

missiekruis 20, 44

molen 9, 33, 146, 147, 200-201, 242-243, 245, 281-282, 311, 373, 379

molenaarshuis 203, 204, 242, 243

molenromp 227

monstrans, zie ook zilver 240

monstrans cylinder- 21, 46, 47, 166, 167

monstrans stralen-

hout 79-80

zilver 79, 81, 220-221, 263, 264, 295, 296, 316, 317, 337-338

monstrans toren- 131, 338

monogramsteen 356-357

monument graven van Nassau *160-161*
motte *222*
muuranker *347, 349*
muur- en gewelfschildering, zie ook polychromie *159*
Nieuw Testamentische voorstellingen en figuren
Nieuw Jairus, dochttertje van *123*
Nieuw Samaritaanse vrouw *77*
Nieuw Simon van Cyrene *232, 233*
Nieuw Pilatus *232, 233*
nis voor beeld *224, 328*
nis met zinnebeeldige voorstelling *350*
obelisk *375*
occupatiegeschiedenis *5*
oevergrond *4, 5, 8, 119, 229*
oeverwal *4, 247, 287, 313, 324*
offerblok *295*
oliebusje *266*
ommuring *98, 106, 140*

- ondersnijdingshelling 4
 ontginning 4, 325
 ontginnings-as 287, 313, 324
 opaline 321
 opduiking 5
 opkamer 114, 117, 140, 143, 319, 370
 orgel 41, 77, 122, 129-131, 165, 256, 295, 333, 336,
 orgeltribune 256
 Oud Testamentische voorstellingen
 Oud Abraham, filoxenie 46
 Oud Abraham, offer van 22, 45
 Oud Brandend braambos 45
 Oud David, koning 18, 129, 336
 Oud Eli 46
 Oud Elia, hemelvaart van 46
 Oud Eva 46
 Oud Gideon, het lamsvel van 46
 Oud Hanna 46
 Oud Isaac, Abraham offert 45
 Oud Jonas en de walvis 46
 Oud Koperen slang 45
 Oud Mannaregen 259
 Oud Melchisedech, offer van 18, 44
 Oud Mozes 22
 gevonden in de Nijl 45
 ontvangt de wetstafelen 46
 met de wetstafelen 240

 Oud Paradijs, verdrijving uit het 337
 Oud Paschamaal 259
 Oud Samuel 46
 Oud Samson, deuren van Gaza 46
 Oud Tobias, geleid door engel 46
 overloopgeul 119
 overslaggrond 4
 paalsporen 213, 215
 pakhuis 319
 palissade 151
 paramenten, zie dalmatiek, kazuifel en koorkap
 park 223, 349
 passiekruis 20
 pastoorsportret 86, 136-137
 pastorie 6, 9, 17, 24, 25, 34, 49-50, 84-86, 133, 135, 136-137, 164, 169, 200,
 223, 271, 301, 315, 327, 341-343
 pateen, zie ook zilver 132, 296, 297
 patroonsplaat schutterszilver 201, 226, 227, 282, 283
 pierre de Caen 161

Pingsdorfer kruik *157, 158, 159*
 piscinanis *213, 254*
 poldermolen *147*
 polychromie *20, 42, 44-45, 79, 123, 156-157, 213, 239, 240, 263*
 poorttoren kasteel Blankenburg *24-27*
 porte brisée *351*
 portlandcement *152, 154*
 portret
 XVI *110*
 XVII *110-114*
 XVIII *86*
 XIX *136-137, 364*

portretbuste *363*
 potstal *278*
 preekstoel, hout *20, 23, 41, 42, 67, 76, 77, 127, 128, 236, 237, 239, 255, 256, 332-333*
 preekstoel houten reliëfs van *239-240*
 preekstoel van zandsteen *259*
 prioraatsgoederen *270*
 priorij *269, 270*
 privaat *196, 357*
 processiekruis *82-83*
 psalmbordje *236*
 put *223*
 putto op dolfijn *363*
 puthuis *194, 195, 197*
 pyxis, zie bedieningspyxis en zilver
 raadhuys, zie Wijchen, kasteel-raadhuys
 raadzaal *349, 351, 353*
 randontginning *323*
 randversiering op klok *219*
 randzone *5*
 redoute *229*
 reftertafel *363*
 reliëf, hout *76, 78*
 rentmeestershuis *149, 199*
 reliëkdoosje *167, 168, 201*
 reliëkhouder, zie ook zilver *21, 47, 79, 167, 168, 221, 263*
 ringdijk *4*
 ringmuur, ook weermuur, ommuring *105-106, 177, 184-187, 189, 192, 195-196*
 rivierstrang *383*
 ronde burcht *209*
 rot *323*
 rozenkrans *269*
 ruïne, kapel- *268, 269-271, 309-310, 311*
 sacramenten, zeven *20, 21*
 sacramentshuisje *159, 254, 255, 256, 257*
 sacristie *213, 219, 238, 327*

sandr 209
sarcofaagdeksel 71
scapulierplaatje, zie ook zilver 298
scepter, zie ook votiefstukken en zilver 22, 264, 265, 269, 340
schaapskooi 278
schenkan, zie ook zilver 134, 135, 163, 256, 343, 344
schetsboek H. Verhees 234, 235
schotel, tin 222
schijngewelf 152
schilderij, zie ook kruisweg en portret 86, 129, 136, 137, 160, 220, 364
schoolgebouw, -huis 120, 241, 242
schoolmeestershuis 367
schoorsteenmantel 203, 352, 353, 360
schoorsteenwang, schouwwang 99, 305 357, 363
schouw 94, 96, 97, 99, 101, 117, 140, 143, 379
schouw met tegeltableau 223, 224, 242, 378
schuilkerk 61-62, 90, 94-95, 101, 107, 122, 257
schuttersgilde 227, 245, 282, 321
schutterszilver 201-202, 226-227, 244-245, 282-285, 320-321
schuurkerk 62, 164, 169, 257, 232, 289, 303, 315, 327
secret 106
secrettoren 97, 101
S-fermé 347, 349
sierpatroon in baksteen 357
siervaas 363
sjabloontechniek 20, 79
sleutelplaatje 108, 110
sleutelstuk 99
slingerbos 164
'sluit-paal' 159
smederij 301
smeedwerk, zie ijzerwerk
sokkel 224
Sol 83, 350
Sol Justitiae 321
speklaag in pleister 101
spitsgracht 151
spiltrap 94
spoelput 9
spoelzandvlakte 4, 209
spoorbrug 313-314
spoorlijn Nijmegen-Den Bosch 313
sporenkap 357
staafanker 114
staakmadonna 260, 261, 337
standerdmolen 9, 33, 205, 242, 311
steektrap 94
steenfabriek 9, 222
ster, zespuntig 161

sterrenhemel, geschilderde 61, 95
stichtingssteen, zie ook gedenk- en memoriesteen 32, 224-225, 234, 236, 319, 342, 368
stift Xanten 314, 323, 370
stiftsarchief 314
stiftshof 314
stoel 341
stoepaal 204
stoomruggrond 119
stookplaats, zie ook haardplaats 27, 94, 95, 97, 98, 99, 271, 351, 352, 355
stucgewelf 165
stucplafond 152, 155, 159, 203, 219, 235, 333, 341
stuifduin 247
stuifzandgebied, -grond 4, 325
stuifzandheuvel 229, 325
stuwwal 4
tabaksschuur 116, 117
tabernakel 333
tafelkleed, linnen 135
tegelschouw, zie schouw met tegeltableau
Tempeliers 28
terracotta 363
toegangspoort kasteel, 7, 24-27, 349, 357
tochtportaal 152
toren, zie kasteel- en kerktoren
torenmolen 9
tombe, altaar- 76, 332-333
toogkast 269
traptoren 97, 123-124, 194-196, 361
triomfkruis 20, 263
tufsteen 17, 69, 121, 123, 151, 154, 157, 159, 213-218, 222, 252, 291, 328
tuinbeeld 223, 224
uiterwaardenzone 5
uithofgoederen 276
uitspoelwaaier 4
uurwerk 318, 341
vaan, processievaan 263
vaandel, schutters- 321
vaatwerk en gerei, liturgisch voor R.K. eredienst 21-22, 79-84, 131-132, 167-169, 240-241, 263-267, 269, 295-300, 316-318, 337-340
Vader Tijd 342
veedrift 13, 119, 209
veerhuis 247, 280, 281
veerpont 313
veldkeien 217
vensterharnas, gietijzer 253
verdedigingstoren 174, 185-186, 188, 189
verkeersbrug 231, 232
verpondingskaart 233, 311

verpondingskohier *305, 307, 366*
verzorgingsflat *377*
vestibule *349, 351, 353, 364*
Vierentwintig Oudsten *44*
villabouw *9*
vliegveld R.A.F. *227*
vloerfragment, romaans *216-217*

- vloerfragment gotisch 218
 voetveer 383
 vogel van schutterszilver 201, 227, 244, 245, 282-283, 320-321
 voorburcht, -terrein 7, 91, 140, 171, 303-305
 voorzangerslezenaar, zie lezenaar
 votiefstukken, zie ook zilver 22, 264, 265, 269, 298, 340
 vredesduif 74
 waalsteen 117
 wachttorens, Romeins 151
 wagenshuur 140, 278, 381, 383
 wandarmatuur, -luchter
 koper
 XIX 46, 79
 geel koper
 XIX 263, 315-316
- rood en geel koper
 XIX 295
- wandkruis 220
 wapen 94, 162, 163, 245, 337,
 wapenbord 161-162
 wapenschild 169, 170
 wapenstein 223, 350
 washuis 368
 waterkelder 197
 watermolen 9
 waterpoort 305
 waterput 94, 140, 180
 waterreservoir, zie ook waterkelder 349
 watersingel 145
 watersnoodmonument 375
 waterspuwer 363
 Waterstaatskerk 7, 15, 17, 65-68, 213, 218-219, 237, 239, 257, 287, 289, 291,
 292, 294
 weduwekoord 162
 weermuur, zie ringmuur
 wereldbol 340
 westblok, gereduceerd 160
 wierookvat met scheepje, zie ook zilver 22, 48, 49, 82, 132, 267, 297, 298, 338,
 339, 340
 geel koper
 XVIII 264, 265, 267
 XIX 22, 297, 298
 rood en geel koper
 XIX 82
 verzilverd koper

XIX 82, 316, 317

- wijdingskruisje 71
- wijwaterbak 20, 95
- wijwaterbak, geel koper 82
- wijwateremmer, geel koper 20, 220, 317
- windkorenmolen 9, 33, 146-147, 227, 242, 281, 311, 379
- windvaantje 94, 108, 110, 243
- windijzer 350, 361
- woning, praehistorisch 375
- woonheuvel 324
- woonhuis 9, 140-145, 199-200, 203-204, 241, 242, 365-373
- woontoren 303
- zaal, grote en kleine kasteel- 91, 96-99, 104, 140, 180, 181-184, 350, 355, 361
- zaal in pastorie 136, 341
- zaalkerkje 7, 23, 122, 133, 300, 342
- zandgrondgebied 323
- zandplaat 324, 325
- ziekenpyxis, zie bedieningspyxis
- zijtwende 313
- zilver
- zilver ampullen
 - XVIII 81, 82, 338, 339
 - XIX 266-267, 297, 298
- zilver ampullen met blad
 - XVIII 82,
 - XIX 132, 168
- zilver avondmaalsbeker
 - XVII 24, 25, 343-344
 - XVIII 162-163
 - XIX 134, 135, 256
- zilver avondmaalsschotel
 - XVIII 163
- zilver bedienings-, ziekenpyxis
 - XVIII 167, 168
 - XIX 22, 48, 132, 316
- zilver blad, zie ook onder ampullen
 - XVIII 241
 - XIX 49
- ciborie
 - ± 1700 337, 338
 - XVIII 79, 80, 81, 131, 167, 263, 264, 295, 296
 - XIX 21, 80, 221, 240, 263, 264, 266, 297

verguld
XIX 21, 80-81, 132, 167
XX 47, 48

zilver kandelaar
XIX 269, 299-300

zilver kelk
± 1700 22
XVII 221, 316
XVIII 81, 131, 167, 168, 264, 266, 296, 297
XIX 47, 48, 81, 167, 168, 222, 240-241, 338, 339
verguld
± 1500 296, 297
XVIII 47, 48, 338, 339
XIX 81, 132, 222, 266, 297, 338
XX 316

zilver kerkhofschepje
XIX 269

zilver missaalbeslag
XVIII 168-169, 267, 340
XIX 22, 49, 82-83, 298, 317

zilver monstrans
XVIII 220-221, 263, 264, 316, 317
± 1800 337-338
XIX 21, 79, 81, 295, 296
verguld
XV 46, 47
XIX 45, 46, 166, 167, 338
XX 240

zilver oliebusje
XVIII 266

zilver pateen
verguld
XVII 296, 297
XIX 132

zilver pyxis, zie ook bedienings- en ziekenpyxis
± 1800 81
XVIII 241
XIX 132, 266

zilver reliekdoosje
XVIII 167, 168, 201

zilver reliekhouder

XVIII *167, 168, 221*
XIX *21, 47, 49, 79, 263*

zilver scapulierplaatje

XIX *298*

zilver schenkkan

XIX *163, 256*

zilver schutterszilver

hoofdplaat

XV *201*
XVII *226-227, 244-245, 283*
XVIII *320*

koningsplaten

XVII *201-202, 226-227, 244-245, 283-285*
XVIII *201-202, 226-227, 244-245, 283-285, 320-321*
XIX *201-202, 244-245, 320-321*
XX *201, 244-245, 321*

zilver votiefstukken

kroontje

XIX *22, 264, 265, 269, 298*

scepter

XIX *22, 264, 265, 269, 340*

zilver wierookvat met scheepje

XVIII *267, 338, 339, 340*
XIX *48, 49, 82, 132, 297, 298*

zonnewijzer *140*

Zuid-Ooster Spoorwegmaatschappij *313*

zwemsteen *18*